POLIROM

Iosif Sava

Invitaţii Eutherpei

8 Serate TV cu: Alexandru Zub, Alexandru Paleologu, Dorin Tudoran, Mircea Dinescu, Ana Blandiana, Alina Mungiu, Gheorghe Buzatu, Florin Constantiniu, Ion Cristoiu, Cristian Popişteanu, Mircea Suciu, Stelian Tănase, Andrei Pleşu, Vladimir Tismăneanu, Mircea Mihăieş

POLIROM

IDEI CONTEMPORANE

8 Serate TV cu: Alexandru Zub, Alexandru Paleologu, Dorin Tudoran, Mircea Dinescu, Ana Blandiana, Alina Mungiu, Gheorghe Buzatu, Florin Constantiniu, Ion Cristoiu, Cristian Popişteanu, Mircea Suciu, Stelian Tănase, Andrei Pleşu, Vladimir Tismăneanu, Mircea Mihăieş

«I s-a reproşat lui Iosif Sava că e inconsecvent sau, dimpotrivă, că o ţine aşa, oblu, fără să se uite în stînga sau în dreapta, că de ce face politică şi nu face cultură, sau nu, de ce face cultură, cînd atmosfera vibrează în politică, de ce l-a invitat pe Ion Iliescu, dar şi de ce l-a invitat pe Emil Constantinescu, că de ce e marxist sau de ce e antisemit sau, dacă nu, de ce e semit, că de ce îi cheamă la serată pe gauchişti, dar şi de ce îi cheamă pe extremiştii de dreapta, că de ce nu-i lasă pe invitaţi să vorbească, ba chiar de ce-i lasă prea mult, în sfîrşit, că de ce este pe programul 2, de ce este la ora asta imposibilă şi, la urma urmei, de ce este? Dar ce nu i s-a reproşat! Trei lucruri, însă, nu i se pot reproşa: 1. că ştie muzică; 2. că are dialog; 3. că este, pentru majoritatea invitaţilor săi, un revelator (...) *Înţeleg prin* revelator *şi substanţa utilizată în developarea fotografiilor, dar şi capacitatea de a da la iveală ascunzişurile, tainele, secretele conlocutorului, sau, pur şi simplu, de a-l face să se confeseze.»*

(Dumitru Solomon)

Plural
EDITURA POLIROM
ISBN 973-9248-78-0

Pe copertă: W.M. Harnett, *Muzica şi şansa* (detaliu), secolul XIX, SUA

OFERTĂ SPECIALĂ: din 5 cărţi comandate, una este **gratuită!**

Plata se face ramburs la primirea cărţilor; taxele poştale sînt suportate de **POLIROM**

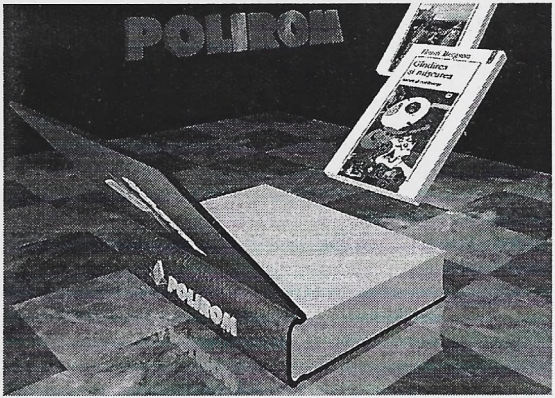

Nu se timbrează !

CORESPONDENŢĂ
RĂSPUNS
C.R.
SE TAXEAZĂ
LA DESTINAŢIE

Expeditor: _____

Adresa: _____

_____

_____

Destinatar:

EDITURA POLIROM

C.P. 266, cod 6600, IAŞI

Vă rog să-mi expediaţi următoarele titluri:

- ☐ Gottfried Wilhelm Leibniz – **Eseuri de teodicee**, 24000 lei
- ☐ M. Mauss, H. Hubert – **Eseu despre natura şi funcţia sacrificiului**, 15000 lei
- ☐ Arnold Van Gennep – **Riturile de trecere**, 12000 lei
- ☐ Carlo Ginzburg – **Istorie nocturnă**, 8500 lei
- ☐ Evagrie Ponticul – **Tratatul practic. Gnosticul**, 9000 lei
- ☐ *** – **Testamentum Domini nostri Jesu Cristi**, 6500 lei
- ☐ Adrian Marino – **Politică şi cultură**, 8500 lei
- ☐ Liviu Antonesei – **O prostie a lui Platon**, 12000 lei
- ☐ Vasile Gogea – **Fragmente salvate (1975-1989)**, 5500 lei
- ☐ Mircea Carp – **„Vocea Americii" în România**, 12000 lei
- ☐ Adam Michnik – **Scrisori din închisoare şi alte eseuri**, 15000 lei
- ☐ Paul Evdokimov – **Rugăciunea în Biserica de Răsărit**, 7000 lei
- ☐ Henri Bergson – **Materie şi memorie**, 9000 lei
- ☐ Nikolai Berdiaev – **Sensul istoriei**, 7500 lei
- ☐ Paul Ricoeur – **Fenomenologie şi teologie**, 6500 lei
- ☐ Michel de Certeau – **Fabula mistică**, 12500 lei
- ☐ Jean Baudrillard – **Strategiile fatale**, 6800 lei
- ☐ Al. Paleologu – **Despre lucrurile cu adevărat importante**, 12000 lei
- ☐ Iosif Sava – **Radiografii muzicale**, 8500 lei
- ☐ Iosif Sava – **Invitaţii Eutherpei**, 18000 lei
- ☐ Nicolae Breban – **Riscul în cultură**, 16000 lei
- ☐ Anselm de Canterbury – **De ce s-a făcut Dumnezeu om**, 13000 lei
- ☐ Georges Duby – **Anul 1000**, 7500 lei
- ☐ Stelian Tănase – **Revoluţia ca eşec**, 6500 lei
- ☐ Gabriel Andreescu – **Naţionalişti, antinaţionalişti...**, 6000 lei
- ☐ Fr. Thom – **Sfîrşiturile comunismului**, 7500 lei
- ☐ Vladimir Tismăneanu – **Balul mascat**, 6000 lei
- ☐ Th. de Montbrial – **Memoria timpului prezent**, 8500 lei
- ☐ Jacques de Launay – **Marea Prăbuşire**, 7800 lei
- ☐ Raymond W. Drake – **Astralii din Atlantida**, 13500 lei
- ☐ Raymond W. Drake – **Astralii în Antichitate**, 7000 lei
- ☐ Florin Gheorghiţă – **OZN eterice**, 21000 lei
- ☐ Ioan Bostaca – **Dicţionar de medicamente pentru cardiaci**, 21000 lei

Editura **POLIROM** – Iaşi, Bd. Copou nr. 3, et. 3, Tel.: 032-21.41.00, 21.74.40, Fax: 032-21.41.11, ROMANIA

Iosif Sava s-a născut la Iaşi, la 15 februarie 1933, în familia unor vechi profesionişti ai muzicii. Urmează studii de filosofie şi muzică. Este membru al Uniunii Compozitorilor şi Muzicologilor din 1972. Redactor la Secţia de Cultură şi Ştiinţă a ziarului *Scînteia Tineretului* (1951-1969) şi redactor-realizator la Radiodifuziunea Română (1969-1990). După 1990, este redactor-şef la Redacţia Muzicală a Televiziunii Române (din 1990), iar din 1993, redactor-şef al Redacţiei Culturale a Televiziunii Române. Este distins cu premii ale Academiei Române, Uniunii Compozitorilor şi Muzicologilor (de 5 ori), Academiei Internaţionale „Mihai Eminescu", Asociaţiei Oamenilor de Artă din instituţiile teatrale şi muzicale, la Concursul Naţional „Cîntarea României" (de 4 ori) cu premiul pentru publicistică „Pamfil Şeicaru" al Centrului Internaţional ecumenic pentru dialog spiritual, Premiul pentru muzică al Fundaţiei „Prinţul Paul pentru România", premiul Fundaţiei „ Mihail Jora", al Asociaţiei Profesioniştilor de Televiziune (de 3 ori), cu premiile revistelor „Melos", „Flacăra", „Actualitatea muzicală", al Fundaţiei „Oedip", al Uniunii Interpreţilor şi Criticilor muzicali.
A efectuat numeroase călătorii de documentare muzicală în Italia, Rusia, S.U.A., Germania şi turnee în diferite ţări ale lumii (Spania, Germania, Iugoslavia, China, Japonia, Olanda, Elveţia, Cuba) ca pianist sau clavecinist în diferite ansambluri muzicale. Iosif Sava este realizatorul unor emisiuni de largă audienţă la Radio (*Invitaţiile Eutherpei,* între anii 1972-1996) şi Televiziune (*Serate muzicale TV,* din 1990).

© by POLIROM Co SA Iaşi, 1997

Editura POLIROM
B-dul Copou nr. 3, P.O. Box 266, 6600 Iaşi
Tel. & Fax (032) 214100; (032) 214111

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale:

SAVA, IOSIF

Invitaţii Eutherpei / 8 Serate TV cu:
Alexandru Zub, Alexandru Paleologu, Dorin Tudoran, Mircea Dinescu, Ana Blandiana, Alina Mungiu, Gheorghe Buzatu, Florin Constantiniu, Ion Cristoiu, Cristian Popişteanu, Mircea Suciu, Stelian Tănase, Andrei Pleşu, Vladimir Tismăneanu, Mircea Mihăieş
372 p.; 10,5/18,0 cm. – (Plural. Idei contemporane)
ISBN: 973-9248-78-0
CIP: 008(498):929(047.53)

Printed in ROMANIA

Iosif Sava

Invitaţii Eutherpei

8 Serate TV cu:

Alexandru Zub, Alexandru Paleologu,
Dorin Tudoran, Mircea Dinescu,
Ana Blandiana, Alina Mungiu, Gheorghe Buzatu,
Florin Constantiniu, Ion Cristoiu,
Cristian Popişteanu, Mircea Suciu, Stelian Tănase,
Andrei Pleşu, Vladimir Tismăneanu, Mircea Mihăieş

POLIROM
Iaşi, 1997

Dedic această carte Domnului Ioan Holender, Director General al Operei din Viena, interesului cu care a montat *Oedip*-ul enescian în zilele apariției acestui volum, dragostei dovedite prin ani pentru arta românească.

Iosif Sava

În loc de introducere

Silviu Lupescu, realizator al colecţiilor Editurii Polirom, oferă frecventatorilor *Seratei Muzicale TV* – spaţiu de cultură de maxim interes la ora actuală, dincolo de entuziasme şi contestări – posibilitatea de a avea (după volumul *Radiografii muzicale,* publicat în 1996), opt noi stenograme, reunind în primul rînd cîteva contribuţii ieşene.

Mi-am luat libertatea de a le prefaţa cu o cronică inserată de Dumitru Solomon în revista „Cultura Naţională" din 17 decembrie 1996.

Iosif Sava
9 ianuarie 1997

În loc de introducere

Seratele muzicale şi nemuzicale

I s-a reproşat lui Iosif Sava că e inconsecvent sau, dimpotrivă, că o ţine aşa, oblu, fără să se uite în stînga sau în dreapta, că de ce face politică şi nu face cultură, sau nu, de ce face cultură, cînd atmosfera vibrează în politică, că de ce l-a invitat pe Ion Iliescu, dar şi de ce l-a invitat pe Emil Constantinescu, că de ce e marxist sau de ce e antimarxist, că de ce e antisemit sau, dacă nu, de ce e semit, că de ce îi cheamă la serată pe gauchişti, dar şi de ce îi cheamă pe extremiştii de dreapta, că de ce nu-i lasă pe invitaţi să vorbească, ba chiar de ce-i lasă prea mult, în sfîrşit, că de ce este pe programul II, de ce este la ora asta imposibilă şi, la urma urmei, de ce este? Dar ce nu i s-a reproşat! Trei lucruri, însă, nu i se pot reproşa: 1. că ştie muzică; 2. că are dialog; 3. că este, pentru majoritatea invitaţilor săi, un *revelator*. Dacă, în ceea ce priveşte primele două calităţi, pot fi contrazis de la un capăt sau de la celălalt al teleprivitorilor, în cea de a treia calitate cred cu stăruinţă şi presupun că nu mă voi lăsa contrazis. Să mă explic. Înţeleg prin *revelator* şi substanţa utilizată în developarea fotografiilor, dar şi capacitatea de a da la iveală ascunzişurile, tainele, secretele conlocutorului, sau, pur şi simplu, de a-l face să se confeseze. Bineînţeles că Iosif Sava nu e nici psihanalist, nici duhovnic, dar e, cum puţini sunt, un excelent profesionist de televiziune.

Fiind obligat din motive de sănătate să stau mai multă vreme în casă, în faţa televizorului, am constatat că încep să mă intereseze din ce în ce mai mult *Seratele muzicale*, ba chiar să mă pasioneze, asta în ciuda imputărilor ce i s-au făcut sau i se pot face realizatorului lor. Fiindcă, trebuie să recunosc, nu i-am cunoscut atît de bine sau, mai exact, sub atîtea feţe, pe aceia pe care mă iluzionam că-i cunosc perfect din scris ori din relaţiile directe. Fiecare om – se ştie – este înclinat să ţină un discurs, oral sau în scris, prin care să-şi asigure o înfăţişare cît mai convenabilă şi un loc cît mai confortabil în conştiinţa contemporanilor. Asta nu înseamnă că omul acesta minte, că nu este sincer. Dar există un flux retoric în care nu intră tot ceea ce ar dori, ar putea sau ar fi oportun să intre; rămîn, cu sau fără voie, lucruri nespuse sau inavuabile, idei, gînduri, imagini, rătăcite pe canalele întortocheate dintre memorie şi mărturisire, dintre subconştient şi conştient, dintre trecut şi prezent. Iosif Sava destupă aceste canale obscure, rupe discursul şi, paradoxal,

6 noiembrie 1994

Alexandru Zub

„Iaşul merită să i te devotezi"

Iosif Sava: *...Întîlnirea noastră duminicală este deschisă, de astă dată, după cum am anunţat în generic, de un tînăr din Bulgaria, de la Ruse, Marian Chivuţov, elev în clasa a IX-a a Liceului de Artă, din oraşul de pe Dunăre; la pian profesoara Evghenia Trifonova; ne-au cîntat o piesă dragă sufletului nostru, celebra* Hora Stacatto *a lui Dinicu, într-o înveşmîntare orchestrală a unui mare creator bulgar, Pancio Vladigherov. Avem oaspeţi din Bulgaria. Invitaţii noştri: doamna Iva Ciardarova, absolventă a Conservatorului din Sofia, în prezent, şef al secţiei culturale a oraşului Ruse, şi nu-i întîmplător că un muzician conduce cultura unui oraş de dimensiunea, de tradiţia şi de puterea culturală a oraşului Ruse, pentru că la Ruse se desfăşoară, de 35 de ani, unul din cele mai importante festivaluri muzicale europene, „Zilele muzicale din martie". Alături de doamna I. Ciardarova, iată-l pe profesorul Hacik Ibravian, directorul liceului din Ruse, un liceu care a dăruit în ultimii ani Bulgariei muzicieni excelenţi; a venit împreună cu cei patru reprezentanţi ai liceului, trei elevi şi profesoara acompaniatoare; şi, în sfîrşit, doamna Violeta Flateeva – este licenţiată în filologie, e specialistă în limbi slave, dar stînd peste Dunăre a învăţat, ca autodidact, limba română; e prietena tuturor acelora care sosesc, de ani de zile, la festivalul de la Ruse, în frunte cu Iosif Conta. Iată, în cealaltă parte a studioului nostru, se găsesc cei trei participanţi la serata noastră muzicală, violoniştii: Mila Mustakova, cred că este elevă în clasa a XII-a a Liceului de Artă din Ruse; ne va propune o piesă de Pancio Vladigherov; alături se găseşte, cred că nu greşesc, Ina Serveeva, elevă în clasa a X-a şi care a pregătit pentru serata noastră o* Rapsodie *de Brahms; pe tînărul Marian Chivuţov l-aţi ascultat la xilofon (poate ajunge un excelent percuţionist, dacă mînuieşte un instrument la vîrsta asta cu atîta dezinvoltură, cu o asemenea virtuozitate); şi, în sfîrşit, vă spuneam, doamna Evghenia Trifonova, profesoara acompaniatoare. Oaspeţi*

încîntători astăzi în studioul nostru; dacă vom avea spaţiu pentru muzică, am mai pregătit cîteva casete...

Am astăzi bucuria deosebită să-l am drept oaspete în studioul nostru pe profesorul Al. Zub, unul din cei mai remarcabili reprezentanţi ai istoriografiei româneşti. Dorinţa mea este de a aduce mereu marile personalităţi ale ţării; iată că am început să exploatez, ca să zic aşa, „provincia" şi profesorul Zub, directorul Institutului „Xenopol" din Iaşi, e un prim exemplu din acest punct de vedere. Profesorul Zub este autorul a zeci de lucrări, zeci de studii şi de cărţi; în ultima sa carte, apărută acum cîteva săptămîni la Institutul European din Iaşi, găsesc foarte multe titluri; îmi permit să citez o bibliografie Kogălniceanu, *o bibliografie* Xenopol, Kogălniceanu istoric, Vasile Pârvan – Efigia cărturarului, Vasile Pârvan *(o bibliografie),* Junimea – Implicaţii istoriografice, Kogălniceanu – fondator al României moderne *(o carte apărută la Bucureşti în 1978, în limba franceză),* A scrie şi a face istorie *(la Iaşi, în 1981),* Istoriografia română *(la vârsta sintezei), tot o carte în limba franceză, pe urmă* Vasile Pârvan*;* Biruit-au gîndul *(o carte despre istorismul românesc), un volum despre Mihail Kogălniceanu,* Dilemele unui istoric *(o carte despre Pârvan, apărută în 1985),* De la istoria critică la criticism, Istorie şi istorici în România interbelică, În orizontul istoriei, Eminescu. Glose istorico-culturale, *alături de zeci de alte culegeri de studii coordonate de domnia sa, de ediţii îngrijite de domnia sa. Am doar cîteva din aceste lucrări la mine. Profesore Zub, nu vă supăraţi, oamenii care nu sînt de specialitate nu vă ştiu decît din publicistica curentă şi atunci îmi permit să dau toate aceste detalii. Mi-aş permite să citesc dintr-un* curriculum vitae: *născut în 12 octombrie 1934, în jud. Botoşani, la Vîrful Cîmpului, şcoala primară în satul natal, Şcoala Pedagogică într-un sat de lîngă Doroboi, la Şendriceni, în perioada '46-'53, Facultatea de Istorie la Iaşi ('53-'57), un scurt episod în cercetare la Institutul de Istorie şi Filologie din Iaşi în anii '57-'58, detenţie politică (6 martie 1958-16 apr. 1964), muzeograf la Bacău ('64), bibliograf la B.C.U. Iaşi ('64-'68), cercetător ştiinţific la Institutul de Istorie din '68 pînă astăzi, doctor în istorie (1973), specializare în Germania ca bursier „Humboldt", stagii de documentare în foarte multe ţări din străinătate, în prezent director al Institutului de Istorie din Iaşi (din decembrie 1989), profesor la Universitatea „Al.I. Cuza" din Iaşi (din 1990), membru corespondent al Academiei, din anul 1991. Spun totul despre personalitatea profesorului Zub aceste date pe care vi le-am oferit. Profesorul Zub mi se pare întruchiparea istoriografului, aşa cum îl*

vedea Kogălniceanu, cel ce ajunge a fi un „cetățean al lumii, fără stăpîn și fără pravilă, fără privire către opinia vremii sale, scriind pentru stima oamenilor cu dreaptă judecată și pentru lauda viitorului". Mi-e apropiat sufletește profesorul Zub pentru marea sa dragoste de muzică. Știu cel puțin 3 studii ale domniei sale în care vorbește despre muzică: cele în care studiază personalitățile lui Kogălniceanu, Xenopol, Pârvan, trei mari istorici care au înțeles că nu se poate trăi în cultură fără o adîncă împlîntare în arta sunetului. Kogălniceanu și Xenopol sînt, în opinia mea, muzicieni înainte de toate, ultimul a terminat chiar Conservatorul din Iași; Pârvan a fost și organist remarcabil; cu toate că a murit înainte de a împlini 45 de ani, muzica a fost în fiecare zi în viața sa...

Toate cărțile profesorului Zub demonstrează că orice formă de compromis este incompatibilă cu structura sa morală și științifică. Tot ceea ce scrie în prezent profesorul Zub este, în opinia mea, o demonstrație a unui înalt nivel de cultură civică și politică.

Ați rămas în Iași, printre puținii cărturari care nu părăsesc malurile Bahluiului. V-ar fi fost ușor, mai ales după 1989, să vă retrageți în străinătate, orice Universitate v-ar fi primit.

Spuneți undeva că Iașul e inimitabil; ne ascultă ieșenii care prind Programul 2 și se bucură dacă aud un asemenea lucru. La această afirmație contrasemnez cu largă inimă. Iașul e un oraș inimitabil și acolo orice cărturar are dreptul de cetate.

Alexandru Zub: Am rămas în Iași pentru că așa mi s-a părut că trebuie să fac. E un oraș de care mă simțeam foarte legat, e orașul formației mele, un oraș în care mi-am definit angajamentul fundamental în viață. Opțiunea mea pentru istorie se leagă de acest oraș, deși începusem să mă preocupe domeniul și mai înainte, dar, oricum, acest oraș plin de tradiție și de ispite cărturărești a fost pentru mine o experiență esențială și este motivul pentru care am optat să rămîn acolo. Au fost destule ocazii să plec din Iași, nu numai acum, în ultimii ani, ci cu mult înainte, dar eu am socotit că Iașul merită să rămîi acolo, să rămîi în el și să i te devotezi, tocmai pentru că de o bună bucată de timp el pierde mereu din energia intelectuală în favoarea altor centre academice, artistice, sociale care oferă ispite mai mari, șanse mai mari de împlinire.

I.S.: *Pierde din 1859.*

Al.Z.: Exact. Dar ceea ce a pierdut sub un anumit raport Iașul trebuia să recupereze, așa cum a și fost gîndul unioniștilor, în plan științific, cultural, artistic, ceea ce s-a și

întîmplat de altminteri cu o serie întreagă de instituţii create în a doua jumătate a secolului XIX, ca un gest de compensaţie în raport cu pierderile pe tărîm social-politic.

I.S.: *Foarte mulţi au plecat şi după al doilea război mondial.*

Al.Z.: Mai înainte. În perioada interbelică, exista aici la Bucureşti un cerc al ieşenilor, care scotea şi o revistă în jurul lui Trancu-Iaşi; revista se chema „Iaşul", iar unul dintre numere era dedicat tocmai scurgerii de inteligenţă şi iniţiativă dinspre Iaşi spre alte zone care păreau să servească mai bine ambiţiile de împlinire ale localnicilor.

I.S.: *Avea dreptate Călinescu cînd numea Iaşul „Florenţa României"?*

Al.Z.: Da, dintr-un anumit punct de vedere, fără îndoială. Iaşul merita o asemenea reverenţă, cu acoperire în multe, dar, pe de altă parte, Iaşul se află demult într-o situaţie dramatică. În adevăr, el n-a reuşit să-şi apere decît cu foarte mare dificultate valorile şi astăzi încă nu poate pune stavilă acestei scurgeri continue. Eu am rămas, dacă îmi daţi voie să insist puţin, fiindcă aveam un program, o idee, care este angajamentul meu faţă de loc, aşa cum, pe un plan mai larg, este un angajament faţă de neamul meu.

I.S.: *Dintr-o programare, probabil, imanentă şi exterioară; „hemoragie" de cadre intelectuale cel puţin sub raport muzical nu are loc. Filarmoniştii n-au plecat nici înainte de 1989... Cei mai puţini oameni plecaţi în exil, în plan muzical, sînt cei din Iaşi... Ceea ce mă bucură acum, cel puţin faţă de celelalte centre muzicale ale ţării... deşi nu am mai fost de 2 ani de zile la poalele Cetăţuii, este că sala aceea a Palatului Balş, Nôtre-Dame de Sion, Cuza Vodă 29, sala aceea gotică e veşnic plină. Toată energetica de care vorbeaţi a Iaşului e în plină eflorescenţă, şi atunci putem avea gîndul că oraşul acesta cărturăresc, cum i-aţi spus, îşi va păstra frunţile.*

Al.Z.: Este şi speranţa mea, şi nu e vorba numai de planul artistic al lucrurilor. În ştiinţe se petrece cam acelaşi lucru. Au fost şcoli care şi în anii cei mai grei şi-au păstrat fizionomia, ba chiar au reuşit să producă în afară imagini excelente. Se pot aminti astfel şcoala de matematică, şcoala medicală, şcoala istoriografică ş.a. Prin eforturile unor asemenea nuclee de specialişti, Iaşul şi-a putut menţine oarecum efigia singulară.

I.S.: *Domnule profesor... Spuneţi-mi ce a însemnat 1989 pentru dumneavoastră, pentru destinul dumneavoastră?*

Al.Z.: Aş distinge două laturi ale acestei probleme. Pentru destinul meu, ca individ şi cercetător a însemnat enorm. M-am confruntat atunci cu o serie de noi realităţi, cu „provocări" şi solicitări din afară, pentru care a trebuit să găsesc răspunsuri

din mers. Nu știu dacă le-am găsit pe cele mai bune. În tot cazul, această confruntare cu realitatea crudă a timpului a fost importantă pentru mine. Am sporit sau nu din acest punct de vedere, rămîne de văzut. Pe un plan mai vast însă, 1989 a însemnat o turnantă pentru toată Europa est-centrală, dacă nu chiar o mutație plină de urmări în istoria lumii. Cu atît mai mult se cade a-i recunoaște impactul produs la noi. Pe de altă parte, trebuie să constatăm că există un decalaj sensibil între aspirația noastră, care cere o împlinire rapidă, și desfășurarea lucrurilor, de obicei mult mai anevoioasă. Cu cît a sperat omul mai mult și a visat la o schimbare mai radicală, cu atît decepția lui a trebuit să fie mai mare, după '89, cînd lucrurile s-au reevaluat, interesele societății s-au reașezat într-un fel ce descuraja în primul rînd elitele sau măcar o parte din ele, acelea care aveau o anume propensiune idealistă, o capacitate mai mare de a visa și gîndi un viitor, să zic așa, mai ambițios.

I.S.: *În decembrie 1989, în ultimele zile ale lui decembrie, ca istoric, știați că așa vom petrece luna noiembrie 1994? Erați mai puțin atașat de idealisme și iluzii, nu? Din moment ce simțiți istoria, ați scris și o carte despre Revoluția franceză.*

Al.Z.: Eram, în felul meu, atașat totuși de „idealism" și aveam destule iluzii, din moment ce de-a lungul anilor am perseverat într-un program al meu, fără să mă abat într-un fel vizibil și important de la drumul ales. Asta presupune măcar un anumit angajament „idealist". Mărturisesc însă că nu am prevăzut o asemenea evoluție a lucrurilor și nimeni nu putea să o prevadă, dat fiind că România trăia, de o bună bucată de timp, într-un regim cvasiautarhic, fără legături semnificative cu lumea. În acea situație de izolare dramatică, era imposibil să prevezi ce se va întîmpla. Marea speranță era să se întîmple o mutație de tip gorbaciovian, o mișcare reformistă care să descătușeze energiile societății și să așeze sau să reașeze România pe o cale mai bună. Asta s-a și întîmplat, pînă la urmă, numai că atunci, la sfîrșitul lui '89, după evenimentele de pe continent, mai ales din centrul și din sud-estul Europei, se aștepta mai mult decît s-a întîmplat în realitate, considerabil mai mult. Asta explică, cred eu, radicalizarea mulțimii pe străzile capitalei, la Timișoara în primul rînd, dar și în alte orașe importante și cu o anumită tradiție, să zicem, civică, și aceasta a complicat desigur situația foarte mult, în sensul că mișcarea reformistă, dacă vreți, alternativa unei schimbări din interior, care se construia încet, a fost dublată aproape sincron de o mișcare populară, ceea ce legitimează cumva eticheta de „revoluție" pe care o revendicăm pentru momentul respectiv.

I.S.: *Domnule profesor, haideţi să intrăm puţin în istorie înainte să ascultăm puţină muzică şi să discutăm despre muzică şi marii istorici ai Iaşului. V-am citit recent – şi astăzi „Adevărul literar şi artistic" reia un interviu din „Cronica" în care vorbiţi despre implicaţiile marxismului. A fost dramatică ruperea dumneavoastră de metodologiile marxiste la care probabil că aţi aderat în anii tinereţii, din moment ce aţi făcut studii la Facultatea de Istorie într-o epocă dominată de această doctrină. Ceea ce mi se pare remarcabil, şi „Adevărul literar şi artistic" o subliniază, este echilibrul cu care priviţi dumneavoastră această problematică. Metodologiile marxiste rămîn valabile pentru un istoric?*

Al.Z.: Mai întîi, aş vrea să fac o mică observaţie în legătură cu aderenţa mea la doctrina marxistă. N-am aderat niciodată în mod explicit; fireşte că am trecut prin şcoală şi am fost eu însumi îndoctrinat, ca ceilalţi, dar nu am asumat această ideologie şi nu o regăsesc nicăieri în studiile mele.

I.S.: *În anii de facultate chiar?*

Al.Z.: În anii facultăţii n-am publicat.

I.S.: *Dar în teza de licenţă?*

Al.Z.: Teză de licenţă nu exista la vremea aceea, dar îmi îngădui să presupun că se putea face şi altceva decît simpla folosire a marxismului în interpretarea faptelor.

I.S.: *Pe cine aţi avut profesori la facultate la Iaşi?*

Al.Z.: Modernistul Dumitru Berlescu, faţă de care sînt cel mai îndatorat, nu se mai află acum în viaţă. Tot aşa Valerian Popovici, din acelaşi domeniu, sau C. Cihodaru, un medievist remarcabil. N-aş spune că sînt nume care s-au impus în istoriografie, afară poate de profesorul Cihodaru, al cărui palmares contează în medievistica românească, domeniu în care s-a distins concomitent profesorul Vasile Neamţu, după cum studiul epocii moderne a profitat, în anii următori, de contribuţiile profesorului Gh. Platon, astăzi membru al Academiei Române. Repet, eu n-am aderat atunci la marxism şi am păstrat o anumită rezervă în permanenţă, tocmai pentru că simţeam fragilitatea acestei doctrine.

I.S.: *Cum se explică...*

Al.Z.: ...Ceea ce nu însemnează că nu există în ea anumite elemente care merită atenţie, dat fiind că se întemeiază pe moştenirea hegeliană şi pe o întreagă directivă a spiritului care nu poate fi scoasă din istorie.

I.S.: *Dar cum se explică (fiind născut în 1934) că în anii '50 reuşeaţi o asemenea detaşare, o asemenea dezrobire intelectuală?*

Al.Z.: Presupun că lucrurile se explică prin mai mulţi factori. Unul ar fi, cred, ascendenţa mea rurală. Veneam dintr-o

familie care avea respect deplin pentru tradiție, pentru vechile valori, iar opera de subminare a valorilor românești a produs în mine o reacție de protest, de natură defensivă, ceea ce explică oarecum și întîmplările care au dus la arestarea mea, în 1958. Fiindcă în anii studenției, cînd dumneavoastră presupuneți în mod necesar un angajament marxist, eu eram, dimpotrivă, adept al unui alt tip de angajament, în spiritul tradițiilor noastre istorice, din care voiam să nutrim un întreg program regenerativ. Asta s-a întîmplat în timpul evenimentelor din Ungaria și îndată după aceea, cînd nu se putea imagina o reacție deschisă, coerentă și eficace la programul de sovietizare a țării. Am încercat așadar o recuperare insidioasă, prin programe științifice și culturale, a valorilor trecutului.

I.S.: *Pentru ce ați fost acuzat în 1958?*

Al.Z.: Motivul esențial se leagă de organizarea la Iași și la Putna a unor manifestări, cu ocazia împlinirii a 500 de ani de la înscăunarea lui Ștefan cel Mare. Deci, un fapt simbolic, de recuperare morală, perceput de putere, de forțele coercitive ale momentului ca un afront, o deviere inadmisibilă de la ortodoxia marxistă și de la comportamentul ce se voia inculcat noii generații. Am fost penalizați ca atare eu și cei cîțiva colegi care ne-am ocupat de această sărbătorire. La Iași a fost o manifestare științifică (12 aprilie 1957) și una cultural-artistică (13 aprilie); apoi un pelerinaj la Putna, pe 14 aprilie, cu un tren plin de tineri și mai puțin tineri, care doreau să-și plece genunchii la mormîntul Voievodului, să-și aducă aminte de un trecut mai demn, de tradiții, de valorile istorice pe cale de a se pierde, după cum știți prea bine.

I.S.: *Și asta v-a costat 6 ani de închisoare...*

Al.Z.: Exact. Șase ani și ceva, din 10 care mi-au fost desemnați la 7 iulie 1958.

I.S.: *Domnule profesor... Să revenim la marxism. Fără eșecul în practica social-politică, fără această inadecvare la real, ar fi fost de condamnat marxismul?*

Al.Z.: Marxismul are excese care sînt oricum de condamnat, ca toate „ismele" ce comportă îngroșări care pînă la urmă le împing spre eșec. Marxismul, cu atît mai mult, prin accentul abuziv pus pe valoarea economică, prin interpretarea unilaterală a realului, era condamnat să clacheze. Ceea ce nu înseamnă că studiile care s-au făcut, valorificînd dimensiunea economică a marxismului, nu-și au valoarea și legitimitatea lor. Există o întreagă tradiție, pe această linie, cultivată în universitățile occidentale, în Europa ca și în America, tradiții care sînt și astăzi destul de puternice. Este prematur să se afirme, o dată cu sfîrșitul ideologiilor, atît de

des evocat, nu ştiu dacă pe drept, şi sfîrşitul acestei aventuri în cîmpul reflecţiei.

I.S.: *A fost vreun moment în istoria istoriografiei în care să renunţăm la ideologie?*

Al.Z.: Nu cred. Am impresia mai curînd că ideologiile se refac întruna, că ele îşi schimbă numai înfăţişările, că noi producem mereu ideologie fiindcă avem nevoie de ea. Criza ideologiilor de fapt lasă loc unor manifestări aberante, adesea nişte surogate de ideologii, care în cele din urmă duc la impas.

I.S.: *Îmi pare foarte bine de ceea ce aţi spus... Am invitat la o* Serată *cîţiva studenţi de la istorie care nu înţelegeau, în fapt, că nu se poate face istoriografie fără o ideologie.*

Al.Z.: Bineînţeles.

I.S.: *Mai spuneţi-mi, stimate domnule profesor... Insistaţi mereu asupra unei idei a lui Marx, mereu tălmăcită şi răstălmăcită. Marx a spus: „Eu nu sînt marxist". Cum înţelegeţi această declaraţie?*

Al.Z.: Că Marx a intuit pericolul de a se pune accente prea apăsate asupra unor aspecte care, în cele din urmă, aveau să-i caricaturizeze doctrina. Absolutizarea e întotdeauna un mare pericol, nu numai în cazul amintit. S-a întîmplat aşa în mai toate sistemele închipuite de-a lungul timpului.

I.S.: *Spuneţi-mi, domnule profesor, dar Lukács, Garaudy n-au reuşit să mîntuiască stupizeniile marxismului?*

Al.Z.: Cred că nu. Încercările lor de a subtiliza marxismul, de a-l nuanţa au dus în cele din urmă la eşec. Nu ştiu bineînţeles ce îi rezervă istoria. Ceva din această moştenire ar putea supravieţui, eventual pe seama stîngii franceze, acea intelighenţie care a vrut să pună accente noi, nuanţe, interpretări mai adecvate în marxism, dincolo de reflexul practic al doctrinei. În cele din urmă, condamnarea categorică a venit din partea practicii sociale.

I.S.: *Dar de la Gherea la Pătrăşcanu, oameni de care amintiţi dvs., influenţele au fost majore şi poate benefice pentru gîndirea naţională?*

Al.Z.: Numai cît timp s-au menţinut pe o linie de bun simţ, lăsînd loc şi unor interpretări alternative. Cînd vrei să acaparezi tot spaţiul ideologiei şi să-ţi impui punctul tău de vedere, te afli deja în eroare. O eroare care, după aceea, în linie dreaptă, conduce la gulag, la totalitarism.

I.S.: *Acesta e drumul spre care duce marxismul...*

Al.Z.: Da, atunci cînd intervin intoleranţa, incapacitatea de dialog şi democraţie. Ce mai rămîne atunci decît alternativa totalitară?

I.S.: *Împărtăşiţi aceste idei şi studenţilor dumneavoastră?*

Al.Z.: Bineînţeles.

I.S.: *Și care e reacția tinerei generații?*

Al.Z.: Mai curînd una, să zic, rezervată. Nu-mi dau seama de unde vine această reacție. Poate din lipsa unei pregătiri sistematice. Un asemenea discurs reclamă îndeobște eforturi pe care nu toți consimt să le asume.

I.S.: *De ce nu mergem spre nuanțări la ora actuală?*

Al.Z.: Am impresia că lumea este încă incapabilă să opteze pentru nuanțe. E vorba acum de a despărți apele de uscat, albul de negru. Prea multă vreme discursul unic a acaparat spiritele, a intoxicat sufletele și a produs această... stare de inerție, de incapacitate reactivă în raport cu ceea ce se întîmplă.

I.S.: *Mi-ați vorbit, mi-ați explicat prin originea dumneavoastră țărănească această dezrobire de marxism. Dar, în timpul studenției, cu ce ideologie ați înlocuit marxismul în anii '53-'57, în studiile dumneavoastră ca istoriograf?*

Al.Z.: Ar fi greu să definesc o ideologie, dar dacă totuși e necesar, ea ține de un anumit spiritualism care a căpătat apoi o formă specifică prin dimensiunea istoristă... Este ceea ce Iorga numea „spirit istoric", „realism organic", orientare ce comportă o frumoasă tradiție pe continent și la noi. Dar era atunci, trebuie să recunosc, o navigație dificilă, întrucît trebuia să îmbin respectul pentru fapte cu o anumită viziune integratoare, cu apel uneori și la ceea ce îmi părea valabil din reflecția materialistă, care nu se reduce, evident, la oferta marxistă. Cîmpul e mai vast, iar polemicile produse în spațiul istoriografiei române, în mod bizar, nu se leagă atît de marxism, cît de „posteritatea" acestuia, care la sfîrșitul secolului XIX a produs unele cărți importante.

I.S.: *Spuneți-mi, această tendință a dumneavoastră spre interdisciplinaritate (spre muzică, înainte de toate) v-a ajutat în această concepție integratoare?*

Al.Z.: Da, fără îndoială...

I.S.: *Sînteți un reprezentant al acestei tendințe mai mult decît orice alt istoric, cred, la ora actuală...*

Al.Z.: Istoria este o știință, mai curînd o disciplină prin excelență integratoare, una de sinteză, care năzuiește întotdeauna să producă sinteza și care n-o poate obține decît pe măsură ce își asigură nivelul analitic al recuperării faptelor, al organizării lor și al ordinii pe care trebuie s-o introducă în haosul inerent acestora.

I.S.: *Muzica v-a ajutat?*

Al.Z.: Desigur. Muzica înseamnă ordine, construcție, armonie. Și alte domenii ale artei mi-au fost de folos. Literatura e un bun instrument de pătrundere spre aceleași realități, dat fiind că istoriografia are ea însăși o certă dimensiune artistică, pe care istoricii o recunosc de multă vreme.

Michelet, Thierry, Quinet, la jumătatea secolului trecut, făceau acest lucru în mod expres, realizîndu-se totodată şi ca artişti, în cel mai curat sens al cuvîntului. Tradiţia românească nu e mai puţin importantă din acest punct de vedere. Miron Costin este nu numai istoriograf, dar şi poet, şi filosof într-un anume sens. Cantemir, cu atît mai mult, se împlineşte şi ca prozator, şi ca metafizician, şi...

I.S.: *Şi ca muzicolog...*

Al.Z.: ...şi ca muzicolog, desigur. Un spirit enciclopedic, în care se reunesc atîtea faţete, atîtea dimensiuni complementare, arătînd, în fond, ce bună sinteză poate avea loc atunci cînd artele se îngemănează cu ştiinţa şi cu alte dimensiuni ale personalităţii umane...

I.S.: *Şi continuă cu cei citaţi: Kogălniceanu, Xenopol, Iorga.*

Al.Z.: Bineînţeles, seria continuă pînă în vremea noastră. Mircea Eliade, de exemplu, e un spirit la fel de interesant. El a vorbit chiar de o „cale regală" a culturii române, referindu-se anume la acest enciclopedism, şi începea seria cu cărturarii noştri din secolul XVII: Milescu, Miron Costin, Cantemir, ultimul fiind şi cel mai impozant, ca deschizător de noi căi în cultura românească.

I.S.: *Spuneţi-mi, a greşit profesorul Oţetea, a fost un înşelat profesorul Oţetea? L-aţi avut dascăl la Iaşi?*

Al.Z.: Nu, nu l-am întîlnit decît accidental, în perioada cînd era, spre sfîrşitul carierei, la Bucureşti. Am însă o mare stimă pentru Andrei Oţetea. Noi am organizat de curînd, la Iaşi, o aniversare a lui, la centenarul naşterii, şi pregătim un volum care i se dedică, din respect şi, mai ales, pentru a recupera faza ieşeană a acestei biografii, a acestei cariere eminente. Important îmi pare şi angajamentul său marxist. Felul cum a tratat Oţetea marxismul e însă mai nuanţat şi mai demn de stimă, faţă de cei care au caricaturizat marxismul, l-au distorsionat, ca să zic aşa, reducîndu-l în fond la propria lor capacitate de a distila, gîndi şi interpreta faptele. Oţetea a fost o personalitate mult mai complexă, în care istoricul era dublat de gînditor şi de scriitor, de un stilist excelent. Asemenea însuşiri fac, după opinia mea, ca textele lui să reziste mai bine.

I.S.: *Şi de ce de la Oţetea pînă la prof. Daicoviciu nimeni n-a putut să biruie rollerismul?*

Al.Z.: Rollerismul nu putea fi depăşit în cadrul unei sinteze, dat fiind că era un program, el însuşi produs al epocii. Rollerismul se explică prin ceva supraordonat. Ca să îl situăm corect în epocă, trebuie să vedem ce-a fost deasupra, de ce s-a produs rollerismul, care nu este un fenomen specific românesc. În toate ţările central şi sud-est europene s-a întîmplat cam acelaşi lucru. Un Roller, mai mult sau mai

puțin adaptat la realitățile locului, a existat oriunde în spațiul dominat de sovietici, pentru a emite un discurs de dislocare a tradițiilor și de cristalizare a unui nou model formativ. În cazul de față, Roller nu putea fi combătut frontal, ci prin recuperări insidioase și fragmentare, prin abordări ocolite. În nici un caz nu se putea propune atunci o sinteză care să opună un alt discurs, pentru că acesta nu era tolerat de o putere ca aceea care a creat rollerismul. Nici Oțetea însuși, care părea să aibă cîștig de cauză finalmente față de Roller, n-a putut produce un discurs destul de coerent. Între Oțetea din ultima fază și cel conturat în prima, impregnată și aceea de materialism istoric, este o diferență. Ea denotă concesii față de anumite presiuni ideologico-politice, imposibil de ocolit în situația lui de „corifeu" al breslei.

I.S.: *Dar pentru oamenii veniți din afara unei „plaje botoșănene", să zic așa, marxismul nu putea fi o... vrajă?*

Al.Z.: A fost pentru unii. Mulți au căzut pradă acestei vrăji. De aceea fenomenul de dezvrăjire, ca să reiau un termen ad-hoc, fenomenul de trezire la realitate este pentru unii așa de dramatic. Pot înțelege de ce unii se cramponează de marxism și nu reușesc să iasă din cercul magic pe care acesta l-a creat de-a lungul timpului.

I.S.: *Istoriografia suferă din acest punct de vedere?*

Al.Z.: Fără îndoială. Este o perioadă în care se mai simte lucrul acesta și pentru că nu s-au conturat încă destul de clar opțiuni alternative.

I.S.: *Avem toate datele pentru a continua discuția. Acum aș vrea să ascultăm puțină muzică și să rugăm oaspeții din Ruse să ne cînte și după aceea să se pregătească pentru microbuzul care îi duce pînă la vama Giurgiu. Mila Mustakova, un cîntec de leagăn... Dar poate directorul școlii ne spune cîteva cuvinte... despre Mustakova și despre elevii liceului... Cîți elevi sînt la liceul din Ruse? 600...*

Profesorul Hacik: Din care 450 învață profesional muzică, artă plastică și balet.

I.S.: *Poate ne spune un cuvînt despre Mila Mustakova, din clasa a XII-a. Va merge la Conservator?*

H.: Sînt convins... Este una dintre cele mai bune violoniste din școală; mama ei este una dintre cele mai bune profesoare de muzică de cameră din liceul nostru și a terminat și ea vioara; sînt încrezător în viitorul său în muzică și în dezvoltarea sa. Ea trebuie să învețe încă 2 ani la liceul nostru...

I.S.: *Bine, Mila Mustakova, deci un cîntec de Pancio Vladigherov... Compozitorul este unul din cei mai mari creatori ai Bulgariei. A fost căsătorit cu sora lui Pasternak; l-a iubit pe Enescu în mod deosebit... Ascultăm...*

(Muzica)

I.S.: *Mulţumesc, Mila Mustakova, Evghenia Trifonova; m-aş bucura cel puţin să avem o asemenea studentă din Bulgaria la Conservatorul din Bucureşti. Tot uităm că am avut excepţionale relaţii culturale cu bulgarii... dar vedeţi că toate relaţiile astea s-au fărîmat şi din punct de vedere economic, şi din punct de vedere cultural...*

Al.Z.: ...Se vor reface, pentru că vecinătatea obligă.

I.S.: *Da. Dar trec anii şi această generaţie trebuie să înţeleagă că am crescut, în fapt, împreună...*

Al.Z.: ...Şi tot sud-estul european reprezintă o unitate geopolitică şi o tradiţie spirituală comună, mai precis o serie de tradiţii, extrem de importante, care ne-au marcat pe toţi...

I.S.: *...Şi care nu trebuie neglijate, oricum. Dar m-ar bucura ca în plan muzical, de pildă, asemenea reuniuni, cel puţin cu Ruse, la 60 km de noi, să continue. Şi oricînd, cel puţin Televiziunea noastră e deschisă celor 600 de elevi talentaţi de la Ruse...*

Domnule profesor... Să continuăm, căci aceasta este frumuseţea seratei, această intercalare de muzică cu diverse idei care tot spre muzică vin. Am vorbit de marxism; am mai discutat cîndva cu un grup, cu profesorul Pippidi, cu alţi istorici, cu studenţi în istorie, cu doamna Zoe Petre despre partinitate în istorie şi ce prejudicii a adus. Spuneţi undeva că de la Lenin nici un lider comunist nu a avut respect faţă de adevăr. Vine din această concepţie a partizanatului istoric ceea ce e împotriva oricărei istoriografii. O demonstraţi perfect în studiile şi cărţile dumneavoastră. Aş vrea sub acest raport să revin la cîteva teze, pînă ce mai ascultăm celelalte eleve de la Ruse. Spuneţi undeva că sînteţi îngrijorat de această Europă de est şi de sud-est, de Rusia imensă, enigmatică, neliniştitoare. Va continua să fie Rusia neliniştitoare pentru noi, după trecerea ei spre piaţa liberă – şi văd că procesul e în plină... desfăşurare?

Al.Z.: Este foarte greu de făcut previziuni, însă Rusia este neliniştitoare şi probabil că va continua să fie pînă cînd va intra ea însăşi într-un circuit de valori care să-i regleze altfel respiraţia, să o oblige la asumarea altor valori. Or, în momentul de faţă, Rusia e în stare să stupefieze lumea prin contrarietăţile pe care le produce. O mare necunoscută. De aceea trebuie privită cu circumspecţie, dar nu izolată. Dimpotrivă, dialogul trebuie să funcţioneze încă mai activ pentru a stimula integrarea europeană. În această Rusie, sfîşiată la ora actuală, între aceleaşi tendinţe care au marcat-o în secolul XIX, europenism şi slavofilie, se pot întîmpla multe.

I.S.: *Şi, de ce să nu spunem, şi asiatismul...*

Al.Z.: Asiatismul, da... De unde și acel concept hibrid de Euroasia, încă nedefinit cum se cuvine. Cîtă vreme Rusia manifestă rezerve față de valorile europene, iar integrarea ei în acest sistem de valori e atît de dificilă, este greu de spus ce se va întîmpla.

I.S.: *Pericolele rămîn și pentru noi, ca în ultimul sfert de mileniu?*

Al.Z.: Fără îndoială, ele persistă. În pofida degringoladei din ultimii ani, imperiul s-a refăcut sub o altă formă. În vecinătatea noastră imediată, în loc să se producă schimbările pe care le așteptam, legitime, am asistat, dimpotrivă, la un fenomen de recuperare și reorganizare, menit să asigure influența rusă acolo, în modul cel mai direct și mai brutal, așa încît nu ne putem face iluzii.

I.S.: *Mereu citați din cronicar: „sîntem sub vremuri". Istoricul e sub vremuri mereu?*

Al.Z.: Într-un anume sens, sîntem sub vremuri, dar asta nu trebuie să însemne un motiv de lamentație continuă, ci datoria de a reacționa față de vremuri. Să ne formulăm programul nostru și să îl apărăm! Fiindcă vorbeam de Rusia, o conduită mai fermă în raport cu ea, după '89, ar fi putut să ducă la cu totul alte rezultate.

I.S.: *Conduita occidentalilor sau a noastră?*

Al.Z.: Și a occidentalilor, și a noastră. Noi, fără îndoială, sîntem cei mai direct vizați, dramatic vizați, așa încît este necesară o atitudine foarte clară.

I.S.: *Vroiam să discut cu dumneavoastră – poate o facem mai tîrziu, cînd luăm puțin în studiu volumele dumneavoastră despre Revoluția franceză – despre raportul acesta dintre restaurație și revoluție.*

Al.Z.: ...Da, da...

I.S.: *...Nu știu dacă îl știți pe Valeriu Marcu. A fost un ieșean, născut în 1897; a murit în 1942, în Germania. Are o carte intitulată* Das Urtreibung der Juden aus Spanien... *Acest Valeriu Marcu face parte din generația tatălui meu, a plecat în Germania; după această carte pe care mi-am procurat-o la München în 1991, este un tip de valoarea lui Maurois sau a lui Emil Ludwig. El demonstrează că de la Torquemada pînă la totalitarismul hitlerist și asiatic, cum spuneam, sînt legături directe și că istoria mereu revine la aceste modalități inchizitoriale; și după o perioadă de lumină totdeauna vin asemenea momente. Există un asemenea sens... Nimic n-a deosebit ideologia lui Himmler și a lui Stalin față de Torquemada.*

Al.Z.: Cred că există un anumit tip de conduită care se repetă în istorie. În fond, și Torquemada a procedat într-un

fel reducţionist, cum fac în genere spiritele totalitare. Cartezianismul a reuşit să seducă de-a lungul timpului destule spirite. Iorga făcea critica Revoluţiei franceze pornind de la Descartes, nu numai de la Voltaire şi J.-J. Rousseau. Este o atitudine ce consună, de altminteri, cu o întreagă critică din literatura occidentală, mai ales după primul război mondial. René Guenon, de pildă, considera că de la Renaştere încoace umanitatea s-ar afla în situaţia bilei ce lunecă pe un plan înclinat. Acest reducţionism, pe seama raţiunii, conduce inevitabil la rezultate funeste.

I.S.: *Am să revin la aceste teze ale lui Iorga...*

Al.Z.: ...o filosofie organicistă care îndreaptă lucrurile pe un cu totul alt făgaş...

I.S.: *...Dar cartezianismul a fost absolut necesar pentru dialectica istoriei, nu? Vă puteţi imagina gîndirea europeană fără un spirit cartezian?*

Al.Z.: Pot să mi-o imaginez, desigur. Descartes a adus o limpezire conceptuală, dar asta nu însemnează că, să zicem, linia lui Toma d'Aquino n-ar fi putut deveni la fel de fructuoasă în cultura europeană. Nu se poate nega aportul lui Descartes în cultură, un lucru extrem de important. Nociv e însă reducţionismul său. Descartes a încurajat o anume direcţie a spiritului, care, aservită unei doctrine politice, a condus către această degringoladă a umanităţii.

I.S.: *Şi vă puteţi închipui istoria ultimului mileniu sub cerul lui d'Aquino, şi nu al lui Cartesius sau al lui Robespierre, al lui Marx, al lui Lenin ş.a.m.d.?*

Al.Z.: De ce nu? La modul lui „dacă" se poate imagina şi o altfel de istorie. O lume care ar fi întîrziat încă multă vreme în datele unor viziuni teologice, integratoare nu însemna un dispreţ total faţă de ştiinţă, cum se crede, ci reclama un alt fel de ştiinţă care nu trebuia să ducă la divorţul de divinitate, ci...

I.S.: *...Istoricul are dreptul la cuvîntul „dacă"... Nu e vorba de o imanenţă?*

Al.Z.: Da, are dreptul la „dacă", fiindcă numai în raport cu posibilul, el poate să estimeze ceea ce s-a întîmplat efectiv, realitatea în funcţie de posibil.

I.S.: *Nu e haos în istorie, domnule profesor?*

Al.Z.: Ba este haos, unul în care discursul istoric e chemat să introducă ordinea, coerenţa, sensul. Şansa istoricului, misiunea lui, o misiune tragică, e să caute mereu ordinea în dezordinea lumii, cum spunea odată Hermann Hesse.

I.S.: *Pentru asta trebuie, cred, înainte de toate, o idee a lui Cicero – curaj. Cunoaşteţi vreun istoric fără curaj, un istoric de majoră importanţă?*

Al.Z.: Nu, nu cred că există. Curajul e o virtute necesară pentru a înfrunta neadevărul şi a face lumină acolo unde este numai obscuritate. Aţi început prin a-l cita pe Kogălniceanu, dar el însuşi se referea la Lucian, care formulase aceste principii...

I.S.: *...cu Cicero alăturea...*

Al.Z.: ...şi cu Cicero, făcînd din adevăr o maximă supremă a istoriografiei. Ceea ce nu înseamnă că adevărul e pînă la urmă integral tangibil.

I.S.: *Spuneaţi că de la Lenin nici un lider comunist nu a avut respect faţă de adevăr. Cum vă explicaţi acest fenomen, cînd putea foarte uşor un om ca Lenin – iată folosesc şi eu un „dacă" –, cu un asemenea orizont intelectual, să înţeleagă că nu poate spune numai neadevărul şi că istoria nu-l va amenda.*

Al.Z.: Cînd eşti dominat de ambiţia puterii, respectul pentru adevăr dispare. Istoria, trecutul devin atunci un simplu instrument de manipulare a prezentului. Cine stăpîneşte trecutul, s-a spus, poate controla prezentul. Este un adevăr pe care spiritele dictatoriale l-au înţeles foarte clar. Şi au făcut, în consecinţă, din trecut un teritoriu mereu ajustat, mereu schimbat *pro domo*, tocmai pentru a servi la o remodelare a spiritelor.

I.S.: *Marx era din aceeaşi familie spirituală cu Lenin?*

Al.Z.: Fără discuţie. Între Marx şi Lenin este o linie dreaptă, ca şi între Lenin şi toate metamorfozele totalitare din veacul nostru. Să nu ne facem iluzii. Lenin a fost mult mai cinic decît ne imaginăm noi. Ultima serie de marxişti la putere au încercat să salveze leninismul, doctrină în care s-a retranşat o vreme Gorbaciov, pînă cînd şi-a dat seama că şi leninismul îl trădează, că nu poate întemeia pe el „restructurarea" sistemului.

I.S.: *Interesele lui Lenin erau clare. În fapt, în subtextul istoriei continua o doctrină petroveniană, aş zice...*

Al.Z.: Da, orice istorie comportă şi o preistorie.

I.S.: *Dar care au fost interesele lui Marx?*

Al.Z.: Marx a vrut şi el să schimbe lumea, nici mai mult, nici mai puţin. Şi n-a ezitat să recomande mijloace care implică violenţa şi intoleranţa, chiar dacă el n-a pus punctul pe *i*, pentru că a trăit într-o epocă în care lucrurile acestea nu se puteau concepe în asemenea termeni. Dar violenţa este deductibilă din Marx, teroarea comunistă pe el s-a sprijinit.

I.S.: *Din* Programul de la Gotha, *la 1875...*

Al.Z.: Poate chiar dinainte, ca tînăr hegelian, iubitor de necesitate... Nu putem vorbi în istorie de necesitate. Istoria poate evita simplificările de tip raţionalist, dacă elita nu abdică

de la datoria ei de a căuta soluţii paşnice, să zicem democratice, cu un termen care nu e pentru toate epocile, dar care poate să ne spună încă ceva astăzi.

I.S.: *Şi interesul acesta al lui Marx pentru modificarea istoriei, cum vi-l explicaţi la un om care a scris* Capitalul *şi care a înţeles resursele capitalismului?*

Al.Z.: Presupun că e vorba de o structură aparte, o *Wille zur Macht*, un anumit tip de om care manifestă veleitatea de a schimba lumea. Cînd spunea că „filosofii pînă acum au gîndit lumea, dar acum este momentul să o schimbe", el invita de fapt inteligenţa, cărturărimea, în numele luptei de clasă, spre acest tip de angajament, care însă nu se menţine totdeauna în limitele impuse de o filosofie tolerantă...

I.S.: *...Nu era linia vechilor utopişti, de la Campanella la Saint-Simon?*

Al.Z.: ...Să nu ne bucurăm prea mult de această linie. Ea există, fără îndoială, dar atîta vreme cît rămîne într-un spaţiu al gîndirii este una, iar cînd caută să facă din utopie un sistem politic, cu toate instrumentele coercitive care să-i asigure succesul, lucrurile se schimbă. Responsabilitatea ideologului obsedat de schimbare devine imensă. Atunci omul nu mai este, mă rog, fiinţa care merită respectul nostru şi care trebuie oricum tolerată, ci un obiect, un element de statistică, aşa cum a fost întotdeauna pentru marii dictatori ai lumii, dincolo chiar de ideologia la care ne referim.

I.S.: *Şi dictatorii ăştia vin şi revin...*

Al.Z.: Din păcate, vin mereu şi revin...

I.S.: *Asta-i istoria...*

Al.Z.: O anumită istorie, pentru că există momente de criză, iar crizele se rezolvă de obicei prin acte de autoritate, acte care de obicei nu sînt făcute de filosofi capabili să-şi modeleze instrumentele, să le menţină în limitele permise sau măcar suportabile, ci de veleitari dispuşi să producă consecinţe absolut regretabile.

I.S.: *Dar o asemenea doctrină ca a dumneavoastră, anticarteziană într-un fel... dacă o prezentaţi într-un congres internaţional, ce ecouri treziţi?*

Al.Z.: Cred că ecourile ar putea fi diverse, pentru că trăim într-o lume pluralistă şi e normal ca opiniile să se înfrunte, iar pe de altă parte, există mulţi care aderă azi la acest tip de reflecţie, după cum şi alţii care i se opun, considerînd că aceste angajamente, de care vorbeam la început, sînt încă valabile şi ar putea fi menţinute în limite rezonabile.

I.S.: *Aş vrea să discutăm puţin despre Revoluţia franceză, dar mă întreb, aşa, dacă la congresul Bicentenarului Revoluţiei aţi fi spus ceea ce declaraţi în această carte,* La sfîrşit de ciclu...

Al.Z.: Am şi spus, cu referire la spaţiul românesc...

I.S.: *...că revoluţia trebuie acuzată, Revoluţia franceză...*

Al.Z.: Am spus-o destul de limpede.

I.S.: *Şi ce ecouri a trezit această idee?*

Al.Z.: În 1989, nu mai era o noutate, dat fiind că de vreo zece ani exista un curent, în istoriografia franceză, de revizuire a revoluţiei şi care a spus, în linii mari, cam ceea ce spuneam şi eu, însă pornind de la reflecţiile lui Edmund Burke, ale lui Barnave, dintre contemporanii revoluţiei, şi de la o reflecţie care a continuat să se dezvolte, pînă la François Furet, dar care...

I.S.: *...Şi a doctrinelor româneşti...*

Al.Z.: ...şi la noi, bineînţeles, încă din secolul trecut. Semnificativ e mai ales Iorga, despre care am şi vorbit atunci, la bicentenar.

I.S.: *...şi Eminescu, şi Asachi. Şi asta puţini din generaţia mea, şi puţini tineri ştiu... M-aş bucura să disociem puţin pe această temă. Haideţi acum, iertaţi-mă, mai fac o pauză de zece minute să ascultăm o* Rapsodie *de Brahms... Deci, Ina Serveeva din clasa a X-a a liceului din Ruse... Să ne spună un cuvînt şi doamna Ciardarova... şeful secţiei culturale a oraşului Ruse, şi directorul „Festivalului zilelor muzicale din martie"... Daţi-ne cîteva amănunte despre agenda festivalului...*

D-na Ciardarova: Festivalul nostru va fi la ediţia a 35-a, şi în acest festival, prin tradiţie, cultura românească este prezentă mereu şi cu prestigiu foarte mare şi, pentru că oaspetele dumneavoastră este domnul profesor de la Iaşi, vreau să spun că una din formaţiile la festivalul nostru a fost de la Filarmonica din Iaşi... Cînd putem avea o limbă comună, rezultatele sînt excelente pentru ambele părţi.

I.S.: *Festivalul se va desfăşura sub emblema „Muzica în ţările dunărene"...*

I.C.: Este adevărat, va fi consacrat culturilor dunărene şi vor participa toate ţările de pe Dunăre: Germania, Austria, Ungaria, Slovacia, România, Ucraina şi Bulgaria...

I.S.: *Ideea e frumoasă... De la Donaueschingen, de unde izvorăşte Dunărea, pînă la Galaţi avem o salbă de cetăţi care fac muzică de veacuri... frumoasă această idee pe care a preluat-o oraşul Ruse. Dunărea cîntă...*

I.C.: România şi Bulgaria pot cultiva relaţiile cu Europa; asta este o temă foarte interesantă...

I.S.: *...Şi cu atît mai mult cu cît, iată, orchestra de cameră a Filarmonicii „George Enescu" este invitată la Ruse, aşa cum a fost şi anul trecut... Poate va veni cu maestrul Mandeal, după cum sperăm că domnul Mihai Constantinescu, care e directorul Artimex-ului...*

I.C.: Domnul Mihai Constantinescu – poate vă oferă o şansă pentru festivalul nostru; unul dintre cele mai mari ansambluri mondiale, condus de compozitorul Iuri Başneţ din Moscova, ar dori să cînte, înainte de a veni la Festivalul de la Ruse, la Bucureşti...

I.S.: *Sper că domnul Mihai Constantinescu ne ascultă şi vă va ajuta şi pe dumneavoastră şi pe noi. Deci,* Rapsodia *de Brahms...*

(Muzica)

I.S.: *Vă mulţumesc stimaţi oaspeţi din Bulgaria, pentru bucuriile pe care ni le-aţi adus în această seară. Oricînd sîntem deschişi şi poate o dată – v-am explicat – organizăm în cadrul acestei serate pe care o avem în fiecare duminică o întîlnire între 3-4 tineri din Ruse şi 3-4 tineri de la licee din Bucureşti. Mi-ar plăcea chiar cu aceleaşi piese, în spirit competiţional, care este atît de benefic. Vă urez drum bun pînă la Ruse. Vă mulţumim...*

Stimate domnule profesor Alexandru Zub... Ne-au mai rămas 60 de minute, mai am casete, dar la fel de pasionantă ca şi muzica este orice discuţie cu dumneavoastră. Am început să abordăm cîteva chestiuni legate de impactul Revoluţiei franceze... S-a terminat Revoluţia franceză, domnule profesor? Credeţi?

Al.Z.: Este o chestiune pe care şi-o pun mulţi istorici la ora actuală. Întrebarea a revenit aproape în fiecare generaţie, de la sfîrşitul „Luminilor", timp de două secole. La 1848, Tocqueville spunea: „Voilà la révolution qui recommence" („Iată revoluţia care reîncepe") şi îşi amintea că după momentul 1789, '93-'94, au fost răbufniri continue – în 1830, între altele – şi iată un alt episod la 1848, pentru ca abia o generaţie mai tîrziu discursul revoluţionar să cunoască o anumită împlinire, să zicem, o armonizare, însă, din păcate, pe linie iacobină... Acest discurs a unilateralizat apoi lectura asupra Revoluţiei franceze, impunînd o perspectivă la care s-au raportat toate generaţiile de istorici scurse între timp.

I.S.: *1789 era posibil fără 1793, fără iacobinism, fără ghilotină?*

Al.Z.: De ce nu? Omul este liber şi, în mare, poate să dea curs evenimentelor, să-şi imprime voinţa, să facă ori să nu facă ceva. Poţi tolera (dacă nu şi iubi) pe vecinul tău. De ce trebuie neapărat să-l suprimi? Îl suprimi numai dacă ai voinţa de a-l modela cu orice preţ pe celălalt şi de a impune proiectul tău cu preţul anihilării altuia.

I.S.: *Tocqueville acesta, la care reveniţi mereu şi la care revine întreaga istoriografie modernă, e un spirit aristocrat.*

Al.Z.: Da, dar un aristocrat care a înțeles perfect ce se întîmplase în lume, un aristocrat generos care a pierdut din neamul lui pe mulți (la 1793, în timpul terorii, tatăl lui a înălbit într-o noapte, cînd a fost închis și a scăpat ca prin urechile acului, și el însuși, Alexis de Tocqueville, s-a salvat cu mare greutate) și totuși a arătat cea mai mare înțelegere pentru revoluție, considerînd că aceasta izvorăște din anumite realități. În orice caz, revoluția era un fapt împlinit, din care lumea trebuia să tragă totuși un „profit", în sensul instalării unui regim democratic. Aceasta este marea problemă, în fond, cum să împaci libertatea, care venea din spațiul aristocrației și trebuia cultivată, cizelată, adusă la zi, cu nevoia de egalitate pe care o proclama Revoluția franceză. O mare problemă, ca și aceea a fraternității.

I.S.: *Acoperire mare are democrația, domnule profesor, și nu aristocrația.*

Al.Z.: Democrația, ca orice realitate ambiguă, este un cuvînt suspect, aș spune, pentru că depinde anume de cine o face și cum o face. Adesea democrația a fost un simplu instrument de care s-au servit pînă și tiranii. Se pot da atîtea exemple. De democrație s-a vorbit și în timpul dictaturii comuniste, nu? Era democrație populară, democrație socialistă ș.a.m.d.

I.S.: *În cazul acesta a fost demagogie; dar a existat o democrație ateniană...*

Al.Z.: A existat, însă și atenienii manipulau instrumentele democrației, instituțiile acesteia. Democrația este un lucru care se cîștigă și se pierde, și atunci problema este să creezi acele instituții capabile să articuleze un bun exercițiu democratic. Or, aceasta, pentru epoca modernă, este un lucru esențial. Fiindcă v-ați referit la Tocqueville... El a încercat să găsească tocmai elementele de contrapondere, de armonizare, de resurecție.

I.S.: *E ura lui împotriva democrației, domnule profesor, din moment ce declară: „Am pentru instituțiile democratice o înclinare doar intelectuală, dar sînt aristocrat din instinct, adică disprețuiesc mulțimea și mă tem de ea?... Democrația nu e fondul sufletului meu", zice Tocqueville.*

Al.Z.: Da, aceasta e însă o notă de sertar, o confesiune marginală. Bineînțeles că trebuie să o luăm în seamă, dar trebuie spus că autorul n-a încredințat-o tiparului, fiindcă Tocqueville înțelegea să facă pedagogie socială și discursul emis era menit să modeleze pe alții. Voia să fie convingător, în sensul că democrația are virtuți demne de a fi cultivate și că șansa lumii este, în fond, democrația. Lumea evolua în această direcție și problema era cum să se modeleze democrația pe seama moștenirii aristocratice.

I.S.: *Totuşi, cum putem acuza Revoluţia franceză, care a adus democraţia, de fapt, în Europa? Şi toate fenomenele adiacente, pentru că democratismul englez, chiar dacă este prerevoluţionar, vine pe aceeaşi structură...*

Al.Z.: Este o mare problemă, pentru că nu Revoluţia franceză a adus democraţia, democraţia venise deja. De aceea se vorbeşte de o... revoluţie dinaintea revoluţiei. Tocqueville a avut această intuiţie şi a căutat să o dezvolte, să o explice, să o documenteze prin descinderi foarte serioase în arhive, analizînd-o apoi în *L'Ancien Régime et la Révolution*, o carte pe care n-a mai terminat-o şi care a rămas un reper de neocolit pînă azi. Problema, pentru el, era să recupereze valorile aristocratice şi să le acomodeze cu ceea ce dăduse bun revoluţia. Un deziderat, o aspiraţie. Nu cred să existe o societate care să fi dus la o armonizare deplină toate aceste valori. Nici măcar lumea americană, pe care Tocqueville o lăuda în altă carte pentru că a reuşit să facă revoluţia fără violenţă, să valorifice vechi tradiţii locale şi europene, să construiască ceva solid, o lume nouă în care întrezărea ce are să se întîmple cu lumea europeană, dacă va evolua pe linia instituţiilor democratice.

I.S.: *Stimate domnule profesor... dar fără 1789, fără 1793 n-ar fi existat Napoleon şi n-ar fi existat această eliberare a Europei, a Germaniei de „aristocratism" şi de feudalism.*

Al.Z.: Nu uitaţi însă că Napoleon era contemporan cu Josif al II-lea şi că acesta iniţia în plin centrul Europei o serie de reforme, a căror menire era tocmai să sporească sfera libertăţii, să introducă valori, care să asigure o direcţie democratică, un sens democratic în viitor.

I.S.: *Şi Josif al II-lea trebuie gîndit aşa, fără moartea Mariei Antoaneta?*

Al.Z.: Înainte de ghilotinarea Mariei Antoaneta circulau pe continent deja tot felul de idei, doctrine care mergeau în sensul unui reformism de sus, fără violenţă, treptat, gradual, cum spune şi Kogălniceanu al nostru, care a optat tocmai pentru această tradiţie central-europeană, care era reformistă. El a venit de la Berlin, în 1837, cu discursurile şi proclamaţiile lui Stein şi Hardenberg, marii reformatori ai Prusiei, tocmai pentru a arăta că se poate ajunge, fără convulsii, la un regim liberal, cu un guvern monarhic.

I.S.: *Reforma blîndă, spunea Kogălniceanu...*

Al.Z.: ...prin reforme blînde, graduale, pentru că revoluţia dislocă, perturbă şi împiedică de fapt civilizaţia.

I.S.: *Dar, în fond, ce-i reproşaţi revoluţiei, în afara decapitărilor regale şi a anului de teroare 1793? Înseamnă foarte puţin faţă de...*

Al.Z.: Reproșul nu e doar al meu. Cînd e vorba de viața oamenilor, acele jertfe înseamnă enorm de mult. Orice ființă umană trebuie respectată, în individualitatea ei, care nu se repetă niciodată. Tot ceea ce este agresiune la adresa individului trebuie condamnat. Și de aici pleacă orice judecată, cînd e vorba de revoluție...

I.S.: *...Orice război e o agresiune, domnule profesor...*

Al.Z.: Așa este, dar nu trebuie să justificăm războaiele și să legitimăm revoluțiile numai pentru că ele pot să aducă și ceva bine. Există un progres tehnic, care se hrănește din războaie. Războaiele au grăbit anumite descoperiri. Se știe ce a însemnat, în al doilea război mondial, goana după o armă nouă, fantastică, în stare să-l pună în derută pe inamic. Aceasta a putut aduce un cîștig în plan tehnic, științific, dar și o mare pierdere pentru umanitate. Nu ezit să aleg.

I.S.: *Știm cîți oameni au murit în 1793?*

Al.Z.: Destul de mulți... Abia acum se fac statistici mai riguroase, în legătură și cu ce a însemnat revoluția în provincie, pentru că lumea identifică abuziv revoluția franceză cu Parisul. Or, nici Parisul n-a fost uniform cînd e vorba de comportament în timpul revoluției, anumite desfășurări au depins de tradițiile arondismentului, de agitatorul care s-a ocupat de evenimente acolo ș.a.m.d.

I.S.: *Domnule profesor... crima este în noi, din moment ce au continuat atîtea acțiuni absurde de-a lungul istoriei, pînă la cuptoarele de la Auschwitz, pînă la gulagurile rusești?*

Al.Z.: Nu știu dacă este în noi, poate că da, s-ar putea crede și așa, dar în noi există și obligația de a gîndi, de a stopa crima, de a ne controla gesturile, de a ne mărgini ambițiile la ce e firesc și la ce poate să ducă la respectul față de celălalt. Cînd nu mai există voință de dialog și toleranță pentru alteritate, nu mai poate fi vorba de democrație.

I.S.: *...Crima e „antecedentul" revoluției franceze și ea merge – o demonstrează Freud încă în '39 –, merge paralel în istorie cu creșterea instinctivității.*

Al.Z.: Există o anumită violență în noi, ea revine mereu și ia proporții...

I.S.: *...Și ce proporții... în progresie geometrică...*

Al.Z.: Da, pentru că acest instinct al violenței dispune azi de instrumente distructive extraordinare. Ajunge ca instrumentele acestea să cadă pe mîna unui psihopat pentru ca lumea să fie pusă în pericol, fie și în anumite segmente ale ei. În veacul nostru au fost atîtea fapte de genocid care ne cutremură.

I.S.: *Dar cum vă explicați faptul că – spuneam cîndva, și cred că termenul e foarte clar – „căpcăunii" pun din ce în ce*

mai mult mîna pe noi, nu? În plin secol al descoperirilor atomice, al răspîndirii lui Beethoven, „căpcăunii" au fost...

Al.Z.: ...Ispita violenţei este cu atît mai mare, cu cît instrumentele răului sînt mai eficace, mai larg distructive. Şi, repet, sînt destule firi înclinate spre absolutism, dictatură, totalitarism, capabile să producă asemenea consecinţe.

I.S.: *Şi n-avea dreptate bătrînul Marx, în teza a 11-a asupra lui Feuerbach, că filosofii, adică oamenii de cultură, trebuie să schimbe lumea şi să n-o lase aşa...*

Al.Z.: ...Depinde cum o schimbă. Dacă asumă un sistem de gîndire reducţionist, acesta poate să împingă lumea pe o cale greşită. Fiindcă filosofii nu pot controla realitatea, ei pot să sugereze sensul în care realitatea ar trebui remodelată, dar remodelarea însăşi intră pe mîna oamenilor politici, a economiştilor, a practicienilor, care nu mai sînt filosofi. Sau dacă sînt filosofi, sînt – vai – nişte filosofi cu mintea răsucită, distorsionată.

I.S.: *În faţa cărui modelator de istorie vă înclinaţi fruntea? Un om care înţelege legităţile şi nu merge pe căile – să le zicem – totalitariste.*

Al.Z.: E foarte greu de spus, fiindcă istoria nu prea cunoaşte oameni de acest fel. În orice caz, Grecia veche a cunoscut spirite înalte, capabile să asume rosturi în cetate, dar şi să renunţe la putere, dacă este nevoie. În veacul nostru, un Masaryk a ştiut să răspundă exigenţelor timpului, fiind el însuşi filosof şi iubitor de artă. Se poate întîmpla, dar este evident că asemenea figuri clachează în faţa unor puteri ostile, atunci cînd acestea devin solidare şi pun la lucru un proiect comun, care produce urmări nefaste.

I.S.: *Modelatorii sînt utopişti...*

Al.Z.: E nevoie de utopie, fără îndoială, dar în acelaşi timp şi de o supunere a utopiei la examenul realităţii. Asta ţine de bun simţ, măsură, e acel *modus in rebus*, care trebuie să îndrume pe oricare dintre noi şi pe istoric în primul rînd.

I.S.: *Da, vă înţeleg, domnule profesor. Iorga a scris atîtea pagini împotriva Revoluţiei franceze. Cum vă explicaţi faptul că pe teritoriul carpatic a apărut o asemenea reacţie încă din secolul trecut?*

Al.Z.: Era o reacţie normală, cred, pentru că acele figuri aparţineau unei anumite tradiţii de gîndire şi conduită umană; erau creştini şi au gîndit în sens creştin. Şi dacă refaceţi acest traseu întreg, vedeţi cum se leagă Asachi de Kogălniceanu, acesta de Eminescu, la care întîlnim acelaşi tip de gîndire organicistă ca şi la Kogălniceanu. M-am şi ocupat la un moment dat de direcţia organicistă în gîndirea românească, ilustrată mai ales de Nicolae Iorga, spirit mai radical şi dis-

punînd de instrumente mai bine puse la punct. El a încercat să supună unei analize critice întreg fenomenul modernizării, care înseamnă Revoluția franceză și consecințele ei.

I.S.: *Afirmația lui Iorga: „Eu nu cred în revoluție" este rezultanta gîndirii sale istoriografice?*

Al.Z.: Nu s-ar putea spune... Este, într-un fel, dar toți istoricii au niște precursori, niște surse din care se hrănesc, iar în cazul lui Iorga, el a cunoscut mai întîi destul de bine textele produse de revoluția însăși, de contemporani, de actorii revoluției, de martorii acesteia și, mai ales, acea carte superbă, *Reflecții despre revoluție*, scrisă de Edmund Burke, un contemporan de peste Canal, care însă a avut o intuiție formidabilă, nutrită din realități încă fragmentare și incipiente, intuiție a fenomenului în curs. A văzut că se declanșează energii care nu vor putea fi ținute sub control. De fapt, așa s-a întîmplat pretutindeni în cele două secole, cînd am asistat la o impresionantă descătușare de energii – indivizi care s-au simțit liberi, grupuri umane, comunități, state, națiuni care au rîvnit să ocupe scena istoriei, să se manifeste plenar, dar care, în același timp, au produs un lanț de evenimente, pînă la războaiele mondiale ș.a.m.d. Aceste lucruri se leagă între ele, stau chiar în strînsă conexiune.

I.S.: *Vorbiți de conexiunile organiciste din istorie. Sînteți directorul onorific al acestei publicații excelente care se numește „Dacia literară"; o primesc de la Iași cu mare bucurie, pentru că sînt studii de maxim interes; dar „Dacia literară" apare, cred, la 1840, nu? Și este un organ împotriva lui Asachi... Mi-e foarte drag Asachi, cel povestit de ieșeni. Am făcut școala aceea cu statuia lui Asachi, în fața Palatului, prima clasă în 1939, și totdeauna dimineața, cînd intram în clasă, mă uitam la... Asachi; și mai tîrziu mi s-a părut o încununare a înțelepciunii. Kogălniceanu s-a ridicat împotriva lui.*

Al.Z.: E poate prea mult spus. Unele manifestări ale lui Asachi displăceau desigur noii generații: era mai încet, mai refractar la...

I.S.: *...la reformă.*

Al.Z.: ...nu atît la reformă, cît la cadența precipitată a reformei, la acțiunile pe care noua generație le dorea mai radicale. Astăzi sîntem mai înclinați să legăm mesajul lui Kogălniceanu de acțiunea lui Asachi pentru că găsim o linie directă și o comunicare între ele. Kogălniceanu a început de altfel prin a prelua o parte din „Alăuta românească", acel supliment al „Albinei" lui Asachi, din care a făcut un prim mijloc de a-și pune ideile în circulație. A fondat apoi „Dacia literară", ca instrument menit să exprime aspirațiile generației sale, cu un mesaj politic mult mai clar, sintetizat în titlu.

I.S.: *Domnule profesor... pentru că am vorbit de Asachi, am vorbit de Kogălniceanu, de Xenopol, aş vrea cîteva cuvinte despre muzică, acum cînd nu mai avem muzică aici cu noi. Văd că în ultimele studii atacaţi şi problemele relaţiilor lor cu muzica. Cum vă explicaţi această înclinare a lui Kogălniceanu – scrisorile lui către surorile de la Iaşi mi se par copleşitoare? Faptul că Maiorescu era un flautist excepţional îmi explică foarte mult din doctrina sa. Faptul că Xenopol cel apreciat de Croce a făcut Conservatorul mi se pare foarte mult pentru istoriografie. Foarte puţin vorbim despre Xenopol. Aţi editat mult, văd că aveţi şi o nouă revistă, „Xenopoliana"... Cum vă explicaţi această dragoste a ieşenilor pentru muzică? Şi profesorul Oţetea era un om încărcat de muzică. Şi dumneavoastră, la un moment dat, vă văd într-o frază dezlănţuindu-vă, vorbind despre patosul wagnerian. Aveţi nevoie de muzică, voi care studiaţi istoria lumii?*

Al.Z.: E o trebuinţă umană. Avem în general nevoie de artă, ca o dimensiune compensatoare, capabilă a ne împlini fiinţa. Cunoaşterea nu se poate rezuma doar la aspectele raţionale, ci trebuie să angajeze şi alte registre ale fiinţei noastre. Kogălniceanu a trăit într-un mediu pregătit pentru artă, avea în spate o tradiţie; în casele boiereşti se făcea muzică, erau instrumentişti, circulau texte muzicale, corespondenţa adolescentului Mihalache cu surorile şi cu „Babaca" sînt extrem de interesante din acest punct de vedere; se copiau texte febril, se făceau comentarii. Un text muzical, de pildă, copiat cu mîna, după multe insistenţe, era difuzat în Germania.

I.S.: *...trimis de la Iaşi...*

Al.Z.: ...De la Iaşi, desigur, transcris cu grijă de surorile lui Kogălniceanu.

I.S.: *Texte muzicale, spuneaţi, da?*

Al.Z.: Texte muzicale...

I.S.: *Pentru că ştiu că Kogălniceanu le cerea surorilor să-i trimită o partitură la un moment dat, cu 2-3 cîntece...*

Al.Z.: ...Exact. Erau cîntece moldoveneşti puse pe muzică de Rujinski, un pianist care le instruia chiar pe surorile lui Kogălniceanu. Şi evident că această atmosferă a jucat un rol. Mai apoi Kogălniceanu a plonjat în mediul berlinez, care era meloman prin excelenţă; a participat la serate unde se aflau prinţi şi cărturari interesaţi de limba, istoria, folclorul nostru.

I.S.: *...şi mari muzicieni...*

Al.Z.: ...melomani în orice caz, oameni de mare sensibilitate şi de vast orizont, cum era Humboldt, cum era Savigny, care i-au deschis şi lui ochii spre muzica sferelor, spre...

I.S.: *Povesteşte în scrisori modul în care vedea spectacolele de la Operă...*

Al.Z.: ...Da, la Berlin, la Viena; descrie chiar Opera şi Teatrul din Viena, unde a văzut *Don Carlos* de Schiller şi altele, sedus cu totul de forţa educativă a artei.

I.S.: *E una din cele mai interesante personalităţi ale timpului...*

Al.Z.: Cu siguranţă. Mesajul lui s-a constituit însă înainte de jumătatea secolului. Cu „Dacia literară" şi „Alăuta românească", publicaţii aproape sincrone, sîntem în plină maturitate a acestui mesaj, un întreg program de resurecţie naţională întemeiată pe respectul valorilor, pe o filosofie şi o conduită creştine, adică pe toleranţă, echilibru social, democraţie. Era legat de revoluţie, dar şi de ceea ce venea de dinainte de revoluţie în spaţiul absolutist care se remodela din mers, însă n-a mai avut răgazul să-şi ducă misiunea pînă la capăt, din motive ce nu pot fi analizate acum.

I.S.: *Şi Xenopol?*

Al.Z.: A.D. Xenopol se situează oarecum în aceeaşi tradiţie. În plus, el avea şi o ascendenţă germanică. Venea, prin tatăl său, din nordul Germaniei, care era şi el bine marcat de tradiţii melomane. Sigur că aceasta l-a marcat pe viitorul istoric, ca şi atmosfera timpului. Era epoca „Junimii", cînd Maiorescu cînta la flaut, Xenopol la pian, mai toţi cei din jur fiind iubitori de muzică...

I.S.: *Mergeau cu Negruzzi la Pogor, cîntau cu toţii...*

Al.Z.: Aveau o mare disponibilitate de spirit, erau oameni liberi şi voiau să cultive pe toate căile acest spirit al libertăţii în ceilalţi. Au făcut-o cu generozitate, deşi cei mai mulţi în dauna castei lor. Ieşirea din castă, transgresiunea vechilor limite favoriza o extensie de valori, un proces democratic în expansiune.

I.S.: *De ce castă...?*

Al.Z.: Termenul *castă* nu e poate bine ales, dar aşa s-a întîmplat cu Kogălniceanu, care se opunea mentalităţii boiereşti sub aspect politic, pentru a adopta un program liberalizare, de reforme care erau împotriva intereselor proprii. La un moment dat, în Parlament, Kogălniceanu îşi aduce aminte cum în tinereţea lui a fost apostrofat de boierii bătrîni că se opune acestei clase din care totuşi făcea parte. Ce motiv a avut, în fond, să-şi abjure casta? Kogălniceanu aparţine unei generaţii admirabile de paşoptişti, care erau adesea boieri şi au făcut totuşi un program împotriva intereselor boiereşti, dacă le gîndim aşa cum le gîndeau încă la vremea aceea mulţi boieri. Această minoritate, mica elită boierească şcolită în Occident, a reuşit să pună la lucru un program de reforme şi să-l apere pînă la capăt. Spre gloria acestei generaţii, ea a ştiut să împace valorile timpului cu respectul

valorilor tradiţionale, în aşa fel încît schimbările să nu se producă peste noapte, intempestiv şi cu sacrificii prea mari.

I.S.: *Dumneavoastră l-aţi citat pe Tocqueville; vă înţeleg ancorarea în secolul nostru; dar foarte interesantă este această plajă de idei din istoriografia secolului trecut, de la Asachi pînă la Kogălniceanu. Cum s-a ataşat Eminescu unui asemenea punct de vedere, pentru că vreau să revenim la problemele Revoluţiei franceze? S-a ridicat şi el împotriva Revoluţiei franceze...*

Al.Z.: Era absolut normal. Eminescu este un fel de receptacul al marilor idei din tradiţia românească. El n-a făcut decît să le dea o formă nouă, personală şi poate definitivă, dar în fond erau ideile tradiţionale, pe care încerca să le scoată din depozitele trecutului. El a trăit această epocă în care lucrurile se reaşezau în spaţiul românesc şi a avut, de asemenea, o foarte bună întîlnire cu spaţiul meloman din centrul Europei: cu Viena, cu Berlinul...

I.S.: *Anul ăsta sărbătorim 400 de ani de la moartea lui Palestrina şi mereu mă gîndesc ce intuiţie a putut avea Eminescu să înţeleagă geniul acestui italian pe care nici astăzi nu-l cultivăm în măsura necesară. A trecut aniversarea şi n-am făcut nimic pentru Palestrina, intuit şi iubit de Eminescu încă de la Viena. Mi se pare teribilă această „alegere"...*

Al.Z.: Dacă mutaţi lucrurile acum în planul gîndirii sociale, al filosofiei politice, s-ar vedea ce înseamnă direcţia Palestrina. Este o altă mişcare a spiritului, un alt tip de opţiune. Cealaltă, opţiunea robespierriană, iacobină, nu este singura, nici unica ipoteză de lucru pentru evoluţia modernă a umanităţii.

I.S.: *Da, mereu atacuri împotriva lui Robespierre, dar revoluţia aceea a dat atîţia oameni atît de diferiţi şi registrul ei este atît de larg: Mirabeau e altul, Danton e altul...*

Al.Z.: E o nefericire că lucrurile au mers de la paleta de atitudini şi opţiuni, de oferte multiple care s-au produs în timpul revoluţiei, spre discursul iacobin, care a unilateralizat acest discurs, prefăcîndu-l în discurs monolitic. I-am spune astăzi discurs unic. La un secol de la revoluţie, în plin Parlament, Clemenceau, aflat la începuturile carierei sale – tînăr avocat –, exclama programatic: „La révolution est un bloc" („Revoluţia este un bloc"). De ce? Pentru că voia să scoată discursul revoluţionar de sub zodia contestaţiei. Prea mult se frămînta lumea, spiritele se agitau, aparent steril, în jurul acestei problematici. Era nevoie să se absolve global revoluţia, ajunsă un destin de care lumea nu mai trebuia să se atingă. Ceea ce nu înseamnă că s-a putut impune definitiv acest punct de vedere. Pe lîngă partizani înfocaţi, revoluţia a

produs mereu și contestatari. Criticii săi abia în momentul de față reușesc să producă un discurs credibil, asumat și de alte categorii. Multă vreme a precumpănit însă un „discurs unic" asupra revoluției, discursul iacobin.

I.S.: *Napoleon a fost și el ceea ce numeam un „căpcăun" al istoriei?*

Al.Z.: Un „căpcăun" necesar, după cîte se pare.

I.S.: *Era un spirit iacobin?*

Al.Z.: Nu, dar reducționist, ca orice despot. El a încercat să introducă ordine într-o istorie haotică și a făcut-o cu instrumentele de care dispunea, cu geniu – dacă vreți –, pentru că opera lui Napoleon nu se rezumă numai la expansiunea revoluției pe continent, la războaie, la simplificările geo-politice produse acolo, ci înseamnă și altceva: este o legislație napoleoniană; există o operă administrativă, care a impus birocrația modernă. Această operă n-a început cu el, desigur, Napoleon a desăvîrșit numai inițiative conturate sub monarhia absolută. Te întrebi atunci: dacă absolutismul trasase căile și mergea în această direcție, iar Ludovic al XVI-lea făcuse concesii atît de importante, de ce a mai fost nevoie de revoluție? Și revoluția putea fi efectiv evitată dacă nu se produceau niște disfuncții, neînțelegeri, intrigi, dacă vreți, că tot acolo ajungem, intrigi care să compromită regalitatea și să determine o soluție radicală. Monarhia putea asuma programul revoluției, cum l-a și asumat în linii mari, și să impună o cale mult mai pașnică și mai rezonabilă evoluției următoare. Adică s-ar fi evitat mulțimea conflictelor care, un sfert de secol, au însîngerat națiunea franceză, făcînd-o să piardă enorm din energiile ei. Franța nu și-a revenit nici astăzi...

I.S.: *...din „sleirea" de la 1789...*

Al.Z.: ...De atunci, pentru că Napoleon și expansiunea franceză pe continent sunt consecințele lui 1789. Revoluția își inventa oarecum dușmanii, ea a voit să se reverse, determinînd un lanț de evenimente, de violențe care au prefăcut și continentul, lumea în fond, proces din care lumea nu s-a putut sustrage încă pînă la ora actuală. Este o întrebare dacă s-a ajuns acum, totuși, la sfîrșit de ciclu.

I.S.: *Pînă la 1815, Franța a dominat totuși Europa.*

Al.Z.: ...Da, iar după aceea și-a răscumpărat excesele. Să nu uităm că la 1815 trupele țarului au mărșăluit în Paris. Trist adevăr. Numai abilitatea lui Talleyrand a menținut apoi Franța, pasager, la un nivel onorabil, iar mai tîrziu voința formidabilă a unui alt Napoleon, al III-lea, care ne-a fost și nouă benefic. Dar, de fapt, pierderile acelea de oameni, impuse de Revoluție, au fost imense și irecuperabile. Franța și-a decapitat atunci elitele. Unii s-au salvat în exil, alții schimbîndu-și

coafura şi veşmintele sau creîndu-şi angajamente sub noul regim. N-a fost deloc uşor şi, pînă la urmă, nu ştiu dacă a fost bine.

I.S.: *Tot vorbiţi, d-le profesor, despre haos în istorie. Cred în asta, după o perioadă de marxism riguros. Dar nici logică şi sens nu există în istorie...*

Al.Z.: Sens, da, este sensul pe care i-l inculcăm noi...

I.S.: *...Ordine şi sens, mai bine zis...*

Al.Z.: E o formulă curentă la mulţi analişti.

I.S.: *Există în istorie ordine şi sens?*

Al.Z.: Sunt ordinea şi sensul pe care le putem introduce în haosul faptelor, pe seama unui complex univers de idei...

I.S.: *...posterior... domnule profesor, nu? Îl introducem după aceea, după 100 de ani. Vin oameni ca dumneavoastră şi-şi spun punctul de vedere...*

Al.Z.: Numai că, vedeţi, punctul nostru de vedere nu este neutru, nici produsul insolit al unei personalităţi, expresia unei voinţe de reflecţie, al unei gîndiri, ci este produsul unei alchimii extrem de complicate, care vine din timp, legînd discursurile istoriografice în timp şi determinînd, în fond, interpretările de astăzi, cu elemente luate din strictă contemporaneitate, care sînt decisive.

I.S.: *E interesant dacă aţi fi gîndit la fel fără anii de detenţie 1958-1964, fără înţelegerea epocilor totalitariste. Pentru că, vedeţi, veniţi cu un punct de vedere...*

Al.Z.: Nu uitaţi totuşi că eu, fiind de formaţie istoric, puteam ajunge şi altfel la asemenea concluzii.

I.S.: *Şi la o asemenea doctrină?*

Al.Z.: Sînt convins că da. Dacă refac mental traseul lecturilor mele, îmi dau seama că existau dinainte nişte afinităţi şi că n-am ajuns la acele concluzii absolut din întîmplare, deşi un coeficient de hazard există totdeauna în întîlnirile pe care ni le rezervă destinul. Vreau să vă spun că deja înainte de recluziune mă ocupam de Xenopol. Pregăteam o bibliografie pe care am reluat-o abia mult mai tîrziu, convins că aveam nevoie de un punct de sprijin, de un moment de sinteză, care să-mi permită apoi o privire de ansamblu asupra trecutului. Or, pentru tradiţia istoriografică şi culturală românească, Xenopol putea fi un asemenea punct de observaţie, cum era şi Kogălniceanu, spre care m-am îndreptat la fel de firesc, aproape concomitent. Cînd te situezi pe asemenea înălţimi, ai şansa să vezi dacă nu mai departe, cel puţin la nivelul lor.

I.S.: *Sînteţi perfect ancorat în doctrinele romantice ale secolului al XIX-lea, care vin de la Asachi pînă la Eminescu şi pînă la Xenopol...*

Al.Z.: ...și pînă la Pârvan, dacă vreți.

I.S.: *...Pârvan... poate discutăm curînd despre Pârvan... mi-e foarte drag pentru enorma lui muzicalitate. Spuneți-mi, domnule profesor, dar acel 1917... Vreți ordine și sens în istorie...*

Al.Z.: ...Caut...

I.S.: *Da, căutați în haosul istoriei; un act haotic 1917; e un act deliberat; continuă politica lui Petru... Vă puteți închipui istoria altfel la 1917...*

Al.Z.: Bineînțeles. De ce nu ne-am închipui că directiva Stolîpin ar fi prevalat atunci împotriva acestei imense voințe bolșevice de a anula individualitățile, de a preface lumea însăși.

I.S.: *Sub Nicolae al II-lea?*

Al.Z.: Evident. Rusia era de la 1861, cel puțin de atunci, în plin proces de modernizare și democratizare, proces curmat intempestiv de bolșevism.

I.S.: *Dar de ce nu vă gîndiți și la Tolstoi, și la Dostoievski, și la Ceaikovski, aș spune și la Skriabin, care vedeau toate racilele și toate nenorocirile Rusiei. Există o altă cale în afara celei revoluționare...?*

Al.Z.: Cred că se putea și altfel. Dostoievski ne previne, insistent, că acea cale revoluționară nu putea să ducă decît la tragedie și la distrugere colectivă. Ceea ce s-a și întîmplat. De fapt, „demonii" lui Dostoievski sînt cei care preiau puterea politică în 1917. Într-un fel, ei existau în mecanismele sociale, dar au reușit acum să asume puterea, să-și coordoneze mișcările într-un fel coerent și eficace. Este, din păcate, directiva diabolică a istoriei.

I.S.: *Da, dar ea e determinată de conjuncturile timpului; poate că germanii nu aveau nevoie de o Rusie puternică și atunci l-au distrus pe Kerenski și l-au ridicat pe Lenin.*

Al.Z.: Nu trebuie să considerăm că aceasta era unica șansă, unica soluție. Ea s-a impus pentru că au dorit-o niște oameni de energie, de o energie în adevăr diabolică. Lumea era zăpăcită, derutată de un război ce o debusolase, punînd în mișcare mase enorme de oameni. A fost o propagandă foarte abilă, menită să instileze mai întîi în armata rusă spiritul revoluționar, refuzul ierarhiilor și al ordinii sociale. Această contestație a fost apoi temelia pe care și-a construit discursul absorbant și anihilant un grup de revoluționari fără scrupule. Astăzi știm că era posibil și altfel, că ceva mai multă energie din partea guvernului Kerenski ar fi putut limpezi rapid situația.

I.S.: *...Dacă n-ar fi existat Germania...*

Al.Z.: Desigur. Sînt prea mulți „dacă" la mijloc. Nu putem face acum o analiză, dar după opinia mea, ca să trag o concluzie nedemonstrabilă, e că revoluția n-a fost unica soluție.

I.S.: *Ar fi mers Germania după Wilhelm pe calea hitlerismului...? Vă închipuiţi Europa la 1940 fără industrializarea forţată a lui Stalin? Ce s-ar fi întîmplat în Europa în 1940-45 dacă Stalin nu industrializa această Rusie?*

Al.Z.: Pentru Europa şi pentru omenire în ansamblu a fost o tragedie faptul că Germania s-a remilitarizat şi s-a dezvoltat atît de rapid în condiţiile ştiute, şi că, la rîndul ei, Rusia a făcut un efort considerabil de industrializare, subsumîndu-l unui program funest. A fost o politică de expansiune, Rusia nu doar s-a apărat, ea a avut un proiect imperialist prin care ar fi luat-o înaintea Germaniei, dacă aceasta ar fi întîrziat, dacă se mişca puţin mai lent. Asemenea oameni nu se abţineau de la nimic.

I.S.: *E ademenitor să discut cu dumneavoastră... Totuşi, poate ideile mele în legătură cu Kogălniceanu şi muzica, Pârvan şi muzica nu mai trebuie să dispară din orizontul discuţiei noastre.*

Al.Z.: De acord.

I.S.: *Da, dar poate în minutele pe care le mai avem vorbiţi despre istorie. Publicul este foarte interesat de istorie... Citesc atîta presă care e haotică şi aduce informaţii dintre cele mai stupide cîteodată şi neintegrate... N-aţi vrea să poposim puţin în epoca postbelică şi să legaţi Ialta de destinul umanităţii postbelice, sub aceeaşi idee a imanenţei şi a haosului istoric?*

Al.Z.: Este un subiect fascinant, mai ales că această temă preocupă acuma foarte mult pe politologi, pe istorici şi este o temă încă foarte discutată. Ce a însemnat acel moment, dacă a fost într-adevăr o împărţire a sferelor de influenţă; occidentalii încearcă să se apere, refuzînd ideea de împărţire a sferelor, dar pînă la urmă a fost o înţelegere pe baza căreia sovieticii au fost lăsaţi să domine o bună parte din continent şi chiar din lume, ceea ce a produs consecinţe extraordinare asupra ansamblului umanităţii. Niciodată, cred, nu s-a întîmplat în istorie o asemenea bipolaritate care a făcut ca lumea să se împartă între imperiul răului şi imperiul binelui, abuziv, fără îndoială, că nu e tot binele concentrat de o parte şi tot răul de cealaltă. Dar, oricum, a fost un fenomen de polarizare ce a marcat profund umanitatea. Cînd acest echilibru precar a fost distrus prin evenimentele din 1989, lumea a intrat brusc într-o mare panică, s-a creat un vacuum de putere, un vid ideologic, cel puţin într-o parte a ei. Nimic mai semnificativ decît faptul că astăzi se caută etichete pentru această realitate aporetică şi că nici una nu satisface nevoia de coerenţă. Termenul de postmodernism, care a circulat mai întîi în artă, este astăzi preluat de filosofi, de politologi, de istorici, dar fără să se poată defini un conţinut precis.

I.S.: *Postmodernismul a născut capodopere în artă...*

Al.Z.: A născut poate capodopere în artă, dar arta – care a fost totdeauna un agent, un mesager al ideilor şi conduitelor noi – n-a reuşit nici ea (după cum nici ştiinţa politică, nici istoria), să convingă asupra unei determinări mai exacte a acestui concept, semn că lumea n-a ieşit încă din această fază de căutări.

I.S.: *Aveţi farmec discutînd probleme de istorie, iar oamenii au nevoie de istorie. Fără istorie nu există nici civilizaţie...*

Al.Z.: Iar istoria trebuie înţeleasă nu numai ca un cumul ordonat de fapte, ci şi ca un pretext de gîndire pe marginea faptelor. Faptele se aglomerează, istoricul încearcă să le adune, să le sistematizeze, să găsească în ele sensul şi coerenţa, care nu vin, în orice caz, decît dintr-o anumită viziune filosofică şi din determinaţiile epocii. Nu e nimeni inocent, nimeni străin de realitatea din jur. Pare o simplă iluzie acel obiectivism pe care unele spirite ar fi dorit să îl imprime discursului istoric, în secolul XIX mai ales, dar şi în epoca noastră. Neopozitiviştii tot spre asta tind, dar de fapt este greu de imaginat această obiectivitate.

I.S.: *E om de ştiinţă sau om de artă istoricul?*

Al.Z.: Şi om de ştiinţă, şi om de artă. E om de ştiinţă în măsura în care caută adevărul şi încearcă să adecveze instrumentele lui de cunoaştere la realitatea istorică, dar este şi om de artă pentru că el caută forma, caută expresia, şi anume expresia adecvată, cea capabilă să scoată în relief semnificaţiile, ceea ce presupune un anumit har artistic, cum spunea foarte lămurit Nicolae Iorga, pe urmele lui Ranke, care vedea în istorie „Kunst und Wissenschaft zugleich" (artă şi ştiinţă totodată).

I.S.: *Exagerarea marxiştilor de a transforma istoria într-o ştiinţă, oricum, a fost o mare greşeală, nu?*

Al.Z.: Iorga înclina spre termenul de *disciplină* şi probabil că acesta este mai potrivit, pentru că e mai neutru, şi ignorînd parcă această opoziţie dintre ştiinţă şi artă, pe care mai ales pozitiviştii au exploatat-o îndelung.

I.S.: *Un istoric e un moralist?*

Al.Z.: Poate să fie şi un moralist, dar nu explicit şi nu în favoarea discursului pe care îl emite. El ar trebui, în orice caz, să evite ostentaţia. Istoricul nu moralizează, el trebuie să evoce faptele şi să reconstituie realităţile care au fost cît mai aproape de adevărul lor. Ceea ce înseamnă în fond a-şi ţine sub control fibra moralistă.

I.S.: *Mai spuneţi-mi un gînd despre Pârvan. Mă gîndesc mereu la dragostea sa de muzică... Stătea în Germania şi cînta 4-5 ore la orgă; scria scrisori către sora lui despre Wagner cum n-a scris nimeni...*

Al.Z.: Da, splendide confesiuni epistolare, de o ţinută incomparabilă.

I.S.: *Omul ăsta care, nu ştiu, a dat tratate uriaşe...* Getica... *şi a murit înainte de a împlini 45 de ani – e copleşitor... Mă întreb cum a putut fi atacat de Pompiliu Constantinescu, de Eugen Lovinescu, de oameni atît de mari?*

Al.Z.: Cred că era, la origine, o incompatibilitate caracterologică.

I.S.: *E voie să te ridici împotriva altuia de o asemenea statură?*

Al.Z.: Este un fel de intoleranţă pe care o înţeleg greu, la Lovinescu, la Pompiliu Constantinescu, la Paul Zarifopol etc. Dar, pe de altă parte, judecînd după felul cum au fost tratate şi alte figuri din istoria culturii noastre, nu sînt chiar atît de surprins. În cazul de faţă era o „nepotrivire de caracter". Lovinescu detesta la Pârvan voinţa de a ajunge. Or, toată filosofia pârvaniană se întemeiază pe un anume voluntarism intelectual, care îndeamnă la autodepăşire continuă.

I.S.: *Ce „dorinţă" putea fi la un om atît de bolnav, care s-a chinuit zi de zi pentru a scrie...*

Al.Z.: Da, dar pe de altă parte, ca şi în cazul lui Maiorescu, latura olimpiană a personalităţii lui era dublată de alta contradictorie. Pârvan nu era foarte tolerant, ci un spirit acaparator, anihilant, mai nimeni nu se simţea în largul său în preajma savantului.

I.S.: *Ce înseamnă acaparator?*

Al.Z.: Era o mare personalitate, care voia să-şi impună voinţa, punctul de vedere. Era prea puţin înclinat să accepte opiniile altora.

I.S.: *Dar a avut dreptate...*

Al.Z.: A avut şi nu a avut. În general, trebuie să spunem că n-a avut dreptate să anuleze voinţa celorlalţi. Pe de altă parte, discursul lui este convingător, ne farmecă adesea, şi putem înţelege de ce a dorit să-l extindă aşa de mult. Devin explicabile astfel conduita lui Lovinescu şi a lui Pompiliu Constantinescu, amîndoi spirite...

I.S.: *Constantinescu a revenit mai tîrziu...*

Al.Z.: A revenit, e adevărat, punînd o surdină criticii sale. Şi Lovinescu a mai nuanţat puţin, dar lucrurile definitorii erau spuse, portretul construit – şi era construit pe un Pârvan tînăr, spectaculos, stăpînit de ambiţie pînă la dezumanizare, cum spunea Lovinescu. E un portret infidel, pentru că ignoră elementele de contrapondere, acea contrafaţă care ne dezvăluie un Pârvan chinuit de efortul spre autodesăvîrşire, mereu nemulţumit de sine şi care stimulează totodată pe cei din jur. Regăsim în el un „proiect" pedagogic de o mare

generozitate. Un om care își sacrifică opera – ca „secreție" egoistă a personalității – pentru a construi instituții, atunci cînd era nevoie de instituții ca de aer, nu poate fi pus sub pecetea veleitarismului. A fost un mare ctitor.

I.S.: *...Rezultatul școlii germane.*

Al.Z.: Da, în parte.

I.S.: *Ca și la Kogălniceanu...*

Al.Z.: ...Scrierile de tinerețe ale lui Pârvan sînt extraordinare, cu trimiteri insistente la Fichte, la Herder, la marii romantici care au stimulat o directivă eroică în istoria Germaniei. De acolo, dar și de la noi, dacă mă gîndesc la atașamentul său față de Cantemir, Bălcescu, Iorga.

I.S.: *Vorbeam de revenirea lui Pompiliu Constantinescu; un gînd călinescian: „Dacă geniul lui Iorga era viforos sau șăgalnic, acela al lui Pârvan era muzical".*

Al.Z.: Tot în *Istoria literaturii* se definea acest geniu ca „muzical și solemn". Așa este.

I.S.: *Ce înseamnă muzical la Pârvan?*

Al.Z.: În cazul amintit, construcția însăși a eseurilor sale e muzicală. Tot ce a scris Pârvan comportă muzicalitate, structura discursului său e muzicală. Tudor Vianu identifica la Bălcescu, de exemplu, care este un spirit afin, tehnica basoreliefului, tocmai pentru a releva o dimensiune artistică foarte clară, prezentă și la Pârvan. Călinescu a pus unele fragmente din proza pârvaniană în versuri, spre a evidenția ritmurile, muzicalitatea, armonia.

I.S.: *„Marele împăcător de suflete e cîntecul", spune Pârvan. Foarte interesantă această doctrină muzicală la Pârvan.*

Al.Z.: Da, eposul consolator...

I.S.: *Asta a spus-o încă la Jena...*

Al.Z.: La Jena, în adevăr, a scris Pârvan un mesaj către dăscălimea din țară, pe care voia să o dinamizeze în direcția unei regenerări, a unei resurecții colective. Și a crezut că în tot acest program muzica trebuie să aibă rolul ei, alături de celelalte arte.

I.S.: *V-aș chema mereu să discutăm despre Pârvan și toți acești istorici între care există o atît de mare legătură. Între ei și dumneavoastră, înainte de toate. V-ați referit la doctrina organicistă... Descendența dumneavoastră vine din romanticul secol și sînt bucuros că Institutul „Xenopol" are un asemenea om în fruntea sa.*

De ce ați amintit expresia lui Pârvan – „biată făptură omenească"?

Al.Z.: Pentru că ea rezumă cel mai bine condiția precară a omului și marele decalaj, marea contradicție dintre aspirația lui fără limită și puterile mărginite cu care a fost înzestrat.

„Biata făptură" condamnată, de fapt, ceea ce l-a făcut pe Pârvan să definească destinul ca un zbor care se frînge inevitabil, ca o mare iubire în zadar.

I.S.: *Iertaţi-mă... Să spun tinerilor noştri telespectatori; a rostit aceste cuvinte, care pe mine m-au zguduit, la un curs la Universitatea din Bucureşti, cînd, zdrobit, cu o sănătate atît de şubredă, cade în faţa studenţilor; studenţii îl ridică. N-are 40 de ani; suferea imens. Chiar dacă dimineaţa cînta la orgă. Cade în mijlocul cursului şi la un moment dat se ridică singur şi spune: „Biată făptură omenească".*

Un om care a înţeles totul şi care a înţeles istoria, înainte de toate, şi care a vrut să pună o ordine în istorie...

Al.Z.: Făptură subminată de un rău pe care numai rareori îl cunoaştem şi care îl poate surprinde în plin zbor, aşa cum s-a întîmplat cu Pârvan, ale cărui elanuri nemaipomenite au fost frînte, cum spuneaţi, prematur; nu împlinise 45 de ani cînd s-a stins, un om care putea să trăiască încă pe atîta şi să dea lucruri formidabile. Pentru că abia acum, în '27, cînd s-a produs sfîrşitul, el se putea considera eliberat oarecum şi gata a se întoarce la uneltele sale, după ce sacrificase ani în şir pentru organizarea Muzeului Naţional de Antichităţi, a Comisiei Monumentelor Istorice, a Academiei Române, ca vicepreşedinte şi ca secretar general, ani destui dedicaţi Şcolii Române de la Roma, misiunilor în străinătate, care nu erau puţine, nici uşoare, Comisiei de Cooperaţie Intelectuală, Congreselor mondiale ş.a.m.d. Toate astea l-au fărîmiţat, l-au stors, l-au epuizat şi, evident, acele căderi – „boala lui Calvin", spune Arghezi, care consemnează un asemenea episod – sigur că i-au revelat fragilitatea fiinţei omeneşti, în tragic contrast cu voinţa lui creatoare.

I.S.: *Domnule profesor, dedicaţi o carte profesorului Prodan. Am mai vorbit de alţi istorici. Avem istorici la înălţimea unei asemenea tradiţii?*

Al.Z.: La ora actuală? Da, fără îndoială. Avem istorici importanţi şi la toate vîrstele. Bucuria mea e să semnalez că în generaţia de mijloc, care a fost puternic atinsă de regimul trecut în sistemul formativ există profesionişti excelenţi şi care ţin astăzi, ca să zic aşa, „le haut du pavé" al meseriei noastre, care nu e o meserie uşoară, nici de invidiat, fiindcă cere investiţii enorme şi rezultatele nu sînt totdeauna pe măsură.

I.S.: *Da, mai este o casetă filmată în sala de muzică, la Castelul Peleş, sala* Carmen Silva, *în care Enescu venea să facă muzică; acum a avut loc un curs al profesorilor Radu Aldulescu şi Marin Cazacu. Pînă atunci, îi mulţumesc în mod deosebit profesorului Alexandru Zub pentru această conversaţie atît de interesantă pentru tineri şi pentru înţelegerea isto-*

riei ca morală, pînă la urmă. Aveți undeva o însemnare după un congres în capitala Spaniei. În campusul de lîngă Madrid vedeți o statuie în care un alergător obosit predă o ștafetă unui alergător proaspăt. Însemnarea dumneavoastră – iertați-mă că fac o paranteză, sînteți un publicist extraordinar, un gazetar foarte talentat – e emoționantă, dar în același timp și prospectivă. Faceți parte dintr-o generație care n-a obosit încă, dar care știți să predați această ștafetă oamenilor proaspeți și oamenilor tineri. Mi se vorbește mereu despre ceea ce faceți pentru tineri la Institutul „Xenopol" din Iași. M-aș bucura să continuăm o asemenea serată cu colaboratorii dumneavoastră de la Institut. Iașul este făcut pentru studiul istoriei; și cred că educația estetică interdisciplinară pe care și-o propune serata noastră de la științele istorice trebuie să pornească. Vă mulțumesc, profesore Alexandru Zub, pentru această seară pe care ne-ați dăruit-o.

Al.Z.: Eu vă mulțumesc. A fost o bună ocazie de a gîndi împreună pe marginea unor lucruri care ne preocupă pe toți.

I.S.: *Încheiem cu muzică...*

4 decembrie 1994

Alexandru Paleologu
Dorin Tudoran

„Nu poate exista un om de cultură fără... muzică"

Iosif Sava: *Ne apropiem de solstiţiu; noaptea e lungă... Avem din nou oaspeţi de la Liceul „Dinu Lipatti" din Bucureşti, orchestra liceului, sub bagheta maestrului Racu. Ne-a plăcut foarte mult concertul de Vivaldi; o nouă flautistă, un nou talent a venit astăzi în studioul nostru... A cîntat finalul concertului; vom asculta şi alte piese. Au rămas în repertoriu de săptămîna trecută* Preludiul... *lui Enescu, concertul lui Paul Constantinescu, alte piese care au asigurat acestei formaţii un loc important în viaţa muzicală a tineretului Europei. Avem pe un pupitru zeci de diplome şi medalii obţinute de aceşti tineri în competiţii internaţionale şi e o bucurie pentru noi că le putem prezenta în cadrul* Seratei, *între dialogurile noastre, între discuţiile noastre despre cultură, despre muzică, despre politică culturală. După cum aţi văzut pe generic ul emisiunii noastre, astăzi avem drept invitaţi doi marcanţi reprezentanţi ai intelectualităţii: pe domnul Alexandru Paleologu, senatorul atît de cunoscut în viaţa noastră prin înalta-i intelectualitate, prin demnitatea de o viaţă, prin zeci de lucrări, prin cărţi de însemnătate pentru cultura noastră; am cîteva aici; mereu îmi place să le arăt. Sînt foarte puţine pe lîngă multe altele pe care domnul Alexandru Paleologu ni le-a oferit în ultimele decenii:* Alchimia existenţei, Simţul practic, Ipoteze de lucru, *o carte despre Sadoveanu – editată, cred, în '78 la Cartea Românească* – Trepte către lume sau calea către sine a lui Mihail Sadoveanu; *aşa ar trebui să-l înţelegem pe Sadoveanu, cum îl iubea domnul Alexandru Paleologu încă în 1978, nu aşa cum doresc unele spirite extremiste astăzi să-l arunce din covata gîndirii şi scrisului românesc pe marele scriitor care a fost Mihail Sadoveanu.*

Domnul Paleologu a mai fost oaspetele nostru. Îl ştiţi, nu trebuie să mai spun nici un fel de cuvînt; îl ştim din

activitatea în cetate, îl știm din moderația sufletului său și ne bucură, înainte de toate, că un om care a împlinit – trebuie să sărbătorim în mod special – 75 de ani este alături de noi și e o lumină pentru oamenii tineri. La stînga mea se găsește – pentru prima oară aici, în studioul Seratei *– domnul Dorin Tudoran, un om care a răscolit țara în 1984, vorbind atunci în București despre faptul că Ceaușescu se găsește în punctul maxim al unei dictaturi personale. Din păcate pentru noi, dar poate din fericire pentru domnia sa, în 1984, cred, a părăsit țara. A plecat cu greu – o povestește într-o carte... A părăsit țara în 1984, e american acum, deși pe o carte de vizită văd scris „Director pentru România și Moldova al Fundației internaționale pentru sistem electoral". Dorin Tudoran e un cărturar care a făcut o carieră strălucită în SUA, autor a 16 cărți, semnatar, în anii de după decembrie, a două publicații excepționale, „Agora" și „Meridian", pentru valorile lor intelectuale, dar din păcate dispărute de pe piață. Am ultimele numere. Dorin Tudoran a făcut – vă spuneam – o carieră strălucită în America, a predat la mari universități; la Universitatea din Connecticut; a ținut lecții și la Washington, la Bloomington, la Milton, la Philadelphia, la Hartford – unde a stat cred mai multă vreme, în Germania, în Italia... a semnat multe volume... Eu am o carte veche, tipărită cred încă în anii '70 la Editura Junimea din Iași, în 1978, o carte cu interviuri,* Biografia debuturilor, *în care cred eu că găsim adevăratele gînduri ale tinereții domniei sale despre marii intelectuali ai țării... E născut în '45, undeva prin Argeș; iubește acele pămînturi; această idee o aflați în poezie și în această carte care explică despărțirea de țară.*

A urmat Facultatea de Filologie din București și a fost coleg de grupă cu Constanța Buzea, cu Adrian Păunescu și cu Ioan Alexandru, oameni care sînt alături de noi acum; s-a despărțit – folosesc un termen al domnului Paleologu, care are un eseu intitulat Despărțirea de Noica; *nici un muzician nu s-a „despărțit" de un coleg, dar literații se despart mereu între ei –, s-a „despărțit" de colegii săi de grupă și e un intransigent, un iacobin, aș spune. Am aici un număr special al revistei „Vatra", din februarie '93, găsesc eseuri ale unor oameni de cultură despre locul poeziei lui Dorin Tudoran în literatura contemporană, despre locul lui Dorin Tudoran în mișcarea de idei a țării; n-aș cita decît din notația unui om de probitatea și seriozitatea profesorului Mircea Martin: „Dorin Tudoran și-a cultivat nu numai talentul, s-a complăcut în anacronismul de a miza și pe caracter". Suficiente cuvinte...*

Stimați interlocutori. Multe probleme am putea ataca: lumea ne așteaptă la acest talk-show *– cum îmi place mie să-l*

numesc. Publicul are nevoie, la noi, din ce în ce mai mult, de asemenea talk-show*-uri, de spectacole de idei. Mi-aş permite să atac cîteva probleme generale... aş vrea să purtăm întreaga discuţie în legătură cu rolul intelectualităţii în lumea contemporană şi în această lume de după 1990, aflată în răvăşire...*

Mi-aş permite o întrebare domnului Tudoran, pentru început, pentru că am vorbit despre moderaţia domnului Paleologu, trecut şi el prin singurătate; foarte multă lume a disociat pe această idee a singurătăţii dumneavoastră – Monica Lovinescu are, mi se pare, un articol special intitulat Singurătatea lui Dorin Tudoran. *Oameni trecuţi prin suferinţe: domnul Paleologu, trecut prin domicilii forţate şi prin cumplite zile de detenţie. Domnule Tudoran, intransigenţa, robespierrismul dumneavoastră, mă gîndeam, nu înseamnă deja prea mult pentru un om născut în 1945? Neiertător sînteţi în totul... Vă spun acest lucru pentru că săptămîna asta mi-am petrecut zilele cu o carte foarte interesantă a lui Nicolae Breban,* Confesiunile*; îl atacaţi şi pe Breban, care e cu noi; l-aţi atacat într-un loc... Aţi făcut-o cu foarte multă lume, într-un fel sau altul. Undeva am găsit, într-un interviu cu dumneavoastră, vorba unui francez întrebat ce-a făcut în vremuri cumplite; şi a răspuns foarte simplu: „Am trăit". Noi îi înţelegem pe toţi oamenii care au reuşit să trăiască şi avem nevoie de toţi oamenii care au trăit. E un răspuns de secole... Poate că e bine să supravieţuim, înainte de toate.*

Dorin Tudoran: E bine, e foarte bine să supravieţuim, dar întîi în legătură cu naşterea – cîteva precizări. Mama mea este regăţeancă, e de la Florica, de la Brătieni şi de la Pilaţi, de la Ştefăneşti; tatăl meu a fost născut la Bistriţa-Năsăud, iar eu sînt o corcitură şi corciturile sînt uneori mai tari decît rasele pure. Eu sînt născut la Timişoara şi mă bucur foarte mult că sînt născut la Timişoara. M-am bucurat chiar şi înainte de 1989.

În legătură cu singurătatea... Singurătatea este finalmente un lux. Un mare gînditor spunea că cine-şi asumă singurătatea este fie Dumnezeu, fie fiară. Părerea mea este că există nuanţe intermediare în acest eşantion destul de special al singurătăţii. Apoi, singurătăţile pot fi de mai multe feluri. Nu cred că a împărţi în mod ipocrit o masă cu un pahar de vin, cu un cozonac bun, cu oameni pe care nu-i respecţi este un semn de mai mică singurătate decît a evita, la un anumit moment, să împarţi locuri de felul acesta cu oameni în care nu crezi sau cu care nu simţi că ai ceva de discutat. Sînt eu însumi mirat de acest reproş prietenesc care mi se face din cînd în cînd în legătură cu intransigenţa. Mă uit însă în jurul meu de cînd sînt în România, de cîteva luni, şi n-aş putea

spune că pe piața intransigenței românești eu aș fi vreun campion; cred că există mult mai multă intransigență. În legătură cu Nicolae Breban, este un scriitor pe care n-am încetat să-l respect – o fac și acum, îl respect –, un om căruia nu i-am fost un foarte bun prieten; bănuiesc că pe anumite secvențe de viață, cît poate să fie N. Breban prieten cu cineva, mi-a fost un bun prieten. N-aș vrea să intrăm în detalii, nu contează oamenii, mentalitățile mă interesează mai mult – voiam să fac o singură rectificare: eu nu l-am atacat niciodată pe N. Breban; am răspuns unui serial pe care N. Breban l-a scris în „Contemporanul", în care nu găsea nimic mai bun de făcut decît să-i atace pe Paul Goma și pe Dorin Tudoran, avînd o frază care îmi aducea aminte de „Săptămîna" domnului Eugen Barbu și a domnului senator C.V. Tudor, de felul în care eram denunțați și domnul Paleologu, și eu, și N. Manolescu, și Dinescu, în anii de tristă amintire, cum sînt numiți. Deci am găsit, absolut stupefiat, o acuzație de proporțiile acestea într-un serial al lui N. Breban din „Contemporanul". Am scris atunci un text – relațiile mele cu N. Breban se răciseră de mult; între noi nu a existat niciodată o ceartă, cum se spune. Dar am făcut-o în acel moment, fiindcă era o mare diversiune. Nu cred că Paul Goma a fost cel care a întors spatele intereselor scriitorilor sau națiunii române. Cred în continuare că Paul Goma a ținut România pe hartă, pe harta morală a lumii, așa cum a ținut-o preotul Calciu, cum a ținut-o Doina Cornea, cum au ținut-o atîția și atîția intelectuali care au încercat să se opună sub o formă sau alta. Pentru mine, gestul lui N. Breban părea unul undeva între amoralitate și imoralitate și am scris atunci un text de adio public... Regret doar că a trebuit să-l scriu; regret poate chiar și unele pasaje din acel text, dar cred că el ne-a făcut bine amîndurora, și lui N. Breban, și mie, să știm – cum spune românul – pe ce scîndură dormim.

I.S.: *Mă bucur că, într-un fel, vă pare rău de cuvintele aruncate despre N. Breban. Dar nu e locul aici să insistăm. Domnule Tudoran, pentru că în textul din „Vatra" vorbiți despre... navetist, v-aș întreba de ce nu stați alături de noi în vremuri atît de grele, cum le definiți dumneavoastră?*

D.T.: În legătură cu navetismul, el se referea la o perioadă...

I.S.: *...dar nu vorbiți despre domnul Breban, pentru că cine îi citește cartea se lămurește perfect de ce a trebuit să facă această navetă Paris-București pînă în '89, dar acum e pe Strada Luterană...*

D.T.: ...E un punct de vedere personal; bun, aveți dreptate. Nu cred că cineva, în această țară, are dreptul să întrebe un om ca mine sau ca Paul Goma de ce nu ne-am întors în

România. Mi-a pus o întrebare de genul acesta o poetă excepţională, o bună prietenă – o consider eu –, Angela Marinescu, cînd m-am întors prima oară, în ianuarie '90. M-a întrebat: „Dorin, eu tot nu pot să înţeleg, cum ai putut să trăieşti fără noi atîţia ani?" Răspunsul meu a fost foarte simplu: „Aşa cum aţi putut să trăiţi şi voi fără mine". Nu ştiu, nu-mi aduc aminte ca să fi încercat cineva. În perioada în care eu am fost nevoit să plec din această ţară, dacă vă amintiţi bine, nu am vrut, practic am fost expulzat; forma de plecare la care s-a ajuns fireşte că a fost alta...

I.S.: *O povestiţi chiar dumneavoastră, vi s-au oferit reviste, vi s-au oferit posturi...*

D.T.: Domnule Sava, eu, spre deosebire de alţii, m-am gîndit că nu e bine să te laşi cumpărat în viaţă. După ce acuzasem regimul Ceauşescu de ce-l acuzasem, ce-aţi fi spus dumneavoastră, intelectualul şi agitatorul de cultură superb care sînteţi, despre Dorin Tudoran, ascultînd articolele lui considerate fulminante la „Europa Liberă" sau la alte posturi de radio, ce-aţi fi zis dacă a doua zi, după ultimul episod al unui serial din acesta, D. Tudoran ar fi devenit director la „Contemporanul"? Cred că întrebarea pe care mi-aţi fi pus-o atunci ar fi fost mult mai dură decît cea pe care mi-o puneţi acum. Deci, între două rele eu am ales – cred – pe cel mai mic. Ştiu că toată lumea are un preţ; eu continuu să cred că sînt şi oameni care-şi pot permite luxul, oricît de singuri ar rămîne în anumite perioade, să creadă că n-au un preţ.

I.S.: *De crezut, credem toţi că n-avem un preţ. Nu ştiu, în discuţia dintre kaizerul Wilhelm al II-lea şi regele Angliei, cînd i s-a spus că toată lumea are un preţ şi el a fost întrebat: „Care e preţul dumitale?", zice: „Drumul spre colonii". Avea şi kaizerul un preţ. Toată lumea are un preţ pînă la urmă.*

D.T.: Nu cred că există în arhivele kaizerilor noştri înregistrată sau scrisă o astfel de discuţie. Dacă există, îl aştept pe domnul Măgureanu să le producă.

I.S.: *Da, domnule Tudoran, dar eu nu vă puneam întrebarea în acest sens al provocării la care v-aţi referit dumneavoastră, ci la faptul că poate am fi avut noi nevoie de Dorin Tudoran în perioada 1984-1989, poate avem acum nevoie de Dorin Tudoran şi poate vă gîndiţi că e mult mai greu de trăit aici decît la Washington, nu? Ca intelectual, ca un creator de mare cultură, cum sînteţi dumneavoastră... Nu vă dau numai exemplul domnului Paleologu, care s-a întors din Paris, unde a fost ambasador, a rămas toată viaţa aici cu noi, şi înainte de 1989...; vă pot da sute de alte exemple. Iertaţi-mă că v-am întrerupt, dar cred că...*

D.T.: Aş vrea să-l întreb eu pe domnul Paleologu dacă înţelege sau nu înţelege de ce nu m-am întors eu încă în România.

I.S.: *Dacă aţi spus „încă" nu mai doresc nimic, pentru că, pînă la urmă, e nevoie de asemenea oameni... şi, pînă la urmă, cei care au supravieţuit şi trăiesc aici, poate mulţi dintre ei puteau să aibă şi cariera dumneavoastră şi au renunţat la ea într-un fel, primind pentru un articol maximum 2.000-3.000 de lei cu care pot cumpăra 20 de ouă ş.a.m.d. Dar ei sînt aici cu noi, cu aceşti copii minunaţi – o să-i ascultaţi în curînd – care sînt un eşantion de talent românesc...*

D.T.: Continuu să cred că din 1985, de cînd a trebuit să părăsesc România, şi pînă astăzi, nimeni – din cei care ştiu totuşi ce am făcut în afara ţării – nu poate spune că eu m-am dezinteresat de România. Colecţiile acestor două reviste cred că sînt un document. Pe de altă parte, sînt momente în care eu cred că un om ca mine încă poate face mai mult bine din afară decît dinăuntru.

I.S.: *Bine, haideţi să încheiem acest capitol, pentru că poate duce la foarte multe discuţii, şi mai interesante sînt opiniile noastre în general...*

D.T.: Aş vrea totuşi să-l întreb pe domnul Paleologu în continuare dacă crede, dacă înţelege de ce nu mă întorc sau dacă-mi reproşează.

Alexandru Paleologu: Eu nu cred deloc că problema aceasta este bine pusă. Dacă cineva stă aici în ţară sau în altă ţară, dacă stă un timp lung sau scurt în altă ţară şi se întoarce sau nu se întoarce – nu mi se pare că opţiunea asta înseamnă mai mult decît o problemă de destin personal. Că cineva are sentimentul că poate să fie mai util în interior sau mai util în afară, aceasta este iarăşi o problemă care ţine de aparentul lui liber arbitru... *Aparentul* lui liber arbitru... Trebuie să remarcăm însă că la noi, la români, pare să fie o fatalitate pentru unii dintre noi, dintre ai noştri mari conaţionali, că au trebuit să plece pentru ca să realizeze în adevăr destinul lor. Şi încep cu Spătarul Milescu şi continuu cu Eugen Ionescu, cu Cioran, cu Dorin Tudoran şi cu alţii. Nu e prin nimic un gest sau o atitudine care reprezintă un plus sau un minus de conştiinţă sau de participare sau de adeziune, de aderenţă la ţara noastră natală. E o chestiune de destin individual şi important nu e unde stă cineva, ci ce face acolo unde stă. Afară de asta, eu cred că un om este un om liber, indiferent că aparţine cu o conştiinţă mai patetică sau mai puţin patetică unei comunităţi naţionale. Omul liber e un om care stă unde are poftă sau unde îl mînă destinul. Eu unul, după ce am stat cîţiva ani în Franţa – evident, Franţa

este pentru mine, ca să zic aşa, prenatal aproape, o a doua patrie şi este cultura care, în primul rînd, după cea românească, este cea mai implicată în conştiinţa mea – m-am întors în ţară la momentul în care nu eu am decis, ci destinul a decis, şi cînd m-am întors, am găsit, cu imensă bucurie, Bucureştiul acesta care este aşa de degradat, inspiră atîta dezgust multora dintre prietenii noştri trăitori în Bucureşti sau care s-au întors în Bucureşti după o lungă absenţă; mie îmi place enorm acest Bucureşti aşa cum este el acum – nu-l doresc să rămînă aşa, fireşte –, regăsesc în el toate urmele, toate testimoniile a ceea ce am apucat în copilărie şi adolescenţă, iar eu îl văd încă acuma ca pe o bătrînă doamnă, amintindu-ne de frumuseţea ei de odinioară.

I.S.: *Da, domnule Paleologu, poetic şi patetic sînteţi în această dragoste pentru Bucureşti. Un om de cultura dumneavoastră nu poate trăi decît pe pămîntul în care s-a născut...*

A.P.: ...Nu...

I.S.: *Dumneavoastră apelaţi la o categorie ambiguă, de această dată: destinul; eu mereu citez heraclitianul „destinul e în noi"; noi ne făurim într-un fel destinul...*

A.P.: ...Nu. Nu cred deloc că avem şi nici nu cred deloc în liberul arbitru, decît că este o iluzie necesară, o iluzie fecundă, o iluzie stimulatoare.

I.S.: *Vă ştiu asta dintr-un articol despre Enescu, în care vorbiţi despre Oedip şi sînteţi încîntat înainte de toate de „c'est l'homme", în momentul în care răspunde...*

A.P.: ...Acest „c'est l'homme" nu mă încîntă deloc din raţiuni, să zic aşa, umaniste, din raţiuni muzicale. Sună formidabil această replică: „c'est l'homme", atîta tot...

I.S.: *Aţi auzit transmisia de la Radio a premierei de la Paris din 1936...*

A.P.: Da.

I.S.: *Şi aţi fost încîntat şi de cuvintele de atunci ale lui Iorga, nu? Profesorul Octavian Lazăr Cozma are o carte specială despre Oedip, unde demonstrează că opera enesciană vine din pămînturile acestea; dumneavoastră eraţi încîntat de răspunsul Sfinxului.*

A.P.: De sunetele compuse de Enescu şi de cuvîntul lui Edmond Fleg.

I.S.: *E mai puternic omul decît destinul?*

A.P.: ...Nu cred acest lucru. Omul însă este puternic dacă are destin. Dacă nu are destin, este plimbat ca o frunză moartă după vînt. Şi nu orice om are destin, dar un om care crede în destin începe să aibă unul.

I.S.: *Fatalitatea e în noi, domnule Paleologu?*

A.P.: Nu e fatalitate. Destinul-providență nu e fatalitate. Nu e același lucru...

I.S.: *Știu. Dar providența asta cine o toarnă în noi, domnule Paleologu?*

A.P.: Aaa... Pentru mine e o întrebare foarte ușoară. Aș răspunde, așa cum a răspuns Oedip „c'est l'homme", răspund „c'est Dieu".

I.S.: *E ușor să răspundem așa...*

A.P.: ...E foarte greu.

I.S.: *Știu. I-am spus-o și domnului Sorin Dumitrescu, care rezolvă toate problemele cu ajutorul lui Dumnezeu. Dar mai sînt și momente în care e un hiatus între gîndirea noastră și...*

A.P.: Hiatusul nu există...

I.S.: *Sînt momente în care nu-l înțelegem pe acest Dumnezeu...*

A.P.: Sigur, asta e sigur...

I.S.: *Zilele trecute a fost lansată, la „Cartea Românească", cartea lui Bloch,* Povestiri hasidice... *M-am gîndit atunci la întrebarea unui bătrîn sacerdot: „Dumnezeule, ai făcut lumea într-un fel; n-o înțelegem. Dă-ne alt creier, fă-ne altfel, ca s-o putem înțelege!"*

A.P.: De ce s-o-nțelegem? În sfîrșit, doar încercarea de a o înțelege e suficientă.

I.S.: *Ah, ce bine ar fi s-avem 75 de ani și asemenea răspunsuri totdeauna la îndemîna noastră... Sînteți satisfăcut, domnule Tudoran, de răspunsul domnului Paleologu...?*

D.T.: Sînt chiar mîndru.

I.S.: *Haideți să vă mai pun o întrebare, pornind de la notațiile intitulate* La moartea lui Petru Culianu. *Citați cu putere o idee a profesorului american din școala lui Eliade: „Dintr-o sumă de artiști nu se poate naște o cultură". Am impresia că domnul Culianu n-a înțeles ce s-a întîmplat în România anilor postbelici. Dumneavoastră ați stat aici pînă în 1985, noi am creat o cultură, nu o sumă de artiști.*

D.T.: Eu cred că domnul Culianu a murit tocmai pentru că a înțeles foarte bine ce s-a întîmplat în România. Ce voia să spună profesorul Culianu era că, în sine, o sumă de artiști, numărul lor total nu înseamnă o cultură. Sînt absolut de acord cu asta. Înseamnă individualități imense, de un calibru uluitor, care nu se pot structura într-o cultură, pînă la urmă. M-a preocupat de multă vreme diferența între o cultură și civilizație... Civilizația este doctoratul unei culturi. O sumă de artiști, repet, foarte buni, dacă lipsește un anume ceva în destinul acelui loc, poate foarte bine să rămînă doar o serie de artiști extraordinari. Cred că asta voia să spună Ioan Petru Culianu.

I.S.: *Regretatul I.P. Culianu totuşi se referea la cultura română, la cultura română postbelică, înainte de toate.*

D.T.: Se referea la această cultură cu care el a fost într-un foarte mare război şi, cum scria puţin înainte de a fi asasinat, era foarte supărat pe cultura română, tocmai pentru că o iubise foarte mult. Dădea uneori răspunsuri violente; îmi aduc aminte de un articol pe care i l-am publicat – şi multă lume mi-a sărit în cap – în care spunea: „Tot timpul sînt întrebat ce-i datorez eu culturii române"; şi Culianu răspundea: „Nu-i datorez nimic; cultura română n-a făcut nimic pentru mine. Practic, m-a dat afară, această cultură română oficială, şi tot ce este în mine cultură am realizat în afară". Fireşte că era un punct de vedere extrem. Nu-l împărtăşesc şi nu l-am împărtăşit. I.P. Culianu a fost unul din cei mai liberi oameni pe care i-am întîlnit; libertatea lui se manifesta prin puterea de a spune ce crede şi de a crede ceea ce spune. Fireşte că uneori îi împărtăşeam punctele de vedere, alteori nu. Dar era un punct de vedere de care cred că ar trebui să ţinem seama. Cînd un om de cultură autentic – nici nu trebuie să fie mare sau foarte mare, nici nu cred în asemenea categorisiri, în aceste clasamente, cred doar în autenticitate – cînd un om de cultură autentic, pe care-l preţuim, ajunge la astfel de afirmaţii, prima noastră reacţie este nu să ne supărăm, ci să ne întrebăm care a fost resortul care l-a împins spre o astfel de cugetare. Îmi aduc aminte discuţiile interminabile pe care le-am avut cu „nenea" Culianu despre prietenii lui. I-am trimis la un moment dat *Jurnalul de la Păltiniş*...

I.S.: *Dar de ce-i spuneţi „nenea" Culianu?*

D.T.: Fiindcă aşa îi spuneam noi, prietenii. Era un negativist, să spunem. L-a citit, mi-a dat telefon şi mi-a spus: „Este o carte extraordinară, dar aş vrea să scriu ceva foarte rău despre ea". Şi i-am spus: „De ce?" Şi el m-a întrebat: „Tocmai tu, care te-ai despărţit de cultura română cu acel eseu despre intelectualii români şi în care spuneai că acea idee falimentară de a rezista dictaturii doar prin cultură ne-a adus unde ne-a adus, tocmai tu mă întrebi de asta?" Lui i se părea că undeva devine un joc în sine. Lui i se părea, de la acea distanţă, că oamenii în care credea, în România – spiritual vorbind, cultural – ar fi trebuit să încerce să facă şi altceva. Din nou, nu spun că avea dreptate. Era uşor de la Chicago să te gîndeşti că A. Pleşu sau Liiceanu sau Victor Ieronim Stoichiţă – deci oamenii din ţară ar fi trebuit să facă altceva. Şi aici ajungem la altă parte a discuţiei, care este, cred eu, foarte interesantă. Foarte multă lume este abătută – ca să nu folosesc alt termen – de micile sau marile polemici, chiar rupturi între intelectuali dinăuntru şi din afara ţării.

I.S.: *...Iertați-mă, mergem mai tîrziu și pe aceste traiectorii. Eu voiam un răspuns la această negație a lui „ne-ne"; negarea negației – frumos spus; eu am crezut că e un simplu apelativ argeșan...*

D.T.: Nu, era dreptul lui, cred...

I.S.: *...Dar poate a fost și greșeala lui, pentru că eu cred că noi am constituit – și eu nu știu decît teritoriul muzicii, de fapt – am constituit o cultură aici în anii postbelici. Nu cred că în Europa există o școală componistică, de pildă, de forța celei românești. Nu cred că în Europa, într-o țară, poți să aduni spirite ca Stroe, Vieru, Niculescu, Olah, Berger, Bentoiu ș.a.m.d., care au întemeiat o școală, care au dat replică...*

D.T.: ...El se referea mai ales la filosofie, fiindcă el spunea: „Filosoful este cel care dă coloana vertebrală într-o cultură și este barometrul care spune unde se află cultura în acel loc". Din nou, dacă eu aș fi crezut ceea ce credea I.P. Culianu – că cultura română nu a făcut nici un pas înainte sau nu a realizat valori cît de cît de același nivel cu unele din valorile realizate înainte de război – n-aș fi acceptat să vin la emisiunea dumneavoastră. Nu m-aș mai fi simțit aparținînd acestei culturi...

I.S.: *...Vă înțeleg, vă înțeleg... Dar aforismul lui I.P. Culianu merita acest răspuns al dumneavoastră și l-aș ruga și pe domnul Paleologu să completeze într-un fel ideea cu opinia domniei sale. Noi am ctitorit o cultură aci, indiferent de tot ce s-a întîmplat pe planul destinului individual.*

A.P.: Domnule Iosif Sava, mi-ar conveni să ader la această părere, dar nu o pot împărtăși decît, poate, într-o măsură moderată, pentru că mi-ați subliniat moderația, care e discutabilă, de altfel. Dar Dorin Tudoran a spus adineaori un lucru...

I.S.: *...Moderați sînt înțelepții lumii, domnule Paleologu...*

A.P.: ...Mă rog...

I.S.: *Nu credeți? Așa e istoria, domnule Paleologu...*

A.P.: Ba cred... Și mai e întrebarea: „Ce e moderația?". Moderația poate să fie doar mediocritate sau poate să fie echilibrul unor excese contrare. A spus Dorin Tudoran ceva aici care, deși se discută de mult și care nu are o singură soluție pînă acuma, dar formularea lui mi se pare remarcabilă, anume că civilizația este doctoratul culturii; cultură are orice trib, de oriunde, nu poate lipsi cultura dintr-o comunitate umană, chit că este o cultură orală sau, să zicem, folclorică – deși și cu folclorul ar trebui să mai nuanțăm; dar civilizația este acolo unde există o articulație în social și în istoric a spiritului și a aptitudinii, a potențialității creației și unde se constituie acel *background* pe care realmente se poate întemeia ascensiunea intelectuală; eu, de pildă, am învățat cu vîrsta – înainte aveam și eu un dispreț superficial

pentru oamenii mediocri din lumea din care făceam parte: snobii, francofonii şi anglofonii moderni ş.a.m.d. Mai tîrziu mi-am dat seama că nu aveam dreptul să-i dispreţuiesc. E foarte importantă o lume unde există nişte mediocri, care ştiu ca lumea o limbă străină sau două, ştiu să se îmbrace, ştiu să stea la masă, ştiu eventual să întoarcă foile unei partituri cuiva care cîntă la pian, ştiu să danseze – e foarte important, chiar dacă sînt mediocri. Pe acest teritoriu se poate naşte o cultură importantă şi fecundă, pentru că ne saltă la un nivel dincolo de ritmurile telurice din care fatal facem parte, de care nu trebuie să ne separăm, ci să ne distanţăm.

I.S.: *Da, dar e discutabil...*

A.P.: Ca să revin la Culianu – la noi, în perioada aceasta de 45 de ani, cultură s-a făcut, evident; civilizaţia a fost distrusă. Şi fără civilizaţie, cultura noastră este o aventură individuală în grup.

I.S.: *Ăsta a fost destinul tuturor ţărilor din Est, nu? Nici civilizaţia rusească n-a existat...*

A.P.: Nu ştiu, aici e foarte complicat...

D.T.: ...De aici şi diferenţa de astăzi dintre noi şi alte ţări...

I.S.: *...Dar nu civilizaţie se poate numi civilizaţia rusească, cu toate că de la Bulgakov şi Şostakovici la Soljeniţîn şi Zaharov s-au creat asemenea valori uriaşe care au marcat din plin secolul...*

A.P.: Există o rusofobie născută nu numai în perioada comunistă de şaptezeci şi ceva de ani, dar în ultimele două sau trei secole, datorată cinismului politic al megalomaniei imperiale ruseşti. Şi asta ne-a făcut să eludăm mereu formidabilul potenţial intelectual al ruşilor. Şi asta e o rusofobie, de fapt, să spunem, cum am auzit aseară la o emisiune de radio, că Rusia este succesoarea unei lumi tătaro-mongole; nu-i adevărat; a luptat cu tătarii şi mongolii şi aici expansionismul lor era mistificat. E adevărat însă că politica rusească cinică şi megalomană împiedică lumea să aibă acces total – şi numai cu efort şi în minoritate – la enormul potenţial rusesc. Şi eu vreau să vă spun un lucru: toate ţările din răsăritul Europei, Rusia inclusiv, Polonia, ţările baltice, noi, ungurii, bulgarii, albanezii, sîntem acuzaţi acum de occidentali că sîntem naţionalişti, că la noi apare un fel de delir tribal, naţionalist, xenofob ş.a.m.d. Şi spunea Geremek la Paris, cu ocazia unui odios colocviu internaţional numit „Europa şi triburile": „Nu este posibil ca nişte ţări europene să poată participa la reconstrucţia Europei întregi, nu numai a unei jumătăţi de Europă care este Occidentul, fără a-şi recupera

memoria colectivă şi conştiinţa naţională extirpată şi falsificată. Şi această recuperare nu este nici senină, nici moderată, nici diplomatică; implică excese şi paroxisme". Trecem prin această perioadă, dar a ne pune la colţ şi a ne pune în carantină din cauză că vedem atari fenomene este o incompetenţă morală... Incompetenţa morală este foarte mare la oamenii care decid şi cultura, şi politica mondială din Occident. Şi spuneam, aşa, o frază, adică o sintagmă pe care am vrut să o pun ca titlu al unei cărţi, cînd eram în Franţa – o voi pune ca titlu al acestei cărţi cînd va apărea în româneşte, sper în curînd – „Occidentul e în est", pentru că aici în est – repet ce-am spus şi ieri, la Radio Tinerama – aici în est, şi nu numai în România, s-a făcut închisoare, s-a pierdut chiar viaţa, s-a suferit enorm, inimaginabil (suferinţe fizice) pentru limba franceză, pentru Platon, pentru Dante, pentru lucrurile acestea. Noi, repet, am socotit că fără valorile europene pierim şi, ca să nu pierim, le-am păstrat cît am putut. Asta este o acţiune de civilizaţie, care s-a menţinut cel puţin la această formă pasivă, dar tenace.

I.S.: *Şi pentru că datorită ei am făurit cultură, am fost creatori de şcoală culturală; bine, asta e o cu totul altă problemă.*

Iertaţi-mă, maestre Racu, pregătiţi Preludiul la unison *de Enescu. Acordaţi orchestra cît domnul Dorin Tudoran mai spune ceva...*

D.T.: Fiindcă domnul Paleologu menţiona acest titlu superb, pe care vrea să-l pună viitoarei cărţi, mi-am adus aminte de o remarcă a lui Jean François Revel, în care spunea că sudul sfîrşeşte întotdeauna prin a se regăsi în est. Din păcate, iată că lucrurile se schimbă. Şi... aş vrea să vă spun că într-unul din numerele din „Meridian" există un lung interviu pe care l-am realizat acum cîţiva ani la Paris cu Revel şi, petrecînd toată seara împreună, la un moment dat, eu eram destul de furios că în America puţină lume înţelege ce se întîmplă de fapt în Europa centrală şi răsăriteană şi prea mulţi oameni politici dau declaraţii – iată, a căzut zidul Berlinului, s-a terminat cu comunismul. Şi Revel mi-a spus un lucru extraordinar: „Dragul meu, cum îţi închipui tu că nişte oameni care n-au înţeles de la început acest fenomen nenorocit – comunismul – ar putea acum să înţeleagă cum şi cînd va sfîrşi?" Şi asta mi-a adus aminte de mine: ca elev leneş, n-am vrut să fac nici o străduinţă să învăţ matematică şi, dintr-o dată, prin anii de liceu, a dat aşa peste mine o ambiţie să devin bun la matematică; evident că am realizat..., atunci nu ajungeam la concepte, dar epidermic am realizat că se întîmplase următorul lucru: că dacă nu-ţi însuşeşti elementele de

bază, n-ai cum să mergi mai departe. Deci, cred că domnul Paleologu pune degetul pe o rană a noastră, a tuturor celor din acest loc numit ba Europa de est, ba centrală, ba Dumnezeu ştie cum. Puţină lume a înţeles în afară tragedia acestui sistem. Cînd intelectualii din această parte de lume încercau să facă ceva – marii intelectuali francezi, de pildă, îl lăudau pe Stalin, cîntau şansonete la Moscova, mă rog, unii şi-au revenit, ca Yves Montand, alţii nu şi-au revenit, deci cred că este o problemă care merită o carte.

I.S.: *Discutăm curînd despre intelectuali. Aş vrea acum să ascultăm Enescu,* Preludiu la unison.

(Muzica)

I.S.: *E minunată pagina, domnule Paleologu, nu? Şi copiii aceştia au cîntat-o în Franţa, o cîntă în lume. Revin la articolul dumneavoastră despre Enescu; puţini au scris despre Enescu atît de încîntătoare cuvinte ca ale dumneavoastră. După ce vorbiţi de Oedip, de Edmond Fleg, de „c'est l'homme", scrieţi, la un moment dat, că Menuhin afirmă în cartea sa că „România este, împreună cu Ungaria, naţiunea cea mai natural înzestrată cu geniu muzical din Europa. Afirmaţie extraordinară, incredibilă, dacă ne gîndim la Germania, Franţa, Italia, dar care, cu girul celui ce o face, nu poate fi nesocotită şi reprezintă un avertisment ce trebuie să ne tulbure, să ne zdruncine autosatisfacţia verbală şi iluziile grandomaniei, cum le numea odinioară Ralea, şi care, atunci cînd se manifestă, nu înseamnă decît lene, pesimism nemărturisit şi nejustificat, lipsă de autentic patriotism. E o chestiune de competenţă, de învăţămînt, de perseverenţă, de luptă tenace contra prostiei şi imposturii, contra birocratismului, contra inculturii, de încredere răbdătoare şi critică, de fonduri investite fără parcimonie, dar cu probitate şi inteligenţă, dacă vrem să mai avem un Enescuz." Eu vă mulţumesc, în numele celor ce-l iubesc pe Enescu, pentru aceste cuvinte, domnule Paleologu.*

A.P.: Uitasem pagina asta şi am auzit-o cu plăcere, ca şi cum ar fi scrisă de altul, şi o aprob şi chiar o admir.

I.S.: *Am reamintit lucrurile acestea pentru că l-am rugat special pe maestrul Racu şi aceşti copii să cînte acest* Preludiu la unison*; e o pagină tulburătoare – Enescu n-avea nici 20 de ani cînd a gîndit-o. Kodály are cuvinte formidabile despre această melodie; tulburător momentul cînd intră timpanul... Insist asupra acestui moment pentru că în sfîrşit am o bucurie pentru cei care luptă pentru cultura muzicală. Am vorbit azi şi la radio despre asta: Mihai Brediceanu, directorul Festivalului Enescu, ne anunţă că, în sfîrşit, în 1995 va avea loc o nouă ediţie a Festivalului Enescu. Trebuia să aibă loc în*

1994 (conform hotărîrii din 1955, la 3 ani), concursul nu va avea loc nici în 1995, probabil va avea loc în '96, nu știu, dar în '95 s-au aprobat fonduri și nu știu dacă în Camerele noastre s-a discutat despre asta, dar maestrul Brediceanu mi-a permis să anunț public măcar cîteva angajamente: va veni la 7 septembrie Royal Philarmonic Orchestra cu Menuhin și va cînta Suita I *de Enescu; va veni Radu Lupu la 10 septembrie, va veni Ansamblul coral din Philadelphia la 11 septembrie, va veni Orchestra de cameră din Brescia și Bergamo cu solistul Alberto Lisi la 12 septembrie; vom auzi un* Oedip *poate în montarea lui Andrei Șerban; vom auzi* Porgy and Bess *a lui Gershwin cu New York Harlem Opera; vom auzi poate pe Ricardo Mutti la pupitrul Filarmonicii, vom vedea un balet contemporan în viziunea Companiei „Gigi Căciuleanu", va veni Strings Festival Lucerna cu Baumgartner din Elveția și drept soliști vor fi Lory Wallfisch și Iuri Mustafa (*Simfonia concertantă pentru 2 piane *și* Dublul Concert *al lui Bach) se va cînta* Octuorul *lui Enescu în viziunea lui Baumgartner; concertul de închidere va fi semnat de Sergiu Comissiona și de Orchestra Radioteleviziunii din Madrid; se duc tratative în prezent pentru a căpăta sala Parlamentului, pentru că Ateneul nu va fi gata, datorită mîndrilor noștri constructori, nici în septembrie 1995. Dar e un succes deosebit, e o sărbătoare pentru noi, e „o veste minunată" – ce ne-a venit în preajma Crăciunului și înseamnă foarte mult pentru cultura română și pentru Enescu. Enescu e ctitor de cultură. Știu că ați fost elevul lui Vinicius Grefiens în școală, nu? Domnul Grefiens e unul din profesorii care a „plămădit" generații de elevi, nu știu dacă vă amintiți de domnia sa, domnule Tudoran...*

D.T.: Da, îmi aduc aminte foarte bine...

I.S.: *...Împlinește anul acesta 70 de ani și este unul din muzicienii modești, dar plini de forță interioară care a luptat o viață în Conservator și în mișcarea noastră muzicală. Ne-a plămădit pe toți într-un fel...*

D.T.: Mi-l amintesc foarte bine pe domnul Grefiens. Cum vă povesteam odată, așa, pe hol la Ateneu, printre foarte multe lucruri pe care le-am ratat în viața mea și continuu să le ratez este acela că sînt un muzician ratat. Mama mea este profesoară de muzică, trăiește încă, este pensionară, a fost profesoară de muzică la liceul „Mihai Viteazul", unde era și d-nul Grefiens profesor și al treilea era Max Vasiliu; a încercat să facă din mine un pianist, dar eram prea leneș pentru asta; aveam mai mult ureche decît putere de a cînta. Mergeam, cînd începuseră acele splendide lecții de muzică, la Ateneu, unde se lua abonament; la ele mergeam cu mare

fidelitate, aşa cum mergeam cînd Ion Marin Sadoveanu, proaspăt eliberat şi prinzînd aripi, începuse un ciclu de prelegeri despre teatru la Teatrul Naţional, duminica, un ciclu extraordinar la care preda teatru; şi aşa mergeam şi la Operă, de unde-mi amintesc nu numai spectacole senzaţionale, ci şi acele de negăsit, de mulţi ani, *sandwich*-uri cu icre roşii; e ceva ce nu pot să cred, că erau mari spectacole cu *Traviata*, dar se găseau şi *sandwich*-uri cu icre roşii.

I.S.: *Asta prin anii '60-'70.*

D.T.: Nu, chiar mai devreme. Cînd citeaţi acel extraordinar program tentativă al Festivalului „Enescu" (care sper să nu rămînă doar tentativă), mă gîndeam că mi-a părut foarte rău cînd Sergiu Comissiona a plecat de la Baltimore atras de o ofertă ce părea senzaţională în Texas, unde s-a construit o Operă nouă; a părăsit Baltimore, unde era extrem de iubit şi de apreciat...

I.S.: *Şi acum este director la Baltimore.*

D.T.: S-a întors. A plecat cîţiva ani în Texas, deşi foarte multă lume a spus că Texasul nu prea are un mare apetit simfonic, ca să spun aşa. Iar a doua remarcă era aceea că – pot să fac o glumă?

I.S.: *Vă rog...*

D.T.: ...chiar dacă o să vi se pară sinistră... Sper ca spectacolul *Oedip* al lui Andrei Şerban să aibă o distribuţie ca lumea. Nu mi-aş dori un *Oedip* cu Mihai Ungheanu în rolul principal.

I.S.: *Domnul Ungheanu nu cîntă... E foarte uşor să aruncăm cuvinte... Sînt necesare argumente...*

D.T.: Vă provocam la o discuţie despre starea culturii, despre Ministerul Culturii Române.

I.S.: *Ca şi destinul, starea culturii e în noi. Iată că revenim la fraza lui Heraclit – şi fiecare dintre noi e într-un fel responsabil. Domnule Tudoran, marea noastră cucerire pe care voi, americanii, n-o ştiţi este libertatea, faptul că noi putem vorbi; faptul că Iosif Sava, în ultimii ani, spune tot ce doreşte cu interlocutorii lui, e un lucru imens...*

D.T.: Aproape că-mi vine să vă felicit.

I.S.: *Aici, la* Seară, *noi spunem orice şi pentru asta merită să trăim.*

D.T.: Există un cîntec senzaţional în care se spune că uneori libertatea nu este nimic altceva decît că nu ţi-a mai rămas nimic să pierzi. Există feluri şi feluri de libertate.

I.S.: *Una e esenţială: aceea în care trecem dintr-un sistem de semnalizare (ca la Pavlov) la alt sistem de semnalizare şi în momentul în care putem „rosti", toate complexele noastre freudiene dispar...*

D.T.: Ascultîndu-vă duminică de duminică, m-am gîndit la năstrușnica întrebare – ce-ar fi ca niște buni prieteni ai lui Iosif Sava să-i propună această idee: la o *Serată muzicală*, Iosif Sava să fie invitat și întrebat. Mie mi-ar plăcea să vă invit la o serată muzicală; să spun – invitat, Iosif Sava și să încep cu întrebarea: „Ce credeți, domnule Sava, despre Ministerul Culturii astăzi în România și despre cum ne ajută el?".

I.S.: *Am spus-o de zeci de ori...*

D.T.: Iar în legătură cu „american", aș vrea să vă informez în mod oficial că eu sînt cetățean român – am pașaport românesc, am și-un pașaport american și bănuiesc că simt destul de bine românește.

I.S.: *Da... Iertați-mi întrebările, domnule Tudoran, am impresia că v-am supărat...*

D.T.: Nu, nu...

I.S.: *...Eu trebuie să creez* show-*ul necesar ca să rezist concurenței fiind pe programul 2; trebuie să provoc, să-mi atrag antipatiile unei mari părți a publicului; dar n-am ce face. Dacă ați amintit de mama dumneavoastră (și eu patetizez mereu), auziți o frază din cartea dumneavoastră* De bunăvoie. Autobiografia mea*; în momentul cînd părăseați aeroportul Otopeni, la 24 iulie 1985: „Femeia care plînge în brațele mele a împlinit 70 de ani". Mă bucur că îmi spuneți acum că e profesoară de muzică, n-am știut. „E bolnavă și n-a fost vreodată fericită. E singură. Cu plecarea mea, intră într-un timp atroce al gramaticii suferinței, unul contopind prezentul, trecutul și viitorul într-o singură secvență: mai mult ca perfectul singurătății. Plîng, căci e ultima oară cînd o mai văd. Simt, simte, știe. E mama mea."*

D.T.: Știți de ce se numește această carte *De bunăvoie. Autobiografia mea*? După lungile interogatorii în beciul Procuraturii București, mi se dădea totdeauna un formular să-l semnez care se termina cu tripticul magic că tot ce-am declarat am declarat de bunăvoie și nesilit de nimeni. Cum această carte este cea scrisă în arest la domiciliu, mi-am zis că n-ar putea avea un titlu mai bun decît *De bunăvoie. Autobiografia mea*. De fapt, biografia mea literară a început cu un titlu ironic – și aici aș vrea să mă întorc la ceva cu care ar fi trebuit să încep: cînd am publicat primul volum, unul din răspunzătorii aruncării mele în literatură se află aici de față, este domnul Paleologu. La el m-a dus într-o zi un om de care m-am despărțit de mult ca idei, ca idealuri, pe care ori de cîte ori îl întîlnesc stăm de vorbă, spre surpriza unora, un om ca toți oamenii, Adrian Păunescu. El m-a luat într-o zi de mînă – eu nu voiam să public, să debutez, cum își aduce aminte domnul Paleologu, și m-a dus într-un birou, la

Alexandru Paleologu, căruia i-am lăsat aşa, uşor *à-contre-coeur*, un manuscris şi care a avut ulterior cuvinte extraordinare despre acea carte, iar pe urmă am intrat în biroul lui Marin Preda, cu care apoi am devenit prieten. Titlul acelei cărţi era uşor...

A.P.: *Mic tratat de glorie.*

D.T.: *Mic tratat de glorie.* Un bun prieten pe atunci a scris o cronică foarte bună; îmi reproşa doar că un om serios ca mine şi debutînd tîrziu, spre aproape 30 de ani – toată lumea ştie că nu există glorie – cum să scrie un *Mic tratat de glorie?* Era un titlu ironic... Iar revenind la ce spuneaţi dumneavoastră despre mine, cred că era o exagerare plăcută; marea carieră pe care am făcut-o eu de cînd am plecat din ţară nu este deloc mare; practic, eu simt că tot ce am făcut am făcut aici, nu în altă parte. Spre deosebire de alţi colegi, care, părăsind România în alte condiţii decît am părăsit-o eu, şi declarau că pleacă fiindcă limba română le-a devenit prea mică, ca şi cum pentru a continua literatura lui Drumeş trebuie să scrii în aceeaşi limbă ca Shakespeare – poţi să scrii foarte bine acea literatură şi în limba română –, declaram, dacă vă aduceţi aminte, că eu consider încheiată aventura mea literară şi aşa o consider şi astăzi. Trebuie să vă mărturisesc că n-am mai scris o poezie de aproape 10 ani. Deci, aş vrea ca toţi cei ce ne ascultă şi ne aud să ştie că în străinătate cariera mea este de altă natură – ţine mai mult de jurnalism decît de literatură – şi nu-mi place să accept lucruri chiar foarte plăcute şi măgulitoare cînd nu sînt foarte îndreptăţite, fiindcă dacă aş scrie astfel un eseu – să dau şi un titlu-tentativă, cum i-a dat domnul Paleologu – aş scrie un eseu cu titlul *Impostura la români.*

I.S.: *Domnul Mircea Mihăieş a publicat o antologie de poezie veche a lui Dorin Tudoran, dorind să reveniţi în poezie. Veţi reveni în poezie. Pe mine mă bucură şi ideea că aici v-aţi creat opera...*

D.T.: Este o carte pentru care eu nu am nici un fel de merit. Mircea Mihăieş m-a sunat la Washington şi mi-a spus că vrea să scoată o antologie şi i-am spus că-l priveşte personal; a făcut-o de unul singur, aşa cum a dorit – beneficiarul acestei cărţi.

I.S.: *Vine vremea moderaţiei şi veţi scrie poezii, cu siguranţă. Haideţi să mai auzim puţină muzică; fetiţa asta mică, Maria Edith Fazekaş. Duceţi-vă la pian; o să cîntaţi curînd* Fantezia *de Chopin, dar... Domnule Paleologu, aţi auzit atîtea intervenţii; l-am „devoalat" pe domnul Tudoran. Poate v-aţi bucurat şi dumneavoastră, ca şi mine, că e fiu de muzician. Nu există om de cultură care să nu iubească muzica. Şi ştiam,*

nu numai pentru că îl vedeam la Ateneu, şi ultima oară ne-am întîlnit la Ateneu, acum două săptămîni, la concertul lui Dan Grigore şi al Deliei Pavlovici; acolo am ştiut că e în Bucureşti şi l-am solicitat să vină drept interlocutor.

Spuneţi-mi un gînd despre Tudoran melomanul, într-un fel, că nu poate exista gîndirea lui Tudoran fără muzică şi nu poate exista un om de cultură fără muzică.

A.P.: Asta este o probabilitate dedusă...

I.S.: *...statistic...*

A.P.: ...din anumite postulate, că nu poate exista om de cultură fără muzică. Cum s-ar putea imagina cultura într-o condiţie ruptă de anumite imanente legi de ritm şi de armonie? Lucrul ăsta se poate constata în literatură, de exemplu, chiar la acei scriitori aparent anticalofili. Eu am avut un sentiment de extraordinară reuşită componistică muzicală interioară recitind acum vreo cîţiva ani, pentru ca să scriu despre asta la o anumită ocazie aniversară, micul roman *Adela* al lui Ibrăileanu. Mi s-a părut că într-adevăr are o structură muzicală extraordinară şi mă mir că nu a fost receptată ca atare şi nu s-a relevat acest lucru.

Ştiţi, domnule Sava, de cîţiva ani îmi dau seama de ce, fără să aprob nici o pagină – aproape nici o pagină – din eseurile lui Cioran, pentru că el, ca idei, nu face decît să răstoarne pe dos nişte platitudini, obţinînd nişte platitudini de sens contrar – cu toate astea, este extraordinar, fiindcă ce a realizat Cioran în limba franceză, nu în româneşte, este un lucru pe care eu l-am realizat, fără să-l pot denumi, în copilărie, la 11 ani sau 9 ani, cînd prima dată m-am întîlnit cu schiţa lui Caragiale *Căldură mare* şi, mai tîrziu, la alţi autori care reuşesc acest lucru într-un mod foarte pregnant: acustica gîndirii. La Cioran e vorba de o acustică a gîndirii extraordinară şi în paginile lui nu importă ce idei se susţin acolo, este importantă – ţine loc de gîndire – această extrem de savantă şi covîrşitoare artă de a stăpîni acustica gîndirii. Nu are importanţă ce spune. Am înţeles asta, după cum altă dată, cînd trăia bietul Dan Botta, cu care am fost prieten, care la întîlnirile noastre – era printre prieteni –, reuniuni mondene, ca să zic aşa, susţinea o sumă întreagă de teze care îmi păreau aberante; şi mă gîndeam cum să-l contrazic. Dar n-avea rost – le spunea atît de frumos. Evident, de aici nu trebuie să se deducă ideea că acustica poate acoperi eroarea sau vacuitatea. Nu. Dar există o realitate, există – cum să spun – un element „pozitiv", un element concret, un element de existenţă chiar în teze inacceptabile, pentru că frumuseţea lor componistică este un adevăr mai profund decît adevărul prezumat în acel text. Probabil că sînt rare cazurile – nu ştiu,

ar fi interesant de făcut o investigaţie, un inventar –, dar cred că există o virtute muzicală a oricărui act intelectual – şi cînd am vorbit de literatură, cred că sînt mai acasă, dar presupun că acest lucru e valabil şi în domeniul ştiinţelor.

I.S.: *Frumoase teze lansate astăzi. Vin bine înaintea unei fantezii de Chopin; ne-o cîntă deci Maria Edith Fazekaş, născută la 27 decembrie 1984...*

D.T.: Este chiar mai tînără decît fetiţa mea...

I.S.: *E în clasa a IV-a la Şcoala de muzică nr. 3, la profesoara Maria Dincă, care se găseşte aci, cu noi. Lucrează cu doamnele Ana Pitiş şi Ioana Minei. E mai tînără decît fiica dumneavoastră, dar a luat cîteva premii în concursuri internaţionale... I-am dat iată curaj să atace...*

D.T.: Nu-i mai trebuie decît noroc, foarte mult noroc...

I.S.: *Da, aşa mi-a spus şi Radu Lupu, ascultînd un excepţional talent românesc. Noroc...; ce e norocul? Iar îl întreb în curînd pe d-nul Paleologu. Chopin e cu noi.*

(Muzica)

I.S.: *Da. Bine, Maria, îţi mulţumesc că, în sfîrşit, zîmbeşti. Ai scăpat de lecţie. Domnule Paleologu, avem foarte mulţi copii talentaţi... Intelectualitatea de care vorbeaţi dumneavoastră, din saloanele Bucureştiului antebelic (toţi participau la o reuniune mondenă, ştiau să întoarcă o pagină la pian), a dispărut de fapt în generaţiile care au urmat, dar creştem altă generaţie; sînt sute de asemenea copii; nu iau toţi premii, nu ştiu nici dacă Maria va ajunge pianistă, nici dacă avem nevoie de atîţia pianişti. Dar faptul că aceşti copii învaţă ne demonstrează că alta-i tînăra noastră generaţie decît cea pe care o vedem pe străzile Bucureştiului.*

A.P.: Este exaltant, nu numai reconfortant, este exaltant... O vedeam pe Maria, o vedeam pe ecranul televizorului şi-mi aminteam de un tablou de Renoir, „Fiica domnului Veron cîntînd la pian", o fetiţă brunetă, puţin mai mare decît Maria, dar este atît de graţios să vezi – şi cînd zic graţios, mă gîndesc nu numai la graţia fizică, dar la harul lui Dumnezeu.

I.S.: *Graţie – asta-i categoria biblică care defineşte intelectualitatea. Aş putea foarte uşor să dau filme în* Serate, *am filme formidabile prin sertarele din redacţie...*

D.T.: Voiam să vă spun că – cum toţi eram destul de emoţionaţi, mă uitam la buza domnului Paleologu cum tremura şi o simţeam pe a mea –, ascultînd-o pe Maria cîntînd, mi-am adus aminte de un interviu extraordinar al lui Rubinstein. Era spre moarte, orbise aproape cu totul, nu mai cînta, dacă nu mă înşel, era îndrăgostit de o fată foarte tînără care a mers cu el pînă la sfîrşit – stăteau într-un hotel la

Zürich – și la un moment dat a spus: „Toată viața nu prea am ascultat pe cei care îmi spuneau că sînt alții care cîntă Chopin mai bine decît mine și totdeauna am crezut că eu cînt cel mai bine. Cred că acum, cînd nu mai pot cînta, pot face această operație"; și i-a făcut o listă acestei ultime iubite și i-a spus: „Du-te și cumpără-mi discurile cu acești mari pianiști, despre care mulți critici muzicali mi-au spus de-a lungul vremii că de fapt cîntă mai bine ca mine". Și ultimele luni de viață și le-a petrecut ascultînd numai acești adversari culturali, ca să spun așa. Și spunea la sfîrșit: „Știți că nu cu toți, dar cu cîțiva este adevărat – de-abia acum îmi dau seama că ceea ce mi se reproșa încă de la început, că mîncam note, săream măsuri, este adevărat; acum îmi dau seama că ăștia cîntau mai bine, măcar din punctul ăsta de vedere". M-a uimit mai ales precizia extraordinară. Și pentru a ne întoarce la întrebarea pe care voiați să i-o lansați domnului Paleologu în legătură cu norocul, mă gîndeam că, dacă în științele politice cineva spunea că puterea este egală cu forța înmulțită cu situația, de ce n-ar fi și norocul egal cu talentul înmulțit cu situația? Deci, prin noroc mă gîndeam ca astfel de copii extraordinari să se afle într-o situație mai bună decît s-au aflat generațiile dinainte și să poată multiplica în mod natural și benefic pentru ei un talent care nu le lipsește.

I.S.: *Eu cred, domnule Tudoran că și situațiile potrivnice nasc talentele mari. Ați amintit de Rubinstein. Ce ziceți, a învins Rubinstein? A învins; tot după memoriile pe care le amintiți dumneavoastră – pentru că din tinerețe, de la 10 ani, asistînd la un pogrom în vechea Rusie, a hotărît drept deviză a vieții: „Nu ceda!"*

Din copilărie a știut că n-are voie să cedeze nimănui și nici unui fel de situație.

D.T.: Este adevărat, dar eu sînt încă neconsolat de faptul că prietenul nostru comun, Dan Grigore, un mare artist, nu a putut să călătorească și să cînte în afară atîta vreme. Nu pot să spun că Dan Grigore ar fi fost astăzi un mai mare artist decît este; este un mare artist. Pe de altă parte, nu vom ști niciodată cum ar fi arătat prietenul nostru Dan Grigore astăzi dacă viața lui de artist ar fi fost una naturală.

I.S.: *Și nu numai soarta lui Dan Grigore, ci a zeci și zeci de talente care nu s-au putut despărți de această țară, nu? E o problemă de destin, nu știu. Dar Dan Grigore, la 50 de ani, e un foarte mare pianist și un mare suflet. Uitați-vă, iar mai fac un anunț: joi, la orele 13, Dan Grigore, în amintirea profesoarei sale Cella Delavrancea – se împlinesc 107 ani de la nașterea minunatei doamne...*

A.P.: 108...

I.S.: *Mie-mi spunea că e născută în 1887; ascundea 1 an, altă dată ascundea 2 ani. La 100 de ani, acesta nu-i decît o anumită cochetărie... La Casa Scriitorilor, joi la ora 13, trei premii care poartă numele Cellei Delavrancea şi trebuie să fim cu toţii prezenţi atunci. Aş vrea să discutăm puţin în legătură cu tema care mi se pare esenţială de abordat cu două personalităţi ca domniile voastre. Am acest număr din „Agora", ultimul număr, numărul 2 – păcat că s-a desfiinţat; şi la voi, americanii, n-aveţi bani şi dispar revistele, domnule Tudoran? Asta-i piaţa liberă, asta am dorit-o şi n-avem ce face. Spuneţi undeva că nu există cale de mijloc şi asta trebuie să discutăm. Nu există cale de mijloc între piaţa liberă şi comunism.*

D.T.: Eu aş vrea să existe. Practic, nu ştiu cine a găsit-o.

I.S.: *E o utopie, ştiu, asta...*

D.T.: Au încercat-o nordicii...

I.S.: *Foarte puţini oameni înţeleg la ora actuală că nu există cale, nu? Da, asta-i ca în bancul acela celebru cu cel plecat în Israel acum nu ştiu cîţi ani şi întrebat: „Unde-i mai bine, acolo sau în România?", şi a răspuns: „Pe drum". Nu poţi fi veşnic pe drum. Nu există cale de mijloc şi asta trebuie să înţeleagă cei tineri şi, în special, cei în vîrstă. Aş vrea să discutăm puţin despre intelectuali, că acest număr e dedicat intelectualităţii, şi cu doi distinşi gînditori ca dumneavoastră ideile pot fi lămurite. Auziţi cum defineşte un colaborator al dumneavoastră, domnule Tudoran, intelectualul modern: „Intelectualul corifeu al măcelarilor totalitari – şi dă exemplul lui Sartre –, intelectualul măcelar – şi îi citează pe Lenin, pe Troţki, pe Buharin, pe Pol Pot, intelectualul vîndut măcelarilor – şi-l citează pe Şolohov, intelectualul utopic bine intenţionat, dar cu capul în nori – şi îi citează pe Havel, intelectualul naţionalist ce face concesii şovinismului..., intelectualul luminat şi democrat care-şi foloseşte cultura şi inteligenţa în numele practicii democratice şi progresului real... Între aceste tipuri de intelectual populaţia a avut puţin de ales şi încă mai puţin de preferat."*

D.T.: Eu ştiu ce să spun... Dumneavoastră, ca...

I.S.: *...ca iubitor de intelectuali.*

D.T.: Nu, ca vechi gazetar, ştiţi că un editor nu împărtăşeşte întotdeauna opiniile celor pe care-i publică. Dar datoria lui sfîntă este să lărgească, pe cît se poate de mult, sfera punctelor de vedere. Am făcut acest ultim număr dedicat intelectualităţii plecînd de la o constatare a unor politologi occidentali, care aveau dreptate, spunînd: „Ce curios, în orice ţară din fosta Uniune Sovietică sau din ţările satelite pînă mai ieri ale Moscovei, cu oricine stai de vorbă, toată lumea se consideră o victimă. Clasa muncitoare îţi poate

dovedi de ce este victimă, intelectualii îți pot dovedi de ce sînt victime ș.a.m.d." Practic, fiecare – dacă-i asculți în parte – are dreptate. Este absolut adevărat, cred, observația este bună și cred că sînt încă destul de puțini intelectuali în aceste țări care știu să facă față unor timpuri foarte grele și imprevizibile în desfășurarea lor. Există un soi de a te plînge permanent și de a te lăsa victimizat, de a te considera apoi victimă, cînd adevărul stă undeva la mijloc – multe victime, după cum realizăm acuma, n-au fost doar victime, au fost... – e o poveste veche, hai să ne întoarcem la Hannah Arendt, care și-a ridicat atîția evrei împotrivă scriind că „trebuie să recunoaștem că uneori și victimele sînt de vină". Îmi aduc aminte că un bun prieten de-al meu, intelectual român, îmi aducea aminte acea vorbă a lui Lotreanu, mi se pare, care spunea că „o singură picătură nevinovată de intelectual nevinovat poate tulbura apa unui ocean". Problema este că intelectualul a uitat că și o singură picătură de intelectual vinovat poate otrăvi apa unui ocean. În acest sens, aș vrea să vă spun că unul din textele extraordinare, puținele care au apărut ca analiză după '89, despre situația intelectualilor și, mai ales, a celor care s-au opus sub o formă sau alta aparține unui fost disident, fost cetățean român, aruncat din România de N. Ceaușescu în Ungaria, arestat și în Ungaria în piață și peste tot, devenind apoi membru al Parlamentului, un filosof încă tînăr, cam din aceeași generație cu Vladimir Tismăneanu, este vorba de prietenul nostru Gaspar Miklos Tamaș, care a publicat acum un an și jumătate un articol în „Times Literary Supplement", care este cel mai dur articol împotriva disidenților din Europa centrală și răsăriteană – dur în sensul că este cel mai exact – în care dovedește de ce noi nu am fost decît pe jumătate pregătiți, și anume am fost pregătiți să spunem de ce totalitarismul nu era bun, dar nu am fost – cu mici excepții – mai nici unul pregătiți să punem pe picioare ceea ce urma să vină...

I.S.: *Domnule Tudoran, problema esențială rămîne intelectualitatea – și domnul Paleologu trebuie să ne răspundă – poate oferi altceva lumii decît totalitarisme? Dintre intelectuali, cumplit de mulți au fost în slujba totalitarismului – ne-o demonstrează acest articol de care aminteați dumneavoastră, cu care văd că nu sînteți de acord. Dar acum, depășind orice trecut, ei sînt cei capabili să ducă stindardul antitotalitar sau nu?*

D.T.: Unii da și unii nu, după cum vedeți și...

I.S.: *Dar ce demonstrează practica, domnule?*

D.T.: Practica demonstrează că intelectualul, asemenea oricărui om aparținînd altui segment social, poate fi vinovat

sau mai puţin vinovat sau parte a vinovăţiei. Nu cred că intelectualul este singurul vinovat; nici nu este bine să spunem asta, dar...

I.S.: *...Dar incapacitatea organizatorico-politică a intelectualului, demonstrată după '90 în Europa de răsărit?*

D.T.: Domnule Sava...

I.S.: *Toată revista dumneavoastră „Agora" atestă o asemenea idee... Haideţi să auzim gîndul domnului Paleologu.*

A.P.: Eu cred că se generalizează într-un mod fraudulos cînd se vorbeşte de intelectuali ca despre o categorie determinată şi unitară. Ce e aia un intelectual?

I.S.: *O speranţă, domnule Paleologu...*

A.P.: Nu, mai degrabă o disperare. Un intelectual e un om care se ocupă de chestiuni intelectuale; nu e neapărat un om inteligent: poate să fie sau poate să nu fie, cum foarte adesea se vede. Un intelectual e un om care are şi nişte pretenţii pe care şi le arogă în raport cu această calitate a lui în societate. Eu am spus odată, şi mi-am ridicat în cap anumiţi prieteni şi mai puţin prieteni, că din literatura română personajul cel mai intelectual nu este Gheorghidiu al lui Camil Petrescu, mai puţin oribila doamnă T., de care am fost întrebat recent într-o anchetă dacă m-aş fi putut îndrăgosti de ea; sigur nu – pentru că e femeie superioară, dar nu femeie adevărată...

I.S.: *Cum nu e adevărată?*

A.P.: ...Nu e adevărată, domnule Sava...

I.S.: *...Eu cînd trec pe seară pe Calea Victoriei după Bulevard îmi amintesc cum şi-a cumpărat periuţa de dinţi şi a urcat-o în apartamentul...*

A.P.: Ăsta-i un amănunt care ar putea să fie încurajator, dar este foarte de neînţeles...

I.S.: *Femeia e femeie...*

A.P.: O femeie adevărată nu se ocupă cu asemenea preconizări de ordinul decorativ interior din anii '30. Era o aberaţie a gustului. Nu, nu...

I.S.: *...A fost o greşeală a lui Camil Petrescu...*

A.P.: Eu vreau să spun atîta: afirmasem în cartea aceasta, care este aici, în *Treptele lumii*, că personajul cel mai intelectual din literatura română şi poate din literaturile celelalte este Vitoria Lipan, care nici nu ştie carte. Şi ca să fii intelectual nici nu e nevoie să fii alfabetizat. Dimpotrivă, alfabetizarea, în primă instanţă, îl dezintelectualizează pe cel în cauză, fiindcă îl rupe dintr-o anumită structură, dintr-o anumită atitudine, dintr-un anumit raport cu cultura pe care a primit-o şi îl duce la un stadiu... maoist, ca să spun aşa, deşi nu este modul cel mai propriu. De exemplu, în altă carte a lui

Sadoveanu, în *Paștele blajinilor,* apare acolo un personaj, un intelectual al satului care spune: „Știința ne învață că totul este electricitate". E aproape de Lenin chestia asta.

I.S.: *E aproape de Vitoria Lipan, cînd spune: „Am făcut și păcatul de a vorbi pe fir". Cum de e o intelectuală Vitoria Lipan?*

A.P.: Eu am spus că este...

I.S.: *...fiindcă era analfabetă...*

A.P.: ...Mai ales fiindcă era, poate. Nu știu dacă ați văzut dumneavoastră, prietenul meu Sorin Dumitrescu a făcut o serie de videocasete, din care prima e cu o țărancă bătrînă de vreo 80 de ani de la Văratec sau de la Agapia, Aglae Roban, care nu e analfabetă, dar este o țărancă și care, atît prin atitudinea ei – cum stătea așezată și prin felul cum vorbea și ce spunea –, eu aș fi plasat-o în rîndul cucoanelor din saloanele franțuzești din secolul XVII, atîta inteligență, atîta stil, atîta noblețe. Inteligență, stil și noblețe – unii intelectuali le au, alții nu le au. Prin urmare, nu mi se pare legitim să vorbim de intelectuali ca de o categorie omogenă. Sigur, există un statut social care trebuie să fie recunoscut, dar nu este suficient să ne prevalăm de el ca să ne plasăm oarecum pe un teren de egalitate. Cea mai mare inegalitate este într-un grup, într-o societate de intelectuali, pentru că problema care se pune e a inteligenței. Or, inteligențele sînt mult mai flagrant diferite între intelectuali decît în restul societății.

I.S.: *Da, dar de aici aș reveni iar la o teză lansată în unul din aceste volume ale domnului Tudoran, „Agora". De ce întreaga lume intelectuală a luat numele de „inteligență", un termen rusesc, cînd de fapt el vine de la „intelligence" francez, din „Intelligenz" german și noi am adaptat această categorie – „inteligența" – ținînd seama de faptul că totalitarismul a fost de fapt adus de intelectualii ruși în 1917.*

D.T.: Domnule Sava, ce spuneați dumneavoastră este extrem de adevărat, dar o întrebare pentru noi este aceea pe care am pus-o în acel editorial din acel ultim număr; cred că – și o spun cu tristețe, nu cu sarcasm – cred că una din marile diversiuni care au fost lansate și practicate nu doar în România după '89, ci în toate țările din zonă, dar aici cu o intensitate anume, a fost acest absurd război, pornit de cei interesați, între intelectuali și tehnocrați. A impune tehnocratul intelectualului este o minciună, fiindcă un tehnocrat este, la rîndul lui, un intelectual care aparține sferei intelectualității tehnice.

I.S.: *...Intelectualității tehnice... Fără ei nu putem face absolut nimic...*

D.T.: Ba da, putem, și-am să vă spun...

I.S.: *Fără tehnocraţi? Ei sînt nu numai majoritatea, ei pot construi totul...*

D.T.: Nu, nu. Staţi o clipă să vedeţi la ce mă gîndesc. Guvernele pe care le-a avut România din '89 pînă acum au fost guverne de tehnocraţi – cel mult aşa mi-a spus. Cînd un om politic ca domnul Cîmpeanu spunea la început: „Ce se amestecă intelectualii ăştia în politică?", eu am fost foarte iritat, am şi scris un articol şi am spus: 1) Cine-i dă dreptul domnului Cîmpeanu sau altcuiva să dea brevete de intelectual? 2) S-a întîmplat vreodată în istoria lumii ca...

I.S.: *Şi de ce în fruntea Partidului Liberal este un intelectual?*

D.T.: Exact. S-a întîmplat vreodată în istoria lumii ca vreun om politic – din Atena, din Roma, spre zilele noastre – să nu fi venit aproape 90% dinspre pătura intelectuală? S-a încercat însă această diversiune: intelectualii sînt de vină, lăsaţi-vă pe mîna noastră, a tehnocraţilor, şi o să vă fericim. Aici mai există un lucru care se uită. După opinia mea, un om care a terminat facultatea, să spunem, un inginer – care este un tehnocrat, nu, ar trebui să aparţină lumii tehnocraţilor. Cînd un om termină facultatea la 24 de ani în regimul Ceauşescu sau Gheoghiu-Dej, nu practică niciodată meseria de inginer, ci devine propagandist, ideolog, intră în C.C., ideolog al PCR şi după '89 ne este prezentat ca tehnocrat, eu vă întreb: pe ce se bazează, fiindcă problema nu este cea a profesiunii de bază – eu am terminat facultatea şi pe diploma mea scrie că ar fi trebuit să fiu profesor de limba şi literatura română; nu am practicat niciodată asta. Aş avea tupeul să mă prezint ca profesor de limba şi literatura română, în comparaţie cu atîţia colegi de-ai mei care s-au dus şi au profesat asta? Deci există această, într-adevăr, mistificare că oamenii care n-au practicat niciodată meseria pe care au făcut-o au fost pur şi simplu ideologi...

I.S.: *Da, dar de ce bateţi la o uşă deschisă? Tehnocratul este omul care înţelege tehnica secolului şi ştie că fără tehnică şi fără el nu putem face nimic...*

D.T.: Vreau doar să spun că un om politic român, de pildă, nu este un om politic slab sau bun din cauză că este intelectual sau nu. Nu cred că Nicolae Manolescu este un om politic bun fiindcă este un intelectual sau că ar fi un om politic mai slab fiindcă este un intelectual. Nu de unde vii determină faptul dacă eşti om politic sau nu. Vreau să spun că este o separare de care nu avem nevoie. Mai bine ne-am separa puterile în stat.

I.S.: *Şi pentru că istoria ne-o demonstrează, teza dumneavoastră este foarte binevenită, pentru că trebuie să atestăm că*

marii intelectuali au știut să facă politică... Și eu aș da doar două exemple... „muzicale": un om ca Paderewski, care a fost cel mai mare chopinian al acestui secol și a fost președintele Consiliului de miniștrii al Republicii Polone și a gîndit politic ca nimeni altul în acest secol, și aș aminti pe iubitul nostru Enescu, care în '36 scrie un articol formidabil împotriva hitlerismului în gazeta românească a emigrației pariziene...

A.P.: Apropo de Paderewski, vreau să vă amintesc de o vorbă citată de Iorgu Iordan în volumul I al *Memoriilor* lui, cînd se făcea el că deraiază ca să paseze niște lucruri, la 90 de ani... Și spune că la Conferința de Pace din 1918, Clemenceau, care era o fiară politică, i-a spus lui Paderewski: „Discut cu marele pianist?" și artistul i-a răspuns: „Sînt chiar eu".

I.S.: *S-a repetat această idee recent; o amintea, domnule Tudoran, și ea trebuie – folosesc un cuvînt oribil, de lemn – trebuie combătută pentru că un intelectual aliat cu ceea ce numiți dumneavoastră tehnocrat e un salvator al națiunii, ca să revenim la terminologia...*

D.T.: Nu, singurii salvatori sînt chiar oamenii țării respective.

A.P.: Domnule Sava, vreau să vă întreb și, dacă doriți, domnule Tudoran... Ideologul este sau nu este un intelectual?

D.T.: Mi-e teamă că sfîrșește prin a nu mai fi. Și încă devine atît de inflexibil...

I.S.: *Dar ce înțelegeți prin ideolog?*

A.P.: Conceptul platonician de stat al filosofilor, de stat condus de filosofi s-a realizat în fond în Uniunea Sovietică.

I.S.: *Dar, iertați-mă, domnule Paleologu, dar Platon n-a fost un ideolog?*

A.P.: Dar ce noroc că n-a ajuns la putere!

I.S.: *Asta da! Ideologul dorește puterea sprijinit de un intelectual care nu dorește puterea și care luptă pentru idei, vede idei, ca să revenim la...*

A.P.: Eu sînt împotriva vederii de idei...

D.T.: Domnule Sava, vă aduceți aminte... s-a spus că puterea corupe, iar puterea absolută corupe în mod absolut. Mi-e frică însă că drumul spre putere corupe la fel de mult și că în momentul în care un om a ajuns la putere este deja corupt, puterea nu mai are ce să-i facă, este amețit cu totul.

I.S.: *Machiavelli spunea, în 1713: „Nu binele, nu frumosul, nu adevărul, nu dreptatea sînt scopurile intelectualului, ci puterea." Nu-i machiavelică ideea; e realitatea istorică, cel puțin la 1713.*

Haideți să facem pauză... Cîntați, stimați colegi, partea a 3-a din Concertul pentru flaut.

(Muzica)

I.S.: *Da, mulţumesc, maestre Racu, mulţumesc, Andrea Neacşu; cîţi flautişti sînteţi la şcoală?*

Racu: 85; este o clasă foarte bună, este clasa de la care niciodată nu am probleme la orchestră de vreo 20 şi ceva de ani.

I.S.: *Şi ce facem cu toţi flautiştii aceştia?*

R.: Noi îi formăm; ce facem este poate treaba societăţii.

D.T.: Să ne spună tehnocraţii!

I.S.: *Da, tehnocraţii ar trebui să se gîndească de cîţi flautişti avem nevoie, pentru că ei nu trebuie să rămînă pe drumuri, domnule Tudoran. Americanii care rămîn pe drumuri vin în Europa şi cîntă în orchestrele europene. Nu ştiu dacă noi avem banii să-i trimitem... Trebuie să avem grijă şi de asta, cu atît mai mult cu cît avem mai mulţi pianişti... Asta-i grav. Pînă la urmă, flautiştii îşi găsesc un loc în orchestre. Avem 17 orchestre... Uitaţi-vă, compartimentele în formaţiile muzicale ale radioului... Tehnocraţii trebuie să ştie ce facem cu ei. Mai pregătiţi şi concertul lui Paul Constantinescu; poate partea a 3-a o cîntăm la sfîrşit, pentru ca să amintim şi de acest mare spirit al ţării.*

Să continuăm discuţia aceasta despre intelectuali. Maestre Paleologu, poate explicăm totuşi: putem vorbi despre rolul uriaş al intelectualului rus în apariţia bolşevismului? De aici vine „inteligenţia" pînă la urmă, intrată în conştiinţa Europei, nu? Cum să explicăm seducţia aceasta exercitată asupra marilor intelectuali francezi şi asupra marilor intelectuali ai lumii – seducţia totalitarismului?

Dumneavoastră aţi stat aici, pe malul Dîmboviţei, aţi stat prin puşcăriile noastre şi ei în timpul ăsta jubilau. Jubilau cu ideile...

A.P.: Da, jubilau, pentru că aceşti intelectuali occidentali – francezi, în principal – practicau cu o desăvîrşită dezinvoltură o totală ignoranţă. Faptul că i-ai citit pe Husserl şi pe Heidegger nu te abilitează să te pronunţi în chestiuni care privesc omul şi destinul lui individual şi carnal. Suficienţa îngrozitoare pe care o capătă omul care crede că fiindcă a citit puţină filosofie e doctor în toate cele – şi eu ştiu foarte bine asta, că am cunoscut filosofi îndeaproape...

I.S.: *Ce frumoasă e diferenţa dumneavoastră între profesorii de filosofie şi filosofi – o ţineţi minte, aveţi într-un eseu...*

A.P.: O ţin minte, dar acum prefer pe profesorii de filosofie filosofilor. Am mai îmbătrînit şi am mai învăţat multe de atunci.

I.S.: *Iertaţi-mă că v-am întrerupt; pentru că aveţi un eseu superb despre Ionel Gherea, cumnatul lui Zarifopol, pianistul*

care a acompaniat o viață pe Enescu; era un spirit formidabil; spuneți că era filosof, și nu profesor de filosofie.

A.P.: E adevărat. Nu era profesor de filosofie, pentru că nu avea titlu în filosofie. Era un gînditor.

I.S.: *I-ați fost prieten, nu?*

A.P.: ...Filosof în sensul etimologic, iubitor de înțelepciune. Am fost prieteni; am avut onoarea să-i fiu, mult mai tînăr decît el, prieten; mă trata ca pe un prieten. Era un om extraordinar, de o subtilitate și de o... naivitate, de o drăgălășenie, de un „căzut din nori" nemaipomenit. Dacă am putea vorbi despre el – dar nu este în subiectul nostru...

I.S.: *...Dar e superb să vorbiți despre Ionel Gherea, trecut prin cetatea noastră; lumea l-a uitat; în ultimii ani nimeni nu mai știe cine-i Ionel Gherea; pentru mine, acompaniatorul cel mai interesant al lui Enescu. Iertați-mă că fac iarăși o paranteză, era în '32 și erau undeva pe malul mării. Enescu termina ultimele pagini din „Oedip". Și îl invită Ionel Gherea să vadă un răsărit de soare – și Enescu îi spune: „Nu, n-am nevoie. În capul meu e mai frumos un răsărit de soare". Teribilă ideea...*

A.P.: De fapt, răsăritul de soare fie că e în natură, fie că e în cap. Și ca să fie în cap, trebuie să fi fost și în natură.

I.S.: *Da, continuați-vă ideea...*

A.P.: Despre intelectualii aceștia, despre filosofi – pentru că, remarcați, intelectualii aceștia în general aveau nu numai titlul în filosofie, dar și lucrări în filosofie; unul dintre ei, care mie mi-a fost odios, deși săracul era mai inocent decît alții, se numea Ponty, care, e adevărat... a început să-și dea seama la un moment dat pe ce cale aberantă și odioasă mergea – sacrificare, în numele speculației teoretice, a realului și a umanului. La fel despre Sartre. Acuma, nu știu, nu vreau nici să exagerez în oroarea de Sartre, sartrofobie – eu o am, am cîștigat-o în timpul vieții mele; întîmplător, am fost unul dintre primii care am scris despre Sartre, în '38, eram june, eram tînăr de tot, cînd apăruse volumul de nuvele *Le mur*...

I.S.: Greața *a apărut mai tîrziu, nu?*

A.P.: Ceva mai tîrziu.

I.S.: *De acolo e tot existențialismul, din această* greață...

A.P.: Da, firește, sigur. Nu-i cine știe ce. Există – nu știu care, mi se pare că Sorin Vieru sau cineva dintre corespondenții din *Epistolarul* scos de Liiceanu, cred că Sorin Vieru, vorbește despre suprematismul pe care și-l arogă filosofii. Filosofii își arogă această competență decizională în toate, în toate în care sînt ignoranți. Disprețuiesc orice disciplină, alta decît filosofia. Și eu remarcasem că filosofii clasici mari de pînă la Kant exclusiv aveau alte studii decît filosofia, proveneau

din medicină, din astronomie, din drept, din economie, nu din filosofie. Filosofia se naştea din altceva decît din filosofie. După aceea, de la Kant încoace, filosofii s-au născut din filosofi... circuit oarecum blestemat...

D.T.: ...Critica criticii...

A.P.: Da. De aceea am ajuns să spun că filosofii mari sînt foarte puţini în istoria omenirii; mulţi se cred filosofi, dar puţini sînt; unii au un anumit dar filosofic, o anumită ingeniozitate – este o anumită artă a filosofiei care este fermecătoare şi profundă, nu e filosofie. Mă ceartă foarte tare şi Virgil Ierunca şi Monica, în cărţile lor, pentru că am negat calitatea de filosofi unor foarte mari spirite – de pildă Kierkegaard. Eu îi vedeam ca mult mai mult decît filosofi, îi vedeam ca mari scriitori. Mi se pare mult mai mult decît a fi filosof. Şi mă acuză de această injustiţie de a-l considera pe Ralea filosof şi nu pe Şestov. Ştiu că este o disproporţie flagrantă. Nici Ralea nu era filosof propriu-zis, era profesor – nici măcar de filosofie –, dar într-un fel era filosof, în sensul în care se atribuia termenul „filosof" în secolul XVIII: filosof, adică libertin. Libertinul nu înseamnă filosofie, adică un comportament practic dedus dintr-o anumită gnoseologie. Deci, în mod foarte propriu, Ralea era filosof în sensul acesta al libertinului din secolul XVIII. Iar marii gînditori ca Kierkegaard nu sînt filosofi, sînt mult mai mult decît atîta: ei sînt mari scriitori.

I.S.: *V-am înţeles. E foarte interesantă dragostea dumneavoastră actuală pentru Ralea, atît de negat acum...*

A.P.: Nu dragoste era pentru Ralea...

I.S.: *Am citit două eseuri ale dumneavoastră despre Ralea...*

A.P.: Să vă spun un lucru. Poate nu e lipsită de un oarecare interes anecdota pe care vreau s-o plasez. Ralea a fost foarte legat de familia mea, de mama şi surorile ei – la Iaşi, cînd era el tînăr, atunci l-am cunoscut; era un om absolut fermecător ca persoană şi fermecător pentru că omitea tot timpul că el este scriitor, că este profesor universitar, că este autor de cărţi; se comporta ca un om care se bucura de existenţă, de societate, de bunele mese care se mîncau atunci – era un mare gurmand – şi era un om fermecător; s-a întîmplat o dramă de familie, care în '40-'41 a dus la ruptura între familia mea şi Ralea. Şi eu, ulterior, în anul '43 sau '44, am scris un eseu într-o revistă despre Proust şi l-am citat pe Ralea. Şi una din mătuşile mele care fusese foarte implicată în drama asta îmi spune – era pe franţuzeşte: „Que-ce que j'entends? Tu as cité Mişu Ralea dans un article!" „Oui". „Voilà du joli! Au lieu de lui dire «canaille», tu l'as cité dans un article!"

I.S.: *Şi „canaille" era probabil pentru '38-ul lui Carol al II-lea?*

A.P.: Nu, era o problemă strictă de familie. Ulterior a fost considerat „canalie" în sensul colaborării cu regimul comunist. La el nu-i o totală inconsecvență și – mă rog – problema asta încă nu e momentul s-o judecăm cu toată liniștea și cu toată competența – dosarul lui trebuie studiat pentru fiecare caz în parte.

I.S.: *Totul izvorăște din teza de doctorat la Paris cu socialismul, nu?*

A.P.: Da, teza aia era o explicare, nu era o participare. El era un antirevoluționar, era un antisocialist, era un gînditor hedonist, legat de opulență și de agrementele vieții pe care le procură burghezia și era eminamente burghez.

I.S.: *Și nici prietenia cu Gheorghiu-Dej?*

A.P.: Asta a fost o chestie de oportunism ulterior. Cine a fost prieten cu Gheorghiu-Dej? Demostene Botez, Mișu Ralea, Victor Eftimiu. Cică lui Gheorghiu-Dej, în cinismul lui teribil, îi plăcea conversația cu oameni ceva mai răsăriți decît colaboratorii lui. Asta nu-l scuză și nu-l absolvă de absolut nimic. Ralea a ajuns în postura penibilă ca în 1956, cred, cînd s-au împlinit 50 de ani de la înființarea „Vieții Românești" și cînd s-au scris articole în special despre Ibrăileanu sau despre Stere – Ralea, care era exact ce a fost Eugen Ionescu pentru „Viața Românească" în '38-'39, în loc să scrie despre Ibrăileanu, a scris despre Grigore Preoteasa. Asta este ceva îngrozitor; mi se pare o piesă gravă la dosarul acuzatorului împotriva lui...

I.S.: *Ca și cartea despre Franța...*

A.P.: Ca și cartea despre Franța, care este o mistificare lamentabilă.

I.S.: *...ca și cartea despre Extremul Occident, scrisă cred în 1948...*

A.P.: Nici vorbă, nici vorbă. Această adulterare și această turpitudinizare a operei și a manifestărilor publice ajunge să le facă dintr-un fel de iluzie... Acești oameni au putut să trăiască în continuare pe timpul lui Gh. Gheorghiu-Dej așa cum ar fi trăit înainte în lumea burgheză: cu ziare franțuzești și englezești, cu discuri, cu sticle de whisky, cu vin franțuzesc, cu icre negre, cu de toate și ei nu mai remarcau că prețul plătit erau aceste articole ignobile care apăreau; nu știau cum sînt percepute; nu mai simțeau nimic, erau anesteziați din cauza agrementelor. Sînt bune agrementele, dar sînt și ucigașe.

D.T.: Eu cred că în asemenea cazuri se întîmplă un lucru foarte simplu, chiar dacă este tragic. Fiindcă domnul Sava ne întreba cum se explică că intelectualii au căzut pradă... Cine ar putea să cadă pradă unor utopii mai repede decît un intelectual? Cine este, din păcate, mai predispus la utopie?

I.S.: *Un intelectual are întotdeauna să zic aşa un izvor ştiinţific, un izvor documentaristic...*

D.T.: Ştiu. Din păcate, se dovedeşte că, împotriva datelor pe care le are, este foarte predispus la...

I.S.: *Intelectuali au fost – stimate domnule Tudoran – şi Istrati, şi Sahia...*

D.T.: Da, da.

I.S.: *Intelectual a fost şi Romain Rolland şi eu nu-i pot ierta marelui iubitor de muzică, marelui scriitor despre Beethoven...*

D.T.: Bun, tocmai de asta spun... Ideea era următoarea: că foarte mulţi intelectuali, şi nu numai intelectuali, oameni care – ca Ralea şi ca alţii – nu au realizat lucrul simplu că amoralitatea nu este decît o anticameră a imoralităţii, că nu poţi trăi în acea anticameră plăcută a clar-obscurului – din cînd în cînd cu icre negre, din cînd în cînd cu o revistă la care altcineva de lîngă tine nu are acces – decît sfîrşind din acestă anticameră a imoralităţii chiar în imoralitate. Să ne aducem aminte – fiindcă menţionaţi aici cazul Sartre – cine-l apăra pe lucidul Raymond Aron în Franţa? Nu Sartre, îl apăra Eugen Ionescu. Sartre pretindea că este un foarte bun prieten al lui R. Aron, dar n-a ridicat un deget, dimpotrivă, aş putea spune că a coborît cîteva. Deci există, în toate perioadele, această opţiune pe care un intelectual sau altul o face pînă la urmă... Nu te poţi sustrage la infinit. De asta mă enerva şi mă enervează în continuare această idee: eu cred că intelectualul român astăzi plăteşte pentru situaţia în care se află şi datorită iluziei lui de atîtea decenii că am fi putut rezista numai prin cultură. Să facem cultură şi cu asta ne-am făcut datoria... Fiindcă întrebarea mea a fost, acum 10 ani: Bun, să presupunem că vom face numai cultură şi va fi felul nostru – care este fundamental –, felul nostru de a rezista, nici vorbă. Dar dacă vom face numai asta în timpuri de genul ăsta, dacă există o şansă ca un totalitarism sau altul să se perpetueze, ceea ce am creat noi – tu un tablou extraordinar, eu o carte extraordinară, cineva o simfonie nemaipomenită – cui va rămîne, fiindcă există totuşi probabilităţi în istorie destul de mari ca, atunci cînd o lume se pustieşte atît de profund, tot ce s-a produs în numele rezistenţei prin cultură şi numai prin cultură să nu mai aibă beneficiarii pe care îi considera că îi are.

I.S.: *Ei, problema e, să zic aşa, divizibilă, pînă la urmă, pentru că în Franţa au existat şi Rolland şi Sartre şi, pe de altă parte, au existat Eugen Ionescu şi atîtea alte spirite care au rămas lucide, chiar dacă citeau pe Kierkegaard şi pe Heidegger, nu? Ca şi în Germania, nu? În Germania în care a fiinţat un om ca Furtwängler, pe care eu îl apăr mereu şi care rămîne bagheta cea mai copleşitoare a acestui început*

de veac, alături de cea a unui alt mesager al culturii germane, care este Bruno Walter; dar Furtwängler – îl apăr, îl apăr și în numele lui Menuhin, dar să nu uităm că în '33, într-o scrisoare către Goebbels, îi spune: „Păstrați-i în țară pe Bruno Walter și pe Einstein, dar respectați legile Nürnbergului pentru ceilalți". Este un act imens de imoralitate pe care nu mi-l pot explica.

D.T.: Ce iacobin sînteți, domnule Sava!

I.S.: *Nu, dumneavoastră sînteți iacobin, eu sînt un modest... Spre moderația domnului Paleologu merg eu. Un real muzician nu poate fi decît un moderat. Trebuie să fim iacobini cu asemenea oameni de o uriașă forță ca Furtwängler, nu?*

D.T.: Da...

I.S.: *Eu sînt singurul care l-am apărat; am și prefațat cartea – jurnalul lui, tradus de Corina Jiva; pe ideea aceasta am scris recent, îl apăr într-un fel, așa cum a făcut și Menuhin, dar trebuie să ținem seama și de aceste idei. Așa cum mă doare că Romain Rolland... Uitați-vă, alaltăieri s-au împlinit 50 de ani de la moartea lui Rolland; nimeni n-a scris un cuvînt.*

A.P.: Da, nimeni n-a spus un cuvînt și cred că e corect.

I.S.: *E corect, da. Dar știți că, în tinerețea mea, eu lăcrimam cînd cîntam o sonată de Beethoven și-mi aminteam că în momentul cînd au intrat nemții, în '40, în Paris, Rolland urmărea... marșul hitleriștilor și asculta sonata opus 31 de Beethoven. Ce forță morală trebuie să ai pentru asta, nu? Dar după aceea, cînd am aflat acum doi ani că în patul lui i-a stat drept soție o trimisă a NKVD-ului și el n-a observat asta 50 de ani și primea banii lui Stalin de la Moscova...*

A.P.: Nu cred că nu observase...

I.S.: *Știa asta, credeți?*

A.P.: Întrebarea pusă lui Caragiale: „Oare, Zaharia dragă, știa sau nu știa?" „Știa, șiretul, grecul trebuie să fi știut". Sînt convins că știa.

D.T.: Domnule Sava, cînd, la un moment dat, prosperitatea unui om devine atît de inexplicabilă, nu mă poate nimeni convinge că omul respectiv, dacă este de bună-credință, nu se întreabă de unde-i vine prosperitatea și nu începe să fie tulburat de faptul că nu și-o poate explica. Sigur că relația între un bărbat și o femeie este una cu totul specială și că produce orbiri temporare sau de lungă durată. Pe de altă parte, nimic nu te poate împiedica, dacă ai conștiință cît de cît, să realizezi că dacă începe să-ți meargă în mod extrem de suspect foarte bine, să arunci cu bani, cum se întîmplă cu mulți contemporani de-ai noștri, și în țară și în afară, în timp ce se caută celebrele conturi Ceaușescu, nu cred că nu poți să realizezi de unde-ți vin banii...

I.S.: *Mă daţi gata cu asemenea fraze... Şi ce va fi peste 50 de ani? O carte despre Beethoven, o carte despre muzica franceză cum a scris Rolland nu ştiu dacă va mai apărea în acest secol...*

A.P.: Dacă rămînea un onest muzicolog, cum era el, dar a fost un romancier prolix şi insipid şi un om de opinie absolut aberant şi criminal. Ăsta mi se pare un lucru uşor de remarcat.

I.S.: *Criminal?*

A.P.: Criminal, pentru că el a fost asociat cu crima; prin însăşi această colaborare şi această adeziune; interesant că în primele lui raporturi cu Panait Istrati... îl avertizează pe acesta împotriva entuziasmului lui de atunci pro-sovietic; „Nu te lăsa, nu te îmbăta cu apă rece", pentru ca apoi să se inverseze aceste poziţii, fiindcă R. Rolland devenise interesat, iar pe Panait Istrati nu-l mai interesa chestiunea.

D.T.: Mai este ceva. Eu accept, nici n-am cum să nu accept ideea că despre morţi, indiferent cît de demult sau cît de curînd au murit..., numai de bine. Numai că este destul de ridicol să vezi că, în virtutea acestei toleranţe pe care trebuie să o ai în faţa dispariţiei, cînd se rememorează imaginea unui om, se produc falsificări halucinante. Şi vreau să vă dau un exemplu mai aproape de noi: am fost extrem de tulburat, ca şi atîta lume, de moartea năpraznică a lui Titus Popovici. Dar am văzut în cîteva texte scrise acum, la moartea lui, cîteva lucruri care nu-l pot ajuta pe Titus Popovici sub nici un fel de formă. Am găsit un text aberant în care se spune: „Pe Titus Popovici l-a salvat inteligenţa". Titus era, într-adevăr, un om extraordinar de inteligent. Dar textul mergea mai departe şi spunea: „L-a salvat inteligenţa fiindcă el a fost acolo unde a fost, în C.C., a rezistat atîta timp, a făcut ce a făcut, dar nu l-a lăudat niciodată pe Ceauşescu, niciodată nu s-a arătat de partea lui". Nu cred că genul ăsta de a uita face bine cuiva... adică de a ocoli adevărul.

I.S.: *Vedeţi de ce v-am spus iacobin, stimate domnule Tudoran? Poate că măcar astăzi n-avem voie să vorbim în acest mod despre Titus Popovici. Sînt morţi apropiaţi de care trebuie să vorbim numai de bine. S-a întîmplat săptămîna trecută...*

D.T.: Nu despre el vorbeam, ci despre cei care, evitînd un adevăr, îi fac mai mult rău lui Titus Popovici decît...

I.S.: *Avem dreptul să vorbim despre Titus Popovici... analizîndu-l peste un an, peste doi. Acum trebuie să ne înclinăm frunţile în faţa unui om care a murit săptămîna aceasta...*

D.T.: Cu asta am şi început, domnule Sava.

A.P.: Mai importă şi cum moare cineva...

I.S.: *Asta-i problema fundamentală a intelectualității, domnule Paleologu. Toleranța, vedeți, dacă renunțăm la ea, am pierdut totul.*

A.P.: Să știți un lucru. Este un mare poet, numit Paul Claudel, care spune „La tolérance, il y a de maison pour cela".

I.S.: *S-a mai citat aici; a mai citat un tînăr în fața domnului Zamfirescu. Casa toleranței trebuie să fie în sufletul nostru. Fără toleranță nu există Biblie, nu există istorie. Fără asta nu există înțelegere, nu?*

A.P.: Toleranța este o regulă de politețe, în primul rînd – e mult mai importantă politețea decît altceva –, dar mai mult decît atîta nu, pentru că toleranța poate deschide drum intoleranței care profită de ea.

I.S.: *În sala tribunalului, cînd v-ați întîlnit cu Nicu Steinhardt, am avut impresia din însemnările lui Steinhardt că dumneavoastră vă iertați torționarii...*

A.P.: Nu, n-am avut torționari... Și practic, în timpul anchetei nu am fost maltratat. El a fost, Nicu, eu nu. Eu am început să cunosc experiențe directe, epidermice mai tîrziu, la o colonie penitenciară, sub forma pedepselor corporale care nu doresc să obțină de la tine nici o mărturisire, deci care nu pot fi curmate printr-o abdicare. Nicu Steinhardt, în cartea lui, o carte extraordinară, o carte formidabilă – nu știu dacă lumea realizează încă dimensiunea acestei cărți, deși unii o fac – are acolo cîteva impresii greșite asupra dialogului nostru. Dar n-am vrut să le contest, pentru că așa era cartea lui și așa este ea frumoasă.

D.T.: Domnul Sava, aș vrea să vă fac o sugestie, fiindcă aceste discuții ale dumneavoastră despre rolul intelectualității vor continua, poate cînd va trece prin România profesorul Virgil Nemoianu, care a scos o carte de memorii extraordinară, *Arhipelag interior*, să-l invitați; un mare meloman... Am terminat astă-noapte cartea sa, și cu asta aș vrea să închei; are acolo o notă care se referă la nefericirile intelectualului român. Face o „radiografie": ce s-a întîmplat cu noi, cu intelectualitatea noastră; diagnosticul pe care-l dă este – o să vă tulbure, ca și în cazul remarcilor lui Culianu; vorbește despre lungul șir al urii de sine. Uneori ne urîm pe noi fără să ne dăm seama, urîndu-i pe ceilalți, și cred că este o cauză fundamentală a ceea ce se întîmplă din cînd în cînd nefericit cu noi. Dar toleranța nu este un drum cu un singur sens; este o șosea cu dublu sens. Poți evita o coliziune, dar n-o poți evita la infinit. Dacă cineva umblă beat din sensul celălalt, tu te sui pe bordură, te mai sui pe un gard; pînă la urmă, dacă este să se întîmple, se întîmplă.

I.S.: *Se întîmplă, dar noi, care avem prestanţa suferinţei, trebuie să fim iertători. Şi pentru că aţi citat cartea domnului Nemoianu, m-aş bucura să mi-o daţi şi mie o zi. Am citit ieri în revista „22" o recenzie; sînt citate despre 30-40 de intelectuali români cu care nu toţi sîntem de acord, cei care am fost aci.*

D.T.: Să ştiţi că dumneavoastră n-aveţi un merit mai mare că aţi stat la Bucureşti, decît Matei Călinescu, care stă la Indianapolis. În sine, nu este un merit că sînteţi aici sau...

I.S.: *E o problemă de discutat, stimate domnule Tudoran, şi toţi putem avea dreptate sau nu. Şi, înainte de toate, maestrul Paleologu, care ar putea foarte uşor să stea la Paris. E o dovadă că şi aceasta e o atitudine şi putem avea... toleranţă faţă de asemenea acte...*

D.T.: Intoleranţa mea a fost şi la Bucureşti, rămîne şi acum. Şi nici nu cred că este mai mare ca a dumneavoastră.

I.S.: *Sîntem născuţi sub semnul destinului, pînă la urmă. Asta e alchimia existenţei – e frumos titlul acesta, domnule Paleologu. Vă mulţumesc, stimaţi domni, Al. Paleologu, D. Tudoran, pentru această minunată seară, chiar dacă am fost eu mai „violent" ca de obicei. Eu am nevoie de spectacole, repet; să mă ierte şi acei telespectatori care nu mă înţeleg; din acest punct de vedere, cred că am căpătat într-un fel bunăvoinţa dumneavoastră şi v-am supus unei radiografii foarte importante, pentru ca publicul larg, ca tinerii să înţeleagă ce înalte frunţi sînt lîngă noi şi mă bucur. Oricînd aş continua această idee – vine domnul Nemoianu sau nu la Bucureşti – despre rolul intelectualităţii, pornind de la acest număr din „Agora", în care judecaţi intelectualitatea secolului şi intelectualitatea de la 1990 pînă în prezent.*

Rămîne esenţială problema pentru viitorul nostru. Domnule Racu, încheiem; Paul Constantinescu, concertul pentru orchestră.

8 ianuarie 1995

Mircea Dinescu

„Dacă eşti apolitic, domnule, ce cauţi la Cotroceni?"

Iosif Sava: *Bună seara, stimaţi auditori ai* Seratei *noastre duminicale. Ana Szel, elevă la Liceul „Enescu", ne-a oferit, în deschiderea duminicalei noastre întîlniri, două pagini din* Tablouri dintr-o expoziţie *de Musorgski; va cînta şi alte părţi ale suitei. După cum aţi văzut pe generic, am bucuria de a avea invitat astăzi pe unul din cei mai talentaţi, mai inteligenţi, mai buliţi dintre intelectualii, dintre oamenii de cultură, dintre creatorii ţării: Mircea Dinescu. Cine este Mircea Dinescu? N-aş vrea decît să răsfoiesc cîteva documente găsite azi dimineaţă în bibliotecă; nu sînt toate, dar, uitaţi-vă... „Frankfurter Allgemeine", numărul din 2 ianuarie; în cel mai mare ziar german, găsim o poezie de Mircea Dinescu,* Reîntoarcerea. *Cel mai prestigios ziar german îi dăruieşte coloanele lui Mircea Dinescu, aşa cum a făcut-o şi în anii dinainte de 1989; notorietate europeană a dobîndit Mircea Dinescu prin această foaie din Frankfurt; Mircea Dinescu...* Versuri, Invocaţia nimănui*; Mircea Dinescu,* Proprietarul de poduri, *apărut la Cartea Românească, Mircea Dinescu, altă ediţie apărută la Editura Seara; o carte apărută la Amsterdam încă în 1989, înainte de decembrie, cu o prefaţă a lui Sorin Alexandrescu:* Moartea citeşte ziarul*; teribilă această prefaţă – întreaga istorie a disidenţei lui Mircea Dinescu o găsim aici; un volum de prelegeri ţinute la Universitatea din Augsburg de către Mircea Dinescu, reunite sub titlul* Lirică, revoluţie şi noua Europă. *Augsburgul i-a oferit cetăţenia de onoare lui Mircea Dinescu. Şi mi se pare că Slobozia natală nu i-a dăruit o asemenea distincţie; dar asta-i altă poveste. Un volum* Moartea citeşte ziarul *în limba maghiară. Tot la Augsburg, Mircea Dinescu,* Dichter und Bürgerrechte, *noi versuri, documente, analize. O ediţie bibliofilă,* Die Gedichte, *apărută în Germania, o ediţie din 1985, volumul* Exil pe o boabă de piper, *apărut la Boston şi la Londra, cu momente din* Invocaţie nimănui, Elegii de cînd eram mai tînăr, Proprietarul de

poduri, La dispoziţia dumneavoastră, Democraţia naturii, Titanic vals, *din volumele scrise şi difuzate în ţară în perioada 1976-1983;* Botniţa din iarbă, *un alt volum* Die Gedichte. *Îmi pare rău că nu am, dar mi-am notat aici, la Editura Fisher – aceleaşi titluri, aceleaşi fragmente din* Botniţă..., *alături de marii gînditori şi poeţi ai lumii contemporane. Ce să vă mai arăt? Iată, sub titlul* Begegnung der Künste (Întîlnirea artelor) *– poezie, muzică şi pictură, alături de Selner, Burr şi Kleiber, muzicieni germani, tot în limba germană, apărut în Germania. Iată un număr din marea revistă „Der Spiegel" din Germania, cu două pagini dedicate lui Mircea Dinescu;* Literatur war ein Lebensmittel (Literatura este un mijloc de viaţă), *un mijloc de trai; iată o revistă din Madrid, „Critica",* Mircea Dinescu, un poeda par la libertad; *iată un pliant de lucrări apărut la o editură elveţiană; iată o revistă celebră de modă şi de tricotat pentru doamne, în care-l găseşti pe Mircea Dinescu alături de un schelet; se vorbeşte despre viaţa şi forţa lui Mircea Dinescu...*

Mircea Dinescu: ...Economia de piaţă română era scheletul ăla...

I.S.: *Tot din Madrid, în 1990, în „Independiente", două pagini dedicate lui Mircea Dinescu...*

M.D.: ...Ăla-i Fidel Castro...

I.S.: *...Sînt pe aceeaşi pagină, da. Au ceva comun... în afară de barbă... Nu ştiu, poate insist prea mult asupra acestor documente... Ce v-aş mai arăta?* Fructul revoltei, *într-un ziar elveţian; interviuri în toată presa germană;* Poetul ca milionar, Fenomenul Dinescu, *tot în „Frankfurter Allgemeine Zeitung". O anchetă internaţională în care Mircea Dinescu răspunde, alături de mari scriitori ai lumii... în Suedia, în Olanda... Nu vi le mai arăt; le voi parcurge, le voi arăta poate pe parcursul colocviului nostru.*

Îmi pare rău, stimate domnule Dinescu, că am recurs la acest mijloc, dar cred că e datoria mea faţă de un om – am spus – bulit (şi pe bună dreptate am folosit acest termen), pentru că se spun despre dumneavoastră, ca despre toţi intelectualii ţării, atîtea lucruri abominabile în ultimii cinci ani, încît mi se pare absolut necesar, pentru tînăra generaţie în special... Lumea are nevoie de informaţii reale şi nimic nu mi se pare mai elocvent pentru statura intelectuală a lui Mircea Dinescu decît asemenea documente pe care am avut datoria să le arăt. Mai am aici cîteva documente foarte importante, cîteva cărţi de exegeză despre Mircea Dinescu; le voi răsfoi pe parcursul discuţiei noastre. Pentru prima oară sînt înfricoşat de interlocutorul meu, după atîţia ani de experienţă la Serată, *pentru că mi-e frică de stările sufleteşti ale unui mare creator*

cum este Mircea Dinescu. S-o luăm puțin sistematic, domnule Dinescu; sînteți născut în 1950; anul acesta, veți împlini 45 de ani. E o vîrstă... Pînă acum erați copilul teribil al literelor române, acum sînteți un om în plină maturitate. Să explicăm cîteva lucruri în legătură cu disidența dumneavoastră înainte de 1989, care a captat interesul întregii țări, care v-a dus în prim-planul vieții ani în șir. Lucrurile sînt știute, dar poate le sintetizăm într-un fel și insistăm asupra unor momente...

M.D.: Stați, dar de ce credeți că sînt știute?

I.S.: *Pentru că presa le-a...*

M.D.: Nu...

I.S.: *Ei, foarte multă vreme... „Europa Liberă", cel puțin, pînă în decembrie 1989, a vorbit continuu...*

M.D.: Domnule Sava, stați puțin...

I.S.: *...și de atunci se vorbește continuu. Lumea informată știe ce-a făcut Mircea Dinescu înainte de 1989.*

M.D.: Stați puțin. Și mie mi-e frică de dumneavoastră, că lumea zice: „Domnule, dacă apari la Sava, nu mai ai timp să vorbești, că vorbește domnul Sava"; dar ăsta-i farmecul dumneavoastră. Nu vi se pare ciudat că după cinci ani de la disidența sau așa-zisa mea disidență – cum s-a scris în presa noastră –, eu trebuie să mă explic la o emisiune despre muzică?

I.S.: *Nu cred că v-au fost închise microfoanele celorlalte emisiuni.*

M.D.: Nu... Sînt sătul de oamenii care se dau victime în România și eu nu vreau să fiu încă un caz banal de om care se dă victimă, că e plină România de victime și poate pe bună dreptate. Dar mie mi se pare ciudat că, după cinci ani, trebuie să apar la o emisiune despre muzică, la care se cîntă la pian și eventual la vioară, și să explic ce-i cu disidența. Asta e puterea dumneavoastră, că ați reușit într-o emisiune dedicată muzicii să vorbiți despre realitatea românească.

I.S.: *Toată lumea mă acuză pentru asta.*

M.D.: Da, dar trăim într-o Românie în care, sigur, fiecare dintre noi face altceva decît ceea ce ar trebui să facă sau ceea ce trebuia să facă în mod normal. De pildă, cunosc un profesor de balet care a deschis o cofetărie, dacă vă amintiți sau dacă știți cazul. Sînt oameni care fac politică, deși nu se pricep; sînt oameni care fac afaceri, deși nu se pricep; sînt oameni care scriu, deși nu se pricep; sînt oameni care cîntă, deși nu se pricep; la dumneavoastră de obicei se cîntă bine, nu se vorbește neapărat totdeauna bine, poate să fie și cazul din această seară; dar mie mi se părea firesc, după '89, să fiu chemat într-o seară la TVR, eventual și cu „băieții" care m-au păzit la poartă aproape un an de zile, și să facem o emisiune firească: Cum a fost, domnule, cu disidența matale, cu spio-

najul şi chiar cu literatura? În cinci ani de zile eu n-am apărut la nici o emisiune literară de la TVR, ştiţi? N-am recitat nici o poezie la nici un post de radio din România. De ce public eu poezii în Germania şi nu într-o revistă literară românească? Astea sînt nişte întrebări... Sînt retorice întrebările. Dar vreau să spun că nu mă mir – revin la chestia asta. Cred eu că nu sînt un caz original; e drama românească, de fapt, deturnarea destinelor din cauza acestei istorii teribile prin care am trecut cu toţii şi trecem în continuare.

I.S.: *Eu aş vedea vina în improvizaţia generală care domină emisiunile noastre culturale. Şi într-un fel sînt vinovat şi eu pentru asta...*

Realizatorii redacţiei culturale a televiziunii au totală libertate, domnule.

M.D.: Nu, nu mă îndoiesc. Dar eu nu pe ei îi acuzam.

I.S.: *Numai ei pot fi acuzaţi, pentru că nimeni – v-o spun cu cea mai mare sinceritate...*

M.D.: Doamne fereşte să acuzi pe şeful statului! Asta e prostia românească – să dai vina...

I.S.: *...dar nici conducerea televiziunii...*

M.D.: ...cînd e închisă o Alimentară, să-l înjuri pe Iliescu. Asta e şi eroarea presei române, că de obicei nu ştie cum să-l înjure pe preşedintele statului; înjură şi captează atenţia tocmai pentru că e înjurătură.

I.S.: *Dar nu e vorba de înjurătură aici; conducerea acestei instituţii nu are niciodată nimic atunci cînd un realizator invită pe cineva în faţa camerelor de luat vederi. M-aţi înţeles, da? Totul depinde de redactorul respectiv, de simpatiile şi de cercul în care se învîrte. Dar poate că lipsa dumneavoastră este legată şi de plecările peste hotare, de bursa pe care o aveţi în Germania; staţi puţin în ţară, programele noastre sînt făcute cu 2-3 săptămîni înainte; eu v-am cooptat pentru că nu anunţ niciodată invitatul* Seratei*; am făcut-o doar acum 2 zile – ştiţi prea bine –, aşa că găsesc scuze şi circumstanţe atenuante şi pentru asta. Aveţi acum prilejul trei ore să vorbiţi despre disidenţă, despre literatură şi tot ce gîndiţi şi am certitudinea că, de acum încolo, colegii mei nu vor mai fi înfricoşaţi să vă invite; cel puţin, există – cum spuneam şi eu – o frică de a sta de vorbă cu Mircea Dinescu, pentru că...*

M.D.: Eu am un singur regret. În 1990 am fost propus chiar de domnul Iliescu să fiu preşedintele TVR. Şi mi-a fost frică într-un fel. Nu mi-a fost mie frică înainte, dar ideea să fiu preşedinte la o asemenea instituţie mă îngrozea, pentru că voiam să fiu scriitor. Am fost aşteptat două săptămîni şi am refuzat pînă la urmă. Am refuzat, printre altele, şi să fiu

membru al Academiei Române, tot așa, printr-un telefon, cum se face în România; în România, și ca să fii academician, ți se dă un telefon – „Domnule, nu vrei să fii academician?". Fostul președinte al Academiei Române – este ambasador acuma – în martie 1990 mi-a zis: „Domnule Dinescu, ne-am gîndit să întinerim Academia Română și dumneata, ca scriitor român cu succes în străinătate și disident și împotriva comunismului, nu ați vrea?". Și am zis: „Domnule, nu am față de academician și e jenant, cînd atîția oameni care și-au tocit coatele prin biblioteci și care au o operă de academician..., dar eu mai am răbdare, așa, vreo sută de ani"; și am refuzat... Nu-mi pare rău. Plus că la vremea aia – poate și acuma – era Suzana Gâdea membră a Academiei, era Manea Mănescu, mai sînt și acuma; și am zis că parcă mi-e jenă să fiu coleg cu Suzana Gâdea la Academie. Dar după o vreme mi-a părut rău, totuși, că n-am acceptat. Acum mi-ar plăcea, dar nu mai îmi dă nimeni telefon să iau televiziunea și e mai complicat să mai facem o revoluție pe programul doi la Iosif Sava. Sînt șapte canale în România...

I.S.: *Și așteptăm emisiuni foarte bune...*

M.D.: Deci eu nu am vrut să mă plîng într-un fel – încă o dată – că, domnule, uite, eu, săracul de mine, nu sînt dat la televizor. Nu; de multe ori poate că am și refuzat, sincer să fiu. Dar erau niște lucruri care ar trebui clarificate, pentru că de cinci ani de zile trăim într-un soi de mister, începînd de la teroriști pînă la ăia care au fost disidenți sau n-au fost disidenți înainte, care a fost curajos înainte sau pe ziua respectivă; se zice: „Pe 22, știți, eu am fost foarte curajos..." E foarte important că au fost oameni care au murit ca eroii, dar ideea că pe o fervoare de asta și pe o inconștiență de o zi după aia mergi gratis cu trenul sau cu autobuzul și ești scutit de impozite pe mine mă deranjează și în ziua de astăzi, să știți.

I.S.: *Haideți să clarificăm lucrurile pe care le credeți dumneavoastră necesare. Să amintim momentele acestea...*

M.D.: După părerea mea, în România, și mai ales după revoluție, e o inflație nu numai de luptători, ci e o inflație și de specialiști în revoluție; și mă refer chiar la presa de opoziție, care scrie atîtea bazaconii despre acele zile fascinante – trei zile, poate patru, care au fost formidabile pentru destinul acestei țări, cu tot ce a urmat mai mult sau mai puțin sinistru, printre altele, dar mă gîndesc cîteodată că despre evenimentele din decembrie au apărut cinci cărți pînă acum și toate scoase în Occident, uneori de români care nu au trecut niciodată pe aici. Cei mai buni specialiști în revoluție sînt fie cei care nu au fost în România de multă vreme, fie cei care au participat, dar de fapt nu vor să spună ce știu cu adevărat.

I.S.: *Dar un istoric are o anumită detaşare şi o anumită putere de sinteză a unor documente şi nu trebuie să negăm locul acestor cărţi – despre care aţi tot vorbit – în luminarea momentului revoluţiei.*

M.D.: Am văzut de curînd, cred că în presa românească, în „Evenimentul zilei", cîteva pagini reproduse de nişte ziarişti francezi, care se pricep – francezii, cei mai buni specialişti în revoluţia română... O minciună ordinară, o chestie... – o minciună în care au murit o mie de oameni, au fost răniţi 3.000 de oameni, cu acest regret că n-au murit 60.000, cum au vrut unii. – Domnule, n-au murit 60.000, au murit numai o mie; şi dacă mureau cinci – după părerea mea – era o dramă; au murit cinci oameni strigîndu-şi libertatea. Vreau să vă întreb: ce era în România înainte de această revoluţie sau de acest eveniment – cum vreţi să-i spuneţi, apropo de francezi – şi ce-a fost, de exemplu, rezistenţa franceză; după cum ştiţi, în perioada cînd s-a declanşat rezistenţa franceză, la Paris toate restaurantele erau pline, se dansa *french can-can*, lumea era veselă; nu era ca în România, unde nu curgea apa – ca şi acuma – la blocuri; restaurantele se închideau la 9 seara; în România a fost un soi de teroare mai mare decît la Paris în timpul războiului. Aia nu a fost minciună. Ieşirea în stradă a oamenilor, din disperare, nu spun că a fost o revoluţie – că poate o revoluţie se pregăteşte din timp, are şi alte consecinţe –, dar atunci ce-a fost rezistenţa franceză? În momentul în care se apropiau americanii, au ieşit şi francezii în stradă cu puşcoacele, aşa. Cred că au murit mai puţini la Paris decît au murit în revoluţia română.

I.S.: *Dar patru ani de zile au rezistat, domnule Dinescu.*

M.D.: Au rezistat, încă o dată, ştiţi cum era... Domnule, am văzut un film în Occident...

I.S.: *...Londra se baza pe rezistenţa franceză...*

M.D.: Domnule Sava, eu mă refer la suficienţa francezilor, care pot să pună o ştampilă şi această ştampilă care se pune de obicei pe carne la abator, aşa, dacă e valabilă, se pune şi pe evenimentele dintr-o ţară. Mi se pare cel puţin jenant să-ţi dai cu părerea despre un lucru pe care nu-l ştii. De ce v-am spus asta? Pentru că e nefiresc ca eu să vin după cinci ani şi ce să vorbesc, să vă recit poezelele, d-le? Eu îmi scriu poeziile mele şi public – o să public şi în România –, dar poate că ar fi trebuit să fiu întrebat atunci, în '90: „Domnule, ce-a fost cu această mişcare, cum ai ajuns dumneata la TVR?". Nu m-a întrebat nimeni.

I.S.: *Se ştie...*

M.D.: Nu se ştie. Cine? De unde să ştie?

I.S.: *Toţi cei care s-au uitat pe micul ecran în decembrie 1989...*

M.D.: Cum am ajuns eu la televiziune? Eu am fost arestat la domiciliu pînă pe 22 decembrie la ora prînzului; am ieşit în stradă şi am văzut o coloană de sute de mii de oameni care se îndreptau spre televiziune. Am fost recunoscut de oameni, s-a oprit coloana şi am ţinut un discurs; penibil, cum putea să-l ţină un om care a stat într-o situaţie-limită, cum am stat eu pînă atunci şi cum poate-i şi structura mea; un discurs poate incoerent, că n-am fost un actor, ceea ce se cheamă un actor desăvîrşit şi nici nu sînt. Nu ştiu dacă ştiţi, eu am dat la Teatru şi am căzut: sînt puţin sîsîit, mă grăbesc, n-am temperament totuşi de actor, deşi sînt considerat aşa. Şi lumea, după ce am ţinut acel discurs, a zis: „La televiziune, domnule Dinescu, la televiziune!" Şi pe un soi de tanchetă, cu un steag în mînă, penibil, ca la filmele alea din revoluţia cubaneză, am intrat în curtea televiziunii. Acel discurs există filmat, domnule Sava, s-a dat la televiziunea germană, la televiziunea engleză, nu s-a dat la televiziunea română. S-a dat la TVR ce vorbeam în pauză, ce-mi spunea Caramitru ca actor: „Domnule, scrie chestia aia!". Zic: „Nu pot!". „Fă-te, mă!". Cum ar veni, eu m-am prefăcut şi restul lumii era sinceră, domnule. Adică eu sînt un om care mă prefac şi toţi oamenii sînt sinceri. Asta s-a înţeles... în bucătăria televiziunii, cînd încercam noi să fim coerenţi. Am fost penibil, domnule Sava, am fost penibil. Pe 22 atuncea am vorbit incoerent, m-am scărpinat în cap, eram nebărbierit...

I.S.: *Aţi fost minunat, domnule Dinescu!*

M.D.: A venit o bătrînă la mine, la Uniunea Scriitorilor după vreo săptămînă, a aşteptat o oră... şi secretara mea – pe vremea aia aveam secretară, nu mai am, acuma o angajez pe nevastă-mea secretară – zice: „Vă aşteaptă o bătrînică". Zic: „Domnule, să intre!" Zic: „Ce vreţi, doamnă?" Zice: „Domnule Dinescu, am vrut să te văd cum arăţi aşa, şi matale, în realitate, că pari om normal. Domnule, cînd te-am văzut acolo pe 22 am zis: «Doamne, a fugit un nebun şi-a venit altul»". Păream nebun, domnule. Mă refer la ce s-a scris despre mine, nu de disidenţa mea, ci de articolele alea pe care le-am publicat în Occident pe vremea cînd trăia Ceauşescu. Fiindcă eu asta am făcut – şi iertaţi-mă că am greşit – l-am înjurat pe Ceauşescu cît trăia, dar n-am fost considerat disident nici la TVR, şi nici în presa română. Disidenţii au apărut – marea lor majoritate –după aceea, după cum bine ştiţi... şi apar. E o fabrică de disidenţi, şi de articole, şi de cărţi nepublicate care se scriu acum în draci... De ce să vin la televiziune, domnule Iosif Sava? Şi revin la tema asta – după cinci ani să mă întrebi: „Cum a fost, domnule, cu disidenţa matale?" Nu vreau să spun, domnule, cum a fost cu disidenţa!

I.S.: *Eu vreau să ne daţi doar cîteva lămuriri în legătură cu unele momente ale disidenţei...*

M.D.: A fost veselă, că e şi asta... Domnule, Dinescu s-a distrat foarte tare cu băieţii ăia la poartă. Eu scriu o carte de proză acuma şi povestesc şi acest fragment, cum a fost cu băieţii la poartă la mine timp de un an de zile.

I.S.: *Domnule Dinescu, cum a fost cu farfuria, cu Dan Deşliu...*

M.D.: Domnule, am şi scris-o într-un articol în *Moartea citeşte ziarul*, cred că o ştiţi...

I.S.: *Da, o ştiu. Deci la Uniunea Scriitorilor, la masă...*

M.D.: La Uniunea Scriitorilor – stăteam, era pe 21, cred, sau pe 20, pe 20 martie cred că era.

I.S.: *În 14 martie aţi fost concediat de la „Viaţa Românească"...*

M.D.: Nu, de la „România literară". Deci pe 14 martie 1989 am fost dat afară din partid, primisem deja vot de blam...

I.S.: *În '88, aţi fost dat afară...*

M.D.: În '88, am primit vot de blam, în '89 am fost dat afară...

I.S.: *Deci la Uniunea Scriitorilor...*

M.D.: Păi, coincide ziua, în aceeaşi zi cu episodul farfuriei am fost dat afară şi de la „România literară". Deci stăteam la masă cu Dan Deşliu şi femeia de serviciu – aveam o masă la care veneam de obicei – care servea acolo, Miţi o cheamă, era fată foarte de treabă, aşa, m-a chemat puţin pe hol şi mi-a spus: „Domnule Dinescu, vedeţi că au venit nişte domni şi mi-au spus să pun o anumită farfurie la masa dumneavoastră. Cred că sînt de la Securitate". Mi s-a părut un lucru interesant şi m-am mutat de la masa respectivă la altă masă. Şi în timp ce stăteam acolo – ni se aduseseră farfuriile – a venit un alt chelner şi a zis: „Domnule Dinescu, farfuria asta e murdară", şi ne-a adus altă farfurie. Zic: „Maestre, hai să luăm noi farfuria asta şi s-o studiem acasă pe îndelete". Şi Deşliu a băgat-o – fie-i ţărîna uşoară – în geanta lui; n-avea geantă diplomat, avea o mapă. A băgat-o în mapă. Şi am stat de vorbă şi la ieşire, Deşliu – stabilisem cu el să mă întîlnesc peste o oră – vine disperat şi cu o vînătaie la ochi – „Domnule, mi s-a furat farfuria. Cînd am ieşit pe stradă, a venit un hoţ şi mi-a furat geanta – era farfuria cu microfon, bineînţeles". Şi eu am zis: „Domnule, vorbim cu prietenii noştri să anunţe la «Europa Liberă»; n-am avut timp, fiindcă seara Deşliu a fost chemat la poliţie pentru că face trafic de cafea şi, la ideea că i s-a furat acea farfurie, a fost acuzat de poliţie că a furat o farfurie de la Casa Scriitorilor.

Conform Codului Penal, furtul din avutul obştesc se pedepseşte. Ăştia au spus: „Domnule, ştiţi că s-a găsit farfuria, un hoţ nenorocit, nu ştiu ce, dar dumneavoastră, la rîndul dumneavoastră, o furaseţi de la Casa Scriitorilor", şi îi arată o farfurie oarecare, bineînţeles. Sigur că pare un banc. Nu, domnule, era realitate, pentru că la Uniunea Scriitorilor, cu acordul preşedintelui de la ora aceea, care din cînd în cînd e căinat în presa noastră românească şi care în fiecare zi aproape stătea de vorbă cu colonelul de la Securitate care se ocupa de Uniunea Scriitorilor – că pe vremea aia nu era o ruşine pentru nimeni în România că venea la şeful instituţiei colonelul care răspundea de instituţia respectivă –, ei bine, la Casa Scriitorilor se asculta ce se vorbeşte la masă; în magazia de alimente a Uniunii Scriitorilor erau băieţii cu aparatele la ureche şi se înregistra pe o bandă de magnetofon.

I.S.: *Şi preşedintele Uniunii Scriitorilor?*

M.D.: Preşedintele Uniunii Scriitorilor ştia de acest lucru. S-a retras, sigur, liniştit; omul suferă – e, cum ar veni, o victimă a revoluţiei. Nu ştiu. Probabil că va fi ministrul culturii; atîtea alte victime ale revoluţiei au revenit şi au ocupat funcţii importante, deci...

I.S.: *Dar şi aici trebuie privit mai nuanţat, pentru că e un om de valoare...*

M.D.: Da, da... Aici e povestea: ce facem nu cu nulităţile care au colaborat cu ceauşismul, ci cu oamenii de valoare care au colaborat?

I.S.: *...un dramaturg de talie, şi trebuie ţinut seama de asta şi istoria nu o poate nega în nici un chip.*

M.D.: Nu poate nega, dar iată că nu se discută. Încă o dată, au trecut cinci ani de la evenimentele alea; de ce nu se discută la TVR cum a fost cu colaboraţionismul?

I.S.: *Discutăm mereu...*

M.D.: Se discută steril şi pe lozinci, pentru că, din păcate, presa românească de opoziţie şi oamenii noştri politici din opoziţie folosesc acelaşi limbaj de lemn – „lupta anticomunistă" – astea deja au devenit lozinci. Să discutăm despre realitatea românească dinainte de '89 şi de acuma, ce s-a întîmplat în această lume.

I.S.: *Iată ce ne propunem... Spuneţi-mi, în momentul în care aţi fost aruncat din viaţa literară, scos de la „România literară", Bogza, Hăulică, Doinaş, Pleşu, Paleologu, Şora, Paler v-au luat apărarea, e adevărat?*

M.D.: Da, a fost un protest semnat de aceşti colegi ai mei, în plin ceauşism, în legătură cu darea mea afară de la „România literară".

I.S.: *E o atitudine notabilă pentru istorie...*

M.D.: Da. Este o atitudine notabilă şi le mulţumesc acestor colegi, dar trebuie să recunosc că o parte din aceşti colegi au participat la şedinţa în care eu am fost dat afară din partid, fără mari proteste. Paler, de exemplu, era coleg cu mine în organizaţia de partid la „România literară". În momentul în care am fost dat afară pentru că... Ştiţi cum m-am prezentat eu....

I.S.: *Ce putea face?*

M.D.: Domnule Sava, ştiţi ce-am făcut? Cînd am fost dat afară de la partid, în primul rînd, eu le-am spus: „Domnule de la sectorul I, domnule, eu am aici două chestii foarte tari la mine". Ăia au crezut că am pistol sau nu ştiu ce. Şi eu am scos statutul partidului. Zic: „Vreau să vă citesc ceva din statutul partidului. Ce scrie, domnule, aicea? Orice membru de partid are dreptul să critice pe cine vrea, inclusiv pe secretarul general al partidului. Domnule, eu n-am făcut decît să respect statutul. Am criticat pe secretarul general al partidului într-un interviu. De ce vreţi să mă daţi afară? Am încălcat cumva statutul partidului?" Bineînţeles, ei spuneau ce s-a spus şi după, că sînt spion francez, maghiar, agent al MOSSAD-ului, cam astea erau insinuările care, după aia, au apărut şi în presă, de altfel. Dar vreau să spun că m-aş fi aşteptat din partea unor colegi de-ai mei – şi chiar a unor prieteni pe care nu i-am mai văzut după aia timp de un an de zile – la o chestie cel puţin mai tare decît un simplu protest că eu sînt dat afară de la „România literară" şi nu mai am să dau de mîncare la copii. Pentru că se ştia că sînt arestat la domiciliu şi nu se spunea în acel protest. Domnule, de ce un scriitor nenorocit ca Dinescu trebuie să stea cu securiştii la poartă? Pentru că a dat şi el un interviu la un ziar...

I.S.: *Oricum, apărarea este un act demn, un act de curaj în acea epocă; sîntem în 1989, în vara anului 1989; gîndiţi-vă la asta...*

M.D.: Dar nu trebuie nici să mitizăm. În afară de Pleşu, care, într-adevăr, m-a căutat şi acasă şi a venit la mine de cîteva ori şi a avut de-a face cu „băieţii" de la poartă şi a avut el însuşi probleme – după cum ştiţi ...

I.S.: *Tescaniul...*

M.D.: ...A fost la Tescani... Lăsînd la o parte toate miturile astea oribile şi mizere care s-au făcut chiar pe seama plecării lui la Tescani, Pleşu şi Domokoş Geza au încercat să vină la mine cînd eram cu securiştii la poartă; mulţi prieteni de-ai mei au dispărut în ceaţă, inclusiv Paleologu, de exemplu, pentru că un lucru important vreau să vă spun: mie mi-a fost frică de a protesta aşa, singur, într-un interviu...

I.S.: *Domnul Paleologu a stat ani în șir în...*

M.D.: ...Nu, vreau să vă spun ceva. Şi eu am încercat, înainte cu două luni, în '88, deci cu trei luni, să fac un protest pe care să-l semneze colegi de-ai mei, pentru că m-aş fi simţit apărat dacă semnau 12 scriitori acest protest al meu în legătură cu dărîmarea satelor, cu foamea, cu frigul, cu frica din România – cam ce-am spus eu în acel interviu – cu toate acelea. Şi în '88 am chemat la mine pe Deşliu, Paler, Gabriel Dimisianu, Mircea Iorgulescu, Liiceanu, Andrei Pleşu, Paleologu – cam 12 inşi erau –, Pleşu era de acord dinainte, vorbisem chiar şi cu Liiceanu să semneze acel protest, să facem un protest comun. În momentul în care au citit acel protest al meu, au zis: „Domnule, sînt pamflete, e prea dur, gîndiţi-vă la consecinţe" şi primul care a atras atenţia – asta e istoria, n-am ce face – a fost Octavian Paler. Şi a spus: „Domnilor, gîndiţi-vă că aveţi copii care sînt şcolari şi nu vor mai putea să intre la liceu dacă voi faceţi ceva, voi aveţi servicii şi o să vă dea afară din servicii, totuşi nu trebuie să ne luăm după stilul lui Dinescu, mai dur, aşa, facem un protest numai cu dărîmarea satelor şi mai politicos, cel puţin ca expresivitate".

A doua zi bineînţeles că am fost chemaţi cu toţii. S-a aflat că au venit la mine acasă 12 scriitori români şi..., nu la mine, că eu locuiam la un subsol şi eram la socrii, care stăteau ceva mai bine şi am putut să-i primesc într-o cameră acolo. A doua zi am fost cu toţii chemaţi – Pleşu şi Liiceanu la facultate, la Ministerul Învăţămîntului, eu la Primărie la tovarăşul Croitoru, împreună cu Iorgulescu; la Paleologu a venit colonelul de la Securitate care din cînd în cînd îi făcea vizite, cum se făceau la puşcăriaşii politici, şi-asta vreau să spun – că toţi s-au speriat după aia şi „Domnule, s-a răsuflat chestia, ne vedem peste vreo trei luni, nu e cazul acuma"; şi pe Paleologu nu l-am mai văzut, deşi eram prieteni foarte buni şi ţineam foarte tare la el şi el la mine. A venit colonelul de la Securitate şi i-a spus: „Domnule Paleologu, ce-aţi căutat la dementul ăla de Dinescu, domnule? Păi ăsta, ştiţi bine că soacră-sa e în Rusia, că aici e mîna KGB-ului, noi ştim că avem probleme în România şi că e frig la iarnă şi ştiţi datoria tovarăşului Nicolae Ceauşescu, dar dumneata, care eşti un om de cultură serios, cum te dai cu nenorocitul ăsta de Dinescu, care una că e nebun şi, a doua, e manevrat de agenturile maghiare..." Deci tot ce am făcut părea aşa..., drept pentru care vreau să spun că pe Paleologu nu l-am mai văzut decît după 22 decembrie. Paleologu nu mi-a mai dat nici un telefon din ziua aceea, adică... Omeneşte e; bun, şi el avea un

copil la liceu, şi el se gîndea la destinul copilului său, şi era şi un om mai în vîrstă...

I.S.: *A stat şi în puşcărie ani în şir...*

M.D.: ...a stat şi în puşcărie ani în şir, bun. Deşi, drept să spun, eu de la Paleologu am învăţat pe vremuri – vechea lozincă era: „Hai să stăm cuminţi, că avem copii", şi Paleologu ştiţi ce spunea, înainte de chestia asta: „Tocmai de aia, domnule, trebuie să facem ceva, că avem copii şi ne e ruşine de copiii noştri".

I.S.: *Foarte frumos.*

M.D.: Foarte frumos, da. Vreau să spun... cînd a venit acel moment de cumpănă, eu n-am reuşit să strîng acele semnături şi am părut un soi de kamikaze, pentru că şi atunci s-a spus că sînt nebun, şi după revoluţie: „Dinescu ăsta-i nebun, domnule".

I.S.: *Domnule Dinescu, dar nu fiecare are suflet de kamikaze, nu fiecare e erou pe pămîntul ăsta, domnule.*

M.D.: Eu nu mă dau erou, pentru că şi mie mi-a fost frică.

I.S.: *Vă înţeleg.*

M.D.: Mi-a fost frică – e omeneşte, pentru că aveam şi eu doi copii şi m-am gîndit. A fost şi un act sinucigaş, dar am simţit că dacă nu fac aia, mor, domnule. Mor de ruşine şi de scîrbă...

I.S.: *Iertaţi-mă, domnule Dinescu, numai o asemenea înţelepciune v-a scăpat şi de Rahova.*

M.D.: Revenim şi la povestea asta. Scriitorii români nu trebuie să fie scuzaţi, pentru că eu totuşi m-am simţit apărat. E un punct asupra căruia trebuie să insistăm. Domnule, un scriitor român – cum aveam eu şapte cărţi şi cum aveau unii colegi mai multe decît mine – era totuşi apărat de cărţile sale. Cărţile intraseră în biblioteci, deveniseră...

I.S.: *De opinia publică...*

M.D.: De opinia publică internaţională, asta vreau să spun.

I.S.: *„Europa Liberă"...*

M.D.: Ursu, inginerul Ursu a fost omorît; a fost omofît şi trimis acasă cu capul spart... Nu e singurul. Dacă un muncitor de la uzinele „23 august" făcea ce făceam eu, dispărea, cădea dintr-un tren, avea un accident de muncă, cădea de pe schele. Se murea în România dacă protestai şi nu erai apărat de ceva. Eu m-am simţit apărat de cărţile mele.

I.S.: *Norocul v-a salvat, domnule Dinescu, numai atîta.*

M.D.: Şi norocul... nu, nu. Şi norocul, că există şi un destin, dar cărţile erau o pavăză, asta vreau să spun. Dar la noi scriitorul român ce spunea? Şi teoria colegilor noştri apolitici zice: „Noi trebuie să facem rezistenţă prin cultură", deci noi trebuie să scriem poeziile noastre, să nu ne sacrificăm

destinul, că nu mai existăm ca scriitori în acest sistem. Şi atunci m-am gîndit eu: „Bine, domnule, dar dacă facem noi rezistenţă prin cultură, păi atunci şi pantofarul sau cizmarul face rezistenţă prin împunsătură, că îşi face cizmele în continuare, face cizmele bune. Şi ăla de la forjă face rezistenţă prin forjă". Adică fiecare îşi face datoria la locul lui de muncă, dar asta nu înseamnă rezistenţă, domnule Sava. Un scriitor are obligaţii mai mari decît un om cu o meserie concretă, care se face numai cu mîinile.

I.S.: *Mă bucur pentru toate teoretizările dumneavoastră... Mai am în legătură cu disidenţa o singură întrebare. E adevărată vizita ambasadorului Marii Britanii acasă la dumneavoastră şi protestul lui?*

M.D.: Să ştiţi, la ora aia frica intrase nu în români, intrase şi în ambasadorii din România. Printre altele, eu am avut probleme la „România literară", cînd mi s-a dat votul de blam. Încă nu apăruse interviul din „Libération". Eu, ca redactor la „România literară", trebuia să semnez un text că sînt de acord să nu mă întîlnesc niciodată cu străinii. Şi-am spus: „Domnule, eu nu semnez chestia asta, eu sînt scriitor, eu am o meserie publică, cum adică să nu mă întîlnesc cu străinii? De ce să nu mă-ntîlnesc?". „Domnule, ştiţi că... secretul profesional..." Zic: „Domnule, eu n-am nici un secret. Dacă aş fi la o fabrică de armament, la «Semănătoarea», poate fac românii – zic – o secerătoare din asta care culege grîul din aer, pluteşte aşa şi culege grîul, aş semna ca să nu ne-o fure americanii. Şi dacă aş lucra la ITB – să nu ne fure americanii secretul ITB-ului nostru, cum vin autobuzele astea după două zile de la ora la care trebuiau să vină. Dar eu sînt scriitor, n-am nici un secret, meseria mea e publică, eu ce scriu dau publicităţii. Eu nu semnez chestia asta, domnule". Am fost chemat la tovarăşul Dulea şi la D.R. Popescu. „Hai, domnule... – cum era în România, că dacă erai scriitor, nu te chemau la securitate să te bată, te chemau tovarăşii de la partid, mai era şi un domn acolo mai serios care se făcea că bate la maşină... – e formală chestia asta". Zice: „Ştii ce, de ce vin ambasadorii la dumneata?". Zic: „Mă simpatizează. Le-am dat cărţi cu dedicaţie. Domnilor, ştiţi care-i chestia, eu aş putea să fur de la ambasador – dacă-mi spune ambasadorul Angliei cîte avioane are Anglia în NATO – eu aş putea să aflu ceva de la el, el ar trebui să semneze la Londra: «Nu mă întîlnesc cu Dinescu, că e de la securitatea română». El n-are ce afla de la mine, decît cîţi cîrnaţi sînt în bufetul de la Uniunea Scriitorilor. Asta pot să ştiu şi să-i spun, dacă mă uit într-o zi. Eu n-am secrete". Domnule Sava, de acolo m-au

dus şi mi-au dat vot de blam – prima chestie – chiar colegii mei... şi după aia m-au dat afară...

I.S.: *Dar protestul ambasadorului britanic?*

M.D.: Prietenul meu Fănuş Neagu zice – după revoluţie: „Domnule, cu Dinescu e ceva domnule, ăsta a fost agent, ceva, pentru că cine avea curajul să meargă la ambasade fără să i se întîmple nimic..." Mi s-a întîmplat totuşi ceva, m-au dat afară şi din partid, şi din serviciu şi pînă la urmă m-au arestat şi la domiciliu. Pentru chestia asta – că mă duceam la un ambasador. „Domnilor, fiţi deştepţi, că mergînd eu la Ambasada Angliei, ăştia zic: «Domnule, în România e libertate, uite că scriitorii vin la noi în vizită...»". Nu, domnule. Am mers acolo, bineînţeles, dar vreau să spun că ei vorbeau în şoaptă; la ambasadele din România, ambasadorii veneau într-un colţ acolo şi spuneau: „Cred că avem microfoane". Le era frică, de la băieţii ăia care serveau la un dineu pînă la ce era instalat în glastrele lor sau de microfoanele care nu se vedeau. Cînd am scris interviul meu de la „Libération" – printre altele –, a venit un francez să mi-l ia şi eu am spus: „Domnule, eu îţi dau interviul, dar în momentul în care ieşi de la mine, o să te ia băieţii de pe stradă", şi am ieşit cu el afară şi i-am arătat două maşini negre care stăteau de o parte şi de alta a străzii. Zic: „Eu dacă-ţi dau interviul, mi-a înhăţat textul şi s-a răsuflat chestia". Zic: „Am şi eu nişte prieteni ambasadori, îţi transmit răspunsurile mai tîrziu, aşa". Şi asta vreau să spun – că m-aţi întrebat de interviu – mi-a lăsat întrebările băiatu', l-am condus afară, bineînţeles, maşinile după el, aşa, şi-am şi aflat. A doua zi am fost din nou chemat la partid la tovarăşul Croitoru. Nu ştiu ce face, dacă a ajuns om de afaceri – da' tovarăşul Croitoru de la municipiu, vreau să vă spun, era, în felul lui, băiat mai de treabă decît e Crin Halaicu, care e în opoziţie acuma...

I.S.: *Şi ajuta multă lume...*

M.D.: Cînd mergeam la tovarăşul Croitoru, zicea: „Domnule, ştii, nevastă-mea e profesoară, n-ai o carte cu dedicaţie şi... Hai, nenea Mircea, stai şi tu mai cuminte, c-avem probleme..." Avea un ton uman, domnule, activistul de partid cu un ton, aşa, mai... simţeam o mică înţelegere, aşa, în ochii lui de activist. Că-i spuneam: „Domnule, păi ce-am spus, tovarăşe Croitoru?". Zice: „Am auzit c-a fost un ziarist la dumneata. (A doua zi m-a chemat.) Şi ce-ai făcut?". Zic: „I-am dat un interviu!". „Şi unde-i interviul?". „Păi – zic – i l-am dat". „Păi nu l-am găsit". „Păi – zic – unde să-l găsiţi?". „Păi – zice – la ziaristul respectiv". „Păi, ce – zic –, l-aţi controlat? Păi – zic – la noi nu e libertate, tovarăşe Croitoru?". Zice: „Domnule, da', hai, nu poţi să dai un telefon, uite

aicea, de la mine de la birou, să dai la Paris la «Libération» să spui să n-apară interviul?" „Domnule, ne facem de rîs țara", i-am spus. „Păi ce fel de scriitor sînt eu, dacă mi-e frică? La noi e libertate, nu?"

I.S.: *Ce-ați spus în „Libération", domnule Dinescu?*

M.D.: Păi ce-am spus în „Libération"? Domnule, s-a uitat și chestia asta. Am într-o carte, așa...

I.S.: *Două-trei teze...*

M.D.: Domnule, vorbeam încă o dată despre mizeria asta concretă, că de acolo am pornit. Numai despre frica din România, foamea care este în România, frigul din România, de la faptul că mureau femeile care își făceau întrerupere de sarcină pe masa de operație, pînă nu venea băiatul de la Securitate să verifice dacă... Au fost lucruri teribile, asta s-a uitat, domnule.

I.S.: *Asta ați spus public în Franța, în 1989...*

M.D.: Am spus adevărul, n-am spus decît realitatea, ce cred eu. Eu, printre altele, am vorbit și la ședințe de partid; pentru că sînt acum colegi de-ai mei care spun: „Domnule, noi n-am fost membri de partid!". Domnule, eu am fost membru de partid și la ședințe spuneam ce cred – ce-am spus și în interviu. Și de aia m-au dat și afară. În timp ce colegi de-ai mei care nu erau membri de partid, cînd să semneze un memoriu de ăsta, spuneau: „Domnule, eu nu pot să semnez, că nu sînt membru de partid și pe mine mă dă afară mai repede. Voi sînteți apărați, că sînteți membri de partid". Era și acest paradox, vreau să spun.

I.S.: *Am înțeles. Am încheiat capitolul disidență...*
Haideți să ascultăm puțină muzică...

M.D.: Domnule, între două viori și un țambal, era să zic, vorbim cu disidența românească.

I.S.: *E un capitol care trebuia lămurit și...*

M.D.: N-am lămurit nimica...

I.S.: *Cine are nevoie, să citească cărțile astea pe care m-am uitat și eu. Maestre Dinescu, haideți puțin să coborîm în...*

M.D.: Nu facem noi o discuție – Iosif Sava – Mircea Dinescu vreo doi ani de zile să vorbim aicea, să lămurim...

I.S.: *Nu, eu am să cer colegilor mei și sînt sigur că și celelalte posturi de televiziune de pe acum vă vor solicita. Sînteți un actor minunat...*

M.D.: Nu-s actor minunat, da... De ce, domnule, n-a fost anunțat lucrul ăsta: domnule, vine și Mircea Dinescu după 5 ani și vrea să spună ceva...

I.S.: *Toată lumea se uită acuma la noi...*

M.D.: Nu se uită, domnule. Cine se uită acuma pe programul 2, domnule?

I.S.: *Nu anunţ niciodată, domnule. Programul 2 e văzut de oamenii care trebuie. „Veniţi cu noi pe programul 2" – aceea a fost o emisiune formidabilă a televiziunii şi e normal că pe programul 2 se uită lumea care-l caută...*

M.D.: Nevestele noastre şi 2-3 prieteni...

I.S.: *Uite, o să ne demonstreze mîine cîteva zeci de mii de telespectatori că s-au uitat la Mircea Dinescu. Nu anunţ pe nimeni şi deci nu v-am anunţat în prealabil nici pe dumneavoastră...*

M.D.: Domnule Sava, să nu exagerăm cu revoluţia. N-am lămurit nimic, nici cu disidenţa...

I.S.: *Am lămurit foarte multe lucruri. Foarte multe idei...*

M.D.: Şi cu politica...

I.S.: *Haideţi, aş vrea să revenim noi puţin în Slobozia asta a dumneavoastră, domnule. Şi aş vrea să îmi explicaţi şi mie, uitaţi-vă, momentul cînd aţi debutat, la 17 ani; un domn minunat, Ilie Constantin, a scris un articol de întîmpinare cum puţini scriitori au avut în lume, nu? Genial aţi fost socotit, elev de liceu la Slobozia.*

M.D.: Ei, chestia asta-mi trece...

I.S.: *Văd pe doamna dumneavoastră uneori, pe strada Locotenent Lemnea, ducînd doi copii la un liceu de muzică. Muzica e în familia voastră. Unde aţi descoperit muzica în Slobozia aceea?*

M.D.: S-a scris atît de des despre mine că sînt ţigan din Slobozia, că trebuia să-mi dau copiii la muzică să se confirme.

I.S.: *Mi-a plăcut – cîteodată se spune că sînteţi şi ţigan, şi jidan şi că sînteţi din Slobozia.*

M.D.: Despre copii mi se spune aşa: „Odraslele ţigano-maghiaro-sovietice". Trebuie să recunoaştem că e o combinaţie destul de interesantă.

I.S.: *Vorbiţi-mi despre copiii dumneavoastră. Am impresia... – m-am uitat la violonist – că e plin de muzică...*

M.D.: Domnule, tradiţie există în familie... mai puţin într-a mea. Am crescut într-un cartier din Slobozia, la periferie; taică-meu era lăcătuş-mecanic, familie foarte modestă, aşa, de proletari români: am trăit într-un soi de mahala a Sloboziei – la ora aia toată Slobozia era un soi de mahala, nu era plin de blocuri; erau case mici aşa, dar mai simpatice decît acum, după părerea mea. Evident că, în afară de Dolănescu şi de Maria Ciobanu, nu s-asculta nimic în cartierul nostru. Să nu vă-nchipuiţi că răsuna peste gard Brahms la noi în cartier. Drept pentru care eu cred că abia în perioada liceului am avut pentru prima dată curiozitatea să ascult muzică clasică la radio – încă n-aveam televizor la ora aia –,

cum de altfel – trebuie să recunosc – eu am devenit scriitor fără ca în casa noastră din Slobozia să existe bibliotecă. N-aveam bibliotecă... În afară de taică-meu, care avea o carte pe care o ţinea închisă în şifonier, că era o carte despre aventurile Lucreţiei Borgia şi Biblia lui bunică-meu, nu exista nici o carte în casă. În afară de poeziile din manualele de literatură, eu n-am citit nimic în copilărie, pentru că aşa m-am născut şi cred că e o ciudăţenie totuşi că am devenit scriitor sau un paradox, cum se întîmplă de obicei în destinul oamenilor, nu? Fiindcă nu-i obligatoriu să fii dintr-o familie de scriitori... – deşi se poartă chestia asta, şi poate mai mult în muzică, fiindcă în literatură cazurile au fost penibile cînd fiii de scriitori au devenit scriitori. În muzică poate contează tradiţia asta, dar în general scriitorii n-au fost făcuţi în mod artificial – există cazuri – bătuţi la fund de mici să scrie versuri. Cunosc cazuri destul de triste, aşa. Deci eu prima poezie am citit-o abia în manualul de clasa întîi, a II-a, a III-a despre partid – era de Beniuc sau... nu mai ştiu... de Maria Banuş. Şi prima carte reală de literatură cred că am citit-o prin clasa a IX-a, cînd întîmplător am citit Rilke într-o traducere formidabilă la biblioteca din oraş. Soţia mea totuşi a făcut Liceul de muzică şi cîntă la pian; mama ei la fel, e dintr-o familie din Urali, tatăl ei a fost geolog şi maică-sa actriţă, deci familie de artişti, care cîntau la pian şi...

I.S.: *Pe minunata doamnă cineva o asemăna cîndva cu Anna Karenina...*

M.D.: Pe cine, pe soacră-mea?

I.S.: *Era o femeie de o unică frumuseţe...*

M.D.: N-am ştiut că v-aţi îndrăgostit de soacră-mea... Păi de ce nu m-aţi chemat, domnule, pînă acuma? Spuneţi acuma?

I.S.: *Başkirov venea în casa voastră...*

M.D.: Păi, da, era spion sovietic Başkirov, celălalt – cum îl cheamă? În casa lui Dinescu veneau tot soiul de... Başkirovi? Eu i-am luat şi un interviu lui Başkirov şi i-am şi gătit – eu sînt un bun bucătar şi era zăpăcit... Cînd venea în România: „Domnule, mai găteşte Dinescu specialitatea lui?". L-am dus şi la Casa Scriitorilor, la farfuriile cu microfoane şi cu mititei...

I.S.: *E unul din marii pianişti ai lumii...*

M.D.: Dar în afară de Başkirov, bătrînul – cum îl cheamă? Că înainte de a fi dumneata îndrăgostit de soacră-mea, a fost marele pianist rus – cum îl cheamă, domnule..., Richter – dacă vreţi, poate dumneavoastră sînteţi colecţionar, vă dau scrisorile lui Richter către soacră-mea... Vi le dau gratis...

I.S.: *Nu mai glumiţi. Pot fi documente importante pentru istoria muzicii...*

M.D.: Mulţi oameni au trecut prin casa noastră...

I.S.: *...Şi deci din Slobozia direct la Richter şi la Başkirov.*

M.D.: Ăsta-i destinul. Ţiganul din Slobozia trebuia să sfîrşească lîngă Richter şi Başkirov. Eu m-am gîndit foarte multă vreme că, în fond, de ce să nu ajungă şi un ţigan scriitor român, nu? Dar am tot umblat la rădăcini, speram că totuşi sînt ţigan şi eu; dom'le, tot citind că eşti ţigan, începi să crezi... Maică-mea e din comuna Soareş, de lîngă Bobîlna, deci culmea e că sînt ardelean sută la sută... eu la taică-meu am bănuieli, că e din Sibiu... Cioabă ceva s-ar putea să fie... Dar veni taică-meu într-o zi: „Tată, eu cred că...". „Nu ţi-e ruşine să spui chestia asta?", şi a venit cu fotografiile de familie. Taică-său era ceferist, deci prin 1920, un soi de şef de gară, aşa... Zice: „Domnule, cum spui tu că..."; zic: „Scriu ăştia...".

Dacă vă amintiţi, în „România mare" a apărut un articol, prin '91, cred, un grup de patrioţi din Slobozia – zice: „Domnule senator, dumneavoastră, care sînteţi un erou al neamului – către Vadim Tudor era – aţi scris de multe ori că nenorocitul ăsta de Dinescu e ţigan. Domnule, e adevărat, e un ţigan; dar cu ce sîntem noi vinovaţi că sîntem născuţi în acelaşi oraş cu nenorocitul ăsta de Dinescu, cu ţiganul ăsta care e spion... Cu ce sînt vinovaţi – zice – ăia din oraşul lui Hitler sau unde s-a născut Mussolini – se întîmplă, zice, se naşte cîte un nenorocit din ăsta de-ţi face oraşul de rîs". Cam aşa am fost eu în oraşul Slobozia, domnule. Sînt o ruşine a Sloboziei.

I.S.: *Viaţa noastră e plină de comédii, domnule Dinescu...*

M.D.: Şi cea mai mare tragedie a acestui oraş – nu jumătate, aproape pe un sfert – cu ţigani, pe Crivaia, acolo; eu n-am stat chiar pe Crivaia, am stat alăturea; ce au ajuns acuma e un fenomen încă nestudiat: se înjură ţiganii în România, da' nu se studiază fenomenul – ce s-a întîmplat pe vremea lui Ceauşescu? Ţigăncile au născut cîte zece copii pentru că primeau indemnizaţia aia şi erau singurele care nu-şi făceau întrerupere de sarcină. Cum se ocupă acuma să-i ducă la şcoală – că nu mai vine, ca pe vremea nenorocitului ăla de comunism, să te oblige să vii la şcoală? Nu se mai duc la şcoală, că pierd vremea. Mai bine cerşesc sau fură, nu? Dar vreau să spun că în acel oraş cu ţigani, în care ţiganii au fost deportaţi pe vremea lui Antonescu, a apărut prima statuie a mareşalului în oraşul Slobozia. Şi eu am scris şi un articol în „Academia Caţavencu", certîndu-mă chiar cu colegii mei... Zic: „Domnule, nu-i bine să-l înjurăm pe Antonescu...". „Domnule – zic –, eu mă simt jenat ca în oraşul în care au fost luaţi ţiganii şi trimişi la Bug şi jumătate din ei au murit să

se ridice..." – e o sfidare la adresa acelor oameni. Fenomenul ăsta trebuie discutat cîndva, dincolo de Cioabă și de șefii țiganilor, pentru că trei sferturi din țigani, în afară de sfertul ăla care au devenit mari oameni de afaceri, sînt oameni amărîți.

I.S.: *Domnule Dinescu, eu cunosc un țigan la Paris care vorbește 12 limbi.*

M.D.: Și ruseşte.

I.S.: *Și ruseşte, ca și Mihai Beniuc. El vorbea numai șapte și ruseşte. Cunosc în România țigani care au dat muzicanți formidabili...*

M.D.: Au dat și scriitori – iată-mă. Ce vrei, să faci elogiul țiganilor? Nici o problemă. Nu asta e problema.

I.S.: *Vă amintiți elogiul domnului Constantin la 17 ani? Cum v-ați simțit atunci?*

M.D.: Da. Domnule, publicasem deci primele versuri în revista „Luceafărul" și a fost pe prima pagină a „Luceafărului" un articol – se chema *Pămînt de flori* – și ultra-laudativ, aproape jenant, și-mi amintesc că, deoarece părinții mei fuseseră sfătuiți de directoarea liceului unde eram – că nu prea învățam bine pe la matematică, chimie – să mă las de prostii, de literatură; taică-meu m-a urecheat foarte tare cînd m-a prins scriind versuri. Fiindcă asta a însemnat și Slobozia, iată – adică în loc să fie mîndră școala că din nenorocitul ăsta de oraș cu țigani iese un țigan care scrie... Deci un elev din școala asta scrie versuri și publică în revista „Luceafărul". Ei bine, directoarea școlii l-a chemat pe taică-meu: „Domnule, Dinescu se ține de prostii, scrie în timpul orelor. Trebuie să luați măsuri". Și taică-meu mi-a ținut un mare discurs... El n-avea nici o vină, săracul, că, om cu trei clase primare, lăcătuș-mecanic: „Mi-a spus directoarea că-ți pierzi timpul cu tot felul de prostii". Zic: „Scriu versuri, vreau să ajung scriitor". „Cum să devii scriitor din Slobozia, fiu de lăcătuș--mecanic? Scriitorii vin din București, de la Cluj, din oameni de familie, nepotul lui domnul Sava..., nu un nenorocit din Slobozia". Drept pentru care mi-a interzis să mai citesc cărți de literatură și să scriu cumva pe ascuns. Și eu am scris pe ascuns – asta vreau să spun; cum fumau unii în closetul școlii, așa aveam și eu viciul meu; scriam literatură și în momentul în care a apărut acel articol, eu nu l-am arătat nici la taică-meu, nici la maică-mea, dintr-un soi de orgoliu și de – nu știu cum să spun – și dintr-un soi de disperare și de frică, așa. Eu am ținut totul în secret.

I.S.: *Uitați-vă ce se scria deci cînd Mircea Dinescu avea 17 ani: „Talentul lui Mircea Dinescu îți provoacă o stare de bucurie nemaipomenită, îndemnîndu-te să-ți pui din nou cu*

emoţie vechi întrebări: «De unde a apărut acest copil? În ce măsură este el conştient artistic de ceea ce scrie? Ce va face mai tîrziu?». Atît de categoric înzestrat, cum n-au apărut la debutul lor, dintre tinerii poeţi de astăzi, decît Adrian Păunescu sau Ioan Alexandru. Inima recunoaşte cu emoţie, în versurile acestui elev poet, sunetul pur al talentului".

Domnule Cojocaru, cîntaţi acum o piesă pentru Mircea Dinescu... la 17 ani.

Ce-aveţi în program?

M.D.: Cui să cînte, domnule? Unui pîrlit de jurnalist...

I.S.: *Scriitorul are zeci de poezii publicate în Germania, domnule.*

M.D.: Nu, să luăm în România...

I.S.: *Are zeci de poezii publicate în România...*

M.D.: Dar ce să caute neamţul în Bulgaria? Ce să caute românul în Germania, în literatură?

I.S.: *Românul e aici, pe bulevardul Aviatorilor... Domnule Cojocaru, ce-mi cînţi? Dumitru Capoianu...*

(Muzica)

I.S.: *Un compozitor interesant Dumitru Capoianu... Înainte de '89, Dumitru Capoianu a scris un* Oratoriu *pe versuri de Jebeleanu în care a pus pe portative...* Tatăl nostru*; vă daţi seama că n-a putut fi cîntat. Nici pînă în ziua de astăzi nu a fost interpretat* Oratoriul...

M.D.: De ce?

I.S.: *Pentru că lumea nu mai înţelege să iubească muzica românească, în viaţa de concert şi instrumentiştii...*

M.D.: Asta e drama culturii în general...

I.S.: *Să mai auzim... Ana Szel,* Tablourile *de Musorgski, da? Bun,* Promenada, *al III-lea moment...*

(Muzica)

I.S.: *Da, mulţumesc, Ana Szel. Ce frumuseţe... Cîtă plasticitate! Cea mai frumoasă înregistrare din acest veac a acestor piese de Musorgski a făcut-o Richter. Este cred cel mai mare interpret al acestor copleşitoare* Tablouri.

M.D.: De ce n-a mai venit după revoluţie? Richter – sigur, e bătrîn, dar, în orice caz, mi se pare o ciudăţenie că după evenimentele din decembrie vin mai puţine personalităţi din domeniul artei interpretative.

I.S.: *N-avem bani, domnule Dinescu... Numai scriitorii au bani.*

M.D.: Povestea asta cu banii... Cine, dumneavoastră n-aveţi bani sau statul român?

I.S.: *Statul român n-are bani să aducă; filarmonicile n-au bani... N-am adus nici o mare personalitate. Cît ne căznim acum...*

M.D.: Ce mi se pare ciudat e că, cu cît statul are mai puțini bani, cu atît unii oameni din jurul statului sau care lucrează în cadrul statului au mai mulți bani. Nu vi se pare ciudat? Cu ce s-au făcut averile fabuloase din România? Eu nu cred că dumneata, dacă ai un leu în buzunar și îl investești, devii milionar peste noapte. Cei care s-au îmbogățit au lucrat în diferite sectoare ale statului, nu? Miliardarii români – eu n-am nimica împotriva lor – sînt oameni care gîndesc economic, se pricep la afaceri...

I.S.: *Și e bine că există, domnule Dinescu...*

M.D.: Și e bine că există, că nu se poate fără ei, fără genul ăsta de oameni.

I.S.: *Și cu ei trebuie să începem, nu?*

M.D.: Dar eu nu înțeleg acest fenomen. În timp ce impozitele în România sînt imense în toate domeniile, statul sărăcește pe zi ce trece și nu are bani... E un alt fenomen, de fapt. Aici e o lipsă de interes și un dispreț față de cultură care e moștenit din vechiul sistem și o alergie la ideea de cultură a unor personalități politice din România.

I.S.: *Da. Atîta timp cît mijloacele sînt reduse și investițiile sînt făcute de diverși sponsori, ne bazăm pe sponsori care iubesc mai mult pe Jackson și mai puțin muzica cultă. Cunosc un singur exemplu, domnul Constantin Dutu, care a trimis Opera în Anglia și care sprijină muzica cultă. Restul...*

M.D.: Îmi amintesc că pe vremuri, cînd domnul Iliescu era un politician căzut în dizgrație – fusese prim-secretar și devenise director la o editură – venea foarte des la teatre și era înconjurat cu simpatie și la concerte – eu așa l-am văzut prima dată, de altfel, la teatrul unde juca Caramitru, lîngă...

I.S.: *La Bulandra...*

M.D.: La Bulandra, așa. Și îmi amintesc că era înconjurat de cîțiva colegi de-ai mei și am întrebat: „Cine-i, domnule, tipul ăla?". „Domnul Iliescu, ăla care a fost secretar al partidului...". Zic că e interesant că un activist vine la teatru – e un semn bun pentru cînd o să vină secretar general al partidului, că asta era ideea – că vine un om mai luminat, o să fie bine pentru cultura română. Și nu vi se pare curios că acest destin sucit al nostru, al tuturor, al președintelui Iliescu face ca în perioada cînd e el președinte să fie mai puțini interpreți mari la Opera Română, să fie teatrele într-o situație jalnică, pentru că salariul unui actor e cît jumătate din salariul unei secretare la o firmă.

I.S.: *E o problemă pe care o dezbat mereu...*

M.D.: Nu trebuie să dăm vina...; încă o dată, eu nu vreau să atac pe preşedinte, că nu şeful statului se ocupă de chestia asta, dar ceva este aicea.

I.S.: *E o problemă de politică a culturii, o problemă de tranziţie spre un nou sistem de propulsare a artei...*

M.D.: Domnule Sava... În momentul în care ajung să conducă destinele oficiale ale literaturii române aceiaşi oameni care şi înainte au fost implicaţi în acest circuit, nu e tranziţie. Tranziţie e cînd vine altceva în locul altcuiva; sau înlocuieşte verde cu galben sau... Acuma s-au înlocuit doar carnetele de partid; pentru că, din păcate... eu n-am intrat, n-aţi intrat nici dumneavoastră în nici un partid sau dumneavoastră mi-aţi spus că n-aveţi voie... Eu am fost dat afară din partid o dată şi nu mai vreau să fiu dat... Şi am aflat, de exemplu, că se poate da şi acum vot de blam – eu credeam că această chestie sinistră, ridicolă cu datul votului de blam a dispărut, fiindcă e penibilă.

I.S.: *Aţi aflat săptămîna trecută.*

M.D.: Vi se pare normal?

I.S.: *Se întîmplă şi în Partidul Laburist, şi în Partidul Democrat american.*

M.D.: Domnule, cred că marea cacialma în politica românească e că s-au înfiinţat partidele astea care au derutat populaţia; pentru că, dacă nu se înfiinţa nici un partid, oamenii candidau în funcţii cu biografia lor, domnule. „Uite, domnule, ce-am fost, la ce mă pricep şi mă cheamă Vasile sau Gheorghe. Mă votaţi dacă merit sau nu, nu pentru că sînt într-un partid – FSN, care era simpatizat – sau în altul". Să revenim la acest caz, care nu e discutat – la acest domn de la PNŢCD, Gabrielescu, care şi-a luat angajamentul că nu va mai spune niciodată ce gîndeşte el, ci ce gîndeşte partidul. Domnule, în momentul ăla sau ceva nu e în regulă cu partidul ăsta, ori cu el, adică un om care nu are dreptul să gîndească ce vrea el nu trebuie să intre într-un partid...

I.S.: *Priviţi mai nuanţat acel comunicat. Domnule Dinescu, un partid are nevoie de o doctrină, iar doctrina presupune o anumită disciplină...*

M.D.: Există stînga. Să nu-mi spuneţi că Verdeţ e de stînga; că mă duc imediat şi, fără paraşută, m-arunc de pe turnul Televiziunii. Nu există stînga în România, cum nu există de fapt nici dreapta. E o confuzie imensă. În Occident, intelectualii sînt de fapt de stînga, nu e nici o ruşine...

I.S.: *Au fost...*

M.D.: Nu, şi mai sînt. Nu e nici o ruşine să fii de stînga, cum nici de dreapta, domnule. Dar în România imediat ţi se

pune ştampila şi cu ştampila aia îţi arăţi tu pe ce stradă locuieşti; nu contează ce gîndeşti, contează în ce partid eşti – şi ăsta e lucrul cel mai dramatic, după părerea mea.

I.S.: *Notăm tot ce spuneţi. Totul are un anumit sens... Aş vrea să revenim, să rămînem puţin la Slobozia şi pe urmă mergem mai departe.*

M.D.: Dar dacă o ţinem continuu pe vioară...

I.S.: *O ţinem încă 5 minute, să auzim un dans de Brahms, pentru că aţi amintit dumneavoastră de Brahms şi Bogdan Văcărescu, coleg cu ceilalţi... Da, vă ascult, domnule Văcărescu. Deci Bogdan Văcărescu, la pian doamna profesoară Georgeta Popescu – a mai fost oaspete al seratei noastre – deci un dans de Brahms. Ia uitaţi-vă, de Brahms aţi auzit la Slobozia, ne-aţi spus.*

M.D.: La noi în cartier tot timpul se cînta...

(Muzica)

I.S.: *Vedeţi, are vîrsta la care aţi debutat dumneavoastră, la 17 ani, cînd se scriau acele cuvinte pe care le-am citit, cînd Augustin Doinaş spunea că sînteţi o mare forţă. La 21 de ani aţi luat Premiul Academiei.*

M.D.: La 24.

I.S.: *Nu, Premiul Academiei l-aţi luat la 21 de ani. În '76 aţi luat Premiul Academiei. Haideţi să revenim puţin.*

M.D.: Sigur că după Brahms e greu să revenim la politică...

I.S.: *Dar revenim la tot, că tot politica e amestecată în toate. Copiii aceştia n-au sprijinul unor personalităţi cum aţi avut dumneavoastră la 17 ani, ştiţi asta? Pentru că mi-aţi vorbit de muzică... Şi sînt cu zecile asemenea talente, ca toţi cei pe care i-am ascultat astă-seară.*

M.D.: E interesant, pentru că... Ştiţi de ce merge societatea capitalistă în Occident: pentru că acolo există o ierarhie a valorii în toate domeniile, dincolo de sistemul ăsta care e păcătos şi el – că noi ne-am făcut iluzii ce înseamnă capitalism, printre altele. Există o ierarhie a valorilor şi valoarea e plătită după greutatea ei. La noi asta lipseşte; e o totală zdruncinare a acestei scări valorice în toate domeniile: şi politic, şi cultural, şi în ceea ce e mediatizarea şi plata valorii. La orice televiziune... la televiziunea germană, dacă ar fi cîntat un tînăr ca el, ar fi fost plătit, fiindcă el asta se pricepe să facă: cîntă la vioară şi cîntă bine şi pentru cele 5 minute cît a muncit aicea era plătit. În România, nu. Îi daţi ceva, îi daţi vreun ban?

I.S.: *Le dăm cîteodată un premiu.*

M.D.: Domnule, în România, daţi tot la cei care au – nu dumneavoastră, nu vreau să spun asta. Aicea se vede că nu e considerat încă muncă actul creator în România...

I.S.: *Dar nu-i asta problema...*

M.D.: Ba da...

I.S.: *Nu mai are televiziunea bani, iar dacă îi dăm unui instrumentist 200.000 lei pe lună şi dacă el pleacă la Hamburg şi este plătit cu 4000 de mărci...*

M.D.: E vechea mentalitate. Hai, domnule, ce, ăştia-s artişti, muzicieni... E o categorie dispreţuită, de fapt.

I.S.: *Probabil că cea mai prost plătită muncă în ţară e cea culturală. Gîndiţi-vă cît luaţi pentru un articol sau pentru o poezie. Aici este grav. Hai să revenim puţin la anii debutului dumneavoastră în literatură. Vă amintiţi articolul domnului Doinaş...* – Mircea Dinescu, un poet.

M.D.: Şi eu eram artist pe vremea aia, şi domnul Doinaş era şi mai mare artist...

I.S.: *Este şi acuma mare artist domnul Doinaş.*

M.D.: Nu, din păcate, domnul Doinaş a ajuns om politic şi...

I.S.: *E un mare scriitor care face politică...*

M.D.: Din păcate. Din păcate, pentru că un om de valoarea lui Doinaş...

I.S.: *A tradus* Faust, *domnule Dinescu.*

M.D.: Asta vreau să spun. Doinaş e o mare figură a culturii române... A făcut puşcărie politică; e un mare poet; a ajuns membru în Senatul României, în comisia culturală şi subalternul lui Păunescu. Ştefan Augustin Doinaş, după revoluţia română, s-ajungă subaltern într-o comisie în care Păunescu e şef, dacă asta înseamnă – eu ştiu – şi capitalism, şi revoluţie, şi economie de piaţă sau cum vreţi dumneavoastră să-i spuneţi, înseamnă că asta-i drama lui.

I.S.: *Domnule Dinescu, dar au fost votaţi amîndoi.*

M.D.: E drama lui... Nu e a lui Păunescu, e drama lui Doinaş.

I.S.: *Nu-i adevărat, domnule.*

M.D.: Păi, eu, după revoluţie, dacă ajungeam subalternul lui Păunescu, plecam, domnule Sava...

I.S.: *Nu-i e subaltern, domnule. E membru în comisia culturală...*

M.D.: ...plecam şi mă angajam în Arabia Saudită, cu cămilele, domnule, să le pasc pe acolo prin deşert, decît să fac chestia asta în Senatul României.

I.S.: *Staţi puţin, domnule. Ambii au fost votaţi de către populaţia acestei ţări... Asta e judecata supremă.*

M.D.: Ştiu... Nu e judecata supremă. E drama şi a culturii române, şi a politicii româneşti, care este într-o totală ceaţă. Dacă asta consideraţi dumneavoastră că-i democraţia – încă o dată...

I.S.: *Democraţia supremă este votul, domnule Dinescu.*

M.D.: Nu este, domnule. Nu este votul, domnule.

I.S.: *Dar atunci ce este?*

M.D.: E o confuzie. Votul, în România, e o confuzie, pentru că lumea a luat plasă de fapt. Nu e numai drama lui Doinaș aicea, e și drama președintelui țării. Un om care a avut idealuri comuniste, cum e domnul Iliescu, și care avea dreptul să aibă aceste idealuri, trăiește o dramă... Păi să construiești capitalism în România, după ce ai avut idealuri comuniste...

I.S.: *Dumneavoastră n-ați avut idealuri comuniste, domnule Dinescu?*

M.D.: Probabil ducem în spate și destinul părinților noștri și mentalitatea noastră... Eu sînt fiu de proletar, eu am văzut societatea... cu îngăduință societatea comunistă. Fiindcă m-am născut într-un cartier, acolo, amărît, din Slobozia și mergînd la școală și scriind eu versuri, am ajuns scriitor român în comunism, domnule. Mi se părea că e o chestie interesantă.

I.S.: *Spuneți undeva că ați fost capitalist...*

M.D.: Am fost primul, că am scris o carte *Proprietarul de poduri*. Micile nedreptăți din copilăria noastră – deci din anii '50 – nu se legau niciodată cu marile nedreptăți ale istoriei. Pentru că, dacă e să stăm drept, în timp ce eu jucam în țărînă fotbal, Coposu era în pușcărie. Dar eu nu trebuie să am complexe pe chestia asta, că aveam 7 ani atuncea sau 10 ani. Sau în timp ce eu jucam rișcă, Doinaș era la Jilava. Deci drama mea nu e asta – că, uite, am trăit în comunism și am scris cărți de versuri, fără să scriu nici elogii la adresa comunismului, și acuma trăiesc în capitalism. Dar drama lui Doinaș este: ca să ajungi, după ce ai făcut pușcărie politică, subalternul unuia care...

I.S.: *Nu mai folosiți termenul „subaltern".*

M.D.: Subaltern este...

I.S.: *Nu e adevărat.*

M.D.: Ba da.

I.S.: *Și dumneavoastră sînteți subalternul Primarului capitalei.*

M.D.: Nu, Doamne ferește!

I.S.: *Stați în București și aveți buletin de București. Nu așa se judecă lucrurile. Auziți o postfață a lui Mircea Dinescu la* Proprietarul de poduri. *Aici ați spus că ați fost capitalist pe vremea comuniștilor. „Ieșiți din congelatorul istoriei rebegiți, tumefiați și famelici, au jucat unii dintre noi o leapșă păguboasă și încă mai bîjbîim în căutarea sinelui pierdut. Pedepsit pentru inconștiența de mai an, cînd strigai ca proasta-n tîrg că regele e gol, iată-mă transferat din cușca securității în cea a lui Iosefini și împodobit ca un pom de Crăciun. Zlătar de*

Slobozia, agent KGB, spion olandez, maghiar şi norvegian, vînzător de ţară, analfabet, criminal şi dement, vîndut, cumpărat, destabilizator, strănepot al lui Lenin şi copilul din flori al lui Mata Hari. Născut, vasăzică, din altoirea bisericii Vasili Blajenîi cu Statuia Libertăţii de peste ocean, mă nimerii şi eu, ţigan alb de pe cîmpiile Sloboziei, nu cu vioara, nici cu bidineaua, ci cu un bun de creion în mîna dreaptă. Şi neştiind ce să fac cu dînsul, mîzgălii într-o doară vreo opt cărţi analfabete. Zilele trecute, cotrobăind prin lada în care-mi ţin pistoalele, codurile secrete şi mustaţa falşă, dădui peste păcatele tinereţii şi gîndii că-i mai sănătos să mă divulg singur decît să vie alţii şi să mă toarne, Doamne fereşte, la poliţie. Da, domnilor, aflaţi că fusei capitalist pe vremea comuniştilor. Am fost proprietarul de poduri." Domnule proprietar de poduri, vă pun şi eu o întrebare: de ce n-aţi rămas puţin în metafizică şi aţi coborît pe stradă şi în cotidian? Eraţi un poet – goethean, aş spune eu – salutat de Şt. A. Doinaş cînd aveaţi 17 ani. Nu era mai europeneşte, să zic aşa, să umblaţi puţin la metafizică şi să rămîneţi acolo...?

M.D.: Am trăit şi eu cu iluzia – ca mulţi colegi de-ai noştri – că se poate face în România acea rezistenţă – e deja o lozincă chestia asta – rezistenţă prin cultură, adică eu să-mi văd de poezia mea şi asta înseamnă că mi-am făcut datoria în această ţară. Dar ideea că tu, ca scriitor, tragi oblonul şi nu vezi ce se-ntîmplă în stradă pentru că tu scrii capodopere mi se pare cel puţin păguboasă pentru un artist adevărat. Să-mi reproşez acuma că, iată, am ieşit în stradă – şi mi-am cerut scuze, ştiţi că mi-am cerut scuze la un moment dat, într-un articol, că am ieşit în stradă pe 22 decembrie. Una, pentru că am dat iluzia oamenilor că se va întîmpla cu adevărat o minune. S-a întîmplat un soi de minune şi – ca orice minune – a ţinut trei zile, dar iluziile noastre despre lumea în care am intrat acuma erau cu totul altele şi cred că fenomenul se poate explica printr-o experienţă reală şi dramatică a unui orb, a unui om care s-a născut orb şi a fost operat. E un caz celebru în oftalmologie – un om care se născuse cu pieliţă pe ochi şi a fost operat pe la douăzeci şi ceva de ani şi care cît era orb reuşise să se-nsoare – tot din organizaţia asta a oamenilor nevăzători îşi luase o soţie, împletea mături, avea un salariu destul de bun şi era fericit: se descurca pe stradă cu bastonul ăla, unul dintre orbii ăştia cu un instinct puternic de a exista şi de a se descurca în lumea lui interioară. Şi a fost operat şi la trei luni după operaţie s-a sinucis. Care era realitatea? Tipul îşi închipuise lumea altfel decît era în realitate. Avea altă idee despre culori, soţia lui, pe care el o vedea într-un

fel, nu era prea frumoasă şi a văzut cum arată în realitate... Acuma deja era mai nesigur cînd mergea pe stradă. A avut un soi de şoc al realităţii care l-a făcut să se sinucidă pînă la urmă. Cred că asta se potriveşte şi cu lumea în care intrăm noi. Şi pentru care, de fapt, nu eram pregătiţi. Imaginea noastră despre Occident, de exemplu, e cu totul alta decît cea reală, nu? Scriitorii români îşi închipuiau: „Domnule, păi în Occident poeţii trăiesc din poezele şi îşi văd de treabă". Nu se poate trăi din poezie nici în Occident...

I.S.: *Toată lumea bună ştia despre ce e vorba...*

M.D.: Nu-i adevărat.

I.S.: *Orice om care-a fost în Occident...*

M.D.: Am dat acest exemplu; poate nu-i cel mai potrivit. Imaginea noastră despre capitalism – hai să fim serioşi – era cu totul alta decît o vedem noi în România. Sigur că am putea spune: „Da' nu e ăsta capitalismul de-adevăratelea"...

I.S.: *E-acela pe care-l vedeţi dumneavoastră în Germania, în Franţa şi pe unde umblaţi tot timpul, nu?*

M.D.: Nu, nici acolo... să nu vă-nchipuiţi că lumea e mulţumită. Omul, prin structura lui, e nemulţumit de lumea în care trăieşte. N-ai cum s-o duci într-o fericire continuă.

Dumneavoastră mi-aţi reproşat puţin: „De ce n-ai rămas să scrii acolo poezele în continuare şi ai..."

I.S.: *Nu poezele, poezii...*

M.D.: Poezii... aşa. Teoria asta se speculează şi acuma pe ideea politismului. Avem colegi de-ai noştri care spun: „Domnule, ce tot scriu scriitorii despre partide, despre preşedintele statului nostru, în loc să-şi vadă de poezii şi de eseuri?". Domnule, păi stai puţin... În sfîrşit acu', cînd ai libertatea să spui ce crezi, din nou să te întorci la acea poveste a struţului care îşi bagă capul în nisip şi nu vede ce-i în jur? – Una. Două – ce înseamnă apolitism în România? Dacă ne uităm la cei care propagă ideea apolitismului, majoritatea sînt văzuţi fie cu şeful statului într-o vizită în străinătate, fie – iată – unul dintre apoliticii celebri, Marin Sorescu, a ajuns ministru. În ce ţară din lume un ministru e apolitic? Păi un ministru, vrînd-nevrînd, face politica guvernului care-l primeşte. Şi asta-i ce face domnul Sorescu...

I.S.: *Nu întotdeauna...*

M.D.: Te schimbă, domnule, cum l-au schimbat pe Paleologu. L-au trimis ambasador, şi pe bună dreptate. Un ambasador e purtătorul de cuvînt al celui care-l trimite. Paleologu e un om independent, a criticat guvernul, guvernul l-a schimbat. E dreptul şi al lui Paleologu să critice, şi al guvernului să-l schimbe... Dar în momentul în care eşti apolitic, nu devii ministru, domnule Sava. Dacă eşti apolitic, ce

cauţi, domnule, la Cotroceni? Du-te, domnule, în pădure, sînt salcîmi, înfloresc primăvara salcîmii, du-te în Cişmigiu iarna sau primăvara, joacă şah, nu te ocupa de politică. Nu înjura la cei care fac politică. În momentul în care tu înjuri la cei care fac politică, eu te consider mai apolitic decît aceşti apolitici oficiali, într-un fel. Pentru că eu îmi dau cu părerea liber despre ce văd. Fiindcă, în ultimă instanţă, noi ne-am plictisit la „Academia Caţavencu" să înjurăm numai la şeful... statului; am fi vrut să cîştige Constantinescu, să avem şi noi o prospătură acolo, să putem înjura liniştiţi la noul preşedinte al României. Din păcate, n-a ieşit aşa şi am devenit manierişti.

I.S.: *Dar critica voastră nu e îndreptată împotriva opoziţiei...*

M.D.: Evident, nu. Ar fi ridicol ca noi acuma...

I.S.: *De ce? Echidistanţa...*

M.D.: Opoziţia o faci, în primul rînd, asupra Puterii. Dar în „Academia Caţavencu" am ironizat de atîtea ori şi pe Constantinescu...

I.S.: *Nu foarte...*

M.D.: Şi mai cu milă... Să vină la putere şi-l luăm... Ştiţi care-i ideea noastră? Anul ăsta să mai scoatem o „Academie Caţavencu", un pui al „Academiei Caţavencu", într-una să înjurăm opoziţia şi într-una puterea, ca să fie chestia clară. Pentru că devine interesant. Nu, e o mare eroare faptul că opoziţia a fost ţinută, într-adevăr, cu milă, aşa, în presa liberă. Evident că în primul rînd îl înjuri pe cel care are în mînă hăţul şi puterea. Să vă spun ceva. Cine a instaurat capitalismul în România? Coposu? Nu, domnule, domnul Iliescu. Şi e şeful statului şi, cu guvernul cu care a venit el, în cinci ani de zile, s-a făcut... Opoziţia e naivă, că înjură...

I.S.: *Şi aveţi ceva împotrivă?*

M.D.: Nu asta vreau să spun. E naivă opoziţia că înjură la ăştia – „sînt neocomunişti"; nu, domnule, sînt primii capitalişti din România, sînt aceşti foşti activişti de partid care se pricep să facă afaceri, bun. Altceva vreau să spun. Pe mine mă dezamăgeşte Iliescu nu pentru că e înjurat, de obicei, în mod exagerat în presa noastră – uneori pentru fleacuri, alteori sînt chestii care trebuie discutate –, ci pentru faptul că el nu şi-a respectat promisiunile de om de stînga. Iliescu, cînd pleacă cu avionul în străinătate, nu-şi ia nici muncitori de la APACA, nici de la Uzinele „23 August", pleacă cu milionarii români, miliardari români care fac afaceri cu ţara respectivă.

I.S.: *Nu-i normal, domnule Dinescu?*

M.D.: E normal, asta vreau să spun. Aceşti conducători politici au instaurat în România o societate de tip capitalist,

bună, rea, cum este, mai mult rea decît bună. De ce să înjur eu la bietul Coposu, care, după părerea mea, e un politician, deşi e în vîrstă şi are farmecul lui specific, are naivităţi de politician... Ar fi absurd ca eu să-l înjur în primul rînd pe Coposu, care stă în umbră, mai ales în ultimul timp – e şi bolnav... Înjur pe cel care are în mînă destinul acestei ţări, nu? Sau critici puterea. Se schimbă puterea – n-o să începem noi acuma cu elogii dacă vine opoziţia la putere...

I.S.: *Dar imunitatea asta pe care o aveţi la „Academia Caţavencu" trebuie elogiată, domnule Dinescu.*

M.D.: Da. E marele cîştig al României, şi asta nu trebuie să uităm, al liberei exprimări.

I.S.: *Auziţi o scenă la o graniţă germană... Vine un nomad – eram şi eu cu maşina – şi grănicerul vorbea şi româneşte, cred că era sas... Şi nomadul îi spune că vrea libertate şi vrea să intre în Germania. Tipul citea „Caţavencu"...*

M.D.: Cine, nomadul?

I.S.: *Nu, nomadul nu ştia să citească... Dar el cerea libertate şi azil politic. Şi grănicerul îi spune: „Domnule, dacă apare o asemenea publicaţie ca «Academia Caţavencu», cea mai mare libertate de pe lume e în România, domnule". E adevărat asta?*

M.D.: Cred că a trimis-o domnul Măgureanu la graniţă... Eu am mai spus că situaţia noastră e puţin ridicolă...

I.S.: *Dar intrăm în normal...*

M.D.: Nu, sîntem un soi – toţi jurnalişti români – un soi de Gică Contra, domnule, adică noi ne facem treaba asta, criticăm guvernul, guvernul ia „Academia Caţavencu" şi o trimite ambasadei americane: „Uitaţi, domnule, e libertate la noi? Perfect!". Şi se dă clauza naţiunii celei mai favorizate.

I.S.: *Dar mai credeţi că o altă „Putere" ar putea rezista unor asemenea dure atacuri ca ale voastre?*

M.D.: Într-adevăr, am mai discutat chiar cu colegii mei de la „Academia Caţavencu" – în Germania n-ar putea să apară asemenea înjurături deşănţate la politicieni cum apar la noi. Deşi noi avem scuza că sîntem un ziar satiric. Problema e altceva. Efectul nul al presei române – şi asta e marea dramă a noastră, că presa nu are eficienţă şi aicea putem să criticăm şi să revenim la ideea de libertate. În momentul în care...

I.S.: *Poate din cauza exagerărilor...*

M.D.: Nu, nu. Vă dau un caz concret. Normal ar fi ca în momentul în care presa publică un caz de corupţie a unui funcţionar politic român, imediat justiţia, poliţia să ia măsuri. Nu se întîmplă aşa.

I.S.: *Pentru că-s foarte multe minciuni...*

M.D.: Nu de aia. Unele nu... Vă dau un exemplu. În 1993, în „Academia Caţavencu" am declanşat un soi de campanie împotriva unui consilier care se ocupa cu agricultura – nici n-are importanţă numele –, cu afaceri, cu ciupercării luate de la gospodăria de partid şi privatizate pe bani puţini, pe nimic. Domnule, în momentul în care am publicat primul articol, ne aşteptam ca Garda Financiară să se repeadă la consilier. Nu, a venit Garda Financiară la „Academia Caţavencu". Un om cumsecade... Domnule, nu are nici o legătură cu chestia... Nu s-a întîmplat nimic, dar vreau să spun... De ce un consilier profită de funcţia lui şi se îmbogăţeşte? După o lună de zile s-a mai întins scandalul şi a fost dat afară. Nu mai era consilier... Zic: „Uite, domnule, că totuşi a acţionat povestea". Şi vin alegerile şi-l văd că e senator sau deputat. Deci omul a fost doar mutat, atîta tot. Presa sinucigaşă română nu numai că nu are efect să schimbe realitatea noastră, dar lumea e dezamăgită. Şi vă dau un exemplu clar. A fost înjurat Adrian Năstase, uneori poate pe nedrept, uneori cu cazuri concrete. În timp ce era înjurat îngrozitor în presa română, văd că se face un sondaj şi Adrian Năstase trece chiar înaintea lui Iliescu. Şi atunci m-am întrebat: „Păi care-i efectul presei?".

I.S.: *Exagerările şi minciunile au distrus anumite organe de presă...*

M.D.: Păi asta-i. Aici e chestia...

I.S.: *Nimeni nu mai crede nimic, nici ce-i bun, nici ce-i rău...*

M.D.: Asta-i drama presei române, că s-a spus degeaba că este a cincea sau a şaptea sau a patra putere...

I.S.: *Vreau să vă pun o întrebare, aşa, adiacentă. A fost criticat Adrian Năstase pentru că are o casă, domnule. Nu e normal ca Preşedintele Camerei Deputaţilor să aibă o casă, să aibă o vilă, domnule? Să stea într-un bloc?*

M.D.: Era legat de transferul casei, din cîte-mi amintesc. Nu asta era problema. Dar a urlat toată presa română. Efectul a fost nul. Nu numai cu el, cu mai mulţi politicieni. Sigur că Năstase e un om inteligent şi ştie să pareze. Spre deosebire de mulţi analfabeţi, colegi de-ai dumisale, ştie să pareze şi ştie cum să-şi facă imaginea în Senat încît să capteze bunăvoinţa populaţiei. Revin la efectul presei, care este nul.

I.S.: *E nul...*

M.D.: Într-adevăr, această exagerare...

I.S.: *Exagerarea şi minciuna...*

M.D.: Întotdeauna cînd se trag degeaba gloanţe, în momentul în care trebuie să le foloseşti cu adevărat, nu le mai ai. Şi e cazul presei, într-adevăr, al opoziţiei, care, în loc

să critice chiar pe președintele statului pentru ceea ce merită și e vulnerabil, după părerea mea, pentru promisiunile pe care le-a făcut, îl critică pentru lucruri lipsite de consistență.

I.S.: *Și pentru că vorbim de cultură, tot așa, de pe poziții obiective, de ce în momentul cînd președintele țării și-a dat avionul personal ca o trupă de teatru să plece în America de Sud, nici un ziar n-a spus asta, domnule?*

M.D.: Stați, stați puțin, că nu era avionul personal, era avionul țării.

I.S.: *Dar cîți președinți dau un avion pentru o trupă? Nu judecăm faptul ca atare... Judecăm adevărul, domnule Dinescu. O gazetă fără adevăr e nulă, domnule.*

M.D.: Doar nu vă închipuiți că în Germania n-au cu ce să meargă niște tinere talente. Asta-i drama României, că trebuie să apelezi la un avion care e pus la dispoziția ta... Avionul ăla îl plătim și dumneata, și eu din impozite...

I.S.: *Nu asta era problema.*

M.D.: Am toată stima pentru gest; dacă a făcut acest gest și a salvat o trupă...

I.S.: *Nu-i vorba de gest ca atare, e vorba de adevărul pe care trebuie să-l surprindă presa. Fără asta nu există, nu există decît exagerare și atunci e normal să nu ținem seama de ea. Haideți să vă mai întreb niște lucruri și să mai auzim și puțină muzică. Stranie e întîlnirea asta, dar minunată. De păți, eu o pățesc. Dumneavoastră plecați în Germania, eu...*

M.D.: Nu mai plec, stau...

I.S.: *Nu? Nu mai plecați în Germania?*

M.D.: O să plec probabil peste vreun an, așa.

I.S.: *Aveți o bursă...*

M.D.: Scriu o carte acuma în limba română și o scriu aicea.

I.S.: *Și aveți o bursă în Germania...*

M.D.: Nu, am terminat. Am avut două burse...

I.S.: *Acolo nu e ca pe bulevardul Aviatorilor, nu? Aveți o cameră caldă, nu citiți în fiecare dimineață ziarele pe care le citim noi...*

M.D.: Nu... Mi-am dat seama că marea boală e această presă pe care o iei dimineața și...

I.S.: *Și te încarci cu ea...*

M.D.: Te încarci – ar fi bine... Dar te poluezi... Eu îmi scriam mai bine articolele de la distanță; vedeam altfel situația și-mi dau seama cît timp am pierdut și pierd în România...

I.S.: *Rămîneți cu noi acum, cîteva luni, da?*

M.D.: Am fost întotdeauna cu dumneavoastră.

I.S.: *Bine. Domnule Dinescu, vreau să vă pun o întrebare. De ce ați părăsit Uniunea Scriitorilor? Atît de vehement cum sînteți...*

M.D.: Am părăsit-o din pricina prietenilor; cum se întîmplă de obicei, cu duşmanii te obişnuieşti, dar... Am o străbunică de 95 de ani care are o vorbă. Zice: „Domnule, omul fără duşmani e ca o casă fără proptele". O chestie sănătoasă, ardelenească. Deci proptele aveam – duşmanii –, dar în momentul în care eu eram plecat, chiar prietenii mei au încercat să-mi pună cîteva proptele în plus, asta m-a zguduit într-un fel.

I.S.: *Dar toată istoria literaturii e plină de proptele...*

M.D.: Domnule, şi artiştii nu sînt ca la Corul Madrigal, aşa, să stea toţi. E greu să pui nişte scriitori, să-i aşezi într-o cameră şi să-i pui să cînte pe două voci.

I.S.: *Dar dacă ai un maestru ca Marin Constantin, îi poţi pune, domnule.*

M.D.: Nu, scriitorii sînt solişti de felul lor. Un cor făcut din solişti nu iese prea grozav, după părerea mea... Or, orgoliile colegilor mei sînt fireşti, de altfel, că încă n-am văzut scriitor lipsit de orgolii. Dacă artistul nu e orgolios, parcă nu are haz... N-ar fi fost de fapt nimic orgoliile, cît bucuria lor că ţie ţi se întîmplă un rău, bucurie pe care am văzut-o pe feţele multor prieteni de-ai mei sau aşa-zişi prieteni.

I.S.: *Fiecare-i o fiinţă omenească.*

M.D.: Poate... Nu e ciudat totuşi că eu, care sînt o fire sociabilă, am ajuns cînd e ziua mea să primesc un telefon numai de la un şofer de la Uniunea Scriitorilor? Chiar în '90, după mişcarea aia din decembrie, am împlinit 40 de ani. Aş fi vrut şi eu să vină cineva – eu ştiu, un grup de colegi – şi să apară măcar un articol: Dinescu a împlinit 40 de ani, nenorocitul. Hai să bem un pahar de şampanie. Nu, domnule Sava, am stat ca un idiot...

I.S.: *Dar atîţia poeţi v-au luat apărarea în '89: Ana Blandiana vă amintiţi ce-a făcut?*

M.D.: Nu... Ana Blandiana? Unde?

I.S.: *Da, atunci, în '89, v-a luat apărarea...*

M.D.: Ana Blandiana mi-a botezat un copil şi mi-am făcut iluzii despre ea. Cu Ana Blandiana am fost la Berlin – c-a avut şi ea bursa în perioada aia –, ca să aflu după cîteva zile o declaraţie a ei că sînt un escroc, un hoţ... Ca să mă întorc în România, să lămuresc povestea, să-mi spună: „Ştii, eu n-am dat nici o declaraţie, dar ticăloşii ăia de la ziarul ăla". Şi i-am spus: „Stai puţin, Ana Blandiana, dar dacă numele meu e pus într-un ziar că am zis ceva despre tine, eu dau în judecată acest ziar sau, nu ştiu, îmi fac harachiri că am spus un lucru... pe care nu l-am spus niciodată".

I.S.: *Ne-ar trebui prea multe iatagane să ne facem harachiri după tot ce se scrie domnule Dinescu.*

M.D.: Dacă eram japonez, eu mă sinucideam în România, să ştiţi, după revoluţie, din cauza înjurăturilor care s-au scris despre mine... Cînd eram înjurat în România, aş fi vrut ca un coleg de-al meu să scrie un articol de apărare. Avea Pituţ, fie-i ţărîna uşoară, o carte, *Cine mă apără?* – un titlu foarte frumos. Şi m-am întrebat atuncea: „Domnule, cine mă apără de toate lăturile care s-au revărsat pe mine imediat după decembrie 1989?"

I.S.: *Dumneavoastră pe cine-aţi apărat după decembrie?*

M.D.: Domnule, eu am apărat... Am scris cîteva articole în care am criticat dur – pamflete împotriva lui Petre Roman, să ştiţi, şi a...

I.S.: *E vorba de scriitori...*

M.D.: Am apărat scriitori români, da. Am fost împreună cu...

I.S.: *Nu, individual... Pe Ana Blandiana aţi apărat-o? N-aţi apărat-o...*

M.D.: Domnule Sava, staţi puţin... Prin atitudinea mea, chiar în acel interviu dat înainte de '89, eu nu vorbeam despre mine că nu pot să public, de fapt, apăram, dacă vreţi, omul de pe stradă, care n-avea curajul să vorbească nici în propria casă despre partid sau despre Ceauşescu, care n-avea ce pune pe masă... Structura mea e totuşi de om care intervine...

I.S.: *Dar cînd au împlinit alţi colegi 50, 60 de ani, aţi dat un telefon? De ce vreţi mai mult de la alţii decît puteţi da?*

M.D.: Nu sînt de acord... Nu mă dau exemplu numai pe mine, dar eram şeful unei bresle acolo şi am căutat să mă zbat pentru această breaslă. Nu mi-a mulţumit nimeni, nici ăia cărora le-am dat 50 de case atuncea, în Centrul Civic. În schimb, pe socru-meu l-am adus la mine, că am zis că-i casa mare şi de ce să stau eu singur? Şi acum stau şi mă cert cu el că stăm în aceeaşi casă, e nesigură, trebuie să-mi fac rost de o casă, că nu ne aparţine casa. Şi vorba lui: „Tu ai dat la alţii casă, în schimb mie mi-ai luat-o, adică m-ai scos din casa mea şi..." Am încercat să fac pentru alţii şi sînt poeţi români care... mă rog...

I.S.: *Vă supăraţi dacă vă întreb ce-i cu povestea aceea cu tipografia?*

M.D.: Dar tot scandalul e legat exact de această poveste cu tipografia. Eu am răspuns în presă atunci şi în demisia mea. Acea tipografie care aparţine Fundaţiei pentru literatura germană din România, care există aici, şi scriitorilor germani care mai sînt în România, în care e implicată Ambasada Română, pentru că un membru al ambasadei face parte din acel comitet al fundaţiei, despre această tipografie s-a scris în presa română că eu mi-am luat-o mie personal. Era de ajuns ca un ziarist de la „Evenimentul Zilei" să meargă acolo

unde se înregistrează o proprietate, să vadă că acea tipografie nu numai că nu-mi aparţine, dar eu nu mai luam nici un ban de la ea. În această confuzie care a persistat, a trebuit să vin eu din Berlin să lămuresc, să invit TVR la mine acasă, unde aveam eu o maşină hodorogită, pe care o am şi acuma, care nu avea nici o legătură cu acea tipografie, deci să vin eu în România să mă apăr singur, domnule Sava, după ce urlă presa română două săptămîni. Şi în momentul în care s-au dus să vadă actele – că nu-mi aparţineau, nu mai prezenta interes că n-aveam nici o vină. Abia atunci eu mi-am dat demisia, domnule. De scîrbă, de lehamite.

I.S.: *Dar, spuneţi-mi, de Uniunea Scriitorilor avem nevoie, domnule Dinescu? Sau e o organizaţie stalinistă, cum s-a spus?*

M.D.: Nu, asta-i o prostie că e organizaţie stalinistă. Sigur că, dintr-o asemenea Uniune de două mii de oameni, inevitabil că sînt scriitori care aparţin unui anumit curent, dacă vreţi stalinist. Dar în momentul în care nu te apără Ministerul Culturii, sigur că trebuie o instituţie care să-ţi apere drepturile. Şi eu am încercat, cît am fost la Uniunea Scriitorilor, să apăr scriitorii români – încă o dată –, scriind în presă, întîlnindu-mă cu acei miniştri – prim-miniştri, nu miniştri –, certîndu-mă cu unii şi acordînd chiar pensii. Cînd am fost eu preşedinte, să ştiţi, am reuşit să dau pensii – eu personal. Există documentaţia pe care am făcut-o; scriitorii români nu aveau dreptul la pensie în România. Erau ca şi scriitorii de vagoane, un soi de meserie fără consistenţă. La Ministerul Muncii m-am întîlnit de două ori cu ministrul muncii şi la ora asta scriitorii bătrîni iau pensie de la stat. E marea mea realizare...

I.S.: *Ca la compozitori. Toate Uniunile de creaţie...*

M.D.: Ce-am reuşit eu la Uniunea Scriitorilor: să mai „inventăm" cîteva reviste, să adun toate revistele din ţară şi Uniunea Scriitorilor să le dea bani să apară. Şi au apărut... Şi banii aceia care s-au consumat pe reviste literare aparţineau scriitorilor români şi, sigur, se dădeau din timbrul ăla literar pe care tot eu, cînd eram în acel nenorocit de CPUN, am votat să se dea 2 lei. Timbrul ăla e şi acum tot 2 lei, ca în 1990, da' pe vremea aia cu 2 lei cumpărai o pîine în România. Acuma cu 2 lei... aţi mai văzut cum arată leul?

I.S.: *O pîine e 210, da.*

M.D.: De ce distinşii mei colegi care sînt şi în opoziţie, de la Doinaş pînă la Paleologu, nu votează în Parlament şi în Senat să se mărească acel timbru literar, să nu moară scriitorul român de foame? Eu am votat chestia asta. Şi atunci scriitorul român zice: „Bun, Dinescu, băiat bun, ne-a votat timbrul literar, ne-a dat case în Centrul Civic". La „România literară", de exemplu, dacă se iau hîrtiile alea, se vede cîte

milioane s-au cheltuit pe „România literară". În momentul în care s-au terminat banii – pentru că timbrul era tot numai de 2 lei și eu nu mai aveam acces la putere, că nu eram membru în noul CPUN –, Dinescu a devenit un tip care nu se pricepe, domnule. Trei ani de zile, cît am fost președinte la Uniunea Scriitorilor, n-am putut să scriu o poezie; a trebuit să merg în Germania să redevin scriitor. Și am redevenit scriitor. Am început să scriu versuri, am publicat acolo, în Germania, cărți; mă întorc în România și scriu în continuare literatură, dar eu nu mai trec prin acea instituție, nici prin față; nu mă interesează, pentru că mi-am făcut o iluzie, că se poate trăi cu un sentiment de fraternitate într-o breaslă. Nu se poate...

I.S.: *Domnule Dinescu, dar nu-i normal să traducem în viață o asemenea fraternitate? Nici un scriitor nu dorește binele altui scriitor, știu asta. Dihonia e prea mare, domnule.*

M.D.: Invidia... Dar nu numai la scriitori...

I.S.: *Nu-i adevărat.*

M.D.: Aici apăr breasla; mergeți la un spital să vedeți că există, la fel, stratificări între simpatii la doctori, ca la scriitori. Și probabil și la Uzinele „23 august". Nu există o armonie. Ce, în TVR adică... dumneavoastră, pe hol aicea, numai armonie și pupături... Nu. Poate ieșiți pe aicea și vă cheamă domnul director... Peste tot e așa... Sînt de vină eu că mi-am făcut iluzii, pentru că dacă luați colecțiile ziarelor din 1930 pînă în '45, veți vedea că atmosfera în cultura română era asemănătoare: cu scriitori de extremă dreaptă, cu scriitori democrați, cu pamflete sinistre la adresa lui Sadoveanu sau Rebreanu...

I.S.: *Arghezi...*

M.D.: Am citit niște articole împotriva lui Rebreanu sinistre; apăreau în ziare de extremă dreaptă. Sigur că m-au șocat atunci, dar pe urmă mi-am dat seama că asta e viața...

I.S.: *Știți ce-am văzut săptămîna trecută? A apărut o carte a lui Mircea Micu cu fotografii ale lui Ion Cucu în care v-am regăsit pe toți, domnilor, de la Zaharia Stancu pînă la Mircea Dinescu. Toți laolaltă, domnule. Publicul asta dorește...*

M.D.: Domnule, știți cum e... Cimitirul literaturii române arată ca cimitirul eroilor... Acolo sînt îngropați și tinerii ăia care au fost împușcați, dar și victime a căror identitate e încă nelămurită. Poate că unii dintre ei au tras, dar moartea așază, vedeți, o cruce deasupra fiecăruia...

I.S.: *N-avea dreptate De Gaulle cînd spunea că în cimitire sînt oameni de care nu mai avem nevoie. Nu poate fi înlocuit nimeni, domnule Dinescu.*

M.D.: Ba da, se înlocuiește.

I.S.: *Nimeni nu poate fi înlocuit... Cine îl înlocuieşte pe Mircea Dinescu, „Wunderkind"-ul de la 17 ani?*

M.D.: Domnule Sava, v-am mai spus, apropo de politica din România...

I.S.: *Politica din România o facem toţi, domnule Dinescu.*

M.D.: Da, dar unii o fac pe stradă, alţii la televizor, alţii în Parlament şi e normal aşa. Dar efectul există numai la nivelul la care apeşi pe un buton şi se deschide o uşă, adică la centru. Am avut o discuţie acum un an cu un politician din opoziţie şi l-am întrebat: „Domnule, da' dumneata nu vorbeşti?". Zice: „Da, domnule, vorbesc, da' nu mă arată ăştia de la televiziune". Şi-am spus: „Domnule, stai puţin, păi ce-ar fi ca unul din Camera Comunelor, un lord, să zicem, sau din Camera Lorzilor din Londra, să-l întîlnească un tîrgoveţ din Londra, să-i spună: «Domnule, pe mine nu mă dau ăştia de la televiziunea engleză la televizor». I-am spus: „Domnule, dacă dumneata eşti senator, pleacă sau schimbă TVR, că dacă eşti în opoziţie, înseamnă că faci parte din opoziţie, dar eşti un om politic, nu? Ori pleci din Senatul respectiv, că nu te dă la televizor, ori schimbi TVR, domnule". Dar la noi, ştiţi cum e povestea, că se lucrează mai mult pe uşa din dos decît prin faţă. Şi în politică e la fel.

I.S.: *Maestre Dinescu, haideţi s-o rugăm pe Ana Szel să cînte să mai intrăm în expoziţia lui Hartmann-Musorgski...*

M.D.: Noi ne facem cu muzica duşul rece... Revenim la realitatea muzicii...

I.S.: *Aaa, ăsta-i singurul lucru care ne poate linişti.*

M.D.: Să ştiţi că muzica, într-adevăr, e „medicamentul" cel mai potrivit şi pentru starea noastră de acuma din România.

I.S.: *Dar nu Michael Jackson... Brahms de care vorbeaţi. Sînteţi de acord?*

M.D.: Evident.

I.S.: *Aţi văzut cum au reacţionat tinerii la concertul lui Jackson?*

M.D.: Da. Aicea nu trebuie să criticăm, la tineri, că e normal; e un soi de descătuşare care-i firească la tineret, dincolo de exagerări... Şi nu cred că asta-i problema tineretului... Lipsa de perspectivă a tineretului, printre altele, o face mai degrabă să se piardă în nebunia unui concert de Michael Jackson, decît să asculte Brahms şi să judece lucid realitatea în care trăieşte.

I.S.: *Auziţi nişte versuri din „Cataveneu": „Mai bine tenor / decît dictator, / Mai bine artist / decît activist. / Mai bine Domingo / decît Robingo". E frumos, nu? Acuma avem Robingo pe celălalt post... Haideţi, Ana Szel, deci... Musorgski.*

(Muzica)

I.S.: *Maestre Dinescu, eu am un diapazon larg de întrebări pentru dumneavoastră. Sînteți pitoresc, sînteți minunat în spectacolul ăsta la care eu voi primi pumnii, nu dumneavoastră, știți prea bine.*

M.D.: Spune, domnule, cine te bate?

I.S.: *Toată lumea mă bate pe mine, pentru că eu sînt vinovat de toate, nu? Normal să fiu vinovat de toate...*

M.D.: Domnule, n-ai bodyguard, mă angajezi bodyguard pe mine și rezolvăm.

I.S.: *Aveți bodyguard?*

M.D.: Nu, tocmai... După revoluția asta, eu n-am avut nici atunci, deși mulți colegi de-ai mei... Șeful televiziunii pe atunci era Aurel Dragoș Munteanu. Și a venit la Uniunea Scriitorilor cu doi inși cu mitralieră la ușă și a intrat la mine în birou și zic: „Da' ăștia ce sînt, teroriști?". „Nu, zice, sînt bodyguarzii mei care mă apără". „De cine te apără, măi băiete?, zic. Ia-i dracului de-aici, că-mi fac rău cînd îi văd așa."

I.S.: *I-o fi avînd și-n America, unde s-a retras acum?*

M.D.: Nu știu, cred că lucrează la o firmă... Un destin cam ciudat... Uite că mi-am amintit... Atunci, înainte de a scrie eu scrisoarea...

I.S.: *... Apărătorul dumneavoastră...*

M.D.: Nu, a fost unul dintre cei care au participat la întrunirea aia, cînd am vrut eu să scriu o scrisoare împotriva lui Ceaușescu. De unde atîta spaimă, de a apărut această categorie de bodyguarzi, care poate că e necesară la magazinele astea care vînd bijuterii...

I.S.: *...sau la bănci...*

M.D.: ...sau la bănci. Dar de unde spaima la oamenii politici, domnule? Eu asta nu înțeleg. De ce atîta cavalerie pe mașini blindate... De cine se feresc ei?

I.S.: *De nebuni, domnule Dinescu.*

M.D.: Care nebuni?

I.S.: *Sînt foarte mulți nebuni...*

M.D.: Nu, domnule, nu-s nebuni în România; sînt prea mulți oameni serioși, domnule. Pe străzi? Care? Ăia de la cozile de la lapte, poate... Ăia sînt nebuni, domnule, pentru că eu la o coadă la lapte, într-o zi, ascultam o bătrînică care plîngea și mă gîndeam că cine știe ce i s-o fi întîmplat și, ca scriitor, eram cu urechea, așa, să aflu o întîmplare... Cică: „Vai, ai văzut aseară ce s-a întîmplat?"; și eu: „Ce s-a întîmplat, cu fiica ta sau ce?". „Nu, dragă, cu Sue Ellen". Zic: „Ce-a pățit?". Cică: „A luat foc..." sau nu știu ce dracu'... Domnule, să stai la coadă la lapte în România și să plîngi de mila lui Sue... – cum o cheamă? – Sue Ellen, iertați-mi expresia, asta

înseamnă că într-adevăr am înnebunit, că stăm la televizor şi plîngem de mila milionarilor. Toate serialele americane din România sînt cu bieţi miliardari care suferă: nevestele, amantele, ei înşişi, şi noi ne uităm ca tîmpiţii şi plîngem. „Uite ce i s-a întîmplat lui ăla – i-a ars firma, i-a căzut maşina în ocean, i-a ars amanta"... Domnule, asta-i nebunia şi demenţa acestei societăţi de consum, domnule.

I.S.: *„Dallas"-ita e o formă de schizofrenie, domnule!*

M.D.: Unde?

I.S.: *„Dallas"-ita...*

M.D.: Nu mă uit...

I.S.: *Să revenim la dumneavoastră...*

M.D.: Am înţeles „Dallas" şi „Sida"...

I.S.: *Domnule Dinescu, haideţi să vorbim puţin despre colegii dumneavoastră întru poezie... L-aţi citit pe Nichita?*

M.D.: Da. Cred că pe Nichita era şi greu să nu-l iubeşti, pentru că era un personaj fascinant şi tipul de artist genial... Am şi scris un articol despre el – după ce a murit –, se chema „Fenomenul Tungus"...

I.S.: *Meteoritul...*

M.D.: Meteoritul acela care a ars, aşa, o pădure. Se vorbeşte că a fost un meteorit sau o farfurie zburătoare, nu ştiu..., dar a rămas ca „fenomenul Tungus", care a ars în jurul lui o pădure întreagă şi a lăsat o dîră în toată taigaua. Cam aşa era Nichita, adică avea un debit verbal şi un farmec al rostirii care te năuceau. A zăpăcit multă lume, pentru că era atît de încîntător şi discursul lui era atît de fascinant, încît avea după el o droaie de prieteni din toate categoriile, inclusiv activişti de partid... Că avea o formulă – dacă-mi amintesc bine, a luat medalia muncii clasa a doua – şi a ţinut un discurs foarte interesant: „Sînt foarte mîndru şi le mulţumesc tovarăşilor că mi-au dat această decoraţie, pentru că şi scriitorii sînt activişti – activiştii toţi erau fericiţi – da, scriitorii sînt activişti ai suferinţei".

I.S.: *Frumos...*

M.D.: Frumos, splendid. Ei, avea stilul ăsta, încît nu puteai să nu-l iubeşti. În acelaşi timp, eu consider moartea lui aproape o sinucidere, pentru că – dacă ştiţi – Nichita a murit într-un hal...

I.S.: *La o nuntă...*

M.D.: Nu, nu că la o nuntă... A murit din pricina alcoolului – asta-i realitatea; era un beţiv profesionist şi boem, bineînţeles, aşa cum literatura română a avut cîteva genii din astea; ei au făcut parte dintr-o generaţie care a trecut cu biografii destul de ciudate...

I.S.: *Nu era normal oricum ca Nichita, născut în '33, să moară în '83.*

M.D.: Nu era normal. El a făcut la un moment dat niște compromisuri destul de ciudate pentru talentul lui. Dacă vă amintiți, în ultimii ani fusese dat la TVR, chiar la o emisiune de asta cu demagogie – locul scriitorului alături de strung – nu știu dacă vă amintiți...

I.S.: *Am citit articolul domnului Grigurcu, unde-l face praf pe Nichita...*

M.D.: Grigurcu sigur că vrea să dea imaginea omului care-i obiectiv, dar nu-i obiectiv, pentru că trece în extrema cealaltă. Nichita Stănescu rămîne un mare scriitor, indiferent de compromisurile alea sau așa-zisele lui compromisuri...

I.S.: *Au legătură aceste compromisuri morale cu opera ca atare?*

M.D.: Au, pentru că, după părerea mea, Nichita n-a reușit să dea totuși opera pe care ar fi meritat-o. Rămîne, oricum, în literatura română, dar la geniul pe care-l avea. Eu nu mi-aș permite niciodată să zic asta despre mine, deși sînt încrezut. Cred că am doar ceva talent; Nichita însă era genial, adică avea structura insului genialoid, așa. În ultimii ani nu mai avea răbdarea să stea să scrie. El își dicta – avea o secretară, o iubită de-a lui, poate s-a și căsătorit pînă la urmă cu ea, căreia îi dicta versurile. Sau pe la mese... Mergea la prieteni și intra în transă datorită votcii – bea trei sticle de votcă pe zi, zi de zi asta. Nu, eu nu-l critic. E un soi de sinucidere, așa, unii își fac harachiri – japonezii – cu sabia lor, așa și-a făcut el cu votcă, dacă vreți.

I.S.: *Am înțeles.*

M.D.: E o formă de sinucidere. Dacă vreți, e și o formă de protest. Era o formă de protest, că Nichita a trăit într-o cămăruță în Piața Amzei, acolo, într-un bloc oarecare. Deși era la un moment dat oficializat, de fapt a trăit în mizerie. Eu am fost acasă la el: avea o masă, un scaun. Erau scriitori mediocri în România care erau bogați, erau milionari; sub Ceaușescu existau scriitori milionari. Care există și-acuma și și-au investit probabil milioanele de atunci – nu le dau nume, că nici n-are sens; dar Nichita nu era ceea ce se cheamă un scriitor bogat. Era un scriitor sărac, deși era un scriitor genial. Ca întotdeauna, mediocritățile o duceau mai bine.

I.S.: *Dar pentru că-l acuzați pe Nichita de compromisuri...*

M.D.: Nu-l acuz...

I.S.: *Domnule Dinescu, închipuiți-vă că în toamna anului 1989 nu cădea cortina de fier, nu se ridica, mai bine zis. Ați mai fi trăit cu siguranță și acuma, în 1995, tot în România.*

M.D.: Poate nu...

I.S.: *Nu. Trăiaţi mai departe în România... Scăpaţi de Rahova şi aţi fi trăit. N-aţi fi făcut compromisuri, aşa, la 45, la 50 de ani, ca să puteţi supravieţui?*

M.D.: Să ştiţi că eu am avut discuţii cu biata maică-mea, fie-i ţărîna uşoară...

I.S.: *Aţi iubit-o foarte mult...*

M.D.: Am iubit-o tare... Şi dacă am suferit ceva după revoluţie, e că a fost atît de înjurată...

I.S.: *Cine, mama?*

M.D.: Da, maică-mea a murit de supărare, printre altele. A făcut un soi de leucemie. I se băga, de exemplu, la Slobozia pe sub uşă „România Mare", unde era înjurată în mod îngrozitor şi, în timp ce murea în Germania de leucemie, se scria că o nenorocită care l-a născut pe ţigan... Domnule, au fost nişte chestii absolut oribile şi poate asta m-a şi împietrit într-un fel; moartea maică-mii a fost un şoc pentru mine.

I.S.: *Dar cum era mama?*

M.D.: Maică-mea era cu o structură de om blînd şi cu mai multă carte decît taică-meu şi de la ea am moştenit, poate, dorinţa de a citi şi de a scrie, pe undeva.

I.S.: *Era fericită că aţi ajuns scriitor?*

M.D.: Asta vreau să spun; din cînd în cînd avea îndoieli şi după '85 eu n-am mai vrut să scot nici o carte în România; şi nu mă dădea TVR la televizor, deşi luasem Premiul Academiei, 3 premii ale Uniunii Scriitorilor, aveam 10 cărţi – nu apăream la televizor, nu apăream la radio şi maică-mea suferea; zicea: „Mamă, da' tu totuşi ai cărţi, ai luat premii, de ce nu te dă?". „Pentru că nu scriu cu partidul". Şi stătea ea: „Da' de ce nu scrii? Nu vezi că asta e, aşa se poartă. Scrie şi tu". Şi mă enervam foarte tare. Dar n-am făcut compromis nici la rugămintea maică-mi, nici de dragul copiilor mei – că am trăit şi eu în mizerie, totuşi. Vreau să spun că un compromis îl faci dacă ai structura de om care face compromisuri. Dacă nu ai, credeţi că îl faci pentru că te ameninţă cineva cu arma? Nu, domnule, poţi să mori fericit. Exista în lume şi această structură de oameni care nu fac compromisuri. Nu vreau să mă dau mare. Mie mi-a fost frică, se ştie. Mi-a fost frică. În '89, atunci, cînd stăteam cu băieţii la poartă, pentru că ştiam că Ceauşescu e dement şi poate într-o zi spune: „Gata, terminaţi cu distracţia, cu băieţii ăştia, cu scriitoraşii ăştia". Da, dacă dădea ordin, ne-mpuşca, nu? Nu s-a-ntîmplat; au venit evenimentele... Sigur că a fost într-un fel o minune că am scăpat ca prin urechile acului. Deşi mulţi spun: „Domnule, şmecherul ăsta de Dinescu a bănuit el că o să cadă Ceauşescu".

I.S.: *Ați bănuit?*

M.D.: Nu, n-am bănuit asta. N-am bănuit, domnule.

I.S.: *Dar cînd ați știut că vine decembrie?*

M.D.: Nu. Interviul l-am dat dintr-un soi de disperare... Dacă vă închipuiți că eu știam...

I.S.: *Germania se mișca, Cehia se mișca...*

M.D.: Era clar că se mișca Europa. Ați uitat în ce atmosferă am trăit în România înainte de congres, cînd se aștepta ceva: „Uite, domnule, la congres poate-l schimbă". Cînd mergeau ăia „capra cu trei iezi" pe stradă – un militar, unul îmbrăcat în... premilitar, un milițian, restaurantele se închideau la 9, „Casa Neamului" se înălța și se zicea: „Ăsta ori că-i șmecher și face un soi de perestroika și lumea o să-i mulțumească că dă puțin acuma" – cum a mai dat el după Cehoslovacia puțin zăhărel la populație. Putea să păcălească, dacă era ceva mai șmecher; da' tipul nu era șmecher, era prost, dar șiret, după părerea mea. Ba nu, era un prostănac, ăsta-i adevărul, dar avea o șiretenie care l-a făcut să învețe mecanismul ăsta cum să ții oamenii în subordine și în teroare. Era frică, domnule Sava, era frică în România și eu aveam prieteni care atunci cînd înjuram la un pahar de vin, îmi spuneau: „Taci, mă, mai încet, că poate s-aude prin telefon"; și-am spus: „Bă, dacă vă e frică și-n propriile voastre case să-njurați, gîndiți-vă că pînă și șoricelul ăla care are gaura lui, acolo nu-i e frică, domnule, că-i găurica lui". Dacă ție ți-e frică în casă... bun, eu n-am pretenția să înjuri în stradă, nici în scris, da' în casă la tine înjură dracului între patru pereți...

I.S.: *Erau microfoane...*

M.D.: Și ce dacă erau microfoane? Printre altele – se știa –, securitatea nu era formată din oameni tîmpiți, pentru că se știa că se-njură în România, că și ei cumpărau de la aceeași Alimentară, chiar dacă cumpărau prin ușa din dos, aveau avantaje...; dar știau care-i realitatea. Numai Ceaușescu pînă în ultima clipă și-a închipuit că e iubit. Pentru că la Uniunea Scriitorilor, în '89, au apărut patru omagii despre Ceaușescu și despre Elena – s-a uitat aceasta... În '89, domnule Sava.

I.S.: *Patru volume mari...*

M.D.: ...patru volume mari. În '89, cînd în toată Europa intelectualii, muncitorii, studenții se revoltau, în România au apărut patru omagii despre marele conducător și despre ea, separat... Cînd mergea de-a lungul traseului prezidențial, țopăiau în costume naționale, fie băieții îmbrăcați – că li se mai vedea cîteodată pistolul din ițari –, fie că erau aduși țăranii să mai țopăie și ei, săracii, pe acolo. Mergea la deschi-

derea anului şcolar la Iaşi – era aclamat; studenţii, de 1 mai şi de 23 august, făceau cercuri din trupul fetelor drăguţe. „Trăiască tovarăşul şi tovarăşa..."; pionierii, copiii recitau. Am trăit într-o demenţă de asta... Se uită şi nimic nu se arată la televiziunea noastră. Hai să vedem... În fiecare zi ar trebui să se dea o oră... Ce-a fost, domnule...?

I.S.: *Am trăit cu toţii rău...*

M.D.: Am trăit, dar nu discutăm despre chestia aia. Deci în acea atmosferă... ce să cred eu, domnule?... că eu, care stăteam în subsolul ăla, eu schimb lumea cu un nenorocit de interviu? Nu, păream un tip ridicol, un dement, c-aşa spuneau prietenii sau colegii: „Ce vrea, domnule, Dinescu? El a-nnebunit, treaba lui, sau poate soacră-sa e cu Gorbaciov, nu cu Richter"; c-aşa se spunea: „Lasă, domnule, la Dinescu e ca la ambasada sovietică: şampanie şi icre negre la poartă", cum ar veni... Cum ar veni, mă distram cu securiştii, beam... în chiolhane cu icre negre şi oamenii liberi se chinuiau – colegii mei – în libertate. Eu am propus la un moment dat: „Domnule, e riscant să ne revoltăm aşa, pe faţă, da' hai să facem un soi de grevă, să nu mai publicăm nimic în „România literară" şi în „Luceafărul", să publice numai ăştia care scriu despre partid..." Fiindcă era o confuzie, adică apăreau două pagini cu tovarăşul, dar găseai şi nişte pagini de scriitori formidabili, care nu făceau compromis, cum ar veni. Era o formă subtilă, de fapt, de colaborare, că dădea impresia că există „România literară" pe vremea aia, şi exista. Că nu era mai proastă – exceptînd acele pagini – decît acuma. Şi nu au devenit mai buni scriitori de atunci decît de acuma, de fapt. Cine era valoare atunci este şi acuma. Asta-i realitatea. Dar era acea formă subtilă de compromis, care făcea ca românul să stea sub vremi şi să se descurce, să bage o aluzie mai discretă, dar nu acţiune. Toate aceste chestii ce s-au întîmplat în România... domnule, erau organizaţii – inclusiv asta cu ce e acuzat Iliescu... Dacă eu aş şti că Iliescu – sau preşedintele Iliescu, domnul Iliescu –, împreună cu un grup de oameni, a dat o lovitură de stat, eu mi-aş scoate pălăria. Domnule, pentru nişte oameni care vor să dea jos un dictator eu n-am decît stimă, domnule, dacă ei au complotat... Dar este că nici măcar n-a complotat... Că s-a întîlnit o dată în parc, aşa, a tras un strănut şi-a zis că nu e cazul. Păi, ce, ăsta-i complot? Eu i-aş fi stimat, domnule,... dar lor le-a făcut reclamă opoziţia.

I.S.: *Nu ştim încă adevărurile fundamentale, domnule. Vom şti peste ani de zile...*

M.D.: Cu cît trec anii, cu atît ştim mai puţin.

I.S.: *Cînd un om politic a fost întrebat ce gîndeşte despre Revoluţia franceză a răspuns: „Au trecut numai 200 de ani, peste 5-600 de ani vom şti adevărul...*

M.D.: Nu, ştiţi cine ştie adevărul?

I.S.: *Cine ştie?*

M.D.: Tăticul nostru, al tuturor, domnul Măgureanu. Acele dosare – că asta-i altă problemă – acele dosare care-au stat acolo...

I.S.: *Le vom şti şi noi peste ani. Dar nu asta-i principalul... Important este să ieşim în lume.*

M.D.: Marea forţă a politicii româneşti stă în acele dosare...

I.S.: *Nu-i adevărat. Important e să creăm vadurile spre bunăstarea de care vorbiţi, spre proprietarii de poduri, spre...*

M.D.: Vorbiţi ca un investitor american... Care? Cine? Noi, aicea, să...?

I.S.: *Noi, aicea. Fără asta nu scăpăm...*

M.D.: Ştiţi cînd va fi în România bine? Cînd muncitorul va fi conştient de forţa lui şi intelectualul şi fiecare, la rîndul lui. Am fost odată la Muzeul partidului, cînd eram elev. O inscripţie: „Un grup de muncitori de la nu ştiu ce fabrici, în 1933, demonstrînd". Şi ce vedeai, domnule, acolo? Vă amintiţi cum arăta poza aia? E o poză celebră. Nişte domni cu meloane-n cap, cu cravate la gît...

I.S.: *Asta era moda timpului...*

M.D.: Aşa arătau muncitorii, domnule. Aveau conştiinţa forţei lor, pe care n-o au acuma. Asta a reuşit să facă sistemul comunist: să distrugă conştiinţa de clasă a muncitorului, care era mîndru de ce face cu mîinile lui. Şi nu e nici acuma. E un dispreţ... Şi lui îi e ruşine că munceşte... pentru că e admirat ăla care face afaceri pe dedesubt şi face avere şi, cum ar veni, tu eşti un prost care dai cu dalta şi cu ciocanul. Fiecare caută să sară din categoria lui şi nu are conştiinţa asta, conştiinţa de clasă. Eu am scris împotriva comunismului, dar cîteodată am tendinţa, aşa... Marx de ce nu se găseşte în librăriile din România? Fiindcă toată lumea ai impresia că e de dreapta sau de extremă dreapta; în România, nimeni nu-i de stînga, cu excepţia acestor bărbi de la PSM care zic că sînt de stînga... Nu sînt de stînga, domnule. Vă spun, peste 5 ani studenţii români vor citi Marx. Asta va fi şi drama României...

I.S.: *În „Caţavencu" aţi scris un articol împotriva lui Horia Sima, împotriva unei cărţi a lui Horia Sima care a apărut într-un magazin din centrul capitalei. Nu-i normal să apară?*

M.D.: Da, chiar la magazinul „Muzica"... Viori şi Horia Sima...

I.S.: *Şi? N-au dreptul, domnule?*

M.D.: Cum „şi"? Nu e vorba despre dreptul ăsta...

I.S.: *Dar despre ce e vorba? Eu mi-am spus punctul de vedere...*

M.D.: Asta-i o diversiune... Zice: „Domnule, e libertate". Nu asta-i libertatea, domnule.

I.S.: *Ştiţi că odată am pus şi eu întrebarea aceasta; şi imediat într-o gazetă a apărut un articol că încerc să compromit mişcarea legionară. Că nu a fost omorît Nicolae Iorga de legionari etc. Aşa că lucrurile sînt foarte complicate; fiecare umblă cu adevărul lui. Dar vreau să vă mai întreb un lucru, pentru că aţi vorbit de compromisul lui Nichita şi v-aş fi întrebat de mulţi alţii, de compromisurile unor mari scriitori occidentali...*

M.D.: Domnule, sînt mari artişti? Asta e realitatea...

I.S.: *De la Sartre la...*

M.D.: Au fost artişti mari care n-au făcut compromisuri. Sartre n-a făcut compromisuri, Sartre a fost într-o eroare...

I.S.: *Şi eroarea e un compromis?*

M.D.: Nu, n-a făcut un compromis ca să aibă el avantaje materiale, cum se întîmplă în general, cum s-a întîmplat în sistemul nostru. Aici e povestea. Şi în acea eroare în care a căzut Sartre au căzut mulţi scriitori de stînga după război... şi aveau scuza războiului. După război, erau antifascişti pînă au ieşit marile adevăruri sinistre ale stalinismului la lumină. Compromisul e cu totul altceva. Compromisul se face cu bună ştiinţă, fie pentru un avantaj material, fie pentru că aşa-i structura ta. Se întîmplă ca mari scriitori să fie şi ticăloşi, cum şi scriitori mediocri să aibă conştiinţă şi să nu facă nici un fel de compromisuri. E mai complicat cu destinul artistului. Eu nu-i judec... Încă o dată, nu poate să vină cineva cu un cîntar şi să judece pe nimeni. Eu am spus o realitate vizavi de Nichita; era drama lui, şi nu asta a contat, micul lui compromis, că n-a fost dintre cei care au făcut marile compromisuri. Dar Nichita, în ultimii ani ai vieţii, din păcate, a fost folosit. Era lăudat în „Scînteia", era folosit chiar la întîlniri cu Ceauşescu, era totdeauna de partea celor care au vrut să înfiinţeze Uniunea Scriitorilor comunişti, în fine...

I.S.: *Să nu insistăm totuşi asupra acestor aspecte ale lui Nichita?*

M.D.: Asta am vrut să spun şi eu. Vorbim prea mult... Cînd în România s-au făcut atîtea compromisuri, e grav să vorbim despre Nichita, cînd se fac acuma compromisuri sub altă formă. Compromisul şi acuma se face...

I.S.: *Toată istoria e plină de compromisuri, domnule Dinescu.*

M.D.: Există un scriitor la Cluj, care e un poet admirabil, poate nici n-a scris despre Ceaușescu... În schimb, a scris despre ăsta de la Caritas, despre Stoica, un articol care se încheia așa: „Stoica, acest om care dă bani săracilor, e un sfînt". Și am zis: „Domnule, asta-i mai ruşinos decît dacă ai fi spus – sau la fel de ruşinos – ca și cînd ai fi scris despre Ceaușescu că e sfînt. Adică să scrii despre un escroc că e sfînt... Să induci în eroare o mare masă de oameni... Asta-i o formă a compromisului a acestui sistem nenorocit sau mai puțin nenorocit decît era înainte...

I.S.: *Dar aș vrea, încă o secundă, puțină... „teorie". Cînd v-ați dat seama, Mircea Dinescu, cu talentul dumneavoastră formidabil, cu inteligența aceasta scrutătoare, ce este totalitarismul...?*

M.D.: Nu știu. Eu în primii ani de școală am scris multe poezii cu clasa muncitoare, în clasa a IV-a sau a V-a, cînd am început să scriu. Eu am descoperit treptat, de fapt, lumea asta în care trăiam, fiindcă aveam un coleg, fiu de avocat, care era anticomunist de la 5 ani, pentru că în familie taică-său înjura pe comuniști că le luase pămîntul; era normal. Eu eram fiu de lăcătuș-mecanic, îmi plăcea de 1 mai și de 23 august pe stadion, cîntam cîntece patriotice, se mîncau mititei, se bea bere – era foarte plăcut... Eu nu pot să mă plîng că am avut o copilărie nefericită. Am trăit în mizerie, dar dacă mîncam..., asta mîncam – cartofi prăjiți și tocană fără carne; carne se mînca numai duminica și era mai sănătos. Și o să revenim la acest regim vegetarian datorită prețurilor noastre... Eu pe parcurs am avut revelații în legătură cu acest sistem. Și întotdeauna mi se spunea – eram chemat la C.C. al U.T.C.: „Dumneata, care ești un tînăr scriitor, ai dosar bun, tatăl lăcătuș-mecanic, ai șansă să devii șef la o revistă, de ce dracu vorbești prin ședințe?" Mă chema un ministru adjunct la cultură: „De ce tot spui tot felul de bazaconii și mai critici?". „Așa simt eu, domnule." Păi eram un soi de naiv, așa, sau un soi de sinucigaș, dacă vreți... Aș fi putut să fac carieră, asta vreau să spun, ca și după revoluție...

I.S.: *V-au stricat naivitatea și sinceritatea?*

M.D.: Da, cred că da.

I.S.: *Și strică tinerilor care ascultă acum?*

M.D.: Domnule, în lumea în care trăim – și în aia, și în asta – e o povară sinceritatea. Poate că naivitatea te ajută. Dacă ești naiv, nu-ți dai seama ce se întîmplă în jur și ești un om fericit. Dar sinceritatea e clar că-ți creează o atitudine în care intri, vrînd-nevrînd, în conflict cu restul lumii.

I.S.: *Vă mulţumesc, Mircea Dinescu, pentru sinceritatea acestei reuniuni dumnicale. De-abia vă aştept la o altă întîlnire...*

M.D.: Îmi pare rău că am vorbit... ne-am grăbit, de fapt, şi mai aveam multe lucruri să spunem...

I.S.: *Am mai fi avut... Dar e suficient ce-aţi spus... Încheiem... Vă mulţumesc deosebit... Aştept ca cei doi puşti Dinescu să devină muzicanţi, ca un semn că Slobozia asta naşte muzică înainte de toate... Cred, cred în harul lor muzical. Uitaţi-vă, îi invit – dacă ne urmăresc acuma – îi invit la o serată următoare să cînte.*

Iată acum vom auzi o piesă de Sarasate, un compozitor plin de haruri, haruri ca ale lui Mircea Dinescu.

(Muzica)

25 mai 1996

Alina Mungiu

„Trebuie să ai curajul să faci o schimbare radicală"

Iosif Sava: *Sub cer mozartian, deschidem* Serata *de astăzi, bucurîndu-ne de prezența în București și în studioul nostru a uneia dintre marile cîntărețe ale lumii contemporane, Felicia Filip.*

Au scris pe generic: deținătoare a tuturor marilor premii „Mozart". Felicia Filip a dobîndit premiul „Mozart" la Concursul Bellevedere, la Viena, a dobîndit premiul „Mozart" la Concursul Francisco Viñas, din Barcelona, a dobîndit marele premiu „Mozart" la Concursul „The glory of Mozart" de la Montreal, din Canada... Ne-a încîntat cu un prim Mozart, alături de profesoara Viorica Rădoi; Felicia Filip a venit în studioul nostru alături de domnul Cristian Mihăilescu, soțul domniei sale, regizorul Mihăilescu, care a montat recent Otello, *la Constanța – și despre care vreau să aud amănunte – a sosit și domnia sa zilele acestea din Japonia, unde susține de cîțiva ani un curs de perfecționare în regie... Mă bucur cu atît mai mult cu cît astăzi la orele prînzului am anunțat la Radio că ieri, la marele concurs „Regina Elisabeta" de la Bruxelles, Ana Camelia Ștefănescu a dobîndit cel de-al doilea premiu din partea Reginei mamă... I s-a oferit acest premiu astă-noapte și așa, mereu auzim de succesele Angelei Burlacu, Leontinei Văduva... Adina Nițescu a cîntat la Scala... Sînt bucurii supreme pentru noi, sînt victorii ale noastre, ale celor care luptăm pentru muzică și pentru biruința talentului românesc...*

Acesta este cadrul muzical al unei Serate *în care o avem drept invitată pe doamna Alina Mungiu-Pippidi... Unul dintre cei mai tineri, unul dintre cei mai prețuiți, dar mai contestați, într-un fel (ca orice om de valoare), gînditori ai cetății... O cunoașteți din diverse emisiuni... Știți puterea dumneaei de a combate și de a sta în prima linie... Astăzi, din nou* Serata *noastră are două secvențe, pînă la orele șase, cînd pe programul doi este intercalată* Agenda electorală; *revenim între*

orele 19 şi 21. Acum aş vrea să spun cîteva cuvinte despre o tînără pe care o preţuiesc şi o iubesc în mod deosebit: Alina Mungiu-Pippidi – cîteva date pentru a înţelege personalitatea doamnei. Născută la 12 martie, 1964, la Iaşi. A studiat la Facultatea de Medicină din Iaşi, a absolvit-o în 1988; s-a specializat în psihiatrie în perioada '88-'90. A susţinut, cu o disertaţie în psihologie politică, doctoratul la Universitatea din Iaşi ('92-'94). În '94-'95 a urmat un curs de specializare post-doctorală în domeniul ştiinţelor politice pe baza unei burse Fulbright *la Universitatea Harvard. Din 1984 este redactor literar la revista culturală lunară „Opinia studenţească". În '88-'90, medic stagiar la Clinica Universitară de psihiatrie Socola din Iaşi; '91-'93, redactor-şef la săptămînalul „Opinia studenţească" şi publicist la „22", revista săptămînală a Grupului pentru Dialog Social. În '92-'93, ziarist la biroul din Bucureşti al cotidianului francez „Le Monde". În '93, redactor-şef la săptămînalul „Expres". Din septembrie '95, este profesor asociat de psihologie politică la Universitatea din Bucureşti, la Facultatea de Studii politice şi administrative. Este secretar ştiinţific la Centrul de studii politice şi analiză comparativă din Bucureşti. Este membru în Consiliul director al Asociaţiei Ziariştilor din România, în Consiliul Asociaţiei Române de Ştiinţe Politice, în* board-*ul Fundaţiei Soros, în Asociaţia europeană de psihologie socială experimentală, în Asociaţia americană de ştiinţe politice. Printre premiile dobîndite: în '88, la Sesiunea naţională de cercetare interdisciplinară, Universitatea din Iaşi i-a dat premiul I pentru lucrarea* Epoca gotică – o abordare psihologică *(împreună cu Cristian Apetrei). În '92, premiul „Amfiteatru" pentru critică literară. În '92, premiul pentru cea mai bună piesă românească a anului pentru* Evangheliştii, *acordat de Uniunea Teatrală din România, UNITER. În '94 – premiul Societăţii „Timişoara" pentru cel mai bun comentator politic al anului. Printre cărţi:* Emanciparea prinţului Hamlet, Evangheliştii, *capitole în diverse lucrări apărute la Universitatea Berkeley. Publicistică bogată... peste o mie de articole... numai în perioada '90-'96.*

Alina Mungiu: Să mai scurtăm prezentarea...

I.S.: *Am scurtat-o... am terminat-o, dar ceea ce este important este faptul că doamna Mungiu este, în ultimele săptămîni, preşedintele executiv al Societăţii Academice din România, un aşezămînt de calitate din care fac parte gînditori remarcabili... I-aş aminti pe Mihai Şora, Gabriel Liiceanu, Sorin Vieru, Ioan Popa, Stelian Tănase, Andrei Pippidi, Zoe Petre, Octavian Paler, Stere Gulea, Neagu Djuvara, Carmen Bendovski, Horia-Roman Patapievici, Andrei Cornea, Dan*

Grigore, Alexandru Zub, Andrei Pleşu, Iordan Chimet, Sanda Pralong, Alexandru George... membri ai unei societăţi care înseamnă ceva deosebit, cred eu, pentru actuala organizare a intelectualităţii. Încheiez această mică prezentare citîndu-l pe Ion Buduca din această carte a Alinei Mungiu, România, mod de folosire...*: „Alina Mungiu a fost una din marile surprize ale presei noastre de după 1989. De unde pînă atunci n-a publicat decît critică literară fără prea multă importanţă, fosta colaboratoare a revistelor studenţeşti din Iaşi publică acuma analiză politică... Are un succes imens. Este una dintre cele mai lucide voci din toată presa românească..." A fi lucid în vremuri isterice înseamnă a fi singur... Dar se pare că Alina Mungiu nu este singură... de asta am citit înainte acea coloană de intelectuali de diverse vîrste care-i stau aproape în această Societate Academică din România.*

A.M.: Putem fi singuri împreună... Ştiţi că există şi asta!

I.S.: *Mda... sau putem fi împreună singuri... Spuneţi-mi un cuvînt despre Societatea Academică din România şi despre mobilul ei...*

A.M.: Da... E bine să spunem o vorbă despre Societatea Academică din România fiindcă, de fiecare dată cînd se naşte o instituţie nouă, este precedată sau urmată de un cortegiu de zvonuri... şi deja am auzit săptămîna asta că Societatea Academică din România este o contra-academie la Academia Română, germenele unui partid politic, o altă formulă de grupare a „Alternativei 2000" şi o sută de mii de lucruri, toate la fel de neadevărate!... Societatea Academică Română este o Academie, dar nu o Academie ca for de consacrare, de tip european. Este o academie de tip american, funcţională, care va avea mulţi membri, va presta servicii pentru lumea intelectuală, o va ajuta într-un fel sau altul să intre mai mult în circuitul internaţional. Eu am făcut de mai multă vreme remarca – şi la fel au făcut-o mulţi alţi membri fondatori ai acestei societăţi – că, deşi mulţi dintre noi ne regăsim destul de bine plasaţi în circuitul internaţional, ca şi *comunitate* intelectuală, deci ca şi intelectuali români, noi nu existăm! Există nenumărate cercetări multinaţionale care nu includ România, ne ocolesc! Dacă vă uitaţi pe listele congreselor mari... sînt sub 10 oameni care se regăsesc acolo şi care de obicei vin pe cont propriu, deci nu reprezintă instituţii din România. Sînt oameni care ajung acolo prin propria lor valoare. Noi credem că ceea ce ne trebuie nouă acum – ce ne trebuia după revoluţie, dar am ratat startul, este o afirmare masivă, în bloc, nu la unul sau la doi oameni. Pentru că dacă, de exemplu, Andrei Pleşu este bine văzut peste hotare, sau eu călătoresc la diverse congrese, deschiderea care se

produce este numai pentru noi şi nici noi nu profităm destul de ea dacă nu este o erupţie masivă!... Să se spună: România nu are numai cîţiva indivizi, ci o şcoală în varii domenii care, uite, vin peste noi! Nu putem să-i neglijăm!

I.S.: *Vă mulţumesc pentru aceste detalii. Aş vrea în această primă parte a emisiunii să vă amintiţi Iaşul... care mie mi-e drag şi probabil şi dumneavoastră.*

Toată lumea se bucură că sînteţi din Iaşi, cu toată intempestivitatea asta a dumneavoastră deloc moldovenească.

A.M.: Se bucură cineva că sînt din Iaşi!?... Am să vă spun un episod apropo de originea mea din Iaşi... Acest episod se petrece prin ultimii trei-patru ani sub Ceauşescu, nu mai ştiu exact cînd era – '85-'86; tatăl meu, care e medic, e colecţionar pasionat de ceramică românească şi, între alte lucruri pe care le făcea la vremea aceea, în afara faptului de a colecţiona ceramică...

I.S.: *Tata este medic?*

A.M.: Da, e medic. Este profesor universitar la Facultatea de Medicină din Iaşi.

I.S.: *Dumnezeule! Am citit într-un ziar că-i autopsier...*

A.M.: Că-i autopsier?!?

I.S.: *Da!*

A.M.: ...Da, ha, ha... cum să spun... puteam să citesc în ziar că este şi... N-are nici o importanţă!... Eu sînt obişnuită!... Deci: tatăl meu, care nu-i autopsier, este medic şi profesor la Facultatea de Medicină, strîngea ceramică atunci...

I.S.: *Ce specialitate are?*

A.M.: Farmacolog. O specialitate foarte plicticoasă, trebuie să recunosc, dar... necesară – organiza anual un tîrg de ceramică la Iaşi la care invita diverşi olari prieteni din toată ţara, ca să existe şi în Iaşi o piaţă de ceramică. Eu cunoşteam personal pe toţi aceşti olari deoarece, cu maşina părinţilor mei – nu cred că eram nici măcar studentă cînd se petreceau aceste episoade –, colindasem, bătusem toată ţara, dormisem aproape la toţi olarii acasă. Învăţasem de la procedeul de a face oala pe roată – la care, recunosc că nu aveam nici un fel de talent – pînă la scoaterea lor din cuptor, văzusem toate etapele, deci era ceva în care eram parte, trăiam din acest lucru. Îmi amintesc că la un tîrg de ceramică, în parcul Copou – foarte aproape de Teiul lui Eminescu se organiza acest tîrg de ceramică. Cred că se mai organizează şi astăzi, după ştiinţa mea, în fiecare an în iunie. Una dintre prietenele noastre, olăreasă din Horezu, a trebuit să plece pentru cîteva minute şi era destul de încurcată că nu putea să lase standul, oalele, ceramica... Ei vindeau acolo strachinile alea cu 40, 50 lei – nici nu mai ştiu... Oamenii treceau, spuneau că e

scump... aşa... şi erau produse de prima calitate, adică de artişti ceramişti români... Şi am spus: „Du-te unde ai treabă o jumătate de oră, că-ţi ţin eu locul, nu-i nici un fel de problemă!" Ca atare, mi-am pus şorţul ei şi am început în mod activ să vînd ceramică şi să fac propagandă pentru ceramică, să nu le mai dau voie celor care spuneau că e prea scumpă să spună că e scumpă... Spuneam: „Uitaţi-vă!... Ştiţi cît durează asta?!! Ştiţi cum se face?... şi nu ştiu ce – după o jumătate de oră vîndusem o mulţime de ceramică şi un bătrîn profesor pensionar pe care, de altfel, eu îl ştiam din vedere, el însă nu avea de unde să mă ştie, că aveam vreo 16 ani, a trecut pe acolo şi a spus... „Ce aprigă sînteţi, domnişoară... Cum se cunoaşte că sînteţi olteancă!..." asta pentru că deasupra scria mare Horezu-Vâlcea... la standul la care stăteam! Dar, de fapt, dacă e să-mi revendic vreo origine şi mi-o revendic, pentru că îmi face plăcere să o fac, eu de fapt sînt basarabeancă. Am trei bunici basarabeni, refugiaţi din Basarabia şi... cred că dacă e să fiu ceva, sînt basarabeancă mai mult decît orice!

I.S.: *...Cristian Mihăiescu îi spune soţiei că vine din ... Oltenia... Saudită... da... Aprige, într-un fel, aceste relaţii şi moldoveneşti şi olteneşti... Sînt, de altfel, teritoriile de talentogeneză ale ţării.*

A.M.: Ceea ce, de fapt, nu arată decît că toate stereotipizările astea, că unii sînt într-un fel şi alţii sînt în alt fel, sînt complet false şi aproximative.

I.S.: *Pe ce stradă aţi stat în Iaşi?*

A.M.: Strada pe care am stat şi unde părinţii mei stau şi astăzi este stradela Sărărie 6; este o casă la intrare cu un observator astronomic, care a fost a lui Constantin Stere... A fost destul de mult distrusă de război şi bunicii mei au cumpărat-o în 1940, cînd s-au refugiat din Basarabia, cu ceea ce le mai rămăsese, adică cîteva bijuterii ale bunică-mii şi au refăcut-o cu mare greutate şi trudă... Astăzi arată bine, dar le-a luat vreo 30 de ani ca s-o refacă.

I.S.: *Aţi umblat pe tot globul... aţi întîlnit o stradă mai pitorească ca Sărărie?*

A.M.: Hm... aicea ajungem la Cioran, nu?... „A quoi bon quitter?"... Nu ştiu...

I.S.: *Tramvaiul 4 mai merge?... Eu n-am fost de mult timp...*

A.M.: ...Nu mai merge tramvaiul 4, din păcate...

I.S.: *Dar în copilărie aţi călătorit cu tramvaiul 4...*

A.M.: Sigur! Nu numai că am mers, dar unul din jocurile favorite ale mele din copilărie şi ale fratelui meu cînd eram mici era ca seara, cînd eram băgaţi în pat, să urmărim umbra de la tramvaiul care circula... Era un tramvai delicios, care

oprea oriunde, nu în staţii... un adevărat tramvai care te lăsa la poarta casei tale... vatmanii te şi cunoşteau... ştiau unde stai... Da!... din păcate, tramvaiul s-a dus o dată cu gropile, cu pietrele... cu toată Sărăria copilăriei mele! Astăzi este o stradă pe care 80% sînt numai depozite „en gros"... cu nume de genul... „Ierusalim SRL" sau „Ahmed SRL"... sau... cred că a ajuns cea mai circulată stradă din oraş din cauză că, încet-încet, devine o stradă „en gros", ca să zic aşa! Va fi primul obiectiv sută la sută „en gros" din România...

I.S.: *Da... această stradă, care se întinde de la Golia pînă la Ţicăul lui Creangă, e una dintre cele mai pitoreşti străzi şi vedeţi că am distrus-o, ca multe alte locuri în ultimii ani...*

A.M.: Nici nu ştiu ce să spun aici! Asta e modernizarea! Sărăria a fost printre lucrurile ferite de modernizare în copilăria mea.

I.S.: *E păcat! Casa „Contemporanului" o ştiţi?...*

A.M.: E într-un stadiu foarte ruinat, săraca, dar o ştiu bine!

I.S.: *Acolo era o doamnă, care cred eu că semăna cu dumneavoastră! Se numea Sofia Nădejde!*

A.M.: E foarte flatantă asemănarea, mulţumesc!

I.S.: *În secolul trecut stătea la poartă un poliţist... Asta o ştiu din amintirile lui Ibrăileanu... E un loc pentru definirea Sărăriei, a personalităţilor Sărăriei...*

A.M.: Aşa, în casa în care stau eu, casa lui Stere, s-a ţinut prima şedinţă în care s-a hotărît apariţia revistei „Viaţa Românească". Eu nu consider şi nu-mi caut, în genere, rădăcini ieşene...

I.S.: *Dar de ce nu vă căutaţi rădăcini ieşene? Poate că-i şi o mîndrie să aparţii unei asemenea cetăţi... Nu degeaba vorbea Călinescu că Iaşul e Florenţa României! Nu credeţi, nu?*

A.M.: Aa...nu, nu contest deloc lucrul ăsta!

I.S.: *Eraţi altfel dacă nu eraţi născută în Iaşi?*

A.M.: Domnule Sava, fiecare dintre noi finalmente are ceva din toate lucrurile prin care a trecut, dar de aici încolo sînt mai multe tipuri de oameni. Unii se raportează la tradiţie şi din asta îşi construiesc toată viaţa; evident, au extras cîte ceva din toate experienţele cu care s-au întîlnit, dar sînt mult mai fără rădăcini. Eu mă consider un om destul de lipsit de rădăcini... Cred că există nenumărate locuri în lume în care aş putea să trăiesc şi, în genere, cred că duc cu mine ceva peste tot unde mă aşez şi-l transform în *locul meu* într-un timp foarte scurt... Ţin foarte mult la Iaşi, dar... ţin la multe alte locuri din lume şi din toate am luat cîte ceva...

I.S.: *Şi nu credeţi că vine vremea cînd vă veţi raporta la tradiţie şi... Iaşul va fi poate emblematic pentru întreaga biografie a Alinei Mungiu?*

A.M.: Nu! Nu! De altfel, s-ar fi întîmplat pînă acuma... Nu, nu cred!

I.S.: *Spuneți-mi, de ce domnul Pruteanu a avut atîtea cuvinte împotriva Iașului și am primit cîteva sute de scrisori... de pe Sărărie,... de pe Păcurari,... din Tătărași,... de pe Cetățuia...*

A.M.: George Pruteanu este un prieten al meu și mie îmi pare extrem de rău că nu am auzit ce-a spus despre Iași. Am văzut numai ultima parte a emisiunii și nu mai era vorba despre Iași. Nu știu ce-a spus, dar lucrurile sînt nuanțate... Iașul e departe de a fi un loc perfect... Dacă ar fi astăzi un loc perfect, poate că am mai fi toți acolo... Nu știu... Pe de altă parte, dintre prietenii noștri mai sînt foarte puțini acolo. Iașul a fost părăsit de lume în 1990... Și nu numai de oamenii de care ați auzit, pentru că aicea vreau să fac o precizare: evident că nu numai oamenii al căror nume are, cît de cît, circulație publică, pe care i-am văzut la televizor și i-am văzut menționați în ziare, sînt oameni de valoare! Sînt nenumărați oameni de valoare pe care noi nu-i cunoaștem... O bună parte dintre aceștia erau colegi de-ai mei, unii mai în vîrstă, alții de-o vîrstă cu mine... oameni cu studii excelente, care făcuseră medicina, arhitectura, nu știu ce... Am plecat toți în 1990! Iașul este un oraș – am mai zis lucrul acesta, dar este extrem de important pentru mine –, este un oraș pustiu. Săptămîna trecută am trecut prin Paris, m-am revăzut cu un coleg, de fapt un vechi prieten – ne-am născut în aceeași maternitate ș.a.m.d. și ani de zile m-am dat în leagănul lui, care este la trei minute de casa mea, într-un loc absolut superb, pe strada Kogălniceanu, la doi pași de Casa memorială a lui Kogălniceanu – și i-am spus: îmi vine foarte greu, nu-mi place să mă duc acasă, să trec printr-un oraș care acum mi se pare un oraș de fantome, să văd casele voastre, ale tuturor, goale... Nu mai îmi vine – deși știu că mama lui, care e o femeie admirabilă, m-ar primi cu brațele deschise –, nu mai îmi vine să intru în curte să mă dau în leagănul tău! Fiindcă eu am păstrat acest obicei infantil de a mă da în leagăne peste tot unde le găsesc...

I.S.: *N-o să uitați leagănul Sărăriei, fiți sigură!... Îmi întunec sufletul ascultînd despre părăsirea orașului... Ca la 1859... Totdeauna a fost așa! Tatăl meu spunea că în Iași există un singur tramvai, tramvaiul 3: ori la „Eternitatea", ori la Gară.*

A.M.: Ha, ha, ha! Asta-i o vorbă pe care n-o știam! Numai că e cam deprimant.

I.S.: *Iașul acesta, pentru* doctorul *Alina Mungiu, a însemnat ceva? Școala medicală... Socola...*

A.M.: Ce să vă spun... În primul rînd, eu recunosc cu toată sinceritatea că am făcut medicina din motive conjunc-

turale. Erau o mulţime de lucruri pe care aş fi dorit să le fac la vremea aceea şi care includeau o arie extrem de variată, mergînd de la regie de teatru la istorie...

I.S.: *Ce liceu aţi urmat?*

A.M.: „Oltea Doamna"...

I.S.: *Ştiţi ce-i acolo?*

A.M.: Acuma?

I.S.: *Nu,... întotdeauna!... O istorie...*

A.M.: Da. Apropo de starea în care a ajuns Iaşul şi care nu e din vina oraşului... este boală de sistem... Deci, sînt cîteva locuri de care sînt legată în Iaşi şi unul e Liceul „Oltea Doamna". Recunosc că a fost o şcoală bună, în sensul că, cel puţin mie personal, mi-a dat extrem de multă libertate. O şcoală care ne-a permis să ne dezvoltăm personalitatea, ceea ce eu consider mai important într-o şcoală decît orice altceva... mai ales în sistemul românesc, lipsit de creativitate. Dimpotrivă, insistă pe memorie, şi nu pe dezvoltarea creativităţii şi personalităţii copiilor.

I.S.: *Care sistem românesc?... E unul legat de numele lui Spiru Haret, altul de după reformă...*

A.M.: Nu, cel contemporan! Cel contemporan sau, dacă vreţi, cel din timpul comunismului şi care nici acum n-a fost reformat substanţial... A lipsit şi aici, ca în toate sectoarele, ideea că trebuie schimbat ceva radical, că trebuie să ai curajul să faci o schimbare radicală, dacă vrei să produci o altfel de generaţie, dacă vrei să produci nişte oameni care să trăiască în Europa Comunitară în secolul XXI...

I.S.: *Cunoaşteţi vreun moment radical în istoria României?*

A.M.: Ei, cum să spun... sînt mari eforturi de schimbare radicală, dar am să citez o vorbă favorită a bărbatului meu: greşeala în 1990 este că momentul radical a fost *denumit* moment radical... S-a numit *revoluţie*. Ca atare, reacţia de respingere a fost extrem de mare...

I.S.: *Tot revoluţie s-a numit şi momentul în care a fost alungat Alexandru Ioan Cuza!*

A.M.: Da, exact... Este o vorbă drăguţă în Machiavelli pe care astăzi o citează alţii mult mai des ca mine, dar e foarte reuşită; el spunea că „dacă vrei să-ţi reuşească o revoluţie, atunci numeşte-o restauraţie şi atunci sigur o să meargă bine!"

I.S.: *Pentru că restauraţia vine după orice revoluţie!*

A.M.: Exact! Ca atare, schimbările revoluţionare din istoria României moderne s-au făcut fără a se spune că e revoluţie! S-au făcut frumos, de sus în jos, cu ordine şi nu ştiu ce... În clipa în care în 1990 s-a încercat altfel, s-a produs de fapt un fel de contra-reacţie şi o mare reacţie de rezistenţă la schimbare.

Dar să revin la Liceul „Oltea Doamna". Deci am două lucruri legate de liceu, pe care le-am auzit în ultimele trei zile. Unul este pozitiv, altu-i negativ, dar sînt anecdotic semnificative. Primul: am cunoscut o puştoaică din Republica Moldova care a venit, a făcut studiile acolo, am cunoscut-o în calitate de translator al unui ziarist american, cu care s-a şi căsătorit, înţeleg, acum cîteva zile; vorbind perfect englezeşte, pleacă cu ziaristul american, va fi studentă la University of California, la Los Angeles, care-i o şcoală foarte bună ş.a.m.d. şi ea mi-a zis: „Liceul ăsta a făcut totul pentru mine. M-a făcut om! Am venit dintr-un sat din fundul Basarabiei, nici româneşte nu vorbeam bine şi în patru ani, uite..." Totuşi, pleacă la University of California... Al doilea lucru, negativ, este că internatul şcolii este de mai mult de un an de zile practic confiscat de către Inspectoratul şcolar, căruia i-a venit ideea să-şi facă undeva o casă de protocol, pentru oaspeţii străini care vin în oraş; şi este un proces în curs, pe care înţeleg că liceul este pe cale să-l cîştige – dar ştiţi că în România justiţia nici cînd vrea să meargă bine nu triumfă niciodată! Totdeauna se mai găsesc recursuri extraordinare şi intervenţii superioare şi se găseşte ceva – ca să-şi salveze cît de cît internatul!... Mi se pare absolut de neconceput să poţi confisca, în România, clădirea unei şcoli şi s-o faci hotel de protocol, oricît de bine ai fi intenţionat!

I.S.: *Da! Spiritul acesta militant v-a făcut să plecaţi din Iaşi! Dar credeţi că... această plecare se datoreşte unui spirit antiradical ieşean? Pentru că, de plecat, „au plecat", hai să zic aşa, „revoluţionarii", oamenii dornici de aventură...*

A.M.: Nu, n-au plecat toţi. Eu mai am prieteni care sînt în Iaşi şi care fac absolut tot ce pot să se lupte cu...

I.S.: *Răsfoiesc cîteodată o foaie teribilă, „Monitorul"...*

A.M.: Sigur! Exact, dar „Monitorul" este redactat de foştii mei colegi de la „Opinia Studenţească", este societatea de presă pe care am creat-o pe ceea ce era pe vremuri săptămînalul sau lunarul, mai demult, „Opinia Studenţească".

I.S.: *A fost una din cele mai bune gazete!*

A.M.: Asta-i şi părerea mea! Noi am renunţat în perioada de tranziţie la nenumărate lucruri pe care alţii le-au păstrat. Deci toate gazetele de cultură – dau un exemplu: în Polonia – au supravieţuit şi sînt în continuare în avangarda societăţii. Mi se pare absolut trist că reviste ca „Opinia" sau „Echinox" au ajuns să aibă un fel de apariţie simbolică şi să fie nişte mici suplimente legate de coada unor cotidiene care dau informaţii locale... În sfîrşit, sînt ziare bune, dar utilitare.

I.S.: *Sînt ziare de provincie, din păcate, şi nimeni nu face nimic pentru a le aduce în capitală. Şi „Echinoxul" şi „Opinia"...*

A.M.: Nu, nu, nu,... nu-i problema că sînt ziare de provincie, că nu-i nici o nenorocire să fii în provincie. Nenorocirea e *să fii provincial*, nu să fii în provincie!... Şi poţi *fi provincial* şi la Bucureşti!

I.S.: *Nenorocirea e că aceste ziare nu vin în Bucureşti!*

A.M.: A! Că nu sînt distribuite, asta-i cu totul altceva...

I.S.: *De fapt, şi „Opinia", şi „Echinoxul", şi multe alte foi – mă gîndesc la toate grupurile acelea şi din Timişoara şi din Cluj, de pildă, care scot nişte foi excelente – nu vin, nu le ştim. Şi „Ateneu" mi se pare o foaie interesantă...*

A.M.: Nu le ştiu nici pe astea din Bucureşti. Eu văd rarisim varii lucruri care apar în Bucureşti.

I.S.: *În Bucureşti apar... Astăzi a apărut o nouă publicaţie a Ministerului Culturii.*

A.M.: A, încă una?! Dar de ce nu sînt finanţate cele vechi şi apar altele noi? Acesta este un mister managerial pentru mine. Sînt de o fantezie managerială cei de la Ministerul Culturii care mă depăşeşte!

I.S.: *Poate vor să încline altfel balanţa...*

A.M.: Să presupunem că există o voinţă în toate astea şi nu există numai un hazard al incompetenţei, una peste alta... Dacă există o voinţă, fie şi rea... măcar ştii cu cine ai de luptat!

I.S.: *Dar nu există o imanenţă a ceea ce numeaţi dumneavoastră restauraţie?*

A.M.: ...ceea ce numeam eu restauraţie... Asta nu pot să spun într-un cuvînt – că e o chestiune complexă – unde să fie restauraţie, în Ministerul Culturii?!

I.S.: *A, nu! Vorbesc în general... O imanenţă a restauraţiei şi o revenire la stări vechi...*

A.M.: Da!... păi, în realitate, ce se întîmplă la noi este că...

I.S.: *Spun imanenţe pentru că nu putem face nimic împotriva lor.*

A.M.: Stările vechi nu s-au întrerupt decît cu totul pasager, s-au întrerupt în 1990, au lăsat nişte oameni din afară – nu pot să vorbesc deodată şi de cultură şi de nu ştiu ce, deci vorbesc numai puţin despre sistemul politic, că-i mai simplu, chiar dacă o să dezvoltăm mai tîrziu, în cursul serii... Ce s-a întîmplat este că revoluţia a produs o destabilizare majoră, lucrurile au scăpat parţial de sub control şi înăuntrul sferei puterii au intrat tot felul de oameni noi. Un exemplu de om nou, cu succes, deci om care nu era neapărat în grup, este, să zicem, Petre Roman... şi grupul lui, care sînt nişte outsider-i, nişte oameni care au venit din afară! Bun! Plus varii...

de la Andrei Pleşu pînă la sectoare mai mici... Şi ce s-a întîmplat este că din '90 pînă în '93 toţi aceşti outsideri au fost eliminaţi, unul cîte unul... Nu mai vorbesc de cei care făceau o contestare radicală! Aceia n-au ajuns niciodată în situaţia de a face ceva... Şi acum cercul pare definitiv închis.

I.S.: *Bine, mai revenim la tezele dumneavoastră. Ştiu că aveţi opinii foarte ferme din punctul acesta de vedere... Haideţi. Mai spuneţi-mi un cuvînt, ca să conturăm personalitatea... cea a... copilei, de fapt, nu?... născută în '64?!... Aţi avut douăzeci de ani cît aţi stat în Iaşul prerevoluţionar, nu?... Socola aceea... Medicul specialist... Aveţi şi o teză de doctorat straniu intitulată...*

A.M.: Nu! Nu e teză de doctorat, e teză de licenţă.

I.S.: *Dar spuneţi-mi titlul.*

A.M.: ...Nici nu-l mai ţin minte... Lăsaţi-l! Deci, eu am făcut două lucrări mari în timp ce eram în facultate. Era atunci în vogă... începuse să se traducă masiv noua şcoală franceză de istorie. Împreună cu un coleg, doctorul Cristian Apetrei...

I.S.: *Teza dumneavoastră se intitula „Elemente pentru..."*

A.M.: Da, „...pentru psihopatologia omului catolic".

I.S.: *Cum „Elemente pentru psihopatologia...."*

A.M.: Vă explic imediat, deşi... cum să spun, e o chestiune, realmente, care ţine de copilăria mea, aşa că nu mi se pare irelevant să discutăm despre asta... Poate are valoare pentru formarea noastră, pentru altceva nici într-un caz. Deci, împreună cu acest coleg, doctorul Cristian Apetrei – eram, probabil, doi rătăciţi în Facultatea de Medicină, deşi cred că profesorii noştri îşi amintesc că ne făceam bine treaba şi acolo – eram pasionaţi de acest capitol depăşit, dar care astăzi văd că revine în forţă şi se numeşte psihologia istoriei. Ca atare, am făcut două lucrări despre Evul Mediu, sub influenţa noii şcoli franceze. Prima era mai documentară, a doua era mai speculativă şi dezvoltam acolo o teorie, pornită de la observaţii făcute de diverşi analişti, printre care Eliade, care încerca să explice perioadele alternative de decadenţă şi de ascensiune din istoria Bisericii catolice medievale, perioade pe care le identificam şi în restul societăţii exteriorizate artistic – goticul flamboaiant, de exemplu, a fost o perioadă de mare încredere – „Dumnezeu e cu noi! O să ajungem... O să ne mîntuim", alternînd cu perioade de prăbuşire: „Vine apocalipsa... anul 1000" ş.a.m.d. Şi noi construiam o teorie bazată pe mecanismul ciclotimic, încercînd să explicăm de ce s-au întîmplat toate astea. Încercarea asta, privită retrospectiv, mi se pare extrem de naivă astăzi, dar, una peste alta, a fost pentru noi o excelentă ocazie de a citi de la Sfîntul Toma la Jacques Maritain; nu ştiu cînd altă dată în viaţă am mai fi

avut ocazia să ne preocupăm de lucrurile astea şi cred că a fost destul de formativ pentru noi. În plus, am făcut toate greşelile pe care le faci cînd scrii prima carte – că a fost aproape o carte, asta la care am lucrat amîndoi – şi, iarăşi, din greşeli înveţi, dar mai mult de atît nu cred că e de reţinut. Poate un capitol pe care l-am publicat mai tîrziu în „Convorbiri literare"... despre timpul medieval, capitol pe care l-aş susţine şi azi, dar toate astea sînt foarte departe; astăzi fac lucruri care nu au nici cea mai mică legătură...

I.S.: *Vă propun să încheiem capitolul cu Iaşul... N-am reuşit să vă „patetizez" în nici un chip!*

A.M.: Nu, un singur lucru aş vrea să spun!... Ca să nu rămînă cineva cu impresia că eu am plecat din Iaşi, că m-am dezîncîntat de Iaşi sau aşa ceva. Ar fi o eroare.. Nici într-un caz nu s-a întîmplat aşa... Deci, eu am plecat din Iaşi nu pentru că mă săturasem sau nu mai suportam Iaşul... Am plecat pentru că am considerat că orice om care vrea să devină adult trebuie să plece *de acasă*. Ca atare, am plecat *de acasă*, de la părinţi, şi am plecat *de acasă* din Institutul de Medicină, unde toţi îmi erau prieteni de familie, unde totul era pregătit călduţ pentru viitorul meu în restul vieţii ş.a.m.d. Din oraşul în care nu puteam să ies pe stradă fără să mă recunoască toată lumea ş.a.m.d. Aşa că am făcut gestul normal şi am plecat!... Am luat-o de la capăt, cum trebuie să facă orice om normal care vrea să iasă din ou, nu?... Trebuie să spargi oul!

I.S.: *Alina Mungiu Pippidi – sînteţi înrudită şi cu familia Iorga... Poate vorbiţi şi despre acest aspect al biografiei dumneavoastră...*

A.M.: ...Ce legătură are... În sfîrşit...

I.S.: *Toate se leagă între ele, indiferent de – cum spuneam – intempestivitatea dumneavoastră, dorinţa de a anula totul şi hotărîrea asta de* a pleca!...

Mai spuneţi-mi numai un cuvînt... Mai avem numai zece minute pentu prima parte a emisiunii şi n-aş vrea să ies din teritoriul acesta biografic, care-i captivant, aşa, pentru şueta asta de sîmbătă după-amiază... Pe colegii muzicieni îi voi „exploata" în partea a doua... Despre Socola aceea... V-aţi gîndit vreodată că acolo... de la profesorul Balif la Parhon au fost minţi uriaşe?

A.M.: Domnule Sava, nu ştiu cum să vă spun... deci aveţi în faţă reprezentantul unei generaţii decăzute, ca să spun aşa, în orice caz... *căzute din rai*!

I.S.: *Asta-i masca voastră...*

A.M.: Ha, ha!... Nu, nu e masca noastră, deloc! Nici n-am vrut să spun cu asta că noi sîntem cu ceva mai răi, din generaţia

noastră, vreau să spun că noi am fost într-o Socolă căzută din Paradis! Uneori, în anumite zile, mai ieşea curcubeul, mai prindeai cîte un fragment din ce fusese, dar, una peste alta, eu am trăit într-o Socolă mizerabilă în care oameni de mare valoare se risipeau din cauză că sistemul nu le permitea să facă mai nimic, într-o Socolă a corupţiei. De exemplu, ţin minte unul din pavilioanele noastre cele mai elegante unde era şef un domn care cred că şi astăzi e prosper, îmi închipui că are mari şanse să fi ajuns şeful celorlalţi, după cum evoluează lucrurile – mă uitam, împreună cu o colegă care era stagiara lui, pe lista de bolnavi şi şeful îi făcuse un semn cu o cruce la un singur bolnav. Şi am zis: „Ce este cu ăsta?" – erau vreo douăzeci de bolnavi – şi ea a zis: „A, ăsta-i bolnav"... Şi zic: „Şi restul de nouăsprezece ce sînt?", „A, restul sînt aici pentru scutire de armată, avort, gestionari care au furat şi au nevoie de un certificat psihiatric şi nu ştiu ce"... Asta era Socola pe care am prins-o eu între '87 şi '89, cît am stat acolo! Socola, deci, în care aveau vizavi de cabinetul profesorului, o mică rezervă în care internau... în sfîrşit... toate pilele, ca să vorbesc în limbajul cel mai curent. Şi acum ţin minte cum se interna pentru dezalcoolizare o doamnă, de fapt... o tovarăşă de la organizaţia de partid, celebra doamnă Grigoraş, care-i teroriza pe toţi şi ne teroriza şi pe noi. Ei bine, n-o puteam dezalcooliza, pentru că ar fi dat afară tot personalul spitalului dacă cineva ar fi încercat în mod serios acest lucru, ca atare îi ofereau această superbă rezervă unde făcea crize de isterie, bătea cu picioarele în peretele despărţitor de cabinetul profesorului, iar acesta fugea cît vedea cu ochii şi mă trimitea pe mine, fiindcă eram mică şi-mi spunea: „Du-te şi ia-i tensiunea, fă ceva cu ea!"... Dădea pe urmă telefoane furioase de la municipiu... Era beată moartă şi ne dădea diverse dispoziţii prin telefon... Şi pe urmă lucrurile bune... Faptul că atunci disidenţii mai aveau necazuri cu Securitatea înainte de '89... îi ajutam şi pe ei... le făceam cîte o internare fictivă... Spuneau: „Domnule, asta e!... e poet... e..."

În ianuarie '90 am văzut cum a venit a doua generaţie care avea nevoie de certificate fictive. Erau securişti, de data asta; şi ei s-au internat, tot în rezervele alea... Spitalul a făcut tot ce-a putut şi pentru ei!... Aşa că ăsta-i mecanismul!... Asta-i ce-am văzut acolo!

I.S.: *Da, dar deasupra acestui mecanism... nu se poate înţelege că pe la Socola au trecut atîţia oameni mari?*

A.M.: Nu, şi acuma sînt doctori buni, însă, vă spun, sistemul este absolut dezesperant... Sînt doctori buni. Eu am învăţat lucruri bune...

I.S.: *Toate sistemele au fost... sînt criticabile în istorie, dar...*

A.M.: Acolo nici nu este sistem, domnule Sava, este o ruină în primul rînd economică.

I.S.: *Ruina asta-i în toată ţara!...*

A.M.: Ştiu, ştiu, dar acolo se pare că mai mult decît oriunde.

I.S.: *Să spunem altceva... Pe Sărăria dumneavoastră au stat sute de savanţi şi oameni uriaşi, pe Copou sau pe Păcurari au locuit de la doamna Myller Lebedev pînă la toţi matematicenii aceia fenomenali care au dat nimb oraşului... Aşa trebuie gîndit...*

A.M.: Nu pot decît să vă răspund că aş vrea să fi rămas acolo ceva mai mult din spiritul acestor lucruri mari... Dar vă asigur că a rămas destul de puţin.

I.S.: *Eu cînd mă duc pe la Socola – din păcate în ultimii ani mă duc mai rar... Ne grăbim. Nu mai avem timp...*

A.M.: Sper că nu sînteţi cazat în rezerva 5...

I.S.: *Nu e de mine... Cînd merg spre Socola mă gîndesc că pe cîmpia Ţuţorei s-a cîntat un* Oratoriu *de Sarasate cu 280 de instrumentişti. Vă daţi seama, o fanfară de 280 de instrumentişti de la Sankt-Petersburg, venită de pe malurile Nevei, a cîntat la Iaşi. De ce să nu ne gîndim şi la asta în momentul cînd vorbim de Iaşi? Şi pentru că asta a determinat, într-un fel, molecula asta complexă a Alinei Mungiu. E foarte uşor să legăm totul de nevoia de a pleca din lume...*

A.M.: Aha... Este un proces de intenţie...

I.S.: *Spuneţi-mi – medicina am înţeles ce a însemnat –, dar această polivalenţă a dumneavoastră...?*

A.M.: Psihiatria – vă spun sincer – mi-a plăcut enorm de mult şi aş fi rămas să fac psihiatrie dacă îmi închipuiam că se poate face. Dar am colegi absolut extraordinari, oameni care-şi dăruiesc tot timpul lor acestei meserii, care au încercat după '90 să-şi facă o clinică privată unde să poată profesa fără bani – dacă vă puteţi închipui aşa ceva, o clinică fără bani... Şi azi îmi amintesc cînd coboram aleea aceea superbă care merge de la biserică pînă la poartă, împreună cu un coleg medic, şi pe drum erau o mulţime de bolnavi care cerşeau. Şi noi le dădeam întotdeauna bani sau le cumpăram ţigări, şi în genere se rîdea de noi... Era un grup de vreo 6 tineri acolo... În rest, era un *establishment* bine îngheţat, pe care era foarte greu să-l mai schimbi. Şi se spunea: „Uite la copiii ăştia cum strică regulile locului; doctorul trebuie să ia de la bolnavi şi nu invers".

I.S.: *Îmi pare rău că amănunte ordinare din viaţă...*

A.M.: ...sordide...

I.S.: *...vă marchează pe toţi. Şi pe dumneavoastră, şi pe domnul Pruteanu; înţeleg cît aţi suferit acolo. Îl înţeleg şi pe domnul Patapievici; am citit zilele acestea o carte zguduitoare,*

Politice; *înțeleg cum era să fie împușcat în noaptea de 21 și-i înțeleg toate resentimentele. Dar poate că cerul este altfel... trebuie gîndit global.*

A.M.: Cerul e altfel, dar noi, deocamdată, dacă vrem să ajungem în cer trebuie să ne purtăm ceva mai bine pe pămînt, pentru că altfel cerul va semăna exact ca aici, adică va fi un purgatoriu perfect, cu bine și rău amestecat. De asta se teme Horia Patapievici și de asta mă tem și eu. A ne purta ca și cum sîntem deja în cer – cred că e puțin riscant din punct de vedere social.

I.S.: *Pentru că am amintit de Călinescu, a spus cîndva despre polivalenți – despre oameni ca dumneavoastră: „...n-au avut abstinența de a se dedica unei singure opere". Ați făcut medicină, ați făcut psihologie, ați făcut publicistică, scrieți și piese de teatru – văd că americanii vor să vă monteze o piesă. Această lipsă de abstinență în a te dedica unei singure opere corespunde celui de-al XX-lea veac?*

A.M.: În primul rînd, nu vă dați seama la cîte lucruri am renunțat ca să le fac numai pe astea...

I.S.: *De asta spuneam că semănați cu Sofia Nădejde...*

A.M.: Asta a fost o glumă... Realitatea este că nu fac cîte lucruri mi-aș dori, și din lucrurile pe care le-ați menționat probabil că fac cam 80%...

I.S.: *Tinerii americani de vîrsta dumneavoastră se ocupă de un singur lucru...*

A.M.: Nu este adevărat. N-aveți deloc dreptate. Vă dau iarăși exemplul de la Harvard, unde sînt condițiile cele mai grele de admitere din toate universitățile. Și acolo toți cei care se prezintă ca să fie admiși în Universitate, toți au notele la teste cele mai mari luate în liceu; deci este clar că, din acest punct de vedere, toți sînt matematicieni excelenți, știu latină... Aici este egalitate. Ca atare, pentru a fi admiși, contează numai ceea ce se numește activitate extra-curriculară, ceea ce fac ei: dacă sînt pianiști buni, dacă sînt scriitori buni, dacă au condus ziarul școlii, dacă au rezultate bune la sport... și, cu cît au mai multe, universitatea îi ia. Universitatea vrea oameni polivalenți, încurajează oameni polivalenți care, în plus, au și stofă de lider ș.a.m.d. Deci e un lucru care se practică.

I.S.: *Bostonul mai are nimbul istoriei britanice?*

A.M.: Da. M-am simțit extraordinar, cred că este singurul loc din America ce are avantajele Americii și avantajele Europei în același timp și nimic din dezavantajele celor două.

I.S.: *Am fost și eu să vizitez Harvard-ul; m-am dus special să văd locul... Dar cartierele din jur, cele anglicane din secolul XVII... Mie știți ce mi-au amintit? Cu toate că nu e nici un fel de asemănare... Iașul, doamnă...*

A.M.: Cambridge, Massachusetts... Probabil... Mie mi-a plăcut extrem de mult. E mai prosper şi mai vechi. În mod paradoxal, e mai vechi. E ciudat că noi, care construim case de piatră, în Iaşi au rămas atîtea... casa mea e considerată printre cele mai vechi şi n-are totuşi decît 120 de ani cel mult... iar în Cambridge erau case de lemn de la 1700.

I.S.: *În America se povestea că, atunci cînd într-un tren care pleca la Washington sau spre Vest urca un călător din Boston, toată lumea se ridica în picioare...*

A.M.: Eu nu sînt din Boston... n-am fost decît în treacăt. Dar mă flatează cînd aud aşa ceva.

I.S.: *Va veni vremea cînd cineva care va spune că e din Iaşi va... „ridica" un tren mizer de-al nostru care duce de la Iaşi la Bucureşti. Vă mulţumesc, Alina Mungiu.*

(Muzica)

I.S.: *Spre bucuria mea, avem azi invitată – repet – pe Felicia Filip, singura cîntăreaţă ce deţine cîteva premii „Mozart"... E mîndria seratei... În studio, alături de soţul domniei sale – Cristian Mihăilescu – regizorul, directorul Teatrului liric din Constanţa... vom discuta despre muzică... Invitata noastră, doamna Alina Mungiu. Am discutat o oră despre Iaşi, despre biografie... Doamnă, continuăm colocviul, şi după aceea mai urmează o secvenţă muzicală. Ştiţi cu ce aş vrea să încep cea de-a doua parte a discuţiei noastre? Conformism şi nonconformism... Aveţi şi un eseu special despre asta. Şi mi se pare că sînteţi întruchiparea spiritului nonconformist... Aţi hotărît probabil de la începutul vieţii să fiţi o nonconformistă.*

A.M.: Nu ştiu dacă mi-am stabilit deliberat sau dacă pur şi simplu n-am putut să fac altfel. Probabil că ţine în mare măsură şi de educaţia pe care am primit-o, care era o educaţie destul de liberală... Dar eseul la care aţi făcut referire, apărut în primul meu volum, *România – mod de folosire*, se numeşte *Neconvenţie şi nebunie*... Am publicat o parte în „22" şi am primit nişte scrisori extraordinar de interesante în '90... E un eseu care se cantonează în domeniul psihologiei literare, domeniu care la ora asta nu mai interesează pe nimeni, în frămîntările astea contemporane. Sinceră să fiu, nici pe mine nu mă mai interesează în aceeaşi măsură ca atunci; dar ce e important aici este că, atît în eseul ăsta, cît şi în cealaltă carte a mea, de psihologie politică, *Românii după '89*, în domenii cu totul şi cu totul diferite... în primul literatură, pentru că pe vremea aceea făceam încă critică literară şi mai aveam interes pentru lucrurile astea, în al doilea despre societatea românească – pentru că asta era o necesitate de a răspunde la întrebări pe care ni le puneam cu toţii... ceea ce urmăream

şi ceea ce urmăresc, şi mă preocupă în cel mai înalt grad este comportamentul. Cred că mai mult decît orice altceva, asta e obsesia mea constantă – şi dumneavoastră o să spuneţi că aduc în discuţie lucruri sordide sau amintiri neplăcute, dar întrebarea pe care mi-am pus-o din perioada mea ieşeană, deci de cînd am început să fiu cît de cît mai mare şi să încerc să-nţeleg ce se întîmplă în jur, este de ce, deşi frecventam medii extrem de cultivate, comportamentul oamenilor era atît de inadecvat? Mi-aduc aminte de un episod ieşean care realmente m-a marcat, printre puţinele lucruri – nu că nu s-ar fi putut întîmpla în altă parte, dar s-a întîmplat acolo... Îmi aduc aminte de un eseist celebru, extrem de talentat şi extraordinar de cultivat, care a scuipat pe stradă, în faţa Universităţii, pe un alt intelectual, eseist şi critic literar la fel de celebru, om cu o foarte bună reputaţie ş.a.m.d. O scenă similară s-a petrecut chiar în redacţia „Opiniei studenţeşti", prin '88; am fost de faţă... Astea sînt exemple extreme, dar în forme minore asemenea tulburări de comportament plus o inadecvare perpetuă a comportamentului, aş spune, am întîlnit de cînd trăiesc în România. Nu ştiu cum e în altă parte, deşi am fost mult în altă parte... îmi spun uneori, ca să mă consolez, că poate n-am stat destul în altă parte ca să mă conving, dar...

I.S.: *Dar aşa ceva înainte de '89 aţi văzut?*

A.M.: Păi asta era înainte de '89. Şi de atunci una din întrebările la care m-am străduit să răspund este: de ce cultura, în România, schimbă atît de puţin pe oameni? Şi această întrebare pur personală este o mare întrebare a culturii occidentale în general. De ce în Occident cultura ne schimbă comportamentul atît de puţin? Şi mărturisesc că pe mine mă interesează numai cultura care devine comportament, care ajunge la modificarea comportamentului.

I.S.: *Şi de aici problema de ideal ca individ, ideal ca naţionalitate, de aici ura de sine ş.a.m.d. Sînt lucruri pe care sociologul Alina Mungiu le studiază, nu?*

A.M.: Exact.

I.S.: *Amintiţi-ne, pentru că discutăm puţin despre politică şi cultură, şi de acel an 1990, care înseamnă foarte mult pentru eseistica dumneavoastră. Îmi amintesc că în unul dintre articolele dumneavoastră am citit acea referire la replica lui Rosenberg de la Nürnberg. Judecătorul l-a întrebat pe Rosenberg: „Dumneata ştii vreo limbă străină?" La care, indignat, Rosenberg: „Cum, eu vorbesc 9 limbi străine..." Şi atunci judecătorul american l-a întrebat: „Dacă ştii atîtea limbi, cum de-ai ajuns aici?"*

A.M.: M-a impresionat. Am reluat asta pentru că era un ecou al propriilor mele întrebări, ale noastre, evident.

I.S.: *Rosenberg a răspuns într-un fel: „Prin nevoia implicării în viaţă".*

A.M.: Prin cinism.

I.S.: *Văd că dumneavoastră aţi ţinut cu Rosenberg în momentul acela. Putea foarte uşor să studieze teritorii care nu merg spre compromis, dar el – indiferent... de hitlerismul lui – pînă la urmă a ţinut să se implice în viaţă. Să revenim puţin la acel an 1990... Face parte Alina Mungiu din opoziţie? Referiţi-vă la tot ce-aţi gîndit în '90 şi la ce gîndiţi acum.*

A.M.: Asta e o întrebare care ar putea să meargă la un grup foarte mare de persoane, nu numai la mine, dacă facem sau nu facem parte din opoziţie. Într-un fel, aş spune că da. Cert este însă că nu facem parte din opoziţia instituţionalizată, deci nu sîntem membri în nici un fel de partid politic...

I.S.: *Dar acele societăţi academice sînt pline de nume din opoziţie...*

A.M.: Într-un fel, mi-ar plăcea să spun şi să cred că noi sîntem adevărata opoziţie, nu partidele care ne reprezintă,... deşi, doamne fereşte, unele sînt reprezentative, nu vreau să spun nimic rău. Nu pot compara un grup de intelectuali cu nişte partide, dar toată povestea asta ţine de istoricul anului 1990 şi de cum s-a desenat el, mai ales de acest accident istoric al anului 1990 care a fost reapariţia partidelor istorice şi care este unic în Europa de Est – deci nicăieri partidele istorice n-au reapărut, n-au căpătat rolul dominant în opoziţie şi nu au ajuns aproape, practic, monopolul opoziţiei. Şi ca mulţi alţi oameni, la început, deci cînd s-au reînfiinţat PNL şi PNŢ, am considerat şi consider şi acum că e un lucru extrem de just, şi viaţa acestor partide curmată nefiresc trebuia să se reia. Ce nu înţeleg şi ce regret de mult este că au evoluat extrem de lent. Pe de altă parte, locul pe care l-au ocupat – prin simpla natură, nu pentru că au făcut ceva pentru asta – a împiedicat dezvoltarea unor partide noi, autohtone, care să fi apărut după '90, care să fie mai apropiate de un spirit al contemporanilor... De exemplu, ca să vă spun puţin ce-nseamnă dezbaterea constituţională din '90-'91 pentru generaţia mea, pentru oamenii care au în jur de 30 de ani. În opinia mea, Constituţia votată în '91 este foarte proastă, din mai multe puncte de vedere. Pot să discut mult despre lucrul ăsta, dacă e cazul, dar nu vreau să o fac acum. Însă mă uitam, în timp ce se discuta, că nici un fel de chestiuni de fond nu erau atinse, iar în cercul dezbaterii publice erau două poziţii: una era poziţia celor care, într-un fel sau altul, voiau o continuitate cu vechiul regim şi care îşi doreau o Constituţie şi un sistem de legi care să nu le pericliteze poziţia conducătoare, să nu permită reîmprospătarea prea radicală a

elitei de la putere – și ăștia erau președintele partidului de guvernămînt ș.a.m.d. plus tot *establishment*-ul și toată birocrația –, pe de altă parte, erau partidele istorice și toată dezbaterea conservatoare legată de aceasta, care aduceau în discuție Constituția din 1923 ș.a.m.d. Bătălia se dădea între aceste două idei. Pot să vă spun că această bătălie nu mă interesa absolut deloc; noi ne simțeam complet excluși din ea. Dezbaterea de fond ar fi fost cu totul alta, ar fi fost între un model francez și un model american, ar fi fost între cu totul și cu totul altceva. Și asta este și rămîne tipic pentru noi, cei care sîntem în opoziție fără să fim în opoziția instituționalizată, că asistăm la o bătălie în care și armele, și conceptele ni se pare că nu ne privesc și ni se pare că problemele adevărate, ce țin de filosofia a ceea ce vrem să facem în România, a societății pe care vrem s-o facem azi, a sistemului politic pe care vrem să-l construim, nici nu ajungem să le discutăm. În continuare asistăm la tot felul de argumente subordonate unei lupte pentru succesiunea elitelor – firească, dar care umple tot spațiul politic și împiedică în realitate o adevărată devenire socială și politică în țară. Revenind la conformism și la ce discutam mai devreme... Noi am fost extrem de fericiți și poate cei mai pregătiți oameni din România în 1990, cînd a apărut libertatea presei... Îmi amintesc atmosfera de la „Opinia studențească" pe 22 decembrie, cînd ne-am deschis singuri revista, cu redactorul-șef al acestei reviste, care sub Ceaușescu fusese pur culturală, destul de independentă, adică o publicație care nu făcea compromisuri. Din cauza asta erau lungi perioade în care apăream, nu apăream, cum reușeam și noi. Dumneavoastră vă amintiți că luam tot felul de interviuri care ne făceau să avem mari necazuri... Radu Eugeniu Stan, un intervievator excelent...

I.S.: *Unde e el acuma?*

A.M.: Cred că e în SUA, cu o bursă... Împărtășește soarta tinerei generații...

I.S.: *Era și un tehnician foarte bun...*

A.M.: Exact. În 22 decembrie, noi am redeschis ziarul fără să întrebăm pe nimeni, tipografia ne-a tipărit pe gratis, am fost săptămîni în șir singurul ziar din oraș care apărea, am devenit cotidian – ceea ce a fost o experiență absolut extraordinară – atunci am început toți să scriem deodată direct la mașina de scris, pentru că nu mai aveam timp să transcriem... și din momentul acela am fost ferm convinsă că nu voi mai întîlni nici un fel de cenzură, niciodată. Noi și pînă atunci ne sustrăsesem foarte mult cenzurii. Eu mă mîndresc și spun în străinătate – cînd mă întreabă cineva – că nu am fost niciodată cenzurată în România. Absolut niciodată... nici

sub Ceauşescu... Lucrurile care ştiam că nu au şansă să treacă nici nu le avansam. Ca atare, am avut parte de un mediu foarte bun la „Opinia studenţească", hărţuiţi de un cenzor destul de necruţător, dar am supravieţuit, adică nu s-a făcut în mediul acela nici un fel de compromis. La început, în 1990, a fost acea perioadă de exuberanţă de cîteva luni, după aceea am început să scriu la „22"; a fost un consens pînă la alegerile de la 20 mai; acest consens, pe care-l susţin şi astăzi, era că lucrurile merg într-o direcţie greşită, că ne vor aduce pe termen lung numai dezavantaje. Unele tendinţe ne arătau deja că statul de drept nu va fi valoarea nr. 1 a regimului care se instaura – şi nici nu a fost, pentru că la o lună după alegeri au fost minerii şi alte poveşti. În februarie se întîmplau lucruri care, din păcate, ne duceau la această concluzie dar după toată povestea asta, deci după alegeri, după mineriade, după ce s-a terminat această perioadă radicală, cred că a apărut – şi sînt alţi oameni care au simţit acest lucru cu mine atunci, nevoia de a nuanţa puţin privirea asupra societăţii româneşti. Pentru că dacă era foarte adevărat că Ion Iliescu nu era, prin natura lui, o persoană foarte democratică la vremea aceea, între timp a mai evoluat, dar oricum nu e ca un om crescut cu o educaţie liberală şi democratică, că birocraţia şi securitatea nu-şi dădeau interesul cîtuşi de puţin ca noi să ne democratizăm, nu era mai puţin adevărat că valorile poporului român, aşa cum arătau ele la vremea aceea, erau mai adecvate regimului Ceauşescu decît unei democraţii. Ca atare trebuia găsit un alt limbaj pentru a vorbi poporului român şi pentru a vinde democraţia, a o desface ca pe o marfă, pentru a face marketingul democraţiei – expresie pe care n-am inventat-o eu, dar este foarte adecvată. Asta pe de o parte. Pe de altă parte, oamenii care îşi asumaseră conducerea acestei opoziţii făcuseră şi ei erori de strategie, nu aveau nici ei o filosofie despre cum ar trebui să arate România, încercau mai curînd să reînnoade cu trecutul, decît să reînnoade cu Europa, dar nu Europa aceea simbolică, ci Europa aşa cum arăta ea azi, Europa cu instituţiile ei, Europa de după Maastricht. Prin urmare, în momentul în care mi-am dat seama de lucrul acesta, mi s-a părut că e normal să-l spunem. Şi îmi aduc aminte primul text nuanţat, scris în octombrie '90 la „22" – revin asupra acestor lucruri care astăzi, în mare parte, au devenit locuri comune, în vreme ce atunci au fost considerate nişte nonconformisme îngrozitoare, scandaloase şi teribiliste – acest text se chema *Ce mai aşteptăm de la opoziţia noastră* şi care era o critică moderată şi constructivă a partidelor istorice. Şi acesta este textul care l-a supărat pe domnul Coposu şi pe care l-am rediscutat în foarte

rarele noastre întîlniri, cam o dată pe an, fără să ajungem vreodată să-l discutăm în fondul lui. Deoarece ideea generală ce domina şi a domnit ani de zile, încă e stăpînă în unele medii, este că nu poţi să critici opoziţia deloc, nici măcar în lucrurile evidente în care, dacă te-ar asculta, i-ar merge finalmente mai bine. Al doilea lucru important de atunci (unul este acesta cu critica opoziţiei, care a durat 3-4 ani): eu cred că abia acum, şi nu în toate instanţele, oamenii au început să poată scrie despre ce vor în toate domeniile... şi nu în toate locurile: sînt regiuni din presă în care domneşte o cenzură destul de sălbatică şi sînt mulţi lideri politici în România, din toate taberele, care au bunul obicei de a pune mîna pe telefon, de a suna redactorii-şefi – şi mie mi s-a întîmplat, pe vremea cînd eram la „Expres" –, să se plîngă că a apărut cutare sau cutare articol critic, în care de fapt nu era nimic inexact. Şi spun: „Am o rugăminte... să fim prieteni... scoateţi textul ăsta, ce vă costă..." Eu nu aş fi crezut în '90 că am să ajung să mă întîlnesc din nou cu fenomene din astea. La fel a fost la apariţia Alianţei Civice, cînd am încercat să spun un lucru care iarăşi a ajuns loc comun astăzi, anume că ce trebuia făcut în '90 era ca oamenii să intre în partide şi să le schimbe. Asta trebuiau să facă, nu să facem organizaţii civice şi să recuperăm trecutul de opoziţie civică, pe care nu-l aveam; nu l-am avut, ca polonezii şi cehii... gata, istoria nu se mai întoarce înapoi. Nu ne putem apuca acum să facem organizaţii civice, cînd deja aveam dreptul să facem partide, adică era un cu totul alt moment, sistemul politic evoluase...

I.S.: *Dar aceste disturbări în opoziţie nu ajută puterea?*

A.M.: Nu. Puterea este ajutată de o opoziţie slabă, ineficientă, incapabilă să cîştige alegerile şi, la o adică, incapabilă să guverneze. Asta este ce ajută puterea. Şi la asta puterea contribuie prin toate mijloacele s-o păstreze...

I.S.: *Ce fel de partid ar construi Alina Mungiu?*

A.M.: Oh, constructor de partide acuma... Ce fel de partid aş construi? Deci dacă face parte din planurile mele de viitor să construiesc un partid – asta-i întrebarea?

I.S.: *Nu, dacă aţi face un partid, cum ar fi acel partid?*

A.M.: Ca să construieşti un partid...

I.S.: *...Pentru că aţi vorbit despre necesitatea depăşirii partidelor istorice, în globul general al opoziţiei... Eu cred totuşi că există o doctrină a celor născuţi în '64, chiar dacă unii sînt născuţi în '48.*

A.M.: Cei din '64 sînt acuzaţi că sînt individualişti, şi asta e o acuză destul de justificată, una peste alta. Ca să construieşti un partid, în primul rînd, trebuie să descoperi un stimulent pentru agregare socială, deci trebuie să descoperi

un lucru pe care mai mulţi oameni îl au în comun şi pe care vor să-l urmeze. Şi eu cred că acest lucru există. E credinţa mea că astăzi sînt extrem de mulţi oameni de valoare în România care n-au intrat în politică, se uită la Televiziune, citesc ziare, sînt exasperaţi de sistemul politic în ansamblul lui, de ineficacitatea sistemului politic creat după '90. Părerea mea este că aşteaptă alegerile din 1996. Aici prezint un punct de vedere care poate să pară foarte pesimist. Am şi fost oarecum acuzaţi. Astă toamnă – fac un istoric recent –, cînd a apărut un grup numit „Alternativa 2000", au existat extrem de multe discuţii şi proteste – a fost o scrisoare, un editorial în „România liberă" al domnului Paler adresat lui Andrei Pleşu – de ce se cheamă „Alternativa 2000". De ce nu se cheamă „Alternativa 1996", anul în care trebuie să rezolvăm toate problemele, acum ori niciodată. Vă mărturisesc cu ocazia asta că titlul de „Alternativa 2000", dacă nu mă-nşel, l-am inventat eu într-o scurtă discuţie cu Varujan Vosganian şi că acel „2000" era poate chiar mai important decît cuvîntul „alternativă". Nu cred că este răspunderea noastră, a celor care nu sîntem în opoziţia instituţionalizată, în ce priveşte alegerile din 1996. Alegerile din 1996 şi soarta reformei sînt în mîinile celor ce şi le-au asumat. Deci mi se pare că preşedintele şi guvernul sînt responsabili pentru eşecul reformei şi pentru ce se va mai întîmpla după 1996 dacă cîştigă, opoziţia este responsabilă dacă pierde alegerile astea şi dacă cîştigă, la fel. Deci noi nu sîntem responsabili. Intervine responsabilitatea noastră, atunci cînd se pune problema de a contribui la procesul de construcţie al unui partid adevărat, al unui partid care să nu fie organizat pe verticală, cum sînt partidele pînă acum, un partid cu o funcţionare democratică, descentralizat ş.a.m.d.

I.S.: *Ce loc ocupă cultura în această opoziţie neinstituţionalizată?*

A.M.: Cultura? Vedeţi, ieri mi s-a pus o întrebare foarte bună de către un ziarist străin aflat în trecere prin Bucureşti: „Care sînt domeniile nepolitizate, cele mai neafectate de politică în România?" Am stat puţin şi m-am gîndit şi am spus: „Domnule, din păcate nu sînt. Este o nenorocire faptul că şi domeniile culturii şi al educaţiei, care ar trebui să fie «free of politics», sînt în acest moment atît de infestate de politică, în sensul rău". Aşa că eu, ce să spun... Cultura... Aş avea aici o observaţie oarecum cinică de făcut. Cred că una dintre marile greşeli ale regimului actual, petrecută după '92, a fost faptul că a luat domeniul cultural intelectualilor, a fost faptul că au dat afară intelectuali de marcă din Direcţia de teatre şi au numit în locul lor activişti culturali, că au făcut la

fel în edituri, că au dus această bătălie de prigoană în cîmpul pur intelectual. Puterea actuală ar fi trăit mult mai liniştită, dacă lăsa cultura intelectualilor. Iar intelectualii i-ar fi dat mult mai puţină bătaie de cap. Vă asigur că critici radicale ale puterii actuale rămîneau mult mai puţine.

I.S.: *Mulţi n-au avut talentul organizatoric necesar – gîndiţi-vă la Teatrul Naţional din Iaşi...*

A.M.: Nu ştiu ce este la Teatrul Naţional din Iaşi. Dar am mari îndoieli că azi merge mai bine decît pe vremea lui Mihai Ursachi. Habar n-am. Nu ştiu ce fel de director al teatrului a fost Mihai Ursachi, pentru că eu nu mai eram la Iaşi în acel moment. Dar, slavă Domnului, se puteau găsi... sînt actori, sînt oameni din mediul Teatrului Naţional din Iaşi... Nu era nevoie să se găsească directorul care a fost înainte de '89. Prin '87-'88 erau vreo 4-5 intelectuali – intelectuali ai partidului – care ocupau toate poziţiile: director al Editurii Junimea, director al Teatrului Naţional, director la Comitetul de Artă şi Cultură – care acum se cheamă Inspectoratul de Artă şi Cultură, şi nu ştiu dacă mai era o a 4-a poziţie. Şi cînd venea vorba la partid că trebuie să-i schimbăm – că şi partidul din cînd în cînd făcea mari schimbări – îi muta pe unul în locul altuia. Circula şi un fel de glumă... „Ce mai faceţi voi, copilaşi?" Răspunsul era: „Ca porumbeii, rotim, rotim". Ei bine, e absolut neverosimil... Am văzut acum un an o listă cu cine ocupă astăzi poziţiile culturale în Iaşi, şi sînt domnii cu „rotim, rotim"... Au fost toţi readuşi; acum nici măcar nu mai rotesc...

I.S.: *Vorbiţi-mi despre intelectuali şi locul lor în apărarea culturii şi despre cultură ca modalitate de europenizare a noastră. Aş vrea să aud un ctitor teoretic de partid, un doctrinar de partid, cum văd că începeţi să deveniţi aici...*

A.M.: Mi-aş dori să existe om care să poată gîndi şi duce pînă la capăt construirea unei instituţii, cum trebuie să fie un partid politic. Vă rog să mă credeţi că ar fi visul meu cel mai negru să ajung în situaţia de a face eu lucrul ăsta. Nu-mi permite nici timpul şi nici nu cred că am destulă înclinaţie.

I.S.: *...Acţionaţi împreună cu cei care vă înconjoară. Sînteţi amici de idei...*

A.M.: Nici unul dintre noi – de pe lista pe care aţi citit-o – nu este om care ar fi fericit să facă politică de partid sau care ar fi fericit să construiască un partid. Ce mă tem c-o să se întîmple este că anul 1996, pe care oamenii îl aşteaptă cu speranţă, va fi în realitate falimentul politic al acestui sistem politic post-revoluţionar. Deci ne va lăsa fără nici un fel de resurse...

I.S.: *Resurse de ce ordin?*

A.M.: De orice fel de ordin. Resurse politice, în primul rînd. Să vă dau un exemplu de ce se poate întîmpla după

1996. De 10 zile circulă prin oraş zvonul că gata, s-a căzut la pace, după alegeri vom avea un guvern PDSR cu opoziţia, eventual cu Stolojan prim-ministru, totu-i aranjat... Nici nu ştiu de ce mai ţinem alegeri... Şi sînt o parte din radicalii din opoziţie, care consideră asta o trădare infamă din partea opoziţiei – că va guverna cu PDSR, şi o altă parte care zic că e un lucru foarte bun, ţara e divizată, în fond ăsta e un sfat pe care în ultimii 3-4 ani de foarte multe ori ni l-au dat străinii, mai ales americanii – au spus: „Faceţi un guvern de coaliţie naţională. România e o ţară divizată, la urma urmei e normal s-aduni într-un guvern toate tendinţele şi să încerci să faci ceva care să se apropie de o democraţie consensuală..."

I.S.: *Şi n-au dreptate americanii?*

A.M.: Ar avea dreptate dacă lucrul ar fi cu putinţă. Eu am fost un avocat al acestei idei acum un an de zile; actualmente nu mai sînt, pentru că nu mai cred că lucrul acesta e cu putinţă. Şi mă tem că dacă se va ajunge să se realizeze această uniune, ea nu va fi decît o chestiune de suprafaţă; pe mine nu mă interesează, de fapt, şi cred că pe nici unul dintre noi, deci oameni care ne considerăm simpli cetăţeni, cine guvernează România, absolut deloc... Şi iarăşi un străin mi-a făcut observaţia, acum cîteva zile, mi-a zis: „De ce tot spun oamenii «putere» în România? De ce toată chestia asta cu puterea, că nu se spune «putere»?" Se spune pentru că e un bloc, nu este un guvern pe care să-l disociezi bine de un parlament, pe care să-l disociezi bine de o preşedinţie ş.a.m.d. E o clasă conducătoare pe care, cînd o numeşte „putere", toată lumea ştie la ce se referă... E mai uşor, finalmente, să facem asta. Oamenii ăştia cad asupra unui consens în ce priveşte reforma şi cele cîteva lucruri indispensabile ce trebuie făcute ca să ne meargă mai bine; le fac împreună – asta ar fi superb. Eu mă întreb de ce n-au făcut-o anul ăsta sau de ce n-au făcut-o acum 2 ani – n-ai nevoie de alegeri pentru aşa ceva. Dacă exista acest consens pentru a lua hotărîrile decisive care sînt necesare ca să mergem mai departe, cred că se făcea şi pînă acum.

I.S.: *Adoptînd punctul de vedere american, deveniţi deodată un om echilibrat, cum nu vă ştiam pînă acum...*

A.M.: Am dat eu dovezi de dezechilibru?

I.S.: *Nu, de maxim nonconformism.*

A.M.: Nonconformismul e, în genere, foarte bun. Ştiţi că sînt nenumărate situaţii în care nonconformistul spune lucruri pe care conformiştii le vor lua drept literă de lege ani mai tîrziu.

I.S.: *Din tot ce aţi spus, sînteţi adepta realismului; realismul este o categorie de care trebuie să ţinem seama, nu?*

A.M.: În politică, sînt categoric adepta realismului. Partea negativă este că în realitate poate fi la mijloc o mare înțelegere, că această clasă conducătoare, care pînă acuma e un fel de alianță de grupuri cu diverse interese, poate să lase ceva loc înăuntru unor noi-veniți și să împartă finalmente niște avantaje care vor scoate practic opoziția politică din scenă, deci îi vor da niște avantaje ca să se liniștească... Și ce se-ntîmplă în acest moment? Noi toți, românii, ne trezim cu un guvern care este nereprezentativ. Iresponsabil a fost și pînă acuma, pentru că e un guvern care nu plătește pentru greșeli; „iresponsabil" e un termen din științele politice, deci să nu creadă cineva că inventez eu ceva... Știți că e și în Constituția din 1923: „Monarhul e iresponsabil" – asta ce-nseamnă?... că nu poate fi tras la răspundere pentru greșeli. Guvernele, în schimb, trebuie să fie responsabile. Ale noastre nu sînt. Deci ce înseamnă dacă un guvern este responsabil sau nu. Înseamnă că cineva își poate da demisia, că pierde în mod obligatoriu alegerile dacă a făcut o prostie.

I.S.: *Dar dacă a făcut o greșeală și mai tîrziu e corijată? E absolut necesară demisia?*

A.M.: Depinde de amploarea chestiunii. Dar asta nu este o chestie care se petrece într-o zi. Responsabilitatea unui guvern este o noțiune permanentă. Guvernul este *accountable*, ca în Constituția americană. La noi, guvernul nu este încă *accountable*. Nu știu dacă va fi, nici dacă se realizează fenomenul de alternanță politică, fiindcă asta depinde de foarte multe lucruri: depinde de mecanismul justiției – eu n-am văzut încă o Curte de Justiție din România condamnînd un ministru; depinde de reacția opiniei publice – dacă ai o opinie publică în care 50% sau 60% din oameni se interesează de politică și puțin le pasă de ce se-ntîmplă, n-ai cum să ai fireasca responsabilitate guvernamentală... Ne plîngem tot timpul de corupție și de nu știu ce. Și străinii întreabă: „Bun, e corupție, scrie în ziare; e adevărat, justiția nu face nimic, că n-are cum; dar de ce oamenii ăștia corupți sînt realeși?" Pentru că aceasta este problema finală de responsabilitate guvernamentală: cînd toate celelalte mecanisme nu mai funcționează, guvernul trebuie să funcționeze. Și la noi acesta nu funcționează, asta e problema.

I.S.: *Ne vor sprijini americanii dacă nu ținem seama de aceste comandamente ale timpului și de opiniile lor, pe care le-ați afirmat dumneavoastră?*

A.M.: Păi ei ne sprijină și acum... De la cine am luat noi bani în ultimii șase ani ca să facem puținele lucruri care s-au făcut?

I.S.: *Avem nevoie de mult mai mulți bani ca să depășim criza...*

A.M.: Domnul Sava, nu e vorba de bani, că nouă nu banii ne-au lipsit. Vom avea nevoie de cineva care să facă un management al acestei reforme cum trebuie...

I.S.: *Cum nu ne-au lipsit banii? Toate blocurile din Bucureşti au rămas la tipul '89 pentru că n-avem bani...*

A.M.: Lăsaţi blocurile din Bucureşti... Credeţi că dacă ar veni mulţi bani, deodată totul s-ar rezolva? Nu s-ar rezolva nimic. Deci este motivul pentru care noi nu am avut faimosul plan Marshall în Europa de Est. Spun drept, eu am fost printre cei care peste tot unde m-am dus în Occident am spus: „Daţi-ne bani, este o nedreptate că după război Germaniei naziste i s-au dat bani şi i s-a aplicat planul Marshall, iar noi, ţările post-comuniste, nu căpătăm un asemenea ajutor".

I.S.: *Şi ce-au răspuns?*

A.M.: Mi s-a dat următorul răspuns, care, intelectual, este extrem de convingător. Mi s-a spus: „Era cu totul altceva cu Germania şi cu ţările din vestul Europei, erau ţări cu economii distruse de război, dar corect structurate. Deci era firesc să bagi bani în ceva care era bine aşezat. La voi, este necesară o restructurare...

I.S.: *Germania era la pământ în 1945, fundamentele distruse din toate punctele de vedere...*

A.M.: Nu e vorba de asta, domnule Sava. E vorba de alcătuirea sistemului economic; n-are nici un fel de legătură că fabricile erau la pământ. E vorba că obiceiurile, legile, totul funcţiona. Acolo era o economie de piaţă... Cînd au primit bani au ştiut ce să facă, au luat-o de la capăt. În vreme ce aici era o economie care trebuia totalmente *restructurată*, totul era greşit. Noi asta n-am făcut: o reorganizare. Singur că ar fi bine să primim mai mulţi bani, dar vă asigur că am putea primi toţi banii de la World Bank; în momentul în care nu faci ceea ce trebuie, îi pierzi. Vă dau şi următorul exemplu: prin anii '70, Uniunea Sovietică avusese o producţie record de petrol, au cîştigat enorm de mulţi bani în cîţiva ani... Toţi aceşti bani ei i-au băgat în economie, ca să obţină o creştere economică artificială. Ce s-a întîmplat? Au pierdut tot, pentru că economia lor, era vicios structurată. N-au făcut nimic... Au avut cîţiva ani nişte cifre bune şi cu asta s-a terminat.

I.S.: *Şi polonezii, şi ungurii ce fac acum? Şi ruşii? În raport cu noi...? Toţi au dezavantajul unei economii prost structurate...*

A.M.: Le-au mai restructurat. În '90, ştiţi că a fost această faimoasă dezbatere între reformă rapidă (şoc) şi terapie graduală, în etape. După 5-6 ani, deja este limpede că adepţii terapiei de şoc au avut dreptate; cîştigătorii reformei în Europa de Est acum sînt Republica Cehă, Polonia, Estonia şi, mai nou, Slovenia. Văd că Slovenia are o situaţie absolut

extraordinară; ar putea intra în Uniunea Europeană şi mîine. Cine a pierdut însă? Deci nu spun noi, că noi am avut mari probleme: mineriade şi poveşti politice şi este singura ţară în care n-a fost alternanţă. Dar Ungaria este ţara care a încercat terapia graduală; ei erau extrem de avansaţi, comunismul începuse reforma economică acolo şi au spus: „Noi nu avem nevoie de terapie de şoc, oricum sîntem mult înaintea voastră, a tuturor celorlalţi". Ca atare, Ungaria, de unde era în fruntea plutonului în 1990, a trecut spre coadă în acest moment.

I.S.: *Ce loc au intelectualii în acest proces de revitalizare. „Iubiţii mei prieteni intelectuali – citez din Alina Mungiu, dintr-un articol intitulat* Nevoia de concret *–, din două una: ori ne hotărîm să facem ceva pentru poporul lui Caragiale, că altul n-avem, ori ne lăsăm păgubaşi. În faţa poporului lui Caragiale nu mergem cu obsesia adevărului şi a sfinţeniei. Ele nu interesează pe nimeni. Mergem cu un program economic cît mai omenesc, în nădejdea că, îndestulat cîndva, o parte din poporul nostru îşi va aminti, în clipele festive, de morţii care i-au adus această bunăstare şi nu va mai îngădui, obişnuindu-se cu binele, să mai atenteze cineva la drepturile sale fundamentale. Această mică nădejde este singura realistă astăzi, şi în întîmpinarea ei nu putem merge decît ieşind noi din obsesiile noastre, din cuvintele noastre veşnic mai frumoase decît realitatea. Clipa de faţă are o disperată nevoie de concret. Stăpînul clipei va fi cel care va corespunde acestei necesităţi". Este emblema dumneavoastră.*

A.M.: Vedeţi că nu eram „dezechilibrată" nici în 1990. Acesta e un text care mi-a adus mari necazuri, cinstit vorbind.

I.S.: *Eu mă gîndeam la el azi dimineaţă, cînd mi s-a spus că sînteţi... oportunistă...*

A.M.: Acesta e un text pentru care am primit mari critici.

I.S.: *Cine v-a criticat, din care parte?*

A.M.: Care parte? Haideţi să nuanţăm... România n-are numai două părţi; sînt o mulţime de straturi intermediare.

I.S.: *Straturi intermediare... Şi voi, intelectualii din opoziţie...*

A.M.: Avem atîtea... Pentru că e normal. Avem un oraş, un sat, un loc absolut liniştit, iar în acest oraş există obişnuitele competiţii, obişnuitele rivalităţi; deci este o existenţă absolut normală... Poftim, vă povestesc un western... În acest oraş debarcă într-o bună zi o bandă de hoţi. Vin cei 50 de hoţi, iau în stăpînire banca, iau în stăpînire poşta, se instalează peste tot, încep să controleze totul şi încep să spună oamenilor absolut orice, inclusiv cum să se îmbrace, ce să citească la şcoală ş.a.m.d. Şi dumneavoastră mă întrebaţi pe mine cum se face că hoţii ăştia sînt atît de uniţi, iar voi toţi ceilalţi sînteţi separaţi, altfel, fiecare cu identitatea lui ş.a.m.d.

E firesc. Deci, în mod normal, o societate trebuie să-şi găsească din cînd în cînd solidaritatea, dar trebuie să fie diferită. Hoţii sînt uniţi prin interesul lor comun. Interesul lor comun este să „sugă" comunitatea. Un interes mai puternic decît ăsta e greu de găsit.

I.S.: *Şi Alternativa 2000 va izbîndi cu un asemenea punct de vedere?*

A.M.: Alternativa 2000, în acest moment, ca să fiu extrem de cinstită, este o organizaţie suspendată, pînă după alegerile din 1996. Noi am ajuns la un acord, şi anume că în acest an, care e electoral, răspunderea alegerilor revine partenerilor deja angajaţi. Noi, în mod normal, ne dorim o alternanţă democratică, pentru că este un prim pas – asta înseamnă să mai cîştige şi altcineva alegerile, ca să nu existe vreo neînţelegere, şi nici asta nu înseamnă că e o democraţie încheiată, dar e un pas – şi se va vedea dacă noi sîntem sau nu utili sau dacă avem sau n-avem ceva de făcut după 1996. Vom vedea dacă aceste alegeri rezolvă ceva sau nu. Am văzut două texte foarte bune ale unor analişti americani, care susţin, din păcate, punctul meu de vedere; aş vrea să fie altul, dar onestitatea intelectuală mă împiedică să am alt punct de vedere, şi anume că alegerile de anul acesta nu vor schimba mare lucru. Şi atunci cred că va trebui cumva să o luăm de la zero. Acela este momentul în care vom conta sau poate nu vom conta.

I.S.: *Voi nu vă grăbiţi acum? În anul 2000, Alina Mungiu va avea 36 de ani... Dar este o generaţie care a pătimit jumătate de veac, doamnă.*

A.M.: Ştiu. Eu nu spun că nerăbdarea nu e legitimă, vai de mine, dar n-avem noi răspunderea; nu sîntem noi în situaţia de a aduce succesul politic al acestei generaţii. Cine este în opoziţie, cine conduce, acela trebuie să dea socoteală faţă de propriul electorat că poate face asta acum, că a putut face asta sau n-a putut să facă în '92 sau o face acum. Nu noi, îmi pare rău, nu Gabriel Liiceanu, Andrei Pleşu şi oamenii de pe lista noastră la ora asta conduc; îmi pare rău.

I.S.: *Îmi vorbiţi curînd despre domnul Liiceanu, Patapievici, Pleşu, fiindcă, după părerea mea, faceţi parte din aceeaşi generaţie... Poate discutăm puţin despre intelectuali, despre generaţie, despre elite, despre sensul tranziţiei.*

A.M.: Vom ajunge. V-aş răspunde la o problemă pe care dumneavoastră aţi ridicat-o mai devreme... despre care întrebaţi lumea constant... şi să contribui şi eu cu un mic răspuns. Ce fac intelectualii pentru cultură? Şi eu am răspuns într-un fel indirect; v-am spus: cultura este atît de politizată, încît, din nenorocire, e foarte greu să faci ceva pentru cultură, în acest moment, din interiorul sistemului. Singurul lucru bun

pe care probabil poţi să-l faci pentru cultură acum este să te lupţi pentru putere, ceea ce sigur nu e nici o plăcere; evident că fiecare dintre noi ar trebui să facă altceva. Dar ca să poţi să faci ceva ar trebui să nu ţi se spună de către Ministerul Culturii, Inspectoratul Culturii sau de către activiştii numiţi în varii poziţii ce poţi să faci şi ce nu poţi să faci. Ştiţi bine cum stau lucrurile. Bun... şi atunci unicul lucru care poate fi făcut din afara acestei complet neamuzante şi consumatoare de timp şi de energie lupte pentru putere îl constituie instituţiile alternative, care, din păcate, sînt extrem de puţine; a noastră e una, e un exemplu de instituţie alternativă – Societatea noastră academică, dar la fel ar trebui să existe...

I.S.: *Poate veţi izbîndi...*

A.M.: Da, sigur, o să vedem, sigur, e o provocare.

I.S.: *Sub acoperişul Societăţii ce are sediul în strada Grigore Alexandrescu, se află atîtea personalităţi... disjuncte, prin ce scriu; mă îndoiesc că veţi reuşi, din punctul acesta de vedere.*

A.M.: Simplul fapt că aceste personalităţi, pe care dumneavoastră le numiţi disjuncte şi care şi-au exprimat punctele de vedere variate în ultimii ani, s-au adunat din nou, acum zece zile, sub acest acoperiş, arată că premisele unei solidarităţi există. Trebuie însă să facem lucrurile altfel decît pînă acum. Deci părerea mea e că multe dintre lucrurile făcute de noi nu au mers; să luăm exemplul Grupului de Dialog Social, în care am petrecut destul de multă vreme în '90 şi în '91 şi din care am văzut născîndu-se multe instituţii: Alianţa Civică, Televiziunea Soti ş.a.m.d. Ei bine, lucrul cel mai izbitor în acest tip de organizaţii era predominanţa dezbaterii. E firesc, nu, cum să spun, oamenii n-avuseseră posibilitatea să dezbată zeci de ani, acest lucru era interzis, nu? Se întîmpla însă că se adunau 40-50 de oameni, fiecare cu specialitatea lui; toţi aceşti 40-50 de oameni discutau cîte un lucru general, uneori extrem de concret, cum era naşterea unei televiziuni, lucruri la care nu se pricepeau deloc. Ştiţi că, în genere, e una din regulile psihologiei sociale, că un grup nu face o medie din valorile care se adună, ci coboară la nivelul celor mai de jos, pentru că trebuie să existe o limbă comună. De asta eu nu simpatizez cu grupul intelectual luat ca grup, zvîrlit ca grup undeva. Şi această organizaţie a noastră va încerca să facă cu totul altceva, anume să facă o specializare, să pună pe fiecare să facă ceea ce se pricepe; nu ne vom aduna toţi la un loc şi nu vom încerca să rezolvăm marile probleme ale naţiunii; că asta s-a făcut patru ani şi este o prostie.

I.S.: *Bine, vă mulţumesc Alina Mungiu. Daţi-mi voie acum să realizez o secvenţă muzicală, deşi sînt acuzat pentru asta.*

Un mare spirit al ţării mă dezaprobă total pentru că fac cortine muzicale. Pentru mine sînt nu numai modalităţi de a servi muzica prin ajutorul unor personalităţi, ci şi „teritorii" posibile de reflecţie ale oamenilor; mai ascultăm Mozart; o vedem pe Felicia Filip; discutăm puţin cu domnul Cristian Mihăilescu. Dar avem pe ordinea de zi multe idei, nu?... lansate de dumneavoastră.

Felicia Filip, Viorica Vorodoi – cîntăm?

(Muzica)

A.M.: Mă întrebam ascultînd-o pe doamna Filip... Cum se face? Cîntăreţele romînce sînt atît de frumoase. Am văzut o revistă de primă mînă... nu mai ţin minte... dar o revistă pentru femei în orice caz, cu Angela Gheorghiu. Era lipită absolut pe toţi pereţii şi arăta absolut superb.

I.S.: *Nu e numai frumoasă, e şi o excepţională cîntăreaţă. Iarăşi repet ideea... de aceşti copii ar trebui să ne ocupăm dincolo de toate disjuncţiile noastre. Cum scrieţi dumneavoastră undeva, vă citez exact: „Dispariţia lui Ceauşescu ne-a lăsat plini de ură şi ura asta strică generaţiei noastre, înainte de toate."*

A.M.: Da, dar eu nu ştiu dacă noi sîntem cei plini de ură... vă spun drept. Chestia aia este scrisă în 1990 şi, vă spun sincer, eu nu îmi amintesc că generaţia noastră să fi bătut pe nimeni în 1990. Dar bătaie de la mineri, slavă domnului, am luat. Eu am nenumăraţi prieteni care au fost bătuţi de mineri; vă arăt copii de la „Opinia studenţească"; băieţi de 25 de ani, subţiri, blonzi, care şi astăzi au tulburări pe electro-encefalogramă.

I.S.: *Dar ura asta nu dispare cu puţină toleranţă, iar toleranţa trebuie să vină din partea celor deştepţi...*

A.M.: Domnule Sava, dar aţi uitat că Ana Blandiana şi cu Liga Studenţilor s-au dus în Valea Jiului la mineri şi s-au îmbrăţişat cu minerii în '90? Cum puteţi să spuneţi că n-au fost încercări de toleranţă?

I.S.: *E vorba de toleranţa anului 1995-1996. Bine, ştiu toată perioada respectivă... istoria a înregistrat toate momentele... 1990 nu-i 1995...*

A.M.: Dar trebuie să clarificăm aici un lucru. Poţi să fii tolerant faţă de mineri... eu cînd am făcut un grup *focus* cu minerii i-am întrebat: „Domnule, de ce-aţi spart sediul la PNŢCD?"... Din întîmplare, în grup erau cîţiva care fuseseră la Partidul Ţărănist. Eu nu de asta-i adusesem să vorbesc cu ei. Dar în discuţie, vreo doi dintre ei, sinceri, mi-au spus, ruşinaţi: „Ştiţi, noi sîntem din ăia care am fost în '90 la Bucureşti şi am spart sediul la ţărănişti". Şi eu zic: „Păi bine,

mă, băieți, de ce-ați făcut voi chestia asta?" Și ei au zis: „Păi, nu e vina noastră... a fost un om de la televiziune"... Eu știu ce nume mi-a dat minerul respectiv, n-am verificat informația ca atare, n-am să-i dau drumul aici... E cineva care e și azi la televiziune, acoperă Comunitatea Europeană, azi, dacă nu mă-nșel. Omul ăla a venit și a spus: „Domnule, sînt droguri în subsol, luați și spargeți ușa, găsiți..." și nu știu ce. După care, textual reproduc ce mi-a spus minerul: „Știți cum e cu noi... cînd zice unul – Faceți aia!... noi, ca berbecii, toți, ne repezim și facem"... Cum să spun, poți să ierți berbecii, poți să fii tolerant față de ei, poți să vorbești cu ei și să le explici. Dar pe ăla care în cunoștință de cauză vine și le spune și îi instigă... nu mai poți să-l tolerezi. Nici n-ai de ce să-l tolerezi. În toată discuția cu toleranța, am să zic un lucru...

I.S.: ...*E istorie, doamna Mungiu.*

A.M.: ...Nu, nu e istorie. Mineriade se petrec zilnic în societatea românească... Pentru Dumnezeu, zilnic în societatea românească, cu forța se împiedică ceea ce are valoare, este împiedicată competiția reală, iar cîștigătorii realei competiții nu pot ieși la iveală... Asta e mineriada... Iar în chestiunea asta cu toleranța de care mi-ați zis aici, sînt două lucruri complet diferite. Nu poți să fii tolerant cu cine e intolerant, în primul rînd. Eu nu pot să fiu tolerant cu unul care consideră că minoritățile, de la țigani pînă la homosexuali, mai bine-i închidem în lagăr sau în pușcării. N-am cum să fiu tolerant, pentru că, dacă ești tolerant cu asemenea persoane, ele vor îngrădi libertatea cuiva. Societatea trebuie să se apere de intoleranți, trebuie să se apere prin legi și prin mecanisme foarte bine puse la punct. Da? Asta pe de o parte. Iar al doilea lucru important aici... este un lucru de sistem. Deci, pentru ca noi să începem și să ajungem la faimosul proces de reconciliere națională, noi trebuie să ajungem la un „punct zero" în care n-am ajuns niciodată. Altfel, a spune acum: „Împăcați-vă cu cei care vă sug sîngele, împăcați-vă cu cei care se îmbogățesc, ducînd țara asta la ruină, împăcați-vă cu toți ăștia" este ca și cum ai spune unui organism: „Domnule, împacă-te cu tumoarea asta; e adevărat că ea te suge tot, e adevărat că mai ai puțin pînă să mori și tu și ea, de altfel". Pentru că, în tot acest mecanism al celor care la ora asta sug România este enorma inconștiență a celor care nu realizează că pînă la urmă or să omoare găina cu oul de aur... Nu poți să sugi la nesfîrșit... La un moment dat, trebuie să lași un sistem să trăiască, să respire o vreme, ca să mai ai de unde fura, ca să mai ai pe seama a ce să te dezvolți. Așa că noi, cu tumorile noastre, nu avem cum să ne împăcăm, cancerul

trebuie eradicat... Şi după aceea, cu toţi cei care au stat deoparte, n-au făcut nimic, ca indivizi, poţi discuta. Deci, ca indivizi, sînt gata să mă împac cu oricine în ţară. Ca sistem, să te împaci cu o gaşcă lucrînd împotriva ta şi împotriva societăţii, n-ai cum să te împaci, că nu-i nimic de împăcat... Te împaci numai cu situaţia, nimic altceva.

I.S.: *Calea de rezolvare a contradicţiilor de care vorbiţi...?*

A.M.: Care-i calea de rezolvare? Care-i reţeta rezolvării în România? Rezolvarea în România oricum nu poate fi decît de lungă durată, dar primul pas care ar trebui să se întîmple ar fi o schimbare mare. O schimbare politică, în primul rînd. Nouă ne trebuie o schimbare politică. Cum trebuie să ne orientăm în cadrul actualului spectru politic, soluţia cea mai bună, ideală, pe care o văd eu, ar fi o guvernare a ceea ce se numeşte la ora asta opoziţie, dar în întregul ei. Deci, de la Convenţia Democratică pînă la Partidul Democrat. Pentru că unii au de partea lor morala, au suferit în puşcării merită să ajungă la guvernare pentru cîte li s-au făcut... Alţii au staff, au tehnocraţie, au învăţat în şcoli străine... Astea trebuie puse laolaltă şi ne trebuie o schimbare. Trebuie rupt monopolul care domneşte la ora asta şi care este un monopol nesănătos pentru oricine.

I.S.: *Nu e esenţială tehnocraţia?*

A.M.: Ba da, e esenţială, dar trebuie şi o oarecare voinţă. Poţi să ai tehnocraţie, dar dacă tehnocraţia asta nu face altceva decît să se îmbogăţească pe sine... Sînt necesari nişte oameni care să se gîndească şi la ceea ce se întîmplă cu toată societatea, nu numai cu propriile lor averi, cu propriile lor conturi în Bahamas sau pe unde şi le mai fac la ora asta... Deci trebuie o combinaţie de competenţă şi de bunăvoinţă.

I.S.: *Spuneţi-mi, sondajele acestea în care văd că sînteţi o remarcabilă specialistă vă vorbesc despre...*

A.M.: Domnul Sava, trebuie să risipesc o neînţelegere. Eu nu sînt sociolog, nu sînt specialist în sondaje, mă folosesc de sondaje...

I.S.: *Vă folosiţi de sondaje ca nimeni altul, credeţi în sondaje...*

A.M.: Asta e altceva... nu, citez nişte sondaje...

I.S.: *Credeţi în sondaj, da?*

A.M.: În general... cred în sondaje... Deci, în general, cred că tehnicile actuale, contemporane, de sondare a opiniei publice duc la rezultate care ne spun lucruri relevante despre opinia publică în momentul în care se efectuează sondajul. Asta e ce cred.

I.S.: *Sînt relevante sondajele pentru România actuală?*

A.M.: Cîteva, foarte puține, făcute de instituții de sondaje, sînt relevante, deci acelea sînt făcute bine. Dovadă că sînt consistente între ele. Adică rezultatele luate de la instituții diferite corespund.

I.S.: *Dar nu vedeți partizanatul în ele?*

A.M.: Partizanatul ăla nu este chiar atît de important. De exemplu, în barometrul de opinie al Fundației Soros s-a atribuit prin concurs, semestrial, unui alt institut de sondare să aplice același sondaj. Da? Bun. Și vă asigur că diferențele nu au fost chiar atît de mari. Eu am comentat, în particular, și am zis că sînt niște diferențe mici, dar acelea nu sînt făcute din rea-voință. Deci, cînd ai un operator de la un institut privat, operatorul de la institutul privat e probabil că se va adresa publicului, se va adresa omului pe care-l intervievează pe alt ton... și, să zicem, oarecum va fi mai aproape de opoziție. Asta e ceea ce se numește efect de operator. El citește niște întrebări și... nu știu ce... Cînd ai un operator care vine de la o instituție de stat sau care are reputația că e de stat ăla... poate, de asemenea... numai cînd aude omul că e de la stat... devine mai rezervat. Dar diferențele acestea au fost foarte mici, de 2-3 procente. Sînt la ora asta, totuși, cîteva institute majore, ale căror rezultate sînt consistente între ele. Am auzit oameni politici anul ăsta pronunțîndu-se destul de iresponsabil împotriva sondajelor de opinie. Oamenii sînt preocupați că sînt sondajele falsificate. Păi să fie preocupați să nu fie alegerile falsificate, asta e important... să lase sondajele în pace... Sondajele există în orice democrație.

I.S.: *Dar sondajele sînt și principalele instrumente de manipulare...*

A.M.: Nu sînt principalele instrumente de manipulare...

I.S.: *Cum citesc astăzi... că, din cei 47 de primari, cei mai mulți îl vor vota pe A,... B... Nu vin eu în 2 iunie și îl votez pe A,... B...?*

A.M.: Eu nu... Nu știu ce-ați face dumneavoastră...

I.S.: *Dar e vorba de omul simplu, care e manipulat...*

A.M.: Nu... nu e așa... Deci, în primul rînd că nu e dovedit... Noi am făcut o dezbatere, la Centrul de Studii Politice, exact pe aceeași temă. Am făcut o dezbatere la care am invitat toți directorii institutelor de sondaje, am invitat presa și-am zis: „Răfuiți-vă între voi!"... Să discutăm o dată să se termine cu povestea asta, da?... Și atunci, cineva, un sociolog, a făcut observația foarte justă, și anume că nu este dovedit în literatură, deși se scrie de 60 de ani pe tema aceasta, în literatura științifică vreau să spun, că sondajele au un rol major în a manipula opinia publică. Nicăieri nu reiese că, dacă eu trec pe primul loc acest partid, or să se repeadă nu știu cîți și or

să-l voteze. Hai să zicem că românii sînt conformişti, da? Să spunem că ei, într-un mic procent, atunci cînd văd că ies mereu ăia tari, bun... sînt şi ei cu ăia tari. Dar în ce priveşte, să zicem, rezultatele celor care nu sînt la putere, dacă eu fac cinci sondaje false, în care dau Convenţia Democratică pe primul loc, vă asigur că nimeni nu va vota în plus Convenţia Democratică şi îi va aduce numai dezavantaje.

I.S.: *Dar baba Rada, ea votează pe primul, acela care aude...*

A.M.: Nu, nu... baba Rada nu votează cu primul. Baba Rada, de frică, votează cu primarul, cu ăla de care depinde ea direct, nu votează cu cine vede în lista de sondaje, deci baba Rada nici nu citeşte sondaje. Sondajele sînt publicate de ziare şi ziarele sînt citite de sub 8% din români – partea politică, aşa că nu vă faceţi griji.

I.S.: *Sub 8% citesc ziarele... Da...*

A.M.: ...Partea politică... ştirile... Sportul din „Evenimentul zilei" cred că-l citesc mai mulţi, dar nu e relevant.

I.S.: *Mereu mă cert cu sociologii noştri din televiziune, oameni deosebiţi... o doamnă Butnaru... o specialistă în sociologie, dar mereu nu sînt de acord cu rezultatele...*

A.M.: Oficiul de sondare al televiziunii nu face parte dintre instituţiile pe care le-am citat că dau rezultate consistente între ele. Şi de altfel, am văzut că televiziunea, de fiecare dată cînd vrea să aibă un sondaj mare, îl comandă la una din instituţiile de care am vorbit, nu foloseşte oficiul propriu. Televiziunea, cînd vrea să facă un sondaj general, comandă la IRSOP sau într-un institut cît de cît profesionist.

I.S.: *Astea nu se pot face decît în mod direct şi am să replic. Am văzut într-un mic oraş în Finlanda, cum se constată...*

A.M.: ...Audienţa radioului şi televiziunii... cu totul altfel...

I.S.: *Adică ştii în momentul respectiv, pe baza calculatorului, cine urmăreşte un post sau altul. Restul sînt vorbe. Problema eşantionului pentru mine rămîne hotărîtoare...*

A.M.: Asta, domnule Sava, este între doamna Butnaru şi dumneavoastră...

I.S.: *Nu ştiu dacă le face aşa...*

A.M.: Nu se face aşa... Noi doi am mai purtat odată discuţia asta şi nu ştiu dacă mai interesează pe cineva... Noi v-am invitat la acea discuţie a noastră în care s-a discutat despre tehnicile cele mai noi de eşantionare. Acum sînt nu ştiu cîte forme de corecţie pe calculator, programe ale posibilelor erori care au apărut ş.a.m.d. Azi există mijloace prin care poţi să obţii rezultate valide. Însă sînt valide pentru ziua respectivă. Nu ştiu dacă mijloacele acestea sînt folosite de Oficiul de Sondare al Televiziunii. Dar Oficiul de Sondare al Televiziunii nu e buricul pămîntului.

I.S.: *Bine, eu mă refer la el, pentru că...*

A.M.: Vă face dumneavoastră viața amară...

I.S.: *Viața amară ne-o fac ziarele opoziției...*

A.M.: A... ziarele opoziției...

I.S.: *Pentru mine...*

A.M.: Că în rest, cu „România Mare", cu „Vocea României" trăiți liniștit, înțeleg...

I.S.: *Nu știu... eu nu trăiesc liniștit atît timp cît citesc în revista „22", pe care ați scos-o dumneavoastră (și la care eu țin), că emisiunea „Serata muzicală" a murit, nu?... I s-a cîntat și prohodul... Și iată, ați venit și dumneavoastră.. Săptămîna trecută a fost domnul Liiceanu, a fost Monica Lovinescu; săptămîna viitoare și peste două săptămîni avem iarăși niște invitați din partea opoziției, dar i s-a cîntat prohodul...*

A.M.: Vorbiți de articolul lui Andrei Cornea despre emisiunea dumneavoastră cu președintele Iliescu... Ca să nu ne mai învîrtim în jurul subiectului...

I.S.: *Da...*

A.M.: Omul e-n dreptul lui să aibă o părere; emisiunea i-a displăcut, ne-a displăcut tuturor; mi-a displăcut și mie, asta nu înseamnă neapărat că i s-a cîntat prohodul...

I.S.: *N-am dreptul să am și eu o părere, doamna Mungiu?*

A.M.: Domnule Sava, ca să vă spun sincer, nu prea; aveți dreptul s-aveți o părere particulară, să vă manifestați părerea în public, deci ca persoană publică; ca deținător al acestui scaun, trebuie să fiți un arbitru independent. De obicei nu faceți lucrul ăsta.

I.S.: *Cine-i independent pe globul ăsta?*

A.M.: Păi, nu știu... Uitați-vă la alte televiziuni publice; și asta-i o televiziune publică. Am să vă spun următorul lucru. Într-un fel, pentru dumneavoastră e mai bine că ați făcut emisiunea respectivă. Aveți și dumneavoastră niște valori, le-ați arătat, acum e clar pentru toată lumea care sînt, și de-acum încolo sînteți liniștit. Vă faceți în continuare show-urile. Dar nu trebuie să puneți la inimă că cineva și-a zis părerea.

I.S.: *Da eu nu pun nimic la inimă... Dacă aș pune la inimă, unde ar ajunge inima mea?*

A.M.: Omul era întemeiat în părerea aceea, așa cum și dumneavoastră erați întemeiat cînd îl întrebați pe președintele Iliescu de ce ne dă atîta libertate... Aceea a fost o mare greșeală, ce să mai faci acum?... Asta e...

I.S.: *Și n-aveam voie, așa, în particular, să pun o asemenea întrebare, în condițiile în care citesc despre „țiganul rusificat" și o mulțime de minciuni... N-am dreptul și eu să-i iau apărarea, uneori?...*

A.M.: Prima greşeală... Un moment... Aţi repetat sintagma „în particular". Nu eraţi în particular, eraţi în public. În al doilea rînd, aveţi dreptul la orice; deci, oricine are dreptul să aibă o atitudine autoritară, dar este foarte trist că dumneavoastră întrebaţi pe şeful statului: „De ce ne daţi atîta libertate?" Aceeaşi întrebare o puneau şi ţăranii mei din satul Galbenul. Nu? Slavă Domnului, există un munte de cultură diferenţă între dumneavoastră şi ei. Şi după cum vedeţi, cultura pe care şi-o formează intelectualii români şi au format-o ani de zile nu contribuie prea mult la înţelegerea mecanismului democraţiei. Există un tip de cultură care te poate face să fii extrem de cultivat şi în acelaşi timp să rămîi cu atitudini autoritare şi să nu-nţelegi nimic din ce înseamnă educaţie liberală.

I.S.: *Tare aş vrea să mă lămuresc mai departe. E un loc în care nu sînt de acord cu multe puncte de vedere ale presei. În general, am fost de acord, mi-am făcut într-un fel – hai să folosesc un termen vechi şi stupid – autocritica... Dar libertatea asta n-are şi ea nişte margini?*

A.M.: Sigur, cele pe care le fixează legea. Evident, nu le fixează o persoană individuală, fie şi preşedintele statului, ci legea. Asta este regula într-o democraţie liberală şi într-un stat de drept.

I.S.: *Şi libertatea asta totală...*

A.M.: Legea o fixează.

I.S.: *...Vin să vă spun dumneavoastră orice, să vă scuip pe stradă, ca la Iaşi...*

A.M.: Eu vă duc şi vă dau în judecată. Aşa trebuie să funcţioneze sistemul. Dar nu preşedintele statului – şi, de altfel, domnul Iliescu v-a dat răspunsul corect, pentru că a umblat destul în Occident şi ştie care-i răspunsul corect... Dacă îl şi practică, nu ştiu... dar, oricum, îl ştie. L-aţi pus, în orice caz, în situaţia favorabilă pentru el de a da un răspuns foarte bun la întrebarea asta.

I.S.: *Nu vreau să continuu, pentru că prefer să ascult puţină muzică, dar întrebări rămîn.*

A.M.: Ştiu... tramvaiul 3, mi-aţi zis mai înainte unde ajungem...

I.S.: *Ajungem ori la Gară, ori la cimitirul „Eternitatea". Dar ideea asta de toleranţă trebuie discutată... e o categorie şi asta...*

A.M.: Domnule Sava, vă mai dau un exemplu şi mai concret, care este o soluţie, este ceea ce se numeşte *policy recommandation*, pe care am făcut-o în varii ocazii, oricui din opoziţie care a stat să mă asculte. De fapt, este în faimoasa carte a lui Samuel Huntington cu „valurile democratizării", în care autorul monitorizează treceri de la regimuri autoritare

la democraţie în nu ştiu cîte ţări. Şi una din soluţiile propuse de Huntington spune: „Domnule, faceţi un pact". Deci, ai la putere oameni care au greşit, eventual au greşit chiar penal, deci le e frică că dacă cum vor pierde puterea, nu numai că pierd puterea, dar ajung în spatele gratiilor, ceea ce poate fi şi la noi: cazuri cu mineri, cu terorişti, nimeni nu mai ştie ce se întîmplă acolo... e periculos. Dar, decît oamenii aştia să se cramponeze de putere şi să nu cedeze, mai bine faceţi un pact cu ei. Garantaţi-le o amnistie, deci spuneţi: Vă pensionăm, vă facem şi salarii, duceţi-vă la voi acasă, gata! Asta e o soluţie, eu aş susţine-o, nu sînt deloc intolerantă, aş susţine o asemenea soluţie. Nu ştiu dacă e posibilă, dar mi se pare o ieşire bună din impas.

I.S.: *Da... Revin la ideea aceea a dumneavoastră – dispariţia lui Ceauşescu ne-a lăsat plini de ură, şi eu nu vreau să port în nici un chip ura. Cel puţin aşa... ca mediator... Şi dumneavoastră nu veţi purta ură; cu certitudine, după cum am devoalat eu astăzi aici; dar să vedeţi ce-o să păţiţi săptămîna viitoare pentru ideea aceea... că sînteţi oportunistă...*

A.M.: ...Sînt obişnuită din 1990, nu e nici un fel de problemă.

I.S.: *Nu, deci să fiţi definită ca oportunistă...*

A.M.: A... am fost definită mult mai rău, pot să v-arăt colecţii din revista „România Mare", fiţi liniştit, nu sînt afectată...

I.S.: *Nu vă mai uitaţi la ziare, pentru că iată ce-mi amintesc... Săptămîna aceasta a apărut un articol pe şase coloane intitulat „Dacă mai vorbiţi de Alina Mungiu, închid televizorul!". Ce era? Era un interviu luat lui Iosif Sava... N-am răspuns niciodată pentru un interviu la un telefon. Doi, persoana de care este vorba nici n-o cunosc.*

A.M.: Deci era un interviu ireal, un interviu pe care nu l-aţi dat?

I.S.: *Nu, era un comentariu la acea „crimă" pe care am făcut-o cu emisiunea domnului Iliescu. Era un comentariu pe şase coloane, printre care se spunea: dumneata mi-ai spus mie la telefon – eu nici nu cunosc persoana respectivă – că Alina Mungiu e cea mai deşteaptă femeie de pe glob şi, dacă cumva nu eşti de acord cu mine, auziţi ce spune, fraza e citată exact, cu aldine dată în ziar... şi dacă nu eşti de acord cu mine, îţi închid telefonul, i-am spus. Eu n-am închis telefonul în viaţa mea nimănui, n-am discutat la telefon cu nimeni, niciodată ş.a.m.d.*

A.M.: Şi nici nu cred că aţi exagerat vreodată... în opinia că sînt cea mai inteligentă femeie de pe glob...

I.S.: *Nici n-am spus aşa... că... iertaţi-mă, Alina Mungiu, nu pot să spun... că am cunoscut foarte multe femei inteli-*

gente, şi nu pot să spun unei fetiţe, cum sînteţi pentru mine... nu?... că am un băiat mai în vîrstă decît dumneavoastră... o asemenea frază.

A.M.: Oamenii au inventat.

I.S.: *Bun, dar invenţiile astea... manipulează, doamnă.*

A.M.: Păi da. Vreţi să vă spun unde se fac invenţiile astea? Acolo, la cei pe care vreţi să-i privim cu toleranţă. Priviţi-i cu toleranţă şi ei în continuare or să spună tot texte din astea.

I.S.: *Să privim toţi cu toleranţă, pentru că altfel nu ieşim din criză.*

A.M.: Sigur. În cazul ăsta, iertaţi-l pe ăsta care a inventat aberaţia asta, el o să scrie şi săptămîna viitoare alta; nu-l daţi în judecată...

I.S.: *Eu nu dau în judecată, nici nu spun în general lucrurile astea.*

A.M.: Foarte rău.

I.S.: *...Acuma m-aţi incitat dumneavoastră... De obicei, nu spun... şi nici nu trebuie să spun, pentru că nici n-ar trebui să citesc. Dar sînt obişnuit de la Iaşul acela al dumneavoastră, ca un erou din* Bel-Ami *de Maupassant, să iau în fiecare dimineaţă la 6, la colţ între Sărărie şi Tg. Cucului... să iau ziarele. Şi asta am făcut-o de la 16 ani, cînd eram elev în clasa a V-a încă.*

Mai facem o pauză muzicală, aşa, ca să fiu acuzat iarăşi de revista... că sînt un fel de semi-intelectual... Să-i spun acuma domnului Mihăilescu cîteva lucruri, pentru că vin în spiritul ăsta. Domnul Mihăilescu şi-a început cariera ca tenor, dar, ca mulţi alţi tenori – mă gîndesc înainte de toate la cel mai mare regizor pe care l-a avut România şi care a încetat din viaţă acum cîteva săptămîni – Jean Rânzescu şi-a început şi el cariera ca tenor înainte de război, dar după aceea a renunţat şi s-a ocupat de regie. Aşa a păţit şi domnul... Îl poţi contesta ca tenor, dar nu-l poţi contesta ca regizor. A făcut lucruri excepţionale în Constanţa. Venind în Constanţa ca director al Teatrului Liric, de vreo doi ani de zile aproape tot timpul lovit de cei mai slabi dintre oamenii teatrului – îmi dau seama după nume – pentru că vor puterea, doamnă... e un termen românesc ăsta şi foarte neaoş. Dar uitaţi-vă că Cristian Mihăilescu are „puterea" să umble şi prin tribunale şi a izbîndit, pentru că adevărul... tot la suprafaţă... ca untdelemnul iese. L-am invitat aici, alături de doamna sa; sînt în Bucureşti şi nu puteam să-i las... măcar aici...

A.M.: Nu puteaţi să-i separaţi. Era păcat, ăsta-i adevărul.

I.S.: *Aş vrea să vorbească, uitaţi-vă, e a patra oară cînd a fost în Japonia, unde ţine un masterat regizoral. Şi aş vrea să spună cîteva lucruri despre ce face în Japonia.*

Cristian Mihăilescu: În primul rînd, îmi face mare plăcere să vorbesc la această emisiune... Tot ce a spus doamna doctor Mungiu referitor la ecourile pe care emisiunea dumneavoastră le-a avut, indiferent că pro sau contra, reflectă un lucru foarte clar: este o emisiune foarte văzută. Şi fiind foarte văzută, este miraculos că la o emisiune muzicală, de serată muzicală, şeful statului să stea în direct trei ore. Este fantastic, şi ăsta este meritul realizatorului. Este meritul domnului Sava. Că opiniile sînt pro sau contra, vreau să ştiu în cîte ţări din lume – şi sînt un om care circulă prin lume – şeful statului stă la o emisiune muzicală trei ore în direct. ...Vreau să spun că sînt foarte mulţumit că sînt aici şi este adevărat că am avut o Golgotă permanentă şi, culmea, stîrnită de cei care ar trebui să păzească cultura... Permiteţi-mi, înainte de a vă spune de Japonia, am să vă spun că de curînd, dumneavoastră ştiţi, domnule Sava, am făcut premiera cu *Otello* de G. Verdi, singura operă din ţară care îşi permite să prezinte *Otello* la ora asta. A fost un efort fantastic din partea colectivului meu artistic şi tehnic, din partea scenografei Viorica Petrovici, o eminentă scenografă de la Opera Naţională Română, a dirijorului Gheorghe Stanciu şi un efort financiar, pentru că *Otello* se face, ca orice spectacol de operă, cu bani. Opera este un lux şi trebuie să ştii: ţi-l permiţi sau nu ţi-l permiţi. Opera trebuie să existe la Constanţa, care este al doilea oraş al ţării. *Otello* trebuia să fie în România şi am găsit nişte oameni înţelepţi şi iubitori de artă, care mi-au oferit şi posibilitatea financiară de a-l face. Costă foarte mult; chiar dacă am dat nu ştiu cîte interviuri, trebuie să spun că o rochie din actul trei a Desdemonei costă 1 milion. Restul, faceţi dumneavoastră socoteala. Ce credeţi că s-a spus după ce acest spectacol a fost elogiat – că sînt foarte multe articole în presa centrală care mă onorează foarte mult; aici, la Colocviul criticilor muzicali, a fost elogiat, ceea ce iarăşi mă onorează foarte mult – ce credeţi, că se ia un interviu, şi cea care răspunde de cultura din Constanţa spune: „Da, s-au dat bani pentru ca să se facă propagandă electorală". Ca să se facă propagandă electorală cu *Otello* de Verdi la Constanţa... Într-o manieră, trebuie să recunosc, clasică, pentru că s-a scris într-un ziar că ne-a obişnuit Cristian Mihăilescu cu montări iconoclaste, şi de data aceasta face o montare clasică. E opinia mea, eu cred că este cea mai clasică piesă a lui Shakespeare, este cea mai limpede, fără nici un abis existenţial, şi atunci mi-a impus un spectacol ca ăsta. Dar un spectacol frumos, un spectacol cu decoruri superbe, cu costume frumoase, sper că un spectacol cu regie, cîntat foarte bine, a fost propagandă electorală.

A.M.: Pentru cine propagandă electorală?

C.M.: Pentru cel care a plătit şi care candidează...

A.M.: A... pentru sponsor.

C.M.: Nu... nu... a plătit Consiliul judeţean, iar cel care e preşedintele Consiliului judeţean candidează la postul de primar, şi şi-a făcut propagandă electorală, sprijinind spectacolul cu *Otello*. Şi acum, ca să revin la Japonia... De îndată ce am devenit director al Teatrului din Constanţa, a venit un grup de japonezi care, văzînd un spectacol pe care l-am regizat la Bucureşti, este vorba de *Micul Prinţ*, şi văzînd cum lucrez la repetiţii, mi-au propus să lucrez tehnica de scenă cu absolvenţii de la Academiile de muzică din Japonia. Pentru că tehnica de scenă, ca şi tehnica de cînt, este o tehnică cu legi foarte stricte şi care se face foarte puţin în lume, chiar în alte ţări. Se pare că e singurul curs de genul ăsta din Europa. Ei au venit, au lucrat la Constanţa cu mine, au venit din ce în ce mai mulţi, teatrul a obţinut 40.000 de dolari pînă acum, cu care am cumpărat instrumente muzicale, pentru că ei vin, îşi plătesc drumul, cazarea, masa, cîntă cu noi, prezintă spectacole pe biletele cărora tot noi luăm banii şi mai dau şi cîte 10.000 de dolari pentru ca să lucreze cu Mihăilescu. Deci, acest lucru a dus la un fond cu care noi am cumpărat instrumente. Ştiţi, domnule Sava, ce probleme au orchestrele. Şi noi, în momentul de faţă, sîntem orchestra cu cele mai moderne instrumente, cumpărate din acest curs. Ei bine, acestor cursanţi nu le-a fost suficient stagiul de o dată pe an făcut la Constanţa şi mă invită în Japonia de trei ani consecutiv la cursul finanţat de statul japonez, numit cursul „Cristian Mihăilescu".

I.S.: *Vă mulţumesc... Vă voi chema odată, în mod special, să ne daţi cîteva detalii de tehnică regizorală. Voi face o serată specială în legătură cu regia de operă, cu criza asta de regizori...*

C.M.: ...După dispariţia maestrului Rânzescu...

I.S.: *...Am văzut un spectacol excelent al domnului Gil Teodorescu, cu* Hamlet, *o dovadă că mai avem încă resurse. Felicia Filip, v-aţi bucurat ascultîndu-vă soţul vorbind... Acum încîntaţi-ne...*

(Muzica)

I.S.: *Mergem mai departe, doamnă... Aş vrea să vorbiţi puţin despre cultura politică. E o sintagmă pe care o folosiţi mereu.*

A.M.: Noi am făcut cîteva emisiuni cu studenţii mei, tot pe programul 2 al TVR, la o emisiune care se numeşte *Măseaua de minte*, în care au spus ei practic ceea ce-i învăţăm noi, dar cu cuvintele lor şi în echivalenţa cotidiană, care contează

pentru ei: ce este aceea cultură civică, ce e aceea competenţă civică ş.a.m.d. De altfel, s-a tradus recent cartea care a lărgit cel mai mult şi care a consacrat acest termen, mult mai vechi, cartea lui Gabriel Almond şi Sidney Verba – se numeşte *Cultura civică*; mi se pare că a apărut destul de recent la editura Du Style.

I.S.: *Datorită strădaniilor doamnei Uricariu, care face enorm de multe pentru bibliografie la ora actuală, cum face şi Humanitas-ul şi cum fac atîtea edituri de responsabilitate...*

A.M.: De ce e o carte indispensabilă pentru studenţii noştri... În momentul în care a apărut, eu le-am spus: „Gata, nu mai aveţi nici o şansă, pînă acuma vă puteaţi plînge că nu ştiţi englezeşte, că nu înţelegeţi copiile xerox, dar acum e cartea tradusă în româneşte, o învăţaţi pe de rost". Există două tipuri de teorii la ora aceasta – chiar a fost o dezbatere în Bucureşti la Colegiu, unde este rector Andrei Pleşu, la Colegiul „Noua Europă", datorită prezenţei unui profesor de drept constituţional american, Steven Holmes, chiar la sfîrşitul săptămînii trecute, apropo de...

I.S.: *Nu ştiu ce e ăsta „Colegiul Noua Europă"...*

A.M.: Nu ştiţi ce este acest Colegiu „Noua Europă"? Colegiul „Noua Europă" este un fel de institut de studii avansate, deci în genul celebrului institut existent la Princeton, „Institute for Advanced Studies", deci este un institut în care sînt invitaţi cercetători, autori, în genere *senior researchers*, adică oameni care nu sînt în stadiul de masterat sau doctorat, ci deja oameni cît de cît consacraţi, şi acestora li se acordă o bursă de un an pentru a scrie o lucrare memorabilă, pentru a le da astfel şansa să nu lucreze în anul respectiv, să nu piardă vremea cu diverse alte lucruri. Colegiul este fondat, sponsorizat de diverşi donatori germani, e o instituţie foarte prestigioasă, cred că există în România de 2-3 ani... Şi, între alte lucruri, invită oameni foarte prestigioşi din străinătate şi poartă asemenea dezbateri şi seminarii permanente. Dacă o să-l aveţi invitat pe Andrei Pleşu, o să vă descrie el pe larg ce se face la Colegiul „Noua Europă" din România. Domnul Holmes are o teorie care contrazice multe alte teorii legate de ceea ce se întîmplă la noi şi ceea ce se întîmplă în Europa de Est... Teoriile tradiţionale, pe care le poartă, de exemplu, un foarte bun cunoscător al României, Ken Jowitt, de la Universitatea Berkeley – Jowitt are o carte intitulată *Noua dezordine mondială*, din păcate nu e tradusă în româneşte, sper să mă audă cineva şi să se repeadă s-o traducă... Mare parte din carte este despre România, şi anume despre relaţiile clientelare din România, este o minunată carte despre pile, pe care le consideră parte constitutivă...

I.S.: *Cum se spune „pilă" în engleză?*

A.M.: Nu, nu e tradus prin „pilă", dar vă rog să mă credeţi că peste tot sînt reproduse şi în româneşte, deci în paranteză sînt date şi în româneşte, ca să se ştie... – deci o parte constitutivă a culturii politice româneşti, ceva care face parte din obişnuinţele noastre de a trăi politic, ca să spun aşa. Acesta e un tip de teorie susţinut de multă lume la noi de Stelian Tănase şi mulţi alţi autori, care în realitate spun că, în cultura noastră politică, elemente ca autoritarismul, de care am vorbit mai devreme – deci credinţa că statul nu e statornicit prin legi, ci că ordinea se face prin voinţa celui aflat la putere şi că trebuie să-i fim recunoscători pentru ce ne dă bun şi să suportăm cu răbdare ce ne face rău – plus alte lucruri: relaţiile de tip clientelar ş.a.m.d., ele, în realitate, sînt mai vechi decît comunismul, comunismul nu a făcut decît să le dea o altă înfăţişare, şi că din cauza acestei culturi politice suferim şi astăzi. Este un tip de teorie, numită de Holmes „teoria moştenirii culturale". Iar teoria lui, într-un fel, e generoasă faţă de noi (de altfel, la ea subscriu şi eu în mare măsură). Şi ceea ce se dezvoltă mult din cartea pe care am scris-o, poate nu suficient, dar sper să mai aduc alte argumente în sprijinul ei, este o teorie de cu totul alt tip, este cultura politică...

I.S.: *La ce carte vă referiţi?*

A.M.: La *Românii după '89*... este aceea că atunci cînd condiţiile sînt de o anumită natură – eu am mai vorbit acum cîteva zile la emisiunea domnului Tatulici şi am zis că sînt behavioristă, adică cred că oamenii îşi schimbă comportamentul dacă sînt puşi în situaţii în care sînt obligaţi să-şi schimbe comportamentul... Valorile sînt extrem de importante, dar dacă iei omul şi-l arunci în apă, el va înota chiar dacă nu e de părere că trebuie s-o facă, pentru că e instinct de supravieţuire. În România există atîta corupţie, în România există permanent acest mecanism de contraselecţie, care face ca valorile noastre să fie înjurate în ziare, să migreze în străinătate iar cele rămase să aibă, una peste alta, să recunoaştem, o viaţă destul de dificilă. Nu e prea uşor să duci o viaţă bună în România, dacă te remarci prin ceva. Asta este o ţară în care e foarte bine să nu te remarci prin nimic şi, în genere, cred că oamenii care trăiesc cel mai bine în ţara asta nu sînt prin nimic remarcabili, şi ăia sînt oameni către care merge destul de mult invidia mea, ca să zic aşa. Această teorie ar spune că, din cauza unor condiţii similare, comportamentul nostru de astăzi prezintă aceleaşi defecte ca între cele două războaie mondiale. Şi atunci exista un mare control, să zicem, al statului în economie, aşa cum există şi astăzi, şi atunci

exista o birocrație foarte mare, așa cum există și astăzi; din aceste motive, și atunci și azi există corupție și toate fenomenele care decurg de aici. Nu din cauză că noi am fi fundamental stricați, și atunci și azi concepem altă cale de a trăi decît corupți, din bacșișuri, primind bacșișuri ș.a.m.d. Deci noțiunea de cultură politică este extrem de importantă... De exemplu la vot, în situații în care comportamentul, în orice caz, nu e afectat de nimic... oamenii se duc, se regăsesc, sînt absolut singuri în cabina de vot... și atunci rămîn singuri, ca să zic așa, cu cultura lor politică. Dacă ei au o cultură politică de tip participativ, adică dacă ei cred că pot schimba ceva, dacă au trăit tot timpul cu această idee, dacă s-au informat, dacă știu despre ce-i vorba, cu alte cuvinte dacă sînt competenți să-și decidă singuri soarta, vor decide în funcție de interesul lor, ceea ce e idealul.

I.S.: *Toate astea le spuneți la cursul dumneavoastră de politologie?*

A.M.: Da, le spun.

I.S.: *Și la celelalte universități, cine predă aceste cursuri?*

A.M.: N-am nici un fel de idee.

I.S.: *Și spectrul politic al tuturor acestor profesori... de la „Ștefan Gheorghiu" pînă la Alina Mungiu. Fără un... „mijloc"?*

A.M.: Ce înseamnă asta „mijloc", adică, după dumneavoastră, eu sînt la vreo extremă politică?

I.S.: *A, nu, am zis așa...*

A.M.: Domnule Sava, aici am să vă spun un lucru foarte clar. Politica de partid nu are ce căuta în sala de curs sau în sala de seminar.

I.S.: *Nici la Politologie?*

A.M.: Nu, nicăieri. Eu am văzut ce se-ntîmplă la Harvard; erau figuri marcante – sfătuitori sau consilieri ai Partidului Democrat –, cu toate astea nu însemna că ei veneau la curs și le spuneau studenților „Votați-l pe Bill" sau ceva în genul ăsta. Așa e un lucru care nu se face, nu face parte din morala academică. Pe de altă parte, vreau să fac o distincție importantă între politica de partid și politică în general. La ora asta, așa cum arată sistemul nostru politic, corupt, în care justiția nu funcționează, în care nu poți să desparți binele de rău, este obligația oricărui intelectual, nu a unui politolog, absolut, a oricărui intelectual să fie în opoziție și să încerce să schimbe această stare de lucruri. Și asta nu se cheamă a face politica unui partid; asta face parte din morala noastră elementară de intelectual. Cu alte cuvinte, eu nu mă duc la curs și le spun: „Știți, există trei păreri în lume, poți să ai trei tipuri de sisteme: sisteme totalitare, sisteme autoritare și sisteme democratice. Eu am să vă explic în ce constă fiecare. După

aia, voi... treaba voastră, consideraţi care e mai bun". Deci este evident totuşi că noi mergem şi le spunem care sînt criteriile democraţiei – există tone de cărţi despre asta. Dacă asta înseamnă a face politică, să fii pro-democrat în România, da, înseamnă a face politică, dar nu înseamnă a face politică de partid.

I.S.: *Dar poţi să fii şi pro-totalitarist, fiind profesor în acelaşi timp.*

A.M.: Sigur că poţi să fii pro-totalitarist, dar sper că...

I.S.: *Probabil că există...*

A.M.: Nu ştiu dacă mai există. Pro-autoritarieni, slavă Domnului, sînt. Sigur că există în România profesori care ţin cursuri antisemite. Între ei, din cîte am înţeles, fostul meu cenzor de la Universitatea din Iaşi, acum deputat PUNR-ist. Cînd mi-am dat doctoratul la Universitate, toată lumea tremura de frică să nu intre în sala noastră de doctorat, că nu se ştie ce ne va face, întrucît se considera că teza mea de doctorat este o teză politică... De ce? Fiindcă era despre politică. Oamenii nu sînt obişnuiţi cu asta. Domnea o frică în Universitate care m-a speriat, pentru că lucrurile astea se petreceau în 1994, şi dacă de omul acela nu ne era frică înainte de 1989, cînd venea să ne îndoctrineze, îl tratam cu această fericită dezinvoltură studenţească... nu dădeam doi bani pe el şi de asta ne ura... Am să ajung să-mi fie frică de el în 1994, după ce am scăpat de el sub Ceauşescu? Dar e trist că sîntem în situaţia să ne punem din nou asemenea probleme. Asta apropo şi de întrebarea primită – şi pe care am citit-o în pauza muzicală – de la unul dintre telespectatori, care ne întreba despre foarte nefericitul incident petrecut la Universitatea din Iaşi, apropo de vizita ratată a Monicăi Lovinescu şi care cred că este absolut o ruşine şi o pată nejustificată pentru oraşul Iaşi. Din păcate, nu mă surprinde, pentru că eu am văzut acest spirit al fricii cum începe din motive nejustificate să se infiltreze în instituţia aceea şi în foarte multe alte instituţii din Iaşi. Am văzut foşti profesori de-ai mei, pe care-i respect ca medici din toate punctele de vedere...

I.S.: *Frică de ce, doamnă?*

A.M.: Frică de autoritatea politică. În 1990, medicii toţi pe care-i ştiam din Iaşi erau, slavă Domnului, pro democraţie, pro Occident, tot ce vă puteţi închipui mai firesc. Sînt opţiunile în genere ale elitelor intelectuale din Europa de Est. În Europa ca atare vrem să avem democraţie, nu vrem în Mexic. Ăsta e viitorul care se profilează în acest moment. Ei bine, şi iată că oamenii, încet-încet, după ani de zile, au fost supuşi la varii şantaje politice, mai ales cei cu funcţii de conducere şi, prin urmare, încet-încet, intră în partidul de

guvernămînt sau chiar în partidele mai rele decît partidul de guvernămînt, în partidele care pe față promovează o politică anti-democratică și care sînt în coaliția guvernamentală, deci pot veni diverse avantaje de aici. Așa că, vă spun, eu am văzut întors spiritul fricii: nu din rea-voință n-a putut merge Monica Lovinescu la Universitatea din Iași, ci din cauza unui oportunism înfiorător care a făcut ca unui prorector să-i fie teamă că-și va pierde scaunul – chestie complet deplasată, fiindcă prorectorul e ales de Senatul universității, nu-l putea da afară nici prefectul, nici ministrul, nu-l putea da nimeni afară... În clipa în care oamenilor începe să le fie frică din nou, în clipa în care oamenii n-au curajul să fie autonomi și să urmeze valorilor lor, se pot întîmpla lucruri foarte rele.

I.S.: *Eu v-am ascultat... Tot ce-mi spuneți dovedește că există o doctrină Alina Mungiu...*

A.M.: Domnule Sava, sper s-o construiesc; deocamdată nu există.

I.S.: *Da, dar eu am văzut cîțiva dintre pilonii unei asemenea doctrine. Ați amintit niște nume... ați vorbit de domnul Pleșu, ați amintit de domnul Patapievici. Sînteți o generație, voi ăștia, tinerii... Domnul Pleșu e născut în '48... de-acolo în jos...*

A.M.: Nu știu, într-un fel eu cred că e insultător pentru Andrei Pleșu să fie numit în companie cu mine, nu pentru că n-am fi buni prieteni, ci pentru că nu sîntem o generație. Pleșu mai curînd aș spune că este – deși sînt oameni foarte diferiți – în generație cu Liiceanu, în generație cu Sorin Vieru...

I.S.: *Domnul Liiceanu e născut în '42-'43, Sorin Vieru e născut în '34...*

A.M.: Nu, nu-i vorba de vîrstă... Noi cînd eram studenți citeam *Jurnalul de la Păltiniș* și *Epistolarul*, care au fost cărți sfinte la „Opinia studențească", cred că am făcut numere peste numere despre asta, și nici într-un caz nu ne putem pune în aceeași generație...

I.S.: *Înainte de '89?*

A.M.: Înainte de '89, da. La noi era un mediu foarte bun, și acum îmi amintesc că noi reușeam, față de alte locuri, să publicăm destul de multe lucruri despre Eliade, despre Eugen Ionescu, despre Cioran, despre Vulcănescu, lucruri care nu apăreau...

I.S.: *Și cenzorul de la Universitate nu acționase asupra „Opiniei studențești"?*

A.M.: El încerca. Trebuie să vă spun că făcea tot ce putea, dar și noi făceam tot ce puteam și, în plus, erau obișnuitele situații paradoxale ale sistemului, pe care numai cine a trăit în sistem le poate înțelege – străinii nu le înțeleg. Eu cînd povestesc unui străin că redactorul nostru șef se ducea la

partid, să reuşească să deblocheze apariţia revistei... erau mulţi oameni care deveniseră versaţi în acest joc, să folosească, de exemplu, partidul împotriva Securităţii şi invers. Tot sistemul devenise, în felul lui, foarte omenesc. Cunoşteai pe cineva la Securitate sau cunoşteai pe cineva la partid, nici nu conta despre ce era vorba, totul era să prinzi în conjunctura asta şi să reuşeşti să produci ceva. Şi noi produceam revista asta. Cînd mă uit în urmă, datorită mai ales oamenilor... cum să spun, eu eram foarte tînără atunci, scriam puţin, dar oamenii care au ctitorit revista asta erau Daniel Condurache şi Valeriu Gherghel; ei făceau partea de cultură şi făceau o treabă absolut minunată...

I.S.: *Vorbiţi-mi mai departe de teoria generaţiei voastre. L-aţi anulat pe domnul Pleşu.*

A.M.: Nu l-am anulat pe domnul Pleşu, dar vreau să spun că noi învăţam de la domnul Pleşu, adică nu pot să mă pun în aceeaşi generaţie... Azi poate am fi ajuns în aceeaşi generaţie, nu ştiu. Faptul că, de exemplu, am fondat împreună Alternativa 2000 o fi arătînd că, într-o anumită măsură, ne-am apropiat...

I.S.: *Şi că acum sînteţi director executiv al Societăţii Academice Române, din care face parte şi domnul Pleşu – e iarăşi un semn de spirit al generaţiei...*

A.M.: ...De solidaritate intelectuală...

I.S.: *Aş vrea să spuneţi cîteva gînduri despre oamenii ăştia pe care i-aţi urmărit, ca eseistă, ca analistă, după 1990... Dinescu vă place?*

A.M.: Dinescu mi-a plăcut enorm ca poet şi în continuare îmi place extraordinar de mult ca poet. Nu ştiu ce mai scrie, adică nu ştiu nimic despre poezia pe care o mai produce.

I.S.: *„Academia Caţavencu" nu citiţi? Are articole pe prima pagină. Şi acolo e o doctrină, să ştiţi.*

A.M.: Citesc „Academia Caţavencu". Sigur, şi e foarte spirituală. Eu nu sînt cititor regulat al „Academiei Caţavencu", dar cînd o citesc, recunosc scriitura lui Dinescu...

I.S.: *E multă ideatică în tot ceea ce scrie, număr de număr şi se vede un punct de vedere.*

A.M.: Dacă vreţi să vă spun sincer părerea mea despre toţi oamenii aceştia, dincolo de ce reprezintă fiecare în parte... Părerea mea e că, dacă vreţi să ne consideraţi pe toţi o generaţie, atunci sîntem probabil încă o generaţie sacrificată, adică sîntem o generaţie care trebuie să desfăşoare, să facă tot activismul ăsta civic şi cultural, în speranţa că se va ajunge la o situaţie normală, în care intelectualii vor face ceea ce trebuie de fapt să facă în mod firesc. Noi deja cred că ne-am apropiat... – e un lucru formidabil că Gabriel Liiceanu face

editură, că eu fac cercetare cu studenții... Cît de cît, ne-am mai apropiat de ceea ce trebuie să facă fiecare... Eu, vă spun, n-am nici o simpatie pentru situația din '90, în care intelectualul era forțat de situație să se urce în tribună în Piața Universității ș.a.m.d. Bun, a fost un moment, dar trebuie să ne specializăm mai mult, rămînînd implicați în ceea ce se-ntîmplă. Fiecare trebuie să contribuie la schimbare, dacă se poate într-un mod cît mai profesional.

I.S.: *Ce înseamnă generație sacrificată? Cine v-a sacrificat?*

A.M.: Situația, nimeni altcineva... Nu sîntem în situația normală în care noi să facem acum ce ar trebui să facem... Ca să vă spun, de exemplu, ce cred că ar trebui să facem noi la ora asta... cred că ar trebui să bombardăm Occidentul cu producțiile noastre culturale, să facem lucruri din ce în ce mai bune, să le traducem din ce în ce mai mult și să-ncercăm pe undeva să intrăm... noi nu existăm acolo. Eu mă uitam cu tristețe în raftul de cărți noi de la Widenar, ca dimensiune, a doua bibliotecă din lume, cîte cărți apăreau de prozatori cehi sau albanezi, sau sîrbi, sau croați, niciodată un român. În 1990 sau 1991, cînd am fost eu prima oară în Statele Unite, am avut parte, prin bunăvoința unei persoane interesate de România, de o întîlnire excepțională cu directorul unei colecții pentru Europa de Est la o mare casă editorială, la Random House, și omul acela mi-a spus: „Domnule, eu sînt cel care l-am tradus pe Kundera în America. Sînt în căutarea unui Kundera român". Știți că atunci a fost un val de interes pentru România și pentru Europa de Est, care, din păcate, azi s-a stins. Astăzi putem intra, cum să spun, fiecare prin forța lui și prin valoarea lui... Ideea că poți să profiți de valul favorabil, că trebuie să-i ajutăm pe est-europeni sau pe români – s-a terminat cu chestia asta, din nenorocire. Și noi n-am profitat bine de deschiderea de atunci. Și omul ăla s-a uitat la mine și mi-a spus: „Dați-mi un Kundera român ca să-l traduc". Eu m-am dus acasă, mi-am bătut capul, am scris niște nume pe o hîrtie, am venit în România, am dat telefoane la vreo cîțiva editori; pînă la urmă am văzut realitatea în față: noi n-aveam un Kundera în 1990 să i-l dăm omului de la Random House, să rupem gura Americii.

I.S.: *Dar avem foarte mulți scriitori talentați.*

A.M.: Da, dar n-avem pe cineva de dimensiunea asta. Cioran zice, în *Scrisorile pentru acasă*, care au fost scoase acum într-o ediție superbă a lui Dan C. Mihăilescu, la Humanitas, spune un lucru care poate să sune teribilist, dar e extraordinar de adevărat... și pe vremea cînd aveam o secție de critică literară la „Opinia studențească" cam așa îl gîndeam și noi, și anume că nu poți să intri în Occident cu poezia,

deoarece poezia este intraductibilă. Noi avem poeţi buni, pe care nu-i putem traduce. Ca să cucereşti Occidentul, ne-ar trebui prozatori mari... Şi prozatori mari noi, din nefericire, nu avem, nu că n-avem azi, n-am avut. N-avem prozatori pe care să-i ducem în Occident, de genul lui Kundera.

I.S.: *Să mai vorbim despre colegii dumneavoastră din generaţia asta sacrificată...*

A.M.: Prin asta vreau să spun că sîntem sacrificaţi – că Andrei Pleşu, în loc să stea să scrie eseuri...

I.S.: *Dar Andrei Pleşu e un om foarte tînăr şi Alina Mungiu e un om foarte tînăr, şi Patapievici e un om foarte tînăr, şi sînt zeci de asemenea gînditori...*

A.M.: Să ne-ajute Dumnezeu, dar eu nu cred că noi sîntem generaţia care va cuceri Occidentul, decît individual. Cred că mai trebuie...

I.S.: *Mulţi dintre voi, peste 10 ani, nu veţi avea nici 50 de ani...*

A.M.: Da, dar nu e vorba de vîrstă şi nu cred că sîntem ultima generaţie care se sacrifică şi nici nu ştiu dacă toate astea servesc la ceva. Dar ce ştiu este că noi trebuie să producem din ce în ce mai mult, să traducem din ce în ce mai mult şi să asaltăm 20-30 de ani, adică trebuie să fie o masă, pentru ca apoi din masa asta să se aleagă 2-3 oameni. Cei care-şi închipuie că mîine-poimîine o să ia un român Premiul Nobel cînd îi va veni rîndul se înşală amarnic. Nimic, nici un premiu, darămite premiul Nobel. Vorbesc numai despre literatură, nu-mi dau cu părerea în muzică, că acolo nu mă pricep.

I.S.: *Dacă aţi vorbit despre muzică, aţi vedea că acolo avem puteri cum puţine ţări ale lumii au, numai că nu ştim noi să punem reflectoarele pe realele noastre valori.*

A.M.: Asta e foarte rău.

I.S.: *Spuneţi-mi, doamnă, uitaţi-vă, mi se face semn că mai avem încă şapte minute, aş fi vrut să mai cînte puţin Mozart Felicia Filip în final, dar o invit într-o altă emisiune. V-am întrebat de Mircea Dinescu, v-am întrebat de Andrei Pleşu... Horia-Roman Patapievici vă place? Aţi citit ultima lui carte?*

A.M.: Da, am citit toate cărţile lui. Am văzut că este o carte contestată deja... Era firesc... Orice lucru important e firesc să fie contestat. De cei care scriu lucruri necontestate, nu-şi va mai aminti nimeni de ei nici peste cinci ani. Ce să spun?

I.S.: *Aşa s-a întîmplat totdeauna în istorie?*

A.M.: Da, nu?

I.S.: *Toţi uriaşii au fost contestaţi?*

A.M.: Categoric. Numai mediocrii au un drum lin şi nu-i atacă nimeni.

I.S.: *Sînt și unii care plac de la început, de la Goethe la Kant.*

A.M.: Cum, Goethe nu a avut contestatari?

I.S.: *A avut, dar la ce nivel și la ce modalitate...*

A.M.: Contestarea în România e vulgară pentru că România e o țară vulgarizată acum, în general, dar e vulgarizată pentru că e o țară în care se plînge Patapievici. E vulgarizată pentru că e o țară în care oamenii par să se simtă foarte bine, deși binele și răul sînt atît de amestecate.

I.S.: *Dar domnul Patapievici nu greșește în judecarea poporului român?*

A.M.: Revin la momentul 1990 și la oamenii cu care am polemizat. Vreau să vă spun următorul lucru. Părerea mea este că un intelectual în fond nu greșește 100% niciodată, dacă este sincer. Patapievici, în paginile acelea de cumplită ură față de poporul român, care este ură față de sine, este extrem de sincer. Mie mi se pare că această sinceritate oricine trebuie să o respecte; poți să nu fii de acord, poți să fii violent, împotriva a ceea ce a scris, dar nici într-un caz acolo nu este nici un fel de intenție rea. Și gîndiți-vă cînd au fost scrise paginile acelea... Gîndiți-vă, în ianuarie '90, cînd muncitorii de la IMGB strigau „Moarte intelectualilor" în față la Arhitectură; era cam greu în momentul acela să fii fericit că ești român sau să te simți mîndru că ești român.

I.S.: *Dar știți ce cred eu pînă la urmă? Am folosit un termen pe care nu l-am exploatat... Ca în teatrul shakespearian, se pune o* mască, *să nu se vadă figura omului. Vă puneți prea multe măști, voi, tinerii. Pentru că și eu astăzi am văzut o cu totul altă Alina Mungiu. Înțelegeți, voi vă puneți cîte o mască, așa... Face parte din tinerețe, dar...*

A.M.: Nu-nțeleg ce vreți să spuneți... că jucăm diverse roluri?

I.S.: *Nu, nu. Vă e frică cîteodată de figura voastră și vă puneți o mască în acest contact cu publicul. Și domnul Patapievici și-a pus o mască... Nu cred eu că un om de cultura domnului Patapievici poate gîndi la modul acela decît în ziua respectivă. Primele pagini din carte sînt zguduitoare. În momentul cînd era să fie împușcat de o bestie în 22 decembrie și dus la Jilava... Poți urî o viață omul acela, dar n-ai voie să generalizezi...*

A.M.: Nu, dar de ce nu izolați istoric acest episod pe care-l povestește Patapievici și de ce nu-nțelegeți că era perfect justificat? În ianuarie '90, după ce văzuse cum nu Ceaușescu, nu mai marii regimului, ci niște copii de 20 de ani care erau milițeni și soldați torturau pe alți copii pe care-i umflaseră în piață... De ce nu înțelegeți că omul putea fi în momentul

acela atît de plin de ură? Ce se poate discuta este dacă şase ani mai tîrziu este justificabil şi era oportun să publice acest text... Dar dacă omul este sincer şi în continuare se recunoaşte în el, mi se pare normal să-l publice. Şi aici aduc o minimă critică textului respectiv şi anume acest gen pe care l-a folosit Horia acolo, deci a spune „inima românului e ca un cur" ş.a.m.d., de fapt există ca gen eseistic, mergînd pînă la scatologic; mai rău, a fost dus pe culmi de către Luca Piţu, există o carte a lui Luca Piţu care se cheamă *Sentimentul românesc al urii de sine* şi care e o carte foarte interesantă... Dar e genul lui Piţu şi nu al lui Patapievici.

I.S.: *Nu am nimic împotriva urii de sine şi a scatologiei... Îmi amintesc doar un singur lucru, pentru că am vorbit atît de mult despre Iaşi... Am avut un profesor de educaţie fizică în '46, mi-a fost diriginte, aveam 13 ani, şi parcă ţin minte ce spunea alogenilor: „Nu uitaţi că aţi mîncat pîine românească!" Şi ăsta e un comandament al istoriei... Principalul lucru e să nu uiţi că trăieşti pe pămînt şi datoria principală, ca şi faţă de părinţii tăi, care pot fi şi criminali, este totuşi să-i iubeşti. Nu?*

A.M.: Nu ştiu. Mie nu mi se pare normal să spui unui alogen „Nu uita că ai mîncat pîine românească".

I.S.:... *Vă mulţumesc foarte mult doamnă Mungiu pentru tot ce aţi spus aici; cred că am să am şi bucuria ca domnul Patapievici să vină să răspundă el tuturor lucrurilor ăstora ca şi voi toţi. E nevoie de această confruntare cu publicul, e nevoie să vă spuneţi gîndurile, şi* Serata *e deschisă muzicanţilor şi muzicii înainte de toate prin ajutorul vostru.*

(Muzica)

13 iunie 1996

Ana Blandiana

„Sînt convinsă că se va petrece o întoarcere spre artă..."

Iosif Sava: *Bună seara, iubitori ai* Seratei muzicale, *iată o pagină de Bach cîntată de Oana Unc, o viitoare mare violoncelistă. Am ascultat-o acum două săptămîni, cu prilejul decernării premiilor unei Fundații; am ascultat-o alături de 6-7 tineri; iat-o alături de profesoara Steluța Radu, o mai veche cunoștință de-a noastră, laureată la mai multe concursuri internaționale; ne vor oferi un program Bach, Haydn, Beethoven, Schubert, Fauré, Mendelssohn, Saint--Saëns, Prokofiev – miniaturi... După* Arioso *de Bach, iată, ascultăm glasul minunatei Ana Blandiana, invitata noastră. Nu-mi rămîne decît să fac o succintă prezentare, Ana Blandiana a mai fost oaspetele nostru cu luni în urmă, dar alături de alți invitați, acum este singură. Telespectatorii vor o singură personalitate pentru că au nevoie de „dezvăluiri" pe larg... și orele* Seratei *le permit...*

Ana Blandiana: Vreți să mă înspăimîntați...

I.S.: *Nu rămîne decît să vă prezint. Apelez la cîteva documente, în primul rînd la* Dicționarul scriitorilor români, *sub semnătura lui Mircea Zaciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu coordonatori, apărut, primul volum la Fundația Culturală Română, o carte de referință pentru cei din afara cîmpului literaturii. Patru pagini sînt dedicate Anei Blandiana. Îmi permit să citesc cîteva elemente biografice... Ana Blandiana, pseudonimul Otiliei Valeria Coman, născută în '42 la Timișoara – pentru cine are nevoie de horoscoape, 25 martie 1942–, poetă și prozatoare, fiica lui Gheorghe Coman, preot, și a Otiliei, născută Diacu, originară dintr-o familie de țărani din comuna Blandiana, județul Alba. E soția lui Romulus Rusan. A făcut liceul la Oradea, Facultatea de Filologie a Universității din Cluj, redactor la „Viața studențească" și „Amfiteatru", în perioada '68-'74, bibliotecară la Institutul de Arte Plastice „N. Grigorescu" din București ('75-'77), redactor la Uniunea Scriitorilor ('77-'79). În '73-'74, bursă de studii în*

cadrul Programului Scriitoricesc Internaţional al Universităţii din Iowa City din Statele Unite. Debut în „Cravata roşie" în '54, reînnoit în „Tribuna", '59. Absentă din paginile revistelor literare din '60-'63, avînd interdicţie de publicare, reintră în publicistică în '64 la „Contemporanul", unde deţine ani de zile rubrici permanente: Antijurnal, Corespondenţe; *trece la „România literară", cu rubrica* Atlas. *Debut editorial cu placheta* Persoana întîia plural, *în '64; se impune printre poeţii cei mai reprezentativi ai epocii cu volumul* Călcîiul vulnerabil *şi* A treia taină, *primul în '66, al doilea în '69, caracteristice spiritului generaţiei căreia îi aparţine prin meditaţia asupra condiţiei etice a omului situat în faţa unor opţiuni decisive. Acestei poezii a tensiunii, între puritatea ideală, dublată de o luciditate neconcesivă, şi precaritatea condiţiei biologice, îi urmează volumele* Octombrie, noiembrie, decembrie, Somnul din somn, Ora de nisip, Stea de pradă. *Sînt analizate apoi volumele intitulate* Călcîiul vulnerabil, A treia taină. *Cel care vrea să se ocupe de arta Anei Blandiana găseşte în acest dicţionar ample referiri critice. Mai am o singură obligaţie, aşa cum o fac cu toţi interlocutorii mei, să le arăt cărţile: în ele e comoara, e totul... Sînt 30-40 de cărţi pe care le-am găsit în bibliotecă, trebuiesc văzute de cei tineri în special, care nu ştiu cum au apărut, cînd au apărut, oricum nu se mai găsesc în librării.* Oraşe de silabe, *volum de poezii, frumoase poezii... uitaţi cum arătau* Călcîiul vulnerabil, Octombrie, noiembrie, decembrie, Coridoare de oglinzi, Cele patru anotimpuri, Proiecte de trecut, *o altă ediţie la* Călcîiul vulnerabil, 100 de poeme, Eu scriu, tu scrii, el, ea scrie, Cea mai frumoasă dintre lumile posibile, *un volum [în BPT] cu care am crescut cu toţii – apar [în BPT] din ce în ce mai puţine lucrări, cu toate că era o colecţie de masă, şi atît de importantă –,* Sertarul cu aplauze, *una din ultimele cărţi,* Imitaţie de coşmar, *un volum intitulat* Poezii, *altul* Stea de pradă, *celebrul* Autoportret cu palimpsest, Somnul din somn, A treia taină, Ora de nisip, *un volum de poeme bilingve, în română şi în engleză. Ceea ce este foarte interesant, uitaţi-vă la cărţile în limbi străine. O carte în limba poloneză, în limba engleză, apărută la Fisher, în limba bulgară, o traducere în germană, o altă ediţie în germană, volume de poezii în engleză, letonă, rusă, sîrbă. Am o mulţime de cărţi în limbi de mai mică circulaţie, Ana Blandiana e prezentă mereu în întreaga Europă. Un volum în limba olandeză, în limba maghiară, foarte, foarte multe traduceri din Ana Blandiana, fiica preotului de pe pămînturile Ardealului. Volume în limba maghiară, nu ştiu dacă tinerii maghiari le citesc. Să spun că sînt traduceri excelente. Tot în limba maghiară...*

A.B.: Nu, suedeză, cred.

I.S.: *Asta-i în suedeză, da. Norvegiană... Uitați-vă o carte în limba estoniană... Cine mai este tradus în limba estoniană de la noi? Puțini, nu? În limba norvegiană. Din nou în limba maghiară... Da, domnilor, poate că traducătorii și editurile din străinătate nu citesc presa, anumite categorii ale presei, care adresează mereu injurii Anei Blandiana, din moment ce o publică cu asemenea larghețe...*

A.B.: Sau dacă citesc, vor să vadă ce e adevărat și ce nu.

I.S.: *În poezia dumneavoastră se vede ce e adevărat?*

A.B.: Nu știu, aș fi curioasă să știu despre ce categorie a presei vorbiți... Există categorii destul de diverse.

I.S.: *Da, sînt foarte diverse, stranii... Pentru că azi-dimineață am citit pe unul din străluciții noștri publiciști atît de puternic în ultimele sale polemici, în care îi acuză (și rămîn surprins, nu?) într-o anumită măsură și pe Ana Blandiana, și pe Alexandru Zub... după ce l-a acuzat pe Alexandru Paleologu, că pînă la urmă ați fi anti-occidentali, nu? Se poate spune așa?*

A.B.: În măsura în care se poate spune în „Vocea României" că vînd suferința românească străinilor, de ce nu? În orice caz, această polemică a început, cred, pe la sfîrșitul anului trecut, și protagonistul ei a reușit s-o aducă pînă în miezul verii; și ceea ce mi se pare important și grav este că a putut să dureze atît. Personal, cred că unii dintre colegii mei scriitori au căzut într-o cursă...

I.S.: *Dumneavoastră n-ați răspuns...*

A.B.: Nu, și nici n-o să răspund. V-aș fi recunoscătoare dacă am trece discuția pe un plan cultural, pentru că a discuta politic această temă mi se pare o simplă diversiune acum, într-un moment cînd, în sfîrșit, partidele ultra-naționaliste au început să piardă din importanță. A crea acum o asemenea problemă, provocîndu-i pe oamenii de cultură care, evident, n-au nimic cu naționalismul, pînă îi scoți din răbdări și încep să răspundă, mi se pare ciudat. Și asta, umplînd pagini întregi din reviste și din ziare... Greșeala de a crea false probleme aparține pînă la urmă tuturor, asta într-o perioadă în care se întîmplă infinit mai multe lucruri importante: de la faptul că se dublează aproape prețul pîinii, pînă la faptul că trăim cu toții o perioadă de care va depinde soarta noastră pentru mulți ani. În orice caz...

I.S.: *Iar acuzele de naționalism sînt mai grave decît cele de anti-occidentalism, nu, pentru Ana Blandiana?*

A.B.: Am fost întotdeauna acuzată de pro-occidentalism, așa că situația mi se pare oarecum ridicolă. În orice caz, ceea ce aș vrea eu să spun, de data asta în afara oricărei polemici,

este că discuţia se poate duce cu seriozitate pe plan cultural, pentru că, dacă nu se discută pe acest plan, singurul în care caracterul naţional are o încărcătură reală, este ca şi cum ai măsura apa cu metrul, să zicem. Şi la PEN Club, şi la Academia Civică, eu conlucrez cu mulţi oameni de cultură de diverse naţionalităţi şi ştiu foarte bine, cu toţii ştim cît de delicat este acest concert internaţional al culturii, fiecare accent pus şi în ce măsură poate să deranjeze orice notă discordantă sau care lipseşte. După cum ştim că orice creator se exprimă pe sine, dar în egală măsură exprimă şi contextul din care vine. Acest context este extrem de important, indiferent de originea etnică a creatorului, părerea mea este că Händel, care a trăit mult în Anglia, la un moment dat este mai apropiat de muzica engleză decît de cea germană, după cum Paul Constantinescu, să zicem, este mai român decît mulţi români, sau Mendelssohn--Bartholdy este mai german decît germanii, pentru că un creator exprimă totdeauna spaţiul cultural din care provine. Problema devine politică în momentul în care îţi dai seama că au apărut în ultimul timp un fel de neo-activişti care, exact ca activiştii de pe vremuri, dar pe alte teme, îndeamnă la un fel de gîndire unică. De data asta trebuie să vorbim cu toţii numai europeneşte, ceea ce este clar că ar presupune o sărăcire, pentru simplul motiv că Europa este un spaţiu creat din diverse alte spaţii.

I.S.: *Dar dumneavoastră continuaţi să vorbiţi europeneşte.*

A.B.: Da. Atît de tare încît, după cum vă spuneam, sînt acuzată că vorbesc prea europeneşte.

I.S.: *Dar explicaţi-mi, pentru că nu vrem să rămînem în teritoriul acesta... Aţi folosit o categorie gravă:* diversiune. *Credeţi că în subtextul ei, o diversiune – şi nu vă priveşte numai pe dumneavoastră, dumneavoastră aţi fost racolată...*

A.B.: Bine, eu sînt extrem de neînsemnată.

I.S.: *Da, dar mi se pare că a-i spune lui Octavian Paler şi domnului Paleologu sau emeritului istoric ieşean Al. Zub, care e o minte strălucită...*

A.B.: Cei pe care i-aţi citat nu au făcut decît să cadă în cursa ce le-a fost întinsă. Cred însă...

I.S.: *Dar de ce e nevoie să întindem o asemenea cursă, cînd e atît de slăbuţă... nimeni nu poate intra în ea. Orice cititor îşi dă seama pînă la urmă.*

A.B.: Să ştiţi că dacă timp de jumătate de an, în toate revistele şi ziarele româneşti nu se vorbeşte decît despre naţionalism, cînd ar exista atîtea teme actuale cu adevărat fierbinţi, singurul lucru care se poate deduce este că românii sînt un popor de naţionalişti obsedaţi de această problemă.

I.S.: *Şi convine cuiva asta...*

A.B.: Cuiva îi convine... În orice caz, este o formă de dogmatism acest fel de a privi lucrurile scoţîndu-le din contextul viu, de a nu avea umor, de exemplu. Umorul domnului Paleologu este evident şi el a deranjat jocul mai tare decît ideile, care erau pur şi simplu de bun simţ. Ceea ce mă supără foarte tare este faptul că orice lucru, privit cu un ochi de computer, este intolerant, pentru că este o intoleranţă faţă de fiinţa vie, faţă de realitatea palpabilă, faţă de ceea ce trăieşte într-adevăr.

I.S.: *Pînă în prezent, orice computer doar prelucrează; ideea principală este întotdeauna introdusă în computer de mintea noastră.*

A.B.: Este adevărat. Şi este minunat că oamenii au la dispoziţie computere. Dar vai de cei care încep să respecte computerele mai mult decît pe oameni. Aţi folosit, de fapt aţi reluat, termenul de *diversiune*. Vreau să vă spun că diversiunile mi se par numeroase în general şi părerea mea este că în următoarele luni ele se vor multiplica. O diversiune mi se pare şi un Congres al unei secte lipsite de importanţă, care în mod normal ar fi trebuit să se petreacă sau nu, să primească sau nu aprobarea de a se ţine în România şi nimeni sau aproape nimeni să nu ştie de el. S-a creat însă o problemă pentru că, pe de o parte, s-au dat aprobările cuvenite, dar nu la modul normal, adică nu aprobînd un congres ai cărui participanţi puteau să stea în hoteluri, ci aprobîndu-le să stea în căminele studenţilor care au fost evacuaţi. Asta a trezit o reacţie a studenţilor, o reacţie suspect de mediatizată, încurajată: studenţilor li s-a sugerat intoleranţa pe această temă, au mai apărut şi diverse suporturi oficiale ale acestei intoleranţe şi deodată o problemă care nu exista s-a transformat într-o problemă reală; a făcut să iasă în stradă oameni, iar o ţară în care oamenii ies în stradă ca să împiedice...

I.S.: *Au ieşit la Mitropolie...*

A.B.: La Mitropolie sau nu, lucrul este grav. Şi părerea mea este că din clipa de pornire această poveste a funcţionat ca o diversiune din care nu au avut de cîştigat decît...

I.S.: *Dacă trăia preotul Coman, tatăl dumneavoastră, care ar fi fost reacţia lui faţă de „Martorii lui Iehova"... V-aţi gîndit?*

A.B.: Nu, la asta nu m-am gîndit, vreau să vă spun însă că tata era preot ortodox şi a intrat la închisoare. I-am găsit sentinţa după Revoluţie, unul din capetele de acuzare era că ia apărarea greco-catolicilor şi...

I.S.: *Dar „Martorii lui Iehova" sînt cu totul altceva, nu?*

A.B.: Nu mi-amintesc ca tata să fi fost intolerant. Era cunoscut pentru toleranţă. Nu-mi amintesc însă reacţia lui în

privinţa sectelor. De altfel, în perioada în care mai trăia el, sectele aveau o importanţă mult mai mică în România. Adevărul adevărat este că sectele au început să primească importanţă în ultimii ani ai domniei lui Ceauşescu, atunci cînd Biserica ortodoxă nu mai era percepută ca un sprijin suficient, tocmai pentru că ea colabora cu oficialitatea.

I.S.: *Doamna Blandiana, îmi vine să vă spun Doina. De ce aţi renunţat la numele ăsta, Doina, care nu este trecut nici măcar într-un dicţionar?*

A.B.: Nu-i trecut nici măcar în buletin. Mă cheamă Otilia Valeria şi toată lumea îmi spune Doina.

I.S.: *Vi se spunea Doina de mică?*

A.B.: Da, mi se spunea de mică, dar nici măcar mama, chiar mama nu-şi aminteşte de ce; în orice caz nu am fost botezată Doina. Toată lumea îmi spune Doina; aşa de departe am ajuns, încît atunci cînd am terminat liceul am primit diploma pe numele Coman Doina şi tata m-a trimis înapoi, pentru că era clar că n-o să fie valabilă.

I.S.: *Cum era tatăl dumneavoastră?*

A.B.: Era ceea ce se numeşte astăzi un om cu mare charismă. Era...

I.S.: *Frumuseţea o aveţi de la el?*

A.B.: Nu, semăn şi cu el, şi cu mama. Dar cred că semăn mai mult cu tata. În orice caz, era tipul de preot care atunci cînd vorbea nu încăpea lumea în biserică. Numeroasele lui arestări – a fost închis de multe ori, iar aceste arestări însumau mulţi ani şi, deşi erau scurte, au fost extrem de numeroase, pentru că nu existau motive de condamnare – sînt convinsă că se datorau extraordinarei sale popularităţi.

I.S.: *La Sighet a stat?*

A.B.: Nu.

I.S.: *Şi dragostea dumneavoastră pentru Sighet de unde vine? ...Tata unde a murit?*

A.B.: Tata a murit la două săptămîni după ce s-au deschis închisorile în '64, acasă, într-un accident.

I.S.: *Cîţi ani a stat în închisoare?*

A.B.: A stat, punînd cap la cap, vreo zece ani.

I.S.: *Şi la două săptămîni de la eliberare moare într-un accident? A luat foc ceva în biserică?*

A.B.: Nu, nu o întîmplare îngrozitoare... Mama voia să cureţe parchetul şi pe vremea aceea se amesteca benzină cu un fel de parafină şi tata nu se pricepea deloc şi a vrut să o ajute, pentru că se simţea foarte inutil că nu fusese readmis la Biserică şi stătea acasă. Era un om extraordinar de activ şi, fără să observe, mama a luat vasul şi l-a pus pe foc ca să se... era un fel de suspensie ca să se topească; parafina a luat foc

și tata a reacționat greșit... adică dacă îl lăsa să se consume, se oprea, dar a încercat să ia vasul de pe foc, a sărit focul și atunci a ieșit în curte.

I.S.: *Eu sînt acum copleșit de ideea destinului, am fost cu Opera Română, sîmbăta trecută, cu* Oedip *la poalele Acropolei. Sofocle e în mine... V-ați gîndit la destin? Aveați pe atunci 22 de ani, în '64, cînd tata după 10 ani de închisoare...*

A.B.: A... tata a aparținut unei generații extrem de lipsită de noroc. Lipsa lui personală de noroc a fost doar o fărîmă din mozaicul generației aflate acum spre 80 de ani și care a trăit perioada tulbure de dinainte de război, a trăit războiul, a trăit perioada stalinistă, iar cei care au mai rezistat în închisori au trăit perioada ceaușistă și acum o trăiesc pe-a noastră.

I.S.: *Spuneți-mi, Ana Blandiana, în acei ani cînd tata a lipsit de acasă, cum v-ați descurcat? Erați copil, elevă de liceu...*

A.B.: Mama a fost întotdeauna stîlpul de sprijin al casei.

I.S.: *Din ce oraș este?*

A.B.: Din Oradea. Sînt născută la Timișoara, dar după război părinții mei s-au mutat la Oradea, mama a lucrat întotdeauna, deși...

I.S.: *Mama era din Oradea, în '40, după Dictat, și v-ați născut în '42...*

A.B.: Nu, tata era chiar din Timișoara, adică dintr-un sat de lîngă Timișoara... Mama este din Blandiana.

I.S.: *Și bunicul ce a fost?*

A.B.: Toți bunicii, țărani. Și părinții mamei, și părinții tatălui erau țărani. Ai tatălui, din Banat.

I.S.: *Și Seminarul unde l-a făcut?*

A.B.: La Cernăuți. A făcut Facultatea de Teologie și Facultatea de Drept.

I.S.: *Ce ați făcut în acei ani din copilărie?*

A.B.: Am scris versuri... am scris versuri de mică, de pe la... de cînd am învățat să scriu.

I.S.: *Cînd ați debutat?*

A.B.: Am debutat în „Tribuna" în '59, cînd aveam 17 ani.

I.S.: *Și versurile au plăcut?*

A.B.: Versurile au plăcut atît de tare încît cineva, o persoană din Oradea, destul de oficială, a scris o circulară tuturor publicațiilor din țară – erau totuși de ordinul sutelor – prin care spuneau că sînt fiica unui dușman al poporului care este în închisoare – ceea ce era adevărat, tata era închis la acea oră – și să nu mă mai publice.

I.S.: *Pe Romulus Rusan cînd l-ați cunoscut?*

A.B.: Cînd am dus versuri la „Tribuna".

I.S.: *La 17 ani?*

A.B.: La 17 ani, da.

I.S.: *Şi sînteţi împreună... de decenii.*

A.B.: Cam multe... sîntem căsătoriţi de 36 de ani.

I.S.: *Mulţi înainte! Ana Blandiana, nu v-am văzut de un an, chiar mai mult. V-am mai întîlnit la concert, la nu ştiu ce reuniune... V-aţi schimbat în ultima vreme, sînteţi mai intempestivă, mai...*

A.B.: În ce sens?

I.S.: *Nu ştiu, acuma vorbiţi cu o putere pe care înainte nu o aveaţi sau o mascaţi. Aveţi o sinceritate şi o...*

A.B.: Se spune: „Doamne, nu da omului cît poate suferi". Vreau să vă spun că pe vremuri, la Uniunea Scriitorilor, eram atît de timidă încît la un moment dat făceam parte din Consiliul Uniunii – Consiliul Uniunii era format din 90 de membri într-o perioadă 90, apoi 101, mi se pare – şi mi se părea cumplit să spun ceva; numai cînd eram absolut obligată, cînd nu puteam să tac, că se întîmpla ceva grav, atunci trebuia să vorbesc în faţa cîtorva zeci de oameni, pentru că niciodată nu erau 90. Dacă cineva mi-ar fi spus atunci că voi vorbi în pieţe, l-aş fi considerat nebun.

I.S.: *Dar cum s-a întîmplat cu dumneavoastră că aţi vorbit în pieţe... în Piaţa Universităţii?*

A.B.: În Piaţa Universităţii am vorbit absolut fără să vreau. Mă aflam la un tîrg de carte la Geneva... A început Piaţa Universităţii şi toate televiziunile care se prindeau la Geneva transmiteau imagini din Piaţa Universităţii. Extraordinar de... impresionant, de exaltant; am făcut tot ce am putut să ne întoarcem cît mai repede. Trebuia să stăm vreo săptămînă... şi după vreo trei zile ne-am întors să fim şi noi acasă. Şi de la aeroport, în loc să mergem acasă, ne-am dus direct în Piaţa Universităţii, şi cineva probabil m-a văzut, pentru că în timp ce stăteam absolut fericită în acel sentiment de solidaritate cum n-am mai trăit niciodată, de care mărturisesc toţi cei care au fost acolo, pentru că ăsta a fost miracolul care s-a produs acolo, solidaritate după decenii de singurătate, cineva a anunţat că mă aflu acolo pentru că, la un moment dat, s-a anunţat că sînt acolo şi că urmează să vorbesc. Şi într-o spaimă cum n-am trăit niciodată în viaţa mea, am căutat intrarea şi am ajuns în balcon.

I.S.: *Da' de ce n-aţi făcut politică practică după 1990?*

A.B.: Domnule Sava, pentru că tot l-aţi tot pomenit pe tata, vreau să vă spun că ceea ce m-a marcat cel mai tare din vorbele tatei pe care le ţin minte este o frază pe care o spunea de fiecare dată după ce îl citea pe Goga, şi îl citea destul de des. Spunea: „Ce păcat că acest mare poet a decăzut pînă la a deveni prim-ministru". Am crescut cu această frază, cu acest sentiment, că un poet decade devenind prim-ministru.

I.S.: *Dar nu aveţi sentimentul ăsta al decăderii din moment ce vă ocupaţi curent de politică, chiar dacă nu sînteţi într-un partid, chiar dacă nu doriţi să fiţi ministru, prim-ministru?*

A.B.: Nu.

I.S.: *Nu?*

A.B.: Nu, pentru că ceea ce mi se pare degradant în politică este interesul personal, care de multe ori chiar primează asupra celui public.

I.S.: *Dar poeta care a scris zeci de cărţi, care îşi petrece ore în şir, zile în şir la Alianţă, şi toată ziua e pe drumurile ţării?*

A.B.: Acest poet care are, e timpul să mărturisesc, un acut sentiment de vinovăţie faţă de propriul destin din care a decupat, va fi decupat 7 ani în această toamnă...

I.S.: *Aţi scris totuşi cîteva cărţi...*

A.B.: Am scris cîteva cărţi, dar nu am scris nici pe departe ceea ce...

I.S.: *Nu vă mai retrageţi la Comana să scrieţi?*

A.B.: Ajung destul de rar la Comana. Ceea ce vreau să vă spun este că... nu eu am vrut, dar aşa s-a întîmplat, să fiu împinsă în prim-plan. Mai întîi, pentru că am fost interzisă, după aceea pentru că interdicţia de dinainte... s-a încercat să fie manipulată, fiind numită după cum ştiţi, fără să mă întrebe nimeni în acel prim Consiliu al Frontului şi, după aceea, pentru că în momentul cînd mi-am dat seama despre ce e vorba, am demisionat.

I.S.: *Cum nu v-au întrebat? Puteai să fii în Consiliul Frontului fără să fii întrebat?*

A.B.: Nu numai că nu m-a întrebat nimeni, nu numai că eu am aflat abia pe la ora 2 noaptea, cînd am ajuns la nişte prieteni, că pe strada noastră nu se mai putea intra şi stătusem pînă atunci pe străzi. Deci, se anunţase pe la prînz, dacă îmi amintesc, Consiliul Frontului. Dar în zilele următoare am încercat să aflu şi eu unde este Consiliul Frontului, pentru că eram mereu oprită, mi se spunea... şi nu am reuşit. Deci, pentru prima oară în 26 [decembrie] am ajuns la o şedinţă.

I.S.: *Şi această „împingere" a colegilor întru spirit...*

A.B.: Nu, nu a fost a colegilor, a fost a lumii pur şi simplu.

I.S.: *A conjuncturilor, să zicem. Era nevoie de un om, îmi amintesc mereu... anii aceia cînd veneam la Radio, pe strada Temişana, şi găseam o Skodă în care se aflau cei însărcinaţi să-i pîndească noaptea, la colţul străzii Transilvania, pe Ana Blandiana şi pe Romulus Rusan.*

A.B.: Nu numai noaptea. Noaptea se vedeau mai bine.

I.S.: *Dimineaţa la 6-7, cînd veneam eu în Radio, erau totdeauna. Stăteau într-o Skodă galbenă. Dar să rămînem la*

decembrie 1989. Dacă vă puneau într-un fotoliu de senator sau de deputat, nu era mai important?

A.B.: Domnule Sava... eu am apărut la televizor nu mai ştiu cînd... prin 24 sau aşa ceva. Mi se tot transmiteau mesaje să mă duc la Televiziune, şi m-am dus şi primul lucru pe care l-am spus – în general mă ţin de cuvînt şi, în orice caz, m-am ţinut în toţi aceşti ani – a fost că n-o să accept niciodată o funcţie şi n-o să candidez vreodată pentru nimic. Pentru că nu cred că ăsta-i destinul meu... Un poet poate să fie un luptător, poate să piardă un deceniu din viaţă dacă este destul de nebun să o facă, luptînd pentru o anumită idee, dar nu are voie să facă o carieră din asta.

I.S.: *Dar aceşti 6-7 ani pierduţi, nu vă gîndiţi la ei? Cîte cărţi aţi fi dat?*

A.B.: Am crezut întotdeauna că pentru un artist nimic din ce trăieşte, şi cu cît este mai dramatic ceea ce trăieşte, nu este timp pierdut. Că totul va deveni pagină în cazul scriitorului.

I.S.: *Credeţi că destinul vă asigură dreptul la... pagini, după cincizeci de ani?*

A.B.: Cred că Dumnezeu mă va mai lăsa să trăiesc suficient de mult ca să pot să scriu şi despre această perioadă.

I.S.: *V-a inspirat perioada aceasta?*

A.B.: Cu siguranţă m-a marcat. Şi tot ceea ce m-a marcat în viaţă ulterior a devenit pagină, carte. În orice caz, vreau să spun că am trăit – evident, nu numai eu, sînt convinsă că şi dumneavoastră –, am trăit în mare umilinţă în anii dinainte, cînd nu era posibilă solidarizarea, nu era posibilă intervenţia în mersul evenimentelor. După '89, indiferent cît de puţine lucruri s-au schimbat, libertatea şi solidaritatea sînt posibile. Consider că aş fi fost şi eu vinovată dacă n-aş fi încercat să schimb ceva.

I.S.: *Credeţi că putem fi vreodată solidari? Văd că folosiţi mereu cuvîntul acesta,* solidaritate.

A.B.: Cred că este una din noţiunile cele mai importante în istorie. Istorie s-a produs numai atunci cînd a existat solidaritate în destinul oamenilor.

I.S.: *Daţi un exemplu de pe pămîntul nostru. Momente importante sau un moment semnificativ, chiar dacă a durat o zi. Şi care a avut ecou, a avut rezonanţă.*

A.B.: Momentul creării Convenţiei Democratice, de exemplu. Este clar că...

I.S.: *Dar v-aţi risipit ca frunzele în păduri...*

A.B.: Cei care au creat-o au rămas. Unii au intrat după aceea şi au plecat. Din nefericire, ei plătesc cu propriul lor destin politic această lipsă de solidaritate.

I.S.: *Nu era normal ca Ana Blandiana să fie solidară astăzi cu prietenul ei întru spirit și întru acțiune de dinainte de 1989, care se numește Nicolae Manolescu?*

A.B.: Dați-mi voie să vă întreb dacă nu era normal ca Nicolae Manolescu să fie solidar cu prietena lui Ana Blandiana, cea care îl chemase la Alianța Civică și împreună cu care crease partidul?

I.S.: *Și nu puteați să-l „învățați" dumneavoastră, Ana Blandiana, solidaritatea pe acest înțelept al cetății?*

A.B.: Nu vreau să-mi creez merite și, în general, n-aș vrea să deturnăm discuția pe o temă personală, pentru că efectiv nu este. Niciodată între mine și Nicolae Manolescu nu au existat probleme personale.

I.S.: *Dar nu-i vorba numai de Nicolae Manolescu, ci de foarte multe alte spirite... Convenția nu e solidară pentru noi, cei care privim din afară...*

A.B.: Atît timp cît există, ea este definiția unei solidarități.

I.S.: *O teză hegeliană... tot ce există e rațional.*

A.B.: Domnule Sava, eu nu glumesc. Această forță, formată din 17 forțe mai mici, presupune solidaritatea, din moment ce a reușit să devină principala forță politică a țării. Nu vă spune nimic faptul că 17 bucățele la un loc au devenit forța cea mai importantă? Este normal ca un asemenea conglomerat să aibă și probleme, să apară disfuncțiuni... dar din moment ce este principala forță politică a țării, ea există.

I.S.: *Am înțeles.*

V-ați schimbat totuși stimată Ana Blandiana în ultimul an, așa cum am spus.

A.B.: Domnule Sava, era normal să mă schimb. Gîndiți-vă. Noi ne cunoaștem de foarte mulți ani. Putem spune că sîntem vecini, pentru că dumneavoastră erați atît de conștiincios, încît erați tot timpul la Radio, și cum noi locuim lîngă radio, vă considerăm vecin. Am fost totdeauna un om care s-a purtat frumos cu ceilalți, pentru simplul motiv că era mai ușor... Nu-mi fac nici un merit din asta, pur și simplu îmi este mai ușor să mă port frumos decît urît. Oamenii se purtau și ei frumos cu mine. Acest lucru a mers atît de departe încît se întîmpla uneori să găsesc flori puse la poartă, și asta presupunea un anumit curaj, dată fiind mașina din care eram... Eu eram în stare să cred că, în afară de Ceaușescu și soția lui, toată lumea crede ca mine. După '89, pentru că tăceam, ne închipuiam că făceam aceleași lucruri. De fapt, făceam lucruri foarte diferite. Au început acuzele din diverse părți; dacă ar fi fost doar în „România Mare", încă puteau fi considerate suportabile, deși vulgaritatea lor depășea orice măsură. O

dată cu succesul *Memorialului de la Sighet*, mai ales o dată cu succesul internaţional al acestei idei, simt tot mai mult cum se concentrează atacurile, pentru că anumite forţe pot să fie deranjate de o asemenea idee. Şi sigur că persoana, mai degrabă calină şi blîndă care eram, a cîştigat în severitate şi a pierdut din blîndeţe.

I.S.: *Cu ironie, cineva care îmi este foarte drag, v-a numit într-o gazetă, şi m-a durut într-un fel, „Passionaria", ţineţi minte?*

A.B.: Da, ţin minte.

I.S.: *Nu v-a şocat?*

A.B.: Era atîta rea-credinţă în ceea ce se spunea, încît nu m-a şocat. Vreau să spun însă că dincolo de destinul celei care fusese numită „Passionaria", dincolo de sfîrşitul destinului, ca să zic aşa, un nume care vine de la pasiune nu mă jigneşte.

I.S.: *De cînd sînteţi atît de fervent şi puternic anti-comunistă? Pentru că v-aţi amintit de copilărie, de tata, am certitudinea că n-aţi fost nicicînd orbită...*

A.B.: N-am senzaţia că m-am schimbat pe parcurs. Pur şi simplu s-au schimbat condiţiile.

I.S.: *Dar înainte de '89 erau comunişti alături de dumneavoastră. Oameni care v-au sprijinit, ştiţi prea bine, nu? Oameni care v-au înţeles şi erau comunişti adevăraţi aceia.*

A.B.: Sigur. Şi cu ale căror idei am polemizat.

I.S.: *De atunci? Aţi polemizat cu Gogu Rădulescu?*

A.B.: Da, şi dumneavoastră aţi participat uneori la aceste polemici.

I.S.: *Bine, dar erau lucruri superficiale, pentru că nu ne permiteam...*

A.B.: Nu, erau lucruri adînci. Îmi amintesc de o polemică la care cred că aţi fost martor. Erau şi Manolescu, şi Buzura... Întotdeauna erau foarte mulţi scriitori şi muzicieni la acele întîlniri. Chiar a pornit de la ideea că poporul român ar fi lipsit de o anumită şiră a spinării în istorie, pentru că a întors armele în război. Şi vă amintiţi cît de dură a fost acea discuţie, în care eu am spus: „Cum vă permiteţi?" Poate că dacă atunci m-ar fi auzit Gabriel Andreescu, ar fi putut să spună că sînt naţionalistă pentru că am luat apărarea poporului român, pentru că mi se pare că e teribil să acuzi un popor care a fost împins de o mare putere într-o direcţie şi după aceea ocupat de o altă mare putere din altă direcţie...

I.S.: *Dar Gogu Rădulescu trebuie înţeles din punctul acesta de vedere. Venind dintr-o casă de lăutari, cu doctoratul dat cu Madgearu în anii '30, prizonier la ruşi, trimis probabil de partid în '40, nu putea gîndi altfel...*

A.B.: Dar nici eu nu puteam gîndi altfel; şi pentru că eram doi intelectuali, a fost o discuţie... Întîmplător, mi-o amintesc, a fost de multe ori dură, cu argumente intelectuale.

I.S.: *Iertaţi-mă, Ana Blandiana, de ce toţi cei care am beneficiat într-un fel, măcar de tăcerea lui dacă nu de sprijinul lui, am călătorit toţi în străinătate datorită lui şi am fost apăraţi în diverse instituţii datorită lui, de ce nu îi luaţi apărarea...*

A.B.: O secundă... În ce mă priveşte, cînd am luat premiul *Herder*, pînă în ultima clipă nu s-a ştiut dacă o să plec sau nu. Adică n-a intervenit nimeni. Dar vreau să spun: niciodată nu am cerut şi niciodată nu s-a intervenit pe această temă.

I.S.: *El v-a preţuit atît de mult încît făcea orice pentru dumneavoastră, aşa cum a făcut şi pentru zeci de alţi oameni mari la ora actuală. Dar de ce după acea scrisoare, după '90, nimeni nu i-a mai luat apărarea ca să aducă lumină asupra acestui om care, într-un fel, a fost o stea în plină întunecime. Din motive politicianiste...*

A.B.: Chiar credeţi că asta este problema acum?

I.S.: *E şi asta o problemă. Şi cum ne defineşte gratitudinea, ne defineşte şi solidaritatea. Astea-s categorii fundamentale...*

A.B.: Eu cred că asemenea lucruri vor putea fi discutate în cărţi de memorii şi n-am nici o îndoială că cei care l-au cunoscut pe Gogu Rădulescu o vor face, oamenii de cultură mă refer, pentru că el a fost cu adevărat un om de cultură, cu un mare respect pentru oamenii de cultură, de aici şi această dorinţă a lui de a invita în permanenţă oameni de cultură. Deci, n-am nici o îndoială că el va apărea în memoriile acestor oameni. Dar a face o polemică din asta, acum, cînd aceeaşi clasă politică ne conduce...

I.S.: *Aţi văzut cum îl atacă extremiştii? Şi acum, pentru ajutorul dat înainte de '89, pentru faptul că a fost realmente un duşman al lui Ceauşescu – asta o ştim prea bine cu toţii, chiar dacă a stat pînă în ultima clipă lîngă el...*

A.B.: Asta a fost problema lui. Ar fi putut de foarte mult timp să iasă la pensie...

I.S.: *Trebuie să înţelegem slăbiciunile fiecărui om, pînă la urmă, nu?...*

A.B.: Şi trebuie să deosebim esenţialul de neesenţial în fiecare clipă.

I.S.: *Da. Bine, odată poate spunem şi lucrurile astea. Iată, discutăm de 40-45 de minute. Mai spuneţi-mi un lucru şi mai ascultăm puţină muzică. Săptămîna trecută aţi fost la Verona.*

A.B.: Da.

I.S.: *Sînteţi preşedinta PEN Clubului.*

A.B.: Da, sînt preşedinta PEN Clubului român, dar nu în această calitate am fost invitată, ci pur şi simplu ca poet, la

Verona, din inițiativa UNESCO... Deci, sub egida UNESCO și în colaborare cu orașul Verona. A luat ființă acolo ceva foarte interesant, care sper din toată inima să funcționeze dincolo de festivitățile inițiale, un institut pentru poezie și operă. Între operă și poezie, nu văd extrem de multe conexiuni, dar pentru că Verona...

I.S.: *Orice operă se bazează pe un libret și libretul e poetic.*

A.B.: Nu întotdeauna de foarte bună calitate. Dar ar putea să fie... adică cu siguranță aș putea să-mi imaginez o operă minunată scrisă pe librete foarte poetice. În orice caz, este clar că Verona este orașul operelor, cu Arena unde au loc stagiuni fabuloase. Încît este extrem de importantă ideea unui institut mondial de poezie care să unească sutele de festivaluri de poezie din toată lumea într-un fel de concert, într-un fel de încercare de a face din poezie un suport al spiritualității.

I.S.: *Cum arată poeții lumii veniți la Verona acum o săptămînă?*

A.B.: Extraordinar de umani și de toleranți, și de cooperanți. Chiar am fost impresionată de înțelepciunea poeților. Sigur, se putea întîmpla să fie și niște poeți la fel de mari, dar foarte trăzniți sau foarte turbulenți... Nu, concluzia discuției a fost că secolul XXI va fi poetic sau nu va fi deloc.

I.S.: *Va fi poetic secolul XXI?*

A.B.: Sînt convinsă că se va petrece o reîntoarcere spre artă...

I.S.: *Dacă ne vom întoarce spre spiritualitate, spre religie, cum a spus Malraux...*

A.B.: Ca și în cazul frazei lui Malraux, este vorba de nevoia absolută de a părăsi portretul-robot al omului care începe să nu mai știe să scrie de mînă pentru că lucrează numai la computer, care nu mai scrie scrisori, ci folosește Internet-ul și așa mai departe... o reîntoarcere spre ceva mult mai uman, spre niște valori mai umane.

I.S.: *Verona... Dar vă închipuiți cum era la începutul secolului trecut un asemenea conclav poetic la care să fi venit Goethe, Schiller și Pușkin, de pildă?*

A.B.: Pot să-mi închipui exact, după ceea ce a fost acum.

I.S.: *Nu era liniște? O liniște dantescă?*

A.B.: Vedeți, vreau să vă spun ceva, ca să ne înțelegem. În general, în lume se vorbește atît de tare, încît rostul poeziei a început să fie acela de a restabili tăcerea. Așa că într-un conclav de poeți se aude într-un fel absolut special chiar și tăcerea.

I.S.: *Dar Goethe, Schiller și Pușkin n-ar fi păstrat tăcere... dacă s-ar fi adunat, la vremea lor, la Verona?*

A.B.: Nu cred că mai mult decît poeţii de acum. De ce ar fi tăcut?

I.S.: *Era o reticenţă în ei.*

A.B.: Reticenţă faţă de ce?

I.S.: *Era filosofie adîncă în ei; nu era strada, nu era Piaţa Universităţii, erau Weimar-ul... Viena...*

A.B.: Nu cred. Din cîte cunosc eu, Puşkin, chiar şi Goethe, desigur dacă nu ar fi fost extrem de bătrîn, ar fi avut o vitalitate destul de explozivă şi comunicativă.

I.S.: *Ca la 1812, Goethe l-ar fi salutat pe prinţ... l-ar fi salutat pe prinţ în păduri, la Teplitz. Acolo s-au întîlnit, nu? Şi Beethoven... Poate că şi Puşkin ar fi făcut la fel....*

A.B.: Nu, Puşkin nu.

I.S.: *„Pe ţărmul mării... pe alei", nu? ar fi făcut la fel. O altă lume...*

A.B.: Nu, nu-i altă lume. Gîndiţi-vă la Petöfi, gîndiţi-vă la Lamartine, gîndiţi-vă la Byron, gîndiţi-vă cît de revoluţionară este lumea poeţilor. De ce Byron care se duce să lupte în Grecia vi se pare mai cuminte decît un poet în Piaţa Universităţii? Dimpotrivă, este exact aceeaşi capacitate de a se dărui, de a renunţa la orice, ca să nu mai vorbim de Shelley, ca să nu mai vorbim de atîţia americani. Întotdeauna în poeţi a existat o capacitate de dăruire şi de sacrificiu superioară; în artişti, în general.

I.S.: *Dacă secolul al XXI-lea va rezista datorită poeziei, va rezista datorită poeticii, şi nu turbulenţei, doamna Ana Blandiana.*

A.B.: Fără îndoială, asta vă spun şi eu. Dar din cînd în cînd lumea trebuie să se mai şi schimbe cînd devine prea insuportabilă.

I.S.: *Asta am învăţat mai ales după apriga Revoluţie franceză, pe care mulţi o acuză că a schimbat toate destinele umanităţii.*

A.B.: Nu că a schimbat e rău, ci faptul că a folosit cruzimea.

I.S.: *Va veni o vreme cînd nu vom mai folosi cruzimea, credeţi... Ana Blandiana?*

A.B.: Dacă n-aş crede asta...

I.S.: *De pe vremea lui Goethe, de pe vremea lui Kant, de pe vremea lui Napoleon şi de pe vremea lui Puşkin chiar, nu? Cruzimea e la baza vieţii noastre, şi pe an ce trece... Zadarnic vă opuneţi cruzimii.*

A.B.: Toţi aceşti oameni au încercat să o depăşească şi au sperat că va veni o vreme în care ea va fi depăşită. Dacă n-am crede că acest lucru este posibil, nici credinţa că civilizaţia este posibilă n-ar putea să reziste.

I.S.: *Bine, să dea Dumnezeu ca toţi poeţii mari să fie împotriva cruzimii.*

A.B.: Cred că aşa s-a şi întîmplat.

I.S.: *Aşa s-a întîmplat în istorie?*

A.B.: Cred că da. Au existat, desigur, excepţii, dar aş zice că ele confirmă regula.

I.S.: *Facem o pauză de zece minute să ascultăm muzică. Ce cîntăm Oana?* Sonatina *de Beethoven? Nu vreţi să cîntaţi* Elegia *lui Fauré? E o piesă zguduitoare. Durează vreo şapte minute. O piesă pe care Casals o cînta cu o sută de violoncele. Acum o cîntă doar Oana Unc. E atîta durere în ea încît mă gîndesc să o dedic amintirii tatălui dumneavoastră care mie mi-e foarte drag din descrierile şi din tot ce spuneţi dumneavoastră. Ascultaţi-o cu acest gînd.*

(Moment muzical)

I.S.: *Teribilă piesă. Am o înregistrare făcută la Praga, cu un magnetofon neprofesionist, în care Casals conduce o sută de violoncele din toată Europa şi cîntă această* Elegie *a lui Fauré. Cînd veţi inaugura Memorialul de la Sighet vă dau eu această înregistrare şi o puneţi, pentru că sună, sună, e un* Memento *aici.*

A.B.: Am să ţin minte.

I.S.: *Iată, au început să vină şi telefoane... Cum poate doamna Ana Blandiana să spună că nu face politică, se întreabă Marcel Cristian, un medic din Bucureşti.*

A.B.: N-am spus niciodată că nu fac politică. Am spus că nu vreau să-mi schimb destinul într-unul de politician. Asta-i tot.

I.S.: *Vă roagă să vorbiţi despre poeţii care v-au fost colegi, Ioan Alexandru, Gheorghe Pituţ. Se organizează un festival de poezie, Pituţ, ne spune Laura Şerban din Timişoara. Mă bucur că ne privesc unii, şi ascultă. Bineînţeles, apar teze ce trebuiesc reformulate: dacă e mai bun domnul Manolescu decît domnul Constantinescu şi aşa mai departe. Toată lumea face politică şi toată lumea vrea să-şi impună punctul de vedere. Haideţi să vorbim, Ana Blandiana, puţin despre Sighetul la care ţineţi atît de mult. V-am citit în ultima vreme în revistele româneşti, am citit relatările şi interviurile dumneavoastră... Ţineţi foarte mult la Sighet.*

A.B.: Da.

I.S.: *Şi veţi izbîndi? Cîte milioane, cîţi bani vă trebuie? Ia povestiţi-mi de ce Sighetul, poate mulţi nu ştiu, nu citesc ziarele... De ce apetenţa dumneavoastră pentru Sighet e atît de subiectivă, de ce nu altă închisoare? De ce Sighetul?*

A.B.: Tocmai, că este foarte obiectivă, foarte mulţi m-au întrebat – unii m-au atacat: de ce Sighet, doar nu este cea mai mare şi cea mai îngrozitoare închisoare stalinistă...

I.S.: *Maniu a murit la Sighet?*

A.B.: Şi Maniu, şi toţi Brătienii, în '47, patru Brătieni. Dar...

I.S.: *Şi atunci este închisoarea cea mai cumplită pentru istorie, nu?*

A.B.: Nu. Este închisoarea cea mai simbolică. În primul rînd, a fost prima închisoare politică din România. A fost aleasă la distanţă de 2 km de graniţa cu fosta Uniune Sovietică, acum cu Ucraina, tocmai pentru că era într-o perioadă în care probabil că nu erau încă siguri de România... De altfel, în primul an, administraţia închisorii nu a fost românească, ci sovietică.

I.S.: *În '46, da? Înainte de alegeri.*

A.B.: Nu, nu, '48, '48 încolo.

I.S.: *După alegeri. Cu administraţie rusească...*

A.B.: Da, da. Şi... deci, a fost simbolică în primul rînd pentru că a fost prima. În al doilea rînd, pentru că a fost în mod evident gîndită ca o închisoare a elitelor. Acolo au fost duşi marii oameni politici. Ţăranii din zonă şi acum numesc clădirea, care de mult este dezafectată, închisoarea miniştrilor. Pentru că ştiau că acolo erau toţi miniştrii şi, într-adevăr, fuseseră închişi la Sighet toţi miniştrii care se mai găseau în viaţă din 1918... La Sighet, lucrurile au fost gîndite aşa încît acum, privind lucrurile în perspectivă, înţelegi cît de clar a fost planul. Pentru ca să se ajungă la un moment în care să poţi spăla creierul unui întreg popor, trebuia mai întîi ca acest popor să fie lipsit de orice fel de lideri. Pentru că la Sighet n-au fost numai oameni politici, n-au fost numai episcopii tuturor confesiunilor care existau în România. N-au fost numai oameni de cultură, savanţi, preşedinţi de Academie, scriitori, a fost şi fruntea satelor. Înainte de a deveni închisoarea miniştrilor, pentru aproape un an – în perioada cu administraţia sovietică –, Sighetul a fost o închisoare de ţărani, a fost închisoarea ţăranilor răsculaţi împotriva trupelor de ocupaţie, într-o perioadă în care, de altfel, Maramureşul urma să intre în întregime în Uniunea Sovietică. Ca urmare a răscoalei ţăranilor, care au inaugurat din punct de vedere politic închisoarea de la Sighet, s-a renunţat la acest plan şi Maramureşul a fost împărţit în două, partea de sud rămînînd României. Deci, ceea ce vreau să spun este că Sighetul înseamnă foarte mult, teoretic vorbind. Sigur că după aceea au urmat închisori mai mari şi mai îngrozitoare. Şi Aiudul, şi Gherla, şi Piteştiul sînt nişte închisori mai monstruoase decît cea din Sighet, care este o închisoare relativ mică. Ea este însă spectaculoasă, clădirea este din 1898... Şi are o anumită grandoare clădirea în sine. Deci, astea au fost motivele alegerii

ei. Trebuie să vă mărturisesc că un motiv de ordin absolut pragmatic a fost şi acela că a fost o clădire dezafectată. Singura dintre marile şi celebrele închisori comuniste care nu este umplută la ora asta cu hoţii care nu mai încap în alte închisori şi...

I.S.: *Cine v-a dat dreptul juridic s-o folosiţi?*

A.B.: Ministerul Justiţiei de care mai aparţine clădirea dezafectată de mai mulţi ani, aflată acum în proprietatea Primăriei din Sighet. Era deci în folosinţa Ministerului Justiţiei, care a renunţat la această folosinţă, iar primăria din Sighet a dat Fundaţiei Academice dreptul de folosinţă.

I.S.: *Ce vreţi să faceţi la Sighet?*

A.B.: La Sighet, se vor face două lucruri: pe de o parte, un Muzeu al victimelor comunismului, al gulagului românesc de pe teritoriul României, de pe întreg teritoriul României, şi asta în partea de celular, acolo unde au stat oameni în închisoare, iar pe de altă parte, un centru internaţional de studii asupra comunismului, în partea de administraţie a închisorii. Proiectul are un deviz de aproape 2 milioane de dolari, deocamdată, a fost făcut, este în curs de a fi terminat... s-a făcut licitaţia pentru începerea construcţiei propriu-zise, şi în această vară, în urmă cu două săptămîni, a început chiar şantierul. În această vară se vor realiza două lucruri: pe de o parte, se va reface în întregime acoperişul, iar pe de altă parte, se va face singurul lucru care va fi construit absolut din nou. În curtea închisorii, am făcut un concurs de arhitectură la care au participat mai mult de 50 de arhitecţi, iar concursul a fost cîştigat, deşi au participat somităţi, de un tînăr arhitect din Timişoara, Radu Mihăilescu. Un concurs de arhitectură care a avut ca temă realizarea unei opere arhitectonice – i-am spus spaţiu de reculegere, ca să nu influenţăm în nici un fel pe cei aflaţi în concurs –, care să sugereze ceea ce sugerează toate memoriile din închisoare. Toate memoriile din închisoare se termină cu concluzia: „N-aş fi rezistat dacă nu credeam în Dumnezeu". Şi aceasta, indiferent dacă autorii erau ortodocşi sau nu, catolici sau mai ştiu eu ce... baptişti... Această idee va fi realizată printr-o adevărată operă de artă, care va fi terminată în această toamnă, pentru că valoarea construcţiei, de 200 milioane, este suportată în întregime de o anumită persoană, de un om de afaceri român din Anglia, domnul Mişu Cîrciog.

I.S.: *Şi cum vă explicaţi această apetenţă pentru Sighet?*

A.B.: Domnul Mişu Cîrciog este de profesiune jurist, a plecat din România imediat după război şi probabil, acum îmi dau seama că nici nu ştiu cum a aflat despre Memorialul Sighet, probabil dintr-o revistă a românilor din străinătate, sau poate dintr-o revistă din ţară, în orice caz, am primit la

un moment dat un cec de 600 de dolari de la el. Şi ca întotdeauna cînd s-a întîmplat un asemenea gest, am scris, am mulţumit şi l-am invitat la următorul simpozion, care a fost cel de anul trecut.

I.S.: *Aţi şi tipărit lucrarea.*

A.B.: Sigur că da. Domnul Cîrciog, spre deosebire de alţii, a răspuns invitaţiei, a venit împreună cu soţia lui, englezoaică, au stat trei zile la Sighet; este un om de o extraordinară delicateţe şi discreţie. Singurul lucru pe care nu ţi-l poţi imagina cînd îl vezi este cum se face că este bogat, pentru că pare mai curînd poet sau... A vizitat închisoarea, probabil că l-a impresionat în mod deosebit totul; mi-a spus că vrea să vadă proiectul pentru că vrea să suporte o parte. I-am dat proiectul, l-a citit şi a anunţat că va suporta...

I.S.: *În ţară cine v-a ajutat financiar?*

A.B.: Asta-i mai complicat, asta este drama mea... Cei de la Consiliul Europei au luat sub egida lor ideea şi sînt autorii acestui raport – varianta română a fost editată de noi după raportul autorizat al Consiliului Europei, pe care ei l-au editat înainte în engleză şi în franceză, şi în care se descrie totul, inclusiv se face o împărţire a felului în care trebuie strînse fondurile pe plan internaţional, naţional şi local. Or, ei mă presează tot timpul... ce am reuşit să strîng pe plan naţional şi local.

I.S.: *Consiliul European nu are fonduri speciale pentru asemenea...*

A.B.: Ei ne-au ajutat la editarea raportului, la organizarea simpozioanelor, participarea internaţională a fost suportată de ei... şi la publicaţii... Pe plan intern, deocamdată Banca Naţională a României ne-a dat 20 de milioane...

I.S.: *De dolari?*

A.B.: Nu, de lei. Şi am făcut o întîlnire cu oameni de afaceri, din care mulţi au promis; unii s-au ţinut de cuvînt, de exemplu, domnul Ţîngăreanu a dat deja... am înţeles că are o firmă de construcţii...

I.S.: *Dar miliardarii României nu vă ajută? Că sînt mulţi...*

A.B.: Deci v-am spus tot ce ştiu. Nu, cred că nici unul din cei pe care i-am cunoscut nu sînt miliardari.

I.S.: *Dar trebuie să cunoaşteţi miliardarii, cei care ajută la venirea lui Jackson la Bucureşti, a muzicilor derizorii, dar care nu fac nimic pentru marea cultură şi pentru un asemenea monument istoric, cum poate deveni Sighetul; asta trebuie s-o spunem aici. Pentru că istoria le consemnează pe toate.*

A.B.: Eu sper în continuare că oamenii de afaceri români la care am făcut apel se vor simţi solidari cu această idee care, la urma urmei, nu este a mea, este a ţării...

I.S.: *Sighetul poate intra în patrimoniul muzeistic al ţării, Sighetul poate să devină unul din muzeele ţării, ca atîtea altele. Sînt zeci de aşezăminte, nu?*

A.B.: Îmi sugeraţi să discut cu Ministerul Culturii?

I.S.: *Da.*

A.B.: Îmi pare rău, am încercat anul trecut şi am fost refuzată de Ministerul Culturii... Deci, am cerut un sprijin, de altfel mic, pentru simpozionul de anul trecut, dar nu s-a putut, pentru că ministerul organiza un festival Dracula; era mai important.

I.S.: *Cu ce ministru aţi vorbit, doamna Blandiana? Spuneţi totul, pentru că* trebuie *să ştim totul.*

A.B.: Am făcut o cerere, pur şi simplu, nu am vorbit cu un ministru.

I.S.: *Un festival Dracula, da?*

A.B.: Da, anul trecut a fost un festival de genul acesta.

I.S.: *Mă îngrozesc cînd aud cîte manifestări Dracula facem sau cîte manifestări de muzică fără nici un fel de sens sponsorizăm...*

A.B.: În orice caz, un lucru este sigur: că Sighetul a început să existe, nu numai pentru că deja se construieşte şi peste cîteva luni o parte a lui va fi gata. Ci şi pentru că deja lumea îl vizitează; deja sîntem obligaţi să plătim un om pentru că vin autocare cu turişti... Şi ceea ce mi se pare important, mai ales, este faptul că în fiecare iunie, la Sighet vin istorici şi supravieţuitori din toate ţările din Est, specialişti în istoria Estului, sînt puse în evidenţă diversele experienţe, diversele suferinţe, şi pot în felul acesta să răspundă împreună la întrebarea: cum de a fost posibil? De ce lucrurile s-au petrecut aşa?

I.S.: *Am înţeles, dar tînăra generaţie de intelectuali, studenţi, elevi înţeleg ce a însemnat Sighetul?*

A.B.: Sper din toată inima să înţeleagă. În orice caz, lucrăm mult cu tinerii, în departamentul nostru de istorie orală, care face înregistrări de experienţe umane – pentru că problema istoriei acestor 50 de ani este problema documentelor distruse sau falsificate...

I.S.: *Asta poate face orice Centru de istorie, dar Memorialul...*

A.B.: Face şi nu prea face. Calea pe care am adoptat-o noi este cea a istoriei orale, adică a înregistrării experienţei umane directe, este vorba de experienţa unei generaţii în curs de dispariţie, deci este un demers extrem de urgent. Lucrăm în general cu studenţi de la Istorie, cu studenţi de la Sociologie care sînt extrem de interesaţi... Părerea mea este că se cîştigă de două ori. Se cîştigă prin aceea că aceşti oameni chiar lucrează şi se specializează în acest domeniu, şi se cîştigă deoarece aceşti tineri se întîlnesc cu acei bătrîni şi...

I.S.: *Dar ați fost acuzată că vindeți suferința românească? E o frază dintr-un ziar și mă îngrozește. Cum vă explicați?*

A.B.: Și pe mine m-a îngrozit la început. Trebuie să spun că acum aproape mă și amuză. E vorba de niște articole apărute în „Vocea României", în care se expune teza că suferința românilor trebuie să rămînă în România. Că dacă vom compara, există riscul să se afle că alții au suferit mai mult. Teză complet aberantă, pentru că problema nu este să suferi și să-ți lingi rănile în tăcere și nimeni să nu știe. Problema este, dimpotrivă, să existe o reală comparație între suferință din diversele țări europene.

I.S.: *Și suferințele pot fi comparate?*

A.B.: Da, pot fi comparate și abia așa pot fi înțelese și trebuie înțelese. Cu aceeași unitate de măsură.

I.S.: *Care? Porunca lui Moise, acolo e tot. Asta-i esențial.*

A.B.: Exact. Deci dacă porunca e să nu ucizi, atunci o crimă este o crimă de orice parte a spectrului politic ar fi...

I.S.: *Și suferința în închisoare e aceeași suferință la Auschwitz sau peste tot.*

A.B.: Exact, exact. Cele două totalitarisme, cele două crime, cele două tragedii ale secolului XX la care a fost supusă Europa trebuie să se pună față în față, să se cunoască, să se înțeleagă, să se recunoască.

I.S.: *Ana Blandiana, dar este nevoie să „memorăm" tot timpul?*

A.B.: Da, eu sînt absolut convinsă că memoria și cultul memoriei este un drum nu spre trecut, ci spre viitor. Nu cred că se poate merge înainte fără să știi de unde vii.

I.S.: *Și dacă marea majoritate nu dorește această „memorie"? Dacă acești tineri de care vă vorbeam eu sînt opaci la ideea suferinței?*

A.B.: În primul rînd că nu este adevărat. Nu există această opacitate. Tinerii pot fi opaci în măsura în care nici nu bănuiesc lucrurile, în măsura în care cărțile de istorie încă nu vorbesc despre istoria reală; sînt doar niște manuale încropite și adaptate.

I.S.: *Dar această pedalizare pe „memorie" nu duce la și mai multe disjuncții între noi?*

A.B.: Dimpotrivă. Sînt absolut convinsă că a înțelege suferința din care venim este o cultivare a toleranței pentru viitor. Este ideea de la care am pornit și care de altfel a cucerit, ca să zic așa, adeziunea celor de la Consiliul Europei. Cînd am pus-o pentru prima oară, întrebarea mea era de-a dreptul dramatică și aproape disperată: cum a fost posibil ca în aceste închisori să stea împreună români, unguri, evrei, catolici, ortodocși, să sufere împreună, să spună poezii

împreună – pentru că una din formele de rezistenţă în închisori a fost şi prin poezie, am vorbit şi la Verona despre acest lucru? Iar cînd totul s-a găsit în condiţii de libertate, să înceapă să se lupte greco-catolicii cu ortodocşii şi românii cu ungurii? Solidaritatea şi toleranţa funcţionaseră în condiţii de teroare, dar au dispărut în libertate. Era un apel la continuarea solidarităţii şi toleranţei. Şi sînt absolut convinsă că locul de întîlnire, locul geometric care va fi Sighetul, Memorialul de la Sighet, pentru ţările din Estul Europei, va fi un loc al toleranţei, tocmai întrucît cunoaşterea reciprocă înseamnă întotdeauna toleranţă. Necunoaşterea atrage întotdeauna intoleranţa după sine.

I.S.: *Dar Sighetul nu e o acţiune „politicianistă"?*

A.B.: În nici un caz. În primul rînd vreau să vă spun că Memorialul de la Sighet îşi aşază ideile în termenii drepturilor omului, nu în termenii politici, pentru că acolo n-au fost numai ţărănişti sau numai liberali. Au fost închise diverse personalităţi, pentru că erau democratice; despre asta este vorba. Deci, tocmai de asta în acele articole la care vă referiţi nu eram insultată numai eu, ci şi reprezentanţii Consiliului Europei care fuseseră aici. (Printre alţii, un reprezentant al Departamentului de monumente istorice din Consiliului Europei, care spusese: „În mod normal Consiliul Europei va prelua acest memorial sub egida sa, căci este mai normal să preia sub egida sa un loc unde au fost călcate drepturile omului, şi există vreun loc în lume în care drepturile omului să fi fost încălcate mai profund decît o închisoare comunistă?")

I.S.: *Da. Zguduitor este că în unul din interviurile dumneavoastră găsesc fraza lui Dej: „Canalul să fie mormîntul burgheziei româneşti", Sighetul a fost un mormînt al creierelor. Ne-aţi amintit de Maniu, de Brătieni, atîţia oameni... Dar pînă la urmă, mulţi văd aici o încercare de a readuce procesul comunismului la realitate...*

A.B.: Domnule Sava...

I.S.: *Ce legătură e între Memorialul de la Sighet şi Memorialul de la Washington?*

A.B.: În primul rînd faptul că există un Memorial la Washington, că într-o ţară care n-a cunoscut comunismul, ca America, s-a simţit nevoia creării unui Memorial, dovedeşte că este o nevoie reală, corectă de a discuta o faţă a totalitarismului secolului XX, aşa cum a fost discutată şi cealaltă. Dar aş vrea să discutăm în nişte termeni mult mai cunoscuţi deja, în termenii procesului nazismului. Sigur că a existat şi un proces propriu-zis, la Nürnberg. Asta ţine mai ales de faptul că era vorba de un război, că era vorba de ocupaţie; adevăratul proces al nazismului nu a fost procesul de la Nürnberg, a fost autoanaliza pe care şi-a făcut-o fiecare

german – și continuă și acum să și-o facă, practic la a treia generație –, încercînd să înțeleagă de ce a fost posibil în Germania și încercînd în permanență ca nu cumva să apară vreun semn că s-ar putea repeta. Acela este adevăratul proces al nazismului. Acel tip de proces al comunismului trebuie să se petreacă și în țările din Est, și în România, pentru că noi despre România vorbim.

I.S.: *În celelalte țări s-a petrecut, se petrece?*

A.B.: Și în celelalte țări există oameni cum sîntem noi, care militează în același sens. Există un Memorial la Moscova și unul la Petersburg. Există un Memorial la Riga, există o formă de Memorial în Ucraina. Există organizația *Charta*, cea mai cunoscută dintre toate, la Varșovia, cu care cooperăm în permanență, ea militînd pentru un tip de proces care să ducă la o limpezire a conștiințelor prin cunoașterea adevărurilor într-un mod exact, într-un mod corect, prin încercarea onestă de a răspunde tuturor întrebărilor posibile și de a înțelege cît din fiecare om a fost responsabil de ceea ce s-a petrecut. Fără să se facă generalizări, dar și fără a se considera, cum s-a considerat la noi, că numai Ceaușescu este vinovat, sau că toată lumea este vinovată și deci nimeni nu e vinovat.

I.S.: *Cum vedeți practic, Ana Blandiana, un „proces al comunismului"?*

A.B.: La Sighet?

I.S.: *În general.*

A.B.: Eu vă spun cum îl văd la Sighet. Un loc în care lucrurile se vor discuta, unde se vor organiza colocvii, seminarii, simpozioane naționale, internaționale, regionale, locale, de toate felurile, în care istoricii și martorii evenimentelor vor sta față în față, vor face analize obiective și vor înregistra acele mărturii. Iar pe de altă parte, muzeul propriu-zis va fi un fel de educație...

I.S.: *Dar proces înseamnă rechizitoriu, înseamnă pledoarie, înseamnă hotărîre judecătorească. Multora de asta le e frică.*

A.B.: Asta în orice caz nu este treaba noastră, este treaba justiției în măsura în care în fața justiției nu răspund categorii sociale, ci răspund persoane; în măsura în care justiția funcționează corect și mai există în viață oameni care poartă vinovății personale. Problema unui Memorial de la Sighet o constituie însă nu procesele persoanelor individuale, ci procesul unei epoci, al unei mentalități, al unei tragedii colective. Proces nu în sens juridic.

I.S.: *Și dacă din psihologie coboară în acțiune juridică și de acolo...?*

A.B.: Ei, domnule Sava, dumneavoastră pledați pentru ce? Pentru ca justiția să nu funcționeze? Deci, ceea ce se

petrece la Sighet nu are legătură cu justiţia, dar ceea ce se petrece în justiţie este o cu totul altă problemă; dacă vreţi putem să o discutăm. Pentru că în măsura în care justiţia nu funcţionează, ea nu funcţionează nici pentru criminalii din închisorile comuniste, în caz că ei mai sînt în viaţă, nici pentru actualii mafioţi care fură, ucid şi manipulează totul. Deci, a pleda pentru ca justiţia să nu funcţioneze este o tragedie nu pentru trecut, ci pentru viitor. Dacă vor intra sau nu vor intra la închisoare cîţiva foşti paznici sau directori de închisori, este şi nu este important.

I.S.: *Dar lumii poate îi este frică. Aceşti cîţiva ai dumneavoastră pot fi de ordinul zecilor, sutelor, miilor, zecilor de mii, pînă la urmă...*

A.B.: În orice caz, nu asta este problema mea, şi nu cred că ar trebui să fie problema noastră, ci numai a justiţiei, care ar trebui să funcţioneze corect. Dar în măsura în care ea nu funcţionează pe acestă temă, ea nu funcţionează nici pe alte teme. Iar viitorul nostru este cu adevărat sumbru în măsura în care justiţia nu funcţionează. În orice caz, dacă aţi vrut să mă întrebaţi dacă pledez pentru o răzbunare, atunci răspunsul este sigur nu. Pledez însă pentru lumină, pentru clarificare.

I.S.: *Asta spuneţi-o. I-am cerut şi domnului Manolescu aceeaşi lucru. Lumea trebuie să înţeleagă că nu-i vorba despre nici un fel de răzbunare.*

A.B.: Nici nu mi-l închipui pe Manolescu vorbind despre nevoia unei răzbunări. Nu mă închipui nici pe mine vorbind despre asta. Nu răzbunarea este problema. *Lumina este problema.* Capacitatea noastră de a înţelege pentru a putea depăşi această confuzie. Atît timp cît nu ştim ce am trăit, atît timp cît cei vinovaţi pentru ce au făcut sînt egalii sau superiorii celor vinovaţi numai pentru ce nu au făcut, nu avem cum să ieşim din această mîzgă pe care alunecăm din ce în ce mai jos. Despre asta este vorba.

I.S.: *Şi dacă facem un asemenea proces şi aceşti cîţiva despre care vorbiţi dumneavoastră sînt pedepsiţi de justiţie, rezolvăm noi problemele fundamentale, cele economice?*

A.B.: Duceţi discuţia într-un mod incorect, vă rog să mă scuzaţi, nu are legătură şi nu despre asta este vorba. Ca reprezentantă a unor organizaţii civice şi ca scriitor, o să pledez întotdeauna pentru ca justiţia să funcţioneze. Deocamdată, tocmai pentru că nu funcţionează – sper că nu jignesc pe cei care sînt cu adevărat oneşti, sînt convinsă că există asemenea judecători – nici măcar libertatea cuvîntului nu foloseşte la nimic. Vă atrag atenţia că trăim într-o ţară în care presa este liberă, este în stare şi are curajul şi capacitatea de a demasca marile afaceri de corupţie, marile clanuri mafiote

din ministere şi din secretariatele de guverne, iar urmarea este că nici un ministru nu demisionează, nici un secretar al guvernului nu intră la închisoare, ci dimpotrivă, sînt din ce în ce mai puternici. Ştiţi care este concluzia mea? Şi concluzia celor din ce în ce mai deprimaţi? Că, de fapt, această libertate funcţionează ca un fel de consfinţire a corupţiei, pentru că cel demascat se simte mai sigur de el decît înainte de demascare, căci vede că n-a păţit nimic. Şi asta pentru că justiţia nu-şi face datoria, justiţia nu se autosesizează atunci cînd are publicate în presă toate datele unor imense şi îngrozitoare afaceri. Despre asta este vorba. Deci, voi cere întotdeauna ca justiţia să funcţioneze, niciodată nu voi încerca să mă amestec, indiferent în ce loc al societăţii m-aş afla, şi dacă prin absurd aş avea puterea să mă amestec în funcţionarea justiţiei, ceea ce se întîmplă la Sighet este de altă natură. Infinit mai profund şi, sînt convinsă, dacă Dumnezeu ne ajută să ducem totul la capăt, va avea un impact real asupra mersului societăţii româneşti şi asupra psihologiei poporului român.

I.S.: *Întrebările mele... provocatoare v-au stîrnit...*

A.B.: Sînteţi „avocatul diavolului", nu numai provocator.

I.S.: *Avocat. Ăsta este rolul meu aici, să fiu un avocat care pune întrebări dincolo de toate rechizitoriile, pentru că nu ştim adevărurile şi numai un om excitat de o întrebare provocatoare poate spune adevărurile. Eu vă mulţumesc pentru această secvenţă încărcată de sinceritate şi de „pasionarism". Poate vă ajută lumea să transformaţi într-adevăr Memorialul Sighet într-un loc nu numai de reculegere, ci şi de reflecţie asupra istoriei. Domnul Liiceanu avea acelaşi punct de vedere ca dumneavoastră, l-am contrazis şi pe el, aşa cum îi contrazic, ca „avocat al diavolului" şi „avocat al lui Dumnezeu", deopotrivă pe toţi. Şi-mi dădea exemplul, poate foarte bine venit, al evreilor care nu vor să uite cu nici un chip.*

A.B.: Trebuie admiraţi pentru asta.

I.S.: *Repetaţi ideea lui Liiceanu, căci e o idee curentă, nu? S-a publicat interviul, discuţia cu domnul Liiceanu, şi el insistă foarte mult asupra ideii. Exemplul cel mai solid din punctul ăsta de vedere este faptul că Wiesenthal, la Viena, de jumătate de veac cere justiţie pentru Auschwitz şi pentru tot holocaustul.*

A.B.: În orice caz, simplul fapt că la Washington s-a început organizarea unui Memorial al victimelor comunismului, care evident e o replică a Memorialului holocaustului, aflat tot la Washington, este de natură să oficializeze, cum s-ar spune, comparaţia între cele două tipuri de memorie, între două totalitarisme care, de altfel, au colaborat între ele.

I.S.: *Şi care pînă la urmă sînt totuna.*

A.B.: Şi care sînt totuna. Singura deosebire reală între ele este că totalitarismul comunist a durat mult mai mult şi are un număr de victime de vreo zece ori mai mare, tocmai pentru că a durat mult mai mult şi a cuprins o arie mult mai largă. În orice caz, trebuie să învăţăm de la evrei acest cult al memoriei, care nu cred că înseamnă intoleranţă, ci o formă de înţelepciune. Înţelepciunea de a învăţa din trecut pentru viitor.

I.S.: *Pentru că tot revenim la cele zece porunci, „să nu ucizi" este legea care poate aduce progres, nu? Un mort înseamnă cît un miliard de morţi, pînă la urmă. Unul singur.*

Ana Blandiana, să intrăm puţin în imperiul muzicii. Ce e muzica pentru dumneavoastră, Ana Blandiana? Iată, v-aţi liniştit acum... Redeveniţi poeta...

A.B.: Vreau să vă fac o mărturisire. De cîte ori îmi amintesc de muzică şi de cît de des mergeam la concerte înainte de '89, faţă de acum, îmi dau seama cît de anormală a devenit viaţa mea în ultimii ani.

I.S.: *Dar nu numai a dumneavoastră, ci a foarte multor intelectuali.*

A.B.: Din păcate, din păcate. Trăim cu toţii într-un vacarm în care rămîne puţin loc pentru muzică şi pentru poezie. Nu mă îndoiesc că trebuie să revenim la importanţa pe care poezia o avea în vieţile noastre.

I.S.: *Niciodată n-am să uit cum, ani în şir, în Studioul Radio-Televiziunii, vă vedeam alături de Romulus Rusan, coborînd din casă... mergînd o sută de metri, intrînd în Studio, cu o rochie de zi, şi cu lumina aceea din ochii dumneavoastră... ascultîndu-l pe Beethoven. Care simfonie vă place în mod deosebit, acum cînd nu mai ascultaţi muzică?*

A.B.: Totdeauna, Bach şi Mozart, din motive diferite, au fost pe primul loc pentru mine. După aceea Beethoven. Mă rog, a avea preferinţe într-un domeniu atît de miraculos este aproape o impietate.

I.S.: *Dar ce vă aducea Bach? Linişte? Putere de reflecţie?*

A.B.: Nu, cred că este o dovadă a forţei pe care o posedă arta, infinit mai puternică decît orice alt tip de forţă umană.

I.S.: *A apărut acum la Humanitas o culegere,* Cioran şi muzica. *Cioran demonstrează că Bach e Dumnezeu, că Dumnezeu nu există fără Bach. Şi Bach nu poate exista fără Dumnezeu.*

A.B.: Că Bach nu poate exista fără Dumnezeu, este evident: este unul dintre artiştii cei mai profund religioşi ai lumii...

I.S.: *E o opinie, doamnă. Singura carte despre Bach pe care o avem în limba română la ora actuală – pentru că tot*

vorbim de tineri şi de educaţie – este o monografie a unui sovietic, Gheorghi Hubov. Singura carte despre Bach în limba română – pentru că Schweitzer-ul acela J.-S. Bach, muzicianul-poet *nu l-am tradus, şi nici Spitta, şi nici alte lucrări fundamentale. Hubov demonstrează că Bach tot timpul se ridică împotriva lui Dumnezeu...*

A.B.: Îmi pare rău că n-am citit această carte...

I.S.: *Am să vă dau eu cartea, dacă vreţi. Trebuie să ascultăm şi păreri din alte părţi ale lumii. Dar vom mai vorbi curînd despre muzică. Foarte frumos vorbiţi, Ana Blandiana. Dacă aş avea putere asupra dumneavoatră, v-aş lua de la şedinţele Alianţei Civice şi v-aş duce la Televiziune în fiecare seară. Într-o seară să vorbiţi despre poezie, în alta despre Bach, despre Dumnezeu, sau despre reuniunea de la Verona... Şi acum, doamna Blandiana, să ascultăm un* Adagio *de Schubert. Vreţi?*

(Muzica)

I.S.: *Schubert e contemporan cu Beethoven. E liniştea despre care vă vorbeam, vine după Schiller...*

A.B.: Schiller nu era un spirit liniştit deloc.

I.S.: *E liniştit pînă la urmă.*

A.B.: În general, poeţii romantici se caracterizează mai ales prin nelinişte şi printr-o reacţie extrem de pasională.

I.S.: *Dar reacţiile pasionale aduceau un echilibru, asta ne lipseşte nouă. Lipsa voastră de echilibru... nici unul dintre voi nu acţionaţi cu gîndul echilibrului şi al* catharsis-*ului.*

A.B.: Dar de unde ştiţi dumneavoastră asta?

I.S.: *Aşa, mă uit la voi.*

A.B.: În primul rînd, *catharsis*-ul nu este ceva care iese dintr-o planificare...

I.S.: *Pentru asta aţi scris, pentru* catharsis...

A.B.: Da, dar *catharsis*-ul nu se face pe baza unor indicaţii, *catharsis*-ul apare întotdeauna ca o expresie, ca o concluzie a artei adevărate.

I.S.: *E corolarul.*

A.B.: Exact. Dar nu pentru că şi-a propus poetul sau artistul, ci pentru că arta îl izvorăşte. Ce vedeţi dumneavoastră acum este perspectiva secolelor asupra lui Schiller... O să vedeţi cît de liniştiţi şi de echilibraţi vom apărea noi din secolul XXII, dacă ajungem pînă acolo, dacă numele şi operele noastre ajung pînă acolo. Totul se tasează, totul se curăţă, rămîne doar ceea ce este strălucitor, restul va fi o anecdotică pe care urmaşii o vor şti sau nu. Înclin să cred că n-o vor şti.

I.S.: *Disjuncţiile astea scriitoriceşti, mai grave la ora actuală, decît cele din Sighet...*

A.B.: Nu, nu cred că există disjuncţii scriitoriceşti. Există scriitori care s-au implicat în tabere diferite, iar disjuncţiile sînt între părţi, nu între scriitori.

I.S.: *Sînt între oameni. Oameni care nu te mai salută pentru că ai invitat pe cineva într-o emisiune. Sau că l-ai pus într-un volum de* Serate *alături de altcineva...*

A.B.: Nu am senzaţia că scriitorii sînt mai vinovaţi decît alţii. Personal, nu întrezăresc între scriitori mari confruntări, decît cel mult – încă o dată spun – între ideile politice.

I.S.: *Dar e normal ca ideile politice să ducă la asemenea torturi... Şi spun torturi în momentul cînd aud că un mare scriitor vorbeşte urît de alt mare scriitor. Şi el înţelege valoarea lui. E o tortură pentru mine ca auditor. Şi asta-i o întrebare generală a societăţii noastre, Ana Blandiana.*

A.B.: Da, dincolo de cît de „avocat al diavolului" sînteţi, aveţi datoria să fiţi corect. Nu este vorba de a vorbi urît unii despre alţii; eu cel puţin nu am vorbit urît despre nimeni.

I.S.: *E vorba de a urî. Cu î din i, doamnă, asta-i grav.*

A.B.: Dacă mă întrebaţi pe mine, pot să vă spun că n-am fost în stare niciodată să urăsc. Sînt absolut convinsă că astfel am avut o anumită capacitate de a înţelege, pentru că cei care urăsc sînt în stare să reacţioneze mult mai prompt, mai cu forţă, chiar. În orice caz, eu am avut întotdeauna tendinţa, specific intelectuală de altfel, de a mă gîndi atunci cînd sînt în luptă cu cineva, care sînt motivele celuilalt. Iar acest demers, de natură logică, mi-a scăzut virulenţa. În ceea ce mă priveşte, întotdeauna am crezut că numai iubirea duce lucrurile înainte.

I.S.: *Aveţi un titlu aici, în „Dilema" din care am citat:* Ce poate şi ce nu poate face intelectualul român din diaspora pentru evoluţia vieţii politice din România? *Iată alte întrebări:* Ce rol poate avea intelectualul în viaţa noastră? Sfada elitelor, *un articol de Th. Baconsky; Cosaşu se întreabă:* Trăim într-o lume marxistă? Lipsa de responsabilitate politică a intelectualilor; Ispita şi refuzul tribunei. *Uitaţi-vă cîte întrebări v-am pus, numai aşa dintr-o dată...*

A.B.: Intelectualii sînt întotdeauna mai vinovaţi decît ceilalţi, pentru că ei înţeleg mai mult decît ceilalţi. La Televiziune, am mai spus odată această obsesie a mea, două versuri pe care nu mai ţin minte cînd le-am scris, dar care au devenit o reală obsesie în ultimii ani ai lui Ceauşescu: „Pentru că sînt în stare să înţeleg, / De tot ce înţeleg sînt vinovată". Pentru mine, aceste versuri sînt o definiţie a responsabilităţii intelectualului, vinovat de tot ceea ce înţelege, pentru că dacă înţelegi ai datoria să faci ceva cu ceea ce înţelegi şi în măsura în care nu faci, devii vinovat. Aceasta este rădăcina implicării şi necesitatea implicării intelectualilor.

I.S.: *Dar potrivniciala implicare a intelectualilor e o condiție* sine qua non *a existenței lor?*

A.B.: N-am înțeles cuvîntul.

I.S.: *„Potrivniciala", faptul că se împotrivesc unei stări de lucruri, sînt veșnic împotriva oricărei puteri. Vă vor plăcea intelectualii care sînt împotriva Convenției?*

A.B.: Nu numai intelectualii, dar și organizații ca Alianța Civică, aflată acum în Convenție pentru simplul motiv că este partea democratică, cea mai bună din partea democratică a forțelor politice, în mod normal ar fi trebuit să fie în afară. Într-o țară normală și într-o lume normală, Alianța ar fi trebuit să fie cu totul echidistantă politic. În momentul în care Convenția va cîștiga alegerile și va ajunge la Putere, Alianța Civică va fi acea organizație care, asemenea tuturor intelectualilor care o compun, va privi critic spre Putere, o va ajuta să funcționeze corect, pentru că orice putere din lume se degradează sub povara puterii sale. Orice intelectual are datoria să privească și să spună ce are de spus. E principala lui datorie.

I.S.: *Dacă ajunge Convenția la putere, vine Ana Blandiana la o* Serată *cu Iosif Sava ca să atace Convenția?*

A.B.: Da. Vă rog să mă invitați. Sper din toată inima să nu am motive să o fac. Dar trebuie să vă mărturisesc că mă îndoiesc de această realizare a speranței mele. Întotdeauna cei care ajung la putere încep să se erodeze stînd acolo. De altfel, din Grecia antică și pînă astăzi, ceea ce s-a descoperit nu este mecanismul democratic, deci diverse partide luptă între ele, ajung la putere și încearcă să-și pună în practică ceea ce au promis înainte. Ceea ce s-a inventat și continuu se perfecționează este controlul societății, al societății civile cum spunem noi azi, asupra celor de la putere. Asta este perfecționarea democrației de fapt.

I.S.: *Steluța Radu, Oana Unc v-am întrerupt din* Lebăda *lui Saint-Saëns, trebuia să o interpretați după Schubert.*

(Muzica)

I.S.: *Foarte frumos cîntați Oana Unc. De ce nu vă duceți la un concurs mare? Ați fost la Praga, nu? Și ați intrat în finală. Cîteodată, un concurs e un loz în plic pînă la urmă. Dar trebuie să vă duceți, cîntați foarte frumos. Cu cine lucrați? Ați învățat și la Timișoara cu doamna Guțu, da?*

Oana Unc: În perioada liceului.

I.S.: *A liceului de muzică? L-ați frecventat la Timișoara? Și acum ați terminat?*

O.U.: Anul acesta am terminat.

I.S.: *Și unde vă duceți acum?*

O.U.: Deocamdată mai rămîn aici, în București.

I.S.: *Rămîneţi să lucraţi cu Steluţa Radu? Dar acum cîntaţi într-o formaţie bucureşteană...*

O.U.: Sînt angajată la Orchestra Naţională Radio de un an şi jumătate.

I.S.: *La ce pupitru sînteţi?*

O.U.: Cinci.

I.S.: *Foarte bine. Pînă la pupitrul întîi trec anii, dar nu uitaţi solistica. Steluţa Radu... Meritã Oana să facă solistică, nu credeţi?*

S.R.: Merită să facă muzică de cameră şi solistică.

I.S.: *Muzică de cameră... Am auzit că aveţi o clasă excelentă de muzică de cameră la Academia de muzică, Steluţa Radu. Îmi aduceţi săptămîna viitoare cîţiva dintre soliştii dumneavoastră?*

S.R.: Să încerc.

I.S.: *E vacanţă, toată lumea e plecată în străinătate, e plecată la concursuri, dar încercaţi să adunaţi cîţiva şi să mai auzim studenţi, ce fac ei în teritoriul muzicii de cameră... Şi dacă mai aveţi o... Oana Unc, aduceţi-o oricînd. Mai cîntaţi ceva şi după aceea... Pînă atunci, dacă invitata noastră e Ana Blandiana şi n-am reuşit să aduc o actriţă astăzi, să recite din Ana Blandiana, rostiţi versuri, ne mai liniştim... V-am pus trei cărţi de-ale dumneavoastră pe masă, alegeţi... Un moment poetic Ana Blandiana. Închideţi cărţile, faceţi ce vreţi, numai să auzim versuri...*

A.B.: M-a intimidat conexiunea pe care aţi făcut-o: îmi cereţi să spun versuri pentru că n-aţi putut aduce o actriţă, nu cred că o să ştiu să spun versurile ca o actriţă.

I.S.: *O actriţă spune mai bine decît poetul? Eu am certitudinea că Goethe, Schiller şi Puşkin, pentru că tot am amintit de ei, spuneau versuri ca actorii timpului.*

A.B.: Nici măcar nu ştiu dacă e ceva de bine. Am impresia că actorii reputaţi pentru felul în care spun versuri spun versuri [mai bine] ca poeţii.

I.S.: *Nu faceţi să „cadă" poeţii în ochii mei...*

A.B.: În orice caz, ideea că îmi cereţi să spun versuri mă emoţionează într-un mod deosebit. Nu mi s-a mai întîmplat de foarte mult timp să îmi ceară cineva să spun versuri la Televiziunea Română.

I.S.: *La Televiziunea Română ar trebuie să spuneţi mereu versuri şi ar trebui să vorbiţi poate mai puţin în aşezăminte politice, dar să spuneţi versuri tuturor colegilor dumneavoastră. Vă ascultăm...*

A.B.: Nu, nu sînt în stare să spun pe de rost, pentru că mă emoţionez. Deci o poezie, o poezie foarte veche, din '72. Se numeşte *Cădere*.

„S-au stins profeții în pustie, / Și îngeri cu aripile atîrnînd / Sînt duși, încolonați și strînși în piețe, / Vor fi judecați în curînd, / Vor fi întrebați / Ce păcat le-au alungat făpturile din ceruri / Ce vină, ce trădare, ce greșeală... / Ei, cu ultimă iubire, / Ne vor privi încețoșați de somn / Și n-or găsi drăceasca îndrăzneală / De a mărturisi că îngerii cad, / Nu din păcat, nu din păcat / Ci din oboseală."

I.S.: *Dar oboseala asta, lipsa asta de speranță, de ce a intrat în oasele noastre?*

A.B.: În ceea ce mă privește nu este vorba de o lipsă de speranță. Nu, în clipa asta. Oboseală, da. Oboseala este a tuturor. Lipsa de speranță este a multora. Este a oamenilor care în general au sperat ca lucrurile să se îmbunătățească mai repede, sau pur și simplu să se îmbunătățească, și se simt umiliți de faptul că au crezut în zadar. În ceea ce mă privește, nu fac parte dintre ei și sînt acuzată, mai în glumă, mai în serios, și de prieteni și de neprieteni, de o prea mare capacitate de a spera. Personal sper, și încă pe termen foarte scurt de data asta, că lucrurile se vor îndrepta; dar îmi era greu să spun cînd se va întîmpla.

I.S.: *Nu se îndreaptă lucrurile atît de repede, Ana Blandiana. Am citit săptămîna asta cartea doamnei Stolojan; să vă uitați prin ea.*

A.B.: Am citit-o. M-a impresionat.

I.S.: *La un moment dat povestește că vine la Cioran Nina Cassian și spune: „Lucrurile se vor schimba într-o sută de ani".*

A.B.: Nu cred. Lucrurile se vor schimba infinit mai repede, *dacă* vor începe să se schimbe.

I.S.: *Și dacă nu vor începe să se schimbe? Nu înțeleg sintagma asta, s-au schimbat enorm de multe lucruri... Faptul că noi stăm de vorbă la Televiziune... Ce schimbare uluitoare e Ana Blandiana...*

A.B.: Noi stăteam de vorbă și înainte...

I.S.: *Dar acum ne urmăresc milioane de oameni, pe programul 2...*

A.B.: Dumneavoastră m-ați invitat și pe timpul lui Ceaușescu și noi am stat de vorbă și am încercat să spunem destul de multe lucruri. Am încercat și chiar am reușit uneori să spunem destul de multe lucruri...

I.S.: *Înainte pricepeau o mie de oameni, acuma pricep două milioane.*

A.B.: Nu sînt chiar atît de sigură, deși, în general, am mare încredere în inteligența poporului român. Ultima oară cînd am declarat acest lucru a fost în timpul alegerilor locale din București, cînd toată lumea se îndoia că este posibil ca un lider sindical să cîștige în fața unei vedete internaționale.

Şi eu am spus atunci un singur lucru: „Am totală încredere în inteligenţa bucureştenilor". Şi am avut dreptate. Şi dacă s-ar întîmpla – dar sînt convinsă că acest lucru nu se va întîmpla – ca Victor Ciorbea să dezamăgească încrederea...

I.S.: *Tot un reprezentant al Opoziţiei, cum a fost vechiul primar, a dezamăgit într-un fel vreme de 4-5 ani. De ce să nu existe condiţii acum? De aceeaşi parte a baricadei a venit şi domnul Halaicu.*

A.B.: Domnul Halaicu a părăsit acea parte a baricadei, iar noi am propus încă din '93 să i se retragă suportul Convenţiei Democratice, pentru felul în care mergeau lucrurile. Dar să lăsăm, nu despre asta vorbim, vorbim despre speranţe... Vreau să vă spun că eu cred că speranţa este în creştere şi că lucrurile se vor schimba, şi ştiţi ce înseamnă schimbare? Înseamnă deblocarea mecanismului politic. Ştiţi care este deosebirea între România şi celelalte ţări din Est unde comuniştii sau neocomuniştii s-au întors la putere? De ce în România lucrurile stau, după părerea mea, mult mai grav? Pentru că acolo comuniştii au plecat de la putere, s-au întors la putere, vor pleca şi se vor întoarce iar, prin funcţionarea unui mecanism democratic. În timp ce la noi este vorba de un mecanism ruginit de decenii întregi, dar de fapt el nu a funcţionat. Dacă în această toamnă mecanismul nu se va debloca, atunci vom avea într-adevăr toate motivele să fim deprimaţi, pentru că alegerile din acest an nu sînt pentru 4 ani, ci pentru mult mai mult timp.

I.S.: *Şi ce facem dacă vin alţii, mai flămînzi, mai obtuzi, mai autoritari, mai incompetenţi...*

A.B.: Dar de ce credeţi că sînt mai obtuzi? De ce credeţi că sînt mai incompetenţi?

I.S.: *Pentru că totul nu e o problemă de partid, e o problemă de om, doamnă Blandiana...*

A.B.: Dar de ce credeţi că cei care au dus ţara la dezastrul în care se află nu sînt obtuzi – flămînzi n-au fost, într-adevăr, dar pofta vine mîncînd şi se ştie foarte bine că de mîncat mult mănîncă nu cei cărora le e foame, ci aceia care au prea mult. Domnule Sava, problema este extrem de simplă... Dacă o singură dată echipa care este la conducerea României se va schimba, asta va fi o dovadă că în România democraţia funcţionează. Pînă atunci nu există nici o dovadă în acest sens, indiferent cît de multe dughene şi chioşcuri se construiesc pe bulevarde...

I.S.: *Da, bine stimată doamnă Blandiana... Tare doresc să treacă anii şi să rămînem în viaţă, să vă invit şi să văd cum veţi gîndi atunci... Dar acum Steluţa Radu şi Oana Unc ne pregătesc o mică sonată, o sonatină de 5 minute, de Beethoven.*

(Muzica)

I.S.: *Beethoven vă ascultă acum versurile, Ana Blandiana. Continuați dumneavoastră sonatina...*

A.B.: *Un poem de dragoste.*

„O trupul tău îl văd, printre cerneală, / Cerneală înnămolindu-ne și-n somn, / Ca o sudoare acră animală / Vreau să te-ajung și degetele-mi lunecă/ Nu te mai văd, abia te-aud / Spune-mi, mai spune-mi că la fel ne-ntunecă / Vîrtejul în care m-afund / Te chem, dar violent ca dintr-o rană / Cerneala izvorăște între noi, / Mă mai cunoști, mă mai aștepți / Mă mai îngădui înapoi? / Mă mai primești din vînătul noroi? / Mai vii peste cîmpii albastre, mări pustii / Înlăcrimat și mut / Ca să-ți pot întinde o gură tremurată spre sărut, / Cu buze învinețite de cuvinte?"

I.S.: *Mai putem trimite o „gură tremurată spre sărut, cu buze învinețite de cuvinte", Ana Blandiana, în 1996, așa cum trimiteam noi, în urmă cu decenii? Mai putem trimite? Vă uitați la tinerii din jurul nostru.*

A.B.: Da, niște tineri absolut minunați.

I.S.: *Care se iubesc?*

A.B.: Care se iubesc.

I.S.: *Așa cum s-a iubit Ana Blandiana cu Romulus Rusan?*

A.B.: Mă rog, urmează să mai aibă puterea să stea împreună 36 de ani. Să știți că asta ține de norocul pe care-l au, de norocul de a se îngădui reciproc. Pînă la urmă, dragostea este capacitatea de a fi tolerant...

I.S.: *Banii n-alungă dragostea, doamnă?*

A.B.: Nu.

I.S.: *Nevoia de a aduna galbenul ăsta. Nu vedeți că toți sînt terorizați de adunarea banilor?*

A.B.: Cred că nici sărăcia și nici bogăția nu sînt în sine lucruri care se opun dragostei, în măsura în care nu ajung să devină dezumanizante printr-o exacerbare nefirească. În orice caz, nu cred că asta ne amenință pe noi, banii. Nu asta-i problema românilor... Să dea Dumnezeu să ajungem să discutăm cum să ne descurcăm împotriva bogăției. Deocamdată trebuie să vedem cu ce bani cumpărăm pîinea, căci prețul s-a dublat.

I.S.: *Dar dincolo de pîinea asta care s-a dublat... uitați-vă pe șosea mîine, vin mii de mașini spre București... Nu stau lucrurile chiar așa. Pentru mine, problema este măsura în care acești tineri din mașini, din BMW-uri și din Mercedes-uri, mai sînt capabili să întindă o gură spre un sărut...*

A.B.: Există tineri și tineri...

I.S.: *Există? Asta mă întreb.*

A.B.: Există zeci sau poate sute de mii de posesori de mașini și există milioane care nu pot să-și cumpere mașini,

deci este periculos să exagerăm oricare dintre situaţii. În orice caz, nu sînt de acord cu generalizarea unei priviri critice şi acrite asupra tinerilor. Am contacte extrem de dese şi apropiate cu aceşti tineri care lucrează. Există o organizaţie, care se numeşte „Civism" şi care funcţionează pe lîngă Academia Civică şi pe lîngă Alianţă. Există tinerii care lucrează la departamentul de istorie orală, sînt zeci şi sute de copii, unii în ultimii ani de liceu, alţii la facultate. Ei simt nevoia să înţeleagă, simt nevoia să facă ceva, de pe urma căruia nu au nimic de cîştigat în afară de sentimente şi idei; şi totuşi fac. De exemplu, la Sighet, în iunie în anul ăsta, rareori am fost atît de impresionată. Am avut ideea de a organiza un concurs de recitări, în şcolile din Sighet, de poezie scrisă în închisori. Cei care au cîştigat au recitat chiar în fosta închisoare. Să vezi un copil de 15 ani...

I.S.: *V-am înţeles... Ana Blandiana, pentru că vorbeam de speranţe şi entuziasm, de tineri, epoca aceea minunată pe care aţi petrecut-o la „Amfiteatru" şi „Viaţa studenţească", vă amintiţi, nu? Cîte speranţe erau atunci, în urmă cu decenii...*

A.B.: A fost perioada cea mai bună, perioada '60... Eu am fost la „Amfiteatru" în '68.

I.S.: *Tineri ca aceia din redacţia „Amfiteatrului", nu? Vom mai găsi în jurul nostru?*

A.B.: N-am nici o îndoială... De ce credeţi că lumea se termină cu generaţia noastră?

I.S.: *Aţi vorbit de „critici acrite", mi-a plăcut termenul. Ştiţi la ce m-am gîndit toată săptămîna asta? V-am spus că am fost, cu opera, cu* Oedip, *cu Andrei Şerban, la Atena, vă daţi seama? La poala Acropolei să răsune* Oedip *şi să vezi „nebunia" lui Andrei Şerban... E o viziune cu totul originală a unui spectacol care a însemnat mult. Am mers însă cu autobuzele; 250 de oameni. Erau 41 °C.*

A.B.: Deci 250 de oameni din România?

I.S.: *Da. Un corp uriaş de cîntăreţi, instrumentişti, balerini, corişti, tehnicieni şi aşa mai departe... şi 5 gazetari. Au trebuit 27 de ore, pentru că la fiecare graniţă eram opriţi, începînd de la graniţa românească, cîte 3-4 ore, şi la cea grecească 4 ore...; dacă vii de dincolo de Dunăre, nu prea eşti curat, aşa pare tuturor. Dar în momentul cînd am păşit din România în Bulgaria, vezi o Bulgarie cumplită, şoselele năclăite de murdărie, turcisme peste tot, mizerie ordinară, nici o speranţă nu-i nicăieri. Zeci de kilometri de drumuri, de la Sofia pînă la graniţa grecească, şosele deteriorate. Îţi dai seama că n-au avut bani în ultimii ani... toate casele sînt coşcovite, oamenii înnegriţi, unde-i speranţa, doamnă Blandiana? O ţară care militează pentru bunăstare de foarte mulţi ani, înainte de 9*

septembrie 1944. Trebuie să ne gîndim şi la asta. Poate intrăm în „groapa istoriei", toţi ăştia de prin Răsărit...

A.B.: Ce înseamnă „groapa istoriei"?

I.S.: *Au intrat atîtea popoare în „groapa istoriei" şi nu mai reuşesc să iasă... centrul se mută în alte locuri... şi e păcat...*

A.B.: Niciodată centrul n-a fost aici. Problema este să nu se rupă legăturile cu centrul. În cei aproape 50 de ani, pînă în '89, legăturile cu centrul lumii, centrul fiind Europa, au fost cvasirupte.

I.S.: *Dar poate că europenii ăştia nu ne vor... nu vor să ne aliniem cu ei...*

A.B.: Nu, nu cred asta. De altfel, vă atrag atenţia, că sînteţi anti-occidental prin această întrebare şi nu voi cădea în cursă...

I.S.: *Cum să fiu anti-occidental? Cînd o asemenea mizerie n-o vezi în Franţa, Anglia sau Statele Unite, cînd o mizerie ca în Bulgaria nu o vezi în Grecia, în Italia, în Spania aflată în mare mizerie în urmă cu un sfert de veac?*

A.B.: Nici Grecia, nici Italia nu au aparţinut lagărului socialist, deşi au avut partide comuniste puternice care au militat pentru acest lucru; aşa că nu faceţi comparaţii care sînt în afara istoriei. Este incorect să compari Grecia de acum, intrată în Uniunea Europeană de ani de zile şi care s-a schimbat enorm de cînd a intrat în Uniunea Europeană, cu Bulgaria sau România, care abia îşi duc zilele...

I.S.: *Ca să devin iar „avocatul diavolului": în Bulgaria s-a întîmplat asta... unde situaţia acum doi-trei ani era luminoasă...*

A.B.: N-am fost în Bulgaria deloc.

I.S.: *Treceţi... S-a întîmplat anul ăsta, pentru că au învins cei vechi, strangulatorii istoriei, doamnă Blandiana. Mă înţelegeţi? Asta este grav, asupra acestui fenomen v-aş atrage atenţia.*

A.B.: Deci, nu cred că sîntem în pericolul ca PSM-ul să cîştige alegerile din toamnă, asta ar fi situaţia corespondentă, oarecum.

I.S.: *Vă repet ideea că nu mă interesează apartenenţa politică, ci apartenenţa umană. Omul salvează totul, e o idee biblică, doamnă, calitatea omului e esenţială, nu?...*

A.B.: Îmi pare foarte rău, lucrurile nu pot fi discutate aşa, pentru că este un fel absolut neprofesionist de a le discuta. Calitatea umană este foarte importantă, dar oamenii există peste tot, iar ei se deosebesc nu numai prin calitatea umană, ci şi prin ideile pentru care militează, iar în politică se ciocnesc ideile, nu oamenii. Nu există de o parte numai buni şi de o parte numai răi.

I.S.: *Dar ideile astea sînt atît de fluctuante, nu? N-aţi văzut colegi de ai dumneavoastră trecînd în 3-4 partide în 2-3 ani?*

A.B.: În cazul acesta nu ideile sînt fluctuante, ci oamenii. Ideile, dimpotrivă, sînt nişte stele fixe. În orice caz, pot să întreb ceva? Aţi avut senzaţia că Bulgaria stă mai rău, la această oră, decît România?

I.S.: *Mult mai rău... 150 de leva fac un dolar? Crahul economic al lor, de acum cîteva luni... nu?*

A.B.: Bine, dar cîţi lei fac un dolar? Nu asta e problema...

I.S.: *Înainte o leva era puternică, acum un an era 62 de leva la dolar, iar acum 150... Asta e grav.*

A.B.: Să sperăm că românii vor fi destul de înţelepţi...

I.S.: *Numai asta ne poate salva.*

A.B.: Nu există salvare în afara alegerilor. Indiferent de ce aţi spune, într-un sistem democratic, schimbările şi salvările nu pot să vină decît prin alegeri. Deci totul depinde de înţelepciunea populaţiei ţării respective în momentul alegerilor.

I.S.: *Înţelepciunea populaţiei... e o idee prea generală... Înţelepciunea politicienilor e hotărîtoare... Înţelepciunea intelectualului...*

A.B.: Pot să vă spun că am umblat destul de mult prin sate în ultimul timp, adică de aproape un an încoace... Am găsit o adevărată înţelepciune populară în nenumărate sate. Am găsit oameni care ne aşteptau şi ne-au mărturisit: „Înainte de a ne spune dumneavoastră ce vreţi să ne spuneţi, vrem să vă spunem noi cine sîntem. Noi sîntem proştii care l-au votat pe Iliescu", ni s-a spus în nenumărate sate. Nu contează pe cine au votat, dar faptul că ei înţeleg că de votul lor a depins sau nu ceva este un progres enorm... enorm.

I.S.: *Aţi devenit mai politiciană decît îmi puteam închipui vreodată... Aveţi toată puterea de seducţie a unui om care face politică. Dar sînteţi poetă, Ana Blandiana...*

A.B.: Sînt convinsă de asta... Sper să aveţi dreptate...

I.S.: *Auziţi ce frumoase scrisori... Mihai Aronescu din Buzău: aşteaptă la Buzău pe doamna Ana Blandiana, „Mulţumim că aţi invitat-o pe Ana Blandiana"; Suzana Arendt, felicitări pentru emisiune, se roagă lui Dumnezeu să-i dea putere şi sănătate doamnei Blandiana.*

A.B.: Puterea de a nu renunţa. Este singurul lucru pe care îl rog pe Dumnezeu să mi-l dea.

I.S.: *Maria Teodoreanu doreşte un număr de telefon pentru cei care vor să contribuie în diverse moduri la Memorialul Sighet. Să-i dau numărul de telefon al dumneavoastră de acasă?*

A.B.: Nu, de ce de acasă? De la fundaţia Academia Civică, 3125854...

I.S.: *Mai repetaţi-l o dată, că poate vin bani pentru Sighet.*

A.B.: 3125854 sau 6595909.

I.S.: *Auziți ce întreabă George Novei din Galați: „De ce nu a semnat doamna Ana Blandiana, în '77, apelul lui Paul Goma?"*

A.B.: Am aflat despre el după ce trecuse.

I.S.: *Am înțeles. Dar dacă eu v-aș întreba despre generația mai tînără cu 5-6 ani ca dumneavoastră, despre Pleșu sau Liiceanu, sau despre cel născut în '57, Patapievici... și îi urmăriți? Sînt interesanți?*

A.B.: Foarte interesanți, mai ales Horia Patapievici.

I.S.: *Sperați în ei? Ați văzut ce acuze i s-au adus lui Horia Patapievici în ultima vreme?*

A.B.: Da, am văzut. Este destul de puternic ca să reziste, sînt convinsă...

I.S.: *Asta pe de o parte. Pe de altă parte, e o teză pe care am spus-o, m-au făcut fărîme în ziare, eu cred că e un spirit de talia lui Cioran în tinerețe și n-avem voie în nici un chip să-l zăgăzuim. E un mare intelectual. Indiferent dacă greșește sau nu greșește, este o forță...*

A.B.: Un om poate să greșească, de altfel...

I.S.: *Mai este o întrebare... Iuliu Dobrescu: „Se poate face o paralelă între Adrian Păunescu și Ana Blandiana?"*

A.B.: Sigur că da. Adrian Păunescu face parte din aceeași generație...

I.S.: *Vă prețuiește poezia dumneavoastră, ceea ce ați scris?*

A.B.: Nu știu, dar am fost colegi... avem aproape aceeași vîrstă, cred că este mai tînăr cu un an decît mine, am fost colegi de generație, am fost și prieteni, pînă într-un moment în care el a fost... a devenit prieten cu Eugen Barbu, ceea ce era intolerabil. Revista „Săptămîna"... în orice caz, ne-am certat odată la Cluj, unde ei, adică Adrian Păunescu și Constanța Buzea, care era soția lui, se aflau în vizită la noi – niște tineri studenți și săraci –, și Adrian Păunescu a făcut elogiul lui Eugen Barbu. Pentru noi, Barbu a reprezentat – atunci cînd eram încă foarte tineri – și-a reprezentat din ce în ce mai mult, spiritul răului, ca să nu mă exprim altfel, din viața publică românească. A fost în societatea de dinainte de '89 ceea ce Vadim Tudor, învățăcelul lui, a devenit în societatea de după '89. Așa ne-am despărțit, așa s-a terminat prietenia noastră. Deci paralela există, fără îndoială. Am fost doi poeți, sper în ceea ce mă privește, cu talent. În orice caz, el a fost un poet talentat. Am pornit însă în direcții care s-au dovedit din ce în ce mai diferite. El a încetat cu mult înainte de '89 să mai fie, în primul rînd, un poet, și am regretat întotdeauna asta, pentru că primele două cărți ale lui au fost cărți de poezie adevărată.

I.S.: *Uitaţi-vă, aveţi un* Cîntec fără cuvinte, *un lied al lui Mendelssohn. Prefaţaţi-l cu un vers, Ana Blandiana. Dacă nu, postfaţaţi-l. Nu mai avem decît un sfert de oră şi poate mai spunem un cuvînt. Voi oricum veţi încheia cu* Divertismentul *de Haydn sau cu* Sonata *lui Prokofiev. Ce program frumos aţi pregătit pentru astăzi...* Cîntec fără cuvinte...

(Muzica)

I.S.: *Spuneţi-mi, poezia... e ideea dumneavoastră... ea ne salvează, nu?*

A.B.: Sigur.

I.S.: *Ea şi Beethoven, doamnă; poezia şi Bach ne salvează...*

A.B.: Sînt absolut convinsă.

I.S.: *Despre asta ar trebui să discutăm odată, nu despre politică. De fapt, ne-aţi deturnat pe toţi spre politică... Dar azi dimineaţă mă gîndeam să fac o serată în care să invit doi aprigi luptători politici, cum sînt Stroe, care e un compozitor genial, şi Patapievici, pe care l-aţi amintit dumneavoastră şi care ştie muzică şi are o viziune adîncă, de la Bach la Mahler, asupra ei. Şi să discutăm atunci numai despre muzică; ea e salvatoare în totul...*

A.B.: Ar fi o serată muzicală într-adevăr...

I.S.: *Aşa cum au fost pe vremuri şi vor mai fi; dacă va fi bine, va fi din nou aşa...*

A.B.: Vreau să spun ceva pe care aş vrea să-l luaţi ca un compliment; cred că felul în care dumneavoastră aţi transformat *Serata muzicală* într-o dezbatere de idei nu numai muzicale, ci absolut fierbinţi şi implicate în realitatea imediată, este echivalentul nevoii tuturor de a se implica în politică, de a face ceva din viaţa şi istoria noastră. Cu toţii, dumneavoastră în primul rînd, nu ne dorim decît să reajungem la clipa în care să discutăm doar muzică la *Seratele muzicale*, şi asta nu pentru că n-ar fi voie să se discute altceva, ci fiindcă vom simţi nevoia să discutăm doar despre muzică.

I.S.: *Pentru asta se aruncă toate pietrele în mine, nu?, de la extrema stîngă la extrema dreaptă. Dar eu am credinţa că am adus în faţa televizoarelor şi a* Seratei *nu zece mii de reprezentanţi ai elitei, ci două-trei milioane de oameni care se uită la noi la ora asta, şi asta-i foarte important; şi s-o asculte, înainte de toate, pe Oana Unc şi pe Steluţa Radu. Ce facem ca tinerele talente, poezia românească, cultura românească să pătrundă în lume, doamnă? Toată ziua aud că sînteţi ba în America, ba în Norvegia, ba în Italia, tare mult vă zdrobiţi muncind, alergaţi, vă înţeleg, dar ăsta-i mobilul nostru principal, al celor care scriem cărţi...*

A.B.: În primul rînd, vreau să vă spun că 90% dintre invitaţiile pe care le primesc din străinătate sînt ca scriitor. În

paranteză fie vorba, şi nu sînt foarte fericită pentru asta, sînt cunoscută şi tradusă mai ales ca prozator, nu ca poet...

I.S.: *Aveţi 20 de volume traduse în limbi străine...*

A.B.: Sigur, sînt foarte multe volume de versuri. Dar cărţile care au pătruns cu adevărat sînt cele de proză, pentru că sînt mai uşor de tradus, nu pun probleme şi sînt mai uşor de citit...

I.S.: *Ce facem ca să existe poezie românească, muzică românească?*

A.B.: Acel Institut de poezie înfiinţat la Verona sper că va contribui şi el, dar important este să existăm. Poezia românească trebuie să existe, şi ea există într-un mod extraordinar chiar şi în această clipă, chiar şi prin cea mai tînără generaţie...

I.S.: *Avem poeţi ca în generaţia Păunescu – Blandiana?*

A.B.: Cu siguranţă se va dovedi că sînt. Sînt mulţi, şi dintre ei foarte mulţi interesanţi. În al doilea rînd, pentru ca ei să fie văzuţi şi ascultaţi, trebuie ca România să existe într-un mod demn. Eu, de exemplu, sau Mircea Dinescu am fost auziţi pentru că într-un anumit moment România a fost în atenţia tuturor, mai întîi prin suferinţa ei, după aceea prin răsturnarea care s-a produs. Trebuie ca ţara ta să fie respectată, ca să fie respectată şi arta ei. Ceea ce sper din toată inima că se va întîmpla...

I.S.: *Vă mulţumesc Ana Blandiana pentru toate cuvintele pe care le-aţi rostit astăzi. Vă mulţumesc avînd speranţa că Dumnezeu ne va da sănătatea necesară să ne vedem şi să contactăm din nou oamenii aceştia care au nevoie de politică, pentru muzică, pentru poezie, pentru cultură, pentru bunăstare sufletească, pentru* catharsis. *Încheiaţi, Steluţa Radu, Oana Unc,* Sonata *de Prokofiev.*

(Muzica)

24 august 1996

Gheorghe Buzatu, Florin Constantiniu, Ion Cristoiu, Cristian Popişteanu, Mircea Suciu, Stelian Tănase

Răsfoind dosarele istoriei

Iosif Sava: *Bună seara, domnilor. Un sfat al înţelepţilor am astăzi în studio, l-aţi văzut anunţat pe generic... savanţi, cercetători din domeniul istoriei, jurnalişti... Dar, înainte de a începe dezbaterea prilejuită de apariţia unei excepţionale reviste intitulate „Dosarele istoriei", aş vrea să vă aduc aminte astăzi, aşa cum o voi face săptămîni de acum înainte, de Sergiu Celibidache, cel care a trecut în eternitate, cel care reprezintă din plin spiritualitatea veacului, cel mai mare dirijor al contemporaneităţii, ultimul reprezentant al unei generaţii formidabile, generaţia lui Stravinski şi Silvestri. Am un document excepţional pentru astăzi, sper să-l pot oferi în totalitate; dacă nu, îl voi continua în emisiunile viitoare: un film despre Celibidache în perioada '45 – cînd a preluat, imediat după război, Filarmonica din Berlin, pînă în '54, cînd se retrage o dată cu venirea lui Furtwängler. N-am astăzi muzicieni în studio, folosim documentul Celibidache drept preambul, după care voi mai apela la această peliculă pentru a mai atenua disonanţele care se vor manifesta cu certitudine din plin în astă seară.*

(Film)

I.S.: *Da, am întrerupt documentarul, vom vedea alte secvenţe curînd, e un moment istoric, Celibidache la 32-33 de ani; nu mi-aş fi imaginat că vom găsi documente ca să-l vedem la această vîrstă venind din Iaşi, chemat la Berlin de profesorul Tietjen, susţinînd doctoratul cu o teză despre Josquin des Prés, între timp trece pe la Politehnica din Bucureşti, studiază matematicile şi în '45 se pare că un ofiţer rus îi prilejuieşte să readune din toate cotloanele Berlinului (vă daţi seama cum arăta Berlinul în octombrie 1945), să adune muzicienii lui Furtwängler şi să încropească din nou acea formidabilă filarmonică pe care o preda în 1954 lui*

Furtwängler. L-am întrebat de ce a făcut-o, Furtwängler fiind acuzat în acel timp de filonazism (de altfel, veți vedea în film cum în turneul de la Londra din '52, Furtwängler a dirijat patru concerte, pe cînd Celibidache va dirija zece concerte), el era iubitul Europei atunci. „I-am dat orchestra lui Furtwängler pentru că era a lui", mi-a spus într-un interviu pe care mi l-a acordat anul trecut... Mereu vorbesc despre cumplita soartă pe care am avut-o noi din cauză că în 1979 Celibidache a fost alungat prin toate mîrșăviile posibile din țară... Ar fi vrut atunci să se ocupe de Filarmonica din București și nu de Filarmonica din München... O spun asta aici, cînd domnul Cristoiu, atît de atent la mizeriile istoriei, e lîngă noi.

Da, domnilor, începem o dezbatere despre istorie, pe care o sper pasionantă datorită problemelor pe care vrem să le discutăm și datorită personalităților pe care am bucuria să le am astăzi în jurul meu. Deci, sînt prezenți, Mircea Suciu, *redactorul-șef al noii reviste „Dosarele istoriei", domnul* Stelian Tănase, *politolog, gazetar, istoric, cel ce oferă publicului românesc o foaie excepțională, „Sfera Politicii". Om de curaj, mi-a creat atîtea probleme după emisiunea cu Bogza, în care a scos la lumină documente despre Sadoveanu, demonstrînd că Sadoveanu a semnat acte de condamnare la moarte după 1949. În dreapta mea, este domnul* Ion Cristoiu, *directorul „Evenimentului", gazetarul pe care-l știm, tribun, atacatorul și cel atacat din toate părțile. Ion Cristoiu, stăpînul unui concern de presă, aș spune, care, iată, coboară și în teritoriul istoriei, subvenționează, devenind director și responsabil, într-un fel, al acestei noi reviste. În stînga mea, domnul* Cristian Popișteanu, *doctorul Cristian Popișteanu, redactorul-șef al unei reputate reviste pe care o citim de decenii și care înseamnă imens pentru cultura istorică românească și pentru curajul ideaticii românești. „Magazin istoric" a fost și înainte de 1989 o revistă de înaltă obiectivitate, n-a fost o revistă* slujitoare a ideologiei, *ci o slujitoare a științei, o revistă care a pus cu forță zeci de probleme ale istoriei. Iată și ultimul număr (revista apare în termen), pe august 1996, o concurență serioasă pentru „Dosarele istoriei". Caracteristic unui eminent om de cultură, domnul Cristian Popișteanu a vorbit foarte frumos și la lansarea „Dosarelor", deși revista îl va putea concura și, iată, a acceptat să vină astăzi, alături de ceilalți istorici. Mai departe, domnul profesor* Florin Constantiniu, *un eminent cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", cu studii ample în domeniul istoriei contemporane. Și, în sfîrșit, am bucuria să am în studio un cercetător, venit de la Iași, profesorul* Gheorghe Buzatu, *directorul „Centrului de istorie și civilizație europeană".*

Domnule Cristoiu, aţi promis într-o convorbire telefonică să-l invitaţi şi pe profesorul Iosif Boda. De altfel, în „Evenimentul" de ieri, care anunţa serata noastră, era trecut şi domnia sa. N-a venit, l-am aşteptat pînă la orele cinci şi jumătate.

Ion Cristoiu: Da, eu am stat de vorbă cu domnul Iosif Boda nu în calitate de şef al campaniei electorale a domnului Ion Iliescu, ci în calitate de cercetător în istorie, însă se pare că domnia sa este ocupat acum cu „făcutul" istoriei şi nu cu cititul istoriei. Este director de campanie electorală. Probabil că istoricii viitorului vor studia ce face la ora asta.

I.S.: *Şi de ce aţi ţinut să-l invitaţi pe domnul Boda? A fost ambasador în Elveţia pînă acum, nu!? Filosof am impresia, şi nu istoric ...*

I.C.: Sociolog. Domnia sa a fost încîntat de revista „Dosarele istoriei" şi îmi spunea că are nişte documente, mai ales în legătură cu exilul lui Nagy Imre la noi. L-am invitat, deci, în calitate de specialist, nu pentru a face campanie electorală...

I.S.: *Da, domnilor. Dacă tot aţi început colocviul, domnule Cristoiu, de ce subvenţionaţi, de ce aţi avut ideea unei asemenea reviste? De ce avem nevoie de o nouă revistă de istorie, de ce nu-i suficient „Magazinul istoric"?*

I.C.: În primul rînd, aş vrea să spun că sînt realmente emoţionat, dacă se poate spune aşa, că am prilejul să mă văd cu istoricii, mai ales să-l cunosc pe domnul Buzatu, pe care-l ştiam numai din cărţi, şi cu istorici specialişti în istorie contemporană, mai ales în istoria comunismului – şi noi tocmai acest lucru ne-am propus în „Dosarele istoriei". În scepticismul meu, cred – şi bănuiesc că dumneavoastră sînteţi mai optimist – că putem studia acum ceea ce unii dintre noi numim perioada comunistă de la Lenin încoace. Habar n-aveam, nu ştiam, n-veam acces la arhive, la documente... Acum şi graţie istoricilor, reprezentaţi aici... E o muncă extraordinară pe care o duc, de care eu sînt fascinat; îmi pare rău că nu pot citi tot ce apare în acest domeniu. Chiar înainte de emisiune întrebam nişte lucruri în legătură cu arhivele ...

I.S.: *Dar vă place deosebit istoria...*

I.C.: Da, îmi place istoria, dar nu înainte de Lenin, ci de la Lenin încoace, pentru că asta a fost pentru noi, cei din aşa-zisul lagăr socialist, un subiect tabu. Şi înainte apăreau la Paris cărţi, citeam, dar nu aveam acces...

I.S.: *Dar nu era mai bine ca Ion Cristoiu să fi donat banii pentru o revistă de artă, pentru o revistă de educaţie a tinerei generaţii, decît pentru istorie?*

I.C.: Ea face o mare educaţie în primul rînd tinerei generaţii şi politicienilor, pentru că dacă citeşti istorie – şi un politician trebuie să citească şi tinerii trebuie să citească –

înţelegi că nimic nu e nou sub soare. Eu am lăsat deoparte literatura şi citesc acum istorie, pentru că am impresia că totul se repetă. Deci din acest punct de vedere – am mai spus-o la o emisiune –, o revistă de istorie e una de mare educaţie.

Florin Constantiniu: Eu aş îndrăzni să spun că noi, istoricii, îl revendicăm oarecum pe domnul Ion Cristoiu în corporaţia noastră, întrucît îmi aduc aminte, cu ani în urmă, cu toţii aşteptam să citim în „SLAST", Suplimentul literar-artistic al „Scînteii tineretului", serialul pe care dumnealui îl publica în legătură cu literatura românească din perioada obsedantului deceniu şi, aş spune că, din acest punct de vedere, e un deschizător de drum.

I.S.: *E un obsedat al istoriei.*

F.C.: E firească această publicare a unei reviste de istorie contemporană.

I.S.: *Dar puteţi şi pierde în... istorie, domnule Cristoiu; cîte foi n-au dispărut în ultima vreme... Puteţi pierde şi banii, puteţi pierde foarte multe...*

I.C.: Nu! Mircea Suciu, care este de fapt responsabil direct de această revistă, poate să vă spună că ea s-a bucurat de foarte mult succes. Nu cred că vom pierde banii şi dacă vom pierde, cred că merită. Cum să spun, dacă punem în balanţă banii cîştigaţi prin publicarea ştirilor cu violuri, cu banii pe care-i vom pierde publicînd documente, cred că merită...

I.S.: *...Domnule Popişteanu, credeţi că „Dosarele" au o situaţie mai bună decît a dumneavoastră?*

Cristian Popişteanu: Fără îndoială că au o situaţie financiară mult mai bună!

I.S.: *Dar „Magazinul istoric" s-a vîndut? Acest număr pe august?*

C.P.: Da, s-a vîndut!

I.S.: *S-a vîndut, da? Şi s-a vîndut şi numărul din „Dosarele istoriei"?*

Mircea Suciu: N-aş vrea să laud, ca să zic aşa, acest prim produs al eforturilor noastre din ultimele 4-5 luni, dar, fără exagerare, din datele pe care le avem, în primele 4 zile de la lansare, tot tirajul s-a dus. Sîntem efectiv asaltaţi la redacţie cu telefoane, faxuri, oameni care vin direct şi ne solicită în continuare revista.

I.S.: *De ce au nevoie de istorie, domnule Popişteanu, oamenii noştri, tinerii noştri?*

C.P.: Au nevoie de istorie din istorie. Pentru că au fost lipsiţi de istorie foarte multă vreme. Pînă la apariţia „Magazinului istoric" – şi asta a fost raţiunea de apariţie a „Magazinului istoric" –, istoria României a fost distorsionată în două sensuri: la început, printr-o alianţă, după aceea printr-o

ocupaţie şi-o altă alianţă; mai mult decît atît, s-a încercat să fie golită de orice conţinut real... Practic, acea istorie de foarte tristă amintire urmărea să slăbească, să facă inexistentă identitatea poporului, identitatea acestei naţiuni. Ea urmărea scopurile expansionismului sovietic, nu e nici o îndoială în această privinţă, şi a dus la o asemenea distorsionare, încît generaţii întregi, pînă la sfîrşitul anilor '60, au fost lipsite de o cunoştinţă clară asupra a ceea ce a însemnat trecutul.

I.S.: *Şi nu era mai normal în acest caz ca „Magazinul istoric" să fie dublu ca număr de pagini?*

C.P.: Domnul Buzatu, domnul Florin Constantiniu au lucrat deseori cu noi, dar îi cunosc şi pe domnul Suciu, şi pe domnul Tănase, şi pe Ion Cristoiu, aşa încît nu există nici un fel de separare între noi. Părerea mea este că pot să apară şi trei reviste, şi patru reviste... În Franţa şi în Anglia, în Italia şi în Spania există cîte şase-şapte reviste de istorie. Vreau să vă spun că acesta e un fenomen care trebuie să ne bucure, nu să ne întristeze, cu atît mai mult cu cît mi se pare că între noi, între revistele noastre există, aş putea să spun, o lipsă de competiţie, nu în sensul negativ. Pentru că „Dosarele istoriei" are o direcţie foarte clară; prin chiar titlul revistei se vede că are o direcţie monotematică. Va dezbate o idee în fiecare număr, o idee centrală pe care vor încerca să o epuizeze. „Magazinul istoric" v-a rămîne fidel unei enciclopedii... Mai mult decît atît, noi acoperim o perioadă care porneşte din Antichitate şi chiar mai dinainte şi merge pînă în contemporaneitate. Sigur, din cauza evenimentelor din ultimii 6 ani, care ne-au schimbat şi nouă viaţa în bine, este normal să ne ocupăm foarte mult de istoria contemporană, dar fără îndoială, nu putem neglija celelalte sectoare, căci ar însemna să trădăm programul nostru, să-i trădăm pe cititori. Deci, mă aflu printre cei care au salutat această revistă, e bine că a apărut. O aşteptăm de ani de zile. Toată echipa „Magazinului istoric" a fost la lansare! Pentru că am considerat că e un eveniment care trebuie salutat.

I.S.: *Da, vă mulţumesc.*

Domnule profesor Buzatu, aveam nevoie de o revistă „Dosarele istoriei"?

Gheorghe Buzatu: Sigur că da. Vreau să-l confirm pe domnul Cristian Popişteanu, noi am colaborat foarte bine, am publicat acolo studii şi documente foarte importante, domnia sa a fost foarte grijuliu faţă de materialele noastre; vreau să-l confirm, în sensul că mai este o revistă de acest gen, au apărut deja cîteva numere la Piatra-Neamţ, se cheamă „Clio". Cu cît mai multe, cu atît mai bine, deci.

I.S.: *V-a plăcut primul număr, domnule profesor?*

G.B.: Mi-a plăcut foarte mult și o declar aici, ca specialist în domeniul istoriei. Trebuie să citim și noi istorie, pentru că pînă la urmă uităm să mai citim... Am citit acest număr despre Ungaria ca și cum ar fi fost în afara specialității mele.

I.S.: *Vom reveni curînd la acest număr și-am să cer opiniile dumneavoastră; e un număr dedicat anului 1956, intitulat „Începutul sfîrșitului comunismului". Anul 1956, în opinia tuturor cercetătorilor, a semnatarilor articolelor din acest număr, deschide anul 1989.*

Domnule Tănase, vă pun și dumneavoastră o întrebare. Ați vorbit în acest număr și vorbiți în general despre modul în care s-a prăbușit prestigiul școlii istorice românești; am amintit, sînteți născut în anul 1952; nemăsurat de tînăr sînteți. Credeți că avem din nou o școală istorică necesară ca să abordăm cu obiectivitate, cu tenacitate, cu perseverență, problemele pe care le propun „Dosarele istoriei", „Magazinul istoric"? Cu toate că și „Sfera Politicii" pînă la urmă e o revistă de istorie...

S.T.: Nu, e o revistă de științe politice și în numărul de care vorbiți ne-am ocupat de istoriografia românească.

I.S.: *Dar pînă la urmă tot istorie faceți...*

S.T.: Are o singură rubrică de istorie, unde de doi ani noi publicăm documente, exclusive, să spunem, de la Biroul Politic al Partidului Comunist Român, Partidului Muncitoresc Român, documente pe care dacă le veți cere la Arhivele României, nu vi se vor da. Vi se va spune că nu există, dar noi le avem.

C.P.: Arhivele susțin că nu le au... Dumneavoastră aveți mai mult decît au ele?!

I.S.: *Unde ați fost zilele trecute? La Stanford. Ați cercetat arhive celebre...*

S.T.: Da, este adevărat, și voi pleca din nou acolo ca să studiez. Dar să n-o mai spuneți, că data trecută cînd ați spus la televizor că plec în America, mi-au spart mașina în noaptea aceea!

I.S.: *Pentru ce? Ca să vă fure arhivele?*

S.T.: Nu, crezînd că nu sînt acasă! Dar voiam să vă răspund la întrebare, totuși! Dacă școala românească e destul de pregătită pentru a înfrunta asemenea probleme?

I.S.: *După prăbușirea prestigiului școlii istorice românești.*

S.T.: După prăbușirea prestigiului școlii! Aveți în numărul acela o dezbatere între istorici cu privire la problemele ei. Eu cred că sfidînd asemenea probleme dificile vom recrea școala românească de istorie, așa cum era pînă în anii '40. Sîntem aici mai multe generații și în spatele nostru sînt tinerii cercetători care vin și se grupează în jurul acestor reviste, în jurul catedrelor, în jurul institutelor, deschizînd acele porți închise pînă acum. Vom crea din nou, credem, un mediu

istoric interesant, permeabil, şi vom crea cercetători. Există un real interes, pentru că, uitaţi, domnul Suciu spune că în patru zile a epuizat întreg tirajul, şi nu este, aşa cum aţi văzut, o revistă de un nivel scăzut, ci dimpotrivă, o revistă care cere o anumită instrucţie...

I.S.: *De nivel mediu, dacă ai liceul, pricepi tot ce s-a spus.*

M.S.: Asta a fost şi intenţia noastră!

S.T.: Este adevărat! Dar faptul că o asemenea revistă s-a epuizat în patru zile este un simptom, dovedeşte interesul societăţii româneşti pentru problemele istoriei!

C.P.: Ca să dau un element de oarecare senzaţie şi, în acelaşi timp, să măsurăm cît s-a dezvoltat societatea românească în 30 de ani, cînd a apărut „Magazin istoric", s-a epuizat acelaşi tiraj ca al vostru în patru ore! Pentru că, într-adevăr, nu existase nimic pînă atunci!

I.S.: *Voi aţi apărut prima oară în...*

C.P.: '67.

I.S.: *Era un moment de deschidere...*

C.P.: ...Da, în care toţi spuneam că vom ajunge cine ştie unde!

I.S.: *Bun, şi-aţi spus cu curaj nişte lucruri! Esenţial e curajul, domnule Cristoiu, ca foaia să învingă! Cîte n-au dispărut, nu? Stau şi privesc piaţa presei româneşti. Cîţi oameni din generaţia noastră, colegii dumneavoastră de generaţie de la vechile reviste şi ziare de tineret, au luat pe umerii lor să facă gazete şi n-au izbîndit! Singurul care e victorios e Ion Cristoiu, pentru că, pe de o parte, exista curajul dumneavoastră şi, pe de altă parte, dumneavoastră înţelegeţi legile pieţii...*

I.C.: Nu! În cazul de faţă, şi anume în istoria comunismului, o istorie reală, nu-ţi trebuie neapărat curaj, pentru că poţi să scrii orice. Am înţeles din ce mi-aţi spus mai înainte şi din ce a spus şi domnul Tănase că îţi trebuie un mare efort; chiar discutam înainte de începerea emisiunii, pentru că accesul la arhive este o mare problemă. E o iluzie că toate arhivele sînt deschise: ale NKVD-ului, ale SRI-ului, arhivele militare. Pînă la urmă nu ai acces, de aceea cred că marea problemă nu e curajul istoricilor, ci...

S.T.: Tenacitatea...

I.C.: ...Tenacitatea de a pune mîna pe documente. Marea problemă, în istoria aceasta de după Lenin, deci în istoria contemporană, este de a mai descoperi un document. Cu istoria dacilor e mai simplu, bănuiesc. Descoperirea unui document devine la ora actuală o chestie fascinantă. Am pus mîna pe o anume stenogramă care poate răsturna o întreagă imagine asupra unei personalităţi sau asupra unui moment din istoria sa...

I.S.: *O să dezbatem problema arhivelor, dar aș vrea să mai zăbovim puțin asupra revistei. V-ați exprimat cu toții entuziasmul (domnule Constantiniu, pe dumneavoastră v-am ascultat și cu prilejul lansării de la librăria „Sadoveanu") pentru această foaie. Mă bucură cuvintele domnului Popișteanu, ale domnului profesor Buzatu, ceilalți sînt de acord, nu trebuie să-l mai întreb pe domnul Suciu, care probabil, ca redactor-șef, muncește imens...*

M.S.: Nu, eu vreau să fac doar o mică precizare. Toate revistele invocate aici sînt mai mult sau mai puțin științifice. Prin ceea ce facem noi și avem un model strălucit în față, „Magazinul istoric", cu 30 de ani de la apariție –, am spus-o și într-un scurt cuvînt introductiv, nu descoperim America. Ceea ce dorim este să fim o punte de legătură între breasla istoricilor, care după părerea mea se mișcă, totuși, se produc lucruri interesante, sînt arhive care se iau în lucru, sînt cărți în lucru, cercetări care merită să fie efectiv cunoscute, și marele public, care le ignoră deocamdată. Exact cum spunea domnul Tănase, în mod curios, marele public știe astăzi mai multe, să spunem, despre Decebal, Burebista sau Ștefan cel Mare, dar mult mai puțin despre epoca lui Dej.

I.S.: *Mai am o întrebare pentru a defini revista, referitoare la cercul colaboratorilor. Colaboratorii sînt cei care pun ștampila pe-o revistă, nu?*

M.S.: Corect!

I.S.: *Săptămîna trecută am discutat cu redactori de la „Noua revistă română". M-am înfruntat cu ei, erau cinci. Ei reprezintă, aș spune, o anumită ideologie, ce poate asigura succesul acestei noi reviste. Indiferent de tezele pe care și le expun în această carte, căci pînă la urmă e o carte de istorie literară, rolul colaboratorilor e hotărîtor. Pentru că, precum toate fronturile noastre culturale, și frontul istoriei e determinat de oameni cu viziuni cu totul diferite, de la extrema stîngă la extrema dreaptă.*

S.T.: Așa și trebuie să fie, domnule Sava. Ar fi și o tragedie ca toată lumea să aibă aceleași păreri!

M.S.: Iar în legătură cu programul pe care îl invocați, eu vă spun sincer, programul revistei noastre este simplu: respectul adevărului și, cum să vă spun, valorificarea materialelor de arhivă.

I.S.: *Toți ne socotim reprezentanții adevărului, domnilor!*

M.S.: Nimeni nu pretinde că-l atinge.

I.S.: *Toți vrem adevărul, dar adevărul e...*

M.S.: Interpretabil, da...

F.C.: Știți întrebarea lui Pilat pusă lui Hristos: „Ce este adevărul?". E foarte greu de definit în istorie, care nu este o

ştiinţă experimentală şi nu poate să facă dovada unui adevăr obiectiv. Pentru că, vedeţi dumneavoastră, ca să fiu mai bine înţeles, o să vă repet o comparaţie pe care îmi place întotdeauna să o pun înaintea celor care nu cunosc laboratorul de investigaţie al istoricului. Istoricul e în situaţia unui poliţist care anchetează un accident de circulaţie, ciocnirea a două maşini, de exemplu...

C.P.: Sau o crimă chiar...

F.C.: Nu, eu iau acest exemplu al ciocnirii a două maşini. De regulă, şoferii, fiecare, îşi trec unul celuilalt responsabilitatea. Martorii oculari ai accidentului, în funcţie de capacitatea lor intelectuală, de memorie, de afectivitate, dă fiecare o versiune proprie, deci diferită, de multe ori contradictorie. Iar poliţistul trebuie să desprindă adevărul din aceste mărturii contradictorii Spre deosebire de istoric, el are acolo, să spunem, urmele pneurilor pe stradă... Se vede din avarii cum s-au ciocnit maşinile, pe cînd istoricul nu dispune de aceste elemente.

Vă dau acest singur exemplu, ca să poată fi înţeleasă dificultatea cu care se confruntă un cercetător cînd vrea, la primul palier al cercetării, să reconstituie evenimentele, ca după aceea să se ridice mai sus şi să le interpreteze. Vedeţi, cînd, la 25 iulie 1943, a fost răsturnat Mussolini, el a fost pus în minoritate în marele Consiliu Fascist. După aceea s-a prezentat în audienţă la regele Victor Emmanuel, ce era un om foarte scund. Regelui i-a fost teamă că cei care urmăreau răsturnarea lui Mussolini îi vor cere demisia. S-a temut deci de o reacţie violentă din partea lui Mussolini, un tip, totuşi, masiv în raport cu făptura mai firavă a lui Victor Emmanuel. Atunci Victor Emmanuel l-a rugat pe un aghiotant de-al lui, generalul Puntoni, să asculte la uşă şi dacă discuţia va escalada cumva spre o confruntare fizică, să intervină. Noi avem relatările regelui, ale lui Mussolini şi ale lui Puntoni despre cum s-a desfăşurat audienţa. Sînt diferite. Acum, din unghiul de vedere al criticii de sursă, cercetarea se face întotdeauna pe baza unui set de norme critice, adică istoria nu este o ştiinţă experimentală, dar este totuşi o ştiinţă. Şi care ar fi mărturia cea mai apropiată de adevăr? Cea a lui Puntoni, pentru că şi regele, şi Mussolini, fiind implicaţi într-o confruntare politică, fiecare, exact ca şi şoferii din accident, erau interesaţi să se pună într-o lumină cît mai favorabilă. Pe cînd aghiotantul se presupune că era obiectiv, nu era implicat. Ceea ce nu înseamnă că mărturia aghiotantului este lege.

I.S.: *Am înţeles. Dar ştiţi că în America, după un accident de circulaţie, după ce poliţistul ţi-a dat amenda sau ţi-a luat*

carnetul, te duci la judecătorul de pe strada respectivă... și anulează în secunda respectivă orice lipsă de probitate. Aveți vreun judecător?

F.C.: Înainte era Partidul care decidea adevărul.

C.P.: Știa dinainte cine e vinovat...

F.C.: Orice subordonare a istoriei față de politică este prejudiciabilă pentru că alterează obiectivitatea. Totuși, nu se poate trece cu vederea faptul că, în perioada regimului comunist, România a fost singura țară din Pactul de la Varșovia care, din 1981, a publicat articolul 3 din protocolul adițional secret de la pactul Molotov-Ribbentrop, despre consimțământul german la anexarea Basarabiei de către Uniunea Sovietică. În Uniunea Sovietică și în țările satelite nu s-a recunoscut existența acestui pact.

I.S.: *A fost o probă de curaj politic, mai mult decît una de istoriografie.*

S.T.: O problemă de politică oficială a regimului.

I.S.: *Domnul Tănase vorbea despre epoca Brătianu și a marilor istorici, vorbea despre Iorga ș.a.m.d.*

C.P.: Și acest lucru trebuie discutat, pentru că nu cred c-a fost o școală de istorie românească; au fost mai multe școli de istorie românească.

F.C.: A existat totuși o continuitate de școli...

I.S.: *Au fost istorici uriași, în anii antebelici!*

F.C.: De acord, dar să știți că au existat și în perioada regimului comunist. Eu fac o distincție între profesionistul istoriei și aparatcikul de istorie, nu vreau să dau nume...

I.S.: *Dați-le...*

F.C.: ...nu, nu...

I.S.: *...dar pe Roller, pe Barbu-Cîmpina...*

F.C.: ...Să știți că Barbu-Cîmpina, din acest punct de vedere, e un nedreptățit, o excepție în școala rolleristă...

I.S.: *Ataşat lui Roller, ataşat lui Marx...*

F.C.: L-au atașat lui Roller cei care nu l-au citit!

I.S.: *Domnule Cristoiu... Noi sîntem totuși în afara istoricilor. Haideți să vă pun o întrebare și poate răspund specialiștii: e istoria, domnilor, o știință? Pentru că pînă la urmă Puntoni, Mussolini și Victor Emmanuel au fiecare dreptatea lui. Pînă la urmă cum să crezi în istorie? Istoricul e un om de știință sau e un literator?*

I.C.: Da, e interesant. Desigur, faceți referire la un articol al meu, la o polemică cu Mihai Tatulici. Într-adevăr, a apărut în Franța o carte la care cercetătoarea Lili Marcu a lucrat 13 ani, despre viața privată a lui Stalin, unde încearcă să dea o altă imagine, a unui Stalin cap de familie, om mai de treabă... Iată o altă interpretare... Dar... dumneavoastră ați pus o

problemă importantă şi-n acelaşi timp greşită. Eu nu cred că în cercul de specialişti se mai pune problema, ca-n comunism, a interpretării trecutului în interesul prezentului. Din fericire, vreau să vă spun...

I.S.: *Cîţi istorici n-o fac...*

I.C.: Acum, nu! Cu excepţia cîtorva teme, cum ar fi 23 august, perioada Antonescu şi a regelui, celelalte nu fac subiect de controversă politică. Perioada Dej, de exemplu... slavă Domnului că n-au intrat în campania electorală şi aceste teme!

I.S.: *Am un număr din revista „Lumea", care face şi ea istorie în ultima vreme, de pe alte poziţii. Întreaga revistă a trecut pe alte poziţii, cred eu, în ultimele numere. Dar rămîn documente hotărîtoare şi celelalte foi, celelalte reviste atacă aceasta problemă!*

I.C.: Deci, ca să închei: la ora actuală, mai ales în domeniul istoriei contemporane, cred că sîntem în faza descoperii senzaţionale. Se descoperă unele documente care răstoarnă tot ce ştiam despre un lucru. Probabil că va urma o etapă în care se va pune problema dacă istoria e o ştiinţă. Dar deocamdată marea problemă e că noi avem de-a face cu o lume care de la Lenin pînă în '89 a stat închisă! Erau locuri: Biroul Politic, Comitetul Central... la ruşi şi la noi, la Arhive, unde nu se putea pătrunde! Erau specialişti, se numeau kremlinologi, care citeau printre rînduri editorialele din „Pravda". Adică făcuseră o viaţă întreagă asta: „Aa, zice, lipseşte din «Pravda», din numărul cutare, editorialistul cutare; aa, zice, înseamnă că l-a împuşcat!" Acum toate, zic eu, se pot spune. Din acest punct de vedere, nu se pune problema orientărilor politice. S-ar putea ca unele descoperiri să deranjeze. S-ar putea să descoperim că cine ştie ce mare personalitate politică pe care noi o venerăm a fost agent al Siguranţei sau agent KGB.

I.S.: *Veţi publica şi-asemenea date...*

I.C.: Deocamdată publicăm doar documente...

I.S.: *De asta cercul de colaboratori rămîne esenţial. Şi-n „Expres magazin", şi-n „Evenimentul zilei", şi-n tot ceea ce publicaţi, lucraţi cu colaboratori ataşaţi conceptului publicistic „Ion Cristoiu", nu lucraţi cu alţi oameni...*

I.C.: Păi nici cei de la „Evenimentul zilei" n-au voie să falsifice ştirile prezentului...

I.S.: *Domnule Buzatu, răspundeţi şi dumneavoastră la întrebarea: e ştiinţă sau nu istoria?*

G.B.: În mod sigur e ştiinţă!

I.S.: *Ce ştiinţă? Ce facem cu Puntoni, cu Napoleon...*

G.B.: Bine, acum depinde de măiestria istoricului. Asta nu înseamnă că istoricul, oricît ar fi el de mare, un Nicolae

Iorga, nu a greşit şi nu poate să greşească. Desigur, greşeşte. Pentru redactarea oricărei monografii serioase, e nevoie de un număr de ani, şi specialistul îşi ia foarte în serios bibliografia problemei, care se întocmeşte extrem de dificil cînd nu ai cărţile. Pe urmă aflarea surselor, la care se referea domnul Cristoiu. Într-adevăr, sînt nişte descoperiri de documente care nu te lasă să dormi o noapte sau două. Mi s-a întîmplat mie cînd am găsit originalul stenogramei Churchill-Stalin la Londra, pentru împărţirea Europei de sud-est în sfere de influenţă. Nu credeam că...

I.S.: *Churchill-Stalin la Londra?*

G.B.: Nu, nu, în arhivele din Londra! Discuţiile au fost la Kremlin, în octombrie 1944. Sau jurnalul lui Titulescu. Majoritatea documentelor sînt tot acolo, a fost un document făcut de britanici şi care a fost difuzat.

I.S.: *Dar foaia aceea a lui Stalin pe care a scris 90% şi 10% la...?*

G.B.: Ei, asta n-am găsit-o! E tot în arhivele londoneze, în fondul fostului Ministru de Externe britanic... Pe urmă este vorba de redactarea însăşi, cum spunea Florin Constantiniu. E vorba de a corobora nişte elemente, e vorba de ani şi ani. Nu se poate arunca orice teorie pe piaţă şi la orice revistă. Aici se vede foarte bine condeiul profesionistului. Chiar dacă studiul nu are note, totuşi se vede condeiul profesionistului.

I.S.: *Pînă la urmă literatura e puternică, domnule Cristoiu, vedeţi?*

G.B.: Şi literatura e puternică!

F.C.: Domnule Sava, eu vă dau două exemple cum se modifică imaginea în istoria contemporană, în funcţie de progresul cercetării documentare. De pildă, în cazul nostru, există această părere foarte larg răspîndită, cum că Emil Bodnăraş a fost unul dintre sprijinitorii cei mai fideli, cei mai devotaţi ai lui Gheorghe-Gheorghiu Dej. Ei bine, în arhivele sovietice, în 1947, Emil Bodnăraş a trimis un document împotriva lui Gheorghe-Gheorghiu Dej, acuzîndu-l de apropiere de anglo-americani şi de ostilitate faţă de URSS, încît Susaikov, generalul Susaikov, care conducea Comisia aliată de control, a simţit nevoia să însoţească acest document de o notă care să-l atenueze! Prin urmare, aici ni s-a schimbat o imagine în ceea ce priveşte relaţiile dintre Gheorghe-Gheorghiu Dej şi Bodnăraş. Dacă vreţi, e o chestiune minoră, de raporturi personale, dar în ceea ce priveşte situaţia din Uniunea Sovietică, ştiţi dumneavoastră cine a fost omul care, imediat după moartea lui Stalin, a apărut drept promotorul celor mai profunde schimbări în sistemul sovietic? Beria! De aici şi rapiditatea cu care Beria a fost înlăturat, al doilea om fiind Malenkov. Deci primii doi care au căzut după moartea lui Stalin...

S.T.: ...Beria şi Malenkov au fost eliminaţi tocmai pentru că erau novatori, pentru că voiau să schimbe foarte mult din sistem. Şi au fost eliminaţi...

I.S.: *Pentru că erau lipsiţi de caracter, domnule!*

I.C.: Nu vă supăraţi, noi toţi am avut această imagine a unui Beria ticălos. Or, culmea, toate documentele arată...

I.S.: *A fost un ticălos, asta este adevărat. A vrut să se salveze în faţa lui Hruşciov şi...*

F.C.: Nu, Hruşciov nici nu conta în momentul acela.

C.P.: Domnule, Andropov a început schimbările, datorită lui a făcut Gorbaciov ce a făcut. Deci omul care s-a aflat la conducerea KGB-ului, ca şi Beria, ştia tot. El ştia adevărul.

S.T.: Şi omul care a supervizat invazia sovietică de la Budapesta.

I.S.: *L-am auzit pe domnul Tănase vorbind despre Bodnăraş, în casa lui Bodnăraş...*

S.T.: Aş vrea să spun şi acum ceva despre Bodnăraş.

I.S.: *Aţi demonstrat ce figură era. Am citit un articol al domnului Dumitru Popescu, acum vreo două luni de zile, în care demonstrează ce nobleţe a avut Bodnăraş...*

G.B.: Este una dintre cele mai fascinante figuri ale comunismului românesc.

C.P.: Dumneavoastră vă referiţi la perioada finală a lui Bodnăraş. Daţi-mi voie să vă spun despre începuturile sale.

I.S.: *O acuză, poate fără suport, că a fost spion rus şi nimic altceva.*

C.P.: Lăsaţi-mă, domnule Sava, cu simplismele astea!

S.T.: În 1932, de la Emil Bodnăraş se ştie versiunea oficială, dezertează în Uniunea Sovietică. N-am să comentez aici, dacă intrăm în dezbaterea asta stăm pînă mîine dimineaţă. Dacă a fost realmente un comunist convins ş.a.m.d. Dar există un document pe care l-am găsit. Toată lumea ştie că Bodnăraş se întorcea în ţară după doi ani şi e identificat de un fost coleg de la şcoala de artilerie de la Timişoara, în gară la Ploieşti, şi la Bucureşti îl predă poliţiei ca dezertor în Uniunea Sovietică. Ei bine, am descoperit documentul care arată că Bodnăraş s-a întors singur în ţară şi s-a predat parchetului din Iaşi, unde s-a întîlnit cu Dej prima dată, aflat acolo în anchetă. Asta schimbă foarte multe lucruri.

G.B.: Ce-a făcut între timp Emil Bodnăraş? Am descoperit biografia sa în arhiva Cominformului: între 1932-1934 a făcut o şcoală contabilă la Taşkent, după 1934-1935 a făcut şcoala de spionaj la Moscova. Cînd a revenit la Bucureşti era deja încadrat NKVD-ist.

S.T.: La Iaşi s-a predat!

G.B.: La Iaşi, şi apoi a acţionat la Galaţi!

I.S.: *În '47, scrie nota aceea, dar în '45, am citit în acest număr al „Sferei Politice", l-a atacat pe Pătrășcanu, și Gheorghe Gheorghiu-Dej era aliatul lui.*

G.B.: În '45, domnule Sava, el era șeful tuturor serviciilor secrete românești, pentru că era secretarul guvernului.

I.S.: *Ridicați-i o statuie și lui...*

I.C.: Domnule, era agent dublu sau nu? A fost NKVD-ist sau de-al Siguranței?

G.B.: Eu cred c-a acționat și pentru Siguranța română, pentru că el a fost ținut la vila lui Știrbei în '43-'44. Și inginerul Ceaușu, înainte de-a pătrunde la Palatul regal, a discutat cu Știrbei...

S.T.: Sau știați, de pildă, că Miron Constantinescu a fost, în tinerețea lui, în primul rînd legionar? Știați lucrul ăsta?

I.S.: *Fiul lui Murgoci? Savantul Murgoci?*

S.T.: Fiul lui Murgoci: a fost legionar în prima lui perioadă de activitate politică și abia apoi a devenit comunist, convertit de Petre Năvodaru, socrul lui Paul Goma, în anii '30. Documentele arată.

C.P.: S-a purtat îngrozitor cu Miron Constantinescu și i-a făcut numeroase necazuri.

S.T.: Da, l-a dat afară de la „România Liberă".

C.P.: L-a dat afară întîi și-apoi l-a urmărit peste tot.

S.T.: Dar el l-a făcut comunist! Ceaușescu îl atacă în '61 pe Miron Constantinescu spunînd că a trecut de la dreapta la stînga. După cîteva zile de recluziune s-a făcut comunist.

C.P.: Roberto Rossellini, am aflat ieri dintr-un document englezesc, a fost fascist pînă-n '43 și-n '43 a trecut la comunism și-a terminat războiul ca erou comunist. Marele regizor!

I.C.: Bine, acum s-a lansat și ipoteza că Charlie Chaplin a fost agent KGB.

S.T.: Și că Erol Flynn a fost spion german! Cu documente!

I.S.: *Și Maia Plisețkaia a fost reprezentanta NKVD-ului în baletul... Am vorbit recent la Graz cu un grup de dansatoare de la Teatrul Mare din Moscova...*

S.T.: Și v-au spus că n-a fost, nu!

C.P.: Păi alea sînt cele mai fantastice KGB-iste.

I.S.: *Lumea este plină de nuanțe și dumneavoastră vreți să-mi demonstrați că istoria este știință.*

C.P.: Da, domnule, este o știință...

I.S.: *Dar de unde știți că punctul dumneavoastră de vedere este superior?*

C.P.: Nu, nu am spus că este superior. Am spus că știința aceasta a istoriei este știință pentru că lucrează, totuși, cu o serie de instrumente cuantificabile, mai ales astăzi cînd avem...

I.S.: *Adică aveţi calculatoare...*

C.P.: Nu, datăm trecutul, datăm cu carbon 14, cu tot ceea ce este...

I.S.: *Bine, ce s-a întîmplat în neolitic, dar acum ce facem cu...*

F.C.: Există o împărţire a ştiinţelor făcută de şcoala neokantiană de la Baden, în două mari categorii: sînt ştiinţele de repetiţie sau nomotetice, fiindcă de cîte ori fenomenul se repetă se poate formula o lege, şi sînt ştiinţele ideografice, care descriu fenomenele ca o înlănţuire cauzală, fiindcă, vedeţi, una dintre cele mai importante probleme este tocmai desluşirea raportului cauzal. La noi se vorbeşte despre Yalta, Malta, evenimentele din decembrie. Există raporturi cauzale, şi pentru istoric ele reprezintă în primul rînd obiectivul investigaţiei. Să desluşească un raport cauzal. Asta ţine de cercetarea ştiinţifică.

I.C.: Deci, domnule Sava, concluzia este să fiţi atent la balerinele sovietice, nu ruseşti, cum v-a spus domnul Popişteanu, pentru că de obicei de acolo provin KGB-istele.

I.S.: *Dar nu asta am spus...*

I.C.: Dar nu e o critică faptul că sînt KGB-iste, pentru că ele îşi fac treaba.

C.P.: Le-am lăudat, domnule, măcar de-am dansa şi noi ca ele.

S.T.: Rămîn totuşi mari balerine, nu?

C.P.: Adică să avem balerine care să fie în serviciul SRI-ului?

G.B.: KGB-ul a fost un serviciu excelent.

S.T.: N-aş merge pînă acolo. Dacă era un serviciu excelent, Uniunea Sovietică nu se prăbuşea.

I.C.: Ba da, dacă n-avea demolatori interni.

S.T.: Nu cred asta, este un scenariu...

C.P.: Domnule Tănase, trebuie să mă credeţi, şi vă probez acest lucru...

S.T.: Păi cum?

I.S.: *Să vă pun o întrebare, pentru că aţi vorbit de Andropov. Domnul Amadeo Lăzărescu, aici, la o masă rotundă cu studenţii în istorie, mi-a spus la un moment dat, şi am fost şocat, că revoluţia de care vă ocupaţi dumneavoastră în acest număr al revistei „Dosarele istoriei" a fost gîndită de Andropov special pentru a mai prelungi, prin teroarea dezlănţuită, sistemul sovietic. Credeţi?*

S.T.: E o simplă speculaţie.

M.S.: Nu, aici nu avem teze de genul ăsta.

I.S.: *Ştiu că nu aveţi; problema este ce credeţi? Nu vi se pare interesant?*

S.T.: Nu, este doar o simplă speculație, nu e o teorie științifică.

I.S.: *Văd că sînteți omagiatorul KGB-ului.*

C.P.: Domnule Sava, dumneavoastră mă scoateți pe mine, în emisiunile celelalte, omagiatorul acestei părți.

I.S.: *Domnule, dar am nevoie de contradicție și spectacol. Dacă n-am spectacol, nu se uită nimeni la emisiune.*

C.P.: Da, da, știu, trebuie să facem spectacol. Însă eu nu cred că Andropov, despre care știu foarte multe, mai ales din perioada aceea, pentru că ambasadorul român de la Budapesta mi-a vorbit sute de ore despre relația lui cu Andropov; nu cred că a pus la cale ceea ce s-a întîmplat la Budapesta. Dar, oricum, Andropov a avut un rol în a informa foarte ciudat Moscova despre ceea ce s-a întîmplat. Chiar dacă nu veți fi de acord cu mine, cazul Andropov mi-a atras atenția, pentru că revoluția ungară n-a izbucnit într-o dimineață. Revoluția ungară era pregătită începînd, aș putea spune, din momentul cînd...

I.S.: *Berlin, nu!?*

S.T.: Nu, din vremea cînd devine...

C.P.: Exact, din '54. În anul 1956, la Budapesta și în Ungaria, se știa precis că se va întîmpla ceva. În toată acea perioadă, Andropov a dus practic o politică de liniștire a spiritelor. Inclusiv Moscova. De aceea, pentru Moscova a fost o surpriză de proporții mult mai mari decît pentru alții. În al doilea rînd, sigur că Andropov, care la momentul acela nu știa ceea ce avea să afle peste 25 de ani, era un om extrem de inteligent și a reușit să se integreze perfect jocului făcut de conducerea politică sovietică. De altfel, el a plătit pentru Budapesta cu primul său infarct.

I.C.: Și de ce credeți că a dus această politică de liniștire?

C.P.: Pentru că asta intra puțin în practica diplomaților socialiști. Știți dumneavoastră că un raport trimis de un diplomat socialist care trage semnale grave de alarmă riscă să intre în contradicție cu alte concepții. Eu cunosc ambasadori români care au plătit pentru acest lucru în timpul regimului Ceaușescu și-au pățit-o foarte rău. De pildă, Corneliu Bogdan. I se spunea mereu: „Las-o mai moale, scrie mai frumos despre..."

I.S.: *Bine domnilor, la întrebarea asta putem să discutăm, cum spunea domnul Tănase, pînă mîine dimineață. E istoria știință sau nu este știință? E și literatură pînă la urmă și noi ne hrănim cu ea, domnule Cristoiu, dincolo de specialiștii care sînt pasionați.*

C.P.: Este într-adevăr pasionant. Nu este o știință finală, nu este o știință care se termină. Se descoperă mereu ceva, realmente se descoperă...

I.S.: *Şi tot mereu se neagă ceva.*

G.B.: E normal. Pentru că documentele nu le ai de la început.

I.S.: *Dar nu e vorba numai de documente, e vorba de opinii.*

G.B.: Dar şi de literatură este nevoie, domnule Sava. Nicolae Iorga, în una din ultimele sale lucrări, chiar preciza în prefaţă: „Aş fi vrut să am mai mult talent poetic ca să fiu mai aproape de adevăr".

F.C.: Exact, finalul la prefaţa de la *Istoriografia umană*, din '40.

I.S.: *Poezia ca modalitate de cunoaştere. Pînă la urmă, în vremea calculatorului, devine istoria o ştiinţă, cum sînt fizica, matematica, chimia?*

G.B.: Noi avem nevoie de documente în momentul cînd pornim redactarea...

I.S.: *Documentele sînt divergente.*

G.B.: Cît se poate mai multe pentru o temă.

I.S.: *Ca să mai întrerup puţin discuţia dumneavoastră, am să dau acum un nou fragment din film... 5-6 minute cu Celibidache. Celibidache, uriaşul ăsta, spune – şi am notat recent într-un interviu pe care mi l-a oferit în ianuarie la Santa Cruz – că Mahler este cel mai prost compozitor al lumii. Spune că Toscanini a fost un diletant. Spune cuvinte oribile într-un fel despre Enescu, că n-a fost un compozitor ş.a.m.d. Ce facem noi, istoricii muzicali, cu asemenea opinii, care ne spun că Herbert von Karajan nu este decît un ministru de propagandă?*

F.C.: Dar luaţi „Revista istorică română" din 1931, cînd Iorga împlinea 60 de ani, şi citiţi atacul lui Constantin Giurescu împotriva lui Iorga. Îl contestă pînă la negaţie totală.

I.S.: *Asta a fost o divergenţă de epocă, o polemică de epocă.*

C.P.: Trebuie să ne obişnuim cu contestările.

I.S.: *Şi atunci ce facem cu Celibidache, pentru că am dat exemplul lui?*

C.P.: Îl iubim pe Celibidache, domnule Sava.

I.S.: *Chiar dacă spune neadevărurile astea!?*

C.P.: Chiar dacă spune. El nu este istoric, nu el trebuie să facă istoria muzicii.

I.S.: *Bun, dar cel care face istoria anului 1990 şi îi înregistrează toate opiniile lui, ce va spune?*

C.P.: Da. Celibidache este strălucit. Sînt părerile lui Celibidache şi toate sînt superbe.

I.S.: *Bine domnilor, propun să tragem o cortină muzicală, să-l vedem pe zeu, să vedem o legendă vie, să vedem un mit, cum spunea „Times"-ul acum cîteva zile.*

(Film cu Celibidache)

I.S.: *N-am lămurit și nu vom lămuri dacă istoria e știință sau nu.*

S.T.: Cred că de la Herodot încoace e totuși știință. Nu e o artă ca pictura, sculptura, cinematograful, dansul, e o știință!

M.S.: Recent a apărut și la noi, în sfîrșit, o lucrare a unui mare medievist francez, Marc Bloch, o carte apărută, dacă nu mă înșel, în 1939. S-a tradus și la noi *Societatea feudală*, a ieșit volumul întîi la Editura Dacia din Cluj. Și la un moment dat el are o remarcă: „Istoria mai are, încă, tot farmecul unei explorări neterminate". Sper că vă convinge această frumoasă formulare.

I.C.: Păi chiar în timp ce se dădea filmul cu Celibidache, domnul Constantiniu ne povestea cum a pus mîna pe stenograma... cum s-a pus la cale Revoluția de catifea de la Praga, apropo de Revoluția din '89.

F.C.: Da, într-adevăr, în presa străină s-au publicat informații care sînt deasupra oricărei îndoieli, prin care Revoluția de la Praga a fost pregătită în realitate de un trimis al KGB-ului, împreună cu șeful Securității de la Praga. Trebuia să-l aducă la putere nu pe Václav Havel – în scenariul sovietic era vorba de un fost membru al echipei Dubcek – urma, deci, să se nască un curent de mișcare populară care să ducă la căderea conducerii conservatoare din Cehoslovacia, să fie o manifestație de studenți, chiar s-a fixat itinerariul pe care să se deplaseze acești studenți, punctul unde miliția avea să-i atace, un locotenent de securitate care trebuie să joace rolul unui student care ar fi fost ucis de către milițieni, o altă ofițăreasă trebuie să strige pentru a crea panica, o ambulanță care trebuie să-l ia pe studentul mort cît mai repede, ca să nu se constate că totul era o înscenare. Prin urmare, aceste documente sînt extrem de importante. Există acum conceptul acesta de istorie imediată, cu partizanii și adversarii săi. Și vă dau exemplu acesta care aș spune că reabilitează istoria, pentru că dumneavoastră ați pus sub semnul întrebării caracterul de știință al îndeletnicirii noastre, invocînd dificultățile pe care le întîmpină istoricul în reconstituire și interpretare. Dar eu aș spune că noi, istoricii, sîntem reabilitați de situația cu care am fost confruntați, de pildă, în decembrie 1989. A fost toată lumea martoră? A fost! Cum vă puteți explica faptul că sînt atîtea scenarii? Îi puteți considera pe istorici vinovați că nu pot fixa adevărul?

I.S.: *Istoricii vor fi oameni de știință cu condiția să nu coboare în anecdoticul care îi place atît de mult domnului Cristoiu, ci să se ridice la un stadiu hegelian.*

F.C.: Dar, domnule Sava, aș dori ca în această discuție în contradictoriu despre valoarea istoriei imediate să aduc un

singur argument, ca să nu răpesc din timpul dumneavoastră. Unii spun aşa: nu putem face istorie imediată pentru că nu avem acces la izvoare; ar trebui să vedem documente. Iar alţii spun: foarte bine, dacă documentele vor fi accesibile peste 20 sau peste 50 de ani, cînd actorii au dispărut, mai putem noi reconstitui evenimentele mai fidel decît atunci cînd ele erau proaspete în conştiinţa colectivă?

I.C.: Domnule Sava, cum adică anecdotică? Păi, ce...

I.S.: *Asta-i anecdotică, domnule, e bun pentru „Evenimentul zilei", nu pentru o revistă de istorie.*

I.C.: Vă imaginaţi cum am fi scris noi despre Revoluţia de catifea... a murit studentul, a ieşit poporul în stradă...

I.S.: *Domnule Cristoiu, dar dumneavoastră v-aţi închipuit că KGB-ul a pus totul la cale pînă în decembrie 1989, chiar peste tot? Că n-a putut să înţeleagă că Revoluţia de catifea se va transforma în revoluţie anticomunistă? Au fost toate nişte concepte gorbacioviene, pînă la urmă!*

I.C.: Chiar aşa de mare scenarist... adică era totul planificat... şi cine să strige şi...

S.T.: Eu aş vrea să atenuez puţin entuziasmul ăsta. Poate că acest mic incident, ca şi alte atentate din toate părţile globului, se poate să fi fost aranjat de o agentură specială. Dar dacă situaţia Cehoslovaciei n-ar fi fost atît de catastrofală din punct de vedere economic, nu se întîmpla nimic. Acesta-i factorul istoric esenţial pentru căderea comunismului! Nici intrigi de culise între agenţi KGB, nici...

I.S.: *E foarte greu să fii istoric, domnule Constantiniu?*

F.C.: E foarte greu, şi vedeţi că-n istoriografia românească există două precedente care pot să-i descurajeze pe istorici; piscurile istoriografiei româneşti – cea medievală, Miron Costin, şi cea contemporană, Nicolae Iorga – unul a fost decapitat, celălalt împuşcat. Încît, se vede bine că meseria nu e...

I.S.: *Îl împuşcau alţii mai tîrziu...*

F.C.: ...e de netăgăduit! Dar aş spune că marea dificultate în momentul de faţă vine din politizarea cercetării istorice. Fiindcă la noi se face o mare confuzie; dacă cineva tratează cu rigoare ştiinţifică, cu obiectivitate – atîta cîtă poate să fie în cercetarea istorică –, deci dacă profesionistul care vrea să-şi facă meseria cercetează, de pildă, istoria mişcării legionare, e suspectat că e fascist; dacă cercetează istoria monarhiei, e regalist, dacă studiază istoria partidului comunist, e comunist.

I.S.: *V-am auzit la un tîrg de cărţi, vorbeaţi despre moartea lui Moţa şi Marin în '37, şi peste jumătate de oră despre Lucreţiu Pătrăşcanu.*

F.C.: Dar am şi scris, domnule Sava, exact acest exemplu l-am dat în articolul publicat în „Sfera Politicii".

I.S.: *Și poate face un istoric așa ceva?*

F.C.: Da, evident. Istoria contemporană cuprinde și istoria mișcării legionare și istoria partidului comunist. Ca istoric, sînt obligat, dacă vreau să înțeleg istoria contemporană a României, să cunosc cele două extreme, cele două totalitarisme. Nu înseamnă că cercetarea mea implică o adeziune politică.

I.S.: *Dar am avut impresia că pe Moța și Marin i-ați băgat în toate, domnule!*

F.C.: Impresia dumneavoastră a fost fundamental greșită. Sînteți un critic muzical, ați prins o notă falsă. Nota pe care ați prins-o dumneavoastră n-a fost corectă, eu n-am cîntat partitura pe care mi-o atribuiți dumneavoastră. Acolo era vorba de mărturia unui legionar care se referea la situația legionarilor în timpul celui de-al doilea război mondial în Germania, deci nu am vorbit despre Moța și Marin, am vorbit despre situația legionarilor. Încă o dată, faptul că vorbesc despre editura Mahadahond, nu înseamnă că am aderat la doctrina legionară, și faptul că am vorbit despre procesul Pătrășcanu nu înseamnă că în momentul acela exprimam o adeziune de stînga.

I.S.: *Mie, fiind critic muzical, acum trei zile, un ziar de extremă mi-a cerut să scriu despre Celibidache. Și am spus nu.*

G.B.: E păcat.

I.S.: *E păcat!? Am dreptul să vorbesc de Celibidache în orice ziar?*

G.B.: Sigur.

I.S.: *Alături de toate semnăturile de extremă...*

G.B.: Desigur, este obligatoriu, fiind un punct de vedere al unui specialist, el trebuie să circule.

I.S.: *Dar cîți dintre noi refuză să colaboreze la un ziar de acest fel? Eu mă gîndesc la cititorii mei, nu la altceva.*

G.B.: Domnule Sava, Florin Constantiniu și la lansarea unei cărți care îmi aparține a spus același lucru. Mie mi s-a petrecut în mod concret așa ceva. Am scris despre Antonescu, am fost considerat antonescian. Eu mă credeam antonescolog. Am scris despre 23 august, am devenit promonarhist; am scris despre holocaust, am devenit antisemit, și am scris despre mișcarea legionară, și am aici un volum recent apărut, *Radiografia dreptei românești* și am anunțat în continuare *Radiografia stîngii românești*. Cum spunea Florin, este normal ca un istoric să aibă în vedere problemele dintr-o perioadă, dintre '20 și '47, să zicem. Nu este vorba de o contradicție.

C.P.: Mai este ceva. Sînt foarte puţini istorici productivi, ca aceştia doi din stînga mea. Să ne bucurăm deocamdată că ei abordează o gamă foarte largă, şi după aceea o să mai vedem.

I.S.: *Daţi-mi voie să vă citesc din seria „Nu trageţi în istoric", articolul domnului Constantiniu, care pune problema într-un mod, mi se pare, cel puţin pitoresc: „O veche meteahnă a istoricilor noştri, denunţată încă de «Junimea», e că tot ce-ar putea pune într-o lumină defavorabilă pe români sau ar şubrezi poziţiile naţionale trebuie trecut sub tăcere. Noica remarca într-o conferinţă din '43 că o anumită sfială i-a cuprins pe înaintaşii noştri să nu pună sub ochii fiecărui şcolar român în chip special capitolul din* Descriptio Moldaviae, *intitulat* Despre datinile românilor. *Motivul? Cantemir decretează: «Cu excepţiunea religiunii drept credincioasă şi a ospitalităţii, abia mai găsim ceva ce-ar merita lăudat la români». Aceste pagini cantemirene nu sînt nici astăzi amintite elevilor şi nici măcar studenţilor. Cum să spunem că avem defecte? Cine se-ncumetă să spună că răspunsul lui Menumorut dat trimişilor lui Arpad este o creaţie a notarului anonim, care, evident, nu a dispus de textul stenografiat sau de înregistrarea pe bandă a voievodului, riscă acuzaţia de vîndut ungurilor. Cine susţine că la noi au fost deportaţi şi masacraţi evrei în anii '41-'42 este considerat vîndut evreilor. Nu este mai adevărat însă că şi cel care nu acceptă cifrele de la Muzeul Holocaustului din Washington este considerat antisemit. Patriotismul în limitele adevărului, admirabilul principiu formulat de Eminescu şi adoptat de «Junimea», trebuie să devină principiul călăuzitor al istoricilor noştri. Dacă vrem cu adevărat ca societatea românească să ajungă la democraţia autentică, atunci trebuie să dezvăluim pînă la capăt, oricît ar fi de neplăcut, toate manifestările negative, toate metehnele şi păcatele de pe urma cărora au suferit nişte oameni". E un principiu.*

C.P.: Asta-i singura cale, domnule Sava, pe care putem să mergem.

I.S.: *Frumos, de asta am întrebat dacă e greu să fii istoric.*

F.C.: Domnule Sava, vă dau un exemplu recentissim. Nu s-a observat, dar acuma, pe 14 august pe stil vechi şi 27 august pe stil nou, sînt 80 de ani de la intrarea României în primul război mondial. Ei bine, la Cercul Militar din Ploieşti s-a organizat totuşi o sesiune despre intrarea României în război. Eu, avînd o carte sub tipar intitulată *O istorie sinceră a poporului român*, pe care am încercat s-o scriu exact în spiritul acesta, deci arătînd şi aspectele negative pe care noi le ocultăm, le trecem sub tăcere, am spus acolo în faţa militarilor: „Vă voi ţine o expunere care vă va şoca, pentru că

vine într-un moment aniversar, cînd dumneavoastră doriți să auziți exaltarea momentelor de eroism și dacă nu vă place vă rog să mă dați afară". Și le-am citit din Ștefan Zeletin, deci minte strălucită, poate una dintre cele mai strălucite ale secolului nostru, și care a scris în 1926 o carte de memorii, *Retragerea. Ce s-a întîmplat în 1916 cu armata română*, care nu avea intenții polemice pentru că nici n-a dat numele comandanților, a pus asteriscuri tocmai ca să nu fie suspectat că sînt răfuieli personale. Și reiau un singur exemplu din dezvăluirile cumplite din acea carte: a existat un serviciu de intendență al armatei române; ei bine, în regimentul lui, el fiind sublocotenent în rezervă concentrat, de la Argeș, cînd a început retragerea, pînă la Bîrlad nu li s-a dat niciodată hrană caldă soldaților. Și spune: Armata română, nu numai regimentul său, a trăit atunci din cerșit și din furat. Cerșitul în fața casei țăranilor. Se milogeau soldații că nu aveau ce să mănînce, „dați-ne ceva să mîncăm", și furatul, se intra prin spatele curții și se fura ce era în curte. Și pe sfînta dreptate, Zeletin întreabă: „Dar ce s-a făcut cu fondurile care erau alocate pentru hrana armatei?". Să nu-i condamnăm, spune el, pe soldații care dezertau, fiindcă veneau soldați la Zeletin și-i spuneau: „Măcar nemții ne dau o cafea". Vedeți, noi vorbim despre Mărăști, Mărășești, Oituz foarte frumos, e un exemplu de excelentă bravură românească, dar dacă vrem să nu se mai repete ce s-a întîmplat atunci, în 1916, cînd în fruntea armatei, Ionel Brătianu, marele Brătianu – nimeni nu neagă statura acestui gigant al politicii românești –, dar Ionel Brătianu, în loc să pună un general capabil în fruntea armatei române, a pus un om de casă, pe generalul Dumitru Iliescu, una dintre marile nulități. Și acest om a pregătit armata română și de aceea, vedeți, au fost toate catastrofele militare care au dus la pierderea Olteniei, la pierderea Munteniei, la pierderea Capitalei și la refugiul în Moldova. S-a spus vreodată lucrul acesta la noi, cînd se vorbește de primul război mondial, Mărăști, Mărășești, Oituz? Și din cauza asta, în 1940, iarăși am fost luați pe nepregătite și am ajuns la situația rușinoasă în care s-a cedat teritoriul național fără să se tragă un foc de armă. Asta este de neimaginat.

I.S.: *Da, noi am făcut istorie de tip eroic național sau factologic obiectivist. Asta trebuie judecat și o spune foarte bine într-un articol din „Sfera Politicii" domnul Tănase.*

I.C.: Domnul Constantiniu a atras atenția asupra unor chestiuni. Uite că nu este așa de ușor, trebuie să ai curaj chiar și azi. Trebuie să arăți numai eroicul. Dar eu vă mai spun un lucru unde trebuie să ai curaj: cînd vrei să arăți, și am avut și eu aceste probleme, slăbiciunile democrației

interbelice. Am plecat şi eu de la nişte însemnări ale lui Armand Călinescu, mă rog, eu nu sînt istoric, care arătau cum se învîrteau ei în jurul regelui şi imediat am primit o scrisoare de protest că atac PNŢCD-ul. Am spus, staţi puţin domnule, aşa era, eu vorbeam de Mihalache, şi arătam cum se învîrteau toţi în jurul regelui. Deci, şi dumneavoastră aveţi dreptate, eu cred că trebuie să spunem tot ce-a fost şi rău şi bun în istoria României, ca să nu mai avem asemenea situaţii. Sau să încercăm cel puţin.

I.S.: *E greu să fii istoric, domnule Popişteanu, nu!?*

C.P.: E foarte greu, da.

I.S.: *Dar trebuie să tragem în istoric?*

C.P.: Trag alţii, de ce să mai tragem şi noi!

I.S.: *Tragem în pianişti.*

C.P.: Nu, nu! Dumneavoastră aveţi această metaforă de care uzaţi zi şi noapte, aş putea să spun. Nu se trage foarte mult în istorici, să ştiţi.

G.B.: Mai este o problemă, că şi istoricii trag foarte mult unii în alţii.

S.T.: Mai ales!

G.B.: Asta face plăcerea jocului.

C.P.: Nu, nu! Există o parte frumoasă a situaţiei, cel puţin de şase ani de zile. Cine vrea să lucreze are într-adevăr posibilitatea să lucreze şi să facă orice. Dar, în acelaşi timp, presiunile de care vorbea Florin Constantiniu sînt foarte mari, blocajele există. Vreau să vă spun că există în istoriografia românească oameni care îi blochează pe alţii, în sensul relaţiilor personale, sînt animozităţi care merg pînă la duşmănie ş.a.m.d. Sînt oameni care au cerut şi cer interzicerea „Magazinului istoric" ş.a.m.d.

S.T.: Sau oameni care conduc arhivele şi blochează intrarea colegilor lor în arhive.

G.B.: Exact, exact.

I.S.: *Domnule Cristoiu, pînă la urmă e mai greu să fii istoric decît gazetar, nu?*

C.P.: În orice caz.

I.C.: Da, este mai greu. Există această presiune a „eroismului" – să arăţi că noi am fost tot timpul eroi şi să nu afirmi că am mai avut şi slăbiciuni, iar în legătură cu perioada interbelică există prejudecata că, arătînd o slăbiciune, eşti comunist şi vrei să loveşti în partidele istorice. Iar despre perioada de după 23 august, dacă vrei să arăţi nişte lucruri obiective, ţi se spune: „A, eşti nostalgic al perioadei comuniste". Fiind vorba de o perioadă de democraţie, unde se pot spune asemenea lucruri, acuzaţiile sînt cu mult mai primejdioase decît înainte. Măcar înainte te chema la partid, pe

cînd acum începe să te atace într-o revistă, să te facă vîndut ungurilor, cum spunea domnul Constantiniu. Dar eu aş aduce în discuţie o altă mare problemă a istoricilor...

I.S.: *O spuneţi imediat, dar mai am o întrebare: cum, celebrul gazetar Ion Cristoiu vrea să renunţe la gazetărie pentru un post de, cum citeam în ziarul dumneavoastră, de senator, domnule?*

I.C.: A, nu! Acolo a fost o adresă de la PDAR că dacă pot să candidez, ca fiu al Vrancei, chiar dacă nu-mi place deloc expresia asta, deci să candidez ca senator.

I.S.: *Şi ăsta e un tip eroic de a judeca istoria şi personalitatea...*

I.C.: Şi am răspuns că am un loc în presă, în parlamentul presei, că nu am nevoie de alegeri. Că deocamdată ar fi o stupiditate să părăsesc acest post.

I.S.: *Ne-aţi fi deziluzionat... Să renunţi la sublima meserie de gazetar pentru un post de senator...*

I.C.: Domnule Sava, pot să vă spun că nici pentru postul de Preşedinte al Republicii n-aş renunţa.

I.S.: *Un preşedinte nu are puterea dumneavoastră, domnule Cristoiu.*

I.C.: Nu, pentru că un preşedinte al României este mai puţin liber decît mine. Eu, dacă vreau, mîine pot să scriu ce-mi trece prin cap, el nu cred însă că poate să spună chiar tot ce-i trece prin cap.

I.S.: *Sînteţi mai puternic decît Preşedintele...*

C.P.: Totuşi, să nu exagerăm.

I.S.: *Pompidou stătea de vorbă se pare cu directorul televiziunii franceze şi i-a spus: „Dumneavoastră sînteţi preşedintele ţării...”*

I.C.: Era, cred, o chestie de amabilitate. Dar eu mă refer la libertatea de a face orice.

I.S.: *Acum aş vrea să discutăm problema arhivelor şi problema documentelor... Aţi ridicat-o dumneavoastră. Dar daţi-mi voie, uitaţi, secretarul de platou mi-a adus o scrisoare semnată de domnul Ion Stavre de la redacţia de Actualităţi: „Domnul ambasador Iosif Boda regretă din tot sufletul – vedeţi că sîntem urmăriţi* da capo *–, regretă din tot sufletul că nu a putut să fie prezent astăzi în cadrul emisiunii alături de invitaţii pentru care are o stimă deosebită. Domnul Iosif Boda nu poate să fie prezent, din motive independente de voinţa sa şi îşi cere scuze realizatorului şi invitaţilor. A încercat să facă acest lucru telefonic, dar n-a reuşit să găsească pe cinevala redacţia domnului Sava, aşa încît a apelat la redacţia* Actualităţi*”.*

Uitaţi-vă, am primit deja primele întrebări. Una: inginerul Negrea Constantin din Bucureşti: „Nota zece domnului Popişteanu". Nu ştiu de ce vă pune nota asta!!

G.B.: Îl cunoaşte mai de mult...

I.S.: *Bine, revenim. Să vorbim despre arhive, despre documente şi accesul la arhive. Cum adică, NKVD-ul nu-i cu noi cînd e vorba de arhivele lor?*

C.P.: Dar cred că ar trebui să începem cu arhivele noastre.

I.S.: *Pentru că, daţi-mi voie, în paranteză, domnul Petrescu, care a fost la o emisiune aici şi a scris o carte despre Ana Pauker...*

C.P.: Doctorul Petrescu...

S.T.: Despre Marcel Pauker.

I.S.: *...a publicat documente NKVD formidabile. Toată cartea era plină de documente luate direct din arhivele NKVD-ului.*

S.T.: Da, despre procesul lui Marcel Pauker şi uciderea lui.

I.S.: *Fiica Anei Pauker, care este soţia doctorului Petrescu, le-a cerut şi i s-au dat. De ce nu i se dau şi domnului Tănase documente?*

S.T.: În primul rînd, cred că arhivele româneşti au fost luate prin surprindere de ce s-a întîmplat în '89 în întreaga societate românească şi nu s-au trezit nici pînă astăzi. Al doilea lucru este că arhivele sînt slujite de oameni care le-au slujit, în cea mai mare parte, şi în trecut sau provin dintr-un anumit tip de şcoală, după care arhivele sînt un secret, căci aceasta era mentalitatea între anii '40 şi '89. Documentele oficiale, au mai spus-o şi colegii aici de faţă, erau secrete, nu aveai acces, totul era sub o mare interdicţie. Foarte mulţi oameni mai au această mentalitate... că nu e bine să se afle anumite lucruri. N-aş putea spune că dacă i-am întreba ar şti de ce, „dar nu e bine", „nu merge" ş.a.m.d. Al treilea lucru este că preluarea acestor documente, provenite din arhivele partidului şi ale guvernului, se face foarte încet, cu mijloace foarte puţine, pentru că, trebuie să spunem, cei care conduc arhivele sînt cercetători. Cei mai mulţi dintre ei, oameni cu o foarte bună pregătire. Se face încet pentru că nu au resurse suficiente pentru întreţinerea unei arhive care, de altfel, costă enorm. Or, ei nu dispun de această bază. Se adaugă, cum spuneam, lipsa de solicitudine, pentru că, vă dau un exemplu: aţi auzit, de pildă, şi noi am auzit ca istorici, a fost o dezbatere la Grupul de Dialog Social, a fost şi la televiziune, cei care conduc arhivele spun „Nu sînt destui oameni care să vină să ne solicite, sălile noastre sînt cam goale, puţini oameni ne solicită". Cînd te duci acolo, deşi puţini, în primul rînd nu ţi se mai spune „nu"; funcţionarul public, directorul sau un

cercetător într-o funcţie publică au învăţat, după '89, să nu mai spună „nu". Nu spun „nu". Nu te trimit cu poliţaiul la uşă. Spun „da". Zîmbesc cu cea mai mare curtoazie posibilă, îţi semnează cererea (pentru că la toate arhivele trebuie să faci o cerere). Ţi se aprobă, cu cea mai mare curtoazie, şi a doua zi vii să-ţi iei în primire dosarele, să-ţi începi cercetarea. Eşti chemat şi a doua zi, şi a treia zi, şi a cincea zi, iar în a şasea zi nici nu mai găseşti persoana respectivă, iar despre dosarele tale tot nu se mai ştie nimic.

I.S.: *Vi s-a întîmplat, domnule Buzatu, şi dumneavoastră?*

S.T.: Mie mi s-a întîmplat de zeci de ori.

I.S.: *La Iaşi?*

G.B.: Nu, la Iaşi nu este cazul, pentru că natura temelor mele m-a silit să nu studiez în arhivele din Iaşi. Din fericire, am apelat la arhivele Ministerului de Externe, unde lucrurile merg bine, pentru că există o ordine cronologică crescîndă, aş putea spune chiar că este perfect din punctul meu de vedere. La Arhivele statului din Bucureşti eu m-am ocupat de o perioadă ceva mai veche cu cîţiva ani decît cea a domnului Tănase şi din anumite fonduri am primit totul. Cînd discut problema arhivelor în ultimii ani, am în vedere şi faptul că în fruntea Arhivelor se află un strălucit istoric, este vorba de Ioan Scurtu, şi este noroc de noi pentru că este domnia sa acolo. Altminteri, mă gîndesc ce o să fie fără.

S.T.: Poate să fie şi mai rău, poate să fie şi mai bine.

G.B.: Exact.

S.T.: Eu studiez, de pildă... scriu concluziile la guvernarea Gheorghe Gheorghiu-Dej în România. Este prima cercetare, pe plan mondial, de sinteză făcută pe arhive. Am reuşit să studiez mai mult, vreo două-trei luni, în Statele Unite, să capăt documente mai multe decît în doi ani în România. Nu am citit din arhivele statului despre nici un birou politic. Mi le-am procurat din alte surse... Le public în „Sfera Politicii"; spre supărarea unora care se miră de unde le am.

I.S.: *La Hoover sînt documente despre Gheorghe Gheorghiu-Dej?*

S.T.: Sînt, dar nu astea, sînt altele.

I.S.: *Dar Tismăneanu unde s-a documentat?*

S.T.: Aici, la Bucureşti, din arhivele armatei. Cît se putea. Pentru că este o problemă. Dacă mergi la Arhivele statului, ţi se spune că documentele mai sînt încă la armată, şi este foarte posibil să fie aşa, pentru că n-au forţă să le preia. Iar dacă mergi la armată, ţi se spune că s-au predat la Arhivele statului. Şi situaţia asta durează de cîţiva ani, adică practic noi nu avem acces la nişte documente pentru că sîntem

trimişi de la Ana la Caiafa. Nu este numai situaţia mea, nu sînt o victimă. Dimpotrivă, am reuşit să obţin totuşi documente din diferite arhive din România, foarte preţioase, pe care le-aţi şi văzut în revista „Sfera Politicii". Vom continua să le publicăm, spre supărarea unora, dar le vom publica.

I.S.: *Cine se supără, domnule, istoricii?*

S.T.: Cei care cred că numai ei trebuie să le publice. Cei care le au în custodie.

I.S.: *Sau reprezentanţii de astăzi ai celor despre care vorbiţi?*

S.T.: Acum vreau să mai spun un lucru şi cu asta închei, nu vreau să monopolizez discuţia. Este morala fabulei. De ce să ascundem trecutul românilor? Preluarea din arhive e o muncă foarte dură; vreau să vă spun că este poate cea mai grea muncă pe care am făcut-o vreodată, iar eu sînt un om care munceşte din greu. Însă este o muncă extrem de dură. Iar dacă ascundem acest trecut românesc, de fapt, ce facem? Pe cine ascundem, pe cine protejăm? Dacă mă duc la arhiva SRI-ului, de pildă, şi cer nişte dosare care privesc procesul Noica-Pillat – un grup de mari intelectuali români judecaţi în '24-'26 februarie la Bucureşti, la Tribunalul Militar, regiunea a II-a militară, şi condamnaţi de la 8 la 25 ani –, şi în loc să mi se dea aceste dosare, după o săptămînă în care las răgaz arhivarului să le caute, mi se dă dosarul industriei de neferoase şi dosarul apărării locale antiaeriene şi alte năzbîtii... Ce se poate spune? De altfel, arhivele SRI erau extraordinar de deschise pînă în ianuarie-februarie... şi s-a trecut iar în faza comunistă a vigilenţei revoluţionare. Nu mai poţi să cercetezi acolo nimic. Au închis, considerînd că noi, cercetătorii, istoricii care citim acolo, am putea face să dispară anumite documente sau să apară în presă... Or, dacă nu dezvăluim acest secret, dacă nu scoatem la lumină adevărul, cum se va însănătoşi societatea românească, avînd în spatele ei un mare mister care este propria-i istorie recentă? Arhivele şi cercetarea arhivelor sînt la fel de importante ca libertatea de asociere, ca libertatea presei, ca Parlamentul. Dacă nu înţelegem asta, societatea românească va fi încă o generaţie, două-trei, bolnavă.

I.S.: *O paranteză. Pentru că aţi vorbit despre dispariţia unor documente. Am citit într-un ziar american – pentru că aţi fost la Stanford, la Hoover, şi am rămas copleşit văzînd ce camere uriaşe pline de documente sînt acolo – că la ora actuală s-au furat foarte multe documente de către evreii ruşi aflaţi în America, pentru ca să nu existe probele necesare pentru a demonstra participarea lor la revoluţia lui Lenin şi tot ce s-a întîmplat în epocă. Se poate fura la Stanford?*

S.T.: Nu cred. Se fac copii, dar nu se poate fura.

C.P.: Mă îndoiesc. La Stanford nu se poate fura.

G.B.: Este control la intrare și la ieșire.

I.S.: *Știrea a apărut și în presa românească. De asta am reluat-o. Interesant!*

S.T.: Este o informație foarte greu de verificat. Se poate fura și dintr-un muzeu foarte bine păzit sau din Banca Națională, din cînd în cînd.

I.S.: *Bine, dar aici se pare că e o treabă gîndită, răs-gîndită.*

S.T.: Nu, eu nu cred asta. Faceți un proces de intenție.

F.C.: Cînd am fost eu prima dată la Stanford, în 1983, sau a doua oară, în '85, atunci dispăruse un număr de dosare din perioada cînd Reagan fusese guvernator al Californiei. Este adevărat! Însă, cum spunea și domnul Buzatu, la sală este o supraveghere extraordinar de atentă. V-aș putea spune totuși despre un moment de mare neșansă a mea ca istoric. Acolo, nefiind o instituție de stat, ci una particulară – Hoover Institut este o instituție particulară –, termenele de la care documentele sînt puse la dispoziția cercetătorilor variază. De pildă, fondul Alexandru Crețeanu va fi pus la dispoziția cercetătorilor în anul 2020. Iar o parte din fondul Vișoianu din anul 2003.

I.S.: *Dar cum au ajuns Crețeanu și Vișoianu la Hoover?*

F.C.: Pentru că cei care au fost în exilul românesc au lăsat prin testament aceste documente. Și fondul Titulescu, marea majoritate a documentelor sînt tot acolo. Dar ce vreau să vă spun: fiind la sală, din greșeală mi s-au adus dosarele, cutiile care erau pentru anul 2003, din fondul Vișoianu, fiindcă unele se pun la dispoziția cercetătorilor de acum, altele din 2003. Eu, văzînd, în primul moment mi-am spus „Uite ce noroc extraordinar"! Asta în '83. Și am început să citesc în ordinea cronologică, deci a numărului cutiilor. După 10 minute a venit custodele și mi-a spus că s-a făcut o greșeală și mi le-a luat. Deci, pentru 10 minute am avut ceea ce aș fi putut vedea, dacă voi mai fi, în 2003. Însă, în continuarea celor spuse de domnul Tănase, sînt perfect de acord cu domnia sa atunci cînd spune că exact cum libertățile democratice sînt fundamentale într-o democrație, tot așa accesul la informație nu e mai puțin important. Domnul Tănase a explicat care sînt rațiunile sau obstacolele care apar în drumul cercetătorului spre arhive. Iar colegul Buzatu v-a arătat aici un șir întreg de reviste ruseți care sînt în momentul de față capitale pentru cunoașterea istoriei comunismului în România, pentru că acolo se publică arhive referitoare și la perioada de după cel de-al doilea război mondial, cînd istoria noastră este atît de intim legată de ceea ce se întîmpla în Uniunea Sovietică.

Ei bine, profit de prezenţa dumneavoastră ca să trag un semnal de alarmă. În momentul de faţă, istoriografia românească începe să se provincializeze. Eu am avut o şansă, graţie unui ofiţer, vreau să-i spun aici numele, colonelul Mircea Chiriţoiu, un om care se informează şi se străduieşte să obţină reviste şi publicaţii greu accesibile şi care a adus colecţia completă a Buletinului Centrului de studiere a războiului rece „Woodrow Wilson" de la Washington. Americanii fac o bibliografie extrem de amănunţită referitoare la fiecare ţară comunistă. Am constatat acolo, la rubrica România, că în revista rusească „Diplomaticiski Viesnik" este publicat raportul lui Şevarnadze către Gorbaciov despre căderea lui Ceauşescu. Prin urmare, e un izvor esenţial. Nimeni la noi nu s-a interesat să aducă această revistă.

I.S.: *Cînd e datat acest raport?*

F.C.: 1989. Dar revista este din 1994. Informaţiile care însoţesc titlul articolului sînt extrem de succinte. Pentru că, vă închipuiţi dumneavoastră, cîte studii şi cărţi apar despre această problemă...

I.S.: *Şevarnadze era ministru de Externe al lui Gorbaciov...*

F.C.: A făcut un raport despre ceea ce s-a întîmplat. Atît. Eu nu am văzut această revistă. Dar vreau să vă spun că aş putea să vă dau numeroase exemple, noi nu putem face cercetarea dacă nu avem aceste reviste. Or, noi le obţinem printr-o relaţie, printr-un bursier, printr-un istoric sovietic, printr-un bursier rus care vine în România. Nu este firesc. Dacă dorim într-adevăr să aşezăm cercetarea noastră pe nişte temelii solide, noi trebuie să cunoaştem toate aceste publicaţii. Prin urmare, aceste lucruri nefireşti trebuiesc semnalate şi trebuie să atragem atenţia asupra lor, pentru că altfel riscăm. Gîndiţi-vă dumneavoastră, într-o discuţie pe care noi o avem cu specialiştii străini, e penibil ca un izvor care se referă la un eveniment de istorie românească atît de controversat eu să nu-l cunosc, iar americanul să mi-l semnaleze.

C.P.: Domnule Sava, aş vrea să spun şi eu cîteva lucruri, într-o problemă care cred că este esenţială pentru drumul istoriei şi istoriografiei româneşti. Colegii mei au spus foarte mult, am umblat şi eu prin arhive, nu cît ei, e adevărat. Vreau să spun următorul lucru: că e o discrepanţă între ce e la noi şi ce e în alte locuri. În al doilea rînd, aş vrea să spun că ceea ce a făcut Arhivele statului trebuie salutat, şi trebuie spus că domnul profesor Scurtu s-a zbătut, că a publicat o serie de volume în aceşti ultimi ani. Aproape 10 sau 12 volume conţinînd documente, multe dintre ele revelatoare. Noi trebuie să înţelegem că tranziţia ţării nu este numai în domeniul economiei, ci este o chestiune de moralitate, de metodo-

logie. Domnul Tănase spunea foarte bine: de resurse. Or, ei duc cîteodată acolo o viaţă extrem de dificilă ca să ne ajute.

M.S.: Păi cu ce, domnule Popişteanu, dacă din produsul intern brut, sub 1% este alocat cercetării ştiinţifice? Şi cu asta cred că am spus suficient.

C.P.: Ei bine, este vorba şi de Ministerul de Interne care deţine documente, şi Ministerul de Interne nu ştiu ce buget are pentru arhive. Dar important este că Arhivele statului au un acord cu Arhivele Rusiei. Acest acord a fost foarte bine făcut, s-au cheltuit sute de mii de dolari pentru aducerea unor documente în ţară. Deci, nu trebuie să uităm că această muncă s-a făcut.

F.C.: Îmi permiteţi, domnule Popişteanu, vă voi întrerupe cu un singur amănunt. Uitaţi, tot în „Buletinul" acesta, de care am pomenit, al centrului Woodrow Wilson, există un studiu despre invazia în Cehoslovacia, pe baza noilor arhive sovietice care au intrat în circuitul ştiinţific. Cel care a făcut acest studiu vine cu o viziune total nouă. El se ocupă marginal de raporturile româno-sovietice în timpul crizei cehoslovace. Vă spun într-un cuvînt prin ce este nouă viziunea lui. El arată că şi Moscova, şi Bucureştiul şi-au trimis semnale pentru a nu se ajunge la o escaladare a conflictului şi, chiar el spune, că dacă această ipoteză a lui este corectă, evoluţia raporturilor dintre Moscova şi Bucureşti este un model de gestionare a crizei pentru a nu se ajunge la un conflict.

I.S.: *Dar noi spuneam atunci, în august, că ruşii sînt pe Prut.*

F.C.: Dar vreau să vă spun următorul lucru: autorul citează în note discuţia dintre Ceauşescu şi ambasadorul Uniunii Sovietice la Bucureşti, Basov. Discuţia ambasadorului sovietic cu ambasadorul iugoslav la Bucureşti. Raportul de ansamblu făcut în septembrie 1968 de ambasadorul sovietic are titulatura: „Criza cehoslovacă şi raporturile româno-sovietice". Am întrebat la arhive dacă aceste documente au fost aduse în ţară în virtutea acestui acord: din moment ce ele sînt citate acolo cu cote, înseamnă că ele sînt accesibile. Mi s-a spus că nu sînt. Adică, eu nu contest, Doamne fereşte, imensul efort care se face în momentul de faţă pentru a se publica aceste documente, deşi vreau să vă spun că în ceea ce priveşte publicarea documentelor, noi sîntem pe ultimul loc din toate ţările foste comuniste. Sînt munţi de pagini, de documente în Rusia. Sînt create aproximativ 250 de milioane de dosare în arhivele ruseşti. Închipuiţi-vă dumneavoastră cît este de lucru la 250 de milioane de dosare!

S.T.: Probabil că un milion se referă la România.

G.B.: Un milion nu, dar un sfert cred că sînt documente de ale noastre. Asta este situaţia. Domnul Constantiniu nu a

fost, nu am fost la prima expediție, cînd domnul Cristoiu plănuia chiar să ne ofere o echipă ca să ne însoțească. În decembrie 1992 am primit o sută de mii de dolari și...

I.S.: *Din partea statului român?!*

G.B.: Da, și au fost niște priorități...

I.S.: *Pentru tezaur?*

G.B.: Nu, nu! Pentru documente.

C.P.: Sînt de acord cu Florin. Am spus de la început: este o situație extrem de gravă și de critică, dar nu putem să nu recunoaștem un efort făcut de niște oameni, de niște colegi de-ai noștri. Ceea ce vreau să spun însă este că domnul Tănase are o situație ofensivă, și e bine că o are, dar dînsul este și posesorul unei arhive personale pe care i-o admirăm. Nu-l invidiem, îl admirăm și dorim să o facă mai departe.

I.S.: *De pe o altă poziție politică decît a dumneavoastră, de aici poate pornește totul...*

S.T.: Nu, sîntem istorici aici, nu avem nici o culoare politică.

I.S.: *Nu vă ajută „Hoover" în mod special?*

S.T.: Nu, nu! Am acces ca orice cetățean american, sau chinez, sau rus, pe baza unui permis. Și nimic altceva.

I.S.: *Aveți materiale pentru un editorial teribil în legătură cu documentele. Nu trebuie decît să-l scrieți.*

S.T.: Dar domnul Popișteanu văd că n-a terminat!

C.P.: Domnule Sava, știu că dumneavoastră vreți spectacol, dar dați-mi voie să spun și cîteva lucruri care să întărească „spectacolul". Deci, dacă se continuă o anumită întîrziere, care înseamnă de fapt o înapoiere, în legătură cu accesul și cu publicarea documentelor, noi vom fi în următoarea situație (și nu mă adresez numai Arhivelor, nu numai Ministerului de Interne, ci tuturor factorilor statului), peste 10 ani, putem să facem ce vrem cu aceste documente, să nu le dăm nimănui, pentru că-n 2006 nu se va interesa nimeni de ce-a fost regimul comunist din România. Vă rog să mă credeți, o fac cu toată răspunderea, am discutat înainte cu mulți oameni.

S.T.: Așa va fi.

C.P.: În afară de niște pasionați, nu nostalgici, ci pasionați, cum sînt arheologii minunați care caută să vadă dintr-o frîză de acum cîteva mii de ani o întreagă epocă, așa va fi și cu noi. Problemele care ne asaltează și care se vor pune în anul 2006 vor fi altele pentru tînărul român, pentru poporul român, și mai ales pentru ceilalți. Pentru că vreau să adaug un lucru: în general, se consideră, într-o mentalitate, aș zice eu, înapoiată, că nu trebuie să afle alții ce-a fost la noi.

S.T.: Ce spunea domnul Constantiniu... viziunea eroică asupra istoriei.

C.P.: Da, aici este vorba despre o viziune. Noi avem foarte multe arhive publice. S-a spus pe ce linie a lucrat arhiva SRI-ului. Eu am asistat la ce s-a întîmplat în ianuarie cu arhiva Comitetului Central. În faţa mea au defilat timp de două săptămîni soldaţii care stăteau cu mitraliera branşată şi cu pistolul automat, luînd această arhivă care era foarte bine întreţinută.

I.S.: *Şi unde au dus-o, domnule?*

C.P.: Păi, au dus-o la Piteşti şi după aceea au predat-o.

S.T.: Ea este în curs de predare de la Arhivele armatei la Arhivele statului.

C.P.: Nu vreau să fac supoziţii asupra destinului ulterior al acestor arhive.

I.S.: *Alături de mitralieră, aveau şi un catalog în care notau? N-au dispărut documente?*

S.T.: Ba da. Eu ştiu din propria mea cercetare, citeşti dosarul 2, 3, 4, şi de la 5 pînă la 11 lipsesc. Unde sînt? Sînt acasă la domnul... cutare, la domnul cutare...

C.P.: Cert este că, la un moment dat, va trebui să facem nu ştiu cîte doctorate ca să aflăm ce s-a întîmplat cu arhivele. S-au întîmplat foarte multe cu arhivele Securităţii ş.a.m.d. Lumea trebuie să ştie, inclusiv foştii conducători ai Securităţii, că nu mai interesează pe nimeni ceea ce s-a întîmplat şi care au fost manevrele în România în perioada anilor '69-'70.

S.T.: Dar accesul este numai pînă în 1966, iar despre guvernarea Ceauşescu nu se oferă nimic.

I.S.: *Legea ce prevede?*

S.T.: 30 de ani, dar documentele trebuie declasificate pînă la zi de către o comisie care nu se întruneşte niciodată, bineînţeles.

C.P.: Normal ar fi, domnule Sava, ca pînă în decembrie '89 să avem toate documentele.

I.S.: *Domnule Suciu, dacă nu ridicaţi problema acesta, zadarnic sînteţi redactor-şef al noii reviste. Nu veţi putea face nimic fără dosarele astea.*

M.S.: Exact. Este problema esenţială. Cînd redactăm, cînd pregătim un număr, acesta este scopul: să fie scrise de către specialişti. Eu zic că este momentul ca fiecare să se întoarcă la uneltele lui. Cel care ştie să bată cuie, să bată, dar să le bată dumnezeieşte. Iar istoricul, care ştie să facă cercetări în arhivă şi să pună informaţia cap la cap ca să scoată sinteza, să fie lăsat să facă sinteza.

I.S.: *Domnule Suciu, ce subiecte veţi aborda în numerele viitoare?*

M.S.: Vă spun îndată. Însă să nu rămînă cei care nu au apucat numărul acesta cu impresia că este vorba numai despre

Revoluţia din Ungaria. Nu, numărul ăsta se referă, mai bine zis, conţine şi Congresul XX al PCUS, tulburările din Polonia, lupta pentru putere din PMR, lucruri foarte interesante, chiar referinţe la criza Suezului, un alt moment de tensiune din anul 1956.

I.S.: *Dar numărul doi ce tematică va avea, domnule Suciu?*

M.S.: Numărul doi va fi pe o temă care, zicem noi, este incitantă. Se referă la momentul, care este doar punctul de plecare al revistei, aprilie '68 şi probabil se va numi „Ceauşescu şi arma reabilitărilor politice". Pentru numărul 3, pregătim iarăşi un dosar incitant, pentru segmentul 1944-1958. Va fi vorba, în speţă, de consilierii sovietici şi Armata Roşie în România. Iarăşi multe lucruri de noutate absolută din arhive; pentru numărul 4, probabil, un dosar dedicat rezistenţei anticomuniste din România, şi, în sfîrşit, anunţ şi pe ultimul pe care-l pregătim anul acesta, probabil ceva de la Serviciul Secret de Informaţii... Toate pe bază de documente, nu legende... Vreau, aşa cum a spus Florin Constantiniu la lansare, să scoatem publicul românesc, amator de istorie (şi sper să fie din ce în ce mai mulţi amatori), din oralitate şi să-l împingem către carte! E cazul să punem punct acelui lăutărism pe care l-a pus la punct şi Noica.

I.S.: *Lăutari în istorie... Haideţi să facem o inventariere a documentelor de după 23 august 1944. Unde le putem găsi?*

G.B.: Pentru perioada 23 august 1944, documentele esenţiale le putem găsi la Arhivele Statului din Bucureşti, sînt Arhivele Naţionale...

C.P.: Pe urmă Arhiva SRI-ului?

I.C.: Acces?

G.B.: Accesul depinde de aprobare, deşi documentele sînt foarte importante! Mie mi s-a întîmplat o situaţie incredibilă: piese din dosarul procesului lui Antonescu am fost silit să le văd în străinătate, deşi treceam ca specialist, în urmă cu doi ani, în problema Antonescu.

I.C.: Astea-s din fosta Arhivă a Securităţii...

G.B.: Înainte, să nu uităm, a fost un centru de documentare... Arhiva a fost a Securităţii, unde s-au adunat materiale referitoare îndeosebi la evoluţia partidelor istorice în perioada interbelică, îndeosebi la istoria Gărzii de Fier. Unele dosare au fost rupte... pentru că era nevoie de personalitate, de Corneliu Zelea Codreanu, nu de lucrare în ansamblu. Apoi ar mai fi Arhivele Armatei...

I.C.: Aici e uşor de intrat?

G.B.: Relativ uşor! Fac parte din Arhiva fostului Comitet Central...

S.T.: Jumătate din arhiva fostului Comitet Central e încă la Armată.

I.C.: Şi jumătate unde-i?

G.B.: Jumătate-i la Arhiva Naţională.

I.S.: *Pe ce criteriu?*

S.T.: Asta nu ştiu! Vreţi să insinuaţi ceva? Nu ştiu! Acest proces durează de mult şi va dura poate pînă-n 2006, cînd spune domnul Popişteanu că nu va mai interesa pe nimeni...

G.B.: Altă Arhivă este cea de la Biblioteca Academiei. E vorba de documente care au aparţinut fostului Institut de Studii Istorice şi care s-a constituit într-un nucleu după '89 şi care depinde de Biblioteca Academiei Române.

C.P.: Mai există o arhivă foarte importantă la Ministerul de Externe.

S.T.: Şi-n Ministerul de Justiţie, peste tot există!

G.B.: Eu am avut o şansă, trebuie să recunosc, am publicat, de altfel, documentele cele mai importante aduse de români din arhivele Americii. Luna viitoare apare la Editura Enciclopedică o lucrare despre români în Arhivele Kremlinului dar, ca s-o iau gradual, cea mai fericită situaţie pentru un istoric e să lucreze la Arhivele britanice, pentru că la un computer se prezintă cercetătorul, cunoaşte fondurile şi-n următoarele 10-15 minute documentul este trimis la sală. Dacă nu este documentul sau este luat de altcineva, pe calculator apare „blocat" documentul, dar în ziua următoare musai îl găseşti, pentru că, seara, documentul se predă.

I.S.: *Iar la Biblioteca Academiei din Bucureşti, dacă ceri o carte apărută în 1992, n-o găseşti catalogată...*

G.B.: Dacă sesizezi acolo că nu găseşti un document, e o stare de alertă. Toţi cei din *staff* se alertează imediat: unde-i documentul, unde s-a pierdut cutia? Arhivele britanice sînt foarte importante pentru noi. În America, există două arhive mari de mare interes pentru noi. Arhiva Stanford, de fapt, ţine de Hoover Institut, care reuneşte documente individuale ale personalităţilor şi încă sînt fonduri foarte importante pentru noi, iar unele sînt deosebite. Dau un exemplu, pentru că e un nume mai mărunt, l-am mai dat şi altă dată: un oarecare Dumitru Popescu a lucrat în Ministerul de Externe, a plecat la Conferinţa de Pace de la Paris, din '46, a luat cu el fotocopii după toate telegramele care s-au schimbat, sub Antonescu, între Bucureşti şi legaţiile româneşti, cînd s-au dus negocierile de pace separată; toate sînt acolo! Referitor la faimoasa telegramă din 23 august 1944 pe care Maniu ar fi sabotat-o, ea lipseşte din inventar. Pe urmă sînt Arhivele Naţionale din Washington şi Arhivele foştilor preşedinţi. Am avut fericirea să vizitez arhiva fostului preşedinte Roosevelt, care conţine circa 20 de milioane de unităţi! Războiul românesc e acoperit de sintezele făcute de diverse servicii

de spionaj. Actul de la 23 august 1944 a fost consemnat, ca dată, pentru prima oară în America! Pentru că s-a petrecut la Bucureşti, ei erau deja în ziua de 23 august, dar noi eram aici şi presa engleză sau franceză era de pe 24 august.

I.S.: *Şi cuvîntarea regelui era deja...*

G.B.: Era deja la ei pe 23, pentru că dată fiind diferenţa de fus orar, sinteza a apărut după aceea.

C.P.: Şi-n Arhivele Departamentului Apărării, şi-n Arhiva Kennedy sînt enorm de multe documente despre România! Perioada Dej care te interesează este la Arhiva Kennedy, toate legăturile ambasadorilor americani şi ale guvernului american cu Gheorghe Gheorghiu-Dej; semnalele pe care Gheorghe Gheorghiu-Dej le-a trimis americanilor se găsesc acolo, la arhiva personală Kennedy. Departamentul Apărării are toate emisiunile în limba română difuzate de posturile militare americane în timpul războiului. Domnule, să ajungem la altă chestie: neorînduiala. Cred că din acest punct de vedere concurăm cu arhivele otomane.

M.S.: Ştiţi ce-a spus generalul Berthelot – fiindcă vorbeam de intrarea României în război în 1916. Cînd a venit generalul, şeful misiunii militare franceze, a spus: „Dragii mei, sînteţi admirabil de dezordonaţi!"

G.B.: Revenind la Moscova, apropo de furtul unor documente de la Stanford, eu cred că pentru un specialist faptul e nesemnificativ, pentru că eu, Gheorghe Buzatu, prefer să fac trimitere la un document de la Hoover, decît la un document din arhiva personală! N-are nici o semnificaţie, nici o relevanţă ştiinţifică. În momentul de faţă, trebuie să recunoaştem, vrînd-nevrînd, că interesul nostru trebuie să se orienteze şi s-a orientat către Moscova. Academia Română ne-a susţinut în 1991/1992. Eu şi cu colegul Chiper de la Institutul „Nicolae Iorga" am beneficiat de o deplasare care s-a prelungit mai mult. Şi apoi Arhivele Statului...

I.S.: *Şi ce s-a făcut cu sutele de mii de dolari alocaţi...*

G.B.: În 1992, pentru a aduce documente...

C.P.: Bani daţi de guvernul Stolojan!

I.C.: Deci acolo ce-ar fi?

G.B.: Acolo sînt arhivele următoare: e vorba de Arhiva zisă cîndva a Marii Revoluţii, e arhiva Guvernului sovietic de la 1917 la moartea lui Stalin. Este Arhiva Armatei Roşii, e Arhiva specială la care revin, ţinută sub supraveghere de către NKVD ani de zile, de către KGB ani de zile, pe urmă este Arhiva Cominformului, Arhiva Comitetului Central al PCUS, iar în urmă cu doi ani s-a făurit cea mai secretă arhivă, pentru că adună crema documentelor, Arhiva preşedintelui Federaţiei Ruse, unde anumite documente de o deosebită

însemnătate (și voi face trimitere la aceeași stenogramă sovietică a întîlnirii Churchill-Stalin din 1944 de la Kremlin) se păstrează acolo, iar noi nu cunoaștem conținutul ei.

I.C.: Și e greu de pătruns, doar cu aprobarea președintelui.

G.B.: Da, e foarte greu de pătruns, practic istoricii străini nu au ce căuta acolo!

C.P.: Au reziliat acum de curînd contracte pe care le-au avut cu americanii, pe foarte mulți dolari, și s-a înăsprit puternic regimul arhivelor din Rusia!

G.B.: Începînd din primăvara lui '94... din '96 în mod special, în America se consideră ca arhivele sovietice au aproape regimul de pînă în '89. Aproape!

S.T.: Dar să spunem și de ce! Că a fost suspiciune de corupție... manipulare politică. Și atunci au preferat să neutralizeze scandalul spunînd...

C.P.: Sîntem într-o situație specială și din acest punct de vedere. Dumneavoastră știți, domnule Sava, dar e bine să afle și alți factori de răspundere, că România nu mai are abonamente la presa rusă, fiind o țară care nu ne interesează și care nu ne privește. Noi nu avem, nici unul din colegii mei. Eu am încercat să fac, Biblioteca Națională a României nu mai are abonamente la revistele rusești și nici la ziare.

I.S.: *Dar ce legături culturale avem?*

C.P.: Nu-i vorba de legături, ci de interesul apărării naționale.

G.B.: La Moscova, într-o ultimă arhivă, pentru că mi-ați cerut un inventar al lor, Arhiva imperială, se află, *nota bene*, microfilme după aproape toate documentele răpite de sovietici în '45-'46 din România. După anumite date... e vorba de nu mai puțin de 200.000 de dosare.

I.S.: *Dar ce-a scris Antonescu la Moscova găsim, domnule?*

G.B.: Nu, asta nu. S-au publicat numai cîteva interogatorii luate lui Elefterescu. Atît.

I.S.: *Bine, dar Antonescu a scris un an la Moscova...*

G.B.: A scris un an și ceva acolo, dar documentele acelea nu au ajuns la noi.

I.C.: Și unde credeți că sînt?

G.B.: Tot la ei, la Moscova, la KGB..

I.S.: *Și de ce nu le luăm?*

S.T.: Păi nu le dau.

G.B.: Nu știu unde sînt.

C.P.: Am cerut cu toții în articole publicate... să ne dea aceste documente. Vreau să vă semnalez acum, pentru că ați pus întrebarea aceasta despre ce a scris Antonescu... În ultimul număr din „Revista de istorie militară" s-au publicat însem-

nările pe care le-a făcut avocatul Titus Stoica, deci avocatul prin care Antonescu a făcut recurs împotriva condamnării la moarte, şi Titus Stoica a luat note din ce a spus Antonescu în timpul acestei discuţii.

I.S.: *Dar altceva a scris atunci la Moscova, fiţi sigur.*

C.P.: Nu, nu! Vreau să vă spun, e prima dată cînd noi avem o relatare a lui Antonescu despre cum a fost tratat la Moscova, pentru că pînă acum nu dispuneam decît de o mărturie a fiului generalului Pantazi. Ştiţi că generalul Pantazi, condamnat la moarte, a fost graţiat în ultimul moment şi el i-a spus unele lucruri băiatului lui. Ei bine, acum avem o mărturie a lui Antonescu şi vreau să vă spun aici că el tocmai asta relatează, cum, fiind interogat de un general sovietic într-un mod foarte brutal, tratîndu-l drept bandit, aliatul lui Hitler, el a fost foarte ferm, l-a privit cu foarte mult dispreţ. Atunci, generalul ăsta rus care, spune generalul Antonescu, avea un pumn cît capul, a luat un scaun pe care l-a făcut ţăndări, iar Antonescu i-a transmis prin interpret să nu moară de apoplexie. Şi după aceea urmează imediat aceste două cuvinte: începutul terorii. Prin urmare, din relatarea fiului generalului Pantazi, se vorbea de două perioade în timpul detenţiei generalului Antonescu: o perioadă foarte blîndă, aş spune confortabilă pentru deţinut, pînă în mai '45, şi după aceea una foarte grea, cînd ei au fost trecuţi la închisoarea sovietică de la Lublianka. Acum avem pentru prima dată o mărturie a lui Antonescu.

I.C.: Bine, şi ruşii ce vroiau de la el, să-l stoarcă de informaţii? Ce?

C.P.: Nu! Sursele de care dispunem, mai ales această declaraţie... folosită şi la Nürnberg, spun că ruşii au fost foarte interesaţi de momentul declanşării atacului german din '41, deci au vrut să ştie ce-a spus Hitler, cînd a discutat Antonescu cu Hitler, data atacului asupra Uniunii Sovietice. Aşadar, interesul lor s-a concentrat mai ales asupra anului 1941.

G.B.: Şi din cîte a relatat Mircea Elefterescu, pentru că îi cunoaştem interogatoriile sale, smulgerea, de la Antonescu, a unei recunoaşteri în sensul că războiul a fost nedrept şi că Basarabia şi Bucovina de Nord sînt teritorii ruseşti. Un alt lucru foarte important despre cazul Antonescu: 71 de dosare din fostul cabinet militar Antonescu se află la Moscova în această arhivă specială.

I.S.: *Aş mai pune o întrebare despre Antonescu: putea în '41 să se oprească pe Nistru?*

G.B.: Am scris. Era obligatoriu.

I.S.: *Spuneţi asta oamenilor care tot discută...*

G.B.: Am spus şi la lansarea cărţii. A fost pentru el un pas decisiv, obligatoriu. Trecerea nu putea să se oprească. Războiul a fost naţional de la un capăt la altul, pentru eliberarea Basarabiei...

I.S.: *Şi Maniu?*

G.B.: Maniu a avut în vedere o întorsătură a istoriei şi s-a orientat spre Anglia.

I.S.: *Dacă se oprea, ce se întîmpla?*

G.B.: Situaţia era aceeaşi... Polonia şi Cehoslovacia n-au atacat, n-au intrat în URSS şi-n '44 ...

I.S.: *Dar în '41 ce se întîmpla? Aveam statutul Finlandei?*

G.B.: Nu, nu puteam... La Antonescu avem în vedere scopurile lui de război, declarate din prima zi: distrugerea comunismului şi eliberarea Basarabiei şi Bucovinei. O dată ajunşi la Nistru...

I.S.: *Asta-i ideologie!*

G.B.: Nu, nu e ideologie. În momentul în care trupele noastre mergeau spre Stalingrad, Antonescu ştia (şi este Arhiva Cominternului care dovedeşte) că, ceas de ceas, Stalin pregătea cabinetul care trebuie să vină la Bucureşti, care să-l răstoarne nu numai pe el; Ana Pauker a primit în primăvara lui '42 o scrisoare: „Să trăieşti, să fii mare de 8 martie. Şi la anul viitor să ne întîlnim la paradă în Bucureşti, cînd vom lichida pe antonescieni şi pe slugile lui" ş.a.m.d. E o scrisoare primită de la cineva din Rusia. Era vorba de cabinetul pe care-l pregătea Stalin. Şi să nu uităm că strategia lui a fost asta: unde merg tancurile sovietice, se schimbă regimul social.

C.P.: Aş vrea să nuanţez puţin. Într-adevăr, Antonescu nu putea să-i oprească: era logica războiului, logica situaţiei. Antonescu a fost obligat să nu se oprească. Dar războiul n-a fost naţional dincolo de Nistru.

F.C.: Dacă-mi permiteţi! Am scris o carte intitulată *Trecerea Nistrului*. Este problema strategică: nici o armată nu se opreşte pe un aliniament, atîta timp cît adversarul nu este înfrînt sau nu-şi manifestă intenţia de a încheia pace. Prin urmare, din punct de vedere militar, este limpede pentru toată lumea. Şi în al doilea rînd, era problema raporturilor româno-ungare legate de Transilvania de Nord. Antonescu a fost convins că printr-o colaborare loială, fidelă cu Germania, îl va convinge pe Hitler ca la sfîrşitul războiului să restituie Transilvania României. Prin urmare, dacă el se oprea la Nistru şi ungurii consimţeau să meargă mai departe, alături de Germania, şi au şi mers, c-au fost şi ei la Cotul Donului, poziţia României era şubrezită în acest efort de redobîndire a Transilvaniei. Şi pentru că dumneavoastră tot mereu pomeniţi de Finlanda; aţi vorbit de lăutărism – aici

Noica are dreptate: la noi toată lumea vorbeşte după ureche. Să ne uităm pe hartă: armata finlandeză a trecut frontiera! Ideea care circulă la noi, că armata finlandeză s-a oprit pe vechea frontieră, e fundamental greşită! Au trecut şi ei! Care-i deosebirea? Că în zona aceea, care nu era de mare interes, doar Leningradul era în imediata apropiere a graniţei finlandeze, armata finlandeză nu avea de ce să înainteze mai departe! Iar noi ne aflam în flancul sudic al frontului. În 1942, Hitler credea că nu mai poate continua războiul dacă nu stăpîneşte petrolul din Caucaz. Efortul principal al armatei germane s-a îndreptat deci către Caucaz şi apoi, greşeala, Volga. Şi Armata română, care lupta în sectorul sudic al frontului, a trebuit să meargă pe aceeaşi distanţă pînă la Volga şi-n Caucaz. Finlandezii s-au oprit acolo, repet: au trecut şi ei frontiera, dar s-au oprit acolo, pentru că situaţia frontului nu impunea un atît de mare efort. Şi Finlanda nu avea aceeaşi concurenţă, pentru că România şi Ungaria erau într-o adevărată concurenţă ca să demonstreze la Berlin cît sînt de fideli, ungurii ca să păstreze Transilvania de Nord, noi ca s-o recuperăm.

I.C.: Acum e aceeaşi concurenţă: vrem să intrăm în NATO!

G.B.: Florine, Stalingradul era destinat încă prin directiva Barbarosa să fie cucerit de trupele germane!

C.P.: Rolul Finlandei în strategia germană a fost minor.

F.C.: De acord, sectorul acela nu era de mare importanţă.

C.P.: Important a fost războiul ruso-finlandez.

I.S.: *Domnule Cristoiu, dumneavoastră care v-aţi dat banii pe „Dosarele istoriei" şi pentru atîtea publicaţii, faceţi o fundaţie a arhivelor!*

C.P.: Îi trebuie milioane de dolari!

I.S.: *Are, domnule!*

M.S.: Să nu-i spargă maşina ca domnului Tănase.

I.S.: *Domnul Cristoiu are bodyguarzi, domnule!*

I.C.: Am o Dacie pe care o conduc singur. Să terminăm cu această imagine a mea de om bogat! Nu sînt un om bogat! Cîştig în limitele a ceea ce scriu.

I.S.: *Dacă renunţaţi la un post de senator, sînteţi un om bogat.*

I.C.: Sînt bogat în sensul de libertate. Dar aş vrea să vă pun o problemă, apropo de istorie. Stenograma şedinţei Comitetului Politic Executiv din 17 decembrie poate fi considerată document sau nu?

G.B.: Da, desigur!

I.C.: Există totuşi o controversă că, de fapt, a fost cineva care a transcris-o! Stenografa...

C.P.: Am vorbit cu stenografa. Eu am vorbit cu doi membri ai Comitetului Executiv care mi-au povestit cum a apărut stenograma.

I.C.: Deci poate să intre-n istorie.

G.B.: Ca să vă dau un exemplu, domnule Cristoiu, despre ce înseamnă valoarea unei stenograme: americanii ajungînd în Germania, în 1944-1945, au pus mîna pe așa-numitele note secrete ale lui Hitler. Le-au luat la Washington, au capturat cam 100.000 de pagini, unele sînt arse, le-am văzut la Hoover. Dar ceea ce este foarte important: războiul s-a terminat în mai, în 8/9 mai. Pe 5 iunie, aceste documente la Hoover erau aranjate și cercetate. Pe 5 iunie! Altceva: rușii au prins c-aveau un spion în Ministerul nostru de Externe. Sovieticii au capturat Arhivele Germaniei în 1945; le-au dus imediat la Moscova și-au ajuns și la aceste telegrame despre spionul lor în Ministerul nostru de Externe. Pe 5 iulie, prin probe de laborator, cu semnătura lui Beria, deja fusese identificată persoana! 5 iulie '45!

I.S.: *Profesioniști, domnule! Ce vă rog, aș vrea să mai discutăm, să vedem ce credeți despre Gorbaciov... Dar pînă atunci din nou filmul cu Celibidache...*

(Film)

I.S.: *Peste două săptămîni veți urmări întreaga desfășurare a acestui document. Interesant, oricum, documentul Celibidache.*

S.T.: Da, tocmai vroiam să spun, fiindcă avem aici și un membru marcant din presa românească, cel mai influent jurnalist român, aș vrea să spun că presa românească a reflectat foarte modest, ca să nu spun ridicol, moartea lui Celibidache, cu care presa occidentală a acoperit toată pagina întîi. S-au dat zeci și zeci de ore de muzică, filme, tot ce a existat documentar, iar un ziar britanic a titrat: „Dumnezeu a murit!". Era vorba de Dumnezeul muzicii, evident. Să nu se sperie credincioșii! Iar felul în care presa românească, televiziunea în care ne aflăm acum, televiziunile particulare, posturile de radio și presa scrisă au surprins momentul este absolut lamentabil! A murit probabil cel mai mare român în viață, iar noi am vorbit ca de un rezultat oarecare la un meci de fotbal. Este un examen la care presa românească a căzut!

I.S.: *La televiziunea română s-au făcut foarte multe lucruri. Am dat vinerea trecută, a doua zi după moartea lui Celibidache, un concert special. Am anulat emisiunea mea de vineri dimineață și-am dat Celibidache. Vom da săptămîna viitoare tot ce avem...*

S.T.: Vă rog chiar!

I.S.: *Dar e vorba de presă şi de reflectarea în presă, pentru că toată presa britanică...*

C.P.: Nu numai! Presa elveţiană a publicat despre Celibidache articole extraordinare, nu mai spun de presa germană, franceză, americană.

S.T.: Ca să nu mai spunem despre informaţii absolut false, ridicole, inexacte, dar cele mai multe din articole publicate în România. Nu mai spun că oficialităţile n-au luat nici o atitudine, deşi trebuia marcat într-un fel momentul dispariţiei celui mai mare român la data aceasta.

I.S.: *Nici o grijă, vine prietenul domnului Cristoiu... Jackson, la Bucureşti şi toate oficialităţile vor fi în jurul lui!*

S.T.: Candidatul prezidenţial va da mîna cu el pe stadion.

C.P.: Preşedintele a transmis o scrisoare, şi ministrul de Externe, ambasadorul a fost acolo.

I.S.: *Dar nu i s-a permis! Mi-a spus ambasadorul Dragomir că nimănui nu i s-a permis să meargă la înmormîntare. Preşedinţia a trimis o scrisoare...*

S.T.: E foarte puţin!

I.S.: *E vorba de reflectarea în presă...*

S.T.: Şi de oficialităţi...

I.S.: *Niciodată n-am fost aşa de impacientat ca-n această seară, ţinînd seama că am un asemenea* sanhedrin *aici, nu? Şi oameni care trebuie să răspundă la întrebări! Ce frumos ar fi ca în fiecare seară, pe programul 2, timp de două-trei luni de zile, să vină istoricii şi să spună toate lucrurile acestea...*

I.C.: Nu numai, dar cred că ar trebui dezbătute şi alte teme, pentru că pe fiecare din cei prezenţi aici aş sta şi i-aş asculta o seară întreagă, pentru că ştiu foarte multe lucruri.

G.B.: Asta înseamnă că admiteţi că istoria e o ştiinţă!

I.S.: *Nu, admit că istoria e o vrajă! Televiziunea e cu vrăjile ei, domnilor!*

C.P.: Nu uitaţi că succesul acestei noi reviste se datorează faptului că e adresată tinerilor! Noi ştim, căutăm să ştim, dar generaţiile noi ştiu foarte puţin, şi au nevoie să cunoască...

I.S.: *Şi educaţia asta e baza educaţiei civice, artistice ş.a.m.d. Din întrebările pe care le-am primit de la telespectatori, la una singură mă refer: V. Bodnăraş nu e de acord că tatăl său s-a predat la Iaşi, cum aţi spus dumneavoastră, domnule Tănase, ci că a fost denunţat în tren şi că acolo s-a predat. Doreşte să ia legătura cu dumneavoastră. Mi-a dat telefon şi fiul domnului Ion Lăncrănjan...*

S.T.: Să-i răspund domnului Bodnăraş. Deci, dînsul cunoaşte versiunea oficială, care este în circulaţie, şi nu e de mirare. Dar am descoperit acest document în Arhivele Siguranţei, pe care am să i-l pun, de altfel, la dispoziţie. Sau o să-l publicăm în „Dosarele istoriei".

G.B.: Pînă-n 1989, domnule Sava, în legătură cu Bodnăraș, a circulat versiunea preluată și reflectată și în dicționarele Cominternului, că Bodnăraș ar fi fost paraşutat în România.

I.S.: *Aș mai avea multe întrebări să vă pun... Timpul trece... Să vă pun cîteva întrebări... Cine au fost, de pildă, spionii NKVD-ului în straturile superioare ale politicii românești, după războiț*

G.B.: După Arhiva Cominternului, acolo am găsit telegrame, diverse rapoarte, informații despre ceea ce se desfășura la București în cercurile conducătoare. Și, cam în ordine, erau următorii: Iosif Chișinevski, Leonte Răutu și Miron Constantinescu.

I.S.: *Ei erau informatori?*

G.B.: Într-un fel, informatori, să spunem între ghilimele măcar. În anumite momente corespondau cu centrul chiar în limba rusă.

I.S.: *Erau ca toți spionii plătiți?*

G.B.: Asta nu cunoaștem, cît timp nu am găsit proba... Vedeți, în asta constă dificultatea istoriei.

C.P.: Nu, confirmarea am publicat-o noi: Iosif Chișinevski merge la ambasadorul sovietic, și rezidentul KGB îi face o relatare a ședinței Biroului Politic în care a fost anchetat Pătrășcanu.

G.B.: Ei transmit date despre ședința guvernului în care s-a studiat bugetul României, despre planul de cooperativizare, de colectivizare. S-a mers pînă acolo că la Moscova s-a prezentat discursul lui Dej la aniversarea a 30 de ani de la crearea PCR-ului. Textul în limba rusă a fost trimis centrului de la Kremlin, iar acest text a fost cenzurat de Leonte Răutu și-așa a apărut la Moscova, peste voința secretarului guvernului de atunci.

I.C.: Gheorghe Gheorghiu-Dej știa că ei sînt agenții Moscovei?

G.B.: Nu știa! Era doar o bănuială. Dacă ar fi știut, ar fi dispărut.

I.S.: *Dar de ce-l iubea Stalin atît de mult pe Gheorghe Gheorghiu-Dej?*

G.B.: Nu-l iubea. În 1947, a fost cazul la care s-a referit Florin, a declanșat o anchetă, a venit o delegație de la Moscova care a discutat pe rînd cazul Ana Pauker și cazul Gheorghe Gheorghiu-Dej: cine va rămîne mai departe la conducere? Pentru Ana Pauker s-a recunoscut că e foarte bine pregătită în domeniul politicii, dar în domeniul practicii nu are experiență. Ceea ce i s-a recunoscut lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. După 1947, lucrurile s-au schimbat.

I.S.: *A fost și un mare politician.*

C.P.: Machiavelli al Balcanilor!

G.B.: Să ştiţi că circulă şi-o versiune că şi oamenii lui Stalin – pentru ca s-ajungi la ţar trebuia să treci prin furcile caudine – au fost cumpăraţi de Gheorghe Gheorghiu-Dej!

F.C.: Poate n-aţi crede, dar primul dintre sovietici care i-a sugerat lui Dej s-o elimine pe Ana Pauker a fost Vîşinski, în 1946. Şi în 1947, cînd a fost această discuţie dintre Stalin şi Gheorghe Gheorghiu-Dej în legătură cu intenţia lui de a o trimite la Paris pe Ana Pauker, şi cînd Stalin i-a spus: „Partidul nostru nu e un partid de rasă, ci un partid de clasă", Stalin după aceea a rostit această formulă: „Dacă nu te înţelegi cu Ana Pauker şi cu Vasile Luca, izgoneşte-i". Anul 1947 apare, în documente, ca un an crucial. Atît din punct de vedere al luptei pentru putere în conducerea partidului, cît mai ales din unghiul de vedere al politicii sovietice faţă de ţările din sfera de hegemonie a Moscovei. Pînă atunci Stalin admitea că fiecare ţară poate să-şi urmeze un drum propriu spre socialism, dar impunerea acestui model pare să fie replica lui Stalin la planul Marshall – noi aici lucrăm cu ipoteze de lucru, n-avem de ales. Stalin a avut impresia că Occidentul încearcă să-i sustragă pe cale economică ceea ce-i consimţise ca zonă de influenţă la sfîrşitului războiului, în Europa.

I.C.: Un fel de extindere NATO!

F.C.: Absolut! Adică paralelismele pot fi făcute şi sînt extrem de instructive pentru înţelegerea realităţii de acum.

S.T.: Aş vrea să mai spun, apropo de întrebarea dumneavoastră, că aşa cum era KGB-ul, el avea rezidenţi la nivelul tuturor structurilor puterii. Deci, pe lîngă Biroul Politic, KGB-ul avea un rezident propriu, o persoană legată direct de conducerea KGB-ului şi căruia îi prezenta raportul. A fost Bodnăraş pentru o vreme, pînă cînd devine Ministru al Armatei, apoi este Teohari Georgescu pînă în 1952, cînd pierde puterea, apoi este Iosif Chişinevski pînă-n 1957, în iunie, cînd pierde poziţia şi apoi este Borilă pînă-n '63, cînd de asemenea pierde puterea.

I.S.: *Nu mai continuaţi după '63, nu?*

S.T.: Nu am documente! Pînă aici am documente.

I.S.: *Aş vrea să vă mai întreb: Gorbaciov cel care a pierdut puterea... e un tip uriaş al veacului, domnule... Momentul '89 e determinat de el, totuşi, nu credeţi?*

S.T.: Nu!

I.S.: *Adică exista '89 fără Gorbaciov?*

F.C.: Graţie lui, între altele, noi putem discuta acum. Istoria, dacă are obiectivitate, studiază fenomenele cu aceeaşi detaşare cu care un biolog se uită la o broască prin microscop. Vedeţi, aceasta e o categorie. Să nu credeţi că Gorbaciov

e un moment unic în istorie. Vă dau o paralelă: Iosif al II-lea, împăratul Austriei, și el a încercat o „perestroika" în Imperiul habsburgic, în anii 1780-1790 și care, scăpîndu-i de sub control, a născut Răscoala lui Horia, în 1784, în Transilvania. Pentru că țăranii au înțeles că această politică demofilă, pe care o practică Iosif al II-lea din rațiuni fiscale și militare, e în favoarea țăranilor și că ei se pot răscula împotriva nobililor. Dar Iosif al II-lea voia să reformeze sistemul ca să-l păstreze. Angrenajul i-a scăpat de sub control și, mai ales, cînd a fost pe patul de moarte – pentru că izbucnise și Revoluția franceză din 1789 – și-a anulat o mare parte din reforme, tocmai pentru că a terminat într-un faliment. Gorbaciov are o traiectorie similară: o încercare de a reforma sistemul și, ca să iau formula din *Ghepardul*, „Schimbăm totul ca să nu se schimbe nimic". Deci încercarea de a păstra sistemul, dar de a elimina acele părți care îl paralizau, care îl gripau, ca el să funcționeze corect, repet, acest angrenaj al reformelor i-a scăpat de sub control, pentru că sistemul sovietic nu era un sistem reformabil. Dacă te atingeai de unul din pilonii săi esențiali, fie că era vorba de securitate, fie de planificare, se prăbușea. Și aceasta a dus la faliment.

I.S.: *Faptul că noi discutăm lucrurile acestea se datorează în mare parte lui Gorbaciov. Și e un lucru esențial!*

F.C.: De acord, dar el a vrut să salveze...

I.S.: *Ce-a vrut, nu mă interesează. Important e ce-a făcut?*

S.T.: Cum ce-a făcut? Care a fost consecința politicii lui?

G.B.: Și el, și predecesorii săi! Meritele se împart.

I.S.: *Cine, Andropov?*

G.B.: Da, Andropov. Și planul de dezagregare al URSS-ului e inițiat de Andropov...

S.T.: Rușii nu erau la prima tentativă de a reforma sistemul. Încearcă Hruşciov între '54 și '65...

M.S.: Și Beria!

S.T.: Nu, mă refer la guvernări!

I.S.: *Tot mi-l lăudați pe Beria...*

S.T.: Nu! A fost un asasin.

I.S.: *Mama lui Beria cutreiera în fiecare duminică dimineața o stradă, pînă la biserică, în genunchi, ca Dumnezeu să-i ierte greșelile fiului ei!*

S.T.: Credeți această legendă?

I.S.: *Mi-a povestit-o un moscovit. A împușcat toți oamenii de pe stradă. E un criminal... domnule!*

S.T.: Și Ion Cristoiu poate să vă povestească că președintele Iliescu se plimbă în genunchi în fața Cotroceniului. Îl credem pentru că-i bucureștean?

I.S.: *Cîte condamnări la moarte n-a semnat Beria, domnilor?*

S.T.: A fost un asasin.

I.S.: *Şi-atunci pentru ce discutăm?*

G.B.: Un alt răspuns la întrebarea cu Gorbaciov. Eu vă spun la modul cel mai sincer: ca istoric român, n-am de gînd nicicînd să mă ocup de Gorbaciov, dar îl consider deasupra pe Antonescu, care a pierdut un război, dar celălalt a pierdut un Imperiu!

I.S.: *Antonescu e o figură tragică.*

S.T.: Ştiţi că-n arhivele sovietice se poate cerceta, fără probleme, toată perioada Gorbaciov; am şi-acuma acasă o carte făcută de un dizident, intitulată *Un dizident în arhivele Kremlinului.*

C.P.: Şi el a căzut în capcanele acestei istorii.

I.S.: *Nu numai istoricii sînt ingraţi şi istoria este ingrată, din moment ce atît de puţini ruşi au votat pentru el...*

C.P.: Păi e normal... căci Gorbaciov n-a fost un dictator.

I.S.: *Fără el, n-ar fi fost poate '89 nicăieri.*

G.B.: Totuşi, în legătură cu Gorbaciov, domnule Sava, la sediul central al KGB-ului din Moscova, la o fereastră dinspre piaţa Dzerjinski, era bustul lui Andropov. Vreau să spun că este omul care l-a fabricat pe Gorbaciov.

M.S.: Andropov e autorul lui Gorbaciov. Dar meritul lui Gorbaciov e foarte mare. Un singur lucru vreau să spun: să nu uităm de Reagan. Să nu uităm de SUA Nu putem să-l punem pe Gorbaciov singur. L-a avut pe Dobrinin, l-a avut pe Şevarnadze, adică a avut o întreagă echipă care a acţionat într-un anumit sens, vrînd să reformeze sistemul sovietic.

I.S.: *Dar dacă Gorbaciov ar fi dorit în '85-'86 să rămînă sistemul?*

M.S.: Putea! Putea!

F.C.: Domnule Sava, dar dumneavoastră de ce credeţi că Gorbaciov a vrut deodată să reformeze acest sistem?! Din cauza crizei?

M.S.: S-a vorbit aici de predecesorii lui. Dar în momentul acela, cînd a lansat politica perestroikăi, Uniunea Sovietică era în pericol de a pierde statutul de superputere, ca urmare a iniţiativei de apărare strategică, care dădea Statelor Unite capacitatea de primă lovitură nucleară. Atunci, Uniunea Sovietică, ca să poată face faţă acestei noi spirale a cursei înarmărilor, trebuia să se reformeze. Şi el asta a încercat. Adică a încercat să menţină sistemul ca să păstreze statutul de superputere.

I.S.: *Am să propun colegilor de la istorie o emisiune specială despre Gorbaciov, despre Antonescu...*

G.B.: Mai ales despre Antonescu.

I.S.: *Dar despre Hruşciov?*

M.S.: Hruşciov, pentru că dumneavoastră aţi prezentat revista noastră, ea poartă ca subtitlu: „Începutul sfîrşitului comunismului".

I.S.: *Prima parte din raportul acesta e interesantă, nu?*

S.T.: La ce se referă domnul Sava? Că revista „Sfera Politicii" publică raportul Hruşciov de la Congresul XX al PCUS, din februarie, şi-i publicat în serial.

F.C.: E un merit de netăgăduit al lui Hruşciov, prin raportul secret din 25 februarie 1956, e primul seism de mare amplitudine din sistemul comunist.

S.T.: Mai ales că venea din centrul lui.

I.S.: *Şi ce-i foarte interesant... din punct de vedere artistic... Hruşciov nu-i sub zidul Kremlinului înmormîntat. Pe mormîntul său a fost ridicată o statuie... jumătate marmură neagră, jumătate marmură albă.*

S.T.: Tocmai ca să arate această natură contradictorie.

I.C.: Dacă-mi daţi voie, domnule Tănase, revin la aceeaşi întrebare. Ce documente aţi vrea să găsiţi? Aş vrea un răspuns de la fiecare din istoricii prezenţi, înainte de a încheia emisiunea...

G.B.: Aş vrea să aflu notele interogatoriului lui Antonescu de la Moscova.

M.S.: Eu personal aş vrea să văd implicarea Uniunii Sovietice în evenimentele din decembrie '89 în România.

I.C.: Adică documentele?

M.S.: Da, adică baza documentară a diferitelor versiuni care au circulat la noi.

C.P.: Şedinţele conducerii sovietice, respectiv documentele lui Stalin de trimitere la moarte a tuturor oamenilor pe care i-a condamnat.

S.T.: Şedinţa Biroului Politic pînă-n '89, cred c-ar trebui scoase la iveală şi publicate în cel mai scurt timp. Ar trebui publicate, pentru marele public. În 3-4 volume, toate şedinţele dintre '45 şi '89.

I.S.: *Şi domnul Constantiniu?*

F.C.: Nu, eu nu-mi permit, eu nu sînt un specialist pe temele astea. Dar vreau să obţinem promisiunea istoricilor aici de faţă că atunci cînd vor pune mîna pe aceste documente, vor veni cu ele la „Dosarele istoriei" sau la „Magazinul istoric".

I.S.: *Domnilor, o ultimă întrebare: ce a fost Malta? Ce ştim despre ea?*

F.C.: O invenţie.

I.C.: Fiecare să răspundă pe rînd.

I.S.: *Domnule profesor Buzatu?*

G.B.: Malta rimează cu Yalta. A fost o trădare...

I.S.: *Dar cînd am aflat ce ştim despre Yalta, despre Malta?*

G.B.: Despre Yalta am aflat esenţialul cînd s-au publicat documentele, de către americani, în 1946, la zece ani.

I.S.: *Mai aşteptăm încă zece ani?*

I.C.: Deci despre Malta vom şti... cînd?

M.S.: Pe baza informaţiilor de care dispun pînă-n prezent, prin urmare răspunsul e întemeiat pe documentaţia cunoscută pînă acum: o înţelegere sovieto-americană, privind extinderea perestroikăi în sfera de dominaţie a Uniunii Sovietice, prin instalarea unor reformatori în toate aceste ţări, cu angajamentul Statelor Unite că nu vor profita de eventualele tulburări care se vor naşte în zona de influenţă sovietică, pentru a nu leza interesele de securitate ale Moscovei.

I.S.: *Domnule Popişteanu, Mitterrand a fost la Malta?*

C.P.: Nu, n-a fost.

I.S.: *Sînt documente care demonstrează c-a fost şi el...*

C.P.: Nu, nu sînt! Malta e continuarea compromisului istoric început între Statele Unite şi Uniunea Sovietică la Reykjavik. Consider Reykjavik mult mai important decît Malta.

S.T.: Cred că în ceea ce priveşte România, la Malta nu s-a discutat nimic, aproape nimic, şi că doar a fost amintită. Că, în general, Malta s-a soldat cu un aranjament asupra Germaniei. El a fost însă depăşit de germanii înşişi, care au extins mult înţelegerile lui Gorbaciov cu Bush. Ceea ce cred e că Malta tinde să devină o legendă şi începem iar să explicăm tot ce s-a întîmplat prin Malta. Cum şi Yalta a devenit o legendă.

I.C.: Părerea mea e că Malta a fost o înţelegere care nu s-a respectat pe teren.

I.S.: *Foarte frumos spus. Vă mulţumesc, domnilor, pentru această pasionantă dezbatere, care dă răspuns la dragostea noastră de istorie. Vă mulţumesc, domnule Cristoiu, c-aţi făurit o asemenea revistă. Toate cele bune!*

14 decembrie 1996

Andrei Pleşu

„Muzica e o prezenţă naturală în viaţa mea..."

(Moment muzical)

Iosif Sava: *Bună seara. Irina Iordăchescu e studenta Academiei de Muzică din Bucureşti. Avem astăzi drept muzicieni cîţiva studenţi recomandaţi de profesorul Vasile Ţugui, decanul Facultăţii de Instrumente şi Canto, pentru a susţine această* Serată, *care se anunţă drept una din cele mai interesante. Irina Iordăchescu face parte din dinastia Iordăchescu, e una din fiicele maestrului Iordăchescu; o mai ştim şi pe Cristina Iordăchescu, a luat un premiu la Concursul de la Miami. Iată că Irina păşeşte pe aceeaşi cale muzicală deschisă de Iaşul Iordăcheştilor. Irina, luaţi loc, veţi cînta curînd...*

O Serată *deosebită, vă spuneam, pentru că astăzi am bucuria cu totul deosebită de a-l avea în studio pe Andrei Pleşu, profesorul Andrei Pleşu, aş spune savantul Pleşu... la cei 48 de ani ai săi, este una din marile personalităţi ale ţării – şi* Serata *noastră este dedicată personalităţilor. Andrei Pleşu e o personalitate prin operă, prin echilibrul sufletesc, prin orizont cultural, prin inteligenţă, prin putere de seducţie, prin consistenţă morală, prin farmecul care îi asigură o putere deosebită în faţa ecranului; este una din personalităţile care ştiu să vorbească, ştiu să cucerească – nu-mi pot încă explica de ce unii reuşesc şi alţii nu să cucerească prin micul ecran – el însă o face întotdeauna. Iată, Andrei Pleşu e alături de noi; a venit astăzi cu cravată, e mereu certat de iubitul profesor Dan Setlacek că nu apare cu cravată în public, ci în ţinută studenţească...*

Andrei Pleşu, autor al unor cărţi pe care le ştim... Eu m-aş rezuma astăzi doar la acest volum de eseuri, Chipuri şi măşti ale tranziţiei, *cel din urmă publicat în „Dilema" – cea mai bună revistă de cultură a României, o spun de la început, aşa cred – pe care dumnealui o girează, pe care a întemeiat-o. Deşi îl ştim, îmi permit să citez, pentru tineri în mod special,*

Text reprodus cu permisiunea Editurii Humanitas.

pentru noua generaţie, acea generaţie care în 1989 avea 13-14 ani şi era mai departe de cultură şi de personalităţile ţării...

Andrei Pleşu s-a născut la 23 august 1948 în Bucureşti, este absolvent al Academiei de Arte Frumoase, secţia de Istoria şi Teoria artei în '71, are doctoratul în istoria artei în '80, cercetător la Institutul de Istoria Artei '71-'79 şi '84-'89, lector în domeniul artei româneşti moderne şi în istoria criticii de artă în perioada '80-'82, profesor la Facultatea de Filosofie din '92. Director al revistei „Dilema", din '93, rector al Colegiului „Noua Europă" din '94, Commandeur des Arts et des Lettres *la Paris în '90,* New Europe Prize, *primit la Berlin în '93, şi* Premiul Academiei Brandenburgice de Ştiinţe *la Berlin în 1996. Cărţile sale le găsim în biblioteca oricărui om interesat de cultură, de politica, de perspectiva românească:* Călătorie în lumea formelor, *apărută la Meridiane în '74,* Pitoresc şi melancolie *la Univers în '80 şi la Humanitas în '92,* Ochiul şi lucrurile *la Meridiane în '86,* Minima moralia *la Cartea Românească în '88, la Humanitas în '94, ediţie franceză în '90, ediţie germană în '92 şi ediţie suedeză în '96,* Jurnalul de la Tescani *în '93; anul acesta a apărut ediţia a doua, chiar săptămîna trecută.* Limba păsărilor, *la Humanitas în '94, precum şi numeroase articole în reviste din ţară şi străinătate. Iertaţi-mă, Andrei Pleşu, că am repetat nişte lucruri pe care le ştiu toţi, dar le spun aşa, pentru că unii se rezumă în planul informaţiei la milioanele de înjurături cu care aţi fost blamat în anumite ziare.*

Andrei Pleşu: Înjurăturile sînt mai uşor de suportat decît laudele, mult mai uşor.

I.S.: *Da, criticile obişnuite...*

A.P.: La înjurături te adaptezi... există o ispită a conflictului şi uneori o soluţie de umor, dar laudele prea multe te leşină. Te simţi statuie, nu mai îndrăzneşti să faci nimic, să zici nimic, de frică să nu strici totul.

I.S.: *La 48 de ani, dar la 60 doreşti laude...*

A.P.: Nu zic că nu sînt bune, nu am nimic contra lor, dar sînt greu de suportat.

I.S.: *Dar credeţi că a fost cineva mai supus torturii minciunilor ca Andrei Pleşu, în ultimii 7 ani?*

A.P.: Nu ştiu, cred că au fost şi alţii, în orice caz foarte mulţi simt că au fost victime, că au fost expuşi în chip dramatic criticilor şi înjurăturilor, aşa că fac parte dintr-o comunitate numeroasă, în care fiecare se simte *leader.* Sînt mulţi, din cîte ştiu eu, care pretind că au fost ţinte perpetue... E adevărat că am avut parte de o porţie destul de serioasă de...

I.S.: *Da, aţi avut o parte mare de tot. Nimeni n-a tăvălit o altă barbă cum s-a întîmplat cu a dumneavoastră. Dar aţi rezistat; nu v-a păsat?*

A.P.: Mărturisesc că nu. Nu ştiu dacă e o formă de nesimţire sau un fel de simţ al relativului, dar adevărul e că am rezistat binişor, cel puţin la suprafaţă; e drept, nu ştiu ce ecou vor avea lucrurile astea pe termen lung, la nivel celular...

I.S.: *Probabil că metabolismul intim e apărat de ideea că orice om de o anumită valoare în ţară v-a fost alături cînd foile v-au înjurat tot timpul. Haideţi să începem cu cîteva întrebări, avem şi un spaţiu mai mare de desfăşurare ca alte emisiuni de la Televiziunea Română... Pe 23 august sînteţi născut... Totdeauna aţi fost sărbătorit cu comuniştii o dată?*

A.P.: Totdeauna, da. 23 august, ora 12; doar că nu în '44, ci în '48.

I.S.: *Dar era sărbătoare în ţară...*

A.P.: Da, şi primul act de cenzură care s-a petrecut după '89 a fost cenzurarea datei mele de naştere, cînd am fost numit ministru şi a trebuit să ni se publice biografiile. Ziariştilor le-a fost jenă să pună 23 august după '89, au pus 24, ca să nu se interpreteze...

I.S.: *Nu au vrut să vă facă mai bătrîn cu o zi, puteau să pună şi 22.*

A.P.: Ei, nu. 22 era o zi sacră, nu puteau umbla acolo, dar 24 mergea.

I.S.: *Andrei Pleşu – în '48 născut, repet ideea asta... tînăr, foarte tînăr... VIP... Spuneţi-mi de cînd sunteţi anticomunist?*

A.P.: De cînd mă ştiu, pentru că am crescut înconjurat de o familie care a avut, ca multe familii din România, multe de suferit de pe urma regimului şi pentru că în jurul meu, în toată copilăria, se înjura guvernul. Aşa că n-am apucat să-mi creez altă ideologie, iar cînd am devenit eu însumi atent la ce se întîmplă, la ce se spune, la ce se scrie, am înţeles rapid că trăiesc într-o lume falsă, periculos de falsă, agresiv de falsă. Aşa că n-aş putea spune că eu am suferit o conversiune. Am reflectat mai în amănunt asupra subiectului mai curînd după '89, dar pînă în '89 am avut o evoluţie compactă, contra.

I.S.: *Liceul unde l-aţi făcut?*

A.P.: La liceul guvernului şi al opoziţiei române, „Spiru Haret".

I.S.: *Cîţiva din guvern...*

A.P.: Paler, Iliescu, Paleologu, toţi sînt de acolo...

I.S.: *Şi „Lazăr", şi „Sava" au fost licee de marcă, şi „Spiru Haret", pînă la urmă?*

A.P.: Acelea au dat oamenii de ştiinţă şi de cultură.

I.S.: *Şi voi aţi dat politicienii. Dar pe [strada] Paris, în tinereţea mea, trăia un om minunat, la nr. 7. Nu, la 7 stătea Ştefan S. Nicolau, la 12 stătea profesorul Miron Nicolescu, şi într-o casă alăturată locuia profesorul Petrulian. Adresa dumneavoastră ce înseamnă de fapt?*

A.P.: Înseamnă că m-am căsătorit cu fata profesorului Petrulian.

I.S.: *A fost un savant uriaş...*

A.P.: Era un profesor important de metale neferoase. Nu pot să spun că aveam afinităţi, dar era un om minunat şi am avut o bună întîlnire cu el în ultimii ani de viaţă. Ei, şi el era cumnat cu Miron Nicolescu, nevestele lor erau surori, şi stăteau în casele făcute pentru ele de tatăl lor, care era autor de manuale de curs primar, pe vremea lui Spiru Haret – Costescu. Cu banii pe aceste manuale a făcut case fetelor lui în parcul „Bonaparte". Aşa era plătit un învăţător atunci, făcea trei case.

I.S.: *Miron Niculescu... veneam în casa sa, prin anii '50, avea trei zîne în casă şi doamna era superbă şi fetele erau minunate.*

A.P.: Acuma una din fete stă acolo, e nevasta lui Ascanio Damian.

I.S.: *Ei, vedeţi pînă la urmă cum se leagă timpurile?*

A.P.: Din cauză că stau pe strada Paris, una din calomniile care s-au proferat, pe vremea cînd eram ministru încă, e că aveam o casă la Paris (cumpărată, fireşte, cu bani furaţi...).

I.S.: *Spuneţi-mi, domnule Pleşu, citaţi în cartea asta la un moment dat – în discuţia aceea celebră, care mie mi-a plăcut, indiferent că v-aţi supărat, cînd făceaţi un pariu cu domnul Paleologu –, cartea lui Rougemont,* La Part du diable... *cînd vă încearcă diavolul pe dumneavoastră?*

A.P.: Tot timpul. Nu se vede că sînt om încercat?

I.S.: *Există un diavol care ne încearcă tot timpul pe toţi...*

A.P.: Asta e treaba lui : să nu ne lase în pace nici o clipă...

I.S.: *E treaba lui Dumnezeu, nu a lui.*

A.P.: Dumnezeu ne ajută, dar îl lasă să ne ispitească; iar diavolul are o prezenţă mai agresivă, mai la vedere. Cu mine e, din păcate, destul de hărţuitor.

I.S.: *Ce vă reproşaţi, domnule Pleşu, după şapte ani, sau în toată viaţa asta a dumneavoastră...*

A.P.: Ştiţi ce-mi reproşez? Eu sînt născut în zodia Fecioarei. Fecioara are un delir sistematic. Îi place să trăiască clar, cu un program limpede şi să fie disciplinată. Şi este o contradicţie între acest dat structural al meu şi totala mea

incapacitate de a fi disciplinat. Sînt indisciplinat cu melancolie și sînt mereu în contradicție cu ceea ce îmi propun. N-am ritmul de viață pe care aș vrea să-l am, ziua mea nu-i organizată cum aș vrea să fie, silueta mea nu e cum aș vrea să fie, nu pot să-mi domesticesc apetiturile, nu pot să-mi domesticesc orientalismele de tot soiul, sînt Fecioară cu ascendent în Scorpion, iar asta-i o căsnicie imposibilă.

I.S.: *Dar mă miraţi: un om de ştiinţă, un filosof ca dumneavoastră, crescut prin Hegel, crede în zodiacuri stupide?*

A.P.: Cum stupide domnule Sava, se poate? Eu cred în tot ce nu se vede. Şi asta e o moştenire de la unul din maeştrii mei, profesorul Frunzetti, care a fost primul mistagog din viaţa mea – el m-a învăţat drăciile astea. E o ispită a diavolului, de altfel.

I.S.: *Cum, să se împartă numai în 12 categorii?*

A.P.: Păi, Jung a făcut carieră împărţindu-ne în două: extravertiţi şi introvertiţi.

I.S.: *Sîntem 5 miliarde nu 12 tipuri, domnule.*

A.P.: Nu 12. De 12 ori 12 pentru că sînt 12 zodii cu 12 ascendente : e tipologia cea mai amplă din toate cîte există. Experienţa antropologică implicată este enormă...

I.S.: *Cîţi oameni născuţi la 23 august sînt „diferiţi"?*

A.P.: A, bun, sigur că da. Acum nu vreau să intrăm în detalii, pentru că nu şade frumos unui savant, cum spuneţi, să cocheteze la Televiziune cu aşa ceva, dar să ştiţi că nu putem să idolatrizăm raţiunea, nu putem vorbi numai de ecuaţii, trebuie să vorbim şi de tenebre.

I.S.: *Da, dar...*

A.P.: Dumneavoastră, ca iubitor de muzică, ar trebui să aveţi o deschidere uriaşă spre impalpabil, spre diafan, spre rigoare combinată cu vag.

I.S.: *Nu, muzica e ştiinţă, domnule Pleşu. E ştiinţă şi religie laolaltă. Spuneţi-mi, domnule Pleşu, exilul la Tescani, pe care îl urmăream cu toţii, cu o anumită durere, toţi care vă ştiam şi toţi care vă iubeau, pentru că eraţi unul din spiritele timpului, a meritat... mă gîndeam la tot ceea ce s-a întîmplat în ultimii şapte ani?*

A.P.: Da. A meritat în sine; indiferent ce s-ar fi întîmplat după, a meritat. Am spus-o la nesfîrşit şi nu vreau să insist. Eu m-am simţit grozav acolo, era linişte, eram disciplinat, eram mai aproape de formula de viaţă pe care o visam şi eram lăsat în pace. Nu pot să spun că am fost uzat în mod special de acea perioadă. Era, sigur, neplăcută prin indefiniţie – nu se ştia cît durează, nu se ştia în fond, ce se întîmplă pe dedesubt –, dar cel puţin la suprafaţă şi în viaţa mea de

zi cu zi eu eram un om în formă şi activ în perioada aia. Mi-a prins foarte bine. A fost cel mai bun episod de singurătate al vieţii mele. După '89 eu mi-am pierdut singurătatea.

I.S.: *Dar se putea întîmpla ca şi în cazul Dinescu şi în alte cazuri, nu? să fi bătut cineva la poartă şi să fi luat drumul... Gherlei.*

A.P.: Se putea întîmpla, în principiu, orice. Dar n-am trăit terorizat, totuşi, de asta. Era un vînt de final în aer, chiar dacă erau momente cînd nu se afla nimeni pe acolo, cînd mă gîndeam pe ce geam ies dacă cineva bate cumva mai tare decît trebuie la uşă. Dar astea sînt păţanii pe care le ai şi cînd eşti în concediu singur într-o cabană la munte.

I.S.: *Spuneţi-mi, Enescu acela atît de iubit de noi din curtea Tescanilor vă ademenea sufletul în zilele cît aţi stat la Tescani? El a dat nimb locului şi visurilor dumneavoastră atunci?*

A.P.: N-aş putea să spun că aveam zilnic un *rendez-vous* liric cu Enescu pe cărări, pe acolo... El era desigur o prezenţă inevitabilă. Alături de casa unde stăteam era un muzeu dedicat lui, unde i se simţea urma, în obiectele de acolo, în muzica pe care directorul casei o făcea să circule prin parc. Mai trăiau oameni care îl cunoscuseră personal, un preot, care între timp a murit, o cameristă foarte în vîrstă, care şi ea între timp cred că a murit, şi aveau ce povesti. Dar nu statuia lui mă ajuta şi mă domina, ci aerul, parfumul, urma...

I.S.: *Mormîntul lui Enescu este deschis în curtea Tescanilor; nu ar fi normal să-l aducem de la „Père Lachaise" aici?*

A.P.: Da, mai ales că a fost dorinţa lui testamentară. El a vrut să fie îngropat la Tescani. A pus o condiţie însă, să fie îngropat alături de Maruca şi asta nu s-a putut pînă în '89; după '89, în principiu, s-ar putea. Mi-aduc aminte că a fost chiar un zvon care a panicat tot guvernul prin '91... Cînd a fost Mitterrand la noi.

I.S.: *În '91.*

A.P.: Cineva a lansat ideea că s-ar putea să vină cu osemintele, să ne facă o surpriză, să vină cu osemintele lui Enescu în servieta diplomatică. Şi au apărut discuţiuni de protocol – ce facem, cum îl preluăm cu oase cu tot de la aeroport... Dar n-a fost cazul. Trebuie să reflectăm dacă nu ne decidem, în sfîrşit, să respectăm dorinţa lui Enescu.

I.S.: *Da, e o idee care circulă şi e normal, poate, să-l aducem dacă dorinţa lui Enescu era de a sta la Tescani. Mulţi cred că trebuie să rămînă în „Père Lachaise"; stă alături de Bizet, de atîtea glorii ale Franţei...*

A.P.: Oricum, după atîta timp nu te mai bucuri de vecinătăţi notorii...

I.S.: *Da, dar se bucură cei care trec, se spune. Am vrut să aud opinia dumneavoastră. Continuu cu același tip de întrebări de ordin biografic. De ce ne-am urîțit așa de mult în ultimii șapte ani – îl întreb pe eticianul Andrei Pleșu –, mai mult decît ne-au urîțit 40 de ani de dictatură?*

A.P.: E adevărat că a bătut peste noi o adiere de iraționalitate și de sminteală care acuma începe să se potolească, din fericire. Ne-am urîțit pentru că nu eram pregătiți pentru o asemenea schimbare, pentru o schimbare de asemenea anvergură, și pentru că eram urîți încă dinainte. În fiecare din noi era o mare acumulare de devieri, de derapaje, de mutilări sufletești care pe urmă au izbucnit la suprafață ca niște puroaie. Încît după '89, în loc să apară ceea ce era de sperat și de așteptat – o formă de cordialitate generală –, a apărut o formă de crispare generală, de frustrare și de adversitate schimonositoare. Sper că acuma lucrurile intră în ordine.

I.S.: *„Decembrie '89 a fost hotar între o lungă și cenușie perioadă de post și dezlănțuirea unui carnaval tulbure din care nu mai știm să ieșim". Citez dintr-un* Cuvîntul înainte. *Acuma sperați că vom ieși?*

A.P.: Păi trebuie să ieșim. Altfel sîntem pierduți. Un carnaval infinit e omorîtor, nu se poate suporta.

I.S.: *Unii pot dansa samba toată viața.*

A.P.: Da, dar intră în colaps pînă la urmă, devin spasmodici. Trebuie să se termine odată. Și eu am semne că lucrurile încep să se așeze.

I.S.: *Trec de la sambă la rumbă și tot se salvează...*

A.P.: Bun, dacă ajung la vals, deja e un cîștig uriaș.

I.S.: *Nu se va ajunge la vals la noi. Domnule Pleșu... ați fost acuzat din toate părțile; la un moment dat, Alexandru Paleologu spune că aveți o înclinare spre stînga...*

A.P.: Știți cum e? E o vorbă nu mai știu a cui : nu sînt nici de stînga, nici de dreapta ; sînt inteligent. Asta cu stînga și cu dreapta nu prea mai joacă la noi. Domnul Paleologu însuși, după ce a terminat închisoarea, a fost mai curînd la stînga, acuma a trecut mai la dreapta...

I.S.: *Dar domnul Paleologu vine de la moșie, de la orele de echitație de dimineață și abia după aceea, după închisoare, a trecut la stînga...*

A.P.: I se părea că trăise niște privilegii care trebuiau plătite. Depinde unde te așezi ca să stabilești cît e de la stînga sau la dreapta celălalt. Între timp, raporturile noastre sînt perfect limpezi, domnul Paleologu e un om...'

I.S.: *Scrisorile sînt monumente de istorie a conștiinței timpului, domnule, cele două scrisori.*

A.P.: E un om cu care nu merită să te certi şi îmi fac chiar reproşuri că uneori am avut accente prea apăsate în acest dialog epistolar cu dînsul, ceea ce rămîne pentru mine esenţial la el este uriaşul lui farmec şi umanitatea lui deplină, care acoperă toate registrele unei vieţi de om. E un om întreg şi distins, ceea ce e rar şi ceea ce te face chiar atunci cînd eşti în divergenţă cu el să înţelegi că la Judecata de Apoi altele vor fi criteriile după care se va tranşa conflictul.

I.S.: *Dar, răspundeţi-mi la întrebare: aveţi o înclinare spre stînga?*

A.P.: Nu prea. Numai cînd văd unele fenomene de extremă drepta montîndu-se prosteşte, atunci alunec la stînga fatalmente. Dar, în principiu, eu mă văd mai curînd ca fiind un om de dreapta. Asta înseamnă un om care are simpatii nete pentru tradiţii, pentru aşezare, pentru o anumită formă de conservatorism, sînt un om retro...

I.S.: *Dar domnul Paleologu vă „atacă" şi pentru că dumneavoastră cultivaţi o anumită etică a neutralităţii, care tot o aură stîngistă are.*

A.P.: Eu l-am contrazis în legătură cu asta. Eu nu socotesc că am practicat o etică a neutralităţii; ceea ce am încercat a fost să mă plasez într-un punct în care judecata nu vine de la sine, ca prejudecată, ci se naşte în urma unei cîntăriri a lucrurilor. Asta nu e neapărat neutralitate, dar e lipsă de istericale. Dacă stînga înseamnă lipsă de istericală politică, sînt de stînga, dar nu cred că înseamnă asta. Mă tem că nu.

I.S.: *Vă pare bine că a învins opoziţia?*

A.P.: Da, îmi pare bine.

I.S.: *Dar eraţi prietenul domnului Iliescu într-un fel.*

A.P.: Prieten? E mult spus. I-am scris o scrisoare...

I.S.: *Şi domnul Iliescu v-a răspuns...*

A.P.: Da, am apreciat foarte mult faptul că mi-a răspuns şi că nu s-a supărat fiindcă scrisoarea mea era destul de... dură prin reproşurile pe care le făceam. Nu era obraznică, dar era o scrisoare fermă. N-am fost un apropiat al domnului Iliescu. Ne-am văzut în cei doi ani de guvernare de vreo şase ori. Nu, e o falsă imagine.

I.S.: *Într-un fel aţi fost ministrul lui, nu?*

A.P.: Da, dar ministrul lui nu însemna că stăteam într-un birou lîngă biroul prezidenţial. Eram dincoace, la Casa Scînteii.

I.S.: *Dar vă duceaţi uneori şi pe la Cotroceni.*

A.P.: Domnule Sava, e cam mult să spunem că miniştrii lui Petre Roman erau prietenii lui Ion Iliescu. Am fost de vreo două ori la Cotroceni, nu mai mult. Pe vremea aia, ministerele funcţionau destul de autonom. Era încă

oarecare atmosferă revoluționară, deși nu vă vine a crede poate, dumneavoastră sau telespectatorilor. Eu eram uitat acolo la cultură, făceam ce vroiam. Numeam secretari de stat pe care îi socoteam utili, dădeam afară oameni pe care îi socoteam inutili...

I.S.: *Nu-l întrebați pe domnul Roman sau pe domnul Stolojan?*

A.P.: Discutam cu ei măsurile pe care le luam – cu Stolojan nu am avut a face –, dar niciodată nu am avut senzația că ei sînt cei care hotărăsc sau îmi sugerează în mod apăsat anumite lucruri. Pe vremea aia nu era politizată atît de tare viața internă a ministerelor. Adică nu venea cutare partid să spună: ne dați și nouă un post de secretar de stat sau două posturi de director general. Așa ceva nu se întîmpla pentru că organismul politic era încă șubred, neconstituit, imatur. Acuma asemenea lucruri se negociază, se distribuie riguros...

I.S.: *Ca în Occident sau ca în Balcani?*

A.P.: Ca în Occident, dar prea devreme, pentru că în Occident lucrurile sînt coapte și cînd se negociază, se negociază pe un fond de normalitate. Pe cînd aici se negociază pe un fond de prăbușire. Și negocierile sînt puțin nevricoase din cauza asta, inevitabil. Ca să revin la tema *Cotroceni și Iliescu*, eu am fost la dînsul de două ori: o dată ca să-l rog să mă sprijine în scoaterea Arhivelor Statului din jurisdicția Ministerului de Interne. Pentru că Arhivele Statului nu au ce căuta la Ministerul de Interne. Sînt și acuma tot la Ministerul de Interne.

I.S.: *Și vor fi tot timpul la Ministerul de Interne.*

A.P.: Eu sper că nu vor fi tot timpul. Eu venisem cu argumente, adusesem, mi-aduc aminte, organigrama Ministerului Culturii din Franța, unde prima direcție a lui era Direcția Arhivelor Statului. Domnul Iliescu a spus să mai stăm, să ne mai așezăm, să mai treacă timpul, nu-i momentul, e prea rapid, nu știu ce... Timpul n-a venit niciodată. A doua oară cînd am fost, am fost exasperat că nu-i găseam casă lui Andrei Șerban, care era deja regizor la noi și nu avea unde să stea. Locuia, provizoriu, la vila Elisabeta, cu toată familia, dar el voia o casă. Și eu am încercat cu toți primarii Bucureștiului care s-au schimbat de atunci – au fost vreo patru primari ai Bucureștiului în patru luni –, și toți mă duceau cu vorba, și cînd auzeau că sun pentru casa lui Șerban nu mai veneau la telefon. Atunci m-am dus la Președinte, i-am spus: „Domnule, e aici Andrei Șerban, trebuie să-i dăm o casă și nu mă ajută nimeni". Atunci el s-a dus la telefon, a ridicat telefonul și a spus: „Cu primarul, vă rog". Și după o secundă

a zis: „A, nu e acolo, mă scuzaţi". Şi a închis telefonul. Mi-am dat seama că primarul nu-i pentru nimeni acolo. Nu mai ştiu ce primar era. Astea sînt momentele de colaborare, în afară de episodul cînd am încercat să provoc un dialog între preşedinţie şi Piaţă – Piaţa Universităţii –, flancat de Dinescu, Caramitru şi Hăulică; şi de momentele de protocol, nu ştiu, cînd a fost investit guvernul şi a trebuit să mergem la preşedinţie şi unii mi-au reproşat că am dat mîna cu Iliescu, ca şi cînd un ministru proaspăt investit putea să-i întoarcă spatele preşedintelui.

I.S.: *Dar cum vedeţi relaţia dintre domnul Iliescu şi mesagerii Pieţii Universităţii?*

A.P.: Putea să stea de vorbă... Esenţial era să stea de vorbă. Asta a fost nenorocirea episodului: că nu s-a gîndit nimeni din sfera puterii, preşedinţia în primul rînd, să se ducă să stea de vorbă sau să invite la un dialog pe cei din piaţă, care erau dispuşi la acest dialog, care cereau dialog.

I.S.: *Într-un eseu sînteţi acid la adresa Pieţei Universităţii.*

A.P.: Ăsta-i alt subiect... dar din punct de vedere politic, ea trebuia luată imediat foarte în serios şi trebuia discutat cu oamenii de acolo. Dacă s-ar fi întîmplat asta, nu ar fi urmat nimic din ce a urmat.

I.S.: *De la mineriadă la...?*

A.P.: Sigur că da.

I.S.: *Spuneţi-mi, de ce a căzut domnul Iliescu?*

A.P.: A pierdut alegerile.

I.S.: *Ştiu. Dar de ce a pierdut alegerile?*

A.P.: A fost mai bun celălalt.

I.S.: *Îmi răspundeţi ca în* Minima moralia.

A.P.: Vă răspund ca într-o ţară în care cred că s-a instalat democraţia. Campania electorală e un concurs şi cîştigă cel care e mai eficace. În '92 nu a fost aşa. Ei, în '96 s-a întîmplat aşa. Eu cred că domnul Iliescu a pierdut alegerile la Alba-Iulia şi la Brăila. A ţinut două discursuri atît de ciudate încît am simţit, după ce le-am auzit, că nu mai are nici o şansă. Şi că omul nu mai poate să se pună pe o şină nouă. Felul în care el a vorbit atunci despre Transilvania, despre pericolul de a vedea ţara sfîşiată dacă va cîştiga opoziţia, despre moşieri, toate temele astea, care văd că sînt şi temele preferate ale domnului Adrian Năstase, atunci mi-am dat seama că omul e defazat. Şi că populaţia românească, cu siguranţă, îi va amenda acest derapaj.

I.S.: *Da. Era necesară o asemenea explicaţie din partea dumneavoastră.*

A.P.: Era necesară schimbarea. Cu totul necesară, pentru că întîi: dădeam în afară imaginea că aici am îngheţat într-o

stabilitate de beton; în al doilea rînd, pentru că cei de la putere aveau deja reflexe de ființe eterne care nu vor mai pleca niciodată de acolo și, în al treilea rînd, pentru că populația însăși începuse să se uite la cei de la putere ca la niște ființe ieșite din registrul comun, care sînt aleși să stea la vîrf pînă la sfîrșit. Toate lucrurile astea trebuiau să sară în aer.

I.S.: *Avem acum un drum cu destinație limpede?*

A.P.: Nu, dar avem altă stilistică și avem din nou o bună premisă, avem un bun lansaj. Sigur că sînt îngrijorat în legătură cu felul în care vom valorifica acest lansaj. Eu nu sînt un euforic și sper că și cei de la guvernare vor încheia rapid cu euforia victoriei, ceea ce urmează e teribil, și eu sînt îngrijorat. Între altele, sînt îngrijorat pentru că una din schimbările mari – pe care aveam dreptul să le așteptăm – era să vedem criteriul competenței devenind esențial într-un moment de criză, ceea ce e și nu e așa, pentru că liderii partidelor cîștigătoare n-au ezitat să spună că vor face un guvern de politicieni, și în mare l-au și făcut. Eu cred că între activiști și experți, în momentul ăsta în România e nevoie de experți. Dar poate că ei știu ce au de făcut, poate că acești activiști sînt și experți, pe cîțiva îi știu și cred că sînt experți. O să ne dăm seama destul de repede. Eu le țin pumnii.

I.S.: *Am urmărit ca toată țara acea discuție între domnii Constantinescu și Iliescu. Și mă întrebam în noaptea aceea: e nevoie ca un președinte să știe ce se întîmplă cu combinatul de la Arad?*

A.P.: Nu, noi nu mai scăpăm de tipul ăsta de gîndire de „șef de județ", care cîntărește bobul de porumb în mînă, miroase frunza de tei, știe cam cîte scroafe sînt necesare pentru cîți porci...

I.S.: *Și în același timp cine trebuie să cînte la Filarmonică.*

A.P.: Exact. Tipul ăsta de competență universală face ca figura Președintelui să capete dimensiuni mitologice. El nu-i un om obișnuit, el este o figură mirandoliană capabilă să cînte în același timp pe mii de instrumente. Asta e, între altele, împotriva Constituției. Președintele are niște roluri foarte bine delimitate în Constituția noastră. El trebuie să fie un personaj de reprezentare și de mediere. Reprezentare și mediere, atîta tot.

I.S.: *Și de strategie, de concept strategic.*

A.P.: Sigur că trebuie să aibă habar de ce se întîmplă în jurul lui, dar el nu e nici prim-ministru, nu e ministrul agriculturii și rolul lui nu este să aibă în cap în permanență toată drama concretă a structurilor economice pe care le girează. El trebuie să aibă simțul colaboratorilor, trebuie să știe să aleagă un prim-ministru mai bun decît el, firește, în prob-

leme de economie, trebuie să realizeze cînd un guvern e ineficace şi să îl schimbe, dar ideea că preşedintele este Mafalda e o idee care sper să se încheie cu această campanie şi să vedem apărînd din 2000 încolo alt tip de dezbateri.

I.S.: *Dar tipul ăsta nu e specific numai României, ci şi foarte multor ţări europene, ca să nu vorbesc de cele asiatice.*

A.P.: Da şi nu. Şi Clinton în campania electorală dezbate uneori probleme concrete, dar în general este vorba de principii şi apoi despre cîteva mari probleme care domină interesul public, taxe, protecţie socială ş.a.m.d. Dar nu e vorba de a da socoteală despre felul cum curge apa la Vaslui.

I.S.: *Da, dar o concepţie economică, strategică, aşa cum e formulată în cărţile domnului Iliescu, poate face parte din apanajul unui şef de stat, în care proprietatea de stat e totuşi majoritară, nu?*

A.P.: N-a ajutat la nimic competenţa aceasta.

I.S.: *Aş avea o singură întrebare din acelaşi „creuzet". Săptămîna trecută l-am avut drept oaspete, nu ştiu dacă aţi văzut, pe domnul Manolescu. Şi l-am întrebat despre Ministerul Culturii şi mi-a zis: am avut un singur ministru al culturii din cei 6-7 care s-au perindat – Andrei Pleşu. Foarte frumos... v-a definit total şi cred că ăsta-i adevărul, şi-l credeţi şi dumneavoastră, că ministerul a decăzut. Cum să ne explicăm această decădere continuă a Ministerului Culturii după ce a fost părăsit de către Andrei Pleşu ...*

A.P.: N-aş zice că s-a prăbuşit cu totul, a urmat o perioadă încă bună cu domnul Spiess... Nu cred că se poate judeca aşa de rapid, dar e adevărat că după aia, îndrăznesc să spun că nu a fost prea greu să rămîi o amintire bună, pentru că, din păcate, au trecut pe acolo oameni care nu s-au mai învrednicit să facă nimic cu adevărat.

I.S.: *S-a vrut asta de... sus?*

A.P.: Nu ştiu dacă s-a vrut, dar e clar că a apărut o indiferenţă extraordinară faţă de cultură. Adică dintr-o dată, pe fondul de urgenţe teribile care ne înconjoară, cultura a fost lăsată la margine, pe mîna unor oameni care făceau – prost – un simplu oficiu de reprezentare. Acuma însă sînt sigur că Ion Caramitru o să recupereze ceva din tonusul acestui minister, pentru că e un om energic, un bun manager, a dovedit-o şi la teatrele unde a fost director şi la UNITER, e un om care ştie să facă rost de bani, e tenace. Încît în ce priveşte oficiul lui sînt încrezător şi e dintre cei care probabil vor onora cum se cuvine oferta.

I.S.: *Da, dar e vorba nu numai de oficiul de reprezentare de ordin cultural, e vorba de un oficiu de reprezentare de*

ordin politic. De aici, poate, vine decăderea... căci ce s-a întîmplat după dumneavoastră, ce oameni au apărut în Ministerul Culturii?

A.P.: Păi da, pentru că foarte rapid cultura a fost abandonată aliaţilor partidului de guvernămînt. Cînd faci alianţe politice, mai ales de astea deşucheate de le-au regretat şi ei pînă la urmă, trebuie să dai ceva. Şi ce dai? Dai lucrul care e cel mai de la margine, care nu te interesează...

I.S.: *Şi care e cel mai important, domnule Pleşu.*

A.P.: Şi care e cel mai important, fireşte: dai cultura. Şi cultura a ajuns pe mîna celei mai neculturale specii de oameni din cei care erau atunci grupaţi în jurul puterii. Rezultatele se văd. Eu am dat afară 70% din vechiul Minister. Au rămas 30% din cei vechi, dar ăia 30% au refăcut vechea echipă, ba chiar au reuşit să o fortifice.

I.S.: *Poate aici e una din marile greşeli pe care aveţi să le reproşaţi.*

A.P.: Daţi-mi voie să citez din autorul meu preferat, Caragiale, despre cum trebuie să fie un guvern şi ce rol trebuie să joace cultura. E dintr-o antologie superbă a lui Dan C. Mihăilescu pe care o recomand tuturor: „Ramurile de activitate publică ale unei societăţi se pot compara cu deosebitele organe de viaţă ale unui individ. De exemplu economia şi comerţul se pot compara cu organele de hrană, cu stomacul; armata cu puterea musculară, cu pumnii. Literatura frumoasă şi artele se pot compara cu obrazul, cu acea parte dindărătul căreia stă mecanismul superior, aparatul gîndirii. Or, precum un individ nu se prezintă într-o societate decît cu fruntea înainte, iar nu cu burta sau altfel, asemenea o societate umană se prezintă în faţa lumii întregi cu organele sale intelectuale, cu gîndirea sa, a cărei expresie întreagă sînt literatura frumoasă şi artele. Acestea sînt nişte puteri menite să trăiască mai departe chiar decît societatea care le-a produs, ca şi amintirea unei frumoase şi nobile figuri, multă vreme după moartea persoanei." Ei, noi am avut cîţiva ani în care am ieşit cu burta înainte, în loc să ieşim cu faţa înainte, cu obrazul şi cu ce aveam mai nobil în noi.

I.S.: *Un minut. Să pregătim un moment muzical. Ce v-aş ruga, Amalia Niculăieş, liedul acela de Strauss, da? Vă însoţeşte la pian, cum a făcut-o şi cu Irina Iordăchescu, doamna Adriana Roşca.*

Domnule Pleşu, vă propun să abordăm cîteva probleme de religie, cîteva probleme în legătură cu pesonalităţile ţării pe care le-aţi cunoscut, care v-au format. Dar, apropo de muzică,

acum vreo 10-12 ani ţineam nişte cursuri la „Ţăndărică" şi veneaţi cu copiii dumneavoastră. Ce fac ei acum?

A.P.: Da, acum nu mai pot să-i duc nicăieri. Se duc singuri, unul din ei termină anul acesta Filosofia...

I.S.: *Şi cîţi ani are?*

A.P.: Are 23 de ani.

I.S.: *La 48 de ani aveţi un băiat de 23 de ani?*

A.P.: Da. Se poate. Celălalt, mai mare, are 24 de ani. A făcut Liceul „Tonitza", a lucrat pe nişte şantiere de restaurare, n-a intrat la facultate, dar se descurcă bine ca liber profesionist. Există meserii ale economiei de piaţă şi văd că se descurcă bine.

I.S.: *Dar nu se poate trăi fără muzică, domnule Pleşu.*

A.P.: Cu totul de acord.

I.S.: *Dumneavoastră aţi trăit fără muzică?*

A.P.: Dacă am trăit fără muzică?

I.S.: *Vreodată.*

A.P.: N-ascult neîncetat, dar muzica e o prezenţă în viaţa mea. O prezenţă naturală. N-am, şi aici poate că sînt într-o anumită disjuncţie cu dumneavoastră, n-am tipul de consum solemn al muzicii. Mie îmi place ca tot ce consum să mă destindă, să nu mă oblige la pompă şi frac, să mă lase să-mi păstrez umorul. Din punctul acesta de vedere, s-ar putea să nu am aerul idolatru necesar. Am văzut, întîmplător, acum două zile un concert la sala Radio, al cvartetului „Voces" care au oferit, de Crăciun, un fel de glume muzicale şi m-a cucerit pe lîngă virtuozitatea lor şi simţul lor extrem de rafinat pentru detaliu şi pentru nuanţă, umorul cu care au construit acest concert, în care erau de pildă piese de Hindemith care parodiau nişte teme celebre, în care se cînta „Eine kleine Lachmusik" cu toate ornamentele de cuviinţă, un fermecător spectacol care mi-a dat senzaţia că muzica mare se cuplează foarte bine cu gluma şi cu lipsa de cravată. Eu o port cu greu pe asta de-acum, şi o fac ca să-l ascult pe profesorul Setlacek, care nu mă iartă de cîte ori mă vede fără cravată; eu însă cînd îmi pun cravată îmi înjumătăţesc eficacitatea mentală, mă simt mai puţin oxigenat decît...

I.S.: *Dar cît aţi fost ministru aţi avut cravată în fiecare zi...*

A.P.: Nu, şi mi s-a reproşat şi asta. David Ohanesian mi-a reproşat că fac de rîs cultura română, că umblu fără cravată ori cu un fel de *fichu* frivol. Nu ştiu de unde vine amorul ăsta de costum şi cravată, o să mai revenim la asta pentru că Frunzetti, de pildă, era un om care purta costum şi cravată, dar asta nu deranja. S-a întîmplat ceva cu costumul şi cravata la un moment dat în societatea românească şi, după ce ascultăm muzică, poate vorbim despre asta.

I.S.: *Vă ascultăm. Deci, Amalia Niculăieş, anul IV, ca şi Irina, la clasa emeritei profesoare Maria Slătinaru Nistor. Un lied de Richard Strauss.*

(Moment muzical)

I.S.: *Vă mulţumesc, Amalia Niculăieş. Domnule profesor Pleşu, dacă am o amintire frumoasă din ultimii ani, e aceea de la München. Ştiu şi data, 17 octombrie 1993, sala Filarmonicii din München. V-am auzit vorbind la acel Festival, „Europa Musical", nu eraţi ministru, dar eraţi reprezentantul gîndirii filosofice româneşti; într-o germană perfectă, recomandîndu-i pe Marin Cazacu, pe Horia Andreescu, a fost o seară minunată pentru muzica românească. Eraţi un apărător al muzicii.*

A.P.: Mai ales muzicienii au fost nişte buni apărători ai muzicii. Mi-aduc aminte ce succes au avut şi mi-aduc aminte, de asemenea, cu oarecare tristeţe de faptul că, după cum ştiţi, acolo veneau în fiecare seară orchestrele altor ţări europene...

I.S.: *28 de orchestre ale Europei au fost la Festival.*

A.P.: Şi la fiecare concert veneau şi cei mai înalţi reprezentanţi ai ambasadelor acelor ţări şi totdeauna ofereau nişte recepţii la sfîrşit, şi noi am fost printre puţinii – dacă nu singurii – care n-am respectat acest protocol. La noi, oficialităţile erau absente sau prezente prin reprezentanţi secunzi.

I.S.: *Nu ştiu cine era la Bonn atunci...*

A.P.: Nici eu nu ştiu, dar nu e vorba de persoană, ci de principiu.

I.S.: *Dar, atunci, ascultîndu-vă în sala aceea, care mi-e atît de dragă, a Filarmonicii din München, a lui Celibidache, mă gîndeam la afirmaţiile dumneavoastră despre umor şi despre autorul preferat, l-aţi repetat acum – Caragiale. Cum să explicăm această dragoste teribilă a lui Caragiale faţă de muzica mare? Şi dragostea dumneavoastră? Pentru că sînteţi şi dumneavoastră un Urmuz contemporan.*

A.P.: Nu, nu sînt.

I.S.: *Ei, bun. Nu sînteţi un creator de umor, dar nu puteţi trăi fără umor.*

A.P.: Nu pot trăi. Eu găsesc că una din cele mai greşite vorbe în România este „Cine rîde la urmă rîde mai bine". Dacă rîzi la urmă, rîzi prea tîrziu. Trebuie să rîzi de la început. Dacă nu rîzi de la început, dacă nu ai de la început o anumită bună dispoziţie faţă de lucruri şi dacă nu ai gustul primului hohot şi un perpetuu surîs interior la tot ce se întîmplă, nu supravieţuieşti. Rîsul ăsta la urmă e un rîs funerar, ultimul rîs înainte să dispari. Trebuie un rîs solid, sănătos, de la început.

I.S.: *Ţară tristă...*

A.P.: Plină de umor, fireşte. Pot să mai citez o dată din Caragiale? Fiindcă e un sfat către domnul Caramitru, cu care, iarăşi, mă tem că nu o să fiţi în acord. Caragiale i-a scris domnului Caramitru o scrisoare! Iată cum sună: „Domnule ministru, ştii dumneata care ar putea fi cel mai mare bine ce l-ai face instituţiilor de artă la noi, dacă într-adevăr ai bunăvoinţă pentru dezvoltarea lor şi nu eşti un moftangiu ca toţi moftangii care vrei să te crează lumea că te afli în treabă? Să nu te amesteci deloc. Să le laşi în pace a se dezvolta de la sine, fără ajutorul statului, aşa precum societatea şi publicul le cere să se dezvolte şi pe cît cu talentele existente se pot dezvolta. Nu mai umbla după părerile cutăruia sau a mea să cheltuieşti diurne degeaba. Artele nu se pot dezvolta decît acolo unde sînt amatori adevăraţi care pot plăti. Statul nepersonal nu poate fi amator de artă şi pentru aceea, oricît ar cheltui, n-ar putea face nici un serviciu artelor. Cel mult ar putea pomănui persoane pretinse, cu mai puţină sau mai multă dreptate, artişti. Scurt. Vreţi să faceţi să se dezvolte teatrul şi muzica în ţara noastră? Retrageţi mîna statului de deasupra lor. Să trăiască ce poate trăi. Să nu susţineţi artificial ce nu are nici o putere de viaţă proprie, împiedicînd prin aceasta dezvoltarea adevărată a elementelor vitale de artă, multe, puţine, de care dispune în acest moment ţara noastră."

I.S.: *Sper să nu audă domnul Ciorbea...*

A.P.: Ce reformist zăcea în Caragiale! El care era antiliberal, este aici cu totul împotriva statului. Cît mai puţin stat.

I.S.: *Spuneţi-o, repetaţi-o şi dumneavoastră, că altfel, domnul Ciorbea se va referi la aceste... Nu mai dă nici un fel de bani pentru cultură.*

A.P.: Nu cred. Am o mare încredere în domnul Ciorbea. Are o concentrare ardelenească foarte utilă în momentul acesta, şi un fel de anti-charismă, aş spune, care devine charismă şi care dă încredere. Are un aer incoruptibil; cred că nu e dintre cei care pot fi manipulaţi şi îmi pun multe speranţe în eficacitatea lui.

I.S.: *Şi pentru că tot ce aţi spus are un aer... generalizant, aşa, datele astea la care ne referim mereu sînt date inatacabile, fac parte din structura acestui loc?*

A.P.: La ce anume vă referiţi?

I.S.: *La deficienţele noastre în planul moralei... E o tipologie a noastră?*

A.P.: Nu cred în tipologii globale şi nu cred că e legitim să vorbeşti de „popoare" şi de mari comunităţi în general, sînt inşi de toate felurile, în toate popoarele. E o bogăţie indefinită în fiecare comunitate umană şi e riscant să faci simplificări şi generalizări. Dar sigur că avem sarea şi piperul

nostru, ca să spun aşa, şi printre ele se poate număra, de pildă, o anumită nonşalanţă în raport cu valorile. Asta are şi părţi bune. N-avem ştaiful consumatorului solemn, cum spuneam adineauri, de valori. Filosofii noştri mari se refereau la filosofii europeni mari cu un aer de familiaritate uneori stupefiantă pentru cine avea cultul academiei şi al şcolii. Acest mod de a fi în termeni amicali cu statuile are şi reversul lui, şi anume un fel de recuperare strict necrofilă a valorilor. Valorile devin prizabile numai după ce dispar. Ne plac parastasele, ne plac comemorările, ne plac discursurile funebre. Atunci valorile devin un subiect interesant, dar cîtă vreme ele sînt, ca să spun aşa, „pe piaţă", e un relativism balcanic care ne dispensează de a face gesturi mari. Ne purtăm faţă de valori cum se poartă nevestele cu bărbaţii. Ele ştiu atîtea despre slăbiciunile lor, încît se uită la ei cu oarecare îngăduinţă în cel mai bun caz.

I.S.: *Din cauza asta iubim morţii, şi nu pe cei vii?*

A.P.: Da, pentru că sînt confortabili, şi mai mult decît atît, sînt dătători de legitimitate. Îi poţi invoca liniştit, ca pe nişte etichete, iar ei nu mai pot protesta. Observaţi în jurul nostru cîţi oameni de mîna a patruzecea se identifică sau se legitimează cu nume mari. Cutare scoate o gazetă care se numeşte cum se numea nu ştiu ce gazetă a lui Iorga şi crede că e urmaşul lui Iorga. Cutare scoate o gazetă care poartă numele gazetei lui Rădulescu-Motru ş.a.m.d. Imediat ne înscriem în linii ereditare cu condiţia ca omul care slujeşte de cap de linie să fie mort.

I.S.: *Dar de ce nu preţuim talentul în viaţă şi nu dăm bucurie oamenilor? Cîte s-au întîmplat în ultimii şapte ani... Ce-am păţit de la Corneliu Coposu pînă la Marin Sorescu, săptămîna asta, nu? Acum, deodată, ridicăm statui, după ce le-am făcut viaţa amară, ani în şir...*

A.P.: Da, pentru că omul în viaţă este un mecanism „uşor de citit", uşor de manipulat şi face greşeli. Românul e foarte intransigent, nu poţi să greşeşti nepedepsit în faţa lui. El *ştie*. Românul *are o teorie* întotdeauna, are criterii, are principii; o societate fără principii nici nu poate să existe. Atunci, tot ce există cade sub grila aceasta. Cînd eşti mort, scapi. Marin Sorescu, fiindcă l-aţi pomenit, Dumnezeu să-l ierte, e un om care pînă în '89 n-a fost contestat, în fond, de nimeni. De la „Europa Liberă" şi pînă la critica literară cea mai fină...

I.S.: *Care l-a propus pentru Premiul Nobel...*

A.P.: Exact, toată lumea recunoştea că e un om foarte bine, un mare creator, un dramaturg de excepţie, un poet remarcabil ş.a.m.d. Mai mult un om care n-a făcut compro-

misuri grave, un om care întotdeauna era de partea bună a baricadei. Ei, bine, după '89 tipul lui de mişcare publică şi de angajare publică mai aproape de partidul de guvernămînt şi de preşedinte l-a transformat brusc, pentru toată lumea bună, într-o figură deplorabilă. Asta face parte din sminteala noastră post-revoluţionară, cînd respectabilitatea s-a redistribuit. Sorescu a devenit nerespectabil, brusc, pentru că avea o anumită opţiune, în vreme ce, să zicem, un domn ca Vetişanu, *pour ne pas le nommer*, cum ar spune Cioran, care a scris la „Săptămîna" ani întregi, care este un vechi şi palid, de altfel, protocronisto-naţionalisto-întîrziat, e onorabil, pentru că în '90 s-a înscris la ţărănişti. Am auzit chiar un zvon tulburător: că ar fi avut în vedere pentru postul de secretar de stat la cultură. Va să zică un om fără nici un fel de profil şi fără nici un fel de calitate devine respectabil pentru că se aşază convenabil pe scena politică, şi un om care era prizat de toată lumea ca fiind valid îşi pierde orice fel de respectabilitate, cum s-a întîmplat cu foarte multă lume şi asta a contribuit la haosul criteriilor în care noi ne-am mişcat. Marin Sorescu e rău, Roxana Iordache, care a scris de-a lungul anilor cele mai comice articole pe care le-am citit în ultimii şapte ani (trebuie antologate într-o bună zi) – e minunată. Poate să fie o femeie foarte drăguţă şi cumsecade, dar nu e suficient ca ea să devină dintr-o dată un reper şi să fie pusă în contrast cu oameni care totuşi au o consistenţă. Lucrul ăsta se întîmplă... Într-o emisiune a dumneavoastră, mi-aduc aminte, era prezent domnul Grigurcu, alături de domnul Sami Damian. Era un fel de delir vesel pe care nu-l puteai clasa foarte limpede. Domnul Grigurcu, pentru care profesionalmente am toată stima, a fost pînă în '89 foarte cuminte. Nu-i fac un reproş din asta, fiindcă toţi am fost cuminţi. A avut cîteva alunecări de picior, a scris la un moment dat o poezie despre ce grozavă e armata sovietică, în '89 a dat la o editură o carte în care avea articole despre cîţiva scriitori interzişi atunci, iar editorul i-a spus, cu o înţelepciune pe care ar fi trebuit să o asume şi domnul Grigurcu: „Mai aşteaptă puţin, că nu mai poate să dureze şi ai să poţi să publici şi acele texte". Omul a fost mai nerăbdător decît etica şi a ţinut să apară cartea chiar şi fără acele texte, numai să apară anul ăla. A greşit. Bun. Un om de tipul ăsta, după '89, devine un mare bătăuş în lupta anticomunistă şi cu cine e el solidar în această luptă anticomunistă?... Cu bietul Sami, pe care îl ştim şi care e un foarte simpatic şi competent critic literar, dar care, slavă Domnului, a traversat o perioadă de proletcultism destul de neplăcută şi nu poţi decît să mori de rîs cînd vezi pe domnul

Grigurcu valsînd alături de Sami Damian în lupta anticomunistă, în timp ce exemplul de comunist sau de om imoral, duplicitar, eram, întîmplător, eu, care probabil că dacă aș fi scris un singur vers din poezia aia despre armata sovietică mi-ar fi căzut mîna și nu aș mai fi scos capul la suprafață niciodată, sau l-aș fi scos cu multă discreție; eu, și cei de la „Dilema" deveneam un fel de exemple de duplicitate, eram puși într-o serie, de altfel destul de flatantă, cu Mihai Ralea, cu marii duplicitari ai anilor '50 și '60... Ca și cum eu eram membru în PDSR, scrisesem articole omagiale despre Iliescu, combătusem pentru victoria guvernanților ș.a.m.d. Lucrurile erau spuse cu o iresponsabilitate, cu o încăpățînare, cu o tenacitate care te stupefiază. Oamenii ăștia nu se percep pe ei, nu se situează în lumea din care fac parte și în propria lor biografie. Asta e lumea în care ne-am mișcat și asta e lumea care sper să se limpezească, încet, încet, de acum înainte.

I.S.: *E lumea lui Caragiale, domnule Pleșu. Vreți să adopte etica neutralității? Să înțeleagă neutralitatea?*

A.P.: Nu trebuie să fii neutru ca să fii cuviincios. Și ca să ai memorie cît să știi cine ești, cine ai fost, ce ai făcut și să te porți în funcție de datele biografiei și ale personalității tale. Trebuie atîta doar: să revenim cu toții la un minimum de cuviință. În Caragiale, cuviința e bine plasată totdeauna și ceea ce îl irită cel mai mult e tocmai lipsa de cuviință.

I.S.: *Domnule Pleșu, mai ascultăm acum puțină muzică și după aceea aș trece la o idee – o anunț acum. Ceea ce prețuiesc în mod deosebit la dumneavoastră este ancorarea în dumnezeire. Sînteți un om care de tînăr sînteți legat de Dumnezeu. N-ați făcut nici un compromis din acest punct de vedere. Poate vorbiți despre raportul dintre Biserică și Stat.*

A.P.: E un subiect fierbinte.

I.S.: *E un subiect fierbinte și trebuie să ascultăm gîndul dumneavoastră.*

A.P.: Nimic nu e atît de fierbinte ca nevoia de muzică.

I.S.: *Deci, voi sînteți Lucian Gabriel Dănilă, anul I, vioară, la clasa profesorului Octavian Rădoi și Mirela Mocăniță, anul I, pian. Cîntați o sonată de Mozart, si bemol major. Cîntați o parte din sonată – partea întîi.*

E frumos salonul nostru, domnule Pleșu, e bine să îmbinăm muzica cu colocviul. În timpul acesta, lumea se gîndește, reflectează la tot ce spuneți dumneavoastră – și mai aveți încă atît de multe de spus în seara asta... Ar trebui să vorbiți multe săptămîni oamenilor. Mie îmi e frică de un singur lucru, ca atacul pe care l-ați avut în ultima secvență să nu pornească din resentimente personale. Sigur că aveți dreptate, dar și asta face parte din structura noastră caragialiană.

A.P.: Eu reacţionez acuma pentru prima dată după ani de hărţuială din partea celor pe care i-am menţionat, aşa că nu se poate spune că am fost iritat în mod conjunctural; dar am profitat de ocazie ca să atrag atenţia asupra tipului de confuzie care se poate naşte dacă vorbim iresponsabil, facem analogii iresponsabile şi ne plasăm mereu în situaţia asta de judecători.

(Muzica)

I.S.: *Mulţumesc. E bine ca Mozart să întrerupă un gînd... şi asta-i puterea* Seratei *noastre. În fiecare zi, dacă aş avea o televiziune, aş pune 2-3 oameni, aş pune 2-3 emisiuni de acest tip, în care oameni ca dumneavoastră să vorbească, tinerii să cînte. Principalul e ca domnul Caramitru să-i slujească pe aceşti tineri care cresc la ora asta în conservatoarele noastre.*

A.P.: O va face cu siguranţă.

I.S.: *Să vedem, deci, v-am sugerat o temă, abordaţi-o!*

A.P.: Da. Îmi îngădui însă o scurtă revenire la ce vorbisem mai înainte. Nu e vorba aici de ranchiune private, dar mă întrebam, într-o zi, de ce ne supărăm noi pe Vadim Tudor? Se agită şi el la nivelul lui, în dejecţia în care funcţionează şi respiră cel mai uşor. Dar ce-au spus intelectuali subţiri despre alţi intelectuali în România e cel puţin la fel de grav, e mai grav. Nu contează nivelul la care te plasezi, contează atitudinea pe care înţelegi să o faci să prolifereze. Atacul, indispoziţia, iritarea, judecata nedreaptă, calomnia s-au cultivat la toate nivelurile, Vadim fiind expresia, aş spune, cea mai inocentă a lor, pentru că e de o brutalitate care nu se poate comenta.

I.S.: *Dar, totuşi, v-aş întreba şi eu aici, adiacent, există un articol, semnat de dumneavoastră, despre Adrian Păunescu, scris în '93. E de o duritate extremă. Chiar dacă recunoaşteţi talentul, îl pîrjoliţi. Şi e alt timp.*

A.P.: Bine, şi la el pîrjolul a fost ocupaţia principală. Trebuie şi el pîrlit din cînd în cînd, ca să spun aşa... Eu cred că pînă şi la alegerile astea s-a dovedit că, în ciuda anvergurii lui, care e reală, dl. Păunescu e un om datat. El nu mai poate ieşi din formula cenaclului „Flacăra". Orice s-ar întîmpla, orice ar vrea să facă, pune în mişcare aceeaşi mică reţetă, care a fost perdantă şi înainte, iar acum e net perdantă; l-a scos de pe scenă, practic. Şi faptul că un om de anvergura lui n-a priceput că nu se poate trăi decenii întregi şi în sisteme diferite spunînd la nesfîrşit acelaşi cîntecel arată că ceva nu e în regulă nici cu anvergura asta a lui. E un om datat. Poate că-şi va reveni, toată lumea are şansa pînă în ultima clipă să recupereze, să se reabiliteze, dar el s-a purtat ca cineva care nu mai respiră aerul epocii.

I.S.: *Avem şansa fiecare din noi să trecem peste temperamentul nostru, peste datele noastre?*

A.P.: Nu, dar să obţinem cu ele un optimum.

I.S.: *Putem fi altfel decît sîntem?*

A.P.: Nu. Cu ceea ce sîntem putem obţine un optimum funcţional. Asta e tot ce putem spera. De obicei, murim cu calităţile şi defectele cu care ne-am născut, dar putem obţine nişte reţete mai convenabile decît altele şi asta trebuie încercat.

I.S.: *Dar nu avem şi destinul nostru?*

A.P.: Da. Sigur că avem destinul nostru şi asta se leagă bine cu tema religioasă pe care o propuneaţi adineauri. Eu nu vreau să vorbesc despre problema mea personală, în privinţa asta – tocmai pentru că e o problemă personală. Dar am spus că e o temă fierbinte, pentru că eu constat că la ora asta, la noi, se întîmplă ceva care ar trebui să dea de gîndit şi Bisericii, şi Statului, şi cetăţenilor ţării. Întîi e limpede că toate partidele politice au înţeles destul de repede că alianţa cu Biserica este rentabilă. Că invocarea credinţei, invitarea clerului la diverse ceremonii sînt o foarte bună gesticulaţie electorală. Credinţa ca insignă, ca ornament pe care îl exhibi cînd simţi că ai nevoie de o anumită reacţie din partea celorlalţi... Dumnezeu ca propagandist. Dumnezeu e un principiu universal, nu merge cu ideea de partid, pentru că partid înseamnă parte, iar Dumnezeu nu e în acest registru. Deci, toţi politicienii de toate culorile, de la dreapta la stînga, de la opoziţie la putere, recurg prea uşor, cu un fel de iresponsabilitate care în vremuri normale se numeşte „a lua numele lui Dumnezeu în deşert", la acest repertoriu. Iar Biserica se lasă preluată în acest joc şi a ales, aş spune, poarta cea largă, nu poarta cea strîmtă. Poarta cea largă înseamnă prezenţa festivă şi ornamentală explicabilă, firească, prin frustrări de ani de zile de dinainte de '89. Dar te-ai aştepta ca după anii grei care au fost, ea să aibă nevoie de o perioadă de reculegere, de interiorizare, de reconsiderare a situaţiei ei. Or, ea preferă o prezenţă triumfalistă care, repet, mi se pare prea la îndemînă. Şi aşa, a fost stingheritor să vedem oameni ai Bisericii prezenţi în Parlament. Cum poate să reprezinte un cleric un partid politic? El nu poate să-l reprezinte decît pe cel pe care îl reprezintă, pe Dumnezeu. N-are ce căuta în asemenea...

I.S.: *Am avut în istorie şi un patriarh...*

A.P.: Da, nefericită experienţă, de asemenea.

I.S.: *Şi nu în îndepărtata istorie, ci recent, înainte de război.*

A.P.: Da, Miron Cristea, firește. Nu e cel mai reuşit moment în istoria noastră naţională. Pentru că, în datele Bisericii şi ale Bisericii ortodoxe în special, această participare nemij-

locită la puterea lumească nu este conţinută. De la Tertulian, care înseamnă secolul II-III şi care spunea: „Nimic nu e mai străin Bisericii decît Statul", şi pînă la teologi contemporani, un teolog grec, de pildă, Yannaras, care a fost în ţară şi din care s-au tradus în româneşte cîteva cărţi, toţi sînt de acord că o separaţie între Biserică şi Stat este necesară. Să nu se invoce episodul bizantin, epoca lui Iustinian, în care între preot şi împărat era, cum se spunea atunci, o „simfonie" perfectă; noi nu mai trăim într-o lume omogen creştină, noi nu mai trăim într-un stat eclezial, o spune Yannaras însuşi. Mi-am extras un pasaj din el pentru că, dacă nu dublez ceea ce spun cu autoritatea unui om ca teologul grec amintit, lumea crede că fabulez: „Trăim astăzi realitatea unui stat laic, extraeclezial, şi după părerea mea, din cauza aceasta o separaţie certă între Biserică şi Stat e necesară". Chiar şi în vremea lui Iustinian, era mai mult vorba de o stare de spirit care făcea ca lucrurile să fie coerente, nu era nimic legiferat juridic. Iar cînd creştinismul a devenit religie de stat, religie oficială, a apărut ca o reacţie în mod foarte semnificativ – după cum observă un alt mare teolog, Jean Meyendorff, mişcarea monahală. Constatînd că Biserica tinde să fie prea legată de instituţiile lumii, a apărut după primele trei veacuri creştine o fugă la nivel de mii de oameni în deşert, unde să regăsească singurătatea, verticalitatea. Pentru că un călugăr ştie, şi un preot ştie că împăratul adevărat nu e şeful statului, ci împăratul care va veni şi că împărăţia nu e cea în care ne aflăm, ci cea care va să vină. Deci, lucrurile astea trebuie bine lămurite pentru că altfel ne mărginim să spunem, cum spune Biserica ortodoxă – şi eu zic că are dreptate în anumite limite – „noi nu ne amestecăm". I se reproşează Bisericii ortodoxe că nu face destulă filantropie, că nu se angajează social, că nu face orfelinate, cantine ş.a.m.d.

I.S.: *A spus-o Dinescu la o recentă întîlnire...*

A.P.: Bun. Răspunsul doctrinar, dogmatic al Bisericii este: noi nu sîntem administratorii acestei lumi; noi gîndim lucrurile pe verticală, noi amenajăm altă împărăţie. Dar dacă e aşa, dacă eşti prea sus pentru orfelinate, eşti prea sus şi pentru un guvern.

I.S.: *Domnule Pleşu, problema este pînă la urmă că după 40-50 de ani de anulare a credinţei, de scoatere a unor generaţii de sub imperiul creştinătăţii şi adevărurilor, e normal ca religia şi ca mesagerii ei, ca sacerdoţii să-şi capete locul, nu?*

A.P.: Sigur că da, dar trebuie făcut lucrul ăsta cu măsură, cu...

I.S.: *Cîţi oameni din generaţia dumneavoastră cred în Dumnezeu?*

A.P.: Păi și asta-i o problemă... E o problemă care face parte din tema pe care o discutăm. Dacă te iei după declarațiile oamenilor publici, toți sînt niște credincioși hiper-devotați.

I.S.: *Aici, doar moralitatea contează...*

A.P.: Păi, nu te joci, domnule, cu lucrurile astea... E un călugăr la Sîmbăta, care, întrebat ce înseamnă un om credincios, spune: trebuie să îndeplinească măcar vreo 4-5 condiții, minimum. Știți care sînt cele 4-5 condiții? Să se ducă în fiecare duminică la liturghie, să citească în fiecare seară din Evanghelie, să țină post miercuri și vineri, să spună tot timpul rugăciunea inimii, să se roage dimineața și seara. Cinci „mici" condiții. Eu cad la examenul acesta. Dar întrebarea este cîți dintre cei care vîntură steagul angajării lor religioase și-au pus problema de a satisface măcar două din etapele acestei definiții. E ușor să spui: sînt credincios, e ușor să-ți faci cruce în public. Important e cîtă acoperire interioară are gestul tău și cînd transformi angajarea ta intimă într-o mizã exterioară și pînă la ce nivel ai voie s-o faci. Aici intră în discuție sinceritatea ta, autenticitatea ta, pudoarea ta, simțul măsurii, bunul tău gust. Dacă astea lipsesc, religia va deveni încet, încet un fel de chermeză permanentă. Asta-i foarte grav.

I.S.: *Fenomenul ăsta se întîmplă și în țările catolice?*

A.P.: Acolo lucrurile sînt cu totul altfel, acolo s-a întîmplat exact ceea ce noi ne lăudăm că la noi nu s-a întîmplat. Acolo Biserica și-a făcut un stat al ei lumesc – care e Vaticanul –, și și-a făcut din prezența ei socială un scop, un scop în sine. Întrebarea este, pe acest fundal...

I.S.: *Și un papă care se amestecă în toate treburile lumii.*

A.P.: Sigur. Și noi spunem: de aia nu sîntem noi catolici, sîntem ortodocși: noi înțelegem că lumea asta e asta, și lumea de dincolo e de dincolo și noi lucrăm pentru lumea de dincolo.

I.S.: *Dar papa lucrează pentru lumea de astăzi și a lucrat după 1983 ca nimeni altul. Multe din cele întîmplate în Răsărit se datorează cardinalului Wojtyla, nu?*

A.P.: Într-o anumită măsură, în orice caz. Încă ceva, independent de discuțiile doctrinare și intime. Ce semnal politic vrem noi să dăm acum, ce strategie politică avem? Fiindcă noi spunem apăsat că vrem integrare în Europa, în NATO etc. Bine facem c-o spunem, dar dacă, în același timp, dăm semnalele unei religiozități de paradă, care devine un fel de emblemă a statului, s-ar putea să avem dificultăți. Și o să zicem iar că nu avem noroc. Eu nu zic să nu fim noi înșine, eu nu zic să nu dăm religiei ce aparține religiei, dar eu zic că trebuie să ne decidem. Poate că vrem să fim un stat teocratic. Eu nu cred că mai e posibil la ora asta. Eu cred că un creștin

adevărat ştie că acum noi fugim *înainte*, fugim spre... sfîrşit. Or, dacă vrei să fugi înainte, nu poţi cultiva la nesfîrşit o privire utopică îndărăt.

I.S.: *Dar, apropo de învăţămîntul religios. Dacă aţi fi ministru, în fruntea departamentului de culte, ce aţi face pentru a introduce religia în şcoală?*

A.P.: Sper să fie numit un om potrivit, pentru că va fi numit un nou secretar de stat pentru culte. Ce am auzit ca variantă, mi se pare, nu ştiu dacă am voie să o deconspir...

I.S.: *Spuneţi-o, că noi spunem de toate.*

A.P.: Să nu-i fac vreun rău omului, că aş vrea să reuşească. E un tînăr teolog cu bune studii în străinătate, care ar putea, cu competenţa lui teologică, dar şi cu deschiderea lui către veac, să facă lucruri remarcabile. E vorba de a regăsi normalitatea situării Bisericii în societatea de azi. Ea nu trebuie „tolerată" ca fiind ceva care ţine de bunici, pentru că religia e o componentă vie şi masivă a societăţii peste tot în lume. Ea trebuie să-şi aibă rolul ei bine precizat, demnitatea şi eficacitatea ei.

I.S.: *Domnule Pleşu, pentru mine e indubitabil legămîntul dumneavoastră cu dumnezeirea, dincolo de orice teorii şi de orice cuvinte ale dumneavoastră. Dar v-aş întreba un lucru, l-am mai discutat aici la o serată, cum să explicăm, de pildă, faptul că ne ridicăm împotriva teoriei darwiniste, continuu ne ridicăm...*

A.P.: E şi antipatică, domnule...

I.S.: *E antipatică, dar din maimuţă ne tragem, domnule Pleşu – acesta-i adevărul.*

A.P.: Nu, e o prostie să dai de pămînt cu Darwin în numele religiei. Dar e o prostie să dai de pămînt şi cu religia în numele lui Darwin. După cum ştiţi, teoriile ştiinţifice trec mai repede decît religiile.

I.S.: *Dar darwinismul e adevăr, domnule Pleşu.*

A.P.: Nu ştim. Sînt mari discuţii pe tema asta şi nu de acum... Există nişte contemporani ai lui Darwin care nu au fost auziţi atunci, dar care acum încep să fie republicaţi şi auziţi, tot biologi, tot profesori mari. La Jena, de pildă, era unul Snell, care vedea lucrurile cu totul altfel şi care spunea: omul nu e un vîrf, e un centru. Şi trebuie refăcută toată teoria evoluţionistă dînd perspectiva unui centru care iradiază şi nu din perspectiva unei linii care urcă. E o ipoteză. Dar Noica avea un argument şi mai radical împotriva darwinismului. El spunea: Darwin spune că supravieţuiesc cei tari – selecţia speciilor – în lupta pentru existenţă. Uitaţi-vă la oameni: cei mai slăbănogi, cei care stau cu pilule toată ziua,

care de abia se tîrăsc toată viața, îi apucă 90 de ani. Aceia care sînt viguroși, care par competitivi, par genul care vor învinge, o mierlesc rapid, la vîrste care ar trebui să fie vîrste de formă deplină.

I.S.: *Explicația e simplă. Un om care se îngrijește, trăiește...*

A.P.: Darwin nu poate fi minimalizat, fie și pentru ce a însemnat el în istoria ideilor științifice.

I.S.: *Dar pe nepotul dumneavoastră îl veți învăța povestea cu „coasta Evei" sau îl veți învăța...*

A.P.: Cel care a scris textul acela cu coasta Evei nu era un fel de Darwin care dădea explicații științifice. El altceva voia să spună.

I.S.: *E o metaforă. Spuneți asta, domnule Pleșu.*

A.P.: Sigur. E mai mult decît o metaforă, e un simbol. Și tot textul ăla este un cifru, un cod. Aș încerca, dacă nepotul meu m-ar întreba asta, să îi explic acel cod, dar nu i-aș interzice lectura *Originii speciilor.*

I.S.: *Dar adevărul e în* Originea speciilor, *indiferent cum ar fi...*

A.P.: Aș face cum am auzit că a făcut, odată, un profesor de liceu, profesor de fizică : le explica ce era de spus la cursul de fizică și adăuga : luați, vă rog, notă de toate astea, învățați-le bine, dar după asta citiți și cîteva texte sacre, că s-ar putea să vă fie de asemenea utile. Conflictul acesta între știință și religie e efectul unei bășcălii voltairiene.

I.S.: *Multe prostii a mai spus Voltaire...*

A.P.: Da, dar la cîte lucruri deștepte a spus i se poate ierta că a spus o mulțime de prostii. În realitate, știința și religia au conviețuit foarte bine și un autor care îi place foarte mult domnului Patapievici, un istoric al științei francez, Pierre Duhem, a observat pe bună dreptate că majoritatea ideilor științifice moderne s-au născut în ambianța dezbaterilor teologale din timpul Evului Mediu. Asta-i o prejudecată că lucrurile sînt antinomice, trebuie să trăim simfonic adevărul ; adevărul are, ca o bună piesă muzicală, niște timpi ai lui, niște diviziuni ale lui care numai laolaltă constituie un spectacol plauzibil.

I.S.: *Știința și religia pot fi unite din punctul acesta de vedere?*

A.P.: Sigur că da.

I.S.: *Pentru un om rațional și fără bășcălie balcanică?*

A.P.: Sigur că da. Ele au fost concrescute de la Newton pînă la Heisenberg. Sînt declarații năucitoare ale oamenilor de știință, care spun că tot ce fac ei și tot ce află ei, cu metodele lor, nu afectează cu nimic credința.

I.S.: *Şi Heisenberg, şi Einstein au crezut în Dumnezeu pînă în ultima clipă. Deci se poate. Dar explicaţiile lor nu au nici un fel de structură teologală.*

A.P.: Păi nici nu trebuie să aibă, nu?

I.S.: *Domnule profesor, dar rămînem aici, în acelaşi teritoriu. Fundamentalismul e nociv şi are din ce în ce mai mulţi aderenţi, nu?*

A.P.: Da, e nociv pentru că se bizuie pe două principii, dacă le putem numi aşa. Întîi se bizuie pe ură, tot aşa cum credinţa adevărată se bizuie pe iubire. Fundamentalismul trăieşte din ceea ce detestă. Pe de altă parte, fundamentalismul ar vrea ca lumea să nu existe, lumea e prea rea pentru cît de înalte sînt ideile fundamentalistului. Lumea e greşită, lumea este plină de vicioşi, de păcătoşi, de deviaţi, de oameni care nu sînt bine situaţi în raport cu zeul suprem şi atunci, în general, lumea trebuie lichidată. Asta este ideologia subiacentă a oricărui fundamentalist şi practica lui. Fundamentalistul trăieşte după un principiu care este sinucigaş: „Cu moartea pe viaţă călcînd", invers decît ni se cere.

I.S.: *Ură, ură, dar ura e drenată... Istoria este pînă la urmă o istorie a drenajului urii, nu credeţi?*

A.P.: A fost şi un filosof al istoriei care a făcut din ură însuşi mecanismul progresului istoric. Se chema Marx.

I.S.: *Care era, de fapt, plin de ură faţă de tot.*

A.P.: Destul de resentimentar; un om necăjit.

I.S.: *Patru bunici rabini, devenit cel mai puternic antisemit al secolului trecut.*

A.P.: N-a citit bine textele sacre. Dacă te naşti într-o anumită tradiţie, prima ta obligaţie e să iei notă de acea tradiţie. Dacă citea bine *Tora* şi dacă citea bine interpretările la *Tora*...

I.S.: *Era bestial construit, domnule Pleşu.*

A.P.: Se poate, da, se poate, săracul...

I.S.: *Ca şi bătrînul dumneavoastră Voltaire, care simţea că în urma lui erau două secole de alogeni în familie, şi atunci a devenit şi el un prototip al antisemitismului, sau contemporanul nostru Garaudy, care vrea să demonstreze că n-a existat holocaust, că n-a existat nici o urmă de crematoriu la Auschwitz. Numai dumneavoastră şi cu mine cîţi oameni am văzut cu tatuajul respectiv sau oameni care au trăit pe lîngă cuptoare.*

A.P.: Da, dar e vorba de un om cu o evoluţie care, de fapt, aş spune că explică lucrurile.

I.S.: *A fost un bolşevic ordinar...*

A.P.: Ce credit poate avea un personaj care începe ca bolşevic, ca ideolog al partidului comunist, care apoi trece la islamism, scrie cărţi desptre islamism şi pe urmă sfîrşeşte în

tipul acesta de militantism ieftin, acesta-i un om căruia „îi lipsește o doagă". Ce, poți să-l iei în serios?

I.S.: *Cum să nu-l iei în serios, cînd toată presa europeană discută acum cazul Garaudy, nu?*

A.P.: A, păi și presa asta europeană... îmi vine să spun ca un țăran dintr-un sat din Moldova care se plîngea de viața rea dinainte de '89, și îl întreba atunci cu oarecare perfidie un interlocutor de la oraș: „Păi, de ce nu vă plîngeți la partid, atunci?" Și el zice: „A, păi și partidul aista..." și cînd și-a dat seama că a alunecat pe o cărare riscantă, a spus: „Îi bun, îi bun..." Așa și cu presa asta europeană.

I.S.: *Un „actor" minunat sînteți, domnule Pleșu... Dar apropo de fundamentalism, de atitudinile noastre fundamentaliste, dincolo de doctrine, Nicolae Manolescu a scris recent un editorial, lăudînd un om care ne e aproape tuturora – pe Menuhin. Menuhin care a venit în Germania în '45, cînd Rubinstein și toată lumea a fugit din Germania, care a venit în Rusia, care l-a apărat pe Furtwängler și i-a dat locul în istorie, care a cîntat și în Războiul de Șase Zile, și în Israel, și în statele arabe, care acum a cîntat recent în Bosnia și care demonstrează tot timpul că orice atitudine fundamentalistă este împotriva Bibliei, e nocivă umanității.*

A.P.: Ați observat ceva, domnule Sava? Oamenii care au suferit sînt generoși.

I.S.: *Menuhin n-a suferit, domnule. Cei care au fost la Auschwitz, care au stat în Europa au suferit. Menuhin a fost maior în armata americană, poate din cauza asta i s-a reproșat.*

A.P.: Ăștia cîinoși n-au suferit. Ce a suferit Roger Garaudy, prin ce a trecut el, care este bilanțul lui existențial? S-a jucat de-a ideologiile vreme de 60 de ani...

I.S.: *Primește probabil bani de la cineva, asta-i tot, domnule Pleșu.*

A.P.: Yehudi Menuhin, chiar dacă n-a suferit personal, cum spuneți, a fost foarte aproape de un nucleu de suferință și lucrurile astea nu trec pe lîngă tine fără să lase urme... Eu am cunoscut anii trecuți un profesor de istoria științei remarcabil, care a fost în vizită la București de curînd, la Colegiul „Noua Europă", Yehuda Elkana, o personalitate în domeniul lui, care a stat un an la Auschwitz, dar care are cel mai deschis, cel mai liberal, mai tolerant, mai înțelept discurs pe care l-am auzit vreodată ; suferința te îmbogățește și asta se vede și la oamenii care au făcut pușcărie la noi. Nu la cei care sînt încrîncenați, ci la cei – dintre ei am avut norocul să cunosc personal cîțiva – care au integrat acest episod cu o noblețe exemplară.

I.S.: *L-aţi citit pe Steinhardt?*

A.P.: Cum să nu... El este cel care m-a învăţat să beau gin tonic. Unul din sfaturile cele mai importante pe care mi le-a dat este să nu ratez nici o ocazie să beau gin tonic... Spun asta, deşi pare marginal, pentru că era un om extrem de armonios în care angajarea intensă pe o cale spirituală mergea perfect cu umorul, cu vitalitatea, cu disponibilitatea către lume şi către bucuriile ei. Era un om care ştia să se bucure.

I.S.: *Era normală „trecerea", trădarea religiei părinţilor?*

A.P.: Asta nu sînt chemat să judec eu, sînt lucruri strict personale şi cîtă vreme n-a devenit ateu, nu e grav. A schimbat o religie cu alta. Grav era să renunţe la orice religie...

I.S.: *Domnule Pleşu, am început să discutăm despre Steinhardt şi cîteva personalităţi... Ştiţi ce vă propun? După ce o auzim pe Irina într-o romanţă, într-un lied, haideţi să amintiţi cîţiva oameni mari care v-au înconjurat, care v-au format. Vă ascultăm, Irina.*

(Moment muzical)

I.S.: *Vorbim acum de personalităţi, domnule Pleşu.*

Prima pe care v-aş propune să o luminăm ar fi profesorul şi sufletul dumneavoastră, Constantin Noica. Vă gîndiţi la Noica?

A.P.: Des, mă gîndesc des, şi am avut o perioadă în care mă gîndeam foarte des şi mi-era dor de el în modul cel mai direct şi cel mai simplu...

I.S.: *Cum ar fi trăit el în 1996?*

A.P.: Mă tem că ar fi fost uşor de preluat în diferite formule de euforie autohtonă, mă tem, pentru că avea înclinaţia asta... Dar ar fi fost în orice caz o prezenţă tonică şi coagulantă, cum reuşise să fie şi atunci. Problema relaţiei noastre cu Constantin Noica este că el a fost, ca să zic aşa, un maestru de front. El ne-a antrenat pentru o lungă viaţă de tranşee, pentru asta eram foarte bine pregătiţi. Cum să te simţi liber în condiţii de supraveghere, cum să te simţi creator în condiţii de sterilizare generală, cum să te adaptezi la un fel de minimalism al mijloacelor şi al ambianţei. Pentru acea lume era perfect. Nu ne-a pregătit pentru o lume cum e cea de azi, fiindcă nici el şi nici noi nu credeam că lumea de azi o să apară... Dar asta nu-i vina lui şi nici a noastră şi de aia e inadmisibil, nu uit să o apăs de fiecare dată cînd am ocazia, să facem procese postume de colaboraţionism unui om care a stat 10 ani în domiciliu obligatoriu şi 6 ani în puşcărie, într-o perioadă în care mulţi din cei care îl judecă acum nu înţelegeau să se manifeste în nici un fel. Unii

vorbesc ca și cum pe vremea lui Noica toată România intelectuală era pe baricade, toți erau în luptă, cu cuțitul în dinți, contra comuniștilor și numai el la Păltiniș, cu basca în cap, la 11°C, cît avea camera lui, întreținea relații tandre cu familia Ceaușescu. Asta-i o deformare. Rolul lui a fost uriaș pentru că a făcut să reapară pe scena culturală românească o profesiune care dispăruse de zeci de ani și care era profesiunea de filosof. Cu tehnica ei, foarte aplicată, și cu jerba ei spectaculoasă de idei.

I.S.: *Ce gîndea despre păcatele tinereții?*

A.P.: În general sau ale lui?

I.S.: *Despre atitudinile sale politice.*

A.P.: Nu ne-a vorbit niciodată de la sine despre asta, nu ne-a dat foarte multe explicații, dar a trebuit, la un moment dat, să răspundă întrebărilor noastre, fiindcă noi am descoperit încet, încet, articolele lui din „Buna Vestire"...

I.S.: *Adică noi, cine? Andrei Pleșu...*

A.P.: Gabriel Liiceanu și cu mine în primul rînd. I-am pus întrebările care se cereau puse. Și el a avut de dat un răspuns. Regreta acest episod și spunea că e explicabil, pe de o parte, prin faptul că politicianismul României interbelice era dezamăgitor pentru tînăra generație. Caragiale era prea vizibil, prea la suprafață. Ei toți nu l-au iubit pe Caragiale și în România e foarte periculos să nu-l iubești pe Caragiale. Te enervezi și devii încruntat. Caragiale temperează spasmele prea radicale. Ei, bine, ei au simțit că mișcarea legionară îl exclude pe Caragiale, îl rezolvă în sfîrșit, îl scoate din scenă. Lucru corect, dar prețul acestei ieșiri din scenă este de neplătit. În al doilea rînd, el spunea că păcatul lui a fost un păcat al eticismului. A fost o pură gesticulație. A promis, cînd i s-a cerut să intre prima oară în mișcare, că nu va intra decît cînd vor avea necazuri, pentru că ei nu sînt buni la putere, sînt buni numai ca ferment de opoziție... Și cînd erau în necaz, el era la Paris atunci, a simțit că trebuie să-și țină cuvîntul și a trimis o telegramă că e alături de ei. Tipul ăsta de gesticulație, de purism etic, i se părea acum, din perspectiva senectuții, juvenil și de asta era împotriva oricărei forme de angajare, chiar atunci cînd noi, de pildă, voiam să ne angajăm, eventual, sau să facem unele gesturi de protest față de contextul comunist de atunci. I se părea o juvenilitate.

I.S.: *V-aș întreba ceea ce mi-a spus odată Gogu Rădulescu, e adevăr sau nu? Noica l-a vizitat imediat ce a ieșit din pușcărie și i-a spus lui Gogu: nu uitați că eu rămîn legionar. Credeți că e adevărat sau era exagerarea lui Gogu Rădulescu?*

A.P.: N-am nici un element să judec. Nu prea era în stilul lui Noica tipul acesta de replică. El, după ce a ieșit din

puşcărie, se purta extrem de atent şi nu risca asemenea declaraţii. Doar să fi fost o replică cu panaş, aşa, la cine ştie ce altă replică a lui Gogu, nu ştiu...

I.S.: *Dar adiacent rămînînd în zona aceasta, spuneţi-mi, tinerii ăştia legionari ai noştri, ce gîndiţi despre ei? Bătrînii au locul lor...*

A.P.: Da, bun, săracii. Mă irită pentru că...

I.S.: *Nu „săracii", au o foaie a lor...*

A.P.: Săracii pentru...

I.S.: *Au plătit mulţi, foarte mulţi.*

A.P.: Au plătit. Pentru asta socoteala este întru cîtva încheiată şi în măsura în care fiecare din ei a fost un om angajat cu convingere într-o direcţie trebuie să le acordăm dreptul de a fi...

I.S.: *Şi cei mai mulţi dintre ei au plătit cu ani grei de închisoare...*

A.P.: Exact. La tineret, după mine, este vorba de o formă de frivolitate, o formă de lipsă de informaţie istorică, de mimetism superficial; trebuie să nu ai decît scuza propriei tale juvenilităţi ca să-ţi imaginezi că o soluţie compromisă între cele două războaie poate redeveni o soluţie în lumea de azi, şi mai ales în România. Problema mişcării legionare, care sînt de acord că trebuie rediscutată cu alte argumente şi cu alt ton decît o făceau autorităţile comuniste, problema aceasta trebuie evident discutată. În orice caz, ea se cuplează foarte prost cu tema ortodoxiei pe care în mod paradoxal o susţine, pentru că în ortodoxie nu e vorba niciodată de moarte decît dacă vorbeşti imediat de înviere, în nici un caz de asasinat. Şi toate mişcările de ping-pong care apar în discuţie cînd se spune: bine, dar asasinatul cutare a urmat persecuţiei cutare şi asasinatului cutare, sînt în afara perimetrului creştinismului care iar, în mod paradoxal, e invocat în permanenţă, pentru că creştinismul nu este religia răzbunării şi a dintelui pentru dinte.

I.S.: *Da, a apărut o carte foarte importantă, cred eu, a lui Grigore Traian Pop, care face o istorie a legionarismului şi demonstrează – poate am să pot cîndva să discut cu domnia sa –, demonstrează că această unire între pistol şi credinţă la începutul anilor '20...*

A.P.: Şi trebuie să mai spunem încă ceva: nu a fost numai un fenomen românesc. În momentul acela, Europa era pornită în direcţia asta şi sînt texte în Franţa, de pildă, deloc diferite de textele care apăreau în presa de extremă dreaptă de aici.

I.S.: *Domnule Pleşu, dar e normal ca la recentul Tîrg de carte care a avut loc în sala Radioului o editură să arate*

numai cărți verzi și să ne demonstreze cîte tipărituri verzi au apărut în ultima vreme...

A.P.: Da? Nu am fost acolo... Nu poți opri tipărirea acestor cărți decît cu riscul de a reintroduce cenzura. Eu zic că e bine ca lucrurile astea să fie cunoscute...

I.S.: *Dar apropo de garaudyști, știți că în momentul cînd negi holocaustul în Germania ești acuzat penal?*

A.P.: Știu, există o lege în privința asta și este venită pe fondul culpabilității germane, eu aș îndrăzni să spun că ar trebui instituită o lege asemănătoare și pentru cei care spun că totuși comunismul a fost un vis frumos, că și visul acesta frumos stă pe niște milioane de cadavre.

I.S.: *Și nostalgiile românești cum vi le explicați?*

A.P.: Față de ce?

I.S.: *Față de epoca Ceaușescu, față de comuniști...*

A.P.: Ei, bine, e plină lumea de proști...

I.S.: *Dar sînt cu milioanele aceștia proști...*

A.P.: Mulți, evident...

I.S.: *Da, mulți...*

A.P.: Nu cred că sînt milioane care au nostalgia lui Ceaușescu.

I.S.: *A, nu a lui Ceaușescu, ci a vremurilor trecute...*

A.P.: Nu avem ce face împotriva acestei amnezii vinovate.

I.S.: *Iată că am vorbit numai despre Noica și am „peripatetizat"... Vorbim curînd despre Frunzetti, vă sugerez un gînd despre profesorul dumneavoastră Schileru de care nu s-a mai spus nimic, dar pînă atunci, Amalia Niculăieș, o arie din „Boema".*

A.P.: Mă simt stingherit cînd văd un artist așteptînd să-i vină rîndul...

(Moment muzical)

I.S.: *Da. Era frumoasă vremea „Boemei" lui Puccini, domnule Pleșu, nu? Ați fi preferat să trăiți la sfîrșitul secolului trecut?*

A.P.: Nu, sînt mulțumit cu... 1996. Nu ne plictisim deloc. Nu speram să prind eu o epocă așa de pitorească, de pestriță și de tulbure ca asta prin care trecem.

I.S.: *Toate epocile au fost la fel de tulburi, chiar și* Belle époque...

A.P.: Trăim fiecare în epoca pe care o merităm și care ne trebuie. Nu trebuie să facem idol din nici o epocă anterioară...

I.S.: *Toate au fost turbulente, toate au fost pline de ură... așa cîte o* Belle époque, *așa, puțin într-un loc numai. Dar în această* Belle époque *ce a fost, în lumea asiatică, în lumea africană, în lumea americană...*

A.P.: Pe de altă parte, fiecare lume, chiar şi lumile cele mai rele, îşi are reţeta ei completă. În toate lumile, chiar în cele mai rele, în lumile concentraţionare, se reface, într-un fel straniu, portretul unei lumi întregi. Adică acea lume are şi episodul ei de umor, episodul ei de afecţiune, episodul ei de tragedie, fireşte. Întotdeauna se reconstituie universuri globale în care toate ingredientele sînt prezente, şi asta face viaţa suportabilă, chiar la nivelele cele mai...

I.S.: *Ciclicitatea istoriei şi a vieţii?*

A.P.: E o înţelepciune a spiritului timpului, să spunem.

I.S.: *Spiritul timpului este determinat de Dumnezeu?*

A.P.: Spiritele timpului sînt, în limbaj teologic, nişte arhangheli care sînt de obicei sub comanda lui Dumnezeu.

I.S.: *Şi diavolul e un.. înger.*

A.P.: Şi el, sigur, şi încă ce înger... Unul dintre cei mai înalţi, de aceea şi prăbuşirea...

I.S.: *Frumoasă ideea lui Rougemont, cu întrebarea asta... diavolul ăsta care e tot timpul cu noi...*

A.P.: O carte excelentă, de recomandat.

I.S.: *Explică totul.*

A.P.: Acum trebuie să revin la un om...

I.S.: *Reveniţi la un om... Dar are sens totul pe pămîntul ăsta, din moment ce aveţi explicaţii atît de uşoare, nu? Are sens viaţa... Ştiţi de ce e asta? Pentru că omul despre care vreţi să vorbiţi acuma, domnul Frunzetti, l-am întîlnit cu cinci zile înainte de a muri. Eu nu înţeleg nici cum a putut să moară. Şi l-am întrebat aşa, mie îmi era foarte drag, deşi eu nu ştiam, dar mă asculta la radio, şi mi-a spus: domnule, tare aş vrea să se termine porcăria asta de viaţă. Şi cînd v-am auzit pe dumneavoastră vorbind la Biserica Silvestru... De fapt de ce a murit Frunzetti aşa repede?*

A.P.: A făcut o embolie. Un cheag de sînge de la picioare...

I.S.: *Cu cinci zile înainte... duminică m-am întîlnit cu el pe stradă şi mi-a spus: să se termine odată cu porcăria asta de viaţă, şi era un filosof mare Frunzetti...*

A.P.: Era un om amar în anii lui..., nu numai în ultimii ani, ci în mulţii ani de după '50 şi îl evoc cu crescîndă căldură pentru că e dintr-o categorie de victime despre care nu se vorbeşte. Întîi aş spune rapid că a fost omul prin care eu am luat contact cu ceea ce înseamnă universitate, prezenţă academică. El reface pentru mine continuitatea cu marii profesori ai generaţiei anterioare, prin el îl aveam în faţă pe Vianu, fusese elevul lui Vianu, asistentul lui şi colaboratorul lui de ambasadă la Belgrad. Şi Papu, şi Dan Grigorescu, care erau profesori la Istoria artei pe atunci, erau tot studenţi ai

lui Vianu. Frunzetti mi-a transmis sentimentul unei lumi academice recuperabile. În plus, ca să revin la tema costumului și a cravatei, el purta costum și cravată în permanență, și nu era lucru deloc supărător, dimpotrivă, i se potriveau și există o categorie întreagă de oameni, mai ales oamenii acelei generații, pe care hainele astea stăteau normal. Noi am făcut o reacție de respingere pentru costum și pentru cravată, fiindcă a fost un interval în care ele stăteau pe activiști și pe ideologi care ne explicau la diverse ședințe cum stau lucrurile. Și nu știu cum se face, pe ei hainele stăteau ca pe niște cuiere. Înăuntru era un mort. Se mișcau ca niște scafandri în aceste veșminte, și asta a sfîrșit prin a transforma un atribut al eleganței – care este un costum bine croit și o cravată adecvată – într-o uniformă de nesuportat. De aici reacția unei generații întregi față de aceste anexe.

I.S.: *Dar epoca Beatles-ilor, la Standford – am întrebat unde sînt. În 1987, toți studenții purtau cravată și cămașă albă la curs.*

A.P.: Depinde: dacă te duci pe coasta de Vest, de pildă, la Berkeley, ești sfătuit să nu cumva să vii îmbrăcat prea staif, să fii mai nonșalant. Dacă te duci dincolo sau la Chicago, ți se sugerează, dimpotrivă, să te îmbraci cuviincios. America este un univers greu sistematizabil. Dar aș reveni la tema victimei de alt tip decît victima de care am vorbit noi. După revoluție, am fost în mod inevitabil puși în situația de a împărți lumea în victime și în călăi și era fatal să se întîmple așa. Numai că sînt mult mai multe tipuri de călăi și mult mai multe tipuri de victime decît am inventariat noi. Pentru noi, în această primă etapă, victima s-a identificat cu prizonierul politic. Asta nu înseamnă că cei care au rămas afară au fost niște răsfățați sau că nu au fost victime de alt tip, care n-au făcut experiența pușcăriei, dar care au fost lovite adînc în țesătura lor intelectuală și morală. Frunzetti este un asemenea om. Frunzetti a scăpat întîmplător de pușcărie. Era al 28-lea pe o listă de 27. Numărul 27 a intrat, era procesul lui Pătrășcanu, el a scăpat. Dar, scăpînd, el a trebuit să traverseze o perioadă de teamă, de anonimat, de marginalizare, de criză interioară perpetuă, care sînt și ele o pedeapsă, care sînt și ele de natură să victimizeze grav pe cineva. El îmi spunea, mi-aduc aminte: să știi că dacă nu se schimbă nimic, ai să ajungi și tu cum ajunge toată lumea, cum am ajuns eu însumi, să vorbești în bobote. Generația asta... sîntem duplicitari. Avea acte de curaj, spunea lucruri riscante pentru că temperamentul și verva lui nu-l puteau cenzura, dar pe urmă se temea de ce spusese, știa ce consecințe poate să aibă asta și încerca să recupereze

cu discursuri compensatorii. Viaţa lui a fost dramatică, mai ales la un om de o luciditate, de o inteligenţă şi de o delicateţe interioară pe care puţini le-au perceput.

I.S.: *Tatăl lui a fost general pe vremea lui Antonescu.*

A.P.: Da. În fond, e un om care e departe de a se fi realizat la nivelul înzestrării lui, şi această nerealizare o ştia şi o purta cu sine. Iată un tip de victimă. Noi nu putem să uităm că victimă era şi ţăranul căruia i se luase pămîntul şi era băgat în colectivă, victimă era şi profesorul universitar care ştia că nu poate să facă carieră decît dacă intră în partid. Sigur. Sînt grade diferite ale suferinţei, dar uneori viermele care roade e cel puţin la fel de insuportabil ca bîta care loveşte. Mai dau un exemplu. Tot un om la care ţin foarte mult şi care contează în viaţa mea şi a altor cîtorva prieteni : e vorba de Alexandru Dragomir. Alexandru Dragomir a făcut studii de filosofie, a fost studentul lui Heidegger. Heidegger întreba pînă tîrziu de el, fiindcă fusese impresionat de înzestrarea lui intelectuală. Revenit în ţară, a constatat că nu se mai poate face filosofie în condiţiile materialismului dialectic victorios şi şi-a irosit viaţa în diferite posturi de funcţionar. Şi acum, la pensie, reia în greacă Platon, reflectează la problema timpului şi face cu cîţiva dintre noi nişte seminarii în care noi învăţăm cum să faci o analiză de text altfel de cum o făcea Noica. Lui Noica îi era frică de el. Îi dădea să-i citească manuscrisele şi el îi spunea : Dinule, cînd ai să te apuci tu să gîndeşti serios totuşi? Atît de riguroasă şi de exigentă era lectura lui, pe care Noica nu o evita niciodată.

I.S.: *De ce nu îl ştim pe domnul Dragomir, domnule Pleşu?*

A.P.: Pentru că e o victimă din categoria care nu a putut ieşi în faţă spunînd...

I.S.: *În ce an e născut?*

A.P.: Păi acum are 80 de ani, în jur de 80 de ani.

I.S.: *Şi nu poate veni să ţină cursuri la facultate?*

A.P.: Nu este genul care să iasă... acum e şi destul de bolnav. Şi nici nu cred că vrea. El şi-a trăit viaţa în postura asta şi e minunat ca prezenţă şi ca interlocutor, şi ca profesor, ştie să scoată untul metafizic din orice platitudine, dar e o victimă. Şi nici măcar nu poate să beneficieze de privilegiile fiscale de fost deţinut politic. Trebuie să nu uităm categoria asta de oameni. El nu se complace în postura de victimă şi mă tem că dacă urmăreşte emisiunea asta se şi enervează că îl tratez aşa, dar e un caz, ca şi Schileru. Schileru era un om extraordinar, cursurile lui sînt de neuitat, cei care i-au fost studenţi ştiu ce a însemnat prezenţa lui la Academia de Arte Frumoase, dar el e un om care pînă la 58 de ani, cînd s-a

prăpădit, n-a putut să iasă din ţară, i s-a dat un paşaport cu un an înainte de a muri, s-a dus la Paris şi ne povestea că a ezitat dacă să intre sau nu în Muzeul Luvru, era istoric de artă, şi n-a intrat pînă la urmă. A stat într-o cîrciumă vizavi de muzeu spunînd că e inutil la vîrsta asta să intri şi să-ţi schimbi toate părerile despre artă, după ce o viaţă întreagă le-ai avut pe acelea ale unuia care nu văzuse direct lucrurile. El a fost pentru studenţii anilor '60 o prezenţă miraculoasă, era la curent cu tot, citise tot, avea un farmec de vorbitor extraordinar, care dădea o componentă de aventură existenţială lecturilor lui. Oamenii ăştia trec şi sînt uitaţi. Ei fac însă parte dintre victimele sistemului şi, repet, sînt într-o categorie de victime despre care nu vorbim.

I.S.: *Pe Ţuţea l-aţi ştiut?*

A.P.: Sigur că da. Bun, el a fost o victimă direct. A petrecut mulţi ani în închisoare şi este dătător de măsură pentru ce a însemnat, în vremea aceea, cultura oralităţii. Era o vreme în care, cum bine vă amintiţi, scrisul era destul de bine controlat, chiar dacă au putut trece numeroase lucruri importante de bariera asta, cu complicităţi greu de analizat. Dar mulţi dintre noi au supravieţuit împrejurul unor forme sublime de oralitate. Ţuţea a fost un geniu al expresiei orale, de un farmec, de o putere de convingere, de o originalitate extraordinare, şi mai ales un om în care simţeai zilnic tensiunea dintre pasiunea culturii şi pasiunea credinţei. Între inteligenţă debordantă şi umilitate de om al unei angajări spirituale. Era un om tensionat, portretele care i se fac acum sînt idolatre şi false, i s-a făcut un mic cult de infailibilitate papală... el spunea tot felul de lucruri, era inepuizabil, divers, surprinzător, imprevizibil. Nu semăna deloc cu personajul linear şi catedratic care...

I.S.: *Un tînăr pe care îl ştim din Piaţa Universităţii a încercat să devină un fel de Ţuţea mai tîrziu.*

A.P.: Întotdeauna în jurul cîte unui mare maestru apar epigoni de toate felurile...

I.S.: *Ştiţi bine la cine mă refer...*

A.P.: Vă referiţi probabil la Marian Munteanu. E foarte greu să fii oricine altcineva, dar să fii Ţuţea e aproape imposibil pentru că omul avea o croială inimitabilă. Şi cine preia din gesturile lui sau din atitudinile lui fără să aibă substanţa lui, lecturile lui, experienţa lui de viaţă, cade în ridicol.

I.S.: *Domnule profesor, cînd am citit* Minima moralia *a dumneavoastră, mi-am amintit de una din cărţile copilăriei mele, aveam 12 ani în '45 cînd am citit volumul profesorului Ionescu Gulian,* Introducere în etica nouă. *Era o carte care demonstra că problemele etice sînt curente în filosofia românească.*

A.P.: Sigur, el a început onorabil, numai că un specialist în etică ar fi trebuit să aibă mai multă exigenţă cu el însuşi. Or el a căzut atît de jos, ca cenzor, ideolog şi filosof de serviciu al regimului trecut, încît e aproape irecuperabil. Cei care au avut direct de a face cu el ştiu cît de departe putea să meargă cinismul lui şi duritatea măsurilor lui administrative. El a fost directorul Institutului de filosofie ani de zile şi a sufocat practic evoluţia filosofiei româneşti pe timpul cît a fost în această postură. E o figură de tristă amintire, ceea ce nu-l împiedică să fie academician, fireşte.

I.S.: *De ce nu sînteţi academician, domnule Pleşu?*

A.P.: Mă simt încă bine. Nu mă simt aşa şubrezit încît să îmi trebuiască această cîrjă. Trebuie să scriu cîteva cărţi ca să...

I.S.: *Dacă depăşiţi 60 de ani nu mai sînteţi membru al Academiei... ştiţi, conform legislaţiei actuale.*

A.P.: Da?

I.S.: *Da.*

A.P.: A, parcă am auzit că după 60 de ani nu mai poţi să devii...

I.S.: *Nu, aşa-i la noi...*

A.P.: A, e o academie cuplată cu ideea de grădiniţă... Sînt cîteva lucruri curioase acolo, dar încetul cu încetul se vor repara, fireşte. Am auzit, de pildă, că Nicolae Manolescu nu putea fi primit pentru că era colorat politic, ca şi cum Iorga, cînd era academician, era fără culoare politică sau Goga sau toţi ceilalţi. Sînt argumente comice...

I.S.: *Recuperabile, recuperarea, mi-a plăcut sintagma aici cînd aţi vorbit de profesorul Constantin Ionescu Gulian. Zilele trecute am primit de la* Apostrof, *de la Cluj, o carte care mi se pare excelentă, o* Istorie a filosofiei româneşti, *a lui Ion Ianoşi. Domnul profesor Ianoşi se pare că e un om profund recuperabil, deşi dragostea lui de marxism este de neînţeles pentru o minte...*

A.P.: E recuperabil tocmai pentru că această dragoste de marxism e autentică, nu e jucată. Sînt irecuperabili ăia care au rămas într-un fel de relaţie de oportunitate paradoxală cu această... Bun, am văzut cartea şi eu, am avut-o în mînă şi am fost uimit, pentru că acum cîteva luni, la Colegiul „Noua Europă", a ţinut o conferinţă Gabriel Liiceanu, intitulată *De ce nu e posibilă o istorie a filosofiei româneşti?*, şi domnul Ianoşi era în sală şi a spus: „Îmi pare rău, e posibil, am şi scris-o". Noi am crezut că glumeşte. Dar cu hărnicia, cu puterea de muncă pe care o are, a produs-o. N-am citit-o, nu ştiu ce e acolo, în orice caz e prima încercare de istoria filosofiei româneşti făcută fără amprenta ideologică de dinainte; e de

văzut exact cum e textul, dar faptul că s-a născut e, în sine, de salutat ca fiind benefic.

I.S.: *De ce vă iubește atît de mult Mircea Dinescu?*

A.P.: Pentru că și eu îl iubesc pe el.

I.S.: *Dar e straniu la Mircea Dinescu să iubească un savant de tipul ăsta; doar pentru că nu purtați cravată, probabil.*

A.P.: La el cînd mă duc, niciodată, într-adevăr.

I.S.: *De cînd sînteți prieteni?*

A.P.: După '86, '87. Nu pot să spun de ce mă iubește el, dar pot să spun de ce îl iubesc eu. Îl iubesc întîi pentru că e unul din oamenii cu cea mai mare omogenitate lăuntrică din cîți cunosc eu, e un om care nu are fragmente. E integral în fiecare gest al lui, în fiecare vorbă a lui, e el în mod compact, de la un capăt la altul. Nu spune una și gîndește alta, nu simte una și spune alta și tot ceea ce face, de la mîncare și pînă la discurs, are o amprentă inconfundabilă și este în concordață cu natura lui reală. El nu minte. Nici unul din gesturile lui existențiale, chiar cele care sînt neconvenabile sau direct deplasate, nu sînt minciuni. Pe de altă parte, eu l-am cunoscut într-o situație limită și cred că asta e dătător de măsură pentru o relație umană. S-ar putea să ai cu cineva o relație omenească fără să ajungi niciodată într-o situație-limită alături de el sau să-l vezi vreodată într-o situație-limită și eu pretind atunci că nu știi foarte bine cu cine ai de a face. Or, eu l-am văzut în momentul cel mai dificil al vieții lui și mi s-a părut atunci că s-a purtat exemplar, altfel decît îl vedem noi pe scenă, cu o rezervă, cu o concentrare, cu o demnitate, cu o discreție care sînt semnul unei calități sufletești cu totul ieșită din comun. Așa că pentru mine poate să stea și în cap...

I.S.: *Momentul-limită a fost impactul cu Uniunea Scriitorilor?*

A.P.: A fost impactul cu uniunea securității noastre care îl păzea cînd avea domiciliu obligatoriu, care îl urmărea minut de minut. Ei bine, cît am putut încă să-l întîlnesc cu acești însoțitori alături, de altfel, el s-a purtat într-un fel care mi-a impus. Era în același timp curajos, resemnat, răbdător și neranchiunos.

I.S.: *Spuneți-mi, de ce nu l-ați putut ține pe Andrei Șerban în țară?*

A.P.: Andrei Șerban a vrut să plece. Era într-un moment în care trebuia să ia o decizie care ținea și de familie, și de postura lui profesională acolo și sigur că anumite nereguli, conflicte care au apărut aici au fost un bun prilej ca el să ia această decizie. Însă acum o putem spune liniștiți, nu l-a dat

nimeni afară, a fost o decizie personală. E foarte greu, domnule Sava, cînd ai o familie integrată într-o anumită societate, cînd ai o postură profesională relativ stabilă într-o lume în care...

I.S.: *Dar nu l-au dat afară inerţiile Teatrului naţional?*

A.P.: Astea l-au putut irita, dar dacă în el era o dorinţă absolută de a rămîne, nu puteau să îl împiedice. De altfel, trebuie să spun că, vorbind cu el acum cîteva luni la New York, mi-a spus că nu exclude deloc posibilitatea de a reveni; el e o natură plină de temperament, tinerească, greu de domesticit, totul e de aşteptat de la el.

I.S.: *„Oedip"-ul l-aţi văzut cu el?*

A.P.: Nu. Şi mi-a reproşat.

I.S.: *Şi are dreptate.*

A.P.: Nu m-am dus de frică că nu are să-mi placă.

I.S.: *Eu l-am văzut în iulie la Atena, în timpul turneului Operei care a prezentat pe Acropole „Oedip"-ul, i-am sugerat ideea să ne luptăm pentru un „Oedip" în această montare la Paris. Era normal să o facem asta în 1996, cînd se împlinesc, de altfel, 50 de ani de la premiera „Oedip"-ului, de la Opera Mare din Paris. Era normal să luptăm pentru asta, dar văd că toată lumea a uitat, şi domnul Caius Dragomir, ambasadorul nostru la Paris, mi-a promis că „Oedip"-ul lui Andrei Şerban trebuie văzut la Paris. Acolo poate fi înţeles integral şi după aceea poate să treacă în America, unde am certitudinea că ar fi privit cu interes...*

Aţi văzut presa în legătură cu „Oedip"-ul lui Şerban?

A.P.: Am văzut, da. Părea destul de mulţumită. Dar era şi o confuzie legată de discursul lui de mulţumire care iarăşi a...

I.S.: *Dar asta nu are nici o legătură.*

A.P.: La noi, da. Lucrurile acestea au mereu o legătură.

I.S.: *Cum să aibă legătură, că el a spus un cuvînt. Dar era vorba de criticile cumplite, să zic aşa.*

A.P.: În orice caz, eu mă gîndisem în '90, ezitam, mă sfătuiam atunci şi cu Caramitru, dacă nu cumva ar fi bine să-l numim director la Operă. Ar fi fost foarte interesant.

I.S.: *30 de opere a montat de la Metropolitan pînă la Covent Garden... Şi vrea să vină, să devină regizor de operă în ţară. Şi acum din nou puţină muzică.*

Uitaţi o piesă scrisă de Enescu în anii cînd era parizian, într-un fel, şi a scris cîteva piese pentru diverse instrumente. O legendă pentru trompetă, Cantabile *şi* Presto *pentru flaut, a scris un* Konzertstück *pentru violă, şi acum, cînd dai examen la Conservatorul din Paris, cînţi aceste piese ale lui Enescu.*

Deci, cum vă numiţi?

C.P.: Cătălin Palaghia.

I.S.: *Şi la pian e?*

I.R.: Ioana Radu.

I.S.: *Deci,* Cantabile *şi* Presto *pentru flaut şi pian.*

(Muzica)

I.S.: *Cu maestrul Frîncu învăţaţi?*

C.P.: Da.

I.S.: *Flautişti grozavi avem în ultima vreme. Data trecută am ascultat pe un alt coleg al dumneavoastră. Mulţumesc oricum Conservatorului, Academiei, profesorului Ţugui care ne-a trimis aceşti studenţi. Domnule profesor, noi mai avem probabil 17 minute... nu ne va oferi nimeni minute în plus, cu toate că o noapte întreagă v-aş ţine aici dacă ar fi după mine, că aşa ar trebui să fie o televiziune.*

A.P.: Plictisim lumea.

I.S.: *Nu cred. Uite asta nu mai cred... Că lumea doreşte să-l asculte pe Andrei Pleşu vorbind.*

A.P.: Oricine se eternizează la televiziune în România stîrneşte pînă la urmă în mod legitim amintiri neplăcute.

I.S.: *Dar de ce legitim? N-am înţeles.*

A.P.: Nu e bine să fie mereu aceiaşi la televizor.

I.S.: *E bine să vorbească oameni deştepţi la televiziune, domnule Pleşu.*

A.P.: Dar sînt mulţi.

I.S.: *Da, sînt mulţi. Îi aducem pe toţi. Dar nu aducem numai pe cei foarte deştepţi şi publicul are nevoie de cei foarte deştepţi, cum are nevoie de instrumentiştii cei mai buni ş.a.m.d.*

A.P.: Aşa e. Cum se formează asemenea instrumentişti şi cum îi ajutăm ? Îmi permit să mă leg de episodul acesta muzical minunat pe care l-am auzit, pentru că ştiu că există deja copii care sînt extrem de înzestraţi, care progresează rapid la un instrument sau altul, sînt invitaţi la concursuri internaţionale şi nu au bani să se ducă. Nu se găseşte nici o instituţie care să plătească drumul, de obicei însoţit, al unui asemenea copil care, dacă reuşeşte să plece, se întoarce cu premii. Uneori se apelează la Fundaţia SOROS, dar nu se poate apela la nesfîrşit. Cine se va decide – acum sînt împotriva citatului din Caragiale – să finanţeze talentele care se nasc şi care nu se pot afirma dacă nu circulă ?

I.S.: *În plan cultural, ce trebuie să finanţeze statul, domnule Pleşu?*

A.P.: Păi, în orice caz, asemenea talente proaspete, asta neapărat.

I.S.: *Statul, în acelaşi timp trebuie să finanţeze – citez din studiile dumneavoastră şi îmi amintesc cuvîntările dumnea-*

voastră – şi cele 16 filarmonici şi cele 5 teatre lirice pe care le avem. Statul trebuie să o facă, şi nu sponsorii particulari.

A.P.: Nu poate statul. Mai ales un stat sărac inevitabil cum e ăsta nu poate să finanţeze 40 de teatre. Sîntem un caz unic în lume. Unic. Nicăieri în lume nu are statul bani să finanţeze 40 de teatre. Trebuie găsite soluţii.

I.S.: *Cîte teatre sînt în Germania, domnule Pleşu?*

A.P.: Finanţate de stat?

I.S.: *În fiecare sat există un teatru, pînă la urmă...*

A.P.: Da, dar finanţat de stat?

I.S.: *Finanţat de primăria locală.*

A.P.: În Italia sînt 8 finanţate de stat.

I.S.: *Dar restul, fiecare orăşel are două teatre.*

A.P.: A, da. Dar să facem legea autonomiei locale, să dăm prefecţilor şi primarilor dreptul să-şi folosească cum vor ei fondurile, să-i alegem pe unii care înţeleg să dea bani pentru cultură, să facem o lege a sponsorizării inteligentă şi stimulatoare, să ne îmbogăţim, şi atunci vom avea bani. Dar să-i spui tot timpul celui de la stat: plăteşte, plăteşte, plăteşte, chiar dacă e nobil, e iraţional, imposibil.

I.S.: *Dar avem nevoie de cele 40 de teatre, de cele 16 filarmonici, le-am construit cu sîngele nostru.*

A.P.: Dacă sînt bune, da. Dacă nu sînt competitive, nu. Şi dacă sînt bune, ele pot să-şi facă, pînă la urmă, rost şi de bani. E o problemă complicată.

I.S.: *Da, dar legea asta a sponsorizării trebuie discutată.*

A.P.: E greşită aşa cum e acum. Aşa cum e acum, e o lege făcută, în cel mai bun caz, să facă rost de bani pentru echipe de *football*.

I.S.: *Şi pentru concursuri... miss Pocreaca. Dar asta-i foarte grav.*

A.P.: Da, este.

I.S.: *Dar faptul că ţările serioase ale lumii, mă gîndesc iarăşi la Irlanda pe care am evocat-o acum o săptămînă şi acum e în plină atenţie a Europei, are filarmonici, are teatre, are... 6 orchestre pentru tineret, subvenţionate, nu ştiu de cine, de sponsori, sponsori care nu plătesc impozite, normal, din moment ce ajută cultura.*

A.P.: Bine, Irlanda e un caz aparte. Îmi spunea de curînd Mircea Cărtărescu, care s-a întors dintr-o călătorie, că Irlanda e finanţată ca să rămînă patriarhală. E finanţată ca să-şi păstreze stilul de viaţă arhaic, ca să spun aşa.

I.S.: *Să dea Dumnezeu domnule Pleşu să aveţi dumneavoastră nu casa de pe Paris 14, ci o casă a unui ultim ţăran din Irlanda, între Dublin şi Cork, că drumul acesta l-am stră-*

bătut acum cîteva săptămîni cu o maşina. Şi să vedeţi cum trăieşte toată lumea şi cum whisky-ul ăsta din al XIII-lea veac, ei se mîndresc că îl distilează încă din al XIII-lea veac... şi bisericile din secolele XII, XIII. Sînt 4-5 universităţi în Dublin frecventate de mii de studenţi şi toată lumea nu trăieşte hedonic, trăieşte cu Dumnezeu. Dumnezeul irlandezilor la care, de pe vremea lui Patrick, ţin ca nimeni alţii în Europa, şi e normal că de la Joyce şi pînă la Bernard Show să apară acolo.

A.P.: Spiritul şi „spirtul" sînt vecine întotdeauna.

I.S.: *Da, domnule Pleşu. Despre călătorii ar fi foarte frumos să vorbim. Mi-a plăcut undeva o sintagmă a dumneavoastră că sîntem o ţară fără „keine Klo[sett] Kultur". N-avem cultura closetelor, de aici trebuie pornit, nu?*

A.P.: Da, în orice caz aici trebuie ajuns. Pentru că eu văd reintegrarea europeană în termeni simpli nu în termeni patetici. Integrarea europeană înseamnă să ai closete curate, să fie apă caldă la baie...

I.S.: *Vom putea avea noi vespasiene curate vreodată?*

A.P.: Nu ştiu, că aici e şi o chestie de mentalitate. Românul dispreţuieşte în mod normal closetul şi atunci îl tratează prost. Closetul e un loc unde se întîmplă lucruri necuviincioase, ca atare nu trebuie să ai mare grijă de el. Trebuie să-l dai deoparte cît mai repede şi să-l laşi aşa cum e.

I.S.: *Closetele din aeroportul din Karachi ni s-au părut la fel...*

A.P.: Păi sîntem... tradiţii vechi... Eu sper încet, încet, să găsim soluţii convenabile şi pentru asta, dar oricît pare de...

I.S.: *Cine v-a spus ideea asta că sîntem o ţară „keine Klo Kultur"? Un german, nu?*

A.P.: Un neamţ, odată. Străinii chiar cînd vor să fie uneori... uneori o spun cu drăgălăşenie, cu umor. Am avut în vizită un profesor de la Berkeley, în vară, pe care l-am plimbat în nordul Moldovei şi drumurile sînt lungi, Bucureşti – Suceava cu maşina acoperă o zi. Ei, la diferite ore din zi, pe marginea drumului, vezi diverse spectacole. Spectacolul care se vedea *tot timpul* era al unor oameni care stăteau. Stăteau pe marginea drumului. Şi ăsta, care e englez de felul lui, după ce a văzut şase ore numai oameni care stau pe margine, a vrut să-mi spună lucrul ăsta cu oarecare delicateţe şi mi-a spus pe englezeşte: „There is a lot of sitting going on", ceea ce s-ar traduce „Se ocupă multă lume cu statul". E ceva adevărat în observaţia asta, care ţine de simţul eternităţii.

I.S.: *Nu ţine de faptul că nu avem un* sitting room *fiecare dintre noi şi meritäm după tradiţiile pe care le evocaţi*

dumneavoastră să avem fiecare dintre noi un sitting room, *aşa cum are orice ţăran din Spania, cum are orice ţăran din Irlanda.*

A.P.: Esenţial e să ai mereu conştiinţa celuilat. Noi nu putem avea reguli de convieţuire bună cîtă vreme trăim cu aerul că sîntem singurii utilizatori ai vieţii noastre şi ai drumului nostru, şi ai closetului nostru, şi ai perdelei din camera de hotel ş.a.m.d. Celălalt lipseşte.

I.S.: *Dar avem nostalgici mulţi pentru această lume, nu?*

A.P.: Da, există nostalgici pentru toate delirurile şi pentru toate derapajele, din păcate.

I.S.: *Comunicaţi-mi, doamna Stuparu, cîte minute mai avem, nu mai încheiem cu muzică, vreau să exploatez verbul...*

A.P.: Pot să mai spun ceva despre prieteni?

I.S.: *Vă rog, vă ascult.*

A.P.: Fiindcă cred că pînă la urmă toţi sîntem rezultatul întîlnirilor pe care le-am avut, sau pe care le-am ratat, şi cred tot mai mult că fără să putem invoca oameni, oameni concreţi cu destine concrete ne pierdem în declaraţii retorice.

I.S.: *Destinul ne aduce prietenii, domnule profesor?*

A.P.: Sigur că da, şi trebuie să fim disponibili, să reacţionăm potrivit. Evident, pînă la o vîrstă; eu cred că nu-ţi faci prieteni la nesfîrşit.

I.S.: *Un prieten adevărat e un dar, un dar zeiesc.*

A.P.: Un dar de care trebuie să ştii să te bucuri, şi care devine însoţitorul tău pînă în clipa finală.

A venit odată un moldovean foarte simpatic şi inteligent, de altfel, la mine, şi el om copt acum, care spunea: domnule, aş vrea să ne împrietenim. Asta nu merge aşa, nu merge *să decizi* să-ţi mai faci încă un prieten. Astea se nasc în timp, au o anumită consistenţă organică, care nu poate fi fabricată. E cazul, de pildă, al prieteniei mele cu Gabriel Liiceanu, pe care îl admir nu numai pentru mintea lui care este una dintre cele mai cristaline pe care le-am văzut. Mintea lui este de o croială, de o limpezime, are geniul sistematizării oricărei probleme.

I.S.: *Dar de unde crisparea asta?*

A.P.: A lui?

I.S.: *În relaţiile cu alţi oameni.*

A.P.: E mai curînd timid şi are un simţ excesiv al ridicolului.

I.S.: *Umor are?*

A.P.: Da, dacă se destinde, sigur. El, şi în general un prieten, îţi livrează şi un anumit tip de răsfăţ de care ai nevoie în viaţă. Trebuie, din cînd în cînd, să ne putem şi răsfăţa şi există un răsfăţ al prieteniei care decurge din senti-

mentul că îi pasă cuiva de tine. Așa, îți dă un telefon, cînd știe că tușești îți recomandă un medicament, îți face o bună cafea ; eu cînd plec cu Gabriel într-o călătorie știu că sînt protejat pe toate laturile, face sandwich-uri bune și suficiente pentru toată durata drumului, o cafea bine dozată. Cînd eram la Păltiniș n-aveam griji, el prelua cu un fel de devotament amical și cu competență toată logistica drumului, și asta face să văd relația dintre noi ca fiind fără sfîrșit. Am spus că de la o vîrstă nu faci prieteni noi, dar am făcut unul, pe domnul Patapievici. Credeam că nu o să mai am noi prieteni, credeam că am încheiat rubrica asta, or, Patapievici a fost un fericit adaos...

I.S.: *E mai tînăr cu 8 ani ca dumneavoastră.*

A.P.: Mai tînăr cu 8 ani, poate mai mult, aproape 10. Dar m-a umplut de speranță fiindcă am simțit că postura de trufanda, să zicem, a generației mele s-a ofilit și avem trufandale care vin din spate cu mari înzestrări și cu mari promisiuni. Iar bombănelile curente despre faptul că vorbește uneori mai abrupt sau că se încruntă la poporul român sînt ridicole.

I.S.: *Avem dreptul să ne încruntăm la „mama" noastră?*

A.P.: Domnule Sava, ați văzut vreodată cum își suduie țăranii vitele? Știți cum își iubesc țăranii vitele? Mama și sora nu-s nimic pe lîngă vacă, așa de necesară și de importantă e vita într-o ogradă încît restul familiei e pe locul doi. Ei bine, vita se suduie cu o convingere extraordinară. Cu cît o iubești mai mult și ai mai mult nevoie de ea, o sudui mai apăsat.

I.S.: *Pentru că știi că nu replică?*

A.P.: Nu, domnule. Pentru că ești una cu ea și cînd o înjuri pe ea, înjuri și soarta, și ploaia, și pe tine, și pe șeful guvernului. Este o sinteză a bunului însuși, în care iubirea, nevoia și sudalma merg laolaltă.

I.S.: *Dar cum să convingem masa de oameni de vîrsta dumneavoastră și pînă la mine că ni se poate spune că „semănăm cu o fecală"? Cum îi pot convinge eu, așa cum a spus domnul Patapievici...*

A.P.: Eu am umblat destul de mult printre oameni – sună a frază de campanie prezidențială –, „am cunoscut sute de mii de oameni", și știu că poporul român e un popor care are înjurătura ușoară. Păi ce spune poporul român despre poporul român e de necrezut ! Cum nu se aprinde chibritul, înjură nația. Cum nu vine tramvaiul, dă dracului istoria națională.

I.S.: *Dar n-o scrie, domnule!*

A.P.: Păi n-o scrie pentru că e analfabet sau nu are obiceiul, dar în general, mai mari sudălmi despre România decît spune românul la nevoie și la necaz eu n-am auzit.

„Popor de tîmpiţi", „fir-ar al naibii de"... asta e o vorbire curentă în România. Aşa că nu ştiu cum se enervează ei, cînd o aud spusă la necaz de unul care totuşi a mai spus şi alte lucruri. Este caraghios că lumea s-a blocat în asta cum se blochează liceenii într-o imagine porno strecurată, întîmplător, într-un roman bun. Patapievici e mult mai mult decît atît.

I.S.: *Pornografie, pornografie. M-aţi citat într-o carte a dvs. şi aţi spus că sînt un* franc-tireur *cam utopic.*

A.P.: Cam fundamentalist sînteţi...

I.S.: *Mai spuneţi un cuvînt despre un alt tînăr prieten al dumneavoastră.*

A.P.: E, am mulţi... Am pe Horia Bernea, pe Anca şi pe Mihai Oroveanu ; pe Sorel Vieru nu l-am pomenit. Cea mai generoasă minte pe care am întîlnit-o. Cînd eşti nemulţumit de tine sau de un text, trebuie să-l întrebi pe Sorel – el e mulţumit. Şi îţi dă argumentele pentru care să fii mulţumit. Are o pozitivitate, nu pentru că nu are criterii e mulţumit de orice, ci pentru că *are* criterii şi pentru că e de o fineţe intelectuală care îi îngăduie să vadă lucrul bun şi acolo unde, în pripa ta, tu nu-l vezi.

I.S.: *Vine din aceeaşi suferinţă de care vorbeaţi la Steinhardt?*

A.P.: Se poate, în orice caz, el şi fără să schimbe religia are de multe ori comportamentul cuiva care se integrează perfect în tradiţia creştină.

I.S.: *E un bun logician?*

A.P.: Excelent. Asta mă irită la el.

I.S.: *De ce?*

A.P.: Pentru că nu pot să învăţ logică, am un blocaj aici, şi simt că natura lui nu-i de logician. De cîte ori se dedică logicii face ceva împotriva naturii lui.

I.S.: *O ultimă glosă... despre invidie. Vorbiţi-mi ca etician... Invidia e în noi, dată de Dumnezeu?*

A.P.: În unii e, în unii nu e.

I.S.: *Toţi sîntem invidioşi, domnule Pleşu...*

A.P.: Nu, domnule Sava. Am cunoscut... Eu sînt invidios, dar am cunoscut oameni care nu sînt invidioşi şi mă uit la ei ca la nişte icoane.

I.S.: *Un muzicant neinvidios, nu ştiţi?*

A.P.: Ei, bine, la artişti nu e vorba de invidie, e vorba de orgoliu, e altceva. Artiştii nu sînt invidioşi, dar nu înţeleg să împartă pîinea asta grea a succesului cu altcineva, e de înţeles. Ţine de metabolismul lor. Dar cunosc oameni care nu sînt invidioşi şi aş invoca un ultim nume, în privinţa asta, tocmai pentru că e uitat. Unul din oamenii care a avut o

influență în viața mea a fost Marin Tarangul. Era poet, făcuse teologie, pușcărie și ajunsese coleg cu mine la istoria artei, era mai mare cu zece ani. La un fost premiant ca mine, și la o natură de pământ, stabilă și uneori greoaie, trebuia să mă întîlnesc, la timp, cu un smintitor. Și ăsta a fost Marin...

I.S.: *Domnule Pleșu, mi se face semn că mi se iau căile, aș fi vrut să vorbim despre Institutul de istoria artei. Acolo e un compartiment muzical și aș fi vrut să aud judecata dumneavoastră. Mai veniți o dată cu noi; a fost o seară minunată astăzi, să știți. Și am certitudinea că...*

A.P.: Telespectatorii ar trebui să judece, nu?

I.S.: *Ei, aflu eu mîine. Nu mai îmi plac mesajele prin telefon, dar probabil că oficiul nostru de sondaj a primit foarte multe telefoane... Mai promiteți oamenilor că mai veniți, așa, pe viitor.*

A.P.: Sigur. După ce trece tranziția...

I.S.: *Vă mulțumesc în mod deosebit.*

A.P.: Și eu vă mulțumesc. Și mulțumesc artiștilor care ne-au delectat.

18 ianuarie 1997

Vladimir Tismăneanu, Mircea Mihăieş

„Există raţiune în istorie?"

Iosif Sava: *Bună seara, Mirela Ogăniţă, studentă, în anul I, a Academiei de Muzică, la clasa profesorului Vlad Dimulescu, ne-a dus la 1700, într-o seratăîn care vom dezbate probleme contemporane, o sonată de Scarlatti; 1700-1997 un drum lung, spre mizeria umanităţii, într-un fel, dacă ţii seama de liniştea care domină asemenea sonată.*

Serata personalităţilor ţării, serata evenimentelor culturale curente are astăzi drept oaspeţi, aţi văzut pe genericul nostru, pe profesorul Vladimir Tismăneanu, unul dintre cei mai remarcabili politologi ai lumii contemporane – cunoscut în mediile ştiinţifice de specialitate şi în general politice din Europa şi America – după cum s-a spus ieri la lansarea unei cărţi a domniei sale, este europeanul nostru la Washington. Alături de domnia sa, se găseşte domnul Mircea Mihăieş, cunoscutul scriitor, eseist, redactorul-şef al revistei „Orizont", autorul unor volume pe care le ştiţi: De veghe în oglindă, Femeia în roşu, Cartea eşecurilor, Cărţile crude; *a mai fost la o* Serată *alături de Monica Spiridon, dar acum a venit împreună cu prietenul său, colaboratorul său, profesorul Vladimir Tismăneanu...*

Mircea Mihăieş: Sînt unul din suporteri, domnule Sava...

I.S.: *Bine,* bodyguard *pînă la urmă...*

M.M.: *Bodyguard* e domnul Morar, care se află lîngă cameramani...

I.S.: *Se află alături de noi; dar cu căldură prietenească, de trei săptămîni ne-a spus că Vladimir Tismăneanu vine la Bucureşti şi e frumos să-i afectăm această* Serată. *Am făcut-o pentru că ieri, la Casa Scriitorilor, a avut loc lansarea cărţii* Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel – *o carte fundamentală pentru ştiinţa contemporană, tradusă în limba română de Alexandru Vlad, după ediţia*

apărută acum cîtva timp la New York. Au vorbit ieri Alina Mungiu, Mircea Mihăieș, Mircea Dinescu, Nicolae Manolescu, Alexandru Vlad și invitatul meu din această seară, domnul Silviu Lupescu, directorul, sufletul unei edituri excepționale – POLIROM –, care ne-a dăruit în ultimul an cărți de bază pentru gîndirea românească și pentru înțelegerea lumii contemporane.

Una din cărțile domnului Tismăneanu, Balul Mascat, *și cartea despre care v-am vorbit acum două săptămîni, cartea lui Françoise Thom,* Sfîrșiturile comunismului, *pentru care am primit cîteva mii de scrisori solicitîndu-mi adresa unde să găsească această carte, au apărut în colecția PLURAL; după cum și acest volum – vi-l arăt din nou – lansat ieri, înseamnă un succes înainte de toate în plan editorial, pentru modalitatea în care a apărut.*

Deci invitatul nostru principal este domnul profesor Vladimir Tismăneanu pe care îl aștept de multă vreme, pe care toți îl citim. Cărți pe care le-am găsit în biblioteca mea: Fantoma lui Gheorghiu Dej *apărută la „Univers",* Ghilotina de scrum *apărută la Editura de Vest... multe alte volume atestă în Vladimir Tismăneanu una din marile minți, unul din marii români care spun adevărul în întrega lume, recunoscuți fiind pretutindeni la ora actuală. Domnule Mihăieș, n-aș vrea să spun mai multe gînduri despre domnul Tismăneanu, aș vrea ca dumneavoastră să caracterizați în cîteva cuvinte personalitatea invitatului nostru și să mă iertați, și dumneavoastră, și domnul Lupescu, că vă voi folosi mai puțin.*

M.M.: Dar chiar voiam să vă rog acest lucru, domnule Sava, să profităm de faptul că Vladimir Tismăneanu se află în România. Am acceptat să îl însoțim doar pentru că, fiind o emisiune extrem de lungă, se vor ivi și pauze, dar cum bine anticipați, noi sîntem *bodyguarzii* lui intelectuali în această seară. Îmi face o mare plăcere să spun cîteva cuvinte despre Vladimir Tismăneanu, deși eu v-aș invita să-l incitați dumneavoastră să spună el însuși și mai multe lucruri despre sine.

I.S.: *O s-o facă, dar aș vrea să-mi vorbiți de lista impresionantă... de cărți.*

M.M.: Impresionantă... impresionantă; le știu foarte bine, sînt cincisprezece volume, unele dintre ele apărute la cele mai mari edituri din lume, chiar aceasta pe care ați prezentat-o dumneavoastră, *Reinventing Politics...*, despre care ieri, la Uniunea Scriitorilor, o voce răutăcioasă spunea: domnule, dar această carte chiar există, chiar a apărut, chiar a fost tradusă, sau e încă una din aceste falsuri cu care...

V.T.: O nouă *Femeie în roșu...*

M.M.: Da, încă o *Femeie în roşu*, da. Această carte există într-adevăr, este cea mai recentă carte a lui Vladimir Tismăneanu apărută în Statele Unite...

V.T.: Ca autor, nu ca editor...

M.M.: Exact, ca şi autor, sub nume propriu, pentru că el are o extrem de susţinută activitate de editor pe probleme specializate de politologie, de ştiinţe guvernamentale şi aşa mai departe...

Am început invers, pentru că prezenţa noastră aici e legată de această carte, de *Reinventarea politicului*.

I.S.: *Bun, deci prima carte a domniei sale se numeşte* Noua stîngă şi Şcoala de la Frankfurt...

M.M.: Şi este prima apărută în ţară.

I.S.: *Apărută în '76 la Bucureşti.*

M.M.: Cînd avea 25 de ani. *Criza ideologiei în Europa Răsăriteană*, o carte din 1988, pe care sperăm să o avem şi în traducere românească...

I.S.: *Sărăcia utopiei...*

M.M.: *Mizeria utopiei...*

I.S.: *Apărută la Londra...*

M.M.: ...apărută la Londra, la Routledge, o extraordinară editură academică...

I.S.: *În 1988...*

M.M.: *Revoluţionari latino-americani*, e o carte în colaborare cu Michael Radu, un foarte bun istoric al ideilor politice de la Philadephia, *În căutarea societăţii...*

I.S.: *...apărută la New York, la Pergamon, eu sînt un foarte bun agent de publicitate cîteodată, dar aşa trebuie spuse lucrurile...*

M.M.: Vi se va reproşa acest lucru!

I.S.: *Nu [cînd] e vorba de publicitatea culturii româneşti, fiindcă nu multe cărţi apar la New York, la Philadelphia şi...*

M.M.: Şi la marile edituri, asta e problema...

I.S.: *Asta trebuie să accentuăm, pentru că poate atunci ne vor înţelege şi cei care probabil că îl duşmănesc, ca pe orice om de valoarea sa...*

V.T.: Vreau să adaug doar un lucru... Cartea respectivă e scrisă de amîndoi – Michael e plecat din România şi e un fel de nepot al lui D.D. Roşca, e plecat de la Cluj, a fost „echinoxist", are un capitol despre mişcarea revoluţionară Tupac Amaru...

I.S.: *La Cluj îl chema Mihail...*

V.T.: Mihai Radu, da, aşa semnează, ce să fac eu?

M.M.: *În căutarea societăţii civile*, apărută în 1990, *Dezbateri despre viitorul comunismului*, 1991, *Condamnaţi la fericire*, care a fost scenariul unui film...

I.S.: În căutarea societăţii civile, *apărută tot la New York, tot la Routledge, în 1990.*

M.M.: Apoi *Ghilotina de scrum,* o carte pe care am făcut-o în 1992, apărută la Editura de Vest – cred că o aveţi aici –, avînd şi un caracter biografic, pentru că există cîteva interviuri acolo în care Vladimir Tismăneanu pune la punct nişte lucruri care circulau în legătură cu el şi, iată, circulă în continuare, n-am reuşit să stopăm acea avalanşă de mizerii...

I.S.: *Nu, aţi augmentat-o, n-aveţi nici o grijă.*

M.M.: Apoi *Arheologia terorii,* apărută în 1992 şi reeditată de curînd la Editura All, această a doua ediţie mi se pare superioară din punct de vedere al prezentării. V-o oferim domnule Sava...

I.S.: *Vă mulţumesc, daţi-o tuturor cititorilor...*

M.M.: Apoi, *Fantoma lui...*

I.S.: Experimentul stalinist în Europa de Est *se subintitula...*

M.M.: Da, da... apoi cartea despre care am vorbit, *Reinventing Politics,* apărută iniţial în '92 la Free Press, care este parte din marele concern MacMillan...

V.T.: Acum e Simon şi Schuster.

M.M.: ...de la începutul anului trecut, mi se pare, da?

I.S.: *A tipărit-o şi doamna Dimisianu la Albatros, mi se pare, nu? În traducere românească...* Irepetabilul...

V.T.: *Irepetabilul trecut,* la Albatros...

M.M.: Da, dar înainte a fost *Fantoma lui Gheorghiu-Dej,* apărută la Univers, *Noaptea totalitară,* apărută la Editura Athena, şi aş profita, dacă îmi permiteţi, de această ocazie pentru a prezenta şi o diplomă, care arată foarte frumos, oferită de Fundaţia Culturală *Vladimir Colin...*

I.S.: *Ieri...*

M.M.: Exact, lui Vladimir Tismăneanu, pentru studiile sale...

V.T.: În compania lui Andrei Codrescu...

M.M.: ...a unui american celebru... alt american celebru pentru studiile şi eseurile despre totalitarismul est-european. Apoi un alt volum pe care l-a îngrijit, *Cultură politică şi Societate civilă,* apărut în '95, în fine *Balul mascat,* editat de Silviu Lupescu – îl mai arăt o dată, vedeţi cum vă iau rolul, încetul cu încetul...

I.S.: *Se va întîmpla curînd asta...*

M.M.: Şi, în sfîrşit, această traducere românească: *Reinventarea politicului...* Eu aş vrea să mai spun că sub tipar se mai află o carte la Princeton University, avem încă dezbateri despre cum am putea să o traducem în româneşte, se numeşte *Fantasies of Salvation,* deci *Fantasmele mîntuirii,* ale izbăvirii, ale ispăşirii...

I.S.: *Dar de ce vorbiţi la plural, domnule Mihăieş?*

V.T.: Cineva trebuie să traducă...

M.M.: Nu, e vorba de o discuţie anterioară pe care am avut-o cu Silviu Lupescu şi cu Vladimir... E o carte despre miturile politice postcomuniste, de la naţionalism la...

I.S.: *Am vorbit ieri, domnule Tismăneanu, despre ea,* Fantasmele salvării, *nu?*

M.M.: Exact. Şi în fine, o istorie a Partidului Comunist, o istorie politică a Partidului Comunist, care e contractată la Universitatea din California sub titlul *Un stalinism pentru eternitate, Stalinism for All Seasons.*

V.T.: Ca şi *Un bărbat pentru eternitate...*

M.M.: Da, e o parafrază a titlului.

I.S.: *Istoria Partidului Comunist Român?*

V.T.: O istorie *politică* a comunismului românesc...

M.M.: N-am să vă mai spun că Vladimir Tismăneanu e membru în diverse consilii redacţionale...

Este membru fondator al „Academiei Caţavencu", un titlu la care ţine foarte mult...

I.S.: *A, de asta este prieten cu domnul Morar...*

M.M.: Nu, nu, nu...

V.T.: Şi cu întregul grup, de aia a vorbit Dinescu...

I.S.: *Probabil, nu... Dar „Academia Caţavencu" trebuie să onoreze reuniunea noastră de sîmbătă... A făcut-o numai domnul Dinescu într-o seară, fără redacţie, sper că domnul Morar, care spuneţi că se află în studio, aci lîngă noi, o să ne prilejuiască o asemenea întîlnire, şi atunci readucem din nou figura domnului Tismăneanu, dacă e un „caţavenchist"...*

M.M.: Foarte pe scurt, asta era.

I.S.: *Dar nici urmă de umor nu găseşti în cărţile astea, de unde vine Caţavencu? În toate cărţile pe care le-aţi amintit; zîmbeşte mereu, dar nu are umor, cred, domnul Tismăneanu...*

M.M.: El are umor extraordinar de mare... în viaţă.

V.T.: O să vedem pe parcursul emisiunii...

M.M.: În viaţă... în scris are cu totul altceva. Dar eu zic că are şi umor, cel puţin în cele două cărţi de interviuri pe care noi le-am făcut împreună. Vladimir Tismăneanu, ca persoană, cred că face dovada umorului...

I.S.: *Domnule Lupescu, haideţi, spuneţi un cuvînt despre* Reinventarea politicului *şi despre cum aţi ajuns la carte; şi ce înseamnă pentru dumneavostră şi pentru Editura POLIROM această carte de la care va porni discuţia noastră de astăzi.*

Silviu Lupescu: Bine, de fapt, *Reinventarea politicului* înseamnă pentru POLIROM o continuare a colaborării cu Volodea, pe care sper să-l avem...

I.S.: *Citați toate pseudonimele în vigoare...*

S.L.: Noi așa îi spunem, Volodea... Cred că așa cum s-a reliefat și ieri, la lansare, avem de a face cu cea mai importantă carte a lui Tismăneanu, pe de o parte, și pe de altă parte cu o carte cu adevărat importantă... Mircea Mihăieș spunea foarte corect că este apărută la o *editură mare* din Statele Unite; pentru cei care nu știu însă, vreau să specific că este vorba de o ediție *paper-back*, deci de o ediție în tiraj de masă...

I.S.: *Adică la cît se poate ridica acest tiraj de masă?*

S.L.: 5-10 mii de exemplare, pentru că...

M.M.: Și [este] abia la începutul carierei universitare...

S.L.: Da, este primul *printing*, pentru că această carte a intrat în toate bibliografiile, în mare parte din bibliografiile universitare din domeniul politologiei. Toți cei care vor să afle ce s-a întîmplat, de fapt, în Europa de Est, printre cărțile recomandate, trebuie să parcurgă și cartea lui Vladimir Tismăneanu. Este importantă, cred, dintr-o dublă perspectivă: nu numai că ea prezintă americanilor ceea ce s-a întîmplat în estul Europei, în viziunea unui autor care cunoaște intim, efectiv, ceea ce înseamnă comunismul est-european, dar aceeași însemnătate o are și pentru cititorul român, dată fiind poziția de american a lui Vladimir Tismăneanu, ceea ce face să fie o carte comparatistă și scrisă cu foarte multă rigoare. Adică, vrem, nu vrem, aceasta este imaginea pe care un american și-o creează despre ceea ce s-a întîmplat în estul Europei de la Stalin încoace. Este o carte de sinteză și scrisă foarte frumos, iar conținutul ei este prins chiar în *motto*; Vladimir Tismăneanu a dat un *motto* la care ține foarte mult: „Tuturor celor care, cu speranță împotriva disperării, au făcut posibile revoluțiile din 1989". De fapt, despre acest lucru este vorba în carte, despre cei care au făcut posibile revoluțiile din estul Europei sau, după cum spune Dan Pavel foarte frumos aici, „cartea este o istorie a ideilor, a acelor oameni care neavînd nimic de contrapus brutalei represiuni totalitare, nu au putut să se opună decît prin ideile lor".

I.S.: *Da. Eu aș aminti cele cinci teme majore ale cărții pe care le subliniază domnul Tismăneanu în prefața volumului apărut la Washington,* Comunismul în Europa Răsăriteană, Apariția societății civile, Triumful celor fără de putere, *care se ocupă de dinamica revoluționară din Europa Răsăriteană,* Democrația în chinurile facerii *tratează șansele democrației în fiecare țară și în Europa Răsăriteană, și a cincea temă,* Democrație sau etnocrație, *unde investighează creșterea tensiunii dintre mișcările etnice, autocentrate, antioccidentale și antiintelectuale.*

S.L.: Cea mai importantă e totuşi *Triumful celor fără de putere*. Probabil că asta este cea mai importantă temă pentru că...

M.M.: Acel ecou din Havel...

S.L.: Acel ecou din Havel, bineînţeles, pentru că ei, cei fără de putere, au putut spune adevărul.

I.S.: *Bine, cred că am atras suficient atenţia telespectatorului de largă formaţie, nu numai a celui specializat, nu numai a celui preocupat de politologie (că de politică sîntem preocupaţi cu toţii). Aşa că acum aş vrea să prezentăm în detaliu ideile cărţii acesteia, personalitatea domnului Tismăneanu şi gîndurile sale, la ora actuală.*

Domnule Tismăneanu, aş vrea cîteva elemente de ordin biografic, le-am găsit şi în cărţile dumneavoastră... V-aţi născut în 1951. Numele acesta, pentru mine, este foarte apropiat. În 1951 veneam de la Iaşi, aveam 18 ani, părăsisem şcolile muzicale şi liceul ieşean, am renunţat din păcate la muzică şi am devenit student al Facultăţii de Filosofie. Lucram şi la „Scînteia Tineretului" şi, marţi dimineaţa, în amfiteatrul care se numeşte şi acum „Vasile Conta", eram un an de 365 de studenţi în filosofie, în 1951, octombrie 1951; îmi amintesc perfect, după aceea unii dintre noi au fost aruncaţi, foarte mulţi dintre ei pe motive de cadre, printre care prietenul dumneavoastră Ivasiuc, care a plecat la Medicină în '53; era o clasă excepţională, printre studenţi era profesorul de care amintiţi, profesorul dumneavoastră Alexandru Valentin, erau Zigu Ornea, Mircea Flonta, Ludwig Grünberg, foarte mulţi oameni care au însemnat ceva; gîndiţi-vă la profesorul Flonta, specialist în epistemologie.

Dimineaţa, între 8 şi 10, venea tatăl dumneavoastră, profesorul Leonte Tismăneanu şi ne ţinea un curs de marxism-leninism. Nici nu se intitula socialism ştiinţific, ci marxism-leninism. Aveaţi o lună, probabil, atunci...

V.T.: Da, sînt născut pe 4 iulie.

I.S.: *4 iulie, aveaţi cinci luni, da?*

V.T.: Predestinat să plec în America.

I.S.: *Da, 4 iulie este Ziua Independenţei americane. Nu vă închipuiţi, nu vă puteţi imagina cu toată puterea dumneavoastră de rememorare cum era acel an, în care purtam un fel de* loden*; facultatea era bîntuită de frig... Profesorul Gh.C. Stere, fiul lui Stere, era decanul facultăţii. Venea Leonte Tismăneanu şi citea un curs în care Stalin era preamărit la culme, un curs în care se reproducea istoria partidului comunist bolşevic al Uniunii Sovietice. Era impresionant pentru toţi cu acea mînă care îi lipsea; toţi ştiam că mîna a pierdut-o în*

Spania... Avea ochi tulburători, frumoși... era reținut, era un om la 40-45 de ani... În ce an s-a născut?

V.T.: '913, deci avea 40...

I.S.: *40 de ani; începuse să încărunțească; și era interesant că toate acestea se petreceau între orele 8 și 10, între orele 10 și 12 venea profesorul Athanasie Joja; ținea un curs de Istoria logicii, cita mereu în limba elină, dar din cînd în cînd arunca cîte o frază... de pildă: „Dacă Iorga a putut spune în 1938 că marxismul e mort, pentru mine nu are nici un fel de valoare". Mă gîndeam, și atunci și mai tîrziu, care era mai bolșevic dintre ei: Leonte Tismăneanu sau Athanasie Joja (socotit unul dintre marii intelectuali, Președinte al Academiei Române după cîțiva ani)? Iertați-mă că vă pun o asemenea întrebare, dumneavoastră vă referiți în cărți la această ruptură... Poate că ar fi bine să sondați un asemenea izvor în colocviul nostru.*

V.T.: Începem foarte interesant, cred eu. Înainte de a începe însă, vreau să spun că sînt foarte emoționat pentru că am citit volumul publicat de Silviu Lupescu la POLIROM, cu transcrierile *Seratelor* și, mă rog, îmi dau seama că este probabil una din emisiunile de vîrf...

I.S.: *Au mai apărut două volume la „Integral"...*

V.T.: Încă nu le-am găsit... nu mi-au fost trimise sau nu le-am găsit eu. Deci vreau să vă mulțumesc, înainte de toate, pentru această invitație, să-i mulțumesc, evident, lui Biju Morar, care a facilitat această prezență aici, și sper să putem discuta cît mai multe teme. Nu există nici un fel de temă care să mă inhibe, există doar teme care mă tulbură foarte tare și tema relației dintre mine și părinții mei, respectiv tatăl meu, este extrem de complexă. Nu știu dacă aveți *Ghilotina de scrum*, dar pot să vă dau un răspuns, cel scris chiar pe coperta patru... E vorba de anul 1969, coincide aproape ca moment istoric cu apariția scurtă pe piață a filmului *Reconstituirea*, de Pintilie... Se poate verifica din ziare că este momentul în care Jan Palach își dă foc, se autoimolează, în semn de protest pentru intrarea și perpetuarea dominației sovietice în Cehoslovacia – intrarea trupelor sovietice. Deci, făcînd exact ce făceau călugării budiști în aceeași perioadă împotriva prezenței americane în Vietnam... Mă pregăteam să dau la Filosofie, eram pasionat mai mult de literatură, îmi plăcea foarte mult germanistica – o să discutăm, poate mai tîrziu, de ce și cum e legat de *Doctor Faustus* – ei bine, în momentul respectiv, cînd mi-a explicat că ceea ce se petrecuse la Praga, după părerea lui, și bănuiesc că citise în „Pravda" acest lucru – că ceea ce se petrecuse la Praga, respectiv gestul lui Palach, era o provocare (desigur, Palach el însuși era un biet naiv,

dar fusese manipulat) – ei bine, în acel moment, pentru mine, ceva s-a terminat; dacă şi gestul lui Palach poate să fie raţionalizat, de o manieră leninistă, era prea mult pentru gustul meu.

I.S.: *Cît aveaţi în '68...?*

V.T.: Aveam 17 ani... n-am vorbit un an de zile, iar în momentul cînd am intrat la Facultatea de Filosofie, în 1970, şi la rugămintea multor prieteni comuni, am decis în cele din urmă să accept şi să-i comunic – era internat în spital, avusese cel de-al doilea infarct, dacă nu mă înşel –, pentru că, pe undeva, era şi pentru el un fel de triumf: intrasem cu cea mai mare medie la Facultatea de Filosofie, de unde în 1958-1959 el fusese eliminat. Cred că motivul pentru care fusese eliminat fusese aberant. Dacă ar fi fost eliminat pentru lipsă de competenţă, dacă ar fi fost eliminat pentru prezenţă neavenită în interiorul Facultăţii de Filosofie, aşa cum o văd cu ochii mei de astăzi sau chiar din 1970, poate aş fi spus că nu avea ce căuta să predea marxism-leninismul în '55 sau '56, dar a fost eliminat pentru ceea ce se numeau pe atunci discuţii neprincipiale, în care îndrăznea că critice nu ştiu ce hotărîre a Comitetului Central, şi a fost turnat de un amic, cum se întîmpla în epocă. Ce era în '51 Leonte Tismăneanu? Voi răspunde prin ceea ce l-am întrebat pe regretatul Alexandru Ivasiuc la prima noastră întîlnire. Mi-a spus: „Dragul meu, l-am avut pe tatăl dumitale profesor în '51-'52". Zic: „Cum era?" Zice: „Am să răspund cu o frază a epocii – profesor tipic al unei perioade tipice". Personaje tipice în împrejurări tipice, cum se spunea pe atunci, după care mi-a spus: de fapt, ceva era diferit; după devierea de dreapta, după martie-mai 1952, în nopţile din iunie 1952, a venit un student la examenul din iunie '52 – se schimbase complet linia şi trebuiau spuse exact ceea ce spuneau documentele de partid –, deci unul dintre studenţi începuse să vorbească despre trădarea lui Vasile Luca, care începuse cu momentul cînd se născuseră sindicatele galbene, albastre, verzi şi aşa mai departe. Profesorul Leonte Tismăneanu s-a uitat, a ascultat, şi a spus – citez din Ivasiuc, nu eram prezent, aveam un an: „Ştii, dragul meu, lucrurile sînt un pic mai complicate". Şi, spunea Ivasiuc, romancierul – poate construise această situaţie, avea talentul să construiască, avea o memorie foarte imaginativă – ei bine, spunea Ivasiuc: „De atunci mi-am dat seama că profesorul Tismăneanu e pe drumul pierzaniei". Dacă lucrurile sînt puţin mai complicate, în 1952, în raport cu linia oficială care spunea că Luca fusese trădător de cînd se născuse, mă rog, de la 18 ani, însemna că se petrecuse ceva...

I.S.: *A fost o perioadă în care lumea avea dubii. În facultate, auzeam şi eu cum era apărată Ana Pauker, înţelegeţi... Două, trei luni s-a întîmplat aceasta.*

V.T.: Cînd începi să ai îndoieli, dacă eşti un soldat credincios al partidului şi dacă eşti un ideolog, ceea ce el era, dacă eşti o parte a aparatului ideologic, a *nomenklaturii* ideologice, şi nu una foarte de jos... Nu era la vîrf, nu era Constanţa Crăciun, nu era Leonte Răutu, unii sînt în viaţă şi au poziţii destul de influente; dar era... l-aş numi, cum spune Michael Schafir, un bun analist al fenomenului românesc şi est-european, în ultimul număr al revistei „Transition", publicată de Institutul Soros de la Praga, Open Media Research Institut, un întreg număr dedicat cărţilor şi ideilor fundamentale din ţările postcomuniste... Deci în fiecare ţară se alege o carte, o temă sau o idee; şi ultimul număr din această revistă, care circulă în întrega lume, Michael Schafir s-a decis să-l dedice *Politologului deschis la minte – The Open Minded Politologist – şi duşmanilor săi*. Este o analiză a cărţilor care au fost publicate în România şi impactul lor în România...

I.S.: *Dar* Open Minded, *tata a devenit mult mai tîrziu.*

V.T.: Era vorba de mine, nu de tata.

I.S.: *Dar tata cînd a început să aibă dubii?*

V.T.: Nu cred că a avut dubii niciodată la adresa marxismului; la adresa leninismului avea dubii, avea o anumită stinghereală în raport cu excesele.

I.S.: *În momentul cînd a fost aruncat în administraţia unui spital să se ocupe de lenjeria unor bolnavi...*

V.T.: Rămînea absolut convins că e o eroare particulară, o eroare individuală în ultimă instanţă...

I.S.: *Şi cînd a fost bibliotecar într-un...*

V.T.: Şi cînd a fost bibliotecar într-un sat...

I.S.: *Credea în marxism?*

V.T.: Credea în marxism. Şi credea că revoluţia avea o justificare istorică. Îmi amintesc de vizita unor prieteni foarte buni din Rusia (rămăseseră din emigraţie, după războiul din Spania, în Uniunea Sovietică). Ilie Constantinovski, devenit pe urmă disident în Rusia. Şi Ilie Constantinovski, prieten cu Gogu Rădulescu, cu Mişu Dragomirescu şi aşa mai departe, Ilie Constantinovski sau nu mai ţin minte cine, venind vorba de Soljeniţîn – mă rog, circula de acum *Arhipelagul gulag* –, poziţia tatălui meu a fost că Soljeniţîn exagerează, că această tragedie enormă n-a afectat în cele din urmă clasa muncitoare... deci vi-l clasez...

I.S.: *Dar lîngă tatăl dumneavoastră stătea o mamă minunată, profesoară la Facultatea de Medicină...*

V.T.: Prima chestiune la care răspund, şi am răspuns la un moment dat în legătură cu o serie de atacuri de acest fel, este că, în primul rînd, nu cred în fatalismul genetic... De altfel, unul din romanele celebre ale literaturii ruse se numeşte *Părinţi şi copii,* o temă perenă a literaturii; una din marile teme este conflictul între generaţii, care nu începe cu mine. În al doilea rînd – am răspuns o dată într-un articol din „România liberă", legat de alte cazuri relativ similare de rupturi, să spunem, între părinţi şi copii; în cazul meu nu am nici cea mai mică rezervă în raport cu ceea ce numesc eu familia mea biologică de care sînt ataşat. Nu este deloc obligatoriu pentru mine să identific familia biologică cu familia politică. Deci pot foarte bine să am relaţii de familie, să discutăm, sînt un milion de lucruri pe lumea asta despre care putem sta de vorbă, dar familia mea politică se află în altă parte.

I.S.: *Dar fascinaţia ideii bolşevice n-a existat pentru dumneavoastră?*

V.T.: Fascinaţie în sensul unei respingeri absolute. Din primul moment, de la prima lectură pe care am avut-o din Lenin sau din Stalin, am avut o oroare absolută. Îmi repugna estetic.

I.S.: *Vă repet o întrebare pe care v-a pus-o, într-un interviu, Nicolae Manolescu. V-aţi gîndit vreodată la moştenirea pe care aţi preluat-o şi la felul în care aţi trădat-o?*

V.T.: În primul rînd, nu cred că generaţiile, la nivelul familiilor, moştenesc un bagaj de acest gen. Eu cred că în fiecare familie pot să existe schimbări fundamentale de opţiuni, de valori şi aşa mai departe... În al doilea rînd, eu însumi am pornit – în cartea mea *Noua stîngă şi Şcoala de la Frankfurt,* cărţulie de 100-110 pagini, dar care era începutul lucrării de doctorat, o dezvoltare a lucrării de licenţă – în căutarea unui alt marxism. Drumul către un alt marxism treptat duce spre nonmarxism, spre antimarxism, la ora actuală spre postmarxism. Deci e un drum foarte căutat. Şi singurul răspuns pe care îl pot da la această chestiune este o frază foarte frumoasă a lui Paul Claudel, în legătură cu faptul că avem dreptul să ne schimbăm opiniile: *Ce sont seulement les imbéciles qui ne changent pas d'avis.*

Iar sîmburele utopiei este tocmai exacerbarea consecvenţei. Ea este de fapt ipostazierea consecvenţei.

I.S.: *Dar cum vă explicaţi că luminarea asta a venit în familiile de bolşevici în România?*

V.T.: Nu numai în România. Aici este, de fapt, un fenomen extraordinar, adică este o carte...

I.S.: *Toţi copiii foştilor* nomenklaturişti...

V.T.: Toți, poate că nu, dar dacă iau cazurile... Este argumentul cel mai tare și este extraordinar cît de mult seamănă atacurile care au loc, să spunem, la adresa mea, deși nu sînt parte a jocului politic din România, sînt doar intelectual american de origine română, asta-i definiția mea. Iar despre atacurile care au avut loc – absolut abominabile – la adresa lui Petre Roman, pe care și eu l-am criticat, dar nu pentru acest tip de lucruri, acest tip de atacuri... Toată această retorică vindicativă, resentimentară apare în Ungaria, la adresa Partidului Liberilor Democrați, la adresa lui János Kiss, la adresa lui Michnik, în Polonia... Cine sînt ăștia? Mama lui Michnik, spune un amic din România, la un moment dat, îmi șoptește: „Tu știi cine-i mama lui Michnik?" Eu zic: „Nici nu știu dacă-i în viață, habar n-am cine a fost mama lui Michnik." „Tu știi că mama lui Michnik a lucrat la KGB?" Zic: „Care KGB în Polonia, dragă, unde a lucrat?" M-am dus și m-am interesat la prietenii mei din Polonia dacă mama lui Michnik... deși intram într-un joc pe care îl consider detestabil, ce-mi pasă mie de mama lui Michnik? Mama lui Michnik putea să fie și Ana Pauker, putea să fie și Perón, nu are importanță cine a fost mama lui Michnik. Eu discut de Michnik, adică întregul fundament al gîndirii liberale civice a fost să discute individul, nu să discute mame, tați, unchi, mătuși și așa mai departe... Ei bine, fenomenul ăsta îl observ, dar îl văd, în primul rînd, pentru că am trăit în interiorul acestor familii, hai să le numim ale *nomenklaturii* roșii sau ale burgheziei roșii – există o carte frumoasă, noi vedeam *La vie en rouge,* noi nu aveam *La vie en rose,* aveam *La vie en rouge;* sau altă carte al cărei titlul e intraductibil și care este extraordinară: *En chantant rouge* –, nu merge „cîntam roșu", și ea mi-a propus, ca traducere, să spunem *Cîntînd Internaționala.* Deci, era mai ușor pentru noi să vedem contrastul pentru ceea ce se spune, vedeam ipocrizia în propriile noastre familii, pentru că adevărurile erau șoptite, vedeam niște lucruri care erau atît de șocant diferite, după cum observam și ceea ce se petrecea în școlile așa-numitei *nomenklaturi,* formarea acestor *caste,* formarea noilor „elite". Deci, bănuiesc că același a fost drumul – nu bănuiesc, știu – de pildă în cazul lui Adam Michnik, al lui Miklós Haraszti ș.a.m.d. Am stat de vorbă cu ei...

I.S.: *Și, de fapt, mediul familial oare nu contează – cel biologic, psihologic?*

V.T.: Sigur, dacă mediul cultural este mai deschis, dacă circulă anumite cărți, dacă vin anumite reviste, – în cazul familiei mele, țineți seama, mama venea dintr-o veche fami-

lie de intelectuali, sora mamei mele, Cristina Luca Boicu ea însăşi făcuse Biologia, fusese colegă cu Jacques Monod la Biologie, la Paris. Făcuseră Rezistenţa împreună... Circulau reviste, unchiul fusese în Spania; tata fusese în Spania; erau deschideri, chiar şi comuniştii spanioli şi francezi ne trimiteau reviste care erau deasupra, să spunem, „Erei socialiste", nu? „Nouvelle critique" sau „Lettres françaises", pe care v-o amintiţi, revista lui Aragon, era în epocă un loc unde se discutau cărţile lui Garaudy. Deschiderile au fost – asta încerc să argumentez în *Reinventarea politicului* – şi spunea atît de frumos Nicolae Manolescu în prezentarea pentru care-i sînt îndatorat, ieri, la Uniunea Scriitorilor: „Comunismul a fost o operă a intelectualilor şi avea să moară tot prin intelectuali"; e marea ispăşire a intelectualilor.

I.S.: *E o temă de discutat. Domnule Mihăieş, întrebaţi...*

M.M.: Între timp, întrebarea mea s-a transformat în exclamaţie, pentru că parţial cred că aş fi răspuns că am fost şi noi în România, că nu mai sîntem atît de tineri... Eu am fost uluit după '90 de cariera postumă a lui Leonte Tismăneanu, care n-a fost totuşi între cei situaţi foarte la vîrful elitei comuniste; cum se explică asta, Vladimir?

V.T.: Se explică la fel ca şi cariera, dacă pot spune astfel... O să stîrnesc enormul paradox, vă daţi seama, m-aţi invitat la paradox şi la sfidare. E ca şi cariera mareşalului Antonescu. Şi am să explic de ce. Cariera postumă a mareşalului Antonescu nu vine în rîndul mitografilor, în rîndul celor care fac mitul, care-l constituie, care-l alcătuiesc, care-l cos. Deci nu în rîndul celor care îl cumpără, ci în rîndul celor care-l confecţionează; nu vine pentru că i-a apucat brusc o nostalgie pentru mareşalul Antonescu, ci: a) pentru că, de fapt, vor să aibă o Românie autoritară astăzi, şi b) la nivelul celor care sînt cu adevărat machiavelici şi au avut un rol în această privinţă, mă refer la oameni legaţi direct de vechiul regim din România de pînă la alegerile din noiembrie (a început clar ca o acţiune antimonarhistă). Ăsta era rolul. Deci, nu era vorba necesarmente de mareşalul Antonescu, asta era singura analogie. Tot aşa, puţin îi pasă cuiva realmente în România de Leonte Tismăneanu, care n-a ajuns în viaţa lui nici măcar să lucreze în sediul Comitetului Central. N-a lucrat o zi în sediul Comitetului Central, ca să nu mai vorbim că nici măcar cei mai mari adversari ai mei n-au spus vreodată că eu sau tatăl meu am lucrat vreodată mînă în mînă sau că am avut vreo legătură cu Securitatea. N-am avut treabă cu chestia asta. Puteţi lua colecţia „României Mari" de la un cap la altul, asta nu s-a spus.

I.S.: *O să se spună...*

V.T.: O să spună acum, la emisiunea noastră... Deci, ţinta este să mi se dea mie în cap, nu să i se dea lui; el e mort din 1980.

I.S.: *Da, dar mă doare cînd îmi spuneţi că lumina n-a venit nici în anul 1980, lumina anticeauşistă... lumina antistalinistă începuse, dar la nivelul lui Leonte Tismăneanu...*

V.T.: Dar să ştiţi că n-a venit nici la oameni ca London; erau prinşi într-o paradigmă, erau prinşi într-un proiect.

I.S.: *V-am înţeles... nu întîmplător v-am povestit această alianţă a mea, din 1951, de la 18 ani, cu Leonte Tismăneanu. Vă mai amintesc un gînd... mi-a trecut prin minte acum un an. Am fost invitat de Celibidache în Spania şi-am mers cu o orchestră de la Coruña pînă la Oviedo. Şi m-am gîndit, în locurile acelea din... 1937, la mîna lui Leonte Tismăneanu... Mîna aceea care a fost ruptă, distrusă de un cartuş, un dum-dum, în Spania.*

V.T.: Exact. Avea 24 de ani.

I.S.: *Da, mă gîndeam la o altă relaţie, mă gîndeam şi la cuvintele pe care le ascultam, ale dumneavoastră, la posturile de radio, înainte de 1989, nu? Mergeam prin sate – vă daţi seama ce era mizeria spaniolă pînă în '73-'75 –, sate în care există case pe care nu le are nici primul-ministru în România. Şi mă întrebam cum un om ca Leonte Tismăneanu a putut pierde o mînă luptînd împotriva unor idei atît de false. Spania e sublimă la ora actuală. Orice ţăran trăieşte dumnezeieşte.*

V.T.: În *Noaptea totalitară* există un eseu care a fost transmis în epocă la postul de radio „Europa liberă". Un eseu despre comunism, fascism şi războiul din Spania. Este una din marile probleme ale secolului XX, una din marile iluzii ale generaţiei părinţilor mei; iluzie descrisă şi de François Furet în cartea *Le passé d'une illusion*, care înţeleg că apare, sau a şi apărut la Humanitas, în traducerea românească. Este una din marile iluzii a celor care intrau în mişcarea comunistă, mai ales dacă veneau din familii de intelectuali. Şi dacă mai veneau şi din familii intelectuale etnic marginale – cum era cazul părinţilor mei, din familii intelectuale de evrei – şi culturalmente marginale – în cazul tatălui meu, venea din Basarabia, unde, pînă în 1918, şcolarizarea era în rusă – deci, el era expus... Sigur că mergea la şcoală; surorile, fraţii, mergeau la şcoala în limba rusă, erau o parte a Imperiului Rus. Deci, pentru toţi aceştia, lupta antifascistă era explicabilă. Dar Malraux nu era nici basarabean, Malraux nu era nici evreu basarabean şi totuşi s-a dus în Spania; şi Hemingway s-a dus în Spania, atîta lume s-a dus în Spania. Era o idee, o

mare iluzie, şi-am discutat-o mult cu părinţii mei şi cu alţi foşti voluntari din Spania şi din alte ţări. Americani există sigur, în momentul brigăzii *Lincoln*, nu? Momentul Hemingway, *Pentru cine bat clopotele*? Marea iluzie este că atunci de fapt lupta se dădea între democraţia aliată cu comunismul, pe de o parte; contra totalitarismului fascist, pe de alta. Or, marea luptă a secolului XX, după mine, au constituit-o pe de o parte totalitarismele, de partea cealaltă democraţia liberală. Deci, întrebarea mea pentru ei a fost: bun, aţi mers în Spania şi n-aţi văzut, nu vedeaţi ce se petrecea, erau arestaţi oameni, erau luaţi, trimişi la Moscova, dispăreau, nu se mai ştia nimic despre ei; comisarul politic al detaşamentului în care lupta în Spania, un polonez, a dispărut, a fost chemat la Moscova şi cînd ei au ajuns la Moscova în '39 şi s-au interesat, li s-a spus: „Mai bine nu întrebaţi". Ei bine, totul era orbire, nu era numai fanatism, ci era raţionalizarea utopiei – nimeni nu va scrie îndeajuns despre cît de mult a funcţionat mitul antifascist, vorbind de mituri politice, dar o să spuneţi, exista oare vreo alegere, exista o a treia cale atunci? Ah, pentru un intelectual radical de stînga, care credea în acele idei şi era onest, da. George Orwell, în cartea sa *Omagiu Cataloniei*, a cărei prefaţă am scris-o şi care va apărea la Editura Univers, am înţeles de la Denisa Comănescu, în cîteva săptămîni – două sau trei săptămîni – deci, George Orwell pleacă în Spania ca un om al stîngii, nu stalinist, nu comunist; şi vede ce se petrece, vede oroarea de la Barcelona. Vede cum NKVD-iştii de acolo, spanioli şi cu patronii lor sovietici, cominternişti, arestează pe comuniştii liberali, ca să-i numim astfel pe socialiştii independenţi. Deci, se poate, da?

I.S.: *Dar vă daţi seama ce se întîmpla dacă Stalin punea mîna pe Spania?*

V.T.: Categoric, fără nici o îndoială că a fost primul experiment de democraţie populară. Ce să vă spun, domnule Sava? Dumneavoastră, ca şi mine, l-aţi citit pe Hegel, istoria înaintează pe latura ei rea. Deci victoria fascismului sau franchismului, că niciodată nu o să spun că franchismul poate fi numit fascism, e foarte complicat, în primul rînd nu avea ideologie, ori fascism fără ideologie...

I.S.: *Avea „patriotism"... franchismul.*

V.T.: Da, dar noi vorbim de ideologia partidului unic. Franco, în momentul cînd a putut să-şi consolideze într-adevăr puterea, a scăpat imediat de falangă. Ăsta a fost trucul. Sînt multe lucruri de spus, deci în orice caz istoria franchismului în Spania, oricum am lua lucrurile, a fost o şansă pentru Spania. E tragic, am spus răul în istorie, este rolul răului în istorie.

I.S.: *Da. Şi casele pe care le-am văzut între Coruña şi Oviedo tot n-ar fi existat fără Franco. Asta trebuie spus.*

V.T.: Sau ar fi fost reşedinţa preşedintei de onoare a Spaniei, tovarăşa Dolores Ibárruri.

I.S.: *Care în 1989 nu ştiu dacă ar fi căzut... Haideţi să mai rămînem puţin în biografia lui Vladimir Tismăneanu. În şcolile bucureştene aţi fost, o spuneţi în carte, prieten cu Nicu Ceauşescu...*

V.T.: Am fost coleg.

I.S.: *În aceeaşi clasă?*

V.T.: A, da, da.

I.S.: *Cu Gheorghiţă Gheorghiu, fiul Licăi Gheorghiu, cu Lena Răutu...*

V.T.: Am fost prieten...

I.S.: *Ce ţineţi minte despre...*

V.T.: A... despre Ghiţă Gheorghiu, ceea ce ţin minte cel mai bine este că aducea ţigări...

I.S.: *Unde? La liceul „Groza"?*

V.T.: Nu, am fost la „Groza" între '58 şi '63. După '63, pentru cei care locuiam înspre Floreasca – noi stăteam foarte aproape de Televiziune, chiar alături – s-a făcut un liceu nou, care-i spunea pe atunci Liceul 24. Pe urmă a devenit Liceul 2 şi nu mai ştiu care i-au fost avatarele... l-am vizitat cu un ziarist de la „The Independent", în 1990, care a şi scris. Cînd am intrat acolo, ne-au lăsat, era un paznic şi a spus ce se mai întîmplă, cine mai e aici, am întrebat de nume de profesori şi a spus: „Ce să se întîmple, au plecat copiii unor domni, acuma vine copilul domnului Voican, nepoţelul domnului Brucan", deci un amuzament nebun între 1990 şi...

I.S.: *Cartierul rezidenţial.*

V.T.: Cartierul rămăsese aşa. De la liceul respectiv, îmi amintesc că Gheorghiţă Gheorghiu era, practic, copilul adoptat al lui Gheorghiu-Dej. Celor trei copii li s-a schimbat numele, din Popescu, după tatăl lor, Marcel Popescu, şi deveniseră Gheorghiu. Veneau de la „Caragiale", de la liceul „Caragiale", din Piaţa Confederaţiei. Cel pe care l-am cunoscut, Gheorghiţă Gheorghiu, era absolut... rezonabil; n-am decît amintiri foarte plăcute. Mi-amintesc un singur lucru foarte precis, de la plenara din 1968, cu demascarea lui Drăghici şi acuzaţiile la adresa lui Gheorghiu-Dej, absolut motivate, poate doar prea ponderate. Făceam sportul împreună, eram în sala de sport, şi m-a întrebat: „Vladimir, ce crezi de toată chestia asta?" Eram foarte politizaţi, la nivelul nostru desigur, foarte politizaţi; apăruse discursul lui Ceauşescu, care şoca. Drăghici fusese, pînă în urmă cu doi ani, ministru de Interne; i se

construia un palat în spatele Televiziunii, nu ştiu ce s-a întîmplat pe urmă cu el, avea o casă cel puţin la fel de mare ca a lui Ceauşescu. Şi, de spus, ce să spun, nu ştiu..., ştiu că Pătrăşcanu fusese ucis, este un fapt. Deci asta îmi amintesc.

Fac acum puţină reclamă, ştiu că nu este scopul emisiunii dumneavoastră, dar sîntem doar doi, dacă nu mă înşel eu, autori din străinătate, şi trei, în total, care avem parte de... „Almanahul Caţavencu", pe noul an; am un mic eseu legat de fapt de destinul televiziunii române... Biju Morar mi-a trimis o scrisoare: urgent trebuie să trimit un material; scrisesem şi anul trecut...; mai are şi Andrei Codrescu... Şi mi-a spus: urgent trebuie să trimiţi o contribuţie pentru „Almanahul Caţavencu". Ce să scriu eu pentru „Almanahul Caţavencu"? Ei bine, e al doilea an cînd scriu la „Almanahul Caţavencu". Deci ceva umor oi fi avînd şi eu! Şi... dacă au găsit ei de cuviinţă să-l publice...

I.S.: *Biju Morar a găsit...*

V.T.: Nu ştiu dacă are influenţă atît de puternică.

I.S.: *E foarte bun numărul care a apărut.*

V.T.: Şi se cheamă „De la căpitanul Val-Vîrtej – dacă mai ţineţi minte serialul – la socialismul dinastic", sau la comunismul dinastic. Mi-amintesc... era în octombrie, după moartea lui Nicu, şi citisem şi eu... A venit un prieten, un american, şi mi-a adus ziarele din România; sigur că treci în revistă, revezi enorm de multe lucruri. Din generaţia mea, este al doilea care a murit, din cîte ştiu, n-am urmărit exact. Mai este un prieten al nostru, tot un coleg de clasă, care a emigrat, băiatul doctorului Kleper – cunoscut fiziolog, Florin Kleper, care a murit în Israel în armată, într-o campanie; era arhitect pe atunci... A murit foarte devreme, la 22-23 de ani; şi Nicu acum...

I.S.: *Domnule Tismăneanu, în perimetrul epocii, aţi ştiut vreodată că oameni de talia lui Corneliu Coposu stau în puşcării?*

V.T.: În perimetrul epocii ca elevi de liceu?

I.S.: *Ca elevi de liceu, pînă în '67-'68.*

V.T.: Da, categoric. Nişte lucruri le ştiam, şi am să vă spun ce.

I.S.: *Ştiaţi, da?*

V.T.: Că au existat închisori politice, mi-amintesc de 1964, de decretul de eliberare a deţinuţilor politici. Citeam ziare, se vorbea. Nu se vorbea la şcoală... eram terorizaţi... Nu uitaţi că aveam un tată exclus din partid, pentru discuţii neprincipiale.

I.S.: *Tatăl dumneavoastră a fost exclus după... Ungaria.*

V.T.: Discuţiile legate de intervenţia armată, şi... mă rog, zdrobirea Revoluţiei maghiare. Da, o afirmaţie de genul: „Dacă socialismul a fost atît de puternic în Ungaria de ce a fost nevoie de intervenţie sovietică?" Era suficient ca să fii exclus din partid, mai ales că se punea în discuţie ipocrizia, deci dacă eşti preotul marxist-leninist al Universităţii Bucureşti, dacă ai asemenea gînduri în particular, înseamnă că nu putem avea încredere în tine. Odată am vrut să-l aduc pe Nicu Ceauşescu, pur şi simplu eram cu bunica mea şi voiam să mîncăm la prînz şi după aia să mergem la ştrand, sau aşa ceva, şi am venit acasă... eram în '64, '63, aveam poate 12 ani; după care s-a întors tata, seara tîrziu, din una din comunele pe care le pomeneaţi, Glina sau Căţelu, că făcea naveta între ele...

I.S.: *Şi ce era? Bibliotecar la căminul cultural...*

V.T.: Responsabil pe două-trei biblioteci, ceva de genul acesta – după aceea l-au promovat la Comitetul de cultură al raionului *Tudor Vladimirescu*. A venit acasă şi parcă i-a spus maică-mea sau bunică-mea că trecuse Nicu şi m-a chemat foarte blînd şi mi-a spus: „Uite ce este, ar fi mai bine şi mai inteligent dacă ai evita să vii cu Nicu Ceauşescu" – nu era încă Nicolae Ceauşescu secretar general, dar era foarte temut în mediile acestea, era foarte temut, şi pe lîngă faptul că era considerat un tip îngrozitor de ranchiunos, era ştiut ca fiind şi cel mai dogmatic membru al Biroului Politic în epocă, ceea ce era ceva.

I.S.: *Da, e tulburător ceea ce spuneţi...*

V.T.: Însă m-aţi întrebat de deţinuţi politici. Despre Pătrăşcanu totdeauna mi s-a spus... să tac din gură. Dar totdeauna la noi în casă s-a spus: totul este o aberaţie, şi niciodată n-am auzit decît lucruri venerante despre Pătrăşcanu. Despre Corneliu Coposu am început să aflu în primul rînd de la Ivasiuc, evident. Pe urmă, îmi amintesc, mai tîrziu, cînd au apărut *Memoriile lui Carandino*, şi l-am rugat pe domnul Radu Bogdan să mă pună în legătură, dar era un alt moment...

I.S.: *Spuneţi-mi, prietenul lui tata, Leonte Răutu, nu l-a oblăduit?*

V.T.: Leonte Răutu a fost prietenul tatălui meu în tinereţe. S-au cunoscut, au fost şi arestaţi, dacă nu mă înşel eu, împreună, în 1935, o dată, cred, cu mulţi alţii: Grigore Preuteasa, Ofelia Manole, nu mai ştiu, trebuie căutat în arhive cine au fost, resortul studenţesc, grupul de studenţi. Deci se ştiau foarte bine de atunci, după care la Moscova s-au reîntîlnit; ai mei au venit din Spania, o poveste în sine, cu oprire la Le

Havre, cu oprirea în Germania, pe un vapor, era după pactul Ribbentrop-Molotov...

I.S.: *Tata a plecat la Leningrad.*

V.T.: În final, la Leningrad. Da, da. Şeful Internaţionalei Comuniste şi, dacă nu mă înşel, Molotov i-a aşteptat acolo.

I.S.: *Molotov le-a venit în întîmpinare?*

V.T.: Nu pentru ei. A venit pentru că pe vaporul respectiv era guvernul, o parte a Guvernului republican spaniol şi, în plus, cîteva personaje eroice, iar tatăl meu era considerat unul dintre aceste personaje eroice. S-au reîntîlnit, au lucrat în timpul războiului împreună la Moscova, erau două posturi de radio acolo, postul Cominternului – „România liberă" îşi spunea – şi postul de radio „Moscova", postul de radio guvernamental care transmitea în comunitate...

I.S.: *Valter Roman ce era?*

V.T.: La „România liberă". Şi după aceea a lucrat cu prizonierii..., mă rog, pe linia prizonierilor..., şi a venit cu una din divizii, dacă nu mă înşel, în ţară. Taică-meu nu putea să vină nici ca partizan, nici ca divizie, pentru că era, evident, invalid, şi nu se punea problema; n-avea braţul drept, deci au trebuit să-i taie braţul, pentru că avea un glonte dum-dum şi altfel exploda complet. Şi asta-i o chestie de roman. A trebuit s-o facă fără anestezie, ceea ce nu este un lucru uşor de închipuit. Pe Răutu eu l-am întîlnit copil fiind şi am avut cu el vagi discuţii ulterioare. În eseul său despre Soljenîţîn – o spun pentru cine nu a citit – în eseul său despre Soljenîţîn, Georg Lukács spunea, în legătură cu romanul *Primul cerc*, pe care vi-l amintiţi, spunea că eroarea acestui roman – Lukács fiind un mare admirator al lui Thomas Mann, a ceea ce numea el marele realism –, eroarea romanului lui Soljenîţîn este că nu reuşeşte să prindă personajul stalinist absolut, care ar fi fost, de pildă, dictatorul cultural Revai József, monstrul absolut al Ungariei, într-un fel, pentru că era un om de o imensă cultură, un om de o imensă erudiţie, un om care ştia multe. Rákosi vorbea 11 limbi, dar nu îl pun pe Rákosi...

I.S.: *Rákosi, mongoloidul ăla?*

V.T.: Rákosi, mongoloidul, vorbea 11 limbi...

I.S.: *Am auzit că era căsătorit cu o văcăreasă din Mongolia...*

V.T.: E adevărat.

I.S.: *E adevărat, da?*

V.T.: Da, credeţi-mă, am vorbit cu Gáspár Tamás, că şi eu am pus aceeaşi întrebare, de unde să ştiu eu cîte limbi vorbea? Mi-a zis: „Fii serios, a făcut Academia Comercială la Viena; nu era deloc un imbecil. Dar n-a fost ideologul...

ideologul era Revai." Tot aşa în România, ideologul nu a fost „favoritul" dumneavoastră, Chişinevschi, pe care ştiu că îl consideraţi un fel de rezultat, o combinaţie între Sorbona şi Oxford... ci Leonte Răutu.

I.S.: *Era un farmacist din Bălţi.*

V.T.: Nu, taică-su era farmacist. V-am spus: nu cred în criteriul genetic. El nu era farmacist... Făcuse vreo doi ani de matematică, după care fusese arestat pentru activităţi comuniste, după care începuse Medicina..., dar citea enorm. Era înzestrat, iertat să fie dacă mă fac *avocatus diavolis* în toată istoria asta, dacă îl apăr pe Răutu, care era într-adevăr de o inteligenţă colosală, din cîte ştiu nu a acceptat să fie intervievat de nici unul din cercetătorii români, dar a acceptat un interviu cu un cercetător din Elveţia...

I.S.: *Şi unul din Franţa.*

V.T.: Şi unul din Franţa. Deci există...

I.S.: *Am reamintit asta pentru că traducătorul acestui interviu a fost un prieten al meu, şi mi-a spus că l-a auzit pe Leonte Răutu spunînd: „Da, domnule, eu am fost călăul culturii române".*

V.T.: A spus?

I.S.: *Da.*

V.T.: Înseamnă că ajunsese...

I.S.: *Dar a spus-o cu... aşa cum credea tatăl dumneavoastră în marxism în 1969...*

M.M.: Cu mîndrie, da?

I.S.: *Da.*

V.T.: Deci, nu ajunsese nici el mai departe...

I.S.: *Nu ştiu, eu v-am dat o ipotetică informaţie...*

V.T.: Nu, nu am stat de vorbă. Eu am scris ceea ce am avut de scris despre el. Pot să spun un lucru: citind documentele Biroului Politic, atît cît am putut să citesc din arhive, şi am citit în 1994, am avut propriile mele transcrieri, mă rog, am fost ajutat – şi mulţumesc celor de la Ministerul Apărării Naţionale la care, mult mai mult decît la cei de la Arhivele Statului în acea epocă, am găsit mai multă înţelegere la conducerea de atunci şi de acum, de fapt la domnul general Cioflină, care mi-a dat permisiunea să intru să citesc aceste arhive – e foarte interesant, Leonte Răutu era, de fapt, dirijorul; de cîte ori se discutau chestiuni ideologice, ruptura cu Moscova, apropierea de China, toate aceste chestiuni, să nu vă închipuiţi că Chivu Stoica era cel care avea rafinament...

I.S.: *Şi ce merite avea, domnule Tismăneanu? Un om care citeşte* Fenomenologia spiritului... *şi ajunge să-l apere pe Ceauşescu în ultimul moment, cînd a vorbit Pârvulescu...*

singurul care se ridică să-l apere, după ce a fost aruncat, nu? Mai cunoaşteţi un caz?

V.T.: Domnul Macovescu...

M.M.: Domnul Macovescu... da.

I.S.: *Domnul Macovescu era un diplomat.*

M.M.: Era un semn de diplomaţie?

I.S.: *Pot să-l scuz într-un fel, era ministru de Externe... Răutu ce era? Era un biet ideolog marginalizat...*

V.T.: Era rectorul Academiei ideologice a partidului, era şcoala de cadre...

I.S.: *Nu mă interesează asta, mă interesează cum un om cu asemenea rădăcini, din Bălţi, da, da... cu 5000 de ani de cultură, de fapt, poate ajunge la o asemenea stare... Tatăl dumneavoastră a spus că rămîne marxist, pot să înţeleg.*

V.T.: Nu, există, sigur că există...

I.S.: *Nu luaţi apărarea unor asemenea intelectuali, că nu-i voie, domnule Tismăneanu.*

V.T.: Nu, nu, ferească Dumnezeu!

I.S.: *Moralmente nu avem voie să o facem; trebuie să dăm exemplu altora, domnule.*

M.M.: Domnule Sava, dar sînt cărţile în care Vladimir Tismăneanu discută destul de pe larg...

I.S.: *Dar am avut convingerea că Mircea Mihăieş are o nuanţă... o nuanţă pozitivă.*

V.T.: Nuanţa era suficient de strict legată de cultură şi de inteligenţă. Dumneavoastră introduceţi o legătură între moralitate şi inteligenţă, aici ne distingem. Îmi pare foarte rău, nu pot să cred o secundă că Goebbels nu era un tip inteligent. Citesc acuma biografia lui Goebbels, era un tip de o inteligenţă...

I.S.: *Era o bestiuţă, domnule Tismăneanu.*

V.T.: Nu era o bestiuţă, era o bestioaie, dar...

I.S.: *Am citit cartea asta apărută tot la POLIROM, aş fi vrut să o aduc în discuţie,* Marea prăbuşire. *E tradusă de un prieten de-al meu, Georges Boisnard, am citit-o într-o noapte, este o carte care demonstrează cît de cretin a fost domnul Goebbels în anul 1945, lăsînd pe ruşi să omoare 2-3 milioane de civili germani, nu? Poate că ruşii nu şi-ar fi demonstrat toată nimicnicia sufletească după război, nu?*

V.T.: Aici mă disting. Nu era deloc cretin în paradigma ideatică în care funcţiona doctorul Goebbels.

I.S.: *Doctorul Goebbels...*

V.T.: Doctorul Goebbels... Este ideea fundamentală în cartea lui Daniel Jonah Goldhagen despre care se discută atît de mult. Cei care au dorit în chip voluntar să participe,

Hitler's Willing Executioners deci, „călăii voluntari ai lui Hitler", într-o paradigmă care începe prin eliminaţionism, este o paradigmă care stigmatizează alogenul şi, înainte de toate, evreul. Este paradigma culturală fundamentală, demonstrează Goldhagen, a culturii germane, timp de două sau trei secole, şi merge „way back", înapoi, la Martin Luther. Această paradigmă, deşi multă lume îl critică pe Goldhagen, a fost acceptată şi este cartea triumfală în Germania, pentru că există o tînără generaţie, şi ce spune Goldhagen: „O schimbare de cultură politică duce şi la schimbări fundamentale de mentalităţi". Nu mai e Germania aceea, e o schimbare de cultură politică. Deci nu există date fatale într-o cultură, dar Goebbels vine din acea cultură pe care o exacerbează. Ce spune acestă chestiune? Că există o rasă superioară. Afirmă că germanii, respectiv arienii, sînt o rasă superioară. Cum dovedeşti o rasă superioară este, hai să-l numim, un „nietzscheanism" degenerat pînă la ultimele lui consecinţe, pentru care bietul Nietzsche s-ar răsuci în mormînt, probabil. De un milion de ori, cu atît mai mult, ţinînd seama de dispreţul visceral pe care-l avea pentru ceea ce el numea „filistinismul german", adică dacă a existat ceva imposibil pentru Nietzsche, acesta a fost naţionalismul german; îl scotea din minţi. Mă rog, face parte din rolul răului în istorie ce s-a petrecut. Deci, rasa superioară îşi dovedeşte superioritatea prin ce? Prin victorie militară. Şi atunci şi Hitler, şi Goebbels la sfîrşitul celui de al doilea război mondial. De altfel, testamentul lui Hitler spune clar: „Germanii n-au trăit la nivelul aşteptărilor mele. Ruşii au dovedit că sînt superiori. Germanii nu au decît să piară." Problema nu era fascismul de tip hitlerist, nu este doar naţionalism, e mult mai mult decît naţionalism, nu e naţionalismul clasic, nu e naţionalismul lui Herder, nu e naţionalismul mai ştiu eu cui.

M.M.: Şi Ceauşescu spunea: „Nu mă merită românii"...

I.S.: *Chiar putem să apărăm totul, domnule Tismăneanu?*

V.T.: Eu nu-l apăr pe Goebbels, ci spun ce era în capul lui Goebbels; eu sînt istoric al ideilor.

I.S.: *Dar un tînăr dacă aude de un criminal ca Goebbels, aveţi dreptul să puneţi atît de...*

V.T.: Dar pot să-l fac imbecil? Poate să fie criminal. Problema fascismului este că suspendă distincţia dintre bine şi rău. Fascismul de tip hitlerist este răul radical, este dincolo de ceea ce ştiam noi a fi bine sau rău. Tot astfel, gulagul e dincolo; cei care sînt fiarele acelea de la Kolîma şi de la Magadan, sau de unde mai erau... descrise şi de Nadejda Mandelstam, descrise în poveştile lui Varlaam Şalamov,

Povestirile de la Kolîma, fiarele astea, ideologia totalitară le-a eliberat. Dihotomia asta nu mai există. E o prostie. Lenin, în discursul său *Sarcinile Uniunii Tineretului,* repetă exact ce spune şi Hitler, frază cu frază; diferenţa este că... noi nu avem nevoie de criteriile de moralitate, de moralitatea popilor... Ce e moralitatea popilor? E moralitatea de care vorbeaţi dumneavoastră, 5000 de ani de istorie, moralitatea iudeo-creştină, care spune că există totuşi norme fundamentale care despart; să nu ucizi, să nu furi, să nu faci... Păi dacă nu ar exista astea, cum spunea un scriitor, totul este permis...

I.S.: *Deci dihotomia de care trebuie să ţinem seama este aceea că marii inovatori ai istoriei, marile minţi ale istoriei au legătură directă cu morala, domnule Tismăneanu. Eu ştiu istoria muzicii, şi n-am văzut spirit uriaş fără înaltă moralitate. Cum nu cunoşti nici în literatură, cum nu cunoşti nici în filosofie.*

V.T.: Chiar credeţi că Richard Strauss a avut o înaltă moralitate, în timpul celui de-al treilea Reich?

I.S.: *A rămas acasă, a avut...*

V.T.: A devenit Preşedintele Camerei de muzică a celui de al treilea Reich... V-am dat un exemplu...

I.S.: *A avut un complex. A avut un nepot evreu... Şi atunci a trebuit să-şi apere totul şi a stat în Garmisch-Partenkirchen...*

V.T.: Dar şi Jaspers avea o nevastă evreică şi n-a devenit preşedintele Camerei de filosofie a Reich-ului.

I.S.: *Da, dar Jaspers şi-a făcut un fel de autocritică pe care voi, echipele revoluţionare, o cereţi la ora asta oamenilor. Iar legătura cu morala e funciară, domnule... indiferent de talentul lui Céline sau al lui Voltaire, nu?*

V.T.: Şi eu cred, cred sincer, de aia sînt prieten al democraţiei. În cartea pe care am scris-o despre fantasmele salvării, tocmai despre asta este vorba... Am stat în ultimul timp şi m-am gîndit la această lume, post-războiul rece, postcomunistă, trăim în lumea lui „post". Dar după postmodernism, ce o să mai vină? O să vină post-postmodernismul, altceva ce poate să vină?

I.S.: *O să găsiţi voi un alt termen...*

V.T.: O să găsim un alt termen, evident... În această lume, dacă am inventat şi discipline care se numesc tranzitologie, care să aibă de-a face cu tranziţia, şi consolidologie, care are de-a face cu consolidarea democratică, de ce n-ar exista şi post-postmodernitate? Deci, în cartea asta, încerc să prind, ca istoric al ideilor, istoria intelectuală, ceea ce fac ei în momentul de faţă, idei politice înainte de toate, dar şi cultu-

rale, şi literare, şi muzicale. În această carte surprind două direcţii mari: sigur că simplific, dar sînt două mari direcţii, două constelaţii de idei, în această lume postcomunistă. Cred în unitatea între bine, adevăr şi frumos, cred în nevoia de încredere, de toleranţă, de adevăr ca fundamente ale politicului. Cred în ceea ce spune Havel despre politică bazată pe adevăr şi pe moralitate, sînt de acord cu dumneavoastră, pentru asta lupt, şi nu pot să ignor, nu pot să nu vreau să înţeleg ce se întîmplă. Deci, pe de o parte, există marea linie pe care aş numi-o a prietenilor luminilor cu L mare, deci ideologia Luminilor, aşa cum a fost ea, cu toate problemele ei, şi de partea cealaltă inamicii Luminilor.

I.S.: *V-am înţeles. Au trecut seducător primele 70 de minute ale emisiunii. Acum ar trebui după... un moment de tensiune să tragem o cortină muzicală... Dar pînă se pregăteşte acest tînăr chitarist, cu o chitară rece venită aşa, din pămînturile spaniole, care îmi sînt foarte dragi. Deci, Răzvan Grigorescu, un Rodrigo, nu?... E concertul de Aranjuez? Mai spuneţi-mi un lucru...*

V.T.: Aţi programat special să avem...

I.S.: *În special să ascultaţi Spania. Iubiţi Spania? Vom asculta muzică în curînd... Aş vrea un singur lucru să mai spuneţi, am încercat şi cu domnul Celac şi n-am izbutit. Să vedem ce a însemnat presa studenţească, „Amfiteatru" şi „Viaţa studenţească", pentru tinereţea dumneavoastră. Sînteţi gata, Răzvan? Prima parte, da? Şi într-o altă secvenţă, partea a doua. Da, vă amintiţi Spania, tristeţea asta e în dumneavoastră vreodată?*

V.T.: Cum ar fi fraza celebră a lui Miguel de Molinas, *Mă doare Spania*, da. Mă întrebau Biju, Biju Morar, şi alţi prieteni: cînd merg în China, cînd merg în India, cînd merg... şi am spus totdeauna: nu cunosc îndeajuns Spania, Italia şi Grecia pentru a merge mai departe...

I.S.: *Dar ce aţi căutat în Venezuela, domnule Tismăneanu?*

V.T.: A, asta-i altă istorie destul de complicată, dar de fapt foarte simplă... O parte a familiei tatălui meu a plecat foarte devreme, erau originari din partea dinspre Rusia... familia Imber se numeau... Deci, bunica mea şi mama lor erau surori. Şi au plecat spre America, şi pe drum... era în '31-'32, era în timpul marii depresiuni, marii crize, au întîlnit prieteni care le-au spus: mergeţi spre Venezuela, e un fel de pămînt al făgăduinţei. Cele două verişoare primare ale tatălui meu – au fost foarte puţine legături, evident, după aceea, una avea la vremea aceea 14 ani şi una avea 5 ani – au plecat cu părinţii; deci, veri primari, verişoare primare au făcut la

vremea aceea cariere, aş spune, spectaculoase. Dacă mergeţi la Caracas să vedeţi muzeul de artă din Caracas, se numeşte *Muzeul de artă contemporană Sofia Imber*, are cel mai important *show* al Televiziunii din Venezuela şi tare mă întreb dacă domnul Iliescu şi-a dat seama în momentul întîlnirii pe care a avut-o la Caracas şi a fost intervievat de Sofia Imber că aceasta este în ultimă instanţă mătuşa lui Vladimir Tismăneanu. Nu cred că i-a trecut vreodată prin cap. Cealaltă a fost prima femeie medic din America Latină, şi dacă mergeţi la Caracas, este Avenida Lia Imber. Băiatul, vărul meu de-al doilea, pe care l-am descoperit în America după aceea, este Fernand de Coronin, profesor de antropologie la Universitatea Michigan din Ann Arbor. I-am căutat, eram la Paris, i-am întîlnit, corespondasem un pic, ştiam, erau nume celebre, Sofia Imber era căsătorită cu autorul unei cărţi faimoase, *Du bon sauvage, du bon révolutionnaire*, cu prefaţă de Jean-François Revel. Aşa l-am cunoscut pe Jean-François Revel, ca prieten de familie. Am fost invitat şi m-a ajutat foarte mult în acea perioadă în Venezuela. A fost o chestiune de căutare... şi nu m-am adaptat. De aceea...

I.S.: *Dar la Paris aţi fugit în '80?*

V.T.: În '81.

I.S.: *Şi cum a fost fuga asta?*

V.T.: Nu era o fugă. Era... în drum spre Spania, era o călătorie, prima călătorie. Tot timpul spun studenţilor mei americani: a fost prima mea călătorie în Vest şi ultima călătorie în Vest dinspre Est. Restul, acuma sînt voiaje între Est şi Vest. Deci, nu fusesem niciodată în Vest, apropo de situaţia hiperprivilegiată. Nu ieşisem niciodată în Occident, mergeam atît cît puteam merge în ţările aşa-zise socialiste şi vecine; nu foarte des. Deci, am plecat... Tatăl meu a murit în februarie 1981; la înmormîntare a fost un grup de amici spanioli, emigranţi spanioli, persoane importante, şi mama mea... Asta am uitat să vă spun – încercasem să merg să-mi vizitez un foarte bun prieten, bun coleg de liceu, copil de refugiaţi greci, şi încercasem în repetate rînduri să merg spre Grecia, dar nu mi s-a permis. Am avut o colecţie impresionantă de refuzuri de paşaport; nu eram căsătorit, nu aveam o casă proprietate personală, nu aveam maşină, nu lăsam garanţii, cum se spunea pe atunci. Deci am încercat... În plus, situaţia mea era absolut insuportabilă în momentul acela, nu voiam sub nici o formă să ajung să mă prostituez ideologic şi nu voiam să lucrez; nici nu mă primeau, asta-i altă istorie. Vă amintiţi foarte bine, domnule Sava, că în perioada de supremaţie a lui Eugen Florescu, cine se întîmpla să aibă

originea etnică impură, cum se spunea, doar dacă aparţinea unei generaţii un pic mai vîrstnice şi apucase să intre, era de bine, de rău menţinut; dar a-ţi imagina că cineva nou cu aceleaşi probleme poate intra era de negîndit. De altfel, nu ştiu dacă Ion Cristoiu îşi aminteşte – revin acum la „Viaţa studenţească". Ion Cristoiu, asta-i realitatea, a fost omul care m-a debutat în „Viaţa studenţească", m-a descoperit; ca student, prezentasem un referat, ceva la o sesiune ştiinţifică studenţească, i-a plăcut referatul meu – era redactor la „Viaţa studenţească", ţinea o rubrică care se chema „Dialectica ideilor" – m-a chemat, mi-a spus: eu personal te prezint domnului Nicolae Stoian, dar aş vrea să scrii pentru mine o dată la două săptămîni, scrii despre ce vrei, scrii despre cărţile care au apărut, nu îţi cer să-mi scrii editoriale politice. Deci, Cristoiu se mutase de la „Viaţa studenţească", devenise redactor-şef adjunct la „Scînteia tineretului" şi m-a chemat în '79 sau '80 şi mi-a spus: „Uite, aş vrea foarte mult să te aduc să lucrezi la secţia cultură", sau aşa ceva, la „Scînteia tineretului". Nici n-am apucat să discut chestiunea, a pomenit-o lui Eugen Florescu care a sărit în tavan. Tot fost coleg de-al dumneavoastră, dar mai mic...

I.S.: *Cu un an...*

V.T.: Cu un an mai mic. A sărit în tavan. „Cum îndrăzneşti dumneata să menţionezi acest nume?" Deci, bietul Cristoiu nici nu cred că a înţeles de ce i se spune chestia asta. Nu putea pricepe ce putea fi atît de nociv...

I.S.: *Era ideologia Ceauşescu, înainte de toate...*

V.T.: Cristoiu e un subiect care mă mişcă foarte mult, pentru că faţă de locul unde lucram, care era un laborator de sociologie, aveam sentimente ambivalente, faţă de locul care se numea „Viaţa studenţească" şi „Amfiteatru", aveam sentimente de mare ataşament, mai cu seamă din clipa din care Stelian Moţiu a devenit redactor-şef. Eu am fost foarte apropiat prieten, mi se spunea „favoritul lui Moţiu"; în orice caz, Stelian Moţiu s-a comportat cu mine mai mult decît frumos, chiar şi după 1990, cînd ne-am situat categoric pe poziţii ideologice şi de apreciere a situaţiei politice din România fundamental opuse; am şi scris un articol în „Agora". Stelian Moţiu a făcut o afirmaţie în „Azi", în care a spus: „Grupul pentru Dialog Social – cea mai sinistră coloană a cincea care a acţionat vreodată pe teritoriul României". Şi l-am întrebat: „Stelian Moţiu, ai auzit vreodată, totuşi, de existenţa Partidului Comunist din România?" Adică Grupul pentru Dialog Social e mai sinistră coloană a cincea pe teritoriul României decît, admiţînd că lucrurile ar fi stat altfel, decît

Partidul Comunist din România, ca secţiune a Internaţionalei comuniste? Deci, Stelian Moţiu era...

I.S.: *Era un spirit luminat, totuşi...*

V.T.: Era un spirit luminat. N-am înţeles, n-am înţeles evoluţia lui după...

I.S.: *Lăsaţi-l, că a pierit groaznic...*

V.T.: Da, vedeţi, ajungeţi tot la vorba mea, ca şi la Răutu; şi Răutu a pierit.

I.S.: *Stelian Moţiu a pierit la o vîrstă... e cumplit... domnule Tismăneanu.*

V.T.: Îl pomenesc, Domnezeu să-l ierte, îl pomenesc exact în sensul rămas în memoria mea. Spun... sînt o mulţime care-şi amintesc de el, evident, este revista „Cuvîntul", care întruneşte atîtea semnături. Pe urmă a apărut o nouă generaţie cu care m-am întîlnit vag pe coridoare, dacă ne-am întîlnit...

I.S.: *Domnul Buduca, domnul Ţeposu...*

V.T.: Evident... există grupul de acolo, şi există oameni care s-au format acolo, cum sînt Traian Ungureanu, şi aş menţiona aici – e legat de ce fac eu în momentul de faţă – un om pe care l-am întîlnit în 1990, în februarie, lucra la revista „22", după ce lucrase la „Viaţa studenţească" şi la „Amfiteatru", mă refer la Dan Pavel. Pe baza acestei legături ce o avea cu revistele studenţeşti şi apoi cu „22", practic a urmat o carieră diferită. A fost o schimbare completă de carieră. A devenit politolog, e profesor la Universitatea din Cluj...

I.S.: *Şi a prefaţat excelent cartea dumneavoastră...*

V.T.: Mai mult, ne-a oferit o carte foarte frumoasă, pe care aş vrea să o menţionez, despre care am scris în „Orizont", la Mircea Mihăieş. Şi la postul de radio „Vocea Americii", secţia română, am făcut o recenzie a cărţii lui Dan Pavel, *Etica lui Adam,* evident am *parti-pris*-ul meu, îmi este dedicată, dar nu îmi este dedicată pur şi simplu; spune Dan acolo că două spirite l-au marcat: unul a fost cel de care a fost apropiat şi nu mă compar, Doamne fereşte, şi nu vreau să fiu greşit înţeles, eu spun ce spune Dan Pavel, e dreptul lui s-o spună, unul a fost spiritul lui Constantin Noica – şi respectiv întîlnirea pe care a avut-o cu mine. Cartea lui Pavel e importantă, pentru că avem foarte puţine cărţi, sau aveţi – deşi cum am spus, sînt intelectual american de origine română, dar am existenţă culturală dublă, clar... sînt şi intelectual român, şi intelectual american. Am dublă cetăţenie culturală, dacă vreţi.

I.S.: *La ce universităţi predaţi acum, domnule Tismăneanu?*

V.T.: Vă spun imediat. Cartea lui Pavel este prima care deschide discursul politologic român, urmează apoi Tănase,

cu cartea de la POLIROM, dar prima, după mine, este a lui Dan Pavel, care aduce marile teme ale holocaustului comunist şi fascist, ale genocidurilor. Temele dezbaterii istoriografice, de ce rescriem istoria... Am o frază aici, trebuie s-o citez pentru că este absolut genială; fraza lui Mircea Dinescu, de la lansarea de ieri. „E lucrul cel mai groaznic cînd te ocupi de istorie şi te patetizezi." Noi avem atîţia patetizanţi în jurul nostru, încît e nevoie de cărţi precum această *Etica lui Adam*, de Dan Pavel. La ce universităţi predau? Sînt profesor titular... am înscrisă pe cartea de vizită, începînd din noul an academic, University of Maryland, care este situată în zona metropolitană a Washington-ului, este pe linia de metrou verde, din College Park, care e o localitate universitară de lîngă Washington. Predau două discipline: predau *Teorie politică* şi ceea ce se numeşte *Comparative Politics, Politică comparată*, cu aplecare specială, dar nu numai, asupra fostei Uniuni Sovietice şi a Europei de Răsărit şi Centrale, dar din perspectivă politologică. Deci, de pildă, teme precum politică şi societate în Europa de Răsărit şi Centrală, deci nu istorie, nu-s istoric. Predau, de asemenea, la Johns Hopkins University, la Şcoala de Înalte Studii Internaţionale, unde sînt titularul unui curs pe care îl predau de cîte ori am chef, pentru că am o invitaţie permanentă, deci am titlul de Professorial Lectures, cum s-ar numi la Johns Hopkins School of Advanced International Studies, care poartă numele marelui diplomat Paul Nitze, mare negociator în marile negocieri ale dezarmării. Predau un curs foarte dificil pe care va trebui să-l creez complet. Se numeşte Politică Balcanică, *Balkan Politics*, şi este, înainte de toate, despre fosta Iugoslavie. Deci, a trebuit să studiez enorm pe o temă care nu era domeniul meu, a trebuit să învăţ enorm de multe lucruri despre cultura şi istoria sîrbă, croată, slovenă ş.a.m.d.

I.S.: *Dacă aţi amintit cuvîntul lui Mircea Dinescu de ieri... spunea undeva, la începutul discursului său, că Vladimir Tismăneanu, spre deosebire de ceilalţi români, „nu aruncă o flegmă" asupra ţării în care s-a născut.*

S.L.: Nu, dar este important, domnule Sava, să spunem că din poziţia pe care o are el la Maryland...

I.S.: *O secundă, domnule Lupescu... Aş vrea o secundă să continuăm ideea... Sînt români care aruncă, vorba lui Mircea Dinescu, „o flegmă", că revoluţia română... fără să cunoască lucrurile... nu, domnule Tismăneanu?*

V.T.: Vedeţi, Mircea are avantajul poetului şi al martorului, al celui implicat... sau dezavantajul. Mircea e mai implicat. Modelul meu cultural, teoretic, intelectual – sînt

cîteva modele, n-am unul singur – este, pe de o parte, Adam Michnik, care e foarte implicat, ca şi Mircea Dinescu. Pe de altă parte, Michnik nu e un teoretician al politicului, este un istoric al ideilor. Deci, modelul meu de politician este André Maurois, ale cărui memorii aveau titlul: *Spectateur engagée*, deci sînt totuşi pe poziţia marelui spectator. Mă angajez din cînd în cînd în favoarea marilor idei. Vorbeam de cele două enorme constelaţii care se bat cap în cap şi nu ştim cine va învinge. Va învinge lumea lui MacIntosh sau va învinge Jihadul. Nu ştim. Sfîrşitul nu e clar.

M.M.: Învinge ...McDonald.

V.T.: McDonald înseamnă conflictul dintre globalizare şi integralism, sînt lucruri foarte încurcate... Problema noastră, a celor care credem în liberalism, este că a fost, din nefericire – sau asta este şi natura lui, spunea cineva –, un proiect rece, nu un proiect cald, nu este un proiect la care palpiţi, nu? Drepturile omului nu te fac să ieşi neapărat pe stradă, decît dacă trăieşti într-o dictatură totalitară. Dacă trăieşti într-o democraţie, ţi se pare absolut firesc să ai drepturi şi nu simţi nevoia să te duci pe stradă să demonstrezi pentru drepturile omului. Poţi să te duci în schimb pe stradă să demonstrezi împotriva imigranţilor, să faci ce fac susţinătorii lui Jean-Marie Le Penn. Problema noastră este cum e văzută România; trecem peste faptul că a fost o obsesie a vechii puteri, de pînă în 17 noiembrie, imaginea României. Imaginea României nu o fac doar românii. Dacă vă uitaţi în *Reinventarea politicului*... am acceptat şi o spun şi astăzi aici: tot ceea ce s-a petrecut în România la data de 22, sau între 16 şi 22 decembrie, aceste evenimente pot fi definite drept o revoluţie. Lucrul îl consider foarte important.

I.S.: *E foarte important că o spuneţi dumneavoastră.*

V.T.: Deziluziile care urmează, încercările de deturnare a unei revoluţii, încercările de a instituţionaliza şi de face această revoluţie să avorteze, de trădare a revoluţiei, acestea sînt fenomene pe care istoricii revoluţiilor, de la Jules Michelet la Troţki, cei care s-au ocupat şi s-au gîndit la mecanica revoluţiilor au observat că întotdeauna există... Problema este că noi, în România, în momentul de faţă, şi cred că trebuie să ne gîndim foarte serios la asta, am scris despre acest lucru, am spus-o şi o repet cît pot de des, că România trăieşte în momentul de faţă un lucru extraordinar. Despre cei care ieşeau pe străzi în Piaţa Universităţii şi scandau am scris în „The New Republic" un omagiu parafrazîndu-l pe Orwell – cartea lui se chema *Omagiu Cataloniei*, eu am scris *Omagiu Golaniei*. Pentru că ce s-a petrecut acolo era în ultimă

instanță o enormă gafă. Amintiți-vă celebra frază: era mai rău decît o crimă, era o gafă. Deci, chestiunea este că s-a făcut o enormă gafă. O revoluție își revine greu, după o asemenea gafă... A sîngerat foarte mult Revoluția română după ce s-a petrecut atunci. Dar ce s-a petrecut acum indică pentru mine evoluția societății civile românești. Nu s-ar fi ajuns la votul din 17 noiembrie, dacă n-ar fi existat toată această istorie pe care mulți au dispreţuit-o, dar care apare în cartea *Reinventarea politicului*. N-o să găsiți, cred, o altă carte în Vest, scrisă de un român sau de un neromân, care să se ocupe în ansamblu de Europa de Răsărit, de pildă, în care să aveți o referință la Reuniunea Forumului Democratic Antitotalitar de la Brașov. Deci eu am urmărit cu mare atenție drumul. Adică victoria din 17 noiembrie nu s-a petrecut în cele două săptămîni dintre primul și al doilea tur. Nietzsche avea o frază extraordinară, pe care o iubesc enorm: „patosul distanței". Îmi pot permite să am „patosul distanței". De departe, poate că lucrurile se văd mai bine. Ce s-a petrecut la 17 noiembrie în România? Chiar dacă unii vor fi dezamăgiți, și vor fi, este imposibil să ai un Guvern care se confruntă cu niște sarcini absolut sisifice; dar pentru mine este o revoluție electorală. Și îmi spunea prietenul meu Călin Anastasiu: „e un oximoron". Păi, special l-am construit ca pe un oximoron: este o revoluție electorală pentru că, dacă în Piața Universității se mai scanda: „Singura soluție – o nouă Revoluție", cu un ton foarte vindicativ, evoluția societății civile și accentul pe civil, pe civilitate, au dus la această revoluție electorală pașnică, graduală, calmă, care este, în ultimă instanță, semnul participării noastre la aceste revoluții, deloc teleologice și ideologice sau mînate de pasiuni exclusiviste. Eu cred că e un moment absolut formidabil.

I.S.: *Da. Pătimaș rămîneți, dar...*

V.T.: Dar spectator...

I.S.: *Da, ca vorbitor. Dar pentru că ați pus semn de întrebare în legătură cu viitorul, cu Jihadul, auziți un citat din Kenneth Jowitt, pe care l-am găsit într-o carte a dumneavoastră, citat fundamental pentru orice discuție: „Viitorul Europei de Răsărit nu aparține neapărat benignelor partide social-democrate, ci liberal-democrate. E destul de posibil ca zona să cunoască convulsii fără precedent, provocate de apariția mișcărilor de mînie neo-fundamentalistă, care-și au rădăcinile în disperarea politică și frustrarea economică". Nu-i prea luminos citatul acesta...*

V.T.: Am scris în '90 sau '91.

I.S.: *Da, în '94 l-ați scris.*

V.T.: În '94? Îmi cereţi să fac un excurs politologic extrem de scurt. Toate societăţile postcomuniste se confruntă în primul rînd cu problema propriului trecut şi deopotrivă cu problema definirii viitorului. Nu poate fi definit viitorul fără o cunoaştere a propriului trecut şi fără găsirea acelor tradiţii din propriul trecut care să poată fi utilizate pentru întemeierea unei comunităţi politice, a unei republici bazate pe valorile liberale. Republică nu în sensul formei de stat, ci „res publica", deci treburile noastre politice, umane. Ei bine, multe dintre aceste societăţi au memorii destul de complexe, nevrozate, există foarte multe patimi care au fost refulate, există autoidealizare şi autocompătimire; astea merg mînă în mînă. Ca să repet ce am spus ieri, la Uniunea Scriitorilor, se înlocuieşte faimoasa clauză a „naţiunii celei mai favorizate", prin clauza „naţiunii celei mai victimizate", prin care se bate la poartă la Departamentul de Stat şi se anunţă: noi am fost cele mai mari victime ale comunismului, şi dacă nu ţi se răspunde şi nu eşti înţeles, ţi se spune: domnule, în ultimă instanţă, nici estonienii nu au dus-o foarte bine, lor li s-au luat complet şi naţionalitate, şi statalitate, şi au fost mai mulţi ruşi pe teritoriul Estoniei decît estonieni. S-a ajuns la ultima formă de degradare pe care poate să o trăiască un popor... Fiecare din aceste societăţi trebuie să-şi descopere ceea ce se cheamă în engleză *an usable past*, ce trecut poate fi utilizat. Aici e o problemă complexă, pentru că unii vor să utilizeze un tip de trecut, nu există un trecut omogen, trecutul e eterogen, sînt mai multe trecuturi. Trecutul este de fapt o construcţie mentală a prezentului, trecutul nu există în sine. Poate că paradoxizez prea mult. De fapt, trecutul nu există. Există prezentul, care revizitează un trecut, şi care îl reconstruieşte mereu. Ken Jowitt exagerează un pic, şi eu poate că exagerez. Îi spuneam mai devreme lui Silviu Lupescu o frază la care ţin mult, a lui Theodor Adorno. Am scris despre Şcoala de la Frankfurt şi scriu încă, era foarte frumoasă, era vorba despre psihanaliză, şi spunea: *în psihanaliză, numai exagerările sînt adevărate.* Şi în politologie, există fenomenul... priviţi Algeria, priviţi naşterea noilor integralisme şovine în Europa de Vest, succesul partidului lui Heider în Austria... Nu spun că un fel de como-fascism sau stalino-fascism este după colţ, nu spun acest lucru, şi nici Jowitt nu spune. Dar teza lui Jowitt – este unul din prietenii mei apropiaţi şi m-a influenţat foarte mult în gîndire –, citez din memorie mai departe ceea ce nu este în carte, „democraţia liberală, de-a lungul timpului, a avut foarte mulţi adversari. Noi credem, în consens cu Fukuyama, ne bucurăm,

jubilăm și aplaudăm victoria finală. O nouă formă de eshatologie s-a terminat, sîntem în victoria democrației liberale". Or, știm că democrația liberală a avut de-a lungul timpului, spune exegetul, de la poeții romantici la doctrina socială a catolicismului, la fundamentalismul islamic și la nu mai știu cîte forme de atitudine, idei cu care nu s-a împăcat. Am citit recent o extraordinară biografie a lui Thomas Mann de Ronald Heimann din care am aflat lucruri pe care prefer să nu le discutăm acum, nu privesc emisiunea noastră, putem noi discuta după aceea. A durat foarte mult pînă cînd Thomas Mann s-a împăcat cu democrația liberală. *Considerațiunile unui apolitic* nu este o carte care iubește democrația liberală. Citiți marile lui frămîntări, din anii '20, discuțiile pe care le are cu o serie de prieteni, ruptura și apoi reîmpăcarea cu Heinrich Mann, care la rîndul lui avea probleme foarte mari. De ce a ajuns „comunist"? Pentru că avea foarte mari probleme cu democrația liberală. Deci, nu e deloc, cum spuneam în engleză, *taken for granted*, nu se înțelege de la sine că avem de a face cu o victorie, cum se spunea pe vremuri, definitivă și irevocabilă, a democrației liberale. Democrația liberală este un proiect neterminat, ca și iluminismul, ca și modernitatea. În ce direcție va merge? Este un proiect nedesăvîrșit. Modernitatea începe, spunea o bună prietenă a mea și mentor al meu, Agnes Heller, din celebra școală de la Budapesta, primul act de naștere, certificatul de naștere al modernității este *Declarația drepturilor omului și cetățenilor.* E ceva revoluționar cînd se anunță „toți oamenii sînt născuți egali și liberi". Și se răstoarnă 2000 de ani de doctrină religioasă, în care nu era clar că toți oamenii sînt născuți egali și liberi. Toate fundamentele Europei medievale sînt răsturnate, toată împărțirea; că toți oamenii se pot mîntui egal și liber e altă istorie, problema e cum sînt născuți. Te vei revolta ori nu contra acestei împărțiri a lumii... Ei bine, nu toată lumea este convinsă că oamenii sînt născuți egali și liberi și este un proiect extrem de fragil. Dacă ne uităm la sfîrșitul acestui secol, vedem cît de fragilă este pojghița civilității, a democrației liberale, și cît de prezente sînt în interior forțe, atavisme, tribalisme, instincte, pulsiuni... Cum bine știți, domnule Sava, Freud, la sfîrșitul vieții sale, era departe de a fi un optimist...

I.S.: *Știa că instinctualitatea noastră crește... În '39, în momentul cînd pleacă din Viena, după* Anschluss, *rostește acea frază și, de fapt, e prefigurarea Auschwitz-ului și gulagurilor de care am aflat noi mai tîrziu. Așa că... lăsați puțin optimismul.*

V.T.: Vreau să şochez, de fapt cine va cumpăra cartea va vedea că există o frază care apare des în corespondenţa între Hannah Arendt şi Mary McCarthy, apare în Michnik, interesant cum circulă la persoane care nu s-au întîlnit niciodată... Hannah Arendt nu l-a citit pe Michnik... ea încetează din viaţă în 1975...

I.S.: *Ca şi în muzică... sînt corespondenţe...*

V.T.: Da, corespondenţele... Îi obsedează aceeaşi frază din Fritz Grillparzer: „De la umanitate, prin naţionalitate spre barbarie" – în engleză sună mai bine *From humanities, through nationality, to barbarity.*

I.S.: *Şi ăsta-i drumul, din 1940 pînă în 1997?*

V.T.: O să mai discutăm... Acum, după ce am făcut această imagine apocaliptică, o s-o răstorn şi o să vă anunţ că, de fapt, o să avem democraţie liberală în toate ţările lumii, şi China va fi democrată, şi Cuba va fi democrată...

I.S.: *Nu va fi aşa în generaţia dumneavoastră sau a mea. Dar revin, Thomas Mann... Cuvîntarea lui din februarie 1933 e rezultanta tuturor chinurilor deceniului al treilea. Aşa trebuie s-o vedem. Ăsta-i Thomas Mann adevărat. Ăsta duce la* Doctor Faustus *şi la* Iosif şi fraţii săi, *şi la democratismul său postbelic. E normal un asemenea chin kantian pentru a atinge adevărul. O paranteză. Domnule Tismăneanu, aşa vorbiţi şi la universitate?*

V.T.: Da, nu am niciodată note în faţă...

M.M.: Am participat la cîteva seminarii, şi vă asigur că da.

I.S.: *Domnule Lupescu, aţi vrut să spuneţi ceva în legătură cu universitarul...*

S.L.: Mircea poate să spună mai bine, e vorba despre rolul pe care Vladimir, într-un fel sau altul, îl joacă (de prestigiu să spunem), ca promotor al politologiei româneşti, prin contactele sale personale din America. Faptul că este colaborator la multe din revistele importante, că predă la o universitate face ca el să poată sprijini, prin burse, prin accesul la o serie de publicaţii, diverşi tineri politologi români. Mircea a fost şi el...

I.S.: *Student?*

V.T.: Nu, el a conferenţiat.

M.M.: Apropo de reviste, iată, o are întîmplător Vladimir, „East European Politics and Societies", în care avem un tînăr politolog român, cu un articol...

V.T.: Cu oarecare relaţii cu această televiziune.

M.M.: Exact. Vladimir Tismăneanu este în comitetul editorial, deci în redacţie, şi o avem pe doamna Alina Mungiu, cu un articol despre...

V.T.: Despre intelectualitatea română contemporană. E un articol excelent.

M.M.: E o revistă cu un foarte mare prestigiu, excepțională.

V.T.: Au conferențiat în universitate: Dan Pavel, Gheorghe Nicolaie Gheorghe, Călin Anastasiu, Mircea Cărtărescu, dacă nu mă înșel, Stelian Tănase...

S.L.: I-a invitat „europeanul" nostru de la New York.

I.S.: *Europeanul nostru de la New York, cum vă spunea Alina Mungiu. Dar spuneți-mi, domnule Tismăneanu, de ce nu faceți cursuri și în București?*

V.T.: Am ținut... În primul rînd e o chestiune de timp, domnule Sava. Răspunsul cel mai simplu este că, la ora actuală, în primul rînd a trebuit să termin cărți. Din nefericire, în domeniul nostru, cărțile nu pot fi scrise decît dacă am lîngă mine toată bibliografia. Îndărătul *Reinventării politicului* se află, nu cred că exagerez dacă spun, cel puțin 2000 de titluri, care nu pot fi citate pentru că devin insuportabile.

I.S.: *Cîte ore munciți pe zi?*

V.T.: Oricîte ore sînt treaz. Al doilea element fundamental: prefer să vin pentru o perioadă mai lungă, căci am un fiu de un an și cinci luni, care a produs un adevărat șoc în casa părinților soției mele, care e americancă. Cînd am mers de Crăciun acolo, să sărbătorim cu părinții ei, și făcusem un pom foarte frumos, micul Adam, cu care nu vorbesc decît românește, și care începe să pronunțe cuvintele, eu fiind la etaj cu soția mea, mama soției mele m-a chemat pentru că era absolut de nedomolit, era foarte nervos, cerea clar ceva și nu putea înțelege ce vrea. Îi oferea *cookies*, prăjiturele, orice. El spunea clar ceva, absolut impecabil, fără nici un accent: „apa".

I.S.: *Da. Domnule Tismăneanu. Dar cum curge... apa în București, în planul politologiei?*

V.T.: Aici v-am spus.

I.S.: *Nu, nu-i vorba despre participarea dumneavoastră...*

V.T.: Nu, o să spun imediat, pentru că am fost la Cluj, am fost la Timișoara, în repetate rînduri...

I.S.: *La un institut de cercetări politologice?*

V.T.: Există un institut cu o publicație, care se cheamă „Cultură și Societate", despre care nu pot să mă pronunț, n-am văzut ultimele lor numere, am văzut alte numere, foarte interesante. Avem un Institut de teorie politică, înființat din cenușa, nu din cenușa, din betonul fostei academii Ștefan Gheorghiu, betonul mental al academiei Ștefan Gheorghiu, nu spun absolut nimic nou, pentru că am spus-o în paginile

revistei „The New Republic", menţionînd un articol superb al lui Dan Pavel, din revista „22", şi l-am adus la cunoştinţa publicului american. Era vorba de prezenţa, în fruntea acestuia, a fostului profesor de socialism ştiinţific, categoric unul dintre cei mai luminaţi profesori de socialism ştiinţific, dar profesor de socialism ştiinţific. Un euro-comunist, mă refer la profesorul Radu Florian, un euro-comunist. Problema este că România, la ora actuală, nu este în parametri euro-comunişti. A ieşit. Dacă euro-comunismul ar fi fost pentru România o binecuvîntare în anul de graţie 1975, în anii de graţie, 1990 sau 1997 este o maledicţiune. E un timp pentru a culege, şi e un timp pentru a semăna. E un timp pentru euro-comunism, şi e un timp pentru postcomunism şi pentru gîndire politică democratică şi liberală, de tipul Michnik, şi aşa mai departe... de tipul Mungiu, de tipul Tănase, de tipul Dan Pavel, Sorin Antohi, Dan Oprescu, şi o să jignesc pe foarte mulţi... că nu-i pot pomeni, altfel pierdem timpul pînă la sfîrşitul emisiunii. Nu e nevoie de un refugiu al nomenklaturii ideologice, chiar şi în varianta ei luminată. Chiar şi în varianta ei euro-comunistă, chiar şi în varianta ei social-democrată...

I.S.: *Şi dacă exprimă o anumită secvenţă socială?*

V.T.: Dacă ar exprima această secvenţă socială, ar fi vizibil din punct de vedere al producţiei teoretice, ca să folosesc un termen din sociologie.

I.S.: *Aţi auzit de nostalgicii noştri?*

V.T.: Sînt convins că nostalgicii dumneavoastră nu sînt neapărat şi cititorii revistei „Cultură şi Societate", cred că nostalgicii dumneavoastră sînt mult mai mult în altă tabără.

I.S.: *Dar revista oglindeşte dorinţele lor şi starea lor?*

V.T.: Se poate, dar fiind un adept consecvent al ideii de pluralism, consider că este foarte bine ca aceste instituţii să funcţioneze pe bază de contracte, nu pe bază de subvenţii de la Academie; poate să li se dea o fundaţie iniţială, din partea guvernămîntului, dar ele să aibă apoi propriile contracte. Reamintesc propunerea pe care o făceam de pildă ieri, pentru că este atît de puţină cunoaştere între noi, voi, şi prietenii noştri, colegii noştri, oameni care gîndesc de-a lungul aceleiaşi linii de gîndire, din Polonia, Cehia, Bulgaria, Slovacia etc. Ne blocăm într-un narcisism provincial, din punctul ăsta de vedere, şi credem că de fapt Parisul ne aşteaptă... Parisul aşteaptă voci din Est care comunică cu voci din Est. Nici Parisul şi nici New York-ul nu aşteaptă voci din Est; adică, e mult mai uşor să răzbim cu gîndirea noastră comună, cu problemele comune ale postcomunismului.

Astăzi, dacă am fi avut un centru de studii postcomuniste, iar nu acest Institut de Teorie Socială, de pildă un centru ca acela pentru care pledez, unde s-ar fi studiat mult, de pildă, cum s-a făcut reforma economică în Polonia; dacă am fi avut oameni de tip Balcerowicz, să vină la București – mă refer la „țarul" economic al terapiei de șoc –, dacă am fi știut foarte bine ce a făcut Václav Klauss cu reforma economică și privatizarea, cu cupoanele de privatizare nu la nivelul unui articol de ziar, ci tehnicile privatizării; dacă am fi știut întreaga dezbatere în jurul decomunizării și problema legislației decomunizării, chinurile facerii noului moment al postrevoluției electorale ar fi fost probabil mai mici. Deci, ce sugeram și ce sugerez în continuare, și sper ca acest cadru să-i facă pe anumiți oameni să se gîndească: un centru de studii postcomuniste, la București, construit și sprijinit inițial de forțele guvernamentale, după care institutul să-și facă propria sa structură.

S.L.: Cu niște criterii de evaluare, cît de cît onorabile... adică un asemenea institut, care să se încadreze într-o competiție reală a valorilor mondiale actuale.

I.S.: *Domnule Tismăneanu, n-aveți totuși dubii... în credințele acestea ale dumneavoastră și la tezele dumneavoastră?*

V.T.: Nu am dubii, am temeri. Mai grav! O spuneam de pildă în legătură cu ce ne paște, ce ne pîndește...

I.S.: *Poate că e o idee euro-comunistă din anii '70...*

V.T.: Alea le-am citit, nu, alea-s terminate. Vă spuneam... nu vor fi orori mai noi. Cine crede că faimoasele sintagme: „sfîrșitul utopiei", „eșecul utopiei", „mizeria utopiei" etc. sînt foarte frumoase – ca titluri de cărți (da, am fost felicitat pentru titluri că le nimeresc, nu știu cum sînt cărțile, dar titlurile le nimeresc) – dar, dincolo de astea, utopia – spune bine Antohi în cartea lui – utopia este o condiție perenă a umanității, utopia există, cu toate aberațiile la care poate să ducă. Căci nu este sigur că utopia este și ideologie... utopia vîrstei de aur nu a dus la nici o aberație? Sînt utopii și utopii. Utopii totale și utopii particulare, spunea un distins cărturar... Deci, dacă am dubii? Da, trăiesc într-o condiție, cred eu, etern dubitativă. Am foarte puține certitudini. Am o clară certitudine: nu cred în determinism istoric.

I.S.: *Asta-i structura dumneavoastră antimarxistă.*

V.T.: Poate și antihegeliană, nu știu. Nu cred că este rațiune în istorie, exact e antihegeliană. Nu cred, și de aici vine marea mea dilemă... dar, pe de altă parte, vă propun o carte, cine o va citi atent va vedea că e construită pe o schemă hegeliană. Deci, nu știu cît sînt de antihegelian, dar sînt marcat de Hegel.

I.S.: *De la Hegel pornesc toate orientările moderne, domnule Tismăneanu...*

V.T.: Sigur.

I.S.: *Dar nenorocită a fost cea marxistă, probabil...*

V.T.: Marxismul este, de fapt, o construcţie a tinerilor hegelieni. Adică şi Engels, şi Marx sînt tinerii hegelieni de stînga, deci unii pornesc şi merg spre direcţia lui Bruno Bauer şi compania, iar ceilalţi... Am citit o istorie intelectuală extraordinară a tinerilor hegelieni, erau discuţii fenomenale...

I.S.: *De ce, domnule Tismăneanu, „au inventat" intelectualii acest marxism, pornind de la Bauer şi Hegel? Şi tot ei l-au distrus...*

V.T.: A... În primul rînd că fără Rusia, trebuie să fiu foarte clar în această privinţă, fără Rusia, fără combinaţia între providenţialismul teleologic istoric al marxismului, pe de o parte, şi providenţialismul etnic al ideii ruse...

I.S.: *Explicaţi ce este teleologia...*

V.T.: Ideea că istoria merge într-o anumită direcţie pe care a fixat-o fie Dumnezeu, fie un stat major de revoluţionari iluminaţi care au decis că după ultimul punct va fi comunismul, societatea fără clase. Sau, în varianta sa totalitar nazistă, societatea rasei superioare perfecte, din care au fost eliminate toate bacteriile şi toată vermina, cum spuneau ei... Deci asta este teleologia istorică. *Teleos* este scopul istoriei, finalitatea istoriei, drumul spre care se merge. Şi este combinată de obicei cu ideologiile radicale, politice, în aceste salvaţionisme, să spunem... care presupun că lumea a fost cîndva într-o condiţie perfectă, după care a urmat o cădere istorică. Ea poate să dureze şi cinci mii, şi şapte mii de ani, dar vine un moment de regăsire, de redempţiune, un moment de salvare întru revoluţie, şi atunci poate să fie revoluţia totală, *revoluţia nihilismului*. Poate să fie revoluţia nihilismului de tip nazist, sau poate să fie această apoteoză a viitorului fără clase din gîndirea marxistă. Deci, eu cred că ideea rusă, care are în sine elemente mesianice foarte puternice, ideea celei de-a treia Rome, care este un mit funciar, adeseori contestat de un anumit prezent din cultura politică rusă (şi există o carte superbă de Léon Poliakov, care a scris o carte despre mitul celei de a treia Rome...)

M.M.: Adică Moscova.

V.T.: Da, după Roma, Bizanţ, vine mitul celei de a treia Rome foarte disputat în variante ezoterice. Îl surprinde foarte bine, de altfel, în discuţia asupra celei de a treia Rome şi noul Bizanţ, Petru Culianu, într-un volum despre Mircea

Eliade. La sfîrșit e o discuție extraordinară despre îngemănarea aceasta – sinteza între ideea socialistă occidentală a societății fără clasă, idee care stigmatizează, demonizează proprietatea privată, fiind premarxistă, și mesianismul istoric și teleologia, care vine din Hegel (istoria înaintează, are un sens logic, panlogismul îi spuneam noi, panlogicismul hegelian, ultraraționalismul hegelian). Deci... să fie o dată combinată cu ideea rusă. Inteligența este prin definiție o clasă bazată pe resentiment. Este o clasă care se detestă, bazată pe autodispreț... Nu pot s-o citez pentru că sîntem într-o emisiune, dar există o frază faimoasă pe care dumneavoastră o cunoașteți foarte bine despre ce a spus Lenin despre intelectuali. Or, Lenin era un intelectual.

I.S.: *Dinescu a rostit într-o trecută emisiune cuvinte cam... dure pentru unele urechi...*

V.T.: Eu nu sînt Dinescu, în orice caz fraza era a lui Lenin, și apare în *Istoria Revoluției Ruse*. S-o spună Mircea, dacă vrea..., eu n-o s-o spun.

I.S.: *Rostiți-o domnule, să nu mai pierdem vremea.*

V.T.: Era absolut scatologică fraza, asta este. Deci ați înțeles...

I.S.: *Scatologia face parte din viața noastră...*

V.T.: Da, dar fraza e a lui Lenin, nu e a mea. Eu am o relație mai complexă cu intelectualii, bănuiesc. Și sper să nu sufăr de ură de sine.

I.S.: *Dar de „empiriocriticism" nu suferiți?*

V.T.: Cred, deci, că această logodnă între mesianismul socialist occidental, panlogicismul hegelian și această parte a culturii politice ruse, și anume radicalismul fundamentalist, ducînd prin narodnicism la terorismul revoluționar a anilor 1870-1880 – asta este tragedia, domnule Sava. Și nu am certitudinea, nu pot ști, dacă singur socialismul occidental ar fi dus necesarmente la tragedie. Deci, dacă pot spune astfel, cred că blestemul hegeliano-marxist a fost tocmai faptul că un grup de posedați – ca să folosim un titlu faimos al unui roman – a putut să combine mistica primitivă, să facă experimentul de inginerie socială care a dus la ceea ce a dus. Departe de mine gîndul de a exonera prin ceea ce am spus marxismul, domnule Sava. Dar eu sînt istoric al ideilor și în istoria ideilor nu operăm cu conceptul de culpabilitate. Nu există idei vinovate, există idei responsabile...

I.S.: *Domnule Tismăneanu... E întîmplător faptul că acest grup de posedați a fost format în majoritate din evrei?*

V.T.: Asta este o exagerare. O exagerare vădită și o pot demonstra. În primul rînd, revoluția putea la fel de bine să

triumfe foarte repede după 1917-1918 în Germania. Junkerii, cînd o asasinează pe Rosa Luxemburg, evreică poloneză, îl asasinează şi pe Karl Liebnrecht, care vine din cele mai vechi familii germane. Friedrich Engels nu era evreu şi aşa mai departe...

I.S.: *Dar în Biroul Politic al lui Lenin?*

V.T.: În Biroul Politic al lui Lenin erau mai puţin evrei decît în conducerea menşevică, evrei pe care Lenin avea să-i căsăpească. Persoana care a tras în Lenin în 1918 se numea Tania Kaplan, nu se numea Nadia Ivanova. Bolşevicii au tratat întregul stat-major al menşevismului cu mai multă ură decît au tratat orice alt partid din perioada imediat post-revoluţionară... Primele procese politice care au loc în Rusia la începutul anilor '20 sînt procese împotriva liderilor menşevici. Aş vrea să vă mai spun un lucru: am auzit că la Institutul de istorie „Iorga", s-a ridicat un domn Wexler care a spus: „Antisemitismul în România, în momentul de faţă, există datorită lui Vladimir Tismăneanu, care a îndrăznit să publice numele tatălui lui Petre Roman, numele de dinainte de schimbarea de nume". Este o metodă absolut fundamentală şi oricine deschide dicţionarul biografic al Cominternului, publicat la Stanford University, se va convinge; dacă citesc în arhive şi găsesc că la data cutare, personajul numit, dau un nume imaginar, Blumenfeld, apare ca figură importantă a partidului comunist în 1937, ce pot eu să înţeleg mai departe cînd găsesc pe acelaşi domn Blumenfeld, să spunem, sub numele de Harap Alb. Trebuie să aflu cine este...

I.S.: *Şi pseudonimele n-au locul lor în istorie?*

V.T.: Pseudonimele au locul lor în istorie...

I.S.: *Gîndiţi-vă la Vechiul Testament sau la Noul Testament, de la Saul la Pavel...*

V.T.: Şi nu funcţionează pseudonimele în istoria literară, nu funcţionează pseudonimele cînd vorbim despre Tristan Tzara?

I.S.: *Şi atunci de ce trebuiesc dezvăluite?*

V.T.: Pentru că asta este istoria, pentru că asta este istoria culturală. Sînt momente de schimbare de nume... Şi mă amuză că şi mie mi se atribuie că m-aş fi născut cu un alt nume, mi se pune tot timpul în paranteză; eu nu am avut alt nume, m-am născut cu numele ăsta: Vladimir Tismăneanu, n-am avut alt nume. Nu mi-am schimbat numele.

I.S.: *Tatăl dumneavoastră se numea Tisminetki.*

V.T.: Dar e o diferenţă să pui numele cuiva care a avut un rol politic. Vorbeam de personalităţi culturale şi politice, îmi pare rău... domnule Sava.

I.S.: *V-am înțeles... eu vreau să văd cît de american ați devenit.*

V.T.: În cultură ne acceptăm condiția publică. Eu cînd am venit la dumneavoastră la emisiune am acceptat să fiu public... Or, nu este un joc dacă am acceptat să fiu membru al biroului politic... cercetătorii de peste o 100 de ani trebuie să poată să se uite. Am acceptat să fac insurecția de la Zürich, trebuie să-mi asum și condiția... Încă ceva: n-a fost picior de evreu în conducerea partidului comunist spaniol. Zero.

M.M.: Poate în a celui chinez...

V.T.: N-am studiat-o. Dar, îți închipui tu cîți erau...

I.S.: *Dar istoria postbelică?*

V.T.: A cui?

I.S.: *A Europei răsăritene...*

V.T.: Stați puțin... după ce am făcut acest excurs...

I.S.: *Faceți un excurs în țările răsăritene...*

V.T.: După ce am făcut acest excurs introductiv, citez ce a spus cîndva o mare cercetătoare, modelul lui Françoise Thom, care a scris o istorie a comunismului francez, Annie Kriegel. Annie Kriegel spunea că este una dintre cele mai complicate probleme – relația între radicalismul politic și evrei. Este o problemă extrem de complexă, pentru că ea coincide cu un alt moment care trebuie studiat – emanciparea politică a evreilor. Trebuiesc observate elementele care au jucat un rol real, dar și fuga de propria identitate de ghetou, care funcționează extraordinar de puternic. De pildă, cine a citit istoria expresionismului, răspunsul meu la întrebarea „nu vă surprinde, domnilor, că există un număr exagerat de evrei în istoria expresionismului?" Evident, expresionismul este un radicalism estetic, evident, există căutări, dar întrebarea pe care o pun este: erau ei acolo în calitate de evrei? Pentru că nu sînt adeptul unui determinism biologic, atunci eu răspund: nu, nu erau în această calitate. Și aici răspund și domnului Eugen Florescu care mă citează într-o carte ignobilă despre Brucan. Nu sînt apărătorul domnului Brucan, departe de mine gîndul, dar acel stil de carte...

I.S.: *Cartea se intitulează* Bestia Brucan.

V.T.: ...este dincolo de ceea ce am crezut că pot să văd...

M.M.: Vladimir, iartă-mă, ai fost suspect pentru tovarășul Florescu și înainte de '90, ești suspect și acum...

V.T.: Haide să nu-i dăm această șansă...

M.M.: Sigur, nu merită atenția...

I.S.: *Ce vă miră titlurile astea? Ieri în revista „Politica" a apărut articolul domnului Vasile Băran – după discuția mea cu domnul Pleșu, însemnare intitulată* Doi urangutani, *Iosif*

Sava şi Andrei Pleşu. Şi Andrei Pleşu e cineva, aş zice eu... Multe ţări ar dori să aibă un om ca Andrei Pleşu.

V.T.: E un om pe care îl admir.

I.S.: *Pentru că ştiţi America, ştiţi cum sînt americanii?*

V.T.: A, nu. Îl admir în comparaţie cu mine...

IS.: Cîte ţări au un om ca Pleşu? Ştiţi mai bine decît mine şi decît toţi colegii noştri...

V.T.: O să vă spun un lucru. Am scris un articol, menţionat la bibliografie... L-am intitulat *Aruncarea metafizică cu noroi.* Şi am observat ceea ce s-a petrecut, am numit fenomenul, la un moment dat, „sindromul Bucureşti". Pentru că, în comparaţie cu alte ieşiri din totalitarism, gradul de denigrare, de calomniere, ceea ce s-a petrecut în raport cu figurile supreme culturale, ce s-a putut scrie în paginile acestor publicaţii la adresa unor oameni ca Andrei Pleşu, Gabriel Liiceanu, Mircea Dinescu, Nicolae Manolescu, Blandiana, Patapievici, Doina Cornea, Andreescu – nu pot să dau lista – întrece orice am văzut în altă ţară din Est.

I.S.: *Haideţi să mai spunem un singur lucru, aş vrea să mai ascultăm muzică şi să mai vorbesc cu dumneavoastră despre muzică, în ultima secvenţă... Dar înainte aş mai avea o întrebare... Intelectualii au inventat marxismul şi tot ei l-au distrus, domnule... Era normal să tragă ei cu mitraliera?*

V.T.: Intelectualii au inventat, au născocit marxismul, şi tot ei l-au distrus. L-au distrus prin cuvînt.

I.S.: *L-au distrus prin revoluţiile din '89.*

V.T.: Da. Dar pentru ca oamenii să iasă în stradă, intelectualii au trebuit să acţioneze. Un număr de intelectuali, foarte puţini... mai mulţi după aceea. Un Václav Havel, un Michnik, un Kuron, un Kiss şi atîţia alţii... Şi la noi, sînt atîţia pe care i-am pomenit... un Dorin Tudoran, sînt nume care poate îmi scapă în clipa de faţă... Paul Goma, fireşte. Ce a cerut Paul Goma în momentul respectiv? Domnilor, nu minţiţi. Era singurul lucru, nu cerea să ieşi pe stradă... Scrisoarea lui Goma era o scrisoare de solidaritate cu *Charta 77.* O aveţi reprodusă în *Reinventarea politicului,* dacă nu mă înşel. În primul rînd, *Charta 77* nu este partid politic, nu are orientare şi nu contestă ordinea constituţională. Într-o societate de tip comunist şi înfiinţarea unui club al *Prietenilor lui Shakespeare* sau al *Prietenilor lui Scarlatti* este o acţiune independentă, dacă nu vine cu ordin...

I.S.: *Am înţeles.*

V.T.: Mişcările pacifiste, mişcările ecologiste, de ce erau interzise? De ce acţiunea împotriva lui *Ekoglasnost* în Bulgaria? Ce aveau? Cu ce deranja *Ekoglasnost*-ul? Faptul că era inde-

pendent şi, cum spunem noi – *from below* – adică de jos în sus. Întregul sistem comunist este construit de sus în jos. Trebuie să le explic uneori studenţilor ce însemna centralismul democratic. Şi le explic că în centralismul absolut nu era democraţie. Faimoasa piramidă cum era? Totul pleacă de jos... De fapt, trebuie să explici că totul era decis la cel mai înalt nivel şi că piramida, în realitate era altfel aşezată. Dar cum se putea trăi într-un asemenea sistem? Ei bine, la un moment dat, o serie de oameni, mai ales după '56, după revoluţie, cînd mitul Stalin se prăbuşeşte, şi multe alte mituri se prăbuşesc, cînd partidul însuşi vine şi spune, în Rusia, în Uniunea Sovietică, că au fost crime, este adevărat; deci, cînd acest fenomen de negare a realităţii nu mai poate funcţiona, cînd ideologia începe să se şubrezească, să se evapore, cînd mirajul ideologic începe să se destrame, ei bine, în momentul acesta o serie de intelectuali încep să meargă pe drumul adevărului. Oameni precum Kolakowski, la Universitatea din Varşovia... Începe, de fapt, fenomenul numit „revolta minţilor", „revolta spiritului".

I.S.: *Da, şi de ce după '89 au fost marginalizaţi, au fost aruncaţi...*

V.T.: Este devreme, foarte devreme să ştim dacă într-adevăr prăbuşirea sistemelor comuniste, în întreaga zonă a Europei de Est, inclusiv fosta URSS, este evenimentul cel mai important din istorie, prin enormitatea schimbărilor, de la prăbuşirea Imperiului Roman încoace; dacă acest lucru este valabil, atunci este mult prea devreme să ştim...

I.S.: *Poate avea dreptate Kolakowski, diavolul face parte din experienţa noastră, domnule Tismăneanu.*

V.T.: Şi nu a dispărut...

I.S.: *L-am citat pe Kolakowski dintr-un studiu al dumneavoastră. Ascultăm puţină muzică acum, nu? Mirela, ce aveţi în program? Aş vrea să-l mai ascultăm şi pe Răzvan...*

M.B: Un studiu Liszt-Paganini.

I.S.: *Un studiu Liszt-Paganini... Care? Mi bemolul, numărul doi? Da?*

(Muzica)

I.S.: *Mulţumesc. Doi interpreţi excelenţi am astăzi, dar îi exploatez mai puţin. Simt că telespectatorii au nevoie de cît mai multe cuvinte ale domnului Tismăneanu.*

Ce rol a avut muzica în viaţa dumneavoastră, domnule Tismăneanu?

V.T.: Asta înseamnă să nu mai ascultăm puţină chitară...

I.S.: *Vorbiţi-mi puţin de muzică..., spuneţi-ne, ascultaţi muzică?*

V.T.: Da, foarte multă. Sora tatălui meu care era doctor – nu a fost căsătorită, nu a avut copii, eram un fel de favorit al ei – era melomană convinsă; de asemenea maică-mea se oprise la Beethoven, să spunem. Ceea ce este o oprire sublimă, aş putea spune, se poate mult mai rău.

I.S.: *Este cea mai înaltă platformă...*

V.T.: Exact. Deci, de mic copil, aveam prieteni care obţineau discuri şi aveam, ţin minte, un pick-up, un Telefunken, pe care ascultam discuri... Seara rămîneam să dorm într-o casă în care au copilărit şi copiii Papilian, Victor, Ieronim şi Sandu. Aici, foarte aproape pe Andrei Mureşanu, 29; şi rămîneam seara la dormit şi puneam muzică...

I.S.: *În casa profesorului Vianu.*

V.T.: Era alături, a doua casă.

I.S.: *31.*

V.T.: Exact. Şi ţin minte, vorbeam cu Ionel Vianu despre aceste coincidenţe, eram un pic alte generaţii...

I.S.: *De multă vreme n-a venit Ionel Vianu în ţară.*

V.T.: Da, nu ştiu exact.

M.M.: De vreo doi ani.

V.T.: Ionel Vianu şi Matei Călinescu ştiu că au făcut concediul în sudul Statelor Unite ale Americii.

I.S.: *Şi au mai scris o carte împreună?*

V.T.: Nu ştiu dacă au mai scris o carte împreună...

M.M.: Au amplificat-o.

V.T.: În orice caz, deci, am o relaţie specială, să spunem, cu *Sonata lunii*, şi cred că mătuşa mea avea o enormă admiraţie pentru Clara Haskil. Avea discuri cu Clara Haskil. Aşa am auzit-o pentru prima oară pe Clara Haskil.

I.S.: *O asistentă a tatălui dumneavoastră, doamna Adriana Moscuna, era verişoara Clarei Haskil.*

V.T.: Asta n-am ştiut...

I.S.: *A scris o carte despre Clara Haskil şi a fost, în anii universitari, asistenta lui Leonte Tismăneanu.*

V.T.: Vedeţi, toate întretăierile astea magice? Deci, asta ar fi o dată. Pe urmă, a fost momentul descoperirii... Avea un disc cu *Simfonia a IX-a,* asta o ţin minte precis, deşi aveam vîrsta de trei-patru ani...

I.S.: *Vorbiţi-mi de 20 de ani.*

V.T.: A, la 20 de ani lucrurile sînt mai complicate. La 20 de ani întîlnisem şi un bun prieten cu care am rămas foarte apropiat, Miklos Tamas, care a devenit una din marile figuri ale dizidenţei din Ungaria. Este una din persoanele care m-a influenţat – asta-i o parte care nu apare nici în *Ghilotina de scrum* – şi care era un thomas-mannian convins şi mai mult

decît atît... La 17-18, ani cînd l-am întîlnit odată, şi venise discuţia despre Mahler – Mahler a fost una din marile influenţe şi una din marile atracţii, foarte aproape de acest univers să-l numesc semi-*demonicum*, un univers torturat, fragmentat, un univers...

I.S.: *Foarte bine spus, nevrotic.*

V.T.: Deci, trec prin diverse perioade, toate sînt extrem de discontinue, aproape fragmentarizate, aproape postmodernă experienţa mea muzicală... Nu aşa s-ar defini? Fragmentarizat şi discontinuu, postmodern. De altfel, am avut acces la foarte multe discuri şi am ascultat enorm. Lena şi Anca Răutu aveau discuri foarte bune şi am ascultat foarte multă muzică preclasică. Deci, încep cu Beethoven, pe urmă ajung la preclasici, nu am avut niciodată cultură muzicală de tip sistematic. Este, dacă vreţi, un amatorism în care introduc propriile obsesii metafizice şi propriile obsesii literare.

I.S.: *Apropo de nume, au avut şi ele un „paricid" în familie?*

V.T.: Nu ştiu, invitaţi-o pe Anca.

I.S.: *Frumos titlul ăsta de la doamna Babeţi, din interviul cu dumneavoastră* – Paricidul lui Vladimir Tismăneanu...

V.T.: Da, Adriana scrie foarte bine... Este probabil un paricid, un paricid spiritual în ceea ce am scris.

I.S.: *Mai frumos ar fi „despărţirea de..."*

V.T.: Despărţirea... e mai mult o despărţire... paricidul e un lucru mult mai complex. Paricidul presupune o revelaţie... Or, nimic din ceea ce am aflat despre tatăl meu nu m-a surprins; am ştiut, nu a ascuns nimic, era pe faţă. Paricid ar fi fost să aflu, de pildă, că a fost un monstruos călău. Aş fi scris o chestie... o despărţire la nivelul unei rupturi. Nu era aşa, a fost o aberaţie istorică pe care personal o condamn şi am abominat-o; paricidul presupune mult mai mult, cred eu...

I.S.: *Cum se numeşte doamna dumneavoastră?*

V.T.: Maria. Mary. Şi băiatul, Adam. Deci nume ale începuturilor... într-un fel sau într-altul. De pildă, cînd a venit Agnes Heller împreună cu Mihai Vaida la noi şi am pus muzică în fundal, şi noi, unii dintre noi am continuat să conversăm, mi-amintesc că Agnes Heller, care a fost principala şi cea mai apropiată discipolă a lui Georg Lukács, a fost asistenta lui, au fost extrem de apropiaţi, a spus: te rog, opreşte. Muzica nu este pentru momentul cînd vin musafirii...

I.S.: *E o idee thomas-manniană; muzica are autonomie; un intelectual nu scrie şi nu ascultă în acelaşi timp.*

V.T.: Domnule Sava, pe de altă parte, într-o vreme cînd au apărut computere şi cînd poţi să asculţi CD-uri, vreau să vă spun că scriu extrem de bine punînd *Variaţiunile Goldberg*...

sau *Arta fugii* cu Glen Gould. Adică, muzica, are un rol extraordinar pentru mine, nici nu ştiu cum să-l numesc, mă motivează, mă inspiră, e o parte a naturii mele.

I.S.: *Am vrut să vă întreb aşa, în addenda, la Washington am fost în '87 şi am auzit 5 concerte. În Washington sînt 71% negri. La cele 5 concerte, n-am văzut un negru. Comentaţi-mi afirmaţia mea...*

V.T.: Washington-ul nu poate fi definit strict ca Washington, marea majoritate a celor care lucrează în Washington nu locuiesc în Washington. Washington-ul reprezintă...

I.S.: *Dar 71% sînt* black, *nu?*

V.T.: Washington-ul este o ficţiune domnule Sava, este o ficţiune în sensul că, de fapt, Washington-ul real este o parte de suburbii din Maryland şi o parte de suburbii din Virginia. Deci, trebuie să admiteţi că acea parte, partea de care aţi vorbit, unde aţi văzut foarte mulţi negri este un oraş care a atras în perioada drepturilor civile, a luptei pentru drepturile civile... Sîntem în perioada '62-'64: este magnetul, este drumul negrilor dinspre Sud înspre Nord. Dacă vă veţi duce în marile centre, veţi vedea; nu ştiu care este procentul astăzi în Philadelphia, dar tot va fi destul de schimbat, pentru că s-a produs fenomenul – cum îl numim noi – de suburbanizare. Interesant, tocmai grupurile liberale şi cetăţenii liberali care au luptat pentru aceste drepturi civile, în momentul de faţă, părăsesc oraşul. Nu ştiu, şi eu am mers la concerte, şi am mers şi la Philadelphia la concerte, şi am să-mi permit să vă contrazic. Între cei mai apropiaţi prieteni ai mei – avem şi o prietenă comună, Irena Gruzindskaia-Gross – este un distins intelectual. Tatăl lui a fost primul judecător negru din istoria Statelor Unite. El a fost primul doctorand negru care a luat doctoratul în istorie şi civilizaţie chineză...

I.S.: *Vorbeam de muzică...*

V.T.: Staţi puţin... iar la Viena, fiind la o conferinţă la care era şi Dan Pavel, un prieten al nostru – Jason să-i spunem, doar atît – n-a venit seara la cel mai frumos dineu, pentru că seara, el cînd se află la Viena, merge la... Operă.

M.M.: Domnule Sava, să vă spun pe scurt ce e cu titlul *Ghilotina de scrum*. Desigur, este o metaforă. Fiind o carte biografică, e o carte în care, aşa cum a făcut şi azi, Vladimir Tismăneanu se livrează cu o deplină sinceritate şi-şi pune gîtul ca într-o ghilotină, spre a fi tăiat. Şi iată, în mod miraculos, spunînd adevărul... gîtul rămîne întreg.

I.S.: *Şi face scrum din toată...*

V.T.: Exact. Şi ghilotina, arma criminală se topeşte ea însăşi. Asta am vrut să spun...

I.S.: *Domnule Tismăneanu, America e o ţară ideală?*

V.T.: Nu există America, există Americi.

I.S.: *Nici Statele Unite?*

V.T.: Nu, există o Americă a sudului, o Americă a nordului, există o Americă în New-York, şi există o Americă în San-Francisco. E o ţară ideală în sensul că poţi trăi unde vrei şi cum vrei; în acest sens, da. Deci, poţi să trăieşti ca un intelectual european, poţi să fii – de aici avem şi conceptul de „New-York intellectuals" – deci, poţi fi intelectual din New-York. Este ultimul avatar, atît cît există, din ceea ce a fost boema...

I.S.: *Dar ca ideal socio-politic... America?*

V.T.: Singurul lucru pe care îl are America, din punct de vedere a ceea ce aş numi ideal socio-politic este o capacitate de absorbţie a diversităţii, pe care, după ştiinţa mea, nici o altă cultură politică, la ora actuală, la nivel global, nu o are. Deci, absorbţia diversităţii... Şi dacă o condiţie politică a post-modernităţii este să învăţăm să trăim întru diversitate şi să acceptăm diferenţa, în acest sens este ideală; doar în acest sens.

I.S.: *Dar acţiunea „darwinistă" guvernamentală (începînd de la protecţie pînă la întreg conceptul social dominant) corespunde legilor moralităţii?*

V.T.: Nu este o acţiune... Despre protecţia socială vorbiţi?

I.S.: *Despre multe fenomene americane. „Darwinismul" e în acţiune... Îl simt oriunde pe străzile New-York-ului. Învinge cel puternic. Lupta-i continuă. Şi statul protejează această luptă continuă.*

V.T.: Eu nu ştiu cît susţine...

I.S.: *Toate concepţiile dumneavoastră susţin acest darwinism. Poate că nu este termenul cel mai bun...*

V.T.: Eu nu ştiu. Eu cred că avem cel mai formidabil sistem de protecţie socială pentru defavorizaţi, care în momentul de faţă este ceea ce se numeşte în America „welfare class". Noi avem o clasă întreagă care trăieşte din ajutorul de bunăstare.

I.S.: *Şi* homeless-*ii?*

V.T.: Nu, să nu mă înţelegeţi greşit. Nu vreau să spun, Doamne fereşte, că sistemul politic american sau sistemul valorilor în America este perfect. Sînt enorm de multe discuţii... Avem problema liberalism – comunitarism; avem problema fenomenului despre care a scris şi Horia Patapievici, a corectitudinii politice. Cred că în general lumea exagerează în această privinţă. Nu sîntem chiar cenzuraţi, nu mă împiedică nimeni...

M.M.: Şi care a pierdut viteză...

V.T.: Și care a pierdut viteză și trebuie legat foarte puternic de conceptul de multiculturalism, adică există o genealogie, există o fenomenologie a acestor concepte ce vine exact din ideea de diversitate. Ca forme caricaturale, de bună seamă, există orice....

I.S.: *Și unde-i idealul pe globul acesta, domnule Tismăneanu?*

V.T.: Un ideal...

I.S.: *Da, idealul dumneavoastră unde este?*

V.T.: Muzica pe care o s-o auzim...

I.S.: *Da, sau pe drum între Washington și România, nu? Ce ne așteaptă, domnule Tismăneanu?*

V.T.: Păi, consider România încă țara mea, așa că vă răspund „nimeni nu e profet în țara lui".

I.S.: *Răzvan Grigorescu. Un intermezzo muzical...*

R.G.: O suită pentru chitară, un fragment.

I.S.: *Spune cum se intitulează. Omagiu...*

R.G.: Omagiu lui Louis-Juan Jorge Campos.

(Muzica)

I.S.: *Domnule Tismăneanu... Da, o emisiune de genul acesta, la televiziunea din Washington, nu cred că puteți vedea. Nevoia de cultură ca în Estul acesta nu-i nicăieri...*

V.T.: Stați, stați... Mă faceți avocat mereu. În primul rînd, există televiziune și televiziune în Statele Unite. Există așa-numitul canal *Arts of Entertainment*, canalul de muzică clasică, pe care poți să vezi orice... eu știu? de la Claudio Abbado la Herbert von Karajan. Mă întrebați dacă și la televiziunea publică voi vedea; televiziunea publică transmite concerte, nu va avea o emisiune ca a dumneavoastră, adică această combinație de idei, muzică, de permanență. În cele din urmă, va trebui să vă găsiți într-un sistem de tip american: fie în televiziunea publică, și nu cred că s-ar da trei ore, fie ar trebui să existe pe unul din canalele private și atunci începe fuga după sponsori.

I.S.: *Da. Dar nevoia de cultură? E a noastră, domnilor, de aici din Răsăritul ăsta vine... Toți marii muzicieni ai Americii vin din Estul Europei, domnilor. Vă gîndiți că ați scris o carte despre Estul Europei. Toți... Oistrach a vizitat Statele Unite, în 1962, și a trecut în revistă școlile violonistice americane. Toți cam veneau din Rusia, domnule Tismăneanu.*

V.T.: Soluția diversității.

I.S.: *Da. Sînt orele opt și nouă minute; v-aș mai pune cîteva întrebări generale, ca să mă lămuriți și pe mine. Am citit în cartea pe care am recenzat-o astăzi capitolul cu revo-*

luția și cu zilele din decembrie de la noi... Explicați-mi și mie, cum a putut pleca Ceaușescu la Teheran?

V.T.: Deci... ce se petrecea în mintea lui, asta-i întrebarea?

I.S.: *Timișoara începuse, domnule. Și mai departe... Cum a putut face mitingul acela?*

V.T.: Deci cele două enorme gafe.

I.S.: *Enormități... Sînt gafe sau ce sînt? A fost drogat, domnule?*

V.T.: Nu, nu a fost drogat. E prețul ultim pe care-l plătește o tiranie ideologică pentru păcatul împotriva spiritului. În momentul în care tiranul ajunge să fie convins că este cu adevărat iubit, în momentul în care după atîtea obligații, bieții supuși ai faraonului ajung să strige: Trăiască Ramses, Ramses ajunge să creadă că este adorat. Vorbeați de televiziune; am spus că televiziunea americană m-a întrebat la un moment dat cum se poate așa ceva? Și am spus: cum să nu se poată, trăim într-o lume suprarealistă. Ca după vreo trei luni – deci asta era în decembrie – cineva să-mi spună că imediat după această afirmație, la televiziunea publică din Statele Unite a apărut o carte poștală de Crăciun – o și am undeva –, care se difuza prin tot felul de *bookstores*, librării alternative, și care spunea că trăim într-o lume suprarealistă. Deci, trăim într-o lume suprarealistă... A fost unul din efectele acestei auto-hipnoze ideologice pe care a suferit-o Ceaușescu – el nu numai ne hipnotiza, sau încerca să ne hipnotizeze, dar suferea el însuși consecințele...

I.S.: *Dar tocmai într-o zi atît de gravă să fie atît de* blind *?*

V.T.: Vreau să vă spun că grație unei împrejurări pe care am trăit-o în 1994, am putut să văd ce i se prezenta lui Ceaușescu, ca informație, nu despre Timișoara, astea probabil sînt în arhivele SRI-ului, nu știu unde se află acel tip de rapoarte, sînt convins că primea rapoarte informative despre starea de spirit de aici, și starea de spirit de acolo. Cît putea să i se spună nu știu, probabil că se bloca la un anumit nivel. În orice caz, știa ce se petrecea în celelalte țări din Est. Am văzut că i se făceau rapoarte informative, precise care nu erau în limbă de lemn.

I.S.: *Insistați asupra acestor momente.*

V.T.: Nu spuneau atunci „forțe contra-revoluționare s-au pregătit și au răsturnat regimul socialist"... Nu. I se spune exact ce a spus șeful partidului din Cehoslovacia. Deci este informat. Credea atît de mult în misionarismul ăsta, în misiunea lui, în rolul său...; îmi amintesc de un coleg de al meu care spunea, dacă el este într-adevăr „păstorul", noi ce sîntem? Turma de oi. Pentru că era comparat, cred că la

Congresul al X-lea din 1969, cu Lincoln, cu Cromwell şi aşa mai departe... Nu-mi mai amintesc precis, la Lenin cred că au renunţat, a) pentru că Ceauşescu nu era neapărat încîntat şi b) ca să nu-i jignească pe sovietici pentru care, oricum, Lenin era zeul naţional. Însă era comparat cu Cezar, cu Ştefan cel Mare, Pericle şi aşa mai departe... Deci, Ceauşescu devine o victimă a propriului său miraj, nu? a ceea ce crease. În al doilea rînd, cred că anturajul reuşise selecţia negativă la un nivel de necrezut. Clar, oameni ca Paul Niculescu-Mizil şi aşa mai departe... erau printre activiştii, să-i numim rezonabili ai Comitetului Central şi ai *Leadership*, ai conducerii supreme. Erau însă fără putere. Iar ceea ce era relativa putere – puterea însemna acces la Ceauşescu – era efectiv în mîna unei cete de sicofanţi de ultimă speţă.

I.S.: *Am înţeles. La 22 decembrie, nu putea pleca în Coreea?*

V.T.: Nu cred. Cred că la 22 decembrie fusese clar abandonat. După părerea mea, Securitatea nu era dispusă să lupte pentru el. Aici sînt convins că adevărul este undeva la mijloc, între domnul general Iulian Vlad şi domnul Silviu Brucan. Cred că nici Brucan nu are totală dreptate, nici Vlad. Vlad care susţine că a trecut complet de partea Revoluţiei, Brucan care susţine că Vlad a operat dublu. Mai mult, cred că Securitatea fiind singura instituţie bine informată din România, îmi este greu să cred că un personaj descris de toţi cei care au avut de a face cu el ca fiind de o mare eficienţă şi de o mare inteligenţă, cum e generalul Vlad, e greu de crezut că visul lui era perpetuarea... Bănuiesc că nu este fundamental un antipatriot; Ceauşescu era o catastrofă, era blestemul României. Deci, Securitatea dacă nu-l va răsturna, ca instituţie, nu va lupta...

I.S.: *Continuaţi cercetările acelor zile?*

V.T.: Nu mă preocupă problema Revoluţiei atît de mult, pentru că sînt alţii care pot s-o facă. Este foarte complexă...

I.S.: *Şi o fac alţii? Şi în America?*

V.T.: Da, sînt... sînt... Este un doctorand care o să vină şi o să lucreze la Cluj, predînd acolo, un american care a reuşit...

I.S.: *Ce rol a avut Gorbaciov în ziua de 22 decembrie?*

V.T.: A anunţat în Sovietul Suprem, chiar mai devreme decît alţii, dar este clar că avea surse de informare. Domnule Sava, România este o ţară limitrofă fostei Uniuni Sovietice şi ţară limitrofă din punct de vedere simbolic Rusiei de astăzi, chiar dacă avem ceva interpus, nu? Deci, a existat întotdeauna o „parte de rus" în România, nu e o noutate. Primul care mi-a spus-o cîndva, stînd de vorbă cu el, a fost domnul Dan Zamfirescu. Am avut o lungă discuţie cu el, „ce vrei

dragă, există... totdeauna, a existat o partidă rusă aici, în Principate", nu e nou acest lucru.

I.S.: *Înainte de Kisseleff?*

V.T.: Sigur. Existau oameni, existau surse de informare, puteau să fie dintre băştinaşi, dintre ai noştri, dintre români. Nu ştiu toată povestea. Mi se pare aberantă ideea cu sutele sau cu miile de turişti sovietici... Eu ştiu un lucru: corespondenţii străini nu puteau intra. Eu ştiu că la Congresul XIV, din noiembrie 1989, practic au fost în total 3 corespondenţi străini, dacă nu mă înşel, occidentali, şi au zis cum închideau ţara... Ţara era închisă ermetic; cum de au pătruns mii de turişti veniţi din alte ţări?

I.S.: *Spuneţi-mi, Françoise Thom are dreptate cînd descrie pe trei pagini mediocritatea şi lipsa de moralitate ale lui Gorbaciov?*

V.T.: Nu. După părerea mea, nu. Cred că oamenii trebuie judecaţi prin consecinţe. Fac parte dintre cei care cred că Gorbaciov a încercat... Nu ştiu dacă era mediocru... Nu cred că are un viitor politic foarte strălucit. Ultimele alegeri arată că personaje ca Ziuganov au un viitor mai strălucit, au viitor politic. În politică nu trebuie să ne ferim de nimeni. Eram la Washington în compania unor distinşi politologi, analişti politici originari din această ţară şi...

I.S.: *Cîţi politologi sînteţi, domnule, la Washington?*

V.T.: Erau în vizită. Şi eram la Banca Mondială unde o persoană lucra. Iar un distins politolog cunoscut, numele n-au importanţă în discuţia asta, îi spune unuia din vizitatori: „Ce mai cauţi domnule în compania lui Petre Roman? Dacă se poate face o afirmaţie absolut sigură este că Petre Roman şi partidul lui nu mai au nici un viitor în politica românească". Asta în urmă cu doi ani, numai cu doi ani... Deci, ce vreau să spun despre Gorbaciov... Depinde cum judeci: dacă îl judeci din punctul de vedere al criteriilor tradiţionale a ceea ce se cheamă *leadership*, calitatea conducerii, atunci criteriul ar fi ceea ce şi-a propus şi a obţinut. Sigur că nu şi-a propus distrugerea Uniunii Sovietice, dar să ştiţi, îmi pare rău, nici Churchill nu şi-a propus distrugerea Imperiului Britanic. Fraza lui Churchill cînd a venit prim-ministru, *I am not coming here to preside over the disappearance of The British Empire* (Nu am venit la putere ca să prezidez asupra distrugerii Imperiului Britanic); şi a fost exact ceea ce a făcut. Iar Churchill rămîne Churchill. Gorbaciov nu a fost lider într-un război mondial, dar rămîne Churchill un conducător mediocru? Nu sînt sigur... Gorbaciov nu a scris memorii comparabile cu ale lui Churchill; sînt groaznice, sînt plicticoase ca naiba... Churchill

a luat Premiul Nobel în literatură pentru memoriile lui. Deci, e o diferenţă. Nu îl compar pe Gorbaciov, dar pentru ceea ce a făcut...

I.S.: *Unul a avut Oxford-ul şi celălalt o şcoală pentru agronomi.*

V.T.: Şi Facultatea de Drept; şi a fost studentul lui Andrei Vîşinski. Da, dar a făcut Dreptul în perioada cînd Vîşinski ţinea cursul de Drept penal...

I.S.: *De Drept penal?*

V.T.: De Drept penal. Vă închipuiţi...

I.S.: *A demonstrat în '37, Andrei Vîşinski a făcut Drept penal şi nu Drept civil.*

V.T.: Deci, nu vreau să polemizez, am un mare respect pentru Françoise Thom, nu asta este chestiunea. Nu aş vrea să polemizez cu ea, nu am pagina în faţă dar, desigur, Gorbaciov este *passé* în multe privinţe, este *passé* în toate privinţele.

I.S.: *Chiar a declarat recent că recunoaşte că într-adevăr comunismul nu poate fi reformabil?*

V.T.: Comunismul *de tip leninist* se menţine pe paradigma asta. Comunismul de tip leninist, deci bolşevismul, nu este reformabil, dar cine ştie...

I.S.: *Asta-i împotriva ideii perestroikăi.*

V.T.: Păi, în ultimă instanţă, recunoaşte că întreaga idee a perestroikăi a plecat de la o iluzie. Şi a plecat de la ceea ce am numit într-un articol, odinioară, grupul intelighenţiei de partid. Ştiţi cine a fost grupul care a conceput perestroika? Nu ştiu dacă Françoise menţionează acest lucru.

I.S.: *Toţi KGB-iştii...*

V.T.: Nu, nu-i aşa de sigur.

I.S.: *Aşa atestă traducerea...*

V.T.: Nu cumpăr teorii conspiratorii, puteţi să mă bateţi. Pentru că nu există nici un leac la o teorie a conspiraţiei. Pentru că dacă vrei să demonstrezi că e greşită (şi vă demonstrez cum v-am spus şi dumneavoastră... nu? Că nu au fost evrei în conducerea partidului comunist spaniol, deci, n-a fost o conspiraţie), mi se va răspunde: a, deci fie eşti tu însuţi vîndut, fie ai fost parte a conspiraţiei. Deci, este imposibilă ieşirea. Nu ştiu ce spune Françoise Thom, mă aşez în ceea ce ştiu eu: dacă vrem să mergem cu prezumţia de vinovăţie, iar nu cu prezumţia de inocenţă, putem să spunem că toţi erau KGB-işti. Nu ştiu, oare toată lumea era KGB-istă? Sună a Zinoviev pentru mine. Am fost odată la o conferinţă, l-am adus pe Zinoviev şi era să mă urc pe pereţi. L-am vizitat şi acasă, desenează lupi sau cîini, ca Stalin în ultima fază.

L-am adus acolo, l-am luat de la aeroport, trebuia să vină Eugen Ionescu să țină *speech*-ul... N-a mai venit în ultimul moment, a venit Erzy Kozinski, cunoscutul scriitor, a vorbit la deschidere, după care a venit Zinoviev. Şi titlul comunicării lui Zinoviev, a fost *Crocodiles cannot Fly* – „Crocodilii nu pot zbura". Nu se poate ca acest lucru să fie real: nu există perestroikă, nu există sfîrşitul comunismului, totul este operaţie a KGB-ului. Eu nu spun că KGB-ul nu exista, totuşi Uniunea Sovietică s-a destrămat. Alţii spun că nu s-a întîmplat nimic în 22 decembrie, ce Dumnezeu!... Olé, olé Ceauşescu nu mai e! E fapt! Sînt cîteva mici adevăruri, de fapt, Uniunea Sovietică nu mai există! Că se reconstituie? Păi sigur că se reconstituie, domnilor, de ce să nu se reconstituie? E o mare putere.

I.S.: *Dar de ce în istoria Rusiei au învins întotdeauna în lupta pentru putere cei mai slabi? Cei mai lipsiţi de autoritate? Cei mai compromişi? Cei mai vulnerabili? Cei mai lipsiţi de personalitate?*

V.T.: Aici vă provoc eu. Exemplificaţi. N-au învins, au învins pe moment. Rusia are o istorie nefericită.

I.S.: *Toţi spuneau că Stalin era cel mai mediocru dintre toţi...*

V.T.: Spunea Troţki. Şi a plătit-o pentru asta.

I.S.: *Cu capul, în '38...*

V.T.: Cu ce vroiaţi să plătească?

I.S.: *Vedeţi cartea aceasta,* Marea prăbuşire *de Jacques de Launey, tradusă de colegul meu Georges Boisnard, apărută la domnul Lupescu, pe copertă este chiar o frază din Ehrenburg. L-aţi iubit pe Ehrenburg, domnule Tismăneanu?*

V.T.: Am şi scris o recenzie, va apărea în curînd la cartea *Noua biografie a lui Ehrenburg*. E publicată în „Orizont" – *Tangled loyalties, Loialităţi încîlcite,* ăsta-i titlul. O biografie, bazată pe documente inedite, pot să v-o trimit.

I.S.: *Cu cele cinci volume* Oameni. Ani. Viaţă...

V.T.: Astea nu erau inedite, erau edite. Pe ălea inedite le-a tăiat. Şi ce scrisori, şi ce memorii! Ce combinaţie, de nobleţe după 1960, şi cîtă nemernicie înainte de 1953! E foarte greu, foarte greu...

I.S.: *Şi eu l-am iubit. Ori de cîte ori sînt la Moscova mă duc la mormîntul său...*

V.T.: Dizidenţa a avut sprijinul lui Ilya Grigorevici Ehrenburg, şi tot aşa, Ilya Grigorevici a fost principalul propagandist al lui Iosif Visarionovici.

I.S.: *Omul care a scris* Căderea Parisului, *nu? Pe care îl citea Stalin... Cum putea să scrie în 1943, auziţi o frază: „Ger-*

manii nu sînt oameni. De acum încolo, cuvîntul «german» face să se descarce arma. Nu ne vom agita. Noi vom ucide.

Dacă într-o zi n-ai omorît cel puţin un neamţ, ziua e pierdută pentru tine. Dacă-ţi închipui că un vecin îl va omorî, înseamnă că nu ai înţeles primejdia. Dacă nu îl omori tu pe neamţ, te va omorî el pe tine. Îi va aresta pe ai tăi şi îi va tortura în Germania sa blestemată. Dacă nu-l poţi omorî pe neamţ cu un glonte, omoară-l cu baioneta. Dacă e calm în sector, ucide-l înainte ca lupta să înceapă. Dacă îl laşi să trăiască, el va lua prizonieri bărbaţi ruşi şi o va dezonora pe femeia rusă. Nu-l lăsa să scape. Nu lovi alături. Ucide-l!"

Cartea lui Jacques de Launay trebuie citită, domnilor. E o altă faţă a lucrurilor. Nu numai Spania, domnilor.

V.T.: Nu numai Spania, nu numai căderea Parisului, nu numai Furtuna... şi aşa mai departe... Şi a fost ziua a doua...

I.S.: *Atunci, cum vreţi, domnule, ca răzbunarea biblică să nu acţioneze continuu în istorie? Pînă unde mergem? La instinctualitatea de care vorbea Freud? Chiar piere lumea?*

V.T.: Dumneavoastră ştiţi cînd a scris Ehrenburg? Este un text aberant, dar ştiţi cînd l-a scris şi de ce l-a scris? Întîmplător, am citit o biografie acum. Deci, ştiu exact. Este după prima vizită împreună cu Vassili Grossman în teritoriile recent eliberate. Cînd armata rusă se întoarce şi cînd Vassili Grossman descoperă ce s-a petrecut în teritoriile ocupate de germani, masacrele formidabile, inclusiv faptul că şi-au pierdut toţi familiile. Deci, este un răspuns, de acord, un răspuns sanguinar la o imensă dramă, un răspuns violent, un răspuns, cum spuneam mai devreme, aberant.

I.S.: *Sînt lucruri care nu trebuie apărate, domnule Tismăneanu... Morala, cele zece porunci de care vorbeaţi dumneavoastră.*

V.T.: Am spus aberant, sanguinar, violent, dezastruos.

I.S.: *Am o ultimă întrebare înainte de a mai asculta o chitară. Avea dreptate Kundera, cînd spunea că 1968, Praga înseamnă începutul sfîrşitului Europei?*

V.T.: O Europă, nu ştiu cum s-o numesc, o Europă în care Thomas Mann putea să se ducă de la Paris la Marienbad, să-şi petreacă vacanţele, o Europă a civilităţii, o Europă, vreau să sper, a urbanităţii, a burgheziei în sensul cel mai nobil şi mai frumos – o clasă care a apărat marile valori ale culturii şi despre care vorbeşte atît de mult Thomas Mann. Asta este *Casa Buddenbrock*, este romanul burgheziei, în sensul cel mai real, clasă de mijloc, a *burg*-erilor. Această Europă poate că nu va exista, dar ceea ce a apărut, ceea ce această carte încearcă să susţină, este că tocmai din străfundurile cele mai

adînci ale unei experienţe de umilinţă şi de frică, se poate naşte, cred eu, speranţa eliberării. E ceea ce spunea şi o mare filosoafă politică americană, Judith Clark: nu este un liberalism tradiţional ceea ce trăim noi, în Europa postcomunistă, ci un liberalism care este experienţa celei mai oribile degradări a condiţiei umane, şi ca atare, această gînditoare americană – din păcate prea devreme dispărută – a introdus un concept fundamental pentru mine şi anume este un liberalism al fricii.

I.S.: *Un liberalism al bucuriei să ne dorim, domnule Tismăneanu... Vă mulţumesc că aţi fost la întrunirea noastră, vă mulţumesc, domnule Mihăieş, vă mulţumesc domnule Lupescu. Cînd mai găsiţi un bilet de avion Washington--Bucureşti?*

V.T.: Ne revedem curînd... vă mulţumesc frumos.

I.S.: *Revedeţi-vă cu atîţia oameni care vor să vă asculte. Pentru că în mod sigur sînt sute de studenţi. N-aveţi întru totul dreptate, dar sînteţi seducător, înainte de toate, prin idei şi reprezentaţi o falangă, o falangă de tineri care, poate, vor salva Europa şi spiritul Europei Răsăritene. Vă mulţumesc, chitara...*

(Muzica)

Cuprins

În loc de introducere 5

Seratele muzicale şi nemuzicale 7

Alexandru Zub

„Iaşul merită să i te devotezi" 11

Alexandru Paleologu, Dorin Tudoran

„Nu poate exista un om de cultură fără... muzică" 46

Mircea Dinescu

„Dacă eşti apolitic, domnule,
ce cauţi la Cotroceni?" 81

Alina Mungiu

„Trebuie să ai curajul
să faci o schimbare radicală" 127

Ana Blandiana

„Sînt convinsă că se va petrece
o întoarcere spre artă..." 177

**Gheorghe Buzatu, Florin Constantiniu,
Ion Cristoiu, Cristian Popişteanu,
Mircea Suciu, Stelian Tănase**

„Răsfoind dosarele istoriei" 216

Andrei Pleşu

„Muzica e o prezenţă naturală în viaţa mea..." 263

Vladimir Tismăneanu, Mircea Mihăieş

„Există raţiune în istorie?" 308

Cuprins

În loc de introducere 5

Serate muzicale și nemuzicale 7

Alexandru Zub

„Iaşul merită să i te devotezi" 11

Alexandru Paleologu, Dorin Tudoran

„Nu poate exista un om de cultură fără... muzică" ... 46

Mircea Dinescu

„Dacă eşti apolitic, domnule,
ce cauţi la Cotroceni" 81

Alina Mungiu

„Trebuie să ai curajul
să faci o schimbare radicală" 127

Ana Blandiana

„Sînt convinsă că se va petrece
o întoarcere spre artă..." 177

**Gheorghe Buzatu, Florin Constantiniu,
Ion Cristoiu, Cristian Popişteanu,
Mircea Stoian, Ştefan Tănase**

„Rămîne dosarele istoriei" 216

Andrei Pleşu

„Muzica e o prezenţă naturală în viaţa mea..." 263

Vladimir Tismăneanu, Mircea Mihaieş

„Există raţiune în istorie?" 308

DE ACELAŞI AUTOR

Ghid de operă (în colaborare cu G. Constantinescu, Gr. Constantinescu, D. Fotea), Editura Muzicală, 1971.

Ghid de balet (în colaborare cu Gr. Constantinescu, D. Fotea), Editura Muzicală, 1973.

Silvia Şerbescu (în colaborare cu Luminiţa Vartolomei), Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979.

Teritorii muzicale româneşti. Dialoguri. Evocări. Confesiuni, Editura Muzicală, 1982.

Istoria muzicii universale în date, (în colaborare cu Petru Rusu), Editura Muzicală, 1983.

Idealurile lui George Enescu. Şase decenii pe estrada Ateneului (în colaborare cu Al. Rădulescu), Editura Muzicală, 1984.

Dirijori români. Şase decenii pe estrada Ateneului (în colaborare cu Al. Rădulescu), Editura Muzicală, 1985.

Polifoniile unei vieţi (Arta Florescu în dialog cu Iosif Sava), Editura Muzicală, 1985).

Bucuriile muzicii. Fişe. Eseuri. Conspecte, Editura Muzicală, 1985.

Prietenii muzicii, Editura Albatros, 1986.

Patima muzicii (în colaborare cu David Ohanesian), Editura Muzicală, 1986.

Muzică şi literatură, Vol. I: *Scriitori români* (în colaborare cu Zoe Dumitrescu-Buşulenga), Editura Cartea Românească, 1986.

1001 Audiţii, Editura Muzicală, 1987.

Muzică şi literatură, Vol. II: *Scriitori români*, (în colaborare cu Zoe Dumitrescu-Buşulenga), Editura Cartea Românească, 1987.

Contrapunct liric (Arta Florescu în dialog cu Iosif Sava), Editura Muzicală, 1987.

Muzicienii Iaşului (în colaborare cu George Pascu), Editura Muzicală, 1987.

Euterpe Vinzésban, Editura Kriterion, 1987.

Constelaţia Madrigal. Marin Constantin în dialog cu Iosif Sava, Editura Muzicală, 1988.

Eminescu şi muzica (în colaborare cu Zoe Dumitrescu-Buşulenga), Editura Muzicală, 1988.

Constanţa Erbiceanu. Scrisori, Vol. I, Ediţie îngrijită şi comentată de Iosif Sava, Editura Muzicală, 1989.

Cu Ludovic Spiess prin teatrele lirice ale lumii, Editura Muzicală, 1989.

Sonorităţi americane, Editura Muzicală, 1990.

Ştefan Niculescu şi galaxiile muzicale ale secolului XX, Editura Muzicală, 1991.

Eugenia Moldoveanu şi vocile veacului, Editura Romfel, 1992.

Jurnal muzical german, Editura Romfel, 1992.

Constanţa Erbiceanu. Scrisori, Vol. II, Ediţie îngrijită şi comentată de Iosif Sava. Editura Muzicală, 1992.

Orga lui Iosif Gerstenengst, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice, 1992.

Şi marii compozitori au fost copii (în colaborare cu Ana Maria Urlea), Editura Ion Creangă, 1992.

Fundaţia Brambach şi talentul muzical românesc, Antologie de Iosif Sava, Editura Excelsior, 1992.

Itinerare muzicale, Editura Libra, 1993.

Constelaţia Madrigal. Marin Constantin în dialog cu Iosif Sava, Ediţia a II-a, Editura Muzicală, 1993.

Muzică şi muzicieni (în colaborare cu Luminiţa Vartolomei), Editura Romfel, 1993.

Muzică şi literatură, Vol. III: *Scriitori români* (în colaborare cu Zoe Dumitrescu-Buşulenga), Editura Cartea Românească, 1994.

Jurnal pe portative, Vol. I, Editura Roza Vânturilor, 1994.

Dosare muzicale, Editura Expansion-Armonia, 1995.

Muzica în zgomotul lumii, Editura Du Style, 1995.

Muzica la sfârşitul mileniului, Editura Infoteam, 1995.

Muzicanţii pe acoperiş, Editura Hasefer, 1995.

Muzicanţii lui Marconi, Editura Scripta, 1995.

Seismograf muzical, Editura Albatros, 1995.

Simfonia destinului, Personalităţi româneşti la Seratele Muzicale, Vol. I: Ion Cristoiu, Dinu C. Giurescu, Ioan

Grigorescu, Ion Iliescu, D.A. Lăzărescu, Gabriel Liiceanu, Cristian Mandeal, Radu Palade, Al. Paleologu, Mihai Şora, Diana Turconi, Doina Uricariu. Vol. II: Mircea Albulescu, Călin Anastasiu, Ştefan Augustin Doinaş, Mircea Dinescu, Caius T. Dragomir, Anca Harasim, Ion Ianoşi, Mircea Iorgulescu, H.-R. Patapievici, Adrian Păunescu, Andrei Pippidi, Alin Teodorescu, Răzvan Theodorescu, Editura Integral, 1996.

Radiografii muzicale - 6 Serate TV cu H.-R. Patapievici, Octavian Paler, Nicolae Breban, Aurel Stroe, N.C. Munteanu, George Pruteanu, Editura Polirom, Iaşi, 1996.

Majestatea Sa... Muzica, Editura Holding Reporter, 1996.

Variaţiuni pe o temă de Chagall, Editura Hasefer, 1997.

Jurnal muzical german, Editura Romfel, 1992.

Constanța Erbicenum. Scrisori, Vol. II. Ediție îngrijită și comentată de Iosif Sava. Editura Muzicală, 1992.

Orga lui Iosif Gartenengst, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice, 1992.

Și marii compozitori au fost copii (În colaborare cu Ana Maria Uriescu), Editura Ion Creangă, 1992.

Fundația Brambach și talentul muzical românesc, Antologie de Iosif Sava, Editura Excelsior, 1992.

Itinerare muzicale, Editura Libra, 1993.

Constelația Madrigal. Marin Constantin în dialog cu Iosif Sava, Ediția a II-a, Editura Muzicală, 1993.

Muzică și muzicieni (În colaborare cu Luminița Vartolomei), Editura Romfel, 1993.

Muzică și literatură, Vol. III: *Scriitori români* (În colaborare cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga), Editura Carnea Românească, 1994.

Jurnal pe portative, Vol. I, Editura Roza Vânturilor, 1994.

Dosare muzicale, Editura Expansion-Armonia, 1995.

Muzica în zgomotul lumii, Editura Du Style, 1995.

Muzica la sfârșitul mileniului, Editura Infoteam, 1995.

Muzicanții pe acoperiș, Editura Hasefer, 1995.

Muzicanții lui Marconi, Editura Scripta, 1995.

Seismograf muzical, Editura Albatros, 1995.

Simfonia destinului. Personalități românești la Serile Muzicale, Vol. I: Ion Cristoiu, Dinu C. Giurescu, Ioan

În colecţia PLURAL
au apărut

1. Adrian Marino – *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice şi culturale*
2. Lev Şestov – *Noaptea din grădina Ghetsimani*
3. Matei Călinescu – *Viaţa şi opiniile lui Zacharias Lichter*
4. Barbey d'Aurevilly – *Dandysmul*
5. Henri Bergson – *Gîndirea şi mişcarea*
6. Liviu Antonesei – *Jurnal din anii ciumei: 1987-1989*
7. Stelian Bălănescu, Ion Solacolu – *Inconsistenţa miturilor: Cazul Mişcării legionare*
8. Marcel Mauss, Henri Hubert – *Teoria generală a magiei*
9. Paul Valéry – *Criza spiritului şi alte eseuri*
10. Virgil Nemoianu – *Micro-Armonia*
11. Vladimir Tismăneanu – *Balul mascat*
12. Ignaţiu de Loyola – *Exerciţii spirituale*
13. * * * – *Testamentum Domini* (ediţie bilingvă)
14. Adrian Marino – *Politică şi cultură*
15. Georges Duby – *Anul 1000*
16. Vasile Gogea – *Fragmente salvate (1975-1989)*
17. Paul Evdokimov – *Rugăciunea în Biserica de Răsărit*
18. Henri Bergson – *Materie şi memorie*
19. Iosif Sava – *Radiografii muzicale. 6 Serate TV*
20. Gabriel Andreescu – *Naţionalişti, antinaţionalişti... O polemică în publicistica românească*
21. Stelian Tănase – *Revoluţia ca eşec*
22. Nikolai Berdiaev – *Sensul istoriei*
23. Françoise Thom – *Sfîrşiturile comunismului*
24. Jean Baudrillard – *Strategiile fatale*
25. Paul Ricoeur, J.L. Marion ş.a. – *Fenomenologie şi teologie*
26. Thierry de Montbrial – *Memoria timpului prezent*
27. Evagrie Ponticul – *Tratatul practic. Gnosticul*
28. Anselm de Canterbury – *De ce s-a făcut Dumnezeu om?*
29. Alexandru Paleologu – *Despre lucrurile cu adevărat importante*
30. Adam Michnik – *Scrisori din închisoare şi alte eseuri*
31. Liviu Antonesei – *O prostie a lui Platon. Intelectualii şi politica*
32. Mircea Carp – *„Vocea Americii" în România (1969-1978)*
33. Marcel Mauss, Henri Hubert – *Eseu despre natura şi funcţia sacrificiului*
34. Nicolae Breban – *Riscul în cultură*
35. Iosif Sava – *Invitaţii Eutherpei. 8 Serate TV*

PLURAL M

1. Émile Durkheim – *Formele elementare ale vieţii religioase*
2. Arnold Van Gennep – *Riturile de trecere*
3. Carlo Ginzburg – *Istorie nocturnă*
4. Michel de Certeau – *Fabula mistică*
5. G.W. Leibniz – *Eseuri de teodicee*

În pregătire:

* * * – *Marele Inchizitor. Dostoievski şi noi*
Jean Delumeau – *Păcatul şi frica*
Ştefan Afloroaei – *Cum este posibilă filosofia în Răsăritul Europei*
A. Van Gennep – *Formarea legendelor*
Cicero – *De divinatione*
Adriana Babeţi – *Despre arme şi litere*
Claude Karnoouh – *Duşmanii noştri cei iubiţi*
Marc Bloch – *Regii taumaturgi*
Raymond Trousson – *Istoria gîndirii libere*

În curînd : A TREIA EUROPĂ, o colecţie coordonată de Adriana Babeţi şi Cornel Ungureanu • Michael Pollak – *Viena 1900* • Carl Schorske – *Viena, sfîrşit de secol* • J. Le Rider – *Mitteleuropa*

Bun de tipar: mai 1997 Apărut: 1997
Editura Polirom, B-dul Copou nr. 3 • P.O. Box 266
6600, Iaşi • Tel. & Fax (032) 214100; (032) 214111;
(032) 217440 (difuzare); E-mail: polirom@mail.cccis.ro

Tiparul executat la Polirom S.A. 6600 Iaşi
Calea Chişinăului nr. 32
Tel.: (032) 230323; Fax: (032) 230485

Valoarea timbrului literar este de 2% din preţul de vînzare şi se adaugă acestuia. Sumele se virează la Uniunea Scriitorilor din România, Cont nr. 45106262, BCR-SMB